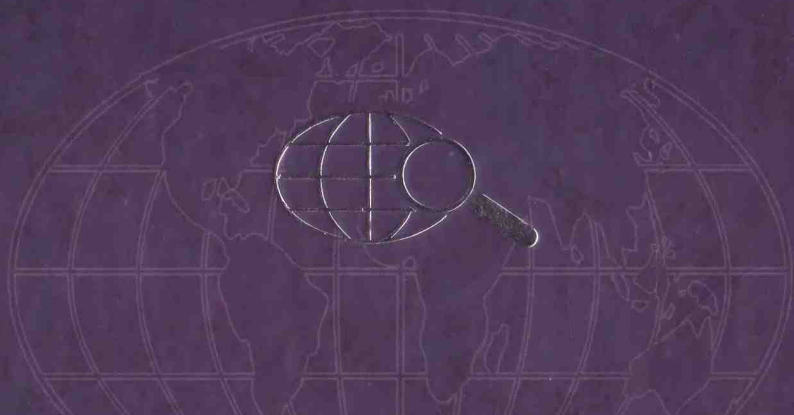

ВЕЛИКА СУЧАСНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

[Б–Г]

[Б–Г]

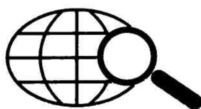
ВЕЛИКА СУЧАСНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

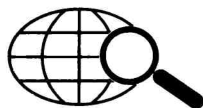
2

торрент-толока
оцифровано
ГУРТОМ
toloka.to

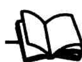

ВЕЛИКА СУЧАСНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В ДЕСЯТИ ТОМАХ

Том 2

[Б—Г]

ВИДАВНИЦТВО
КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ
Харків
2012

УДК 030
ББК 92
В27

Укладач: *Андрій Сергійович Івченко*, географ, геолог, палеонтолог,
популяризатор науки, автор довідників, путівників, книг і статей
про природне різноманіття України, її історичні, архітектурні, монументальні
та інші визначні пам'ятки; старший науковий співробітник
Інституту географії НАН України, кандидат географічних наук; член редколегій журналів:
«Світогляд» НАН України, «Географія та основи економіки в школі» АПН України,
автор і власник сайту www.photoukraine.com

Рецензент: *Ігор Вікторович Мінаков*, кандидат філософських наук,
доцент філософського факультету Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Дизайнер обкладинки *Сергій Місяк*

Довідкове видання

Велика сучасна енциклопедія. Том 2. Б—Г

Укладач *ІВЧЕНКО Андрій Сергійович*

Головний редактор *С. С. Скляр*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Редактор *Н. Я. Радченко*
Художній редактор *С. В. Місяк*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *Т. М. Віланова*

Підписано до друку 15.08.2012. Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Franklin». Ум. друк. арк. 18,48. Наклад 16000 пр. Зам. № 222.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з оригіналу-макету замовника
у ДП «Видавництво і друкарня «Таврида»
95000, Україна, АРК, м. Сімферополь, вул. Ген. Васильєва, 44

ISBN 978-966-14-3972-5
ISBN 978-966-14-3974-9 (т. 2)

«Велика сучасна енциклопедія» в 10 томах

«Велика сучасна енциклопедія», створена на основі накопичених людством найрізноманітніших знань, побудована за алфавітним принципом. Енциклопедія складається з 10 томів, містить понад 30 000 окремих статей (загальним обсягом понад 320 друкованих аркушів), присвячених термінам, поняттям, назвам і персонам. Надана в ній інформація охоплює широкий спектр базових знань, задовольняє програмні вимоги середніх загальноосвітніх шкіл і початкових курсів вищих навчальних закладів і включає безліч цивілізаційних цікавинок, про які зазвичай не йдеться в університетських аудиторіях.

Енциклопедія містить термінологічно-понятійні та інформаційні статті з багатьох дисциплін природничих і суспільно-гуманітарних наук, видів людської діяльності та наук про Землю: *антропології* (етноси і народи), *археології* (археологічні культури й світові пам'ятки), *архітектури й будівництва* (архітектурні стилі, визначні й найбільші споруди, створені людиною), *астрономії* (планети і зорі, сузір'я й метеорити, освоєння космосу), *біології* (ботаніка, зоологія та екологія), *військової справи* (військова, морська та авіаційна термінологія, історія війн, зразки озброєнь), *географії* (країни і міста світу, природні особливості суходолу, океанів і морів Землі), *геології* (гірські породи й мінерали, корисні копалини й гірнича справа, історія Землі), *економіки* (найбільші промислові корпорації і банки світу, державні валюти), *етнографії* (найвідоміші етнографічні музеї світу), *інформаційних технологій* (історія комп'ютерної техніки та її здобутки), *історії* (історичні періоди, дисципліни та діячі), *культури і мистецтва* (живопис, скульптура, музика, література, театр, кіно), *математики* (розділи і проблеми математики, системи вимірювання), *медицини* (розділи медицини і фармакологічні знання, анатомія і хвороби людини), *педагогіки* (термінологія, найвідоміші університети світу), *психології* (фундаментальні і прикладні розділи, термінологічний апарат), *релігії* (напрямки і символи основних релігій, найвидатніші сакральні місця), *спорту* (олімпійські види і спортивні снаряди, найшанованіші турніри і спортивні клуби), *техніки* (найвідоміші технічні винаходи і споруди, класифікація технічних засобів та окремі зразки), *фізики* (розділи та основні закони, системи одиниць виміру і фізичні константи), *філології* (філологічні дисципліни, мови світу), *філософії* (напрямки і розділи філософії, найвидатніші мислителі), *хімії* (розділи і закони, хімічні елементи і побутова хімія), *юриспруденції* (галузі юриспруденції і найвідоміші юристи) тощо.

Відбір об'єктів, що піддаються чисельному обрахуванню (наприклад, найбільші міста світу чи найдовші річки України), здійснювався за чітко обумовленими критеріями.

У змісті «Великої сучасної енциклопедії» різноманітні відомості про Україну складають бл. 7500 статей, третина з яких (понад 2500 статей) присвячена видатним особам, які в різні часи прислужилися українській землі. На відміну від інформації загальнопланетарного масштабу, для України наведені відомості щодо всіх міських поселень і сільських районів (чисельність населення всюди подається станом на 1 січня 2011), детальна інформація про природу краю (надра, рельєф, поверхневі й підземні води, об'єкти природно-заповідного фонду країни загальнодержавного значення), культуру (музеї, театри, картинні галереї), релігію (конфесії і храми), науку (наукові інститути і вищі навчальні заклади), спорт (спортивні клуби), державні нагороди тощо.

Широкий, майже всеосяжний тематичний спектр та сумлінна праця зі створення енциклопедії, сподіваємося, дозволить користувачеві отримати найширші знання про світ та Україну.

Автор-укладач *Андрій Івченко*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

алб. — албанська мова
англ. — англійська мова
араб. — арабська мова
арх. — архітектор
білор. — білоруська мова
бл. — близько
вал. — валлійська мова
вірм. — вірменська мова
грец. — грецька мова
давньорус. — давньоруська мова
дан. — данська мова
до н. е. — до нашої ери
ест. — естонська мова
євр. — єврейська мова
івр. — мова іврит
ім. — імені
ін. — інший
інд. — індійська мова
індон. — індонезійська мова
ісл. — ісландська мова
ісп. — іспанська мова
іт. — італійська мова
каз. — казахська мова
кат. — каталонська мова
кит. — китайська мова
крим.-тат. — кримськотатарська мова
кхмер. — кхмерська мова
лат. — латинська мова
лит. — литовська мова
малай. — малайська мова
молд. — молдавська мова
млн — мільйон
млрд — мільярд
молд. — молдавська мова
над р. м. — над рівнем моря
нар. — народився
нідерл. — нідерландська мова
нім. — німецька мова
норв. — норвезька мова
о. — острів
перс. — перська мова
пол. — польська мова
порт. — португальська мова
поч. — початок
р. — рік, річка
рос. — російська мова
рум. — румунська мова
с. — село
санскр. — санскрит
семіт. — семітська мова
серб. — сербська мова
слов. — словацька мова
ст. — століття
т. зв. — так званий
тайськ. — тайська мова
тис. — тисяча
тюрк. — тюркська мова
тур. — турецька мова
угор. — угорська мова
фін. — фінська мова
фр. — французька мова
хорв. — хорватська мова
чеськ. — чеська мова
швед. — шведська мова
яп. — японська мова

Б

БІНОМ НЬЮТОНА — назва формули, що дозволяє виписувати розкладання алгебраїчної суми двох доданків довільного ступеня. Запропонована І. Ньютоном (1665): $(a + b)^n = a^n + n/1 (a^{n-1} \cdot b) + [n \cdot (n - 1) / 1 \cdot 2] \cdot (a^{n-2} \cdot b^2) + \ldots + [n (n - 1) \ldots (n - r + 1) / 1 \cdot 2 \cdot 3 \ldots r] (a^{n-r} \cdot b^r) + \ldots + b^n$. Якщо n — додатне ціле число, то біноміальні коефіцієнти перетворюються на нуль при будь-якому $r>n$, тому розкладання містить лише кінцеве число членів. У решті випадків розкладання є нескінченним (біноміальним) рядом.

БІНТУМАНІ (BINTUMANI) — гора, також відома під назвою Лома Манса, є найвищою вершиною (1945 м) Республіки Сьєрра-Леоне. Вона розташована на північному сході країни в горах Лома неподалік від кордону з Гвінеєю. Нижні частини схилів гори вкриті щільними тропічними лісами з великою кількістю різноманітних тварин, серед яких численні примати.

БІО- (*грец.* bios — життя) — перша частина складних слів, яка вказує на їх зв'язок з життям і життєвими процесами, наприклад: біологія, біографія, біосфера, біоценоз тощо.

БІОГАЗ — різновид біопалива, суміш газів, що утворюється під час розкладання відходів тваринного і рослинного походження в штучних або природних умовах і належить до альтернативних відновлювальних джерел енергії. Складається переважно з метану (45–85 %), вуглекислого газу (15–50 %), кисню, сірководню та ін. незначних домішок.

БІОГЕНЕЗ (*грец.* bios — життя і genesis — походження) — має кілька тлумачень: утворення органічних сполук живими організмами; емпіричне узагальнення, яке стверджує, що все живе походить тільки від живого, біогенез заперечує виникнення живої матерії з неживої і припускає, що зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл; у мінералогії — утворення мінералів у процесі життєдіяльності організмів.

БІОГЕННІ ПОРОДИ — осадові гірські породи, що складаються з продуктів життєдіяльності тварин та рослин або є їх нерозкладеними рештками. За речовинним складом поділяються на породи: карбонатні (вапняки коралові, форамініферові, коколітові, черепашники та ін.), кременисті (діатоміт, спонголіт, радіолярит та ін.), фосфатні (черепашники з фосфатних черепашок, скупчення кісток, гуано), викопне вугілля і горючі сланці.

БІОГЕННІ ПРОЦЕСИ — породжувані живою речовиною процеси. Наприклад, формування рельєфу Землі під впливом живих організмів — коралові рифи в тропічних морях, термітники, боброві греблі, стежки в лісах, розпушення породи і зміна її хімічного складу в поверхневому шарі (утворення ґрунту), завдяки чому формується новий мікрорельєф (горбисті тундри, торфовища тощо).

БІОГЕОГРАФІЧНА ОБЛАСТЬ — великий за площею флористично-фауністичний підрозділ земної кулі, виділений переважно за спільністю історико-еволюційного розвитку фауни і флори, в межах якого вони характеризуються високим ступенем однорідності. При переходах між областями спостерігається різке зрушення в таксономічному складі фауни і флори на рівні родин.

БІОГЕОГРАФІЯ — наука, що вивчає закономірності географічного поширення тварин і рослин, їх угруповань, характер фауни і флори окремих територій. Біогеографія поділяється на зоогеографію (географію тварин) та фітогеографію (географію рослин). Наразі посідає місце на межі біологічних і географічних наук, швидко розвивається, задовольняючи потреби практики: розглядає закономірності зв'язків угруповань і організмів, утворених із навколишнім середовищем у різних географічних умовах.

БІОГЕОХІМІЧНИЙ КОЛООБІГ — циклічне багаторазове перетворення і просторове переміщення хімічних елементів у межах біосфери, що

відбуваються між її підрозділами: біогеоценозами, ландшафтами тощо. З 90 елементів, що зустрічаються в природі, бл. 40 потрібні живим організмам (найважливіші у великих кількостях: вуглець, водень, кисень, азот). Колообіг здійснюється за рахунок саморегулюючих процесів, в яких беруть участь усі складові екосистем.

БІОГЕОХІМІЧНІ АНОМАЛІЇ – масові порушення розвитку і функціонування живих організмів, що спостерігаються на певній території (біогеохімічній провінції) і спричинені недостатнім чи надлишковим вмістом у середовищі (біотопі) певних елементів, які сприяють нормальній життєдіяльності.

БІОГЕОХІМІЯ – галузь геохімії, пов'язана з біологічними науками. Основоположником вважається Володимир Вернадський, який організував (1918) у Києві першу в світі біогеохімічну лабораторію. Вивчає хімічний склад живої речовини (цілих організмів та їх сукупностей), вплив живої речовини на історію земних хімічних елементів, їх міграцію, розподіл, розсіювання та концентрацію в земній корі, тобто геохімічні процеси біосфери.

БІОГЕОЦЕНОЗ – ділянка земної поверхні, що характеризується певними фізико-географічними умовами (характером мікроклімату, рельєфу, геологічної будови, ґрунту та водного режиму), разом з біоценозом (угрупованням рослинних і тваринних організмів) і є структурною частиною ландшафту. Можуть бути наземними і водяними. Термін запровадив академік В. Сукачов.

БІОГЕОЦЕНОЛОГІЯ (*грец.* bios – життя, geo – земля, koinos – загальний і logos – учення) – наука про взаємозв'язані та взаємодіючі комплекси живої і неживої природи – біогеоценози та їх планетарну сукупність – біогеосферу. Зародилася у сфері геоботаніки, згодом розвивалася на стику біологічної та географічної наук, відображаючи комплексний рівень вивчення живої природи. Фундатор В. Сукачов, який у низці праць визначив основні положення, теоретичні і практичні завдання.

БІОГЕРМ – вапняний наріст на дні водойми, утворений прикріпленими організмами, що відкладали вапно і зберігали після своєї смерті прижиттєве положення (корали, моховинки, губки, черви, форамініфери та ін. тварини, а також синьо-зелені і багряні водорості). Розміри біогермів варіюють (0,05–150 м) по вертикалі і до кількох кілометрів по горизонталі (за умови тривалого існування). Частіше зустрічаються в морських водоймах (входять до складу рифа) і значно рідше в прісних.

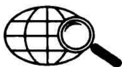
БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД – спосіб вивчення літератури виявленням її зв'язку з біографією письменника, що розглядається як визначальний чинник художньої творчості. Інколи пов'язаний з абсолютизованим запереченням стильових напрямів, шкіл, обстоює суб'єктивне, імпресіоністичне тлумачення тексту. Метод відомий здавна, але в науковий обіг його запровадив та успішно використовував (XIX ст.) французький літературознавець і літературний критик Шарль Огюстен де Сент-Бев (1804–1869).

БІОГРАФІЯ (*грец.* життя і пишу, тобто життєпис) – опис життя людини, зроблений іншими людьми або власноруч (автобіографія). Є джерелом первинної соціологічної інформації, що дозволяє виявити психологічний тип особистості в його історичній, національній та соціальній зумовленості. Відтворює історію людини у зв'язку з суспільною дійсністю, культурою та побутом її епохи. Може бути науковою, художньою, популярною тощо.

БІОДОСТУПНІСТЬ – кількість лікарської речовини (у фармакокінетиці та фармакології, позначають літерою F), що доходить до місця її дії в організмі людини (здатність препарату засвоюватися). Це головний показник, що характеризує кількість втрат лікувального препарату, тобто що вища біодоступність лікарської речовини, то менше її втрат під час засвоєння і використання організмом.

БІОЕНЕРГЕТИКА – багатозначний термін: розділ біохімії, що вивчає енергетичні процеси в клітині; галузь електроенергетики, що ґрунтується на використанні біопалива; група теорій і практик альтернативної медицини, психотерапії і екстрасенсорики, що застосовують псевдонаукові концепції існування «біоенергії» або «біополя».

БІОЕТИКА (*грец.* життя і звичай) – нормативне знання, що охоплює моральну проблематику, пов'язану з розвитком біологічно-медичних наук, які стосуються питань генетики, медичних досліджень, терапії, турботи про здоров'я

і життя людини. Термін запроваджений Фріцом Ягром у статті «Біоетичний імператив» (1927), як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин, сучасне уявлення про біоетику розробив біохімік Ван Ренсселер Поттер (1971).

БІОІНДИКАЦІЯ – оцінка якості природного середовища за станом його біоти, що базується на спостереженні за складом та чисельністю видів-індикаторів. Головною метою біоіндикації є діагностика стану екосистем шляхом встановлення здатності організмів до адаптації у відповідних умовах довкілля; використовуючи її, можна оцінити ступінь забруднення навколишнього середовища, здійснити постійний контроль (моніторинг) його якості та змін.

БІОІНЖЕНЕРІЯ (*англ.* bioengineering) – напрям науки і техніки, що розвиває застосування інженерних принципів у біології та медицині. Сфера її діяльності простягається від створення штучних органів для компенсації їх знижених або втрачених фізіологічних функцій (біомедична інженерія) до розробки генетично модифікованих організмів, наприклад сільськогосподарських рослин і тварин (генетична інженерія). У немедичних аспектах біоінженерія тісно переплітається з біотехнологією.

БІОІНФОРМАТИКА – галузь обчислювальної біології, що застосовує машинні алгоритми і статистичні методи для аналізу великих наборів біологічних даних. Головні напрями досліджень включають вирівнювання послідовностей, пошук генів, збирання геномів, вирівнювання структур білків, передбачення структури білків, експресії генів і білок-білкової взаємодії та реконструювання процесу еволюції. Її часто також розглядають як галузь біомедичної інформатики.

БІОКО (ВІОКО) – острів у затоці Біафра (складова частина Гвінейської затоки) Атлантичного океану, найбільший з островів Екваторіальної Гвінеї, на якому розташована її столиця – Малабо. Колишні назви острова – Фернандо-По до 1973, Масіас-Нгема-Бійого (1973–1979). Площа – 2017 км^2 (70 × 30 км), береги круті, територія гориста, виник при злитті кількох вулканічних конусів заввишки до 3008 м (гора Малабо). Першим з європейців острів відкрив португалець Фернандо По (1471) і назвав його Формоза.

БІОКОЛОЇДНОЇ ХІМІЇ ІМ. Ф. Д. ОВЧАРЕНКА ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений у Києві (1991) за сприяння президента НАН України Бориса Патона. Основним пріоритетом є дослідження феномена В. Вернадського про вплив живої речовини на неорганічну природу в біосфері і розробка нових технологій видобутку благородних і рідкісних металів. Заклад є головним в Україні з питань технологічного забезпечення золотовидобутку.

БІОЛОГІЇ КЛІТИНИ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (2000) на базі Відділення регуляторних систем клітини Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України. Проводить пріоритетні фундаментальні та прикладні дослідження в галузі сучасної клітинної біології, молекулярної біології, мікробіології, біохімії, генетики та біотехнології.

БІОЛОГІЇ ПІВДЕННИХ МОРІВ ІМ. О. О. КОВАЛЕВСЬКОГО ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1963) на базі Севастопольської біологічної станції, заснованої за ініціативою М. Міклухо-Маклая (1871). Основні наукові напрями досліджень: біологічне різноманіття екосистем Світового океану; функціонування морських екосистем та їх компонентів; антропогенного впливу на морські екосистеми для моніторингу і прогнозування; нові інформаційні технології і накопичення, обробка та аналіз інформації.

БІОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ ҐРУНТІВ – сукупність біологічних процесів у ґрунті, які оцінюють за інтенсивністю дихання ґрунту (споживання кисню, виділення вуглекислоти), його ферментативною активністю та ін. показниками. Її підвищенню сприяє внесення органічних і бактеріальних добрив, використання сидератів і правильних сівозмін, застосування вапна або гіпсу для підтримки сприятливих фізико-хімічних властивостей та заходів, що поліпшують водний, хімічний та тепловий режими.

БІОЛОГІЧНА НОМЕНКЛАТУРА (*лат.* nomenclatura – список імен, назв) – система наукових назв видів та ін. таксонів біоти: рослин, тварин, грибів і мікроорганізмів, яка використовується у біологічній класифікації та сприяє уніфікації назв організмів. Різноманітність видів рослин (до 600 тис.) і тварин (до 1,5 млн), що існують на Землі (і ще більша вимерлих

у минулому), вимагала встановлення їхніх наукових назв, що спонукало створення (XVII–XVIII ст.) міжнародної біологічної номенклатури на основі латинської мови.

БІОЛОГІЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ — біомаса, що продукується популяцією або угрупованням організмів. Її мірою є величина продукції біомаси, створеної за одиницю часу, віднесеної до одиниці площі або об'єму простору ($м^2$ та $м^3$). Розрізняють первинну (створюється завдяки діяльності організмів з автотрофним типом живлення) та вторинну (з гетеротрофним типом живлення) біологічну продукцію, що в сукупності становить біомасу.

БІОЛОГІЧНЕ ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД — спосіб очищення стічних вод від забруднення залишками органічного походження, що проводиться шляхом мінералізації органічних речовин (перетворенням їх на мінеральні сполуки — солі азотної та вугільної кислоти) завдяки життєдіяльності мікроорганізмів (переважно аеробних). Процес здійснюється в умовах, близьких до природних: на полях зрошення і фільтрації, при високій інтенсивності діяльності мікроорганізмів (в аеротенках і біофільтрах).

БІОЛОГІЧНИЙ ГОДИННИК — здатність живих організмів орієнтуватися в часі, в основі якої полягає сувора періодичність фізико-хімічних процесів, що відбуваються в клітинах. Його дія може бути зумовлена циклічними коливаннями геофізичних чинників (добова і сезонна періодичність електромагнітного поля Землі, сонячної і космічної радіації та ін.) і дозволяє приводити фізіологічні ритми у відповідність до ритмів навколишнього середовища й передбачати добові, сезонні та ін. коливання.

БІОЛОГІЧНИЙ КОЛООБІГ РЕЧОВИНИ — надходження речовин із ґрунту та атмосфери в живі організми з відповідною зміною їх хімічної форми, повернення їх у ґрунт та атмосферу в процесі життєдіяльності організмів. Після процесів деструкції і мінералізації за допомогою мікроорганізмів настає повторне надходження їх у живі організми і цикл колообігу речовин замикається.

БІОЛОГІЧНІ РИТМИ (БІОРИТМИ) — періодично повторювані зміни характеру та інтенсивності біологічних процесів і явищ. Властиві живій матерії на всіх рівнях її організації (від молекулярних і субклітинних до біосфери) і є фундаментальним процесом у живій природі. В організмі людини найвиразніше виділяються коливання, що мають періоди рівні або близькі за тривалістю до доби, тижня, місяця, сезону або року.

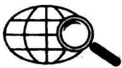
БІОЛОГІЯ (*грец.* bios — життя і logos — вчення) — наука про життя (живу природу), одна з природничих наук, предметом якої є живі істоти та їх взаємодія з навколишнім середовищем. Вивчає всі аспекти життя: структуру, функціонування, ріст, походження, еволюцію і розподіл живих організмів на Землі. Класифікує та описує живі істоти, походження їх видів, взаємодію між собою і з навколишнім середовищем. Як окрема наука виокремилася з природничих наук у XIX ст.

БІОЛОГІЯ МОЛЕКУЛЯРНА — комплекс біологічних наук, які вивчають механізми зберігання, передавання та реалізації генетичної інформації, будову і функції нерегулярних біополімерів (білків і нуклеїнових кислот). Її фундаментальними завданнями є встановлення молекулярних механізмів основних біологічних процесів (відтворення та реалізація генетичної інформації, біосинтез білків та ін.) і вивчення регуляторних механізмів цих процесів.

БІОЛОГІЯ ОКЕАНУ — наука (частина гідробіології — морська біологія, біологічна океанологія, біологічна океанографія), розділ біології та океанології, що вивчає життя морських організмів (біоти) та їх екологічні взаємодії; сукупність живих організмів, що мешкають у Світовому океані або пов'язані з океаном. За типами життя в океані (від поверхні до найбільших глибин) розрізняють: пелагічні організми, що населяють товщу води (планктон і нектон), та організми придонної частини океану (бентос).

БІОЛОГІЯ РОЗВИТКУ — розділ біології, що вивчає причинні механізми і рушійні сили індивідуального розвитку (онтогенезу) організмів тварин і рослин. Є спадкоємицею раніше виниклого в ембріології експериментального напрямку (механіки розвитку), сформувалася до середини XX ст. на основі ембріології, на стику її з клітинною біологією, генетикою, фізіологією і молекулярною біологією.

БІОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (*грец.* bios — життя і *лат.* luminiscens — той, що світиться) — здатність живих організмів світитися. Світло створю-

ється у більш високо розвинених організмів у спеціальних органах, що світяться (у фотофорах риб), в одноклітинних еукаріотів (в особливих органоїдах) і у бактерій (у цитоплазмі). Біолюмінесценція зумовлена хімічними процесами (є своєрідною хемілюмінесценцією), за яких енергія виділяється у формі світла.

БІОМ (*грец.* bios – життя і *лат.* oma – сукупність) – велике регіональне угруповання рослинних та тваринних співтовариств (екосистема), адаптованих до регіональних фізичних особливостей навколишнього середовища, клімату та ландшафту. Складається із співтовариств у довготривалому стабільному стані, а також усіх асоційованих з ними перехідних, ушкоджених та деградованих представників флори, фауни, ґрунтів тощо. Основними типами є суходільні та водні.

БІОМАСА (БІОМАТЕРІЯ) – сукупна маса рослинних і тваринних організмів, присутніх у біогеоценозі на момент спостереження. Біомаса – шосте за запасами з існуючих джерел енергії після горючих сланців, урану, вугілля, нафти і природного газу (оцінюється в $2,4 \times 10^{12}$ т) і п'яте за продуктивністю відновлюване джерело енергії після прямої сонячної, вітрової, гідро та геотермальної енергії. Щороку на Землі утворюється бл. 170 млрд т первинної біомаси і приблизно такий самий об'єм руйнується.

БІОМЕДИЦИНА – розділ медицини (теоретична медицина), що вивчає з теоретичних позицій організм людини, його будову і функцію в нормі та патології, патологічні стани, методи їх діагностики, корекції та лікування. Включає накопичені відомості і дослідження, спільні для медицини, ветеринарії і фундаментальних біологічних наук (хімії, біологічної хімії, біології, гістології, генетики, ембріології, анатомії, фізіології, патології, зоології, ботаніки та мікробіології).

БІОМЕТРІЯ – сукупність автоматизованих методів і засобів ідентифікації людини, основаних на її фізіологічній або поведінковій характеристиці. Фізіологічна характеристика стосується форми тіла (відбитки пальців, розпізнавання обличчя, ДНК, долоня руки, сітківка ока, запах, тощо), а поведінкова пов'язана з поведінкою людини (хода, голос та ін.).

БІОМЕХАНІКА – наука, що вивчає властивості біологічних об'єктів (м'язових і кісткових тканин), закономірності їх адаптації до навколишнього середовища, поведінку та механічні рухи в них на всіх рівнях організації та в різних станах, включаючи періоди розвитку і старіння, а також при патології. Використовується для медичної діагностики, створення замінників тканин і органів, для розробки методів впливу на процеси в живих організмах, для пізнання рухових можливостей людини тощо.

БІОНДІ (BIONDI) МЕТЬЮ НІКОЛАС (нар. 1965) – американський плавець (вільний стиль і батерфляй), 8-разовий олімпійський чемпіон, 6-разовий чемпіон світу, багаторазовий рекордсмен світу і чемпіон США. Вершиною олімпійської кар'єри стали ігри в Сеулі (1988), де виграв 5 золотих медалей – на дистанціях 50 і 100 м вільним стилем, а також у складі збірної США у всіх трьох естафетах. Освіту здобув у Каліфорнійському університеті в Берклі (1988), нині викладає математику в школі на Гаваях.

БІОНІКА (*грец.* життєподібний) – використання біологічних методів та структур для розробки інженерних та технологічних рішень. Термін запропонований Джеком Стілі (1958). Застосування технологічних ефективних методів різноманітних видів живої природи для розробки штучних методів є корисним через пристосованість живих організмів до вузькоспеціалізованих екологічних ніш під еволюційним тиском.

БІООРГАНІЧНОЇ ХІМІЇ ТА НАФТОХІМІЇ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – заснований (1987) у Києві за ініціативою академіка Валерія Кухаря. Основні напрямки діяльності: хімія біологічно-активних пептидів, білків, нуклеїнових кислот та їх компонентів; хімічні моделі біологічних процесів, синтезу і вивчення біологічних властивостей регуляторів для медицини і сільського господарства; розробка технологій добування важливих продуктів з нафти та екологічні дослідження.

БІОПОЛІМЕРИ – клас полімерів, що зустрічаються в природному вигляді, входять до складу живих організмів (білки, нуклеїнові кислоти, полісахариди) і складаються з однакових (або різних) ланок – мономерів. Мономери білків – амінокислоти, нуклеїнових кислот – нуклеотиди, полісахаридів – моносахариди. Виділяють два типи біополімерів – регулярні (деякі полісахариди) і нерегулярні (білки, нуклеїнові кислоти, деякі полісахариди).

БІОПСІЯ (*грец.* життя і зовнішній вигляд) – дослідницький метод, за якого проводиться прижиттєвий забір клітин або тканин з організму людини і подальше їх мікроскопічне дослідження. Обов'язковий для підтвердження діагнозу, якщо є підозра на наявність онкологічних захворювань. Біопсія поділяється на: ексцизійну (вилучається досліджуване утворення або орган); інцизійна (вилучається частина досліджуваного утворення або органу); пункційна (вилучається фрагмент тканини).

БІОСЕМІОТИКА – наука, що досліджує властивості знаків і знакових систем (знакові процеси) в живих системах. Біосеміотика досліджує знакові системи різних рівнів – молекулярно-біологічного (генетичний код), внутрішньоклітинного (сигнальні пептиди), міжклітинного (медіатори, імунні взаємодії) тощо. Перші основні концепції біосеміотики сформулював (1940) німецький біолог Якоб фон Іксюль, а термін у науковий обіг запровадив (1963) фахівець з нейроанатомії і психіатрії Ротшильд.

БІОСИНТЕЗ (*грец.* життя і з'єднання) – процес утворення органічної речовини в живих організмах під дією ферментів (біокаталізаторів), що є складовою обміну речовин у мікроорганізмів, рослин і тварин. Відбувається за участю мікроорганізмів, задіяних для промислового виробництва антибіотиків, гормонів, вітамінів тощо.

БІОСПЕЛЕОЛОГІЯ (або **СПЕЛЕОБІОЛОГІЯ**) – розділ біології, що займається вивченням організмів-мешканців печер. Її основи були сформульовані румунським біологом Е. Раковіце (1907), який дослідив особливості екологічних умов печер та їх вплив на живі організми, закономірності еволюції підземних біот, розмноження і географічне поширення печерних мешканців тощо.

БІОСТРАТИГРАФІЯ – галузь стратиграфії, що вивчає розподіл викопних решток організмів в осадових відкладах з метою встановлення відносного віку та співвідношення одновікових верств на різних територіях. Послідовність біостратиграфічних зон відображає зміну в геологічному розрізі викопних решток групи вимерлих організмів різного систематичного рангу або їхніх комплексів.

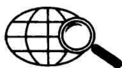
БІОСФЕРА (*грец.* bios – життя і sphaera – куля) – заселена живими організмами оболонка Землі; глобальна екосистема Землі, що охоплює нижні шари атмосфери, всю гідросферу і верхній шар літосфери. Сформувалася 500 млн років тому, коли на Землі зароджувалися перші організми, і нині є сукупністю всіх живих організмів (понад 3 млн видів рослин, тварин, грибів, бактерій і комах). Термін запровадив австрійський геолог Е. Зюс (1875), називаючи ним окрему наповнену життям оболонку Землі.

БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК – природоохоронна науково-дослідна установа міжнародного значення, що створюється з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища та його змін під дією антропогенних чинників. В Україні 4 біосферні заповідники: Асканія-Нова, Дунайський, Карпатський і Чорноморський.

БІОТА (*грец.* bios – життя) – історично сформована сукупність видів живих організмів, об'єднаних спільною зоною поширення в даний час або в минулі геологічні епохи. До її складу входять представники клітинних організмів (рослини, тварини, гриби, бактерії, найпростіші тощо) і неклітинні організми (віруси та ін.). Є важливою складовою частиною екосистем і біосфери, бере активну участь в біогеохімічних процесах. Вивчається багатьма науками, зокрема біологією, палеонтологією, біогеохімією та ін.

БІО-ТЕК – архітектурний рух, що перебуває в процесі становлення і на стадії написання маніфестів. На противагу хай-теку, архітектурна виразність конструкцій будівель біо-теку досягається запозиченням природних форм. Однак пряме копіювання природних форм дає не лише позитивні візуально-естетичні результати, оскільки в архітектурній споруді, наприклад, з'являються значні нефункціональні і технологічно складні зони.

БІОТЕХНОЛОГІЯ (*грец.* bios – життя, techne – майстерність і logos – вчення) – використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві; міждисциплінарна галузь, що виникла на стику біологічних, хімічних і технічних наук. З її розвитком пов'язують вирішення глобальних проблем людства (ліквідацію недостачі продовольства, енергії, мінеральних

ресурсів, поліпшення стану охорони здоров'я і якості навколишнього середовища).

БІОТИТ – мінерал класу силікатів, магнезійнозалізиста слюда. Дуже поширений і становить 2,5–3 % земної кори. Назва дана за прізвищем французького фізика Жана Батиста Біо (1774–1862). Є важливим породоутворювальним мінералом гранітів, гранодіоритів, трахітів тощо, часто трапляється у пегматитах і дуже рідко – в основних породах (базальтах). Колір від жовтого до чорного, блиск скляний, твердість 2–3,5, щільність 2,8–3,4 г/см^3.

БІОТОП (*грец.* bios – життя і topos – місце) – ділянка поверхні Землі (місцеперебування) з більш-менш однотипними умовами існування (ґрунтом, мікрокліматом тощо). Є основною екологічною одиницею класифікації поверхні нашої планети за ступенем подібності. Зазвичай біотоп заселений певним угрупованням організмів (біоценозом), разом із яким становить біогеоценоз, будучи його неорганічним компонентом. Термін запроваджений німецьким ученим Гессе (1924).

БІОФАРМАКОЛОГІЯ – важливий розділ фармакології, що вивчає фізіологічні ефекти, вироблені речовинами біологічного і біотехнологічного походження. Виділення такої групи сполук у спеціальний розділ фармакології спонукали: високомолекулярна будова речовин; необхідність найвищого рівня наукових розробок і застосування високотехнологічного обладнання для добування; особливий підхід до громадського і легального визнання лікарських речовин біологічного і біотехнологічного походження.

БІОФІЗИКА – галузь науки, що вивчає фізичні та фізико-хімічні явища зародження, формування, життєдіяльності, відтворення життя на всіх рівнях, починаючи з молекул, клітин, органів та тканин і закінчуючи організмами та біосферою в цілому. Спочатку розвивалася як частина фізіології і тільки в XX ст., завдяки досягненням фізики, фізичної хімії і фізіології виділилась у самостійну науку.

БІОФІЛЬТР – споруда для штучного біологічного очищення побутових і промислових стічних вод шляхом мінералізації органічних речовин бактеріями (аеробами). Зазвичай є басейном із дренажем на днищі, завантажений (на 2–4 м) матеріалом-фільтратом (шлак, галька та ін.). Відстояна стічна рідина, проходячи крізь фільтрувальний матеріал, очищається створеною на ньому біологічною плівкою, аналогічною активному мулу аеротенків.

БІОХІМІЇ ІМ. О. В. ПАЛЛАДІНА ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – заснований (1925) у Харкові як Український біохімічний інститут народного комісаріату освіти Української РСР, був першим за цим профілем у СРСР та одним із перших українських науково-дослідних інститутів. Засновником і незмінним директором (1925–1969) був академік Олександр Палладін. Згодом науковий заклад переведено (1931) до Києва і включено до складу Академії наук УРСР з нинішньою назвою.

БІОХІМІЧНЕ СПОЖИВАННЯ КИСНЮ (БСК) – кількість розчиненого у воді кисню, спожитого мікроорганізмами за певний проміжок часу для окиснення органічних речовин. Як правило, БСК визначається протягом 5 діб і використовується для оцінювання екологічного і санітарного стану водойм і якості води під час очищення стічних вод.

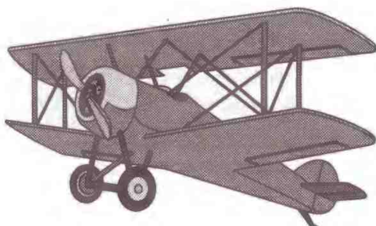
БІОХІМІЯ – наука про хімічний склад організмів та їх складових частин, про хімічні процеси, що відбуваються в організмах. Досліджує структуру та функції компонентів клітини та речовин організму, таких як білки, вуглеводи, ліпіди, нуклеїнові кислоти. Основи біохімії закладено в середині XIX ст., коли вперше описано хімічні процеси в живих організмах і доведено, що вони не відрізняються від звичайних хімічних процесів.

БІОЦЕНОЗ (*грец.* bios – життя і koinos – загальний, спільний) – сукупність усіх організмів (тварин, рослин, грибів і мікроорганізмів), що населяють певну ділянку суходолу або акваторії (біотоп), та їх взаємовідносин. Це динамічна, здатна до саморегулювання система, компоненти якої взаємопов'язані, є одним з основних об'єктів досліджень екології. Термін запроваджений Карлом Мебіусом (1877).

БІОЦЕНОЛОГІЯ – біологічна дисципліна, розділ екології, що вивчає рослинні і тваринні угруповання в їх сукупності (живу природу), тобто біоценози, їхнє виникнення, походження і розвиток, будову і розподіл у просторі та часі, взаємовідношення з навколишнім середовищем та між собою.

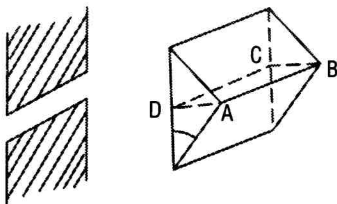
БІОЦЕНТРИЗМ – науковий підхід або етична концепція у природоохоронній справі, що ставить понад усе інтереси живої природи (якими вони уявляються людині). Протиставляється антропоцентризму в тому його значенні, яке набуло поширення в XX ст. і за яким людина – господар природи, що має права змінювати і використовувати навколишній світ, виходячи лише з власних потреб.

БІПЛАН (*лат.* bis – двічі і planum – площина) – літальний апарат, що має дві несучі площини, розміщені одна над одною. Така конструкція дозволяє отримати велику площу крил і підіймальну силу при меншому розмірі крила, що дуже важливо за недостатньої міцності фюзеляжу. Недоліком є підвищений аеродинамічний опір. Модель була дуже популярна на зорі авіації, але з застосуванням нових матеріалів поступово зійшла нанівець (1930-ті). Найвідоміший з бipланів – літак Ан-2 («кукурузник»).

Біплан

БІПРИЗМА – подвійна призма, виготовлена зі скла у вигляді призми з тупим кутом, близьким до 180°. Застосовується у фотометричних приладах для розподілу пучків світла та одержання тонкої лінії поділу порівнюваних полів.

Біпризма

БІР – хвойний, зазвичай сосновий, ліс, звідки поширене словосполучення «сосновий бір». Бором зазвичай називають ліс із сосни на сухому піщаному ґрунті (наприклад, на другій надзаплавній терасі багатьох українських річок, які в геоморфології називаються також «боровими»), на відміну від соснових лісів, що ростуть на болотах. Разом із сосною в борах можуть рости береза, ялина та ін. породи дерев, зазвичай немає підліска, але іноді присутні горобина, ялівець і деякі ін. кущі.

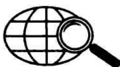
БІРЕМА – гребний військовий корабель з двома рядами весел, що зазвичай оснащувався бойовою вежею і блоком-тараном для руйнування корпусу ворожого корабля. Довжина судна 30–38 м, водотоннажність 60–100 т. Розрізняють фінікійські, грецькі й римські біреми.

БІРЕТ (*лат.* biretum) – головний убір духівництва римо-католицької та протестантської церков, колір якого залежить від рангу носія. Спочатку мав круглу форму (з X ст. у вигляді камилавки), пізніше стали носити чотирикутні. Назва походить від англійських єпископів, які почали носити низький круглий головний убір (XIII ст.), що згодом неодноразово трансформувався за примхами моди. Також буває частиною офіційної форми адвокатів, суддів та ін.

БІРЖА (*лат.* bursa – гаманець) – організація, юридична особа, що забезпечує регулярне функціонування організованого ринку товарів, валют, цінних паперів і похідних фінансових інструментів. На біржі укладаються угоди щодо біржових товарів, у результаті чого утворюється динаміка ціни виключно під впливом ринкового попиту та пропозиції. Залежно від активів, якими торгують біржі, вони поділяються на: товарні, фондові, валютні, ф'ючерсні та універсальні.

БІРІБА (*лат.* Rollinia mucosa) – плодове дерево родини Аннонові. Швидкоростуче листопадне дерево заввишки 4–15 м з овально-довгастими шкірястими листками 10–25 см завдовжки, з оксамитовою нижньою поверхнею. Плоди конічно-серцеподібні, діаметром 15 см, їх м'якоть вживається у свіжому вигляді або зброджується на вино. Росте в дикому вигляді на великих територіях Південної Америки, але найбільш широко культивується в Бразилії і Перу.

БІРКИ – селище міського типу (площа – 1,4 км^2, населення – 0,5 тис. осіб) Нововодолазького району Харківської області України. Засноване (1659) переселенцями з Право-

бережної України, смт (1938). Розташоване на берегах р. Джгунь (притока Водолажки), на хвилястій рівнині, розчленованій річковою долиною, балками та ярами.

БІРЛА (BIRLA) КУМАР МАНГАЛАМ (нар. 1967) – індійський мільярдер, власник і директор одного з найбільших бізнесових підприємств Індії «Адіта Бірла Груп». Освіту здобув у Бомбейському університеті і Лондонській бізнес-школі, впевнено стартувати в бізнесі допоміг спадок у вигляді найбільшого у світі підприємства з виробництва цементу, заснованого його прадідом. Керує багатьма державними організаціями Індії, зокрема радою директорів Центробанку, Міністерством торгівлі, Національною радою безпеки тощо.

БІРМАНСЬКИЙ ВИНОГРАД (*лат.* Baccaurea ramiflora) – плодове дерево роду Баккорея, що належить до родини Філлантові або Молочайні (за різними класифікаціями). Повільно ростуче вічнозелене дерево заввишки до 25 м з тонкою корою. Плоди, зібрані в ґрона, круглі або злегка витягнуті, діаметром 2,5–3,5 см, жовтуваті, блідо-рожеві або червоні, з білою непрозорою м'якоттю і 2–4 довгими насінинами. Росте в дикому вигляді і культивується в Південному Китаї, на півостровах Індостан та Індокитай.

БІРМАНЦІ (М'ЯМ, М'ЯНЬ, М'ЯНМА) – нація (до 30 млн осіб), основне населення М'янми. Представники монголоїдної раси, мова – бірманська (м'янманська), тибето-бірманської групи. Їхні предки переселилися з Південного Китаю в Бірму (І тис. до н. е.) і асимілювали більшу частину місцевих монів (етносу з розвинутою культурою). Переважна більшість (95 %) – буддисти. Займаються сільським господарством (рослинництво, скотарство), рибальством, лісовим господарством, добуванням перлин, ремісництвом.

БІРМІНГЕМСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (UNIVERSITY OF BIRMINGHAM) – державний університет, заснований (1825) у центральній частині Бірмінгема (Англія), найстаріший серед «червоноцегляних університетів» Великобританії й один з найпрестижніших у світі. Понад 30 тис. студентів, площа головного студмістечка 3,3 км^2, завдяки чому він є найбільшим навчальним закладом у центральній Англії. Девіз – «Через труднощі до вершин» (*лат.* Per Ardua Ad Alta).

БІРЮЗА (*перс.* та, що несе перемогу і щастя) – мінерал, фосфат алюмінію і міді, коштовний камінь. Колір зелений, блакитний, зелено-сірий, блиск восковий, твердість 5,5–6,5, щільність 2,6–2,84 г/см^3. Утворюється при екзогенних процесах разом з бурими залізняками, халцедоном, каолінітом та ін. вторинними мінералами в мідних родовищах, переважно в областях з аридним кліматом.

БІРЮКОВА МИКОЛИ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ БУДИНОК-МУЗЕЙ – відкритий (1970) в Ялті, АР Крим (Україна). Розташований у будинку, де минали останні роки життя російського радянського письменника Миколи Зотовича Бірюкова (1912–1966), лауреата Сталінської премії СРСР (1950) за роман «Чайка». Організатором музею була дружина письменника-інваліда Ганна Іллівна. Експозиція розповідає про творчість і побут митця, який втратив здоров'я на новобудовах соціалізму.

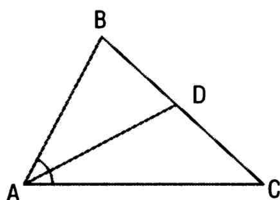
БІРЮКОВЕ – селище міського типу (площа – 96,7 км^2, населення – 4,1 тис. осіб) Свердловського району Луганської області України. Засноване 1778, попередня назва – Криничне (1778–1921), нинішня назва на честь вбитого бандитами першого голови сільради Василя Бірюкова, смт (1964). Розташоване у верхів'ї річки Кундрюча (притока Сіверського Дінця), що утворила глибоку долину.

БІСАУ (*порт.* Bissau) – столиця (площа – 77 км^2, населення – 421,7 тис. осіб) Республіки Гвінея-Бісау і порт на узбережжі Атлантичного океану в Західній Африці. Головний промисловий центр країни (бл. 60 % всіх промислових підприємств). Засноване португальцями (1687) як укріплений осередок работоргівлі, адміністративний центр Португальської Гвінеї (1942). Клімат субекваторіальний мусонний з вологим літом (опади – до 3000 мм/р.) і сухою зимою.

БІСЕКСУАЛІЗМ – потяг і сексуальні контакти з партнерами своєї і протилежної статі. За даними досліджень самотніх осіб віком понад 30 років, бісексуальними можуть вважатися до 9 % жінок і до 6 % чоловіків. Фахівці відзначають 3 основних фактори, що призводять до бісексуалізму: сексуальне експериментування, прийняття бісексуальної філософії і тривалі умови статевої ізоляції.

БІСЕКТРИСА КУТА (*лат.* bis – двічі і secare – розсікати, розтинати) – пряма, що проходить через вершину кута і ділить його навпіл. Кожна точка бісектриси однаково віддалена від сторін кута.

БІСЕКТРИСА ТРИКУТНИКА – відрізок бісектриси одного з кутів цього трикутника від вершини кута до перетину з протилежною стороною. Бісектриси трьох кутів трикутника перетинаються в одній точці, яка є центром кола, вписаного в трикутник. Бісектриса кута трикутника ділить протилежну сторону у відношенні, рівному відношенню двох прилеглих сторін.

Бісектриса трикутника

БІ-СІ ПЛЕЙС СТАДІОН (BC PLACE STADIUM) – стадіон у Ванкувері (Канада), побудований у 1981–1983, головна арена XXI Зимової Олімпіади (2010). На ньому виступають команди Канадської футбольної ліги «Брітіш Коламбія Лайонс» та «Ванкувер Вайткепс». Трибуни стадіону вміщують 59 841 глядача, розміри поля: 100×60 м (футбол) і 110×65 ярдів (канадський футбол).

БІСКАЙСЬКА ЗАТОКА – частина Атлантичного океану (площа – до 200 тис. км²), розташована північніше Іспанії та західніше Франції, що тягнеться від узбережжя Галіції до Бретані на 400 км, глибина – до 4735 м. Назва походить від баскської провінції Біскайя. У затоку впадають річки Луара і Гаронна, часто бувають шторми, приливи сягають 6,7 м. Основні порти – Бордо і Брест (Франція), Сан-Себастьян і Більбао (Іспанія).

БІСМАРК-ШЕНГАУЗЕН (BISMARCK-SCHONHAUSEN) ОТТО ЕДУАРД ЛЕОПОЛЬД ФОН (1815–1898) – німецький державний і політичний діяч. Служив дипломатом у часи реакції (1851–1862). Граф (1865), князь фон Бісмарк (1871), герцог Лауенбургу (1890), прем'єр-міністр Пруссії (1862–1890), бундесканцлер Північнонімецького союзу (1867–1871), перший рейхсканцлер Німецької імперії (1871–1890). За дипломатію реальної політики та сильне урядування дістав прізвисько «залізний канцлер».

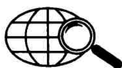
БІССЕТ (BISSETT) ДОНАЛЬД (1910–1995) – англійський дитячий письменник, художник, кіноактор і театральний режисер. Створив світ коротких казок, втілив свої задуми в двох книгах, що прославили його: «Забутий день народження» і «Мандрівка рікою Часу», здійснив телепостановки кращих своїх казок, як художник оформлював свої книжки. В Англії також відомий і як кіноактор, що зіграв ролі в 57 фільмах і телесеріалах, зазвичай невідомих за межами країни.

БІССЕТ (BISSET) ЖАКЛІН (нар. 1944) – англо-американська кіноактриса, відома ролями у фільмах 1960–1990-х. Кінокар'єру розпочала у фільмі Романа Поланського «Тупик», популярність завоювала завдяки ролям у фільмах «Прекрасний» (1973), «Багаті і знамениті» (1981), «Анна Кареніна» (1985), «Наполеон та Жозефіна» (1987), «Дика орхідея» (1990) та ін.

БІТ (*англ.* bit – шматочок) – мінімальна одиниця кількості інформації, що дорівнює одному двійковому розряду, який може бути рівним одному з двох значень/станів (0 і 1), застосовуваних для представлення даних у двійковій системі числення. Число бітів (8 бітів дорівнюють 1 байту) пам'яті комп'ютера визначається максимальною кількістю двійкових цифр, які в ній вміщуються.

БІТ (*англ.* beat – удар) – ритмічна пульсація в популярній музиці, будь-який одинокий удар по ударному інструменту або серія таких ударів, що створюють певну ритмічну структуру. Може визначати або бути характерним для того чи ін. музичного стилю. Зазвичай регулярному, строго організованому біту протиставляється вільніша і гнучкіша ритміка.

БІТЕНГ (*нідерл.* beting) – міцна порожниста тумба, що височіє над палубою судна, є частиною буксирного і швартовного пристрою. Має посилене кріплення до корпусу судна, буває поодиноким або парним, дерев'яним чи виготовленим з металу (зі сталі або чавуну). Служить для зменшення швидкості витравлювання якірного ланцюга, кріплення буксирних тросів або якірного каната, надання рівномірного ходу при канатній тязі, кріплення швартовів малих кораблів і катерів тощо.

БІТЛЗ (THE BEATLES) – британський біт-рок-гурт, створений (1960) у Ліверпулі (Англія), найзнаменитіший, найпопулярніший і комерційно найуспішніший музичний гурт за всю історію популярної музики. Кількість проданих пісенних носіїв (платівок, касет і дисків) перевищує 1 млрд примірників, а 15 альбомів «Бітлз» очолювали хіт-парад. До найвідомішого складу ансамблю входили: Джон Леннон (вокал, ритм-гітара), Пол Маккартні (вокал, ритм-гітара), Джордж Гаррісон (вокал, соло-гітара) і Рінго Старр (ударні).

БІТОВ АНДРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ (нар. 1937) – радянський і російський письменник, лауреат Державної премії Російської Федерації (1992, 1997). Освіту здобув у Ленінградському гірничому інституті (1962). Опублікував бл. десяти книжок прози (1960–1978), роман «Пушкінський дім» (1978) у США, один із творців альманаху «Метрополь» (1979), через який не друкувався (1979–1986). З перебудовою зайнявся активною діяльністю (лекції, симпозіуми тощо). Президент російського Пен-клубу з 1991.

БІТТЕР (BITTER) КАРЛ (1867–1915) – австрійський та американський скульптор. Навчався в Академії мистецтв у Відні. Виїхав до США (1889), де працював у Нью-Йорку в скульптурній майстерні. Прикрашав статуями будівлі Всесвітніх виставок у Чикаго (1893), Буффало (1901) і Сент-Луїсі (1904). Автор каріатид на фасаді музею Метрополітен (Нью-Йорк) і скульптур для вокзалу в Піттсбурзі. У роки творчості в США вважався найкращим скульптором країни, президент Національного товариства скульпторів.

БІТУМ (*англ.* bitumens) – природні мінеральні комплекси (горючі органічні речовини), що складаються з вуглеводнів, утворилися з білкових і жирових речовин нижчих організмів. Існують у газовій фазі (земний газ), рідкій (нафта), твердій (озокерит, земна смола, асфальт). Складаються з високомолекулярних вуглеводнів та гетероатомних (кисневих, сірчистих, азотистих, металовмісних) сполук. Видобуток ведеться кар'єрним, шахтним або свердловинним способами.

БІТУМІЗАЦІЯ – штучне заповнення тріщин у ґрунтах і гірських породах розплавленим природним бітумом. Призначена для створення гідроізоляційних завіс під час будівництва гірничих виробок і підземних споруд. Вперше застосована в США (1926). Під час процесу бітумізації гірських порід розплавлений бітум під тиском нагнітають у свердловини, де, охолоджуючись, він твердне і запобігає проникненню води у виробку.

БІТЧАНСЬКИЙ ГРАД (*словац.* Bytčiansky hrad) – середньовічний замок у місті Бітча (Словаччина), побудований (XIII ст.) для нітр'янського єпископа. Володарем замку став (1563) Ференц Турзо, за якого на місці старого готичного замку постав ренесансний (1571–1574). У замку розташовувалася резиденція Дьєрдя Турзо – палатина Угорського королівства (1609–1616). Пізніше замок належав представникам родів Естерхазі і Поппер.

БІФУРКАЦІЯ (*лат.* bifurcus – роздвоєний) – роздвоєння, термін вживається для позначення всіляких якісних перебудов різних об'єктів: (в анатомії) вилоподібний поділ трубчастого органа (трахеї, бронхів, аорти, артерій) на 2 гілки однакового калібру; (в географії) поділ течії річки та її долини на дві частини; (у педагогіці) поділ старших класів середньої школи на два напрями (наприклад, класичний і реальний); (у науковій фантастиці) поділ часу на кілька потоків, у кожному з яких відбуваються свої події.

БІФШТЕКС (*англ.* beef – яловичина і steaks – шматки) – страва зі смаженої яловичини (стейк-філе), первинно один з видів стейку або стейк з головної частини вирізки. Часто трапляється різновид – рубаний біфштекс (зазвичай пропущений через м'ясорубку), який є прототипом котлети. Також класифікують за ступенем просмажування (на просмажені і «з кров'ю»). У Британії традиційно часто подається з яєчнею, а в США – як частина гамбургера або ін. бутерброда.

БІХАР (BIHAR) – штат (площа – 94 164 км^2, населення – 86,2 млн осіб) на сході Індії, адміністративний центр і найбільше місто – Патна. Межує з Непалом (на півночі) і штатами Джаркханд, Уттар-Прадеш і Західна Бенгалія. У сільській місцевості мешкає до 85 % населення, розмовляють переважно біхарськими мовами, які раніше переважно належали до діалектів гінді, рівень грамотності становить 47 %, основні релігії індуїзм (83 %) та іслам

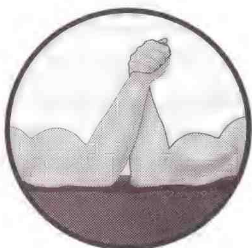
(15 %). Клімат тропічний мусонний, з прохолодною зимою і спекотним літом.

БІХАРЦІ – індо-арійський народ, що походить з індійського штату Біхар, де мешкав бл. 3 тисячоліть. Розмовляють переважно біхарськими мовами, а деякі перейняли гінді та урду. Також мешкають у Північній Індії, Західному Бенгалі та Махараштрі. Багато біхарців емігрували (XIX ст.) до Гайани, Суринаму, Тринідаду і Тобаго, Фіджі, Маврикію та Південної Африки. Під час поділу Індії (1947) багато біхарців-мусульман емігрували до Пакистану і Бангладеш.

БІХОР (BIHOR) – жудець (повіт) у Трансільванії, розташований у північно-західній частині Румунії. Площа – 7544 км^2, населення – 603 тис. осіб, адміністративний центр – Орадя, названо за горами Біхар. Межує з жудцями Сату-Маре, Селаж, Клуж, Алба, Арад та Угорщиною. Територія понижується від гір Апусені (на заході) з висотами до 1800 м, через передгір'я і пагорки до Паннонської рівнини (на сході). Річки Криш-Репед, Криш-Негру і Бареу є притоками Кришу (Керешу).

БІХОР – гірський масив у Західних Карпатах, частина гір Апусені (Румунія). Найвища точка – г. Куркубета-Маре (1849 м), яка також є найвищою точкою Західнорумунських гір. Простягається на 25 км з північного заходу на південний схід, ширина пасма – 14 км. На схилах гір розташовані витоки Великого та Малого Ар'єшу, злиттям яких утворюється річка Ар'єш.

БІЦЕПС (*лат.* musculus biceps brachii) – двоголовий м'яз плеча людини (великий м'яз плеча), добре помітний під шкірою, завдяки чому широко відомий навіть серед осіб, не обізнаних з анатомією. Проксимальна частина складається з двох головок – довгої

Біцепс

(*лат.* caput longum), що починається від надсуглобного горбка лопатки, і короткої (*лат.* caput breve), починається від дзьобоподібного відростка лопатки. Згинає плече в плечовому суглобі, а передпліччя в ліктьовому.

БІЦИКЛ (*лат.* bis – двічі і *грец.* kyklos – коло, колесо) – двоколісний велосипед.

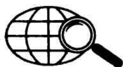

Біцикл

БІЧЕР-СТОУ (BEECHER STOWE) ГАРРІЄТ ЕЛІЗАБЕТ (1811–1896) – американська письменниця. Майбутня письменниця була вчителькою в заснованій її сестрою школі для дівчаток, доки не побралася з професором богослов'я Стоу (1836). У літературних творах виступила захисницею жіночої освіти і боролося за знищення рабовласництва. Найвідоміший роман – «Хатина дядька Тома» (1852), розійшовся накладом 600 тис. примірників, витримав 35 видань, перекладений 20 іноземними мовами.

БІЧКРАФТ БОНАНЗА (BEECHCRAFT BONANZA G36) – американський легкий легендарний літак загального призначення, вперше злетів 22 грудня 1945, зазнав безліч змін і модернізацій (45 модифікацій), випускається досі (з 1947 вироблено понад 17 тис. літаків). Екіпаж – 1 особа, пасажирів – 4–6 осіб, довжина – 7,67 м, розмах крила – 10 м, висота – 2,31 м, площа крила – 16,5 м^2, маса порожнього – 760 кг і злітна – 1236 кг, швидкість – до 306 км/год, практична дальність – 1247 км.

БІЧКРАФТ КІНГ ЕЙР (BEECHCRAFT KING AIR) – різновид американських турбогвинтових літаків загального призначення, вперше злетів 1963, зазнав багатьох модифікацій, випускається досі (з 1964 вироблено понад 6 тис. літаків). Екіпаж – 1 особа, пасажирів – до 13 осіб, довжина – 14,22 м, розмах крила – 16,61 м, висота – 4,37 м, площа крила – 28,8 м^2, ма-

са порожнього – 4096 кг і злітна – 6805 кг, крейсерська швидкість – до 558 км/год, дальність польоту – 3763 км.

БІЧКРАФТ МОДЕЛЬ 18 (BEECHCRAFT MODEL 18) – американський легкий пасажирський літак, що вироблявся (1937–1970) фірмою «Beech Aircraft Corporation» у 32 модифікаціях (9722 літаки). Екіпаж – 2 особи, пасажирів – 6 осіб, довжина – 10,41 м, розмах крила – 14,53 м, висота – 2,95 м, площа крила – 32,4 м^2, маса порожнього – 2800 кг і злітна – 3959 кг, максимальна швидкість – 360 км/год, дальність польоту – 1900 км, практична висота польоту – 7930 м.

БІШКЕК – столиця (площа – 160 км^2, населення – 846,7 тис. осіб) і найбільше місто Киргизстану, розташоване на півночі країни в Чуйській долині, у передгір'ях Тянь-Шаню на висоті 760 м. Відомий (VII ст.) як городище Джуль (Ковальська фортеця), кокандська фортеця Пішпек (1825–1862), селище Бішкек (1868), центр повіту і статус міста (1878), адміністративний центр Киргизької автономної області (1925). Попередня назва – Фрунзе (1936–1991). Клімат різко континентальний, з 322 сонячними днями на рік.

БІШОФІТ (*англ.* bishofit) – природний магнієвий полімінерал, що використовується в будівництві, медицині та хімічній промисловості. Основним компонентом є хлорид магнію, а крім нього містяться сполуки до 70 елементів (натрій, бром, бор, калій, кальцій, молібден, залізо, мідь та ін.). Уперше виявлений німецьким геологом і хіміком Карлом-Густавом Бішофом (1877) у вигляді компонента в штасфуртських соленосних відкладах Німеччини, що утворилися в пермський період (понад 200 млн р. тому).

БЛІЦЦАРД (*англ.* blizzard) – найменування хуртовини (переважно низової) при сильному північно-західному вітрі і низьких негативних значеннях температури повітря, що спостерігаються взимку в тилових частинах циклонів. У більш широкому значенні (у англомовних країнах) цей термін застосовується до будь-якої хуртовини при сильних вітрах, аналогічний російським та українським поняттями «пурга» і «буран».

БЛАВАТНІК ЛЕН (при народженні – **ЛЕОНІД ВАЛЕНТИНОВИЧ БЛАВАТНІК**) (нар. 1957) – американський мільярдер, підприємець. Емігрував із СРСР разом з родиною до США (1978). Освіту здобув у Колумбійському університеті і Гарвардській школі економіки. Один із засновників і партнер Російсько-американського спільного інвестиційного підприємства «Ренова» (1991). Основний дохід отримав від купівлі 50 % акцій ТНК (навпіл з Віктором Вексельбергом, з яким навчався в Московському інституті інженерів залізничного транспорту).

БЛАВАТСЬКА ОЛЕНА ПЕТРІВНА (при народженні – **ГЕЛЕНА ФОН ГАН**) (1831–1891) – російська письменниця, мандрівниця, теософ і прибічниця окультизму. Мандрувала Європою, Північною Африкою, Малою Азією, Північною і Південною Америкою, Індією і Китаєм. Повернулася до Росії (1859), з наступного року влаштовувала спіритичні сеанси. Заснувала теософічні товариства в Нью-Йорку (1875) та Індії (1878). Головні твори: «Разоблаченная Исида» (1877), «Тайная доктрина» (т. 1–3, 1888–1897).

БЛАГОВІСТ – вид православно-статутного дзвону з метою заклику християн до храму на молитву та для оповіщення про початок вечірнього, ранкового та денного богослужіння. Характеризується мірними ударами в один з дзвонів і за церковним календарем регламентується тривалістю, темпом і використанням різних дзвонів. Поділяється на удари у святковий (найбільший дзвін), передсвятковий або недільний (другий за розмірами дзвін), полієлейний (третій), буденний або щоденний (четвертий) і пісний (п'ятий дзвін).

БЛАГОВІЩЕННЯ – картина пензля італійського художника Леонардо да Вінчі, створена в 1472–1475. Основою сюжету став євангельський текст – сповіщення Архангелом Гавриїлом Діви Марії про майбутнє народження Ісуса Христа. Дерево, олія, 98×217 см. На передньому плані зображений схилений крилатий архангел з білою лілією (символом непорочності) у лівій руці та Діва Марія. Зберігається в музеї «Галерея Уффіці» у Флоренції з 1867.

БЛАГОДАТНЕ – селище міського типу (площа – 8,3 км^2, населення – 1,2 тис. осіб) Волноваського району Донецької області України. Засноване (1840) на правому березі річки Кашлагач (притока Мокрих Ялів), смт (1938). Розташована на горбкуватій рівнині (з пере-

вищенням висот до 30 м) на північно-східному краю Приазовської височини.

БЛАГОРОДНІ (ДОРОГОЦІННІ) МЕТАЛИ – золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній), що характеризуються високою хімічною стійкістю, тугоплавкістю, ковкістю і гарним зовнішнім виглядом. Золото і срібло застосовуються як валютний метал, для виготовлення ювелірних виробів, протикорозійних покриттів і сплавів. Платина і метали її групи можуть утворювати цінні сплави, що широко використовуються в техніці.

БЛАКИТНА МЕЧЕТЬ (*тур.* Sultanahmet Camii) – найбільша за розміром і одна з найкрасивіших мечетей Стамбула з шістьома мінаретами. Вважається одним з найвидатніших шедеврів ісламської та світової архітектури. Розташована на березі Мармурового моря в історичному центрі міста в районі Султанахмет навпроти мечеті Айя-Софія і є одним із символів міста. Будівництво мечеті розпочалося (1609), коли султану Ахмеду I було 19 років.

БЛАКИТНИЙ КВАНДОНГ (*лат.* Elaeocarpus angustifolius) – деревна рослина (інші назви – Блакитне мармурове дерево або блакитна фіга) родини Елеокарпові, що зростає в Австралії. Плід рослини блакитного кольору, діаметром 2–3 см, насіння міститься в міцній раковині, на ньому є глибокі звивини. Завдяки цьому воно не перетравлюється в травному тракті казуарів та ін. тварин, що відіграє важливу роль в поширенні рослини.

БЛАКИТНИЙ (СИНІЙ) КИТ (*лат.* Balaenoptera musculus) – вид морських ссавців родини Смугачеві (Balaenopteridae), найбільша відома тварина, яка будь-коли жила на Землі. Довжина – до 33 м, маса – до 150 т, тіло темно-сіре з блакитним відтінком. Пластини китового вуса смоляно-чорні, заввишки до 1 м (350–400 пар), живиться виключно планктонними рачками. Вагітність бл. року, новонароджені дитинчата завдовжки до 7 м, маса – бл. 2 т. Поширений від Арктики до Антарктики.

Блакитний (синій) кит

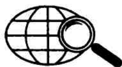
БЛАКИТНИЙ НІЛ – річка, що починається з озера Тана на Ефіопському нагір'ї і тече територією Ефіопії та Судану, де, зливаючись з Білим Нілом, утворює Ніл. Висота витоку вимірюється від джерела священного струмка Гіше-Аббай на висоті 1830 м, довжина – 1460–1600 км, площа басейну – 330 тис. км^2. У верхів'ях на Ефіопському нагір'ї, де впродовж 500 км тече в ущелині завглибшки 900–1200 м, називається Аббай, а на території Судану – Бахр-ель-Азрак (*араб.* бахр – річка і азрак – блакитний).

БЛАКИТНІ ГОРИ (*англ.* Blue Mountains) – розташовані в штаті Новий Південний Уельс (Австралія) західніше від Сіднея і є частиною Великого Вододільного хребта. Гори з плоскими вершинами (висота до 1360 м), сильно розчленовані каньйонами (завглибшки до 300–800 м) з урвистими схилами, долина річки Кокс поділяє їх на західну вапнякову частину, з розвиненим карстом, і східну – піскову. Східні вологі схили вкриті евкаліптовими лісами, західні (сухіші) – світлими евкаліптовими лісами і саванами.

БЛАНК МОЙСЕЙ АБРАМОВИЧ (1907–1983) – радянський живописець, графік. Освіту здобув у Харківському художньому училищі (1930). Використовував різноманітні техніки (акварель, гуаш, пастель, ліногравюра, олійний живопис тощо). Працював у художніх майстернях Спілки художників, харківських театрів та у видавництвах, воював на фронтах Великої Вітчизняної війни. Персональні виставки в Харкові (1963, 1969, 1976, 1977, 1982, 1997), Португалії (1989), Бельгії (1990) та Німеччині (1990).

БЛАНКЕРС-КУН (BLANKERS-KOEN) ФРАНСІНА ЕЛСЬЄ «ФАННІ» (1918–2004) – нідерландська легкоатлетка, легенда світової легкої атлетики. Успішно виступала майже у всіх тогочасних видах легкої атлетики, встановила 16 світових рекордів у 8 різних дисциплінах. 58-разова чемпіонка Нідерландів (1937–1955). Перша жінка в історії спорту, що виборола 4 золоті олімпійські нагороди (у 30-річному віці), причому впродовж XIV літніх Олімпійських ігор в Лондоні (1948), де її прозвали «Летючою домогосподаркою».

БЛАНТЕР МАТВІЙ ІСААКОВИЧ (1903–1990) – радянський російський композитор, лауреат

Сталінської премії (1946), народний артист СРСР (1975), Герой Соціалістичної Праці (1983). Освіту здобув у музичних училищах Курська і Москви. Театральний композитор і завідувач музичної частини різних театрів (1921–1933). Майстер радянської масової пісні: «Футбольный марш», «Катюша» (1938), «В лесу прифронтовом» (1943), «В городском саду играет» (1947), «Летят перелетные птицы» (1949) та ін.

БЛАНШО (BLANCHOT) МОРІС (1907–2003) – французький письменник, есеїст, літературний критик, філософ. Освіту здобув у Страсбурзькому університеті й Сорбонні. Працював журналістом і редактором. Автор романів – «Темний Фома» (1941), «Амінадав» (1942), повістей – «При смерті» (1948), «У бажану мить» (1951), «Остання людина» (1957) та збірок – «Лотреамон і Сад» (1949), «Простір літератури» (1955), «Нескінченна розмова» (1969), «Дружба» (1971), «Крок по той бік» (1973), «Письмена краху» (1980) та ін.

БЛАНШУВАННЯ (*фр.* blanchir – побілити) – короткострокова обробка продукту окропом або парою (ошпарювання) в закритому посуді або зануренням в окріп (0,5–5 хв.), завдяки чому на поверхні тваринних продуктів утворюється тонка захисна плівка. Бланшують фрукти, овочі, зелень, рибу для того, щоб: зробити білими кістки і м'ясо; зберегти колір у деяких овочів; зняти шкірку в помідорів; обсмажити скибочки картоплі; видалити гіркоту або специфічний запах продукту; потім заморозити (наприклад, зелень).

БЛАСТУЛА (*грец.* blastos – зародок) – стадія розвитку зародка багатоклітинних тваринних організмів у процесі бластуляції (заключна фаза періоду дроблення заплідненої яйцеклітини). Її будова у різних тварин неоднакова і залежить від будови та способу дроблення яйця. При повному радіальному його дробленні бластула має кулясту форму, а всередині її утворюється порожнина – бластоцель; при спіральному дробленні утворюється бластула без порожнини.

БЛАТНА ПІСНЯ – пісенний жанр, що оспівує важку долю і звичаї кримінального світу, спочатку розрахований на середовище ув'язнених та близьких до злочинного світу осіб. Зародився в Російській імперії, поширився в СРСР і найбільшої популярності набув у пострадянські часи. Згодом у жанрі з'явилися пісні, що сягають за рамки кримінальної тематики, проте зберігають її характерні особливості (мелодія, жаргон, стилістика і світогляд), які дістали назву «російський шансон».

БЛЕГЕН (BLEGEN) КАРЛ ВІЛЬЯМ (1887–1971) – американський археолог, фахівець у галузі вивчення стратиграфії і хронології егейської культури. Професор класичної археології (1927–1957) в університеті Цинциннаті (Огайо, США). Основні розкопки провів у районах стародавніх городищ Коринфу (1920-ті), Трої (1932–1938) і Пілоса (1939–1969). У Пілосі відкритий палац, де знайдено безліч табличок із текстами, написаними лінійним письмом, що прислужилися для розшифровування мікенської писемності.

БЛЕЗЕР (BLASER) ГУСТАВ ГЕРМАН (1813–1874) – німецький скульптор-монументаліст. Виконав грандіозні кінні статуї Фрідріха Вільгельма III і Фрідріха Вільгельма IV в Кельні, пам'ятники Олександру фон Гумбольдту в Берліні та Нью-Йорку, скульптури для Палацового моста в Берліні. Для собору в Гельсінгфорсі виліпив колосального апостола Матвія, для купола міської ратуші Берліна – пророка Даниїла, а для палацу Шарлоттенбург виготовив мармурові погруддя Данте, Петрарки, Тассо й Аріосто та багато ін.

БЛЕЙК (BLAKE) ВІЛЬЯМ (1757–1827) – англійський поет, художник і гравер. Освіту здобув в Академії мистецтв у Лондоні (1783). Ілюстрував аквареями і гравюрами власні вірші «Пісні невідання» (1789), «Пісні пізнання» (1794), а також «Книгу Іова» (1818–1825), «Божественну комедію» Данте (1825–1827) та ін. твори. У творчості відбилися тенденції романтизму англійського мистецтва, а саме тяжіння до фантастичності, алегоризму і містичної символіки, звернення до сміливої гри ліній та композиційних рішень.

БЛЕК СЕБЕТ (BLACK SABBATH) – британський рок-гурт, утворений (1969) у Бірмінгемі (Англія), відомий впливом на розвиток рок-музики, зокрема хеві-метал. Вважається, що їхній перший альбом започаткував дум-метал. Дев'ять альбомів гурту входили в першу десятку британських хіт-парадів, загальний наклад альбомів (1970–2000) наблизився до 100 млн.

Класичний склад: Тоні Айоммі (гітара, клавіші, флейта), Оззі Осборн (вокал, губна гармоніка), Гізер Батлер (бас-гітара) і Білл Ворд (ударні, перкусія).

БЛЕК-ХІЛЛС (*англ.* Black Hills – Чорні Пагорби) – гірський масив, розташований у північній частині Великих Рівнин на Середньому Заході США, в південно-західній частині штату Південна Дакота і північно-східній частині штату Вайомінг, найвища точка – Пік Харні (2208 м). Назву масиву дали індіанці лакота, їхньою мовою – Паху Сапа (Чорний Горб), є святинею для індіанських племен лакота і шайеннів. У районі Блек-Хіллс щорічно проводяться літні збори байкерів з усього світу – мотоциклетне ралі в Стурджисі.

БЛЕКЕТТ (BLACKETT) ПАТРІК МЕЙНАРД СТЮАРТ (1897–1974) – англійський фізик, лауреат Нобелівської премії (1948) «за вдосконалення методу камери Вільсона і зроблені у зв'язку з цим відкриття в галузі ядерної фізики і космічної радіації». Освіту здобув у Кембриджському університеті (1921). Професор Лондонського коледжу Біркбак (1933–1937), Манчестерського університету (1937–1953), імперського коледжу в Лондоні (1953–1965), президент Лондонського королівського товариства (1965–1970).

БЛЕКМОР (BLACKMORE) РІЧІ (повне ім'я – **РІЧАРД Х'Ю**) (нар. 1945) – англійський рок-музикант, гітарист-віртуоз, композитор. Один із засновників гурту «Deep Purple» (1968), після виходу з якого створив гурт «Rainbow» (1975), а з часом – «Blackmore's Night» (1996), в якій виступає досі. Вважається одним із засновників хард-року та одним із найзначніших і найвпливовіших гітаристів XX ст., включений до багатьох хіт-парадів «кращих гітаристів всіх часів».

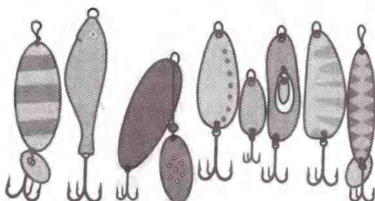
БЛЕКСТОН (BLACKSTONE) ВІЛЬЯМ (1723–1780) – англійський політик, юрист, філософ та історик права. Освіту здобув у Пембрук-коледжі Оксфордського університету (1741) і школі з підготовки баристерів (1744). Займався адвокатською діяльністю, викладав в Оксфорді. Найвідоміший фундаментальний твір – «Коментарі до англійських законів» у 4 томах, вперше опублікований в Оксфорді (1765–1769), лише за життя перевиданий 8 разів. У ньому навів докладні коментарі правових норм і прецедентів Англії.

БЛЕНДЕР (*англ.* blender – змішувач) – побутовий електричний пристрій для змішування і подрібнення продуктів харчування, приготування емульсій, пюре, збивання напоїв, мусів тощо. Зазвичай являє собою розташований на стійкій основі корпус, всередині якого розміщується електродвигун (привід блендера), на який зверху надівається спеціальна вузька і висока чаша з кришкою і лопатевим ножем усередині. Перші блендери з'явилися (1910-ті) в США і лише змішували коктейлі.

БЛЕР (BLAIR) ЕНТОНІ ЧАРЛЬЗ ЛІНТОН (нар. 1953) – британський політичний діяч, колишній лідер Лейбористської партії. Юридичну освіту здобув в Оксфордському університеті (1975), де викладав право. Політичну діяльність розпочав (1983), представляючи північний Сіджфілдський шахтарський округ в парламенті, член виконавчого комітету Лейбористської партії (1992). 73-й прем'єр-міністр Великої Британії (1997–2007). Після відставки займається консультативною діяльністю та опікується власним фондом.

БЛЕРІО (BLERIOT) ЛУЇ (1872–1936) – французький винахідник, авіатор і підприємець. Інженерну освіту здобув у Центральній школі в Парижі (1895) і заснував власне виробництво ацетиленових ліхтарів. Перший аероплан побудував 1907, а прославився на одинадцятій моделі, коли першим у світі на літаку власної конструкції «Блеріо XI» з двигуном потужністю 25 кінських сил перетнув Ла-Манш (25 липня 1909), отримавши премію газети «Daily Mail» (1000 фунтів). Ця модель стала першим (1911) поштовим літаком США.

БЛЕШНЯ – штучна риболовна принада для ловлі хижої риби, що імітує зазвичай живу рибку, рідше комаху або ін. звичну для хижака здобич. Для приваблення риби блешню протягують або ін. чином рухають – «загра-

Блешня

ють» з хижаком, імітуючи живу істоту. Ці рухи у воді поділяються на коливні та обертові. Влітку практикують блешніння спінінгом (закидаючи та підтягуючи блешню) або тягнучи за човном, а взимку (ловлячи з-під льоду) застосовують спеціальні зимові блешні та мормишки, посмикуючи їх вертикально.

БЛИЗНИЦІ СКЕЛІ – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля смт Ясіня Рахівського району Закарпатської області України. На площі 0,3 км^2 північних схилів гірського масиву Свидовець у субальпійському поясі вершини Близниця (1883 м), де добре збереглися сліди зледеніння (що сягало 1460 м) і післяльодовикові форми рельєфу, охороняється аркто-альпійська флора з ендемічними асоціаціями з переважанням дріади, костриці, верби, родіоли та ін.

БЛИЗНИЦЯ ГОРА – найвища вершина (1883 м) Свидовецького хребта Українських Карпат, розташована в його південній частині неподалік від смт Ясіня Рахівського району Закарпатської області України. З північного боку переходить у гору Драгобрат, західні схили пологі, східні – круто обриваються у бік льодовикового цирку із залишками морени та льодовиковими озерцями. З усіх боків оточена полонинами, південно-західним схилом проходить траверс, що огинає скелясту вершину із заходу.

БЛИЗНЮКИ – селище міського типу (площа – 3,8 км^2, населення – 4,0 тис. осіб), центр Близнюківського району Харківської області України. Вперше згадується в документах (1869) як станція Надеждине під час будівництва залізниці Харків – Ростов, смт (1957). Розташоване на горбкуватій вододільній ділянці, неподалік від витоків річок Бритай і Тернівка.

БЛИЗНЮКИ (БЛИЗНЯТА) – дві або більше осіб, народжених від однієї вагітності, що, за довгостроковою статистикою, припадає на кожні 83 вагітності. Ідентичні (або однояйцеві) близнюки формуються, коли запліднене яйце розділяється надвоє і розвивається як два зародки тієї самої статі. Більш звичні, неідентичні (братні або різнояйцеві) близнюки формуються, коли кілька яєць запліднюються в той самий час. Вони можуть бути різної статі і подібні до звичайних братів чи сестер.

БЛИЗНЮКІВСЬКИЙ РАЙОН – район у південній частині Харківської області, утворений 1923, площа – 1,4 тис. км^2, населення – 21,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 4,0 тис. осіб). Межує з Лозівським, Барвінківським, Петропавлівським, Павлоградським та Олександрівським районами, адміністративний центр – Близнюки. Розташований у межах Полтавської рівнини з укритою лесами хвилястою поверхнею, що є вододілом Дніпра і Сіверського Дінця, розчленованою верхів'ями річок, балками та ярами.

БЛИЗНЯТА (*лат.* Gemini) – зодіакальне сузір'я північної півкулі неба, відоме з найдавніших часів. Ймовірно, спочатку Близнятами називали близькі і візуально схожі зірки Кастор (α Близнят) і Поллукс (β Близнят), що представляють голови близнюків Діоскурів, ноги яких, звернені на південний захід, стоять на Чумацькому Шляху, примикаючи до Оріона. Сузір'я було включено до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея «Альмагест».

БЛИЗЬКИЙ СХІД – назва, надана європейцями найближчому для них східному регіону, розташованому в Західній Азії та Північній Африці, на стику Європи, Азії та Африки. Площа понад 7,4 млн км^2, країни: Бахрейн, Єгипет, Ємен, Ізраїль, Ірак, Йорданія, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія і Туреччина (іноді до них додають Афганістан, Іран та балканські країни. Основним населенням є араби, тюрки, курди, вірмени, перси, євреї (переважно мусульмани).

БЛИСК (*англ.* glance) – фізична властивість і характеристика поверхні мінералів, одна з їхніх головних діагностичних ознак, що зумовлена відбиттям світлового променя від поверхні мінералу. Зумовлений дзеркальним відображенням світла від поверхні, здебільшого відбувається одночасно з розсіяним (дифузним) відображенням. Розрізняють блиски: скляний, алмазний, металевий, масний, смолистий, восковий, перламутровий, шовковистий, матовий тощо.

БЛИСК ДЛЯ ГУБ (*англ.* lip gloss) – косметичний продукт, що передусім використовується для надання губам м'якого глянцевого блиску та рідше для фарбування губ. Зазвичай рідкий, безбарвний або з ледь помітними відтінками, що надають губам або металевого блиску.

Перший комерційно доступний блиск для губ «Max Factor's X-Rated» запропонувала (1932) косметична компанія російсько-американського підприємця Максиміліана Факторовича (1877–1938).

БЛИСКАВКА – електричний розряд між небесними хмарами або між хмарою і землею. У процесі утворення опадів у хмарі відбувається електризація крапель або льодяних частинок. Внаслідок сильних висхідних потоків повітря в хмарі утворюються заряджені різнойменними зарядами зони, між якими або поверхнею землі виникає блискавка. Вони поділяються на лінійні, плескаті, кулясті і чоткові. Щосекунди в Землю ударяють бл. 50 блискавок, а в середньому в кожен її км^2 потрапляє 6 блискавок на рік.

БЛІДА ПОГАНКА (МУХОМОР ЗЕЛЕНИЙ) (*лат.* Amanita phalloides) – найбільш отруйний гриб групи пластинчастих, роду Мухомори. Має зелену, зеленувату до білого напівсферичну шапинку (діаметр – 4–10 см), з білими пластинками, плівчасте кільце приблизно на середині ніжки (5–10 × 0,8–2 см) і мішкоподібну піхву (біля основи). Росте влітку і восени у листяних і мішаних лісах, під дубами, буками, часто під кущами ліщини, рідше у хвойних лісах.

БЛІНД (*нідерл.* blind) – назва вітрила (нині вийшла з ужитку), яке раніше ставилося на нижньому реї бушприта.

БЛІНДАЖ (*фр.* blindage – вкривати заслонами) – постійна або тимчасова фортифікаційна підземна споруда для захисту від кулеметного, артилерійського, мінометного вогню, напалму та зброї масового ураження і для відпочинку особового складу. Конструкцією нагадує заглиблений під землю зруб, зазвичай будується в складі окопної системи і має лише один отвір у найбільш захищеному, тиловому напрямку. Вперше застосовані в обороні Севастополя (1854–1855) під час Кримської війни.

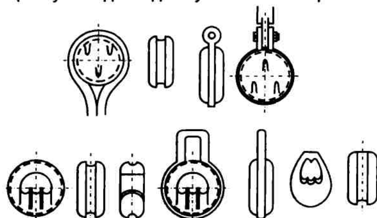
БЛІННІКОВ СЕРГІЙ КАПІТОНОВИЧ (1901–1969) – радянський актор театру і кіно, театральний режисер, лауреат Сталінських премій (1949, 1951), народний артист СРСР (1963). Навчався в школі Малого театру. Ролі в 35 фільмах, зокрема: «Александр Невский» (1938), «Кутузов» (1943), «Падение Берлина» (1949), «Ревизор» (1952), «Председатель» (1964), «Трембита» (1968) та ін. Режисерські роботи у МХАТ: «Мещане», «Вторая любовь», «Над Днепром», «Сердце не прощает».

БЛОК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1880–1921) – російський поет, драматург, перекладач. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1906). Перша збірка «Стихи о Прекрасной Даме» (1903) в дусі символізму присвячена дружині. Творчість пов'язана з традиціями російської поезії. Романтик за суттю, змістом його поезії стала дійсність і реальна людина. Збірки віршів: «Снежная маска» (1907), «Город» (1908), «Ямбы» (1914), «Родина» (1916), п'єса «Роза и крест» (1913), поеми «Двенадцать» (1918), «Возмездие» (1921) тощо.

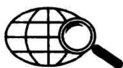
БЛОКАДА ЛЕНІНГРАДА – військова блокада німецькими військами і союзниками Ленінграда під час Великої Вітчизняної війни, що тривала майже 872 дні (8 вересня 1941–27 січня 1944). Захоплення міста було важливою частиною плану «Барбаросса». Єдиний шлях з Ленінграда до неокупованої території СРСР пролягав Ладозьким озером, куди німецькі снаряди майже не долітали, але її пропускної можливості не вистачало для потреб міста. Переважно від голоду в блокаду загинули сотні тис. мирних жителів.

БЛОКАДА СЕРЦЯ – порушення проведення електричного імпульсу по провідній системі серця. Залежно від рівня блоку виділяють форми блокади серця: синоатріальна (порушення провідності з синоатріального вузла в передсерді), міжпередсердна (порушення ритму по провідній системі передсердя), атріовентрикулярна (порушення проведення на рівні атріовентрикулярного вузла або стовбура пучка Гіса) та ніжок пучка Гіса (порушення провідності на рівні правої, лівої передньої або задньої ніжки пучка Гіса).

БЛОКИ – найпростіші корабельні механізми, що служать для підйому вантажів і вітрил. На

Блоки

суднах зазвичай використовують блоки трьох видів: металеві, дерев'яні з окуттям і дерев'яні без окуття. Існує багато конструктивно різноманітних блоків, які розрізняються за призначенням, формою та кількістю шківів.

БЛОКОВИЙ НЕРВ (*лат.* nervus trochlearis) — четверта пара черепно-мозкових нервів, руховий нерв, парне ядро якого розташоване в середньому мозку, в центральній сірій речовині. Уражається при захворюваннях очниці, печеристої пазухи, основи мозку, пухлинах мозочка, що проявляється паралічами верхнього косого м'яза та ускладнює рух очного яблука вгору і вниз. При погляді вниз та у бік, протилежний ураженому блоковому нерву, з'являється косоокість.

БЛОКШИВ (*англ.* Block-ship) — старе, переважно несамохідне судно або баржа, що позбавлені механізмів, озброєння і спеціального обладнання, залишені в гавані для розміщення на них лазаретів, митних пакгаузів, казарм, в'язниць, складів та ін. служб. У такий спосіб можуть використовуватися кораблі найрізноманітніших класів, що виробили свій ресурс, за винятком тільки найменших за розмірами суден.

БЛОНСЬКИЙ ПАВЛО ПЕТРОВИЧ (1884–1941) — російський радянський психолог і педагог, діяч народної освіти СРСР. Освіту здобув у Київському університеті (1908), провадив викладацьку і наукову роботу. Брав активну участь у будівництві радянської школи, розробляв переважно питання пам'яті, мислення, мови та дитячої психології. Автор творів: «Завдання і методи народної школи» (1916), «Трудова школа» (1919), «Психологічні нариси» (1927), «Пам'ять і мислення», «Розвиток мислення школяра» (1935) та ін.

БЛОХ ЛЕОНОРА АБРАМІВНА (1881–1943) — український радянський скульптор. Освіту здобула в школі Товариства заохочування мистецтв у Петербурзі та в паризькій студії О. Родена (1898–1905). Працювала в Харкові з 1917, де створила бронзовий пам'ятник Т. Г. Шевченку (Богодухів), погруддя К. Маркса і Ф. Енгельса, ліричні композиції «Радість материнства», «Робітнича молодь», «Казашка-медсестра», портрети М. Коцюбинського, І. Мечникова та ін. Професор Харківського художнього інституту з 1935.

БЛОХИ (*лат.* Siphonaptera) — ряд комах. Близькі до двокрилих і твердокрилих, завдовжки 1–6 мм (самці дрібніші від самиць), тіло сильно стиснене з боків, пристосоване до швидкого пересування у волосяному і пір'яному покривах тварин-господарів. Мають вузькоспеціалізований ротовий апарат, призначений для проколювання покривів господаря і засмоктування крові. Відомо понад 2380 видів, живуть до 3 років, нерідко є переносниками різних збудників хвороб людини і тварин.

БЛОХІН ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1952) — радянський і український футболіст (нападник) та тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1975), заслужений тренер України (2005). Переважно виступав за «Динамо» (Київ) — 586 матчів (270 голів). Чемпіон СРСР (1974, 1975, 1977, 1980, 1981, 1985, 1986), володар Кубка СРСР (1974, 1978, 1982, 1985, 1987), Кубка кубків УЄФА (1975, 1986), Суперкубка УЄФА (1975), «Золотого м'яча» (1975). Головний тренер національної збірної команди України (2003–2007, з 2011).

БЛУ СПРІНГС ПЕЧЕРА (**BLUE SPRINGS**) — розгалужена печерна система, розташована в центральній частині штату Теннессі (США), на плато Камберленд, південно-східному відгалуженні Аппалачів. Детальні дослідження та обміри ходів печери (1989) дозволили віднайти новий значний прохід, названий на честь володаря цих земель Джонсон-авеню. Подальше вивчення підземних лабіринтів встановило їх довжину — 56,3 км, найдовша печера в штаті і десята на території США.

БЛУА КОРОЛІВСЬКИЙ ЗАМОК (*фр.* Chateau de Blois) — найбільший за розмірами із замків Луари та улюблена резиденція французьких королів Людовіка XII і Франциска І. Розташований у центрі міста Блуа (департамент Луара і Шер), на правому березі Луари, охороняється ЮНЕСКО. Основна частина існуючого палацу-замку збудована (XV ст.) герцогами Орлеанськими, і коли один з них вступив на французький престол під ім'ям Людовіка XII (1498), то залишився в Блуа, перетворивши замок на королівський.

БЛУД — статева розпуста, безладні інтимні зв'язки, позашлюбні та ін. стосунки, засуджені християнською церквою.

БЛУ-МАУНТАЙН (BLUE MOUNTAIN PEAK) — найвища гора (2256 м) держави Ямайка, розташована в східній частині однойменного острова на 35-кілометровому гірському пасмі Блакитні гори, що витягнулося в широтному напрямку. Розташовані за 16 км від узбережжя на північний схід від столиці країни Кінгстона. У гарну погоду з вершини гори видно узбережжя Куби, розташоване за 216 км. Для збереження унікальної природи заснований (1992) державний національний парк Блу-Маунтайн.

БЛУ-МАУНТІНС (*англ.* Blue Mountains — Сині гори) — гірське пасмо на північному сході штату Орегон і південному сході штату Вашингтон (США), на схід від Каскадних гір. Площа пасма 10 520 км², найвища вершина — гора Строубері (2755 м), значну частину гірського масиву займають національні ліси.

БЛУМБЕРГ (BLOOMBERG L.P.) — приватна компанія, один з провідних постачальників фінансової інформації для професійних учасників фінансових ринків, заснована (1981) Майклом Блумбергом, з головним офісом у Нью-Йорку. Основні продукти — термінал «Bloomberg Professional», через який можна отримати доступ до поточних та історичних цін практично на всіх світових біржах і позабіржових ринках, спеціалізовані телевізійні канали BloombergTV (для всіх основних ринків) і радіо BloombergRadio.

БЛУМБЕРГ (BLOOMBERG) МАЙКЛ РУБЕНС (нар. 1942) — американський мільярдер, 108-й мер Нью-Йорка. Освіту здобув в університеті Джона Хопкінса і Гарвардській школі бізнесу (1964). Працював у компанії «Salomon Brothers», де очолював торгівлю акціями і відповідав за інформаційні системи. Заснував (1981) власну фірму «Bloomberg LP», для якої особисто розробив комп'ютерну систему, що збирала, аналізувала і продавала інформацію з фінансових ринків, а згодом розпочала онлайнову торгівлю акціями.

БЛУМЕНФЕЛЬД ФЕЛІКС МИХАЙЛОВИЧ (1863—1931) — російський і радянський композитор, педагог і диригент єврейського походження, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1927). Освіту здобув у Петербурзькій консерваторії (1885), дебютував з концертами по Росії (1887), європейську популярність принесла участь у «російських концертах» (1907—1908) С. Дягілева в Парижі. Викладав з 1895 у Петербурзькій, Київській і Московській консерваторіях, автор симфонії, сюїти, фортепіанних творів і романсів.

БЛУПЕР — додаткове переднє вітрило, що відрізняється високо розташованим шкотовим кутом. Ставиться разом зі спінакером (з підвітряного боку від нього), для врівноваження тяги спінакера, на курсах бакштаг. Трапляється інша його назва — «підвітряний спінакер».

БЛУЧІПС (*англ.* blue chips — блакитні фішки) — акції або цінні папери найбільш великих, ліквідних і надійних компаній зі стабільними показниками одержуваних доходів і виплачуваних дивідендів. Є найбільш ліквідними та виступають індикаторами всього ринку, оскільки при зростанні вартості акцій найбільших компаній цінні папери компаній «другого ешелону» теж зростуть. Термін з'явився на фондовому ринку з казино, де фішки цього кольору зазвичай мають найбільшу вартість у грі.

БЛЮВОТА (*лат.* vomitum) — мимовільний викид вмісту шлунку через рот, що регулюється спеціальним блювотним центром, який координує злагоджене скорочення мускулатури шлунка, рухи дихальних м'язів та черевного преса. Блювання є складним рефлекторним актом, що зумовлюється подразненням рецепторів різних органів (кореня язика, м'якого піднебіння, слизової шлунка, жовчного міхура та ін.), може бути захисним фізіологічним актом і спостерігається при деяких інфекційних захворюваннях.

БЛЮЗ (*англ.* blues) — музична форма і музичний жанр, що зародилися наприкінці XIX ст. в негритянській громаді на південному сході США і поряд з регтаймом, раннім джазом, репом та ін. є одним з найзначніших її внесків у світову музичну культуру. Багато в чому вплинув на сучасну популярну музику, особливо таких жанрів, як поп, джаз, рок-н-рол. Переважна форма блюзу — 4/4. Споконвічна блюзова тематика будується на чуттєво-соціальній складовій життя негритянського населення.

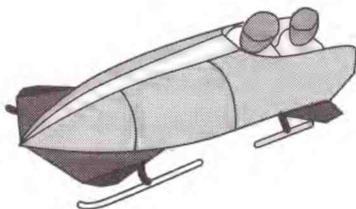
БЛЮХЕР (BLUCHER) ГЕБХАРД ЛЕБЕРЕХТ ФОН (1742—1819) — прусський генерал-фельдмаршал. Вступив до шведської армії (1758), потрапив у полон до пруссаків під час Семирічної війни (1756—1763) і перейшов до них на службу (1760). Під час російсько-прусько-французької війни (1806—1807) потрапив

у французький полон (1807). Командувач російсько-прусської Сілезької армії (1813) та прусько-саксонської армії в битві при Ватерлоо (1815). За рішучість прозваний «маршал Вперед».

БЛЯХА (*пол.* blacha – жерсть, бляха) – металева пластинка, на якій вибитий, вирізаний або викарбуваний будь-який напис або малюнок для позначення чого-небудь, найчастіше номера (сучасна назва). Також бляхою називають пряжку ременя або матеріал для покрівлі даху.

БОАС (BOAS) ФРАНЦ (1858–1942) – американський антрополог, лінгвіст і натураліст, один із засновників сучасної антропології. З ним пов'язаний розквіт досліджень матеріальної та духовної культури, фольклору і мов американських індіанців. Основні праці: «Порадник щодо мов американських індіанців» (1911–1922), «Розум первісної людини» (1911), «Первісне мистецтво» (1927), «Раса, мова та культура» (1940) та ін.

БОБ – спортивний снаряд (керовані сани), задіяний у зимовому олімпійському виді спорту бобслеї. Його винахідником вважають англійця Вілсона Сміта, який у Швейцарії з'єднав двоє саней дошкою (1888) аби спуститися із засніженої гори. Перші екземпляри мали автомобільне кермо, позаду якого розміщувався екіпаж з трьох чоловіків і двох жінок. Нині боби розраховані на 2 або 4 спортсмени, мають суцільний корпус на сталевому шасі з поворотним переднім, нерухомим заднім мостами і гальмом між ними.

Боб

БОБ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (нар. 1917) – український спортсмен (важкоатлет) і тренер з важкої атлетики, заслужений тренер УРСР (1977). У Вінницькій школі важкої атлетики згуртував (1950–1960-ті) здібних і перспективних спортсменів. Перший тренер рекордсмена світу, чемпіона УРСР (1963–1969) Анатолія Житецького та чемпіона Європи (1975), світу (1974–1976) і XXI Олімпійських ігор (1976) у Монреалі Петра Короля.

БОБОВ ГЕННАДІЙ БОРИСОВИЧ (нар. 1965) – український цукрозаводчик, заслужений працівник промисловості України (2007), Герой України (2009). Працював помічником бурильника, машиністом холодильних установок, кооператором, підприємцем (1987–2004). Генеральний директор товариства «Панда» з 2004 у селі Селище Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, що є власником Селищанського цукрового заводу і одним з найбільших інвесторів у економіку краю.

БОБОВІ РОСЛИНИ (*лат.* Fabaceae або Leguminosae) – родина дводольних роздільнопелюсткових рослин (понад 500 родів і бл. 17 100 видів), поширених на всіх континентах та відомих з мезозою. Належать до різноманітних життєвих форм – однорічних та багаторічних трав'янистих рослин, кущів, дерев і ліан. Плід – біб, здебільшого багатонасінний, розкривний, рідше однонасінний, не розкривний. Поділяються на 3 підродини: Мімозові (Mimosoideae), Цезальпінієві (Caesalpinioideae) і Метеликові (Papilionoideae).

БОБРИКІВСЬКЕ ЗОЛОТОРУДНЕ РОДОВИЩЕ – розташоване у межах Донецького кряжа (Донецька і Луганська області України). Бобриківське рудне поле (11,0 × 2,5 км) включає комплекс золото-срібло-свинцевих руд з масовою часткою корисних компонентів – золота (2–12 г/т), срібла (12–188 г/т) і свинцю (0,7–5,7 %). Золото представлене великим (76,8 %, переважає розмір 0,1–0,49 мм) і дрібним (23,2 %, 0,014–0,069 мм) різновидами.

БОБРИНЕЦЬ – місто (площа – 18,1 км^2, населення – 11,0 тис. осіб) районного значення, центр Бобринецького району Кіровоградської області України. Засноване 1767, статус міста (1828, 1938), розташоване на р. Бобринець (притока Сугоклії), на хвилястій рівнині з перевищенням висот до 20 м. У місті М. Кропивницький та І. Карпенко-Карий (Тобілевич) створили (1860-ті) аматорський театр, один із перших на теренах України.

БОБРИНЕЦЬКИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРАЮ – заснований (1959) у районному центрі Бобринець Кіро-

воградської області України М. Смоленчуком, ім'ям якого називається з 2009. У чотирьох залах площею 250 м^2 представлена експозиція з історії краю, починаючи від археологічних знахідок. Особливо цінними експонатами є «Рушник – оберіг району», черепиця і цегла з фабрики родини Бронштейнів та ін. виробників, посуд заводів Кузнєцова, експозиція присвячена М. Кропивницькому та І. Карпенку-Карому, «Українська світлиця».

БОБРИНЕЦЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Кіровоградської області, утворений 1923, площа – 1,5 тис. км^2, населення – 27,2 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,0 тис. осіб). Межує з Компаніївським, Новоукраїнським, Устинівським та Єланецьким районами, адміністративний центр – Бобринець. Розташований на південних відрогах Придніпровської височини з хвилястою лесовою поверхнею, розчленованою річковими долинами Інгулу, Сугоклії, Мертвоводу, Гнилого Єланцю, Бобринки, Громоклії, ярами і балками.

БОБРОВ ВСЕВОЛОД МИХАЙЛОВИЧ (1922–1979) – радянський футболіст, хокеїст (нападник), футбольний і хокейний тренер, заслужений майстер спорту (1948) і тренер (1967) СРСР, чемпіон Олімпійських ігор (1956). Виступав за футбольні команди ЦДКА (1945–1949), ВВС (1950–1952), «Спартак» Москва (1953) та хокейні команди ЦСКА (1946–1949, 1954–1957), ВВС (1950–1953). Єдиний в історії Олімпійських ігор спортсмен та капітан збірної країни з футболу (1952) і хокею з шайбою (1956).

БОБРОВ ЄВГЕН ГРИГОРОВИЧ (1902–1983) – радянський російський ботанік, лауреат Державної премії СРСР (1989). Освіту здобув у Петроградському університеті (1925). Фахівець із систематики, флористики, географії лісів, морфології та еволюції хвойних рослин. Співробітник Ботанічного інституту ім. В. Комарова РАН, іноземний член Лондонського Ліннеївського товариства, автор праць: «Линней, его жизнь и труды» (1957), «Карл Линней. 1707–1778» (1970), «Лесообразующие хвойные СССР» (1978).

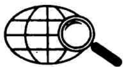
БОБРОВИЦЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Чернігівської області, утворений 1923, площа – 1,4 тис. км^2, населення – 35,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,2 тис. осіб). Межує з Козелецьким, Лозівським, Яготинським, Баришівським і Броварським районами, адміністративний центр – Бобровиця. Розташований на Придніпровській низовині (висоти 115–160 м), розчленованій широкими долинами річок Недра, Бистриця, Басанка, Трубіж, Супій та балками.

БОБРОВИЦЯ – місто (площа – 18,9 км^2, населення – 11,2 тис. осіб) районного значення, центр Бобровицького району Чернігівської області України. Про стародавнє походження свідчать залишки городища (XI–XIII ст.), статус міста (1958), розташоване на річці Бистриця (притока Трубежа) на горбкуватій рівнині у межах Придніпровської низовини на півдні Полісся.

БОБРОВСЬКА ЄВДОКІЯ ГРИГОРІВНА (нар. 1930) – радянська українська актриса, заслужена артистка УРСР (1986). Освіту здобула у Київському інституті театрального мистецтва (1957). Викладачка Бережанського педагогічного училища, Тернопільської дитячої музичної школи (1952–1956). Актриса Тернопільського обласного драматичного театру ім. Т. Шевченка (1957–1994) та Хмельницького обласного музично-драматичного театру (1973–1974). Створила низку колоритних гострохарактерних образів.

БОБРОВСЬКИЙ АНАТОЛІЙ ВІКТОРОВИЧ (нар. 1935) – радянський український режисер, актор. Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1957). Актор з 1957 і режисер з 1969 Тернопільського обласного драматичного театру ім. Т. Шевченка та Хмельницького обласного музично-драматичного театру (1973–1974). Акторські роботи у кінофільмах: «Дума про Британку» (1970), «Дай серцю волю, заведе в неволю» (1970), «Полковник Шабер» (1993), «Один у полі – воїн» (2003) та ін.

БОБРУСЬ (ПОРАДНИК) ЛЮДМИЛА КОСТЯНТИНІВНА (нар. 1946) – радянська українська гандболістка, заслужений майстер спорту СРСР (1972). Освіту здобула у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (1972). Чемпіонка XXI (1976) та XXII (1980) Олімпійських ігор, срібна (1975, 1978) та бронзова (1972, 1973) призерка чемпіонатів світу. Виступала за київський «Спартак», у складі якого стала 7-разовою володаркою Кубка європейських чемпіонів (1970–1973, 1975, 1977, 1979).

БОБСЛЕЙ (*англ.* bobsleigh) – зимовий олімпійський вид спорту, що походить із Швейцарії та являє собою швидкісний спуск з гір по спеціально обладнаних льодових трасах на керованих санях – бобах. Траса для бобслею (завдовжки 1500–2500 м) є крижаним жолобом на залізобетонній основі, що має різні за крутизною повороти (15 віражів з мінімальним радіусом 8 м) і перепад висот 130–250 м. Найперші змагання відбулися в Австрії (1908), федерація (1923) об'єднує понад 50 національних федерацій.

БОВДУР – димар або димова труба для відводу димових газів в атмосферу. На Русі раніше опалення велося по-чорному, тобто без використання димохідних труб, і до XVII ст. навіть в умовах міста оселі опалювалися в такий спосіб. Даний метод опалення житлового приміщення був небезпечний, оскільки в ньому могли накопичуватися шкідливі для людини чадні гази.

БОВІ (BOWIE) ДЕЙВІД (при народженні – **ДЕВІД РОБЕРТ ДЖОНС**) (нар. 1947) – британський рок-музикант, співак, продюсер, звукорежисер, композитор, автор пісень, художник та актор. Протягом п'ятдесяти років займається музичною творчістю, часто змінює імідж, завдяки чому отримав прізвисько «хамелеона рок-музики», але при цьому спромігся зберегти власний стиль, успішно поєднуючи його з актуальними музичними напрямками. Автор бл. 30 музичних альбомів.

БОВТИСЬКЕ РОДОВИЩЕ ГОРЮЧИХ СЛАНЦІВ – розташоване у межах Українського щита (на кордоні Кіровоградської та Черкаської областей України). Поклади оцінюють у 3,7 млрд т, що є третім за цим показником родовищем Європи. У складі органічної речовини сланців присутні сапропелітові домішки. Пористість сланців становить 40–50 %, густина – 1,8–2,0 г/см^3, зольність – 52–65 %, теплота згорання – 8,4 МДж/кг. Готується до розробки створеним (2009) українсько-естонським підприємством «Сланцехім».

БОВТИСЬКИЙ – кратер (астроблема) діаметром до 25 км, що виник бл. 88 млн р. тому в результаті падіння на землю метеорита, розташований у басейні річки Тясмин, Кіровоградська область (Україна). Вважається, що після його формування дно було заповнене розплавом, завдяки якому 120 м нижніх відкладів позбавлені органічних залишків. У наступні етапи в кратері накопичувалися палеоценові озерні відклади потужністю до 350 м, перекриті в еоцені і неогені відкладами потужністю до 160–180 м.

БОГ – надприродна, верховна, духовна субстанція або єство, творець та керівник Всесвіту, початок, першопричина всього буття, всіх речей, їхньої діяльності, взаємодії і рушійної сили. У релігіях світу ідея богів поступово кристалізувалася в різних релігійних традиціях людства. Безбожники, заперечуючи існування бога, зазвичай відмовляються від вживання будь-якого його імені, застосовуючи для опису природних та навколишніх явищ ін. терміни – Першооснова, Дійсність, Суще, Істина, Життя, Абсолют тощо.

БОГ З МАШИНИ (*лат.* Deus ex machina) – вираз, що означає несподівану, навмисну розв'язку ситуації, із залученням зовнішнього, раніше не задіяного фактора. Ще в давньогрецькому театрі так називався кран, що піднімав актора над сценою (дозволяючи «літати»). В античному театрі цей вираз позначав бога, який з'являвся в розв'язці вистави за допомогою спеціальних механізмів (наприклад, «спускався з небес») і вирішував проблеми героїв. Особливим прихильником цього прийому був Еврипід.

БОГАДІЛЬНЯ (від слів «Бога діла», тобто «заради Бога») – богоугодний заклад для утримання осіб, з якої-небудь причини нездатних до праці: престарілих, немічних, калік і видужуючих (проте не тимчасово хворих і божевільних, для яких існують ін. спеціальні установи). Первісно влаштовувалися при лікарнях і навіть зливалися з ними. Істотною ознакою богадільні є повне утримання осіб, що проживають у ній.

БОГАРД (BOGARDE) ДІРК (1921–1999) – британський актор театру і кіно. Навчався в Королівському коледжі мистецтв, брав участь у військових діях Другої світової війни в Європі і на Далекому Сході (1941–1946). Працював у багатьох лондонських театрах, на телебаченні, знімався в кіно з 1950. Протягом десятиріччя (1955–1964) визнавався найвідомішим англійським актором, але світове визнання прийшло з фільмами «Слуга» (1963), «Смерть у Венеції» (1971), «Нічний портьє» (1974) та ін.

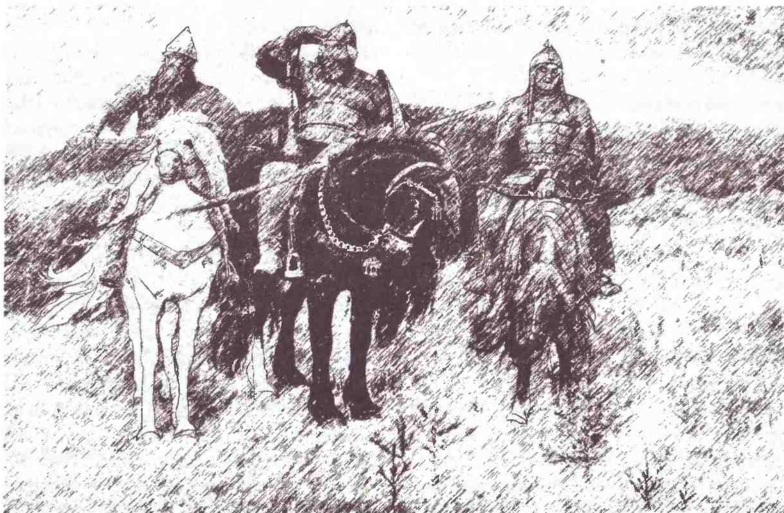
БОГАТИКОВ ЮРІЙ ЙОСИПОВИЧ (1932–2002) – радянський український і російський співак (баритон), народний артист УРСР (1973) і СРСР (1985), повний кавалер ордену «За заслуги» України. Освіту здобув у Сімферопольському університеті (1981). Моряк Тихоокеанського флоту, співав у ансамблі пісні й танцю (1951–1955), навчався у Харківському музичному училищі (1959). Соліст Харківської і Луганської філармоній (1959–1974), Кримської філармонії (1974–1992), яку очолював з 1992.

БОГАТИРІ – найбільша і найзначніша картина (полотно, олія, 295,3 × 446 см) російського художника Віктора Васнецова (1848–1926), над якою він працював майже два десятиліття (1881–1898). На картині зображені три богатирі, головні герої російських билин: Добриня Никитич, Ілля Муромець і Альоша Попович, які в дозорі верхи на конях виглядають у полі ворога. Картину незабаром після завершення (23 квітня 1898) придбав Павло Третьяков (1838–1898) для своєї галереї.

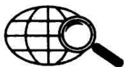
БОГАТИРЬОВ СЕМЕН СЕМЕНОВИЧ (1890–1960) – радянський музикознавець, композитор і педагог, заслужений діяч мистецтв РРФСР (1946). Освіту здобув на юридичному факультеті Харківського університету (1912) і в Петроградській консерваторії (1916). Викладав у Харківській консерваторії (1917–1941), заслужений професор УРСР (1934). Працював директором Будинку народної творчості в Красноярську (1941–1943), професор Московської консерваторії (1943–1960), доктор мистецтвознавства (1947).

БОГАТСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ВСЕВОЛОДОВИЧ (1929–1983) – радянський хімік-органік, академік АН УРСР (1976), лауреат Державної премії СРСР (1980). Освіту здобув в Одеському університеті (1951), де працював (1951–1983) професором (1968), ректором (1970–1975), одночасно керував лабораторією Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР (1975), директор Фізико-хімічного інституту АН УРСР (1977–1983). Співавтор розробки і впровадження першого вітчизняного транквілізатора (1978).

БОГАЧ ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ (1918–1981) – радянський український фізіолог, академік АН УРСР (1978). Освіту здобув у Ніжинському педагогічному інституті (1937). Працював у Київському університеті з 1939, завідував кафедрами біофізики (1964–1973) та фізіології людини і тварин (1973–1979), обіймав посади декана біологічного факультету і проректора (1972–1976), академіка-секретаря Відділен-

В. Васнецов. «Богатирі»

ня фізіології, біохімії та теоретичної медицини Президії АН УРСР (1978–1980).

БОГДАН ІВАН ГАВРИЛОВИЧ (нар. 1928) – радянський український спортсмен-борець (греко-римська боротьба) і тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1960). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1960). Вперше в борцівський зал увійшов 1950, чемпіон УРСР (1952), дебютував на першості СРСР (1953) і виборов бронзову нагороду. Чемпіон Олімпійських ігор (1960) у важкій вазі, світу (1958, 1961), СРСР (1958, 1959, 1961). Виступав за СКА (Київ).

БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОРДЕН – державна нагорода України, заснована (1995) президентом Л. Кучмою напередодні святкування 50-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні для нагородження громадян країни за особливі заслуги у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, зміцненні обороноздатності та безпеки України. Знак ордена (І, ІІ і ІІІ ступеня) має форму опуклої багатопроменевої зірки з накладеним на неї хрестом, двома схрещеними мечами і гербом гетьмана Б. Хмельницького.

БОГДАНІВСЬКА БАЛКА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1994) біля с. Фрунзе Бобринецького району Кіровоградської області України. На площі 0,252 км^2 охороняється своєрідний природний комплекс, що утворився на схилах великої балки у долині річки Сугоклії (басейн Південного Бугу), де на відслоненнях гранітних порід поширена петрофітно-степова рослинність з переважанням авринії, кизильнику, таволги і пухирника, а на плоских схилах – різнотравно-типчакові ценози.

БОГДАНІВСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1998) на околиці м. Орджонікідзе Дніпропетровської області України. На площі 13,87 км^2 охороняються антропогенно-змінені екосистеми відпрацьованих відвалів Богданівського марганцеворудного кар'єру в поєднанні з природними (ділянка річки Солоної – притоки Базавлуку). Має важливе значення як полігон моніторингу динаміки розвитку біоценозів під впливом антропогенних факторів.

БОГДАНОВ АНАТОЛІЙ ПЕТРОВИЧ (1834–1896) – російський антрополог і зоолог. Освіту здобув у Московському університеті (1855). Професор (1863), директор Зоологічного музею Московського університету. Твори з історії зоології та популяризації зоологічних знань (понад 80 праць), у т. ч. «Матеріали до антропології курганного періоду в Московській губернії» (1867), «Про могили скіфо-сарматської епохи в Полтавській губернії і про краніологію скіфів» (1880), «Медична зоологія» (т. 1–2, 1883–1888) та ін.

БОГДАНОВ МОДЕСТ МИКОЛАЙОВИЧ (1841–1888) – російський зоолог і мандрівник. Освіту здобув у Казанському університеті (1864). Досліджував природу Середньої Азії, Прикаспію і Кавказу, здійснивши (1868–1883) низку складних експедицій. Хранитель зоологічного музею Імператорської академії наук (1873), професор Петербурзького університету з 1881. Наукові праці з фауни хребетних, птахів та їх геологічної історії в Східній Європі. Засновник і голова Російського орнітологічного товариства.

БОГДАНОВ ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ (1904–1981) – радянський український композитор і диригент. Освіту здобув у Харківському музично-драматичному інституті (1925). Диригент драматичних театрів Харкова і Донецька (1930–1941), військовий диригент (1941–1945), викладав у музичних школах Харкова (1945–1955). Автор творів для симфонічного оркестру: «Святкова увертюра» (1950), «Українська сюїта» (1954), «Гомоніла Україна» (1959), пісень і романсів на вірші російських та українських поетів.

БОГДАНОВИЧ ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1963) – український актор театру і кіно, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (1996), народний артист України (2006). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1984). Актор Київського драматичного театру ім. І. Франка з 1984, де виконував ролі в понад 30 виставах. Акторські роботи у фільмах: «Все перемагає любов» (1986), «Останній бункер» (1991), «Викуп» (1994), «Украдене щастя» (2004), «Вовчиця» (2006) та ін.

БОГОГЛАСНИК – збірка духовних кантів і псалмів, поширена в Західній Україні (XVIII–XIX ст.) і вперше надрукована греко-католицькими ченцями-василіанами в Почаївській лаврі

(1790). Складався на основі рукописних збірок з трьох частин і містив 248 віршів з нотами, присвячених звеличенню Ісуса Христа, Богородиці, святих та ін. Серед авторів духовних пісень, імена яких переважно зашифровані в акровіршах, Дмитро Левківський, Іоанн Вольський, Іоанн Мастиборзький, Василь Тарнавський та ін.

БОГОДУХІВ – місто (площа – 16,2 км², населення – 15,9 тис. осіб) районного значення, центр Богодухівського району Харківської області України. Засноване 1662, сотенне містечко Охтирського козацького полку (1681–1765), статус міста (1781), розташоване на правому березі річки Мерло (притока Ворскли), на пологохвилястій рівнині, розчленованій річковою долиною, ярами і балками, з перевищенням висот понад 70 м.

БОГОДУХІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний краєзнавчий музей Харківської області України, відкритий (1983) до 40-річчя визволення міста Богодухів від фашистських загарбників. Має понад 5 тис. одиниць зберігання, частину яких розміщено в 5 експозиційних залах: природничому, археології, побуту, Великої Вітчизняної війни та сучасності Богодухівщини. Щорічно в музеї проводиться до 200 екскурсій, які відвідують бл. 3 тис. осіб (третина з яких – гості міста).

БОГОДУХІВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному заході Харківської області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км², населення – 40,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 19,4 тис. осіб). Межує з Великописарівським, Охтирським, Валківським, Краснокутським, Золочівським і Дергачівським районами, адміністративний центр – Богодухів. Розташований у межах відрогів Середньоросійської височини та Полтавської рівнини на підвищеній пологохвилястій лесовій рівнині, розчленованій долинами річок, балками та ярами.

БОГОЛЮБОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1909–1992) – радянський математик і механік, фізик-теоретик, Герой Соціалістичної Праці (1969, 1979), лауреат Сталінської (1947, 1953), Ленінської (1958) і Державної (1984) премій СРСР. У 14 років брав участь у семінарі кафедри математичної фізики Київського університету, а у 20-річному віці здобув ступінь доктора математичних наук (1929). Директор Об'єднаного інституту ядерних досліджень у Дубні (1965–1988), академік АН УРСР (1948) і СРСР (1953).

БОГОМАЗОВ ОЛЕКСАНДР КОСТЯНТИНОВИЧ (1880–1930) – український графік, живописець, педагог, теоретик мистецтва. Освіту здобув у Київському художньому училищі (1911). Представник і теоретик українського художнього авангарду, «український Пікассо», з найпомітнішими періодами творчості – кубофутуризм (1913–1917) і спектралізм (1920–1930). Написав трактат «Живопис та Елементи» (1914), де теоретично обґрунтував пошуки художнього авангарду, автор теорії «якісних ритмів».

БОГОМИЛЬСТВО – один із найбільших релігійно-соціальних єретичних рухів раннього середньовіччя на Балканах і в Малій Азії (X–XIV ст.), що з'явився серед сільського населення Болгарії (X ст.). Вперше згадується в листі константинопольського патріарха Феофілакта (933–956) до болгарського царя Петра. Основу руху становили представники нижчого духовенства і провінційне чернецтво. В основі їхнього вчення лежало уявлення про подвійність світу, про постійну боротьбу в ньому добра і зла.

БОГОМОЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1881–1946) – український радянський патофізіолог, основоположник наукової школи, організатор української науки, лауреат Сталінської премії (1941), заслужений діяч науки УРСР (1943), Герой Соціалістичної Праці (1944). Освіту здобув в Одеському університеті (1906). Академік (1929) і президент (1930) Академії наук УРСР, академік (1932) і віце-президент (1942) Академії наук СРСР. Директор Інститутів клінічної фізіології та експериментальної біології і патології АН УРСР.

БОГОМОЛОВ КОСТЯНТИН ЮРІЙОВИЧ (нар. 1975) – російський театральний режисер. Освіту здобув у Московському університеті (1997) та Державному інституті театрального мистецтва (2003). Створив понад 20 режисерських робіт у театрах Москви: ім. В. Маяковського, ім. О. Пушкіна, ім. М. Гоголя, на Малій Бронній, Молодіжного, юного глядача «СамАрт», студії О. Табакова тощо. Лауреат кількох театральних премій.

БОГОРОДИЦЯ (ДІВА МАРІЯ) (бл. 20 до н. е. – 45) – у християнстві мати Ісуса Христа, одна з най-

шанованіших жінок, яка у православ'ї, католицизмі та ін. традиційних церквах вшановується як Богородиця. За Євангелієм, була єврейською дівчиною з Назарета, зарученою з Йосипом, яка, залишаючись дівою, чудесним чином за допомогою Святого Духа зачала сина-первістка Ісуса. За Кораном, Маріам дивним чином народила Божого посланника і пророка Ісу, в ісламі шанується як одна з найбільш праведних жінок.

БОГОРОДСЬКИЙ САВА ОСИПОВИЧ (1804–1857) – російський і український правознавець. Освіту здобув у Петербурзькій духовній академії (1828) та Берлінському університеті (1832). Після захисту докторської дисертації (1835) призначений професором нововідкритого Київського університету Св. Володимира (1836), де кілька разів обирався деканом юридичного факультету, проректором університету і ректором. Водночас був директором 2-ї Київської гімназії (1839–1848).

БОГОРОДЧАНИ – селище міського типу (площа – 12,1 км², населення – 7,9 тис. осіб), центр Богородчанського району Івано-Франківської області України. Перша письмова згадка (1441), смт (1940), розташоване на правому березі річки Бистриця-Солотвинська (притока Бистриці), на горбкуватій поверхні Передкарпатської височини (з перевищенням висот до 25 м).

БОГОРОДЧАНСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Івано-Франківської області, утворений 1940, площа – 0,8 тис. км², населення – 69,4 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,8 тис. осіб). Межує з Тисменицьким, Надвірнянським, Рожнятівським, Калуським і Тячівським районами, адміністративний центр – Богородчани. Розташований у межах Бистрицької улоговини та

Богоматір Володимирська

Прилуквинської височини Передкарпаття (північно-східна частина) та Вододільних (Внутрішніх) Горган (г. Сивуля, 1818 м) (південно-західна і середня частини).

БОГОСЛОВСЬКА ІННА ГЕРМАНІВНА (нар. 1960) — український юрист, політик і підприємець, заслужений юрист України. Освіту здобула у Харківському юридичному інституті (1982). Працювала адвокатом з 1982, заснувала одну з перших у Харкові юридичних служб (1991), організувала «Міжнародну аудиторську службу» (1994), президент консалтингової групи «Пруденс», голова громадського руху «Віче України» з 2003, держкомітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (2003–2004).

БОГОСЛОВСЬКИЙ МИКИТА ВОЛОДИМИРОВИЧ (1913–2004) — радянський російський композитор, диригент, піаніст і літератор, народний артист СРСР (1983). Освіту здобув у Ленінградській консерваторії (1934). Автор музики до кінофільмів: «Истребители» (1939), «Большая жизнь» (1940), «Александр Пархоменко», «Два бойца» (1942) та ін. Майстер радянської масової пісні: «Любимый город» (1939), «Спят курганы тёмные» (1940), «Тёмная ночь», «Шаланды, полные кефали» (1942), «Три года ты мне снилась» (1946) та ін.

БОГОУГОДНІ ЗАКЛАДИ — різноманітні установи лікувального і добродійного призначення. З'явилися після перемоги християнства, коли виникли будинки харчування сиріт, піклування про людей похилого віку, лікарні, виховні будинки тощо. Розвиток заснованих церквою установ забезпечувався дарованими їй Костянтином Великим привілеями (321) приймати дари для вірних, а імператором Левом (469) — права отримувати майно за заповітами. Від церкви ці права перейшли до богоугодних закладів.

БОГОЯВЛЕНСЬКА ЦЕРКВА — мурований п'ятиверхий храм посеред замкового майдану в Острозі, Рівненська область України. Первинно з'явився під час розбудови фортеці-замку (XVI ст.), коли північну стіну храму, що виходить на глибокий штучний рів, було потовщено (до 3 м) та з'єднано з фортечними мурами. З наверненням місцевих князів до католицизму храм покинули на століття. Відродження з руїн відбулося у 1886–1891, і нині Богоявленська церква — головний православний храм міста.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ СОБОР — храм у північній частині м. Кременець Тернопільської області України, побудований у стилі пізнього бароко, являє собою однонавну базиліку, з подовженим прямокутним у плані пресбітерієм і нартексом, поєднаними з навою напівциркульними арками. Первинно постав як головний костел кляштору реформаторів, пристосований за радянської влади під спортзал, нині є Свято-Богоявленським собором однойменного жіночого монастиря Української православної церкви.

БОГУН ІВАН (бл. 1618–1664) — український військовий діяч, козацький полковник. Брав участь у Визвольній війні (1648–1654), обраний наказним гетьманом у польському оточенні під час Берестецької битви (1651) і допоміг вирватися з нього значній частині козаків. Відмовився присягати російському цареві (1654), керував обороною Умані (1654–1655). Після переходу І. Виговського (1659) на бік Польщі підняв проти нього повстання. Розстріляний під час походу гетьмана Павла Тетері (1664).

БОГУСЛАВ — місто (площа — 71,0 км^2, населення — 16,7 тис. осіб) районного значення, центр Богуславського району Київської області України. Вважається, що фортецю для захисту від половців заснував (1032) київський князь Ярослав Мудрий. Вперше згадується у літописі (1195), статус міста (1938), розташоване на горбкуватих гранітних берегах звивистого, нерозгалуженого річища Росі (притока Дніпра).

БОГУСЛАВСЬКИЙ КОСТЯНТИН ЄВГЕНОВИЧ (1895–1943) — український композитор, співак і хормейстер. Навчався у духовній семінарії (1910–1914) і консерваторії (1920–1922) у Харкові, де керував хором Школи червоних старшин (1922–1933). Автор перших українських радянських популярних масових і червоноармійських пісень (понад 300), хорів і пісень для школярів, обробок українських народних пісень. Працював музичним редактором Харківської радіостудії, репресований (1937).

БОГУСЛАВСЬКИЙ РАЙОН — район на півдні Київської області, утворений 1923, площа — 0,8 тис. км^2, населення — 36,6 тис. осіб (у т. ч. міське — 16,7 тис. осіб). Межує з Таращанським, Рокитнянським, Миронівським, Канів-

ським, Корсунь-Шевченківським і Лисянським районами, адміністративний центр – Богуслав. Розташований у межах Придніпровської височини, поверхня розчленована долинами річок (Рось, Нехворощ, Богуславка, Фоса, Хоробра та Боярка), ярами і балками.

БОГУСЛАВЩИНИ ІСТОРІЇ МУЗЕЙ – заснований 1968, підрозділ Богуславського районного відділу культури Київської області України (1997). Має бл. 9 тис. експонатів, третина представлена в експозиції, що розташована в залахлабіринті, створених (1984) за тематичним планом Б. Левченка. Тут уся історія Богуславщини, починаючи з кам'яної доби та сцени полювання на мамонта і закінчуючи часами української державної незалежності. Музей має 2 філії: музей-садиба Марка Вовчка і меморіальний музей Івана Сошенка.

БОГУСЛАЄВ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український промисловець і підприємець, Герой України (2000), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2001). Освіту здобув у Запорізькому машинобудівному інституті (1965). Працював на Запорізькому (1966–1973) і Волочиському (1973–1988) машинобудівних заводах. Генеральний директор об'єднання (1988–1991), підприємства (1991–1994) і голова правління ВАТ «Мотор Січ» (м. Запоріжжя) (1988–2006).

БОДЕ МУЗЕЙ (*нім.* Bode-Museum) – художній музей у північно-східній частині Музейного острова в Берліні (Німеччина), відкритий (1904) у будівлі площею 6 тис. м^2 в стилі необароко. У ньому розміщуються експозиції Скульптурних зборів, Музею візантійського мистецтва і Монетного кабінету, започаткованих ще кунсткамерами курфюрстів Бранденбурзьких. Заснуванню музею кайзера Фрідріха і перетворенню його на визначне зібрання прислужився німецький історик мистецтва Вільгельм Боде (1845–1929).

БОДЕНСЬКЕ (*нім.* Bodensee) – найбільше та одне з найглибших озер у Альпах, розташоване на кордоні Німеччини, Швейцарії та Австрії в льодовиковій долині річки Рейн на висоті 395 м. Площа – 539 км^2, 63 × 14 км, середня глибина – 90 м (максимальна до 252 м), об'єм – 55 км^3. Складається із трьох водойм-озер: Верхнє (*нім.* Obersee), Нижнє (Untersee) та Рейн (Seerhein). Береги переважно горбисті і лише на південному сході скелясті, а острів Райхенау оголошений пам'яткою Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

БОДЕНШТАЙН ЗАМОК-ФОРТЕЦЯ (*нім.* Schloss Bodenstein) – середньовічний замок на пагорбі в районі Айхсфельд Тюрингії (Німеччина). Розпочав свою історію як маленький прикордонний пост між франками і саксами, який вперше згадується (1275), коли став власністю династії Вельфів. У подальшому неодноразово змінював власників, доки не відданий під літню дачу Євангелічної церкви в центральній Німеччині і перетворений на своєрідний районний палац конгресів і центр родинного відпочинку.

БОДИК ЛАЗАР ЗУСЬЄВИЧ (1903–1976) – радянський український кінорежисер. Освіту здобув у Київських інститутах народного господарства і політехнічному. Асистент і старший асистент режисера Олександра Довженка (1924) на кіностудіях Одеси і Києва: «Звенигора» (1928), «Арсенал» (1928), «Земля» (1930), «Іван» (1932), «Щорс» (1939) та ін., режисер Центральної студії кінохроніки у Києві (1946). Автор книги спогадів «Джерела великого кіно. Спогади про О. П. Довженка» (1965).

БОДЛЕР (BAUDELAIRE) ШАРЛЬ П'ЄР (1821–1867) – французький поет, літературний критик та перекладач. Навчався у Сорбонні (1841). Один з найвпливовіших представників французької літератури XIX ст., вважається попередником символізму. Автор творів: «Квіти зла» (1857), «Маленькі поеми в прозі» (1869), художньо-критичних праць «Салон 1845 року» і «Салон 1846 року», збірки «Романтичне мистецтво» (1868), трактату про наркотики «Штучний рай» (1860) та ін.

БОДЛІАНСЬКА БІБЛІОТЕКА (*англ.* Bodleian Library) – бібліотека Оксфордського університету, одна з найстаріших в Європі, заснована єпископом Томасом де Кобемом (XIII–XIV ст.), друга в країні за розмірами бібліотечних фондів, поступається лише Британській. Наділена правом (1662) на отримання обов'язкового примірника всіх опублікованих у країні видань. Названа на честь відомого збирача стародруків сера Томаса Бодлі (1545–1613), який перебував на дипломатичній службі королеви Єлизавети.

БОДНАР ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ (1941–2011) – радянський український художник, працював у галузі живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва (текстиль). Освіту здобув у Львівській академії мистецтв (1965), де викладав (1966–2011), професор (1992) кафедри художнього текстилю. Автор творів: «Гоголіана» (1981), «Хрещення України-Русі» (1989), «Мати Всесвіту» (1990), «І раптом серед ночі скрипка» (1992), «Пам'яті Ігоря Білозіра», «Никифор» (2000) та ін.

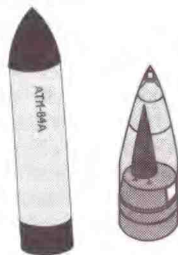
БОДО (BAUDOT) ЖАН МОРІС ЕМІЛЬ (1845–1903) – французький інженер і винахідник. Створив (1872) телеграфний апарат багаторазової дії (стартостопний), за допомогою якого можна було передавати по одній лінії більше одного повідомлення. Створив апарат, що передавав повідомлення, використовуючи букви латинського алфавіту, та телеграфний код (код Бодо), згодом прийнятий повсюдно (Міжнародний телеграфний код № 1). На його честь названа одиниця швидкості передачі сигналу – бод.

БОДРІЙЯР (BAUDRILLARD) ЖАН (1929–2007) – французький соціолог і філософ. Філологічну освіту здобув у паризькій Сорбонні, вчителював (1958–1966), першими значними соціологічними працями стали «Система речей» (1968) і «Суспільство споживання» (1970). Найвідоміші серед подальших творів: «До критики політичної економії знака» (1972), «Дзеркало виробництва» (1973), «Символічний обмін і смерть» (1976), «У тіні мовчазної більшості, або Кінець соціального» (1982), «Америка» (1986), «Війни в Затоці не було» (1992) та ін.

БОДРОВ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ (1971–2002) – російський режисер, актор і сценарист. Освіту здобув у Московському університеті (1994) та аспірантурі – кандидат мистецтвознавства (1998). Виконавець головних ролей у фільмах: «Кавказский пленник» (1996), «Брат» (1997), «Стрингер» (1998), «Восток-Запад» (1999), «Брат-2» (2000) і «Медвежий поцелуй» (2002). Пропав безвісти разом зі знімальною групою під час сходження льодовика Колка в Кармадонській ущелині, де проходили зйомки фільму «Связной».

БОЕЦІЙ (BOETHIUS) АНІЦІЙ МАНЛІЙ ТОРКВАТ СЕВЕРИН (бл. 480 – бл. 524) – римський державний діяч і філософ. Автор перекладів і коментарів до текстів Аристотеля і Порфирія, що прислужилися середньовічній філософії, завдяки чому вважається посередником між стародавнім світом і середньовіччям, «останнім римлянином і першим схоластом». Великої популярності набув його моралістичний твір «Втіха філософією», написаний у в'язниці. Страчений за помилковим звинуваченням у державній зраді.

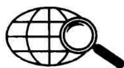
БОЄГОЛОВКА (БОЙОВА ЧАСТИНА) – частина боєприпасів (ракет, бомб чи артилерійських снарядів), призначена для безпосереднього ураження цілі. Конструктивно складається з корпусу, заряду, підривника з механізмом підриву, іноді включає пристрої наведення. Зазвичай розміщується в головних частинах боєприпасів, звідки і походить назва. Як заряд може використовуватися вибухова речовина, ядерний, запальний або хімічний заряд. Розрізняють моноблокові й багатозарядні боєголовки.

Боєголовка

БОЄПРИПАСИ – вид озброєння, призначений для ураження живої сили супротивника, знищення бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання ін. завдань (освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо). Використовуються для здійснення пострілів з усіх видів зброї, бомбардування і ракетних ударів. До боєприпасів належать артилерійські снаряди, атомні бомби, ракети, авіабомби, міни, ручні гранати, патрони тощо. За призначенням поділяються на основні, спеціальні та допоміжні.

БОЖЕ ТІЛО – свято Тіла Господнього, введене католицькою церквою на спомин про встановлення Христом таїнства євхаристії (причастя), відзначається в дев'ятий четвер після

Великодня. Його особливістю були масові церковні процесії селом і навколо посівних полів, які відбувалися в перший день Божого Тіла і потім через тиждень, тобто в наступний четвер, званий «Октавою Божого Тіла».

БОЖЕДОМКА — місце для поховання померлих раптовою (мимовільною) смертю (без покаяння і причастя), серед яких невільні небіжчики (задушені, утопленики, замерзлі, самогубці, мандрівники та ін.). Православні ієрархи здавна наголошували на похованні померлих без церковного напуття в особливих місцях — божедомських кладовищах, подалі від храмів і православних цвинтарів, а в деяких випадках заборонялося їх відспівувати.

БОЖЕСТВО — постульована надприродна або безсмертна особистість, що може сприйматися святою, божественною або священною, а у більш широкому розумінні — предмет поклоніння або обожнювання. Зображуються в різних формах, найчастіше в образі людини або тварини, хоча деякі вірування і традиції вважають богохульством зображення божества в будь-якій конкретній формі. Зазвичай вони безсмертні, наділені свідомістю, розумом, бажаннями та емоціями, аналогічними властивим людині.

БОЖІЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1911—1990) — радянський український живописець, народний художник СРСР (1963), лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1974). Освіту здобув у Миколаївському художньому технікумі (1933). Працював у галузі станкового живопису (тематична картина, портрет). Автор портретів: Р. Кушлянського (1945), Д. Мануїльського (1947), О. Кусенка (1952), «Відмінниця Світлана Шипунова» (1950), «Медсестра» (1955), «Думи мої, думи» (1960), «Бетховен» (1969) та ін.

БОЖНИЦЯ (БОЖЕНКА) — у давнину каплиця, яку ставили за відсутності церков або над могилами покійних. Від прикраси іконами вона й дістала назву божниці, про що йдеться в Лаврентіївському (1109) та Іпатіївському (1146, 1161) літописах. До того ж божницею іноді називали богадільню або будинок для прочан, при яких були і церкви. Нині термін вживається у значенні каплиці, побудованої над вівтарем зламаної церкви або на вельми шанованому місці, наприклад над святою криницею тощо.

БОЖОЛЕ ГОРИ — розташовані в області Божоле на північ від Ліона, у складі Центрального Масиву (Франція), найвища гора Мон Сен-Ріго (1009 м) знаходиться на північному заході області. Гори Божоле на заході утворюють обривисте гірське пасмо заввишки 600—900 м. Під захистом цього невисокого гірського гранітного горбкуватого пасма (на висоті 200—400 м) розкинулися різнорівневі звернені на південь або південний схід виноградники, де з сорту Гаме виготовляють вина «Божоле Нуво» і «Божоле Віллаж».

БОЗАР (*фр.* beaux-arts — витончені мистецтва) — еклектичний стиль архітектури, що виник на противагу поширеному (в середині XIX ст.) захопленню національним середньовіччям (неоготика, неовізантизм, псевдоросійський стиль) і продовжив традиції італійського ренесансу і французького бароко. Запроваджений і названий Паризькою школою образотворчих мистецтв. Для його споруд характерні сувора симетрія, ієрархія благородних і утилітарних просторів, еклектичні запозичення, багатий декор тощо.

БОЗДАГЛАР — гірський масив (заввишки до 2157 м) у Західній Анатолії, Туреччина, розташований за 100 км на схід від Ізміра. За геологічною будовою і характером рельєфу схожий до масивів Східної Греції, являє собою палеозойський серединний масив з мозаїчним рельєфом середньовисотних хребтів і міжгірних западин. Найвищі з них складені переважно гранітами та кристалічними сланцями. Більшість вершин мають різкі форми і піднімаються у вигляді останців серед відносно вирівняних поверхонь масиву.

БОЗЕ (BOSE) ШАТЬЄНДРАНАТ (1894—1974) — індійський фізик, спеціаліст з математичної фізики. Освіту здобув у Калькуттському університеті (1915). Працював у Парижі у М. Склодовської-Кюрі (1924—1925), професор університетів у Дацці (1926—1945) і Калькутті (1945—1956), національний професор Індії (1958), член Лондонського королівського товариства (1958). Один із творців квантової механіки, статистики (статистика Бозе-Ейнштейна), теорії конденсату Бозе-Ейнштейна, на його честь названо бозон.

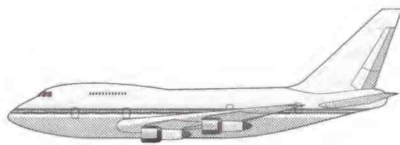
БОЗО (СОРКО, ГАЇН, ТІЄ) — група близьких етнічних груп (до 200 тис. осіб), що мешкають у Захід-

ній Африці, переважно в Республіці Малі. Єдиної мови не мають, а діалекти вважаються цілком окремими мовними одиницями, що входять у північно-західне відгалуження мовної підгрупи манде нігеро-конголезької групи. За віросповіданням переважно мусульмани-суніти або зберігають оригінальні традиційні вірування. Основні заняття пов'язані з річкою Нігер.

БОЗОН — елементарна частинка з цілим значенням спіна, названа на честь індійського фізика та одного із творців квантової механіки Шатьєндраната Бозе (1894–1974). Частинки відрізняються тим, що не підкоряються принципу виключення. Це означає, що необмежене число бозонів може мати один і той самий квантовий стан. Бозони є частинками, що передають силу, як, наприклад, фотони і глюони (які утримують разом кварки).

БОЇМІВ КАПЛИЦЯ — пам'ятка сакральної архітектури у центрі Львова (Україна), збудована (1615) сілезьким архітектором з Бреслау Андреасом Бемером над родинним склепом міських можновладців угорського походження Боїмів. Замовив усипальницю Георгій Боїм, добудовував його син Павло, а поховано в каплиці на тогочасному цвинтарі навколо Латинського собору 14 Боїмів. Цвинтар ліквідували (XVIII ст.), каплиця відійшла до собору, а згодом перетворилася (1969) на музей.

БОЇНГ 737 (BOEING 737) — найпопулярніший у світі вузькофюзеляжний реактивний пасажирський літак американської компанії «Боїнг» («Boeing»). Перший політ 1967, існує багато варіантів, об'єднаних у 3 родини: Original, Classic і Next Generation, випущено понад 6820 (1968–2011), втрачено 157 літаків (3835 загиблих). Пасажирів — 85–215, довжина – до 42,1 м, розмах крила – до 34,3 м. Максимальна злітна маса — 49,9–83,6 т, крейсерська швидкість — 807–852 км/год, дальність польоту – 3440–5925 км.

Боїнг 737

БОЇНГ 747 (BOEING 747 JUMBO JET) — перший у світі широкофюзеляжний далекомагістральний пасажирський авіалайнер американської компанії «Боїнг» («Boeing»). Перший політ — 1969, існує кілька різних варіантів, в т. ч. двопалубна компоновка, випущено понад 1430 (1969–2011), втрачено 50 літаків (3732 загиблих). Пасажирів — 366–524, довжина — до 76,3 м, розмах крила — до 68,5 м, висота — 19,4 м. Вага: порожній літак — до 276,7 т, максимальний злітна — до 435 т, максимальна швидкість – 988 км/год.

БОЇНГ B-17 ФЛАЇНГ ФОРТРЕСС (BOEING B-17 FLYING FORTRESS) — перший американський суцільнометалевий важкий чотиримоторний бомбардувальник «Летюча фортеця», що вироблявся різними компаніями (1936–1945), випущено 12 731 літак, перший політ 1935. Екіпаж – 10, довжина – 22,66 м, розмах крила – 31,62 м, висота — 5,82 м, площа крила — 131,92 м^2, маса порожнього — 16,4 т і злітна — 29,7 т, максимальна швидкість — 516 км/год, крейсерська — 400 км/год, практична висота польоту — 10 850 м.

БОЇНГ КОМПАНІ (BOEING COMPANY) — американська транснаціональна аерокосмічна корпорація (зі штаб-квартирою в Чикаго), найбільший у світі виробник літаків (за кількістю замовлень, поставок і доходів). Заснована (1916) Вільямом Боїнгом (1881–1956) у Сієтлі (США), об'єдналася з «Макдоннел Дуглас» (1997), має 2 великі підрозділи зі створення цивільних літаків та космічно-військових програм. Число працівників бл. 150 тис. осіб, заводи майже в 70 країнах, а продукція поставляється в 145 країн світу.

БОЇНГ (BOEING) ВІЛЬЯМ ЕДВАРД (1881–1956) — американський літакобудівник, засновник авіабудівної компанії «Боїнг». Навчався в Єльському університеті, але диплома не отримав. Переїхав до Сієтла (1903) і з батьком займався деревообробним бізнесом. Захопився авіабудуванням (1910), підняв у повітря (1915) свій перший літак. Разом з компаньйоном розробив гідролітак B&W і заснував «Пасифік Аеро Продактс Компані» (1916), «Боїнг» з 1917, де довгий час був президентом і головою ради директорів.

БОЇЩЕ — один із компонентів (складових) традиційних селянських помешкань т. зв. «довгої

хати» (сіни – хата – комора – боїще – стайня) Бойківщини (Західна Україна). Будували у трьох варіантах залежно від форми та місця розташування боїща, що виражалося у кількості входів до нього та їхніх конструктивних особливостях.

БОЙ-БУЛОК ПЕЧЕРА (*англ.* Boy-Bulok) – глибока печера в Сурхандар'їнській області (Узбекистан), на півдні країни, за 60 км від обласного центру Байсун, у гірському хребті Чул-Баїр. Вхід у печеру на висоті бл. 2700 м, досліджена протяжність ходів становить 14 270 м, а глибина (перепад висот) – 1415 м. Переважно досліджується спелеологами з російського Єкатеринбурга, на глибині 680 м виявлено величезний зал, найнижчої точки досягнуто (1995), але розрахункова глибина печери може сягнути 2500 м.

БОЙКИ – етнічна група українців (до 150 тис. осіб), що мешкають на схилах Українських Карпат (Бойківщина) на території між долинами річок Лімниця і Тересва та Уж і Сян, в окремих районах Львівської (центр бойків – місто Турка), Івано-Франківської і Закарпатської областей. Запровадив назву «бойки» священик Йосип Левицький у передмові до «Граматики» (1831). Розмовляють на бойківському (північнокарпатському) діалекті української мови, сповідують греко-католицизм та православ'я.

БОЙКІВЩИНА – історико-етнографічний регіон (площа бл. 8 тис. км^2) у північно-західній частині Українських Карпат, на межиріччі Лімниці, Тересви, Ужу і Сяну, в гірських районах Львівської, Івано-Франківської і Закарпатської областей України, названа на честь місцевого населення – бойків. Найбільші міста – Турка, Сколе, Старий Самбір, Самбір, Борислав, Дрогобич, Долина, Калуш, Стрий та ін. У складі Австро-Угорщини (1772–1918), Польщі (1919–1939), Української РСР (1939–1991) та України.

БОЙКІВЩИНА МУЗЕЙ ХУДОЖНІЙ – первинно заснований (1927) у районному центрі Самбір Львівської області України (під час утворення – територія Польщі) членами товариства «Бойківщина». Музей відновлено (1990-ті) в колишньому будинку парафіяльної школи, збудованої (1679) на давніх фундаментах (XVI ст.), в ньому функціонують 2 постійно діючі експозиції: «Господарсько-матеріальна культура бойків та бойківської ноші» і кімната «Родини Козакевичів» (меблі кінця XIX ст.).

БОЙКІВЩИНА ТЕТЯНИ І ОМЕЛЯНА АНТОНОВИЧІВ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – одна з наймолодших краєзнавчих збірок Прикарпатського краю, започаткована (1997) в Долині Івано-Франківської області України, що одержала (2003) новозбудоване приміщення із загальною площею понад 1 тис. м^2 завдяки благодійній фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів (США). У залах музею розміщено експозицію 4 відділів: історичного, природничого, етнографічного та меморіального, присвяченого родині Антоновичів.

БОЙКО ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ (нар. 1938) – радянський український промисловець і підприємець, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1999), повний кавалер ордену «За заслуги» (1997–2001), Герой України (2003). Освіту здобув у Маріупольському металургійному інституті (1970). Трудова біографія пов'язана з Маріупольським металургійним комбінатом ім. Ілліча, де пройшов шлях від слюсаря (1957) до генерального директора з 1990. Депутат Верховної Ради України (2002–2006).

БОЙКО ГРИГОРІЙ ПИЛИПОВИЧ (ГРИЦЬКО БОЙКО) (1923–1978) – радянський український письменник, поет і перекладач. Воював на фронтах Великої Вітчизняної війни. Освіту здобув у Донецькому педагогічному інституті (1949). Автор збірок віршів переважно для дітей, багато писав про свій рідний край – Донеччину, про героїчну працю шахтарів, написав понад 400 пісень, передусім дитячих, перекладав з російської твори С. Маршака, К. Чуковського, А. Барто, С. Михалкова та ін. поетів.

БОЙКО МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ (нар. 1947) – радянський український агроном, промисловець і підприємець, Герой України (2009). Освіту здобув у Ставропольському сільськогосподарському інституті (1970). Працював агрономом і старшим агрономом колгоспу «Україна» (1970–1976), головним агрономом радгосп-заводу «Алушта» (1976–1982), директором радгосп-заводу «Таврида» (1982–1987) і генеральним директором На-

ціонального виробничо-аграрного об'єднання «Масандра» з 1987.

БОЙКО ЮРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1958) – український промисловець, підприємець і політик, Герой України (2004). Освіту здобув у Московському хіміко-технологічному інституті (1981) і Східноукраїнському університеті (2001). Працював на Рубіжанському хімзаводі «Зоря» (1981–1999), на керівних посадах в АТ «Лисичанськнафтооргсинтез», ДП «Укрвибухпром», АТ «Укртатнафта» (1999–2002), головою НАК «Нафтогаз України» (2002–2005). Міністр палива і енергетики України з 2010.

БОЙЛЬ (BOYLE) РОБЕРТ (1627–1691) – англійський хімік і фізик, один із засновників і президентів Лондонського королівського товариства (1668). Започаткував вивчення складу речовин експериментальним методом. Запровадив поняття про хімічний елемент, заснувавши якісний хімічний аналіз. Відкрив (1662) фізичний закон (Бойля – Маріотта) про залежність об'єму газу від тиску, довів неможливість життя і горіння в пустоті, досліджував теплові, електричні та акустичні явища.

БОЙЛЯ – МАРІОТТА ЗАКОН – закон ідеальних газів і один з основних газових законів, відкритий (1662) англійським фізиком Робертом Бойлем (1627–1691) і незалежно опублікований (1679) французьким абатом-фізиком Едмом Маріоттом (1620–1684). Зміст: при постійній температурі і масі ідеального газу добуток його тиску та об'єму постійний. Є окремим випадком рівняння стану ідеального газу, що у математичній формі записується: $pV = const$, де p – тиск газу; V – об'єм газу.

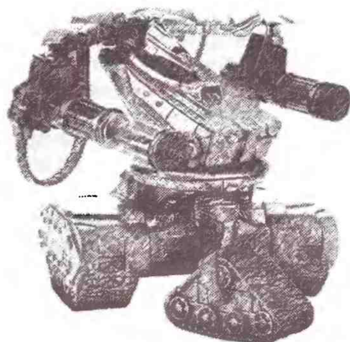
БОЙМАНСА – ВАН БЕЙНІНГЕНА МУЗЕЙ – одне з найзначніших музейних зібрань Нідерландів, що в Роттердамі поєднує імена двох відомих голландських меценатів та колекціонерів мистецтва, перший з яких переважно збирав живопис і графіку старих майстрів, а другий – зосереджувався на модернових творах. Експозиція музею має чотири розділи: живопис старих майстрів, кабінет малюнка та графіки, декоративне мистецтво та мистецтво модерну (найбільша колекція в країні, що охоплює період з 1850).

БОЙНИЦЬКИЙ ЗАМОК (*словац.* Bojnicky zamok) – середньовічний замок у місті Бойнице на заході Словаччини. Вперше згадується в церковних документах (1113), спочатку був дерев'яним, але поступово окремі елементи замінені кам'яними, пристосованими до гористої місцевості. Сучасного вигляду у французькому стилі набув з перебудовою (1888–1909) Яна Палфія, родина якого володіла замком з 1646. У замку розташований найпопулярніший музей країни.

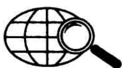
БОЙОВЕ ПАТРУЛЮВАННЯ – маневрування підводного човна в призначеному районі моря (океану) або за заданими маршрутами в постійній готовності до застосування зброї за наказом з командного пункту чи за обстановкою. Зазвичай здійснюється довільними курсами, малошумними швидкостями і на глибинах, що забезпечують прихованість, можливість спостереження за обстановкою й отримання інформації (в т. ч. наказів) з командного пункту та мінімізують ефективні дії протичовнової оборони супротивника.

БОЙОВИЙ КАТЕР – збірний термін, що узагальнює бойові кораблі малої водотоннажності (катери), призначені для виконання бойових завдань переважно в прибережних водах. Поділяються на: ракетні, торпедні, протичовнові та бронекатери; катери спеціального призначення – протимінні (тральники) і десантні; морські судна забезпечення – катери-торпедолови; рейдові судна забезпечення – буксири і судна розмагнічування; катери прикордонної охорони – сторожові катери.

БОЙОВИЙ РОБОТ – автоматичний пристрій, що може замінити людину в бойових ситуаціях

Бойовий робот

і використовується задля збереження життя військовослужбовця та для виконання завдань підвищеної складності в розвідці, бойових діях, розмінуванні тощо. Бойовими роботами також називають прилади, що діють у повітряному та водному середовищах (авіаційні, підводні і надводні безпілотні апарати з дистанційним керуванням).

БОЙОВІ ОТРУЙНІ РЕЧОВИНИ — хімічні сполуки, здатні уражати людей і тварин на великих територіях, проникати в споруди, заражати місцевість, водойми, сільськогосподарські угіддя тощо. За характером токсичної дії на організм поділяються на: нервово-паралітичні (зарин, зоман), шкірнонаривні (іприт, люїзит), загальноотруйні (синильна кислота, хлорціан), задушливі (фосген, дифосген), подразнювальні (хлорацетофенон, дибензоксазепін). За летючістю поділяються на стійкі і нестійкі.

БОЙОВОГО БРАТЕРСТВА МУЗЕЙ У С. СОКОЛОВЕ — створений (1958) і діє як музей радянсько-чехословацької дружби у Зміївському районі Харківської області України. У залах розміщені археологічні експонати, твори прикладного мистецтва часів заселення Слобожанщини; експонати, що відображають бойовий шлях чехословацького батальйону Л. Свободи від Соколового до Праги; сувеніри і подарунки офіційних делегацій та гостей із Чехії і Словаччини. Неподалік музею встановлено обеліск «Слави» на братських могилах.

БОЙЧУК МИХАЙЛО ЛЬВОВИЧ (1882—1937) — художник-монументаліст і живописець, педагог, один із засновників монументального мистецтва України XX ст. Навчався живопису у Львові, Відні, Краківській і Мюнхенській академіях мистецтв (1908). Автор фрескових розписів Луцьких казарм у Києві (1919), Київського кооперативного інституту (1923), санаторію на Хаджибейському лимані в Одесі (1929), Червонозаводського театру в Харкові (1935). Звинувачений у «буржуазному націоналізмі» і розстріляний у Києві.

БОКА ХУНІОРС (BOCA JUNIORS) — аргентинський професіональний футбольний клуб з Буенос-Айреса, заснований (1905) п'ятьма італійськими емігрантами. Виступає в чемпіонаті Аргентини (Club Atlético Boca Juniors) — 23-кратний чемпіон країни. Один з найсильніших клубів світу, що виграв 18 міжнародних турнірів: Кубок Лібертадорес (1977, 1978, 2000, 2001, 2003, 2007), Міжконтинентальний кубок (1977, 2000, 2003) та ін. Виступає на стадіоні «Бомбонера» (57 400 глядачів), форма жовто-синя, гостьова — синьо-жовта.

БОКАССА (BOKASSA) ЖАН-БЕДЕЛЬ (1921—1996) — африканський політичний діяч. На військовій службі (1939), освіту здобув в академіях в Сен-Луї (Сенегал) і Шалон-сюр-Марн (Франція). Здійснив державний переворот у Центральноафриканській Республіці (1966), став її президентом (1966—1976) та імператором Бокассою I (1976—1979). Відсторонений від влади (1979) за участю французьких десантників, перебував у вигнанні у Франції (1979—1986). Мав 18 дружин і 77 визнаних ним дітей.

БОККАДОР (BOCCADOR) (при народженні — **ДОМЕНІКО ДА КОРТОНА**) (1465—1549) — італійський архітектор, що дістав прізвисько Бокардор («червоний рот») завдяки вогняно-рудій бороді, учень Джуліано да Сангалло. Запрошений до Франції королем Карлом VIII, де і залишився до своєї смерті. На замовлення французького короля Франциска I брав участь у проектуванні замку Шамбор, а також створив ескізи нової паризької мерії.

БОККАЧЧО (BOCCACCIO) ДЖОВАННІ (1313—1375) — італійський письменник і поет епохи Відродження. Вивчав право в Неаполі (1327—1333), працював нотарем і суддею у Флоренції. Автор багатьох творів, але найвизначніший — «Декамерон» (1350—1353), що складається зі ста новел і перекладений ледь не всіма мовами світу. У ньому розкривається реалістична картина тогочасної італійської дійсності, гостросатирично викривається і висміюється католицьке духівництво.

БОКЛАН МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1963) — український актор театру, кіно і дубляжу, заслужений артист України (2008). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1988). Актор Київських Молодого театру (1988—1997) і театру на лівому березі Дніпра з 1997. Акторські роботи у фільмах: «Золото партии» (1993), «За двумя зайцами» (2004), «Девять жизней Нестора Махно» (2006), «Смерть шпионам. Крым» (2008), «Кукушка» (2010), «Я тебя никогда не забуду» (2011) та ін.

БОКЛАН СТАНІСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1964) – український актор театру та кіно, заслужений артист України (2010). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1984). Працював у Донецькому обласному російському драматичному театрі (1984–1994), у Київському Молодому театрі з 1994. За фактурою, вродою і темпераментом переважно створює образи в амплуа героя-коханця. Лауреат театральних премій, автор десятків ролей у кіно.

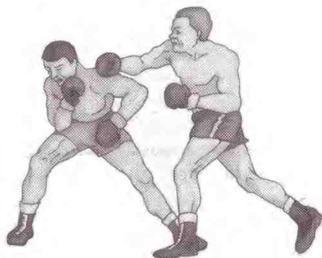
БОКОВА – річка у Кіровоградській (Долинський район) та Дніпропетровській (Криворізький район) областях України, права притока Інгульця (впадає у Карачунівське водосховище). Довжина – 72 км, площа басейну – 1320 км², ухил – 1,5 м/км. Починається біля с. Варварівки, має трапецієподібну долину завширшки до 2 км, звивисте (у верхів'ї) і зарегульоване ставками (у пониззі) річище. Живлення атмосферне, льодостав нестійкий (грудень – березень). Основна права притока – Боковенька.

БОКОВЕНЬКІВСЬКА БАЛКА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1996) на околиці с. Нагірне Долинського району Кіровоградської області України. На площі 0,15 км² охороняється флористично насичений балковий комплекс зі степовою та гідрофільною природною рослинністю. На залісеному схилі переважає дуб, трапляються чагарники (скумпія звичайна, лох, туя), які вкривають заростями нижню частину схилів. На дні балки поширені болотні та лучно-болотні угруповання.

БОКОВЕ-ПЛАТОВЕ – селище міського типу (площа – 2,2 км², населення – 2,7 тис. осіб), підпорядковане Антрацитівській міськраді Луганської області України. Засноване 1796, смт (1938), розташоване на берегах річки Кріпенька (притока Міусу), на хвилястій поверхні, ускладненій антропогенними елементами рельєфу (териконами, відвалами і кар'єрами).

БОКОМ ФІНАНСОВА ВЕЖА (BOCOM FINANCIAL TOWER) – два поєднаних між собою хмарочоси, розташовані в Шанхаї (Китай). Складаються з 52-поверхової Північної (230 м, з антенним шпилем – 265 м) та 42-поверхової Південної (197 м) веж, кожна з яких має по 4 підземні поверхи. Трапецієподібні у плані вежі у найширшому місці мають ширину 15,8 м, у найвужчому – 9,75 м, при довжині 31 м. Південну вежу, збудовану 1999, з Північною (2002) з'єднує атріум, що сягає висоти 163,4 м.

БОКС (англ. box, boxing – бити кулаком, боксувати) – контактний олімпійський вид спорту, єдиноборство, в якому спортсмени завдають один одному ударів кулаками в спеціальних рукавичках. Рефері контролює бій, який триває 3–12 раундів (2–3 хв. кожний). Найдавніше зображення кулачного бою відоме з шумерської печери (III тис. до н. е.), а на давньоєгипетському рельєфі (II тис. до н. е.) за бійцями вже спостерігають глядачі. У деяких країнах існують національні різновиди боксу.

Бокс

БОКС ПРОФЕСІЙНИЙ – організація і проведення боксерських єдиноборств у комерційних цілях. Бізнес побудований на людській допитливості і бажанні гострих відчуттів. Професійні рейтингові бої зазвичай триваліші за аматорські – 12 раундів, у них заборонені захисні шоломи для голови і бійці виступають з оголеним торсом. Підрахунок очок здійснюється за схемою зворотного відліку з подальшим складанням – переможець раунду отримує 10 очок, переможений – 9, а в разі нічиєї – 10–10.

БОКСЕР – порода великих кремезних гладкошерстих собак (маса – 25–35 кг), виведена в Німеччині і вперше продемонстрована на виставці в Мюнхені (1895). Забарвлення шерсті може бути однорідним бежевим, тигровим, білим або тигровим з білими плямами. Відданий і врівноважений собака, що звикає до господарів і любить дітей. Досить успішно проходить загальний і захисно-вартовий курси дресирування. Використовують для роботи в поліції як собак-охоронців, поводирів для сліпих тощо.

БОКСИТ (*фр.* bauxite, за назвою місцевості Baux на півдні Франції) – алюмінієва руда,

що складається з гідроксидів алюмінію, оксидів заліза і кремнію, сировина для отримання глинозему, глиноземмістких вогнетривів, а також використовується як флюс у чорній металургії. Понад 90 % світових загальних запасів бокситів зосереджено в 18 країнах з тропічним та субтропічним кліматом, де вони приурочені до латеритних кір вивітрювання алюмосилікатних порід в умовах спекотного вологого клімату.

БОКС-ОФІС (*англ.* box office — будка білетера) — термін, що позначає виручку від продажу квитків у кінопрокаті й театрі. Відстеження їх має ключове значення для сучасного комерційного кінематографа, відображаючи економічну успішність окремої кінострічки. Найчастіше відстежуються касові збори за перші вихідні дні показу фільму, а рівень доходу дозволяє говорити про його успішність і планувати тривалість подальшого прокату. Також відстежуються загальні збори за час всього показу.

БОЛА (БОЛАС) (*ісп.* bola — куля) — мисливська метальна зброя в індіанців степів Південної Америки для полювання на гуанако, що складається з ременя або зв'язки ременів, до кінців яких прив'язані обгорнуті шкірою круглі камені (пізніше — з металу). Кулі розкручувалися над головою таким чином, щоб ремені перетинали ноги або шию тварини. Подібну зброю використовували також чукчі і коряки північно-східного Сибіру (для полювання на птахів), а також північноамериканські інуїти (ескімоси).

Бола (болас)

БОЛГАРИ — південнослов'янський народ (до 11,8 млн осіб), що виник у ранньому середньовіччі від злиття булгар (від яких дістали назву) зі слов'янами і залишками місцевого населення Балкан, насамперед фракійців. Основне населення Болгарії, також мешкають у прикордонних країнах, Україні, Молдові та ін. Основна частина сповідує православ'я, значно рідше — католики, протестанти і мусульмани.

БОЛГАРІЯ (РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ) — держава у Південно-Східній Європі, у східній частині Балканського півострова (22 % його території), що межує з Туреччиною, Грецією, Сербією, Македонією, Румунією, а на сході омивається Чорним морем. Площа — 110 994 км^2, населення — 7,576 млн осіб (православні християни — понад 82 %), столиця — Софія, офіційна мова — болгарська, грошова одиниця — лев. Значна частина — гірські хребти (до 2925 м), решта — рівнинна, найбільші річки — Дунай і Маріца.

БОЛГАРСЬКА МОВА — одна з південнослов'янських мов (бл. 12 млн осіб), поширена у Болгарії (офіційна), у деяких локальних районах України, Молдови, Румунії, Македонії. Належить до індоєвропейської родини слов'янської гілки і південнослов'янської групи. Найдавніші писемні пам'ятки датуються X ст. — напис царя Самуїла (993), а літературна сформувалася в середині XIX ст. на базі північно-східних говірок, писемність — на основі кирилиці (болгарський алфавіт).

БОЛГАРСЬКИЙ ЛЕВ — грошова одиниця Болгарії, за міжнародним позначенням BGN, містить 100 стотинок, введений в обіг (1881) із золотим вмістом нарівні французького франка — 0,290323 г. За Першим левом (1881–1952), були Другий (1952–1962) і Третій (1962–1999) леви, а з 1999 курс лева прив'язаний до євро. В обігу перебувають монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 стотинок, 1 лев та банкноти — 2, 5, 10, 20, 50 і 100 левів.

БОЛГРАД — місто (площа — 94,0 км^2, населення — 15,5 тис. осіб) районного значення, центр Болградського району Одеської області України. Засноване на місці поселення Табакі (1821) болгарами, які за дозволом російською уряду переселилися з Болгарії, що перебувала під владою Османської імперії, до Росії. Розташоване на крутому східному березі озера Ялпуг (з перепадом висот до 90 м), при впадінні в нього річки Ялпуг.

БОЛГРАДСЬКИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ — один з найбільших і відомих районних музеїв Одеської області України, де зібрані матеріали,

що охоплюють історію Болграду і регіону з найдавніших до новітніх часів. Започаткований (1960-ті) на громадських засадах місцевими краєзнавцями П. Ешмєковим і Л. Суботіним на основі багатьох археологічних знахідок. Реорганізований (1989) в етнографічний відділ Одеського історико-краєзнавчого музею, налічує бл. 4 тис. експонатів.

БОЛГРАДСЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Одеської області, утворений 1940, площа – 1,5 тис. км^2, населення – 69,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 15,5 тис. осіб). Межує з Кілійським, Ізмаїльським, Арцизьким і Тарутинським районами та Республікою Молдова, адміністративний центр – Болград. Розташований у межах Причорноморської низовини (південна частина) і відрогів Південномолдавської височини (північна), на полого-хвилястій лесовій рівнині, порізаній долинами малих річок, балками та ярами.

БОЛГРАДСЬКИЙ СИВАШИК – лиман у Якимівському районі Запорізької області України, що утворився внаслідок відокремлення греблею західної частини Утлюцького лиману від Азовського моря. Площа – 14 км^2, довжина – 24 км, ширина – до 4 км, глибина – до 3 м, мінералізація води – бл. 30 г/л. Улоговина видовженої форми, зі звуженнями на півночі і півдні, береги звивисті, переважно пологі, місцями порізані балками. Живиться водами Утлюцького лиману й атмосферними опадами.

БОЛДУЇН (BALDWIN) ФРЕНК СТІВЕН (1838–1925) – американський підприємець і винахідник. Безуспішно намагався отримати патенти на шляхову залізничну стрілку, кукурудзяну сіялку, анемометр та вуличний регістратор (1855–1866). Найуспішнішим його винаходом була обчислювана машина під назвою «арифмометр», запатентована (1874). Вона стала одним із перших обчислювальних пристроїв, що деякий час добре продавалися в США.

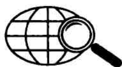
БОЛДУМАН МИХАЙЛО ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ (1898–1983) – український актор, лауреат Сталінських премій (1946 – двічі, 1950), народний артист СРСР (1965). Актор Жмеринського міського театру (1921–1924), Київського театру російської драми (1924–1931), Московського театру Корша (1931–1933) та МХАТ з 1933. Акторські роботи у фільмах: «Свой парень» (1930), «Поднятая целина» (1939), «Салават Юлаев» (1940), «Мечта» (1941), «Серебристая пыль» (1953), «Мы, русский народ» (1965) та ін.

БОЛЕРО (*ісп.* Bolero) – танець і одночасно музичний жанр, що зародився в Іспанії наприкінці XVIII ст. Відомо багато різновидів болеро, характерних для різних областей Іспанії, але класичний виконується під акомпанемент гітари і барабана, має розмір ¾, помірний, навіть стриманий темп та сповнений внутрішньої сили і пристрасті рухів. Болеро також називають коротку безрукавку без застібки, що облягає та є невід'ємним атрибутом національного костюму.

БОЛЕСЛАВ І ХОРОБРИЙ (BOLESŁAW I CHROBRY) (967–1025) – польський князь (992–1025) і король (1025). Походив із династії П'ястів, об'єднав польські землі – від Ельби і Балтійського моря до Карпат та Угорщини, від Чехії до Волині. Поєднав під своєю владою всі північно-західні слов'янські країни, завоював Данциг, Краків, Сілезію і Моравію (999) та у війнах зі Священною Римською імперією (1003–1018) відстояв незалежність Королівства Польського. Заснував у Гнєзно самостійну архієпископську кафедру.

БОЛЕСЛАВ ІІ СМІЛИВИЙ (BOLESŁAW II ŚMIAŁY) (1042–1081) – останній польський князь (1058–1076) і перший король Польщі (1076–1079), представник династії П'ястів. Відновив завойовницьку політику прадіда Болеслава І Хороброго, неодноразово втручався у внутрішні справи сусідніх держав – Угорщини, Чехії, Київської Русі та ін. Спромігся вирішити два найважливіші завдання польської держави з часів смути (1030-ті): відновив незалежність Польщі і повернув польському монарху королівський титул.

БОЛЕСЛАВ ІІІ КРИВОУСТИЙ (BOLESŁAW III KRZYWOUSTY) (1085–1138) – польський князь (1102–1138), представник династії П'ястів. За нього було тимчасово відновлено політичну єдність Польщі, приєднане Східне Помор'я (1116), Західне Помор'я (1123) та ін. землі. Перед смертю видав заповіт, відомий як Статут Болеслава Кривоустого (1138), за ним територія країни була поділена на уділи між його синами, що сприяло 200-річній феодальній роздробленості Польської держави та втраті Сілезії і Помор'я.

БОЛЕСЛАВ ПРУС (BOLESŁAW PRUS) (при народженні – **ГЛОВАЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР**) (1847–1912) – польський письменник. Навчався в Головній школі у Варшаві та Училищі сільського і лісового господарства в Пулавах (1866–1869), співпрацював у варшавських газетах (1874–1903). Автор новел, оповідань, соціально-психологічних та історико-філософських романів: «Поневолені душі» (1877), «Форпост» (1886), «Лялька» (1889), «Емансиповані жінки» (1893), «Фараон» (1896), «Діти» (1909), частина яких екранізовані.

БОЛЕХІВ – місто (площа – 36,7 км^2, населення – 10,7 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Болехівської міськради, Івано-Франківської області України. Вперше згадується 1371, магдебурзьке право (1603), статус міста (1940), розташоване у горбкуватому карпатському передгір'ї (з перевищенням висот до 60 м), на річці Сукіль (притока Свічі). Давній центр солеваріння.

БОЛЕХОВА ІСТОРІЇ МІСТА МУЗЕЙ – заснований (1967) у місті Болехів Івано-Франківської області України за ініціативи краєзнавця Романа Скворія, ім'я якого присвоєне (2007) музейному зібранню. Його експозиція розташована в 6 залах і складається з розділів: «Історія міста Болехова», «Бойківська світлиця», «Розвиток промисловості, освіти і культури» (1920–1930-ті), «Друга світова війна», «Національне і духовне відродження краю», «Боротьба українського народу за утвердження державності».

БОЛИГОЛОВ (*лат.* Conium) – дворічна трав'яниста рослина родини Зонтичні (Apiaceae). Корінь веретеноподібний, білуватий, стебло заввишки 60–180 см, гіллясте, порожнисте, квітки дрібні, білі, плоди майже округлі або яйцеподібні, завдовжки 3–3,5 мм. Відомо 4 види, поширені в Євразії та Північній Африці, ростуть на узліссі та біля житла. У Давній Греції використовували як «офіційну» отруту, якою страчували засуджених на смерть. У лікарських цілях використовуються стебла, листя, квіти.

БОЛІВАР (BOLIVAR) СИМОН (1783–1830) – політичний і військовий діяч, керівник боротьби за незалежність іспанських колоній у Південній Америці. Звільнив від іспанського панування Венесуелу, Нову Гранаду (сучасні Колумбія і Панама), провінцію Кіто (сучасний Еквадор), президент Великої Колумбії (1819–1830), створеної на території цих країн. Звільнив Перу (1824) і став на чолі утвореної на території Верхнього Перу і названої на його честь Республіки Болівія (1825). Проголошений Національним конгресом Венесуели Визволителем (1813).

БОЛІВАР ФУЕРТЕ (БОЛІВАР) – сучасна валюта Венесуели, за міжнародним позначенням VEF, що введена в обіг 1 січня 2008, замість болівара, складається з 100 сентимо. Болівар Фуерте («сильний болівар»), але в побуті використовується попередня назва – болівар. Після деномінації (1:1000) в обіг введено (2008) нові банкноти 2, 5, 10, 20, 50 і 100 боліварів, монети – 1, 5, 10, 12 ½, 25 і 50 сентимо та 1 болівар.

БОЛІВІАНО – грошова одиниця Республіки Болівія, за міжнародним позначенням BOB, дорівнює 100 сентаво. У грошовому обігу задіяні монети 10, 20, 50 сентаво, 1, 2, 5 болівіано, а також банкноти номіналом 10, 20, 50, 100, 200 болівіано. Перший болівіано введений в обіг 1864 і названий на честь Симона Болівара. За сторіччя (1963) введений новий песо болівіано, що після періоду гіперінфляції песо був замінений (1987) на новий болівіано за курсом 1 млн старих песо на 1 новий болівіано.

БОЛІВІЙСЬКА НИЗОВИНА – алювіальна низовина в Південній Америці, на півночі Болівії, між низовинами Амазонки і Ла-Плати. Площа – бл. 500 тис. км^2, займає майже половину території країни, головні річки: Бені, Маморе, Сан-Мігель, Гуапоре та ін., що при злитті утворюють річку Мадейра (ліву притоку Амазонки). Низовина вкрита тропічними лісами, де, зокрема, виробляється каучук, та саванами, що використовуються для випасу великої рогатої худоби та овець.

БОЛІВІЯ (РЕСПУБЛІКА БОЛІВІЯ) – держава в центральній частині Південної Америки, що межує з Бразилією, Парагваєм, Аргентиною, Чилі і Перу. Площа – 1 098 581 км^2, населення – 8,4 млн осіб (метиси, креоли, індіанці кечуа та аймара), офіційна столиця – Сукре, резиденція уряду – Ла-Пас, офіційні мови – іспанська, кечуа, аймара, грошова одиниця – болівіано. Відрізняється різноманіттям екологічних

зон – високогір'я Анд (до 6542 м), плато, амазонські тропічні ліси, найбільший у світі солончак Уюні тощо.

БОЛІВУД (*англ.* Bollywood) – загальна назва кіноіндустрії індійського міста Мумбаї (колишній Бомбей), що утворена за аналогією з Голлівудом (Hollywood) в Каліфорнії (США). Найвідомішими його кіностудіями є «Filmalaya» і «Film City», розташовані в північній частині міста, які щорічно виробляють бл. 800 фільмів (переважно на гінді). Вони знімаються для масового індійського глядача, зазвичай за стереотипним сюжетом (боротьба добра і зла) з обов'язковими піснями і танцями та неодмінною перемогою добра.

БОЛІН (BOHLIN) НІЛЬС ІВАР (1920–2002) – шведський інженер і винахідник. Освіту в галузі машинобудування здобув у Харносанд-гімназії (1939). Працював в авіаційній компанії «Сааб» (Saab) з розробки крісел для катапультування (1942–1958) і в концерні «Вольво» (Volvo) (1958–1985), де створив 3-точковий ремінь безпеки. Завдяки цьому винаходу кількість смертей на дорогах скоротилася у багато разів, а його ім'я занесене в Національну галерею слави винахідників (2002).

БОЛКІАГ ГАССАНАЛ (BOLKIAG GASSANAL) (нар. 1946) – султан Брунею та 29-й представник династії, що править з XIV ст. Наслідний принц (1964), проголошений султаном (5 жовтня 1967), коронований (1967), фельдмаршал, генерал ВПС, адмірал (1967), прем'єр-міністр, міністр оборони та фінансів (1984). Має почесні звання британського генерала (1984) і головного маршала авіації Королівських ВПС (1992). Нагороджений українськими орденами Князя Ярослава Мудрого I ст. (2004) та «За заслуги» I ст. (2011).

БОЛЛ (BALL) ТОМАС (1819–1911) – американський скульптор, художник і музикант, роботи якого мали вплив на монументальне мистецтво США. Працював у Бостоні, Флоренції та Нью-Йорку. Створив кінну статую Джорджа Вашингтона та скульптури Чарльза Самнера, Йосії Квінсі та ін. в Бостоні, меморіал «Звільнення» у Вашингтоні, статуї Деніела Вебстера в Нью-Йорку, Едвіна Форреста у Філадельфії та ін. Автор автобіографічної повісті «Мої шістдесят років і ще десять» (1890), згодом оновленої (1900).

БОЛОНСЬКА ШКОЛА ЖИВОПИСУ – одна зі шкіл італійського живопису (XIV–XVIII ст.), що особливого значення набула із заснуванням братами Караччі Болонської академії (1585), де вперше були сформульовані принципи академізму. Вона надавала художню освіту, вчила майстерності в галузі малярства (особливо композиція та рисунок). Художники школи, йдучи за високими зразками мистецтва Відродження, створювали картини і фрески на релігійні та міфологічні теми для палаців і церков.

БОЛОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ – найстаріший безперервно існуючий університет Європи в місті Болонья на півночі Італії, заснований (1088) як юридичний навчальний заклад. Сюди приймали вчитися жінок і згодом жінки-професори розпочали викладання (XIV–XV ст.). Нині діють факультети: юридичний, торговельно-економічний, філологічний, філософський, педагогічний, медичний, фізико-математичний, природничий, промислової хімії, інженерний, сільськогосподарський і ветеринарної медицини.

БОЛОТНІ ҐРУНТИ – ґрунти з великою кількістю різного ступеня розкладення рослинних решток (торфу), що нагромаджуються в них під впливом тривалого надмірного зволоження. Після осушення й агромеліоративних заходів перетворюються на високопродуктивні сільськогосподарські угіддя. Поширені в північній Євразії, в Україні найчастіше трапляються в низовинах і заплавах річок на Поліссі (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська і Чернігівська області).

БОЛОТО – надмірно зволожена ділянка земної поверхні, вкрита вологолюбними рослинами, з залишків яких утворюється торф. Розвиваються переважно на безстічних ділянках у регіонах з вологим кліматом. Зосереджені переважно в Північній півкулі Землі, загальна площа – 3,5 млн км^2. Поділяються на 3 основні типи: низинні, що утворюються в низинах, де збираються ґрунтові води; верхові, що живляться лише за рахунок атмосферних опадів; і перехідні, з добре вираженими ознаками перших двох типів.

БОЛОТОВА ЖАННА АНДРІЇВНА (нар. 1941) – радянська російська актриса театру і кіно, лауреат Державної премії СРСР (1977), народна артистка РРФСР (1985). Освіту здобула

у Всесоюзному інституті кінематографії (1964). Актриса Московського театру-студії кіноактора, роботи у фільмах: «Дом, в котором я живу» (1957), «Журналист» (1967), «Судьба резидента» (1970), «Бегство мистера Мак-Кинли» (1977), «Подранки» (1978), «Из жизни отдыхающих» (1981), «И жизнь, и слёзы, и любовь» (1984) та ін.

БОЛТНЄВ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1946–1995) – радянський російський актор театру і кіно. Освіту здобув у Ярославському театральному училищі (1972) і Ташкентському театрально-художньому інституті (1985). Працював у театрах Уссурійська, Майкопа і Новосибірська (1972–1985), Московському театрі ім. В. Маяковського з 1985. Акторські роботи у фільмах: «Торпедоносцы» (1983), «Мой друг Иван Лапшин» (1984), «Противостояние» (1985), «Трудно быть Богом» (1989), «Мафия бессмертна» (1993) та ін.

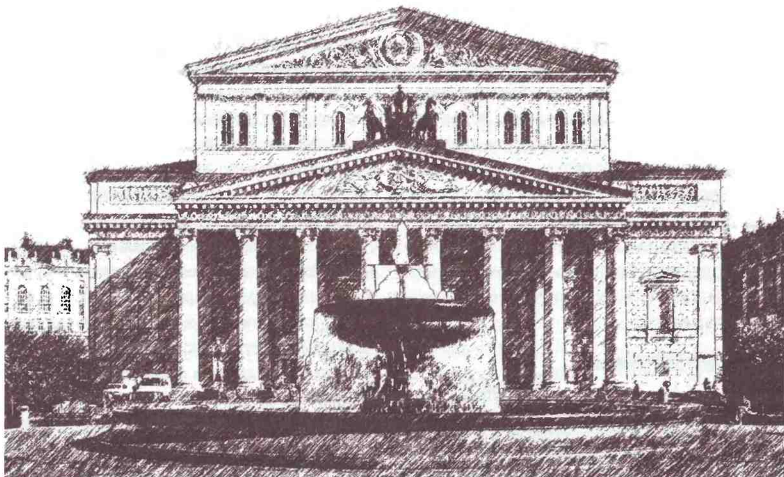
БОЛЬЦМАН (BOLTZMANN) ЛЮДВІГ ЕДУАРД (1844–1906) – австрійський фізик. Член Віденської АН (1885), професор університетів у Граці (1869–1889), Мюнхені (1889–1894), Відні (1894–1900, 1902–1906) і Лейпцигу (1900–1902). Теоретичні праці присвячені проблемам механіки, гідродинаміки, пружності, електродинаміки, термодинаміки, кінетичної теорії газів, а експериментальні – дослідженню діелектричної сталої газів і твердих тіл. Найважливіші дослідження у галузі статистичної фізики і термодинаміки.

БОЛЬЦМАНА СТАЛА (k або k_B) – фізична стала, що визначає зв'язок між температурою та енергією. Посідає ключову позицію в статистичній фізиці, в системі СІ її експериментальне значення дорівнює: $k = 1{,}3806488(13) \times 10^{-23}$ Дж/К. Числа у круглих дужках вказують стандартну похибку в останніх цифрах значення величини. Названа на честь австрійського фізика Людвіга Больцмана (1844–1906).

БОЛЬШОЙ ТЕАТР – Державний академічний Большой театр (або театр опери та балету) Росії, є одним із найбільших у країні та найвідомішим в світі. Комплекс його споруд у центрі Москви (Театральна площа) побудований (1821–1825) архітектором О. Бове за проектом ректора Петербурзької академії А. Михайлова. Після пожежі (1853) збереглися лише кам'яні зовнішні стіни і колонада головного входу. Театр відновлений (1856), а найзначніша реконструкція відбулася у 2005–2011.

БОМ – слово (морський термін), яке додається до назв всіх вітрил, снастей, рангоутних дерев і такелажу, що належать до бом-брам-стеньги.

БОМАРШЕ (BEAUMARCHAIS) П'ЄР-ОГЮСТЕН КАРОН ДЕ (1732–1799) – французький драматург. Завдяки музичним талантам, ораторським зді-

Большой театр

бностям та комунікабельності отримав доступ до двору Людовіка XV. Ситуативні комедії «Севільський цирульник» (1775) і «Безумний день, або Весілля Фігаро» (1784), що стали своєрідними провісниками французької революції, перетворили його на улюбленого письменника країни. На їхні сюжети створені відомі опери В. В. Моцарта (1786) і Дж. Россіні (1816).

БОМБА (*грец.* bombos — *бабах*) — назва широкого ряду типів боєприпасів та вибухових пристроїв, призначених для ураження наземних, підземних і морських цілей та для вирішення ін. завдань (постановки димових завіс, освітлення місцевості, фотографування, подачі сигналів, пропаганди і навчальних цілей). За однією з версій, термін поперваx асоціювався зі стінобитними знаряддями, що створювали страшний гуркіт і лише згодом призводили до руйнування.

БОМБА ВУЛКАНІЧНА (*англ.* volcanic bomb) — застигла грудка лави, викинута під час виверження з жерла вулкана в рідкому стані, форма якої залежить від складу і в'язкості лави та умов польоту. Рідкі лави не встигають вихолонути в повітрі і при падінні на землю набувають специфічної коркоподібної форми. Слабков'язкі лави (базальтові), обертаючись під час польоту, набувають веретеноподібної або грушоподібної форми, а в'язкі лави — округлої форми. Розміри вулканічних бомб коливаються від 0,05 до 7 м.

БОМБА ЯДЕРНА (АТОМНА) — вид ядерних боєприпасів, що належить до зброї масового ураження (поряд з біологічною і хімічною). Зброя вибухової дії, основана на використанні ядерної енергії, що вивільняється під час ланцюгової ядерної реакції розподілу важких ядер. Під час ядерного вибуху чинниками ураження є: ударна хвиля, світлове випромінювання, проникаюча радіація, радіоактивне зараження, електромагнітний імпульс, рентгенівське випромінювання тощо.

Ядерна бомба

БОМБАРДА (*іт.* bombarda) — багатозначний термін: одна з перших артилерійських гармат, що застосовувалися на кораблях, під час облоги та оборони фортець (XIV–XVI ст.); тип вітрильного двощоглового судна, що використовувалося купцями в Середземному морі; елемент риболовної снасті для подачі надлегких приманок; музичний французький інструмент, попередник гобоя.

БОМБАРДИРСЬКИЙ КОРАБЕЛЬ — вітрильне дво-, трищоглове судно (XVII–XIX ст.), що призначалося для обстрілу берегових укріплень і приморських фортець і меншою мірою для артилерійського бою з кораблями супротивника. Було озброєне гладкоствольними гарматами великого калібру (мортирами, єдинорогами), а також малими гарматами для самозахисту. Особлива увага під час їх будівництва приділялася міцності, щоб стрільба з важких і далекобійних мортир не розхитувала корабельних кріплень.

БОМБАРДУВАЛЬНИК — військовий літак, призначений для ураження наземних (підземних) або надводних (підводних) об'єктів на полі бою або в тилу ворога за допомогою бомбового чи ракетного озброєння. Поділяються на легкі, середні (до 10 т бомбового навантаження) та важкі (до 40 т). Дальність польоту — 7–16 тис. км, максимальна висота польоту — до 20 тис. м, екіпаж — 3–8 осіб. Сучасні бомбардувальники спроможні виконувати польоти в складних умовах і уражати об'єкти поза візуальною видимістю.

БОН (бонові загородження) — плавучі загородження для обмеження поширення чого-небудь поверхнею води, що забезпечують ефективну локалізацію можливих зон розливу і переміщення нафти (та її продуктів) в акваторії портів, водосховищах, затонах, річках, у відкритому морі, а також використовуються для огорожі нафтоналивних суден у процесі вантажних операцій. Виготовляються зі спеціальної тканини високої міцності, стійкості до дії кислот, лугів, нафти і нафтопродуктів.

БОНА СФОРЦА Д'АРАГОНА (BONA SFORZA) (1494–1557) — неаполітанська принцеса, дочка міланського герцога Джана Галеаццо Сфорца й Ізабелли Арагонської, друга дружина короля Сигізмунда І, королева польська і велика княгиня литовська (1518–1556). Вельми

діяльна особа, мати Сигізмунда Августа (1520–1572), домоглася його обрання королем Польщі і коронації в 10-річному віці за життя Сигізмунда І. У Речі Посполитій володіла замками, зокрема, в містах Кременець (Тернопільщина) і Бар (Вінниччина).

БОНАВЕНТУРА (при народженні – **ДЖОВАННІ ФІДАНЦА**) (1221–1274) – середньовічний теолог-схоласт, алхімік. Вступив у францисканський орден (1243), навчався в Парижі, де згодом викладав теологію. Обраний генералом францисканського ордену (1256), папа Григорій X зробив його кардиналом і єпископом альбанським (1273). Як папський легат брав участь у Другому Ліонському соборі. Сікст IV зарахував його до лику святих (1482), а Сікст V – до найбільших учителів церкви (1587).

БОНАПАРТ (*фр.* Bonaparte) – династія французьких імператорів Наполеона І (1804–1814, 1815) і Наполеона III (1852–1870), що походить від дворянської родини корсиканського походження. За правління Наполеона І на чолі завойованих Францією або утворених держав були поставлені представники роду Бонапартів: Жозеф Бонапарт – неаполітанський король (1806–1808), король Іспанії (1808–1813); Луї Бонапарт – король Голландії (1806–1810); Жером Бонапарт – король Вестфалії (1807–1813) та ін.

БОНАПАРТИСТИ – французька політична партія, що протягом XIX ст. обстоювала відтворення Французької імперії на чолі з одним із членів сімейства Бонапартів. Бонапартистський рух виник відразу після смерті Наполеона І (1821), незабаром підпільна організація під проводом адвоката Луї Мануеля підготувала (1822) збройні виступи в Греноблі, Сомюре і Ліоні. Лише після зміни двох поколінь (на початку XX ст.) бонапартизм фактично зійшов нанівець і як дієва політична сила припинив існування.

БОНГО (*ісп.* bongo) – кубинський ударний інструмент, невеликий здвоєний барабан африканського походження, на якому грають сидячи, утримуючи його затиснутим між литками ніг. На Кубі вперше з'явився в 1900-ті, складові бонго-барабани мають різний розмір: менший з них вважається «чоловічим», або мачо (*ісп.* Macho – самець), а більший, основний барабан – «жіночим», або ембрі (*ісп.* Hembra – самиця). Традиційно більш низько настроєний основний барабан знаходиться праворуч від музиканта.

БОНДАР ВОЛОДИМИР ОЛЕГОВИЧ (нар. 1975) – український художник-ілюстратор. Освіту здобув у Харківському художньо-промисловому інституті (2001). Працює в галузі комп'ютерної графіки, ілюстратор книг відомих авторів у жанрах фантастика та фентезі (Сергій Лук'яненко, Нік Перумов, Генрі Лайон Олді, Олексій Пехов та ін.). Лауреат численних міжнародних і українських конкурсів у категоріях «обкладинка» та «ілюстрація».

БОНДАР ГРИГОРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1932) – радянський український медик, заслужений діяч науки УРСР (1983), Герой України (2002). Освіту здобув у Донецькому медичному інституті (1957), спеціаліст у галузі клінічної онкології. Керував хірургічним відділенням Донецької обласної клінічної лікарні з 1959, кафедрою онкології Донецького медичного університету з 1975, генеральний директор Донецького обласного протипухлинного центру, академік АМНУ (2002). Автор 700 наукових праць.

БОНДАРЕВ ВІКТОР ЛЕОНІДОВИЧ (нар. 1958) – радянський український шахтар, Герой України (2006). Працював заступником і начальником дільниці з видобування вугілля відокремленого підрозділу «Шахта ім. В. Вахрушева» ДП «Ровенькиантрацит» Луганської області. Зробив найбільший внесок у виконання річного плану з видобутку вугілля (1744 тис. т) і за багаторічну самовіддану працю удостоєний звання Героя України.

БОНДАРЕВ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1924) – радянський російський письменник і громадський діяч, лауреат Ленінської (1972) і Державних (1977, 1983) премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1984). Освіту здобув у Літературному інституті в Москві (1951). Автор оповідань, повістей та романів: «Батальоны просят огня» (1957), «Последние залпы» (1959), «Родственники» (1969), «Горячий снег» (1969), «Тишина» (1962), «Двое» (1964), «Берег» (1975), «Непротивление» (1996) та ін., частина яких екранізовані.

БОНДАРЕНКО ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ (1905–1977) – радянський український актор театру і кіно, лауреат Сталінської премії (1947), народний артист УРСР (1953) та СРСР (1960). Актор Харківського театру робітничої молоді (1924–

1927), навчався в студії при театрі «Березіль» (1927–1929), актор Харківського драматичного театру ім. Т. Шевченка (1929–1977). Ролі в кіно: «Мандрівка в молодість» (1956), «Поема про море» (1958), «Дмитро Горицвіт» (1961), «Зачарована Десна» (1964), «Незабутнє» (1967) та ін.

БОНДАРЕНКО МИХАЙЛО ІЛЛІЧ (1903–1938) – радянський партійний діяч, голова уряду Української РСР (серпень – жовтень 1937). Уродженець Єлисаветграда (нині Кіровоград), працював учнем молотобійця і токарем (1917–1919), вступив до комсомолу (1919) і відтоді на партійній роботі в Україні, Грузії та Азербайджані. Арештований за приналежність до «антирадянської троцькістської терористичної організації, що діяла в нафтовій промисловості СРСР» (під час роботи в Закавказзі у 1931–1936) і розстріляний.

БОНДАРЕНКО ЮРІЙ ІВАНОВИЧ (нар. 1942) – радянський український художник-графік, заслужений діяч мистецтв УРСР (1990). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1966), де і викладає (1970), завідувач кафедри рисунка (1986), професор (1994). Працює в галузях станкової та книжкової графіки, плаката. Автор творів: «Запорізька Січ» (1968), «Хліб» (1969), «Їхав козак за Дунай» (1970), «Лісовичок» (1971), «Зачароване коло» (1990), «Гучна тиша» (1993), «Портрет гетьмана» (1994), «Ті, що біжать» (1998).

БОНДАРЧУК АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ (нар. 1940) – радянський український легкоатлет (метання молота) і тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1972), заслужений тренер СРСР (1976). Освіту здобув у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (1963). Виступав за спортивне товариство «Колос» з 1970, чемпіон XX Олімпійських ігор (1972), Європи (1969), СРСР (1969, 1970, 1972, 1973). Як тренер підготував чемпіона і призера Олімпіад, працює за кордоном з 1991.

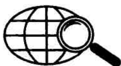
БОНДАРЧУК ВОЛОДИМИР ГАВРИЛОВИЧ (1905–1993) – радянський український геолог, академік АН УРСР (1951). Освіту здобув у Волинському інституті народної освіти (1926). Працював в Українському геологічному управлінні (1926–1938), ректором Київського університету (1944–1951), заступником Голови Ради Міністрів УРСР (1951–1953), директором Інституту геології наук АН УРСР (1953–1963). Автор багатьох наукових праць, підручників, у т. ч. першого із загальної геології українською мовою.

БОНДАРЧУК СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1971) – український підприємець і політик, Герой України (2010). Освіту здобув у Київському загальновійськовому училищі ім. М. Фрунзе (1993). Працював на керівних посадах у концерні «Енергообладнання» і бронетанковому ДП «Завод ім. Малишева». Народний депутат Верховної Ради України (2002–2005), генеральний директор Державної компанії з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення «Укрспецекспорт» (2005–2010).

БОНДАРЧУК СЕРГІЙ ФЕДОРОВИЧ (1920–1994) – радянський український актор та кінорежисер, народний артист СРСР (1952), лауреат Сталінської (1952), Ленінської (1960) і Державної (1984) премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1980). Освіту здобув у московському ВДІКу (1948). Найвідоміші ролі у фільмах: «Тарас Шевченко» (1951), «Отелло» (1955), «Судьба человека» (1959), «Они сражались за Родину» (1975), «Овод» (1980). Як режисер фільму «Війна і мир» (1965–1967) вшанований «Оскаром» (1968).

БОНДАРЧУК ФЕДІР СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1967) – російський актор, режисер і сценарист. Освіту здобув у Всесоюзному інституті кінематографії (1991). Як режисер створив фільми «9 рота» (2005) та «Обитаемый остров» (2008). Понад 40 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Борис Годунов» (1986), «Кризис среднего возраста» (1997), «Витрина» (2000), «Даун Хаус» (2001), «Гибель империи», «Статский советник» (2005), «Три полуграции» (2006), «Нулевой километр» (2007), «Про любоff» (2010) та ін.

БОНДІН ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1946) – радянський український промисловець і підприємець, Герой України (2004), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2006). Освіту здобув у Миколаївському суднобудівельному інституті (1975). Трудова діяльність пов'язана з миколаївським ДП Науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря-Машпроект», де пройшов шлях від слюсаря і газозварювальника (1969–1973) до генерального директора з 2001.

БОНДОНЕ (BONDONE) ДЖОТТО ДІ (1266–1337) – італійський художник і архітектор, представник проторенесансу. Вважається однією з ключових постатей в історії західного мистецтва, який, порвавши з середньовічними канонами, вніс у релігійні сцени земний початок, зображуючи євангельські легенди з небувалою життєвою переконливістю: фрески капели дель Арена в Падуї (1305–1308) і церкви Санта-Кроче у Флоренції (1320–1325). Автор проекту дзвіниці собору у Флоренції.

БОНІТЕТ (*лат.* bonitas – доброякісність) – умовний показник (бал), що застосовується для оцінки природних об'єктів і ресурсів та визначає їхню економічну цінність. Виражається порівняльними характеристиками в розрахунку на конкретний вид використання ресурсу, зокрема земельних угідь, ґрунтів, лісів, тваринного світу, природного територіального комплексу тощо. Процес оцінки природного об'єкта чи ресурсу та встановлення його бонітету називається бонітуванням.

БОНІТУВАННЯ ҐРУНТУ – порівняльна оцінка якості ґрунтів за їхніми основними природними властивостями, що мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Проводиться за 100-бальною шкалою, де найвищим балом оцінюються ґрунти з кращими властивостями, що мають найбільшу природну продуктивність, і дозволяє, зокрема, встановлювати економічно обґрунтовані ціни на землю.

БОНІФАЧО – протока між островами Корсика (Франція) і Сардинія (Італія), що з'єднує Тірренське і Середземне моря. Ширина протоки понад 11 км, довжина – 19 км, глибина до 70 м. Названа на честь корсиканського містечка Боніфачо, розташованого на північному березі протоки. Судна, що рухаються протокою зі сходу на захід, мають зв'язуватися з контрольною станцією Пертузату на Корсиці, а в протилежному напрямку – зі станцією Магдалена на Сардинії.

БОНІФРАТРИ (*лат.* Ordo Hospitalarius Sancti Joannis de Deo) – чернечий орден Св. Іоанна Божого римо-католицької церкви, заснований (1537) у Гранаді (Іспанія). Від початку «милосердні браття» присвятили себе догляду за хворими, бідними і повіями. Папа Сікст V буллою надав (1586) братам статус релігійного ордену, які спромоглися скликати генеральний капітул для ухвалення статуту лише за три століття (1887). Нині орден має бл. 220 монастирів і понад 1200 ченців у 40 країнах світу на всіх континентах.

БОНКОВСЬКИЙ ДІОНІСІЙ (ДЕНИС) ФЕДОРОВИЧ (1816 – бл. 1869) – український поет, композитор, перекладач. Працював канцеляристом у Новград-Волинському і Радомишльському земських судах (1834–1838), секретарем у канцелярії київського цивільного губернатора з 1838. Не маючи музичної освіти, створив тексти і музику пісень: «Гандзя-цяця», «Гей я козак, зовусь Воля», «Нудьга козача», «Ой пішла б я на музику». Автор перекладів польських віршів, статті «Про музику народних пісень» (1869) тощо.

БОННЕ (BONNET) ШАРЛЬ (1720–1793) – швейцарський натураліст і філософ, почесний член Петербурзької АН (1764). Відомий експериментальними працями з партеногенезу і регенерації, сформулював спільність безстатевого розмноження, регенерації і трансплантації, зазначивши, що статеве розмноження збільшує різноманітність. Провів паралель між ускладненням організму в онтогенезі і вздовж щаблів істот. Описав стан складних візуальних галюцинацій (1760), що нині називається синдромом Шарля Бонне.

БОННСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*нім.* Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universitat Bonn) – Рейнський університет Фрідріха Вільгельма в Бонні, один з найбільших і найвідоміших університетів Німеччини. Заснований (1818) прусським королем Фрідріхом Вільгельмом III (два теологічні, медичний, юридичний і філософський факультети). Нині до його складу входять факультети: медичний, агрономії, католицької теології, математики і природничих наук, права та економіки, протестантської теології, філософський.

БОНО (BONO) (справжнє ім'я – **ПОЛ ДЕВІД Х'ЮСОН**) (нар. 1960) – ірландський рок-музикант, вокаліст рок-групи «U2», актор, продюсер. Крім музичної діяльності (в «U2» іноді також виконує партії ритм-гітари та губної гармошки) в жанрі рок, альтернативний рок і пост-панк, відомий гуманітарною активністю в Африці, намаганнями скасувати борги бідних країн

третього світу. Псевдонім походить від прізвиська «Bono Vox», що перекладається з латини як «хороший голос».

БОНСАЙ (*яп.* рослина в горщику) – мистецтво вирощування копії дерева в мініатюрі, що виникло серед буддійських ченців Китаю, ймовірно, за кілька ст. до н. е. Перші достовірні письмові відомості про стиль належать до епохи династії Тан (VIII–X ст.), де вперше в настінному живописі з'являється зображення природної рослини, пересадженої в горщик. Зараз для бонсаїв (існує багато стилів) використовуються звичайні дерева, а маленькими вони стають завдяки постійному підрізанню та ін. методам.

Бонсай

БОПЛАН (BEAUPLAN) ГІЙОМ ЛЕВАССЕР ДЕ (бл. 1600–1673) – французький інженер і військовий картограф. Походив з великої нормандської дворянської родини. Запрошений польським королем Сигізмундом III на службу (на початку 1630-х) як старший капітан артилерії і військовий інженер. Майже 17 років мандрував Україною, вибираючи місця і зводячи фортеці та різноманітні залоги. Результатом його праць стали «Генеральна карта України Боплана» (1648) з 1293 об'єктами (993 поселень, 153 річки тощо) та «Опис України» (1651), що відкрили східні землі для європейців.

БОР (Borium, B) – хімічний елемент, атомний номер 5, атомна маса 10,811, густина 2,34 г/см^3, у вільному стані безбарвна, сіра або червона кристалічна чи темна аморфна речовина (відомо понад 10 алотропних модифікацій бору, утворення і взаємні переходи яких визначаються температурою добування). Середній вміст бору в земній корі 4 г/т. Вперше отриманий французькими фізиками Ж. Гей-Люссаком і Л. Тенаром (1808) нагріванням борного ангідриду B_2O_3 з металевим калієм.

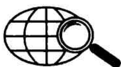
БОР (BOHR) НІЛЬС ХЕНРІК ДЕВІД (1885–1962) – данський фізик-теоретик, творець першої квантової теорії будови атома, лауреат Нобелівської премії з фізики (1922). Освіту здобув у Копенгагенському університеті (1908), де виконав першу власну наукову роботу – дослідження поверхневого натягу води (1907–1910) і був професором (1916–1920), засновник і директор (1920–1962) Інституту теоретичної фізики, який нині має його ім'я. Член багатьох іноземних наукових товариств і академій.

БОР (BOHR) ОГЕ НІЛЬС (1922–2009) – данський фізик, лауреат Нобелівської премії з фізики (1975). Освіту здобув у Копенгагенському університеті (1946). Син Нільса Бора, співробітник Інституту теоретичної фізики (1946), стажування в Прінстонському і Колумбійському університетах (1949–1950). Після смерті батька директор Інституту Нільса Бора (1962–1970), на керівній посаді (1957–1975) і директор (1975–1981) Інституту теоретичної атомної фізики. Останні роки життя на викладацькій роботі.

БОРА (*іт.* bora – північний вітер) – холодний поривчастий місцевий вітер, що виникає при зустрічі потоку холодного повітря з височиною, подолавши яку вітер з величезною силою обрушується на долину. Поширюється зазвичай на невеликі райони, де невисокі гори безпосередньо межують з морем. У Європі найбільш відомі бори Адріатичного моря (Трієст, Рієка та ін.), їхня тривалість – від доби до тижня, а добовий перепад температур – до 40 °С.

БОРА ПОСТУЛАТИ – основні припущення, які ввів (1913) данський фізик Нільс Бор (1885–1962) для пояснення (в рамках моделі атома Резерфорда) стійкості атома у власній квантовій теорії атома: існування ряду особливих стаціонарних (або квантових) станів атома, що відповідають певним значенням його внутрішньої енергії; перехід атома з одного стаціонарного стану в ін. супроводжується випромінюванням чи поглинанням фотонів.

БОРА РАДІУС – фізична стала, радіус найближчої до ядра орбіти електрона атома водню

в моделі атома, запропонованій (1913) Нільсом Бором (1885–1962). У моделі електрони рухаються круговими орбітами навколо ядра, при цьому орбіти розташовуються тільки на певних відстанях від ядра, залежно від їхньої енергії. Радіус Бора визначає розмір найменшого із атомів (водню), має значення 5,2917720859(36) × 10^{-11} м і часто використовується в атомній фізиці як атомна одиниця довжини.

БОРГЕЗЕ ГАЛЕРЕЯ (*іт.* Galleria Borghese) – музей у Римі (Італія), що є частиною вілли Боргезе. Галерея виникла при кардиналі Шипіоне Боргезе (1576–1633), а сучасного вигляду набула за Маркантоніо Боргезе IV (1730–1800), який перебудував її у неокласичному стилі наприкінці XVIII ст. Перший поверх музею відданий скульптурі (від античної до XIX ст.), а другий – картинній галереї, де зібрані твори голландських, фламандських, французьких, німецьких та іспанських майстрів (XV–XVII ст.).

БОРДЕРО (*фр.* bordereau) – документально оформлений перелік ризиків, що прийняті до страхування і підлягають перестрахуванню, із зазначенням страхової суми і належних премій. Видається перестрахувачем перестрахувальнику в терміни, зазначені в договорі перестрахування. Виділяють остаточний (повна характеристика ризиків, фактично прийнятих до страхування) і попередній (первинна характеристика ризику) бордеро.

БОРДЖЕ МІЛАД (*перс.* народження) – вежа і найвища споруда Ірану, розташована в Тегерані. Висота вежі від основи до кінця шпиля антени – 435 м. «Голова» вежі являє собою велику 12-поверхову капсулу, загальна площа – 12 тис. м^2, з панорамним рестораном (на висоті 276 м), що обертається. У вежі розташовано три ліфтові шахти, в яких рухаються 6 панорамних ліфтів. Основу вежі виконано у вигляді правильного восьмикутника, характерного для класичної перської архітектури.

БОРДЖІА (BORGIA) ЧЕЗАРЕ (бл. 1475–1507) – італійський політичний і військовий діяч з аристократичного роду іспанського походження. Позашлюбний син кардинала Родріго Борджіа, майбутнього папи Олександра VI (1492–1503), завдяки якому створив (1499) в Середній Італії велику державу (Романья), де мав абсолютну владу. Ніколо Макіавеллі присвятив йому свою книгу «Государ», плекаючи надію, що саме Чезаре виконає вікову мрію і створить сильну, вільну, єдину Італійську державу.

БОРДМАН (BOARDMAN) ДЖОН (нар. 1927) – британський археолог і мистецтвознавець. Освіту здобув у школі Чігвелл (1945) та коледжі Магдалени Кембриджського університету (1950). Обіймав посаду заступника директора Британської археологічної школи в Афінах (1952–1955). Здійснив розкопки у Смірні, на островах Крит і Хіос, Токрі у Лівії. Впродовж чотирьох років був куратором Музею Ашмола в Оксфорді, член Британської академії наук і почесний доктор коледжів у Оксфорді та Кембриджі.

БОРДОНЕ (BORDONE) ПАРИС (1500–1570) – італійський художник венеціанської школи, представник маньєризму. Учень Тиціана, перше замовлення отримав (1518), працював у Венеції, Тревізо, Мілані, Генуї. Найбільший творчий розквіт (1520–1530-ті), коли розробляв один з улюблених мотивів раннього Тиціана, трактуючи традиційні теми «Мадонна зі святими» і «Св. Сімейство». Найвідомішим твором є монументальне полотно «Чудо з кільцем» (1534), присвячене одній з історичних легенд Венеції.

БОРЕЛЬ (BOREL) ЕМІЛЬ (1871–1956) – французький математик, член Паризької АН (1921). Математичну освіту здобув у Нормальній школі в Парижі, де працював професором (1897–1920) і директором (1911–1920). Професор Паризького університету (1909–1941). Творець кількох галузей сучасного математичного аналізу (рядів, що розходяться, розширення поняття аналітичної функції, міри множин, діофантові наближення тощо). Автор праць з питань математичної фізики і теорії ймовірностей.

БОРЕЦЬКА НАДІЯ АНАТОЛІЇВНА (нар. 1962) – українська майстриня декоративно-ужиткового мистецтва. Освіту здобула у Львівському інституті декоративного та прикладного мистецтва (1988). Працює в галузі декоративно-прикладного мистецтва (переважно батик, килимарство і ткацтво). Голова Хмельницької міської творчої організації спілки художників України «Золота палітра». Автор творів:

«Автопортрет» і «Асоціація» (1992), «Імпровізація» (1993), «Свято міста» (2006), «Стара фортеця» (2008).

БОРЕЦЬКИЙ ІВАН МАТВІЙОВИЧ (чернече ім'я – **йов**) (1560–1631) – український церковний і політичний діяч, педагог. Освіту здобув у Львівській братській школі (де викладав та був ректором, 1604–1605) і Краківському університеті. Професор і перший ректор (1615–1618) Київської братської школи. Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1620–1631). Одним із перших обґрунтував ідею релігійної та кровної єдності України і Московії, назвавши малоросів молодшими братами. Канонізований УПЦ (2008).

БОРЖАВА – річка у Свалявському, Іршавському, Виноградівському та Берегівському районах Закарпатської області України, права притока Тиси. Довжина – 106 км, площа басейну – 1360 км^2, ухил – 13 м/км, середня витрата води – 10 м^3/с (максимальна – 293 м^3/с). Починається на схилах масиву Боржава, у верхів'ях має гірський характер, V-подібну долину (завширшки 40–900 м), у нижній течії протікає Закарпатською низовиною, річище звивисте (0,6–53 м). Основні притоки: Іршава (права) і Солва (ліва).

БОРЖАВА ПОЛОНИНА – гірський масив Полонинського хребта Українських Карпат, на межиріччі Латориці та Ріки у межах Закарпатської області України, що витягнувся на понад 50 км (завширшки до 34 км), заввишки до 1681 м (гора Стій). Гребеневі поверхні вирівняні, з окремими конусоподібними вершинами: Великий Верх (1598 м), Магура-Жиде (1518 м), Гемба (1494 м), Граб (1374 м) та ін. Складається з флішу, в шарах якого переважають пісковики, південний схил похилий, північний – крутий.

БОРЗЕНКО СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1909–1972) – український і російський радянський письменник, Герой Радянського Союзу (1944). Освіту здобув у Харківському електротехнічному інституті (1933). Перша збірка «Народження комуніста» (1933), під час війни працював у фронтових виданнях, очолив один із загонів десанту морських піхотинців під час Керченсько-Ельтигенської операції (1943), кореспондент газети «Правда» з 1944. Автор багатьох повістей, оповідань та нарисів військової тематики.

БОРЗНА – місто (площа – 107,8 км^2, населення – 10,7 тис. осіб) районного значення, центр Борзнянського району Чернігівської області України. Засноване в XVI ст., магдебурзьке право (1634), міський статус (1966), розташоване на полого-хвилястій поверхні Придніпровської низовини на берегах річки Борзенка (притока Борзни) у Чернігівському Поліссі.

БОРЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН – район на сході центральної частини Чернігівської області, утворений 1923, площа – 1,6 тис. км^2, населення – 35,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 10,7 тис. осіб). Межує з Менським, Сосницьким, Коропським, Бахмацьким, Ічнянським, Ніжинським і Куликівським районами, адміністративний центр – Борзна. Розташований у межах Придніпровської (південь) і Поліської (північ) низовин (100–160 м), розчленованих долинами річок Сейм, Остер, Борзна, Борзенка, Смолянка.

БОРЗОВ ВАЛЕРІЙ ПИЛИПОВИЧ (нар. 1949) – радянський український спортсмен, політичний і громадський діяч, заслужений майстер спорту СРСР (1970). Виступав за товариство «Динамо», двократний чемпіон XX Олімпійських ігор (1972) у бігу на 100 і 200 м, срібний (1972) і бронзовий (1976 – двічі) призер, чемпіон Європи (1969, 1971, 1974) та СРСР (1969–1977). Міністр України у справах молоді і спорту (1991–1997), президент НОК України (1990–1998), народний депутат ВР України (1998–2006).

БОРИДИ – хімічні сполуки, утворені реакцією між металами і неметалічним елементом бором, при взаємодії вихідних компонентів під дуже високою температурою. Відрізняються високою твердістю і використовуються як абразиви і вогнетривкі матеріали. Мають фізичні властивості металевого (зростання коефіцієнта електричного опору з підвищенням температури, високою електропровідністю і теплопровідністю, металевим блиском) і неметалевого (напівпровідникові властивості) типу.

БОРИН-ШВАРЦМАН БОРИС АБРАМОВИЧ (1899–1965) – радянський театральний режисер, народний артист УРСР (1960). Освіту здобув в Одеській театральній студії (1923). Працював у театрах Одеси, головний режисер чер-

нівецького Українського музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської (1944–1965). Серед помітних постановок: «Сліпа» (1923), «Солдатів колодязь» (1939), «Легенда» (1940), «Біля великої дороги» (1941), «Єретик» (1942)», «Тев'є-молочник» (1956), «Уріель Акоста» (1960) та ін.

БОРИНЯ – селище міського типу (площа – 3,1 км², населення – 1,5 тис. осіб) Турківського району Львівської області України. Засноване 1552, смт (1981), розташоване в глибокій долині річки Борині (ліва притока Стрия), що є одною з численних міжгірних улоговин (абсолютні висоти 590–650 м) в Українських Карпатах (Східні Бескиди).

БОРИС І ГЛІБ – одні з перших святих, канонізованих руською церквою, молодші сини Володимира Святославича. За літописом, після смерті їхнього батька (1015) Бориса і Гліба убив старший брат Святополк, якого в чотирирічній війні здолав молодший брат Ярослав Мудрий. За його часів виник місцевий культ Бориса і Гліба у Вишгороді, де вони були поховані. Перенесення мощів Бориса і Гліба до нового храму синами Ярослава Мудрого (1072) вважається моментом їхньої остаточної канонізації.

БОРИС ТЕН (при народженні – **МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ ХОМИЧЕВСЬКИЙ**) (1897–1983) – радянський український поет, перекладач та релігійний діяч. Освіту здобув у Волинській духовній семінарії та Волинському інституті народної освіти в Житомирі. Служив настоятелем Київського Софійського собору (1924–1926) і храму Петра і Павла на Подолі (1928). Засуджений, перебував у таборах (1930–1936). Автор перекладів, літературознавчих творів та збірок віршів: «Зоряні сади» (1970), «Жадань і задумів неспокій» (1988) та ін.

БОРИСА І ГЛІБА СОБОР – мурований храм на честь князів-братів Бориса і Гліба, підступно вбитих (1015) у міжусобній боротьбі, на замовлення престарілого власника Чернігова князя Давида Святославича почали будувати (1120) місцеві майстри на стародавньому чернігівському дитинці. Нині Борисоглібський собор є однією з найвизначніших пам'яток архітектури державного значення серед майже 30 споруд, об'єднаних у Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній».

БОРИСА ПАЙЧАДЗЕ СТАДІОН – національний стадіон у Тбілісі (Грузія), побудований за проектом архітектора Гія Курдіані (1936, 35 000 глядачів), реконструйований (1976, 78 000) і модернізований (2006, 55 000). Названий (1995) на честь відомого грузинського футболіста (нападника), а колишня назва – стадіон «Динамо» ім. Леніна. Домашній стадіон футбольного клубу «Динамо» (Тбілісі). Рекордна кількість глядачів (110 000) зафіксована (1979) під час гри з англійським Ліверпулем на Кубок УЄФА.

БОРИСЕНКО ВАЛЕНТИН НАЗАРОВИЧ (1929–1990) – радянський український скульптор, народний художник УРСР (1976), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1978). Освіту здобув у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва (1953). Ректор Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва і Київського художнього інституту (1979–1988). Автор пам'ятників: бійцям І Кінної армії (Олесько), Івану Франку та Івану Федорову (Львів), Хотинському повстанню (Хотин) та ін.

БОРИСЛАВ – місто (площа – 37,0 км², населення – 35,1 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Бориславської міськради Львівської області України. Засноване і вперше згадується 1387, міський статус (1940), розташоване у передгір'ї Українських Карпат (Східні Бескиди) та міжгірних улоговинах річки Тисмениця (перепад висот – 308–641 м), ледь не єдине місто у світі, що виросло на промисловому нафто-озокеритному і газовому родовищі.

БОРИСЛАВСЬКЕ РОДОВИЩЕ НАФТИ – розташоване у межах Передкарпатського прогину (у Львівській області України, біля міст Дрогобич та Борислав). Одне з найстарших у Європі, видобуток нафти за допомогою колодязів здійснювався з середини XVIII ст., перші свердловини пробурені 1892, а промислова розробка розпочалася 1897. Являє собою лежачу складку (10 × 5 км), утворену породами крейдової, палеогенової та неогенової доби, насунуту на ін. структури прогину.

БОРИСЛАВСЬКЕ РОДОВИЩЕ ОЗОКЕРИТУ – розташоване в Бориславі Львівської області України, одне з найбільших у світі за запасами високоякісного озокериту (земляного, гірського воску). Розробляється (1860), навколо міста

було (1865) до 2700 неглибоких шахт-колодязів, а у період найбільшого розквіту (1874) – до 4000 (видобуток сягав 19 650 т). Поклади озокериту являють собою сітку жил, а головна поздовжня жила (потужністю бл. 3 м) залягає в глинистих сланцях міоценової доби.

БОРИСОВ ОЛЕГ ІВАНОВИЧ (1962–1994) – радянський російський актор театру і кіно, кінорежисер, народний артист СРСР (1978), лауреат Державних премій СРСР (1978, 1991). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1951), працював у Київському російському драматичному театрі ім. Лесі Українки (1951–1964), БДТ ім. М. Горького в Ленінграді (1964–1983), МХАТ ім. А. Чехова (1984–1990) та ін. Понад 70 кіноролей, приз Венеціанського кінофестивалю за кращу чоловічу роль (1990, «Единственный свидетель»).

БОРИСОВА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА (нар. 1982) – українська художниця. Освіту здобула в Харківському художньому училищі (2001). Працює в жанрах пастель (переважно), графіка та олійний живопис, брала участь у багатьох міжнародних виставках. Авторка понад 2000 творів, серед яких: «Великдень в Києво-Печерській Лаврі», «Квіти», «Піймані риби», «Човни», «Осінь», «Улюблені іграшки», «Капрізель», «Любителька птахів», «Попутник», «Той, що надуває кулі», «Сумний мім» та ін.

БОРИСОВА ЮЛІЯ КОСТЯНТИНІВНА (нар. 1925) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка СРСР (1969), Герой Соціалістичної Праці (1985), лауреат Державної премії Росії (1995). Освіту здобула в Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1949). Актриса Московського театру ім. Є. Вахтангова з 1947. Головні ролі у фільмах: «Три встречи» (1948), «Идиот» (1958), «Посол Советского Союза» (1969); телеспектаклях: «Много шума из ничего» (1956), «Иркутская история» (1973) та ін.

БОРИСОВ-МУСАТОВ ВІКТОР ЕЛЬПІДИФОРОВИЧ (1870–1905) – російський художник-живописець. Навчався в Московському училищі живопису, Петербурзькій академії мистецтв (1890-ті), стажувався в Парижі. Вважається майстром символічних зображень маєтків – «дворянських гнізд». Найвідоміші твори: «Автопортрет з сестрою» (1898), «Гобелен» (1901), «Водойма» (1902), «Прогулянка при заході сонця», «Привиди» (1903), «Смарагдове намисто» (1903–1904), «Сон божества» (1904–1905), «Осіння пісня» (1905).

БОРИСПІЛЬ – місто (площа – 37,0 км^2, населення – 57,6 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Бориспільського району Київської області України. Вважається одним з найдавніших поселень Київщини, що відоме за літописами як Летч, Льто, Олто (XI ст.), сучасний міський статус (1956) завдяки будівництву найбільшого міжнародного аеропорту України «Бориспіль». Розташоване у межах Придніпровської низовини.

БОРИСПІЛЬСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ – державний музей, заснований (1967) і розташований (1986) у спеціально зведеному за оригінальним проектом будинку в середмісті Борисполя Київської області України. Експозиція музею, розгорнута в 7 залах, презентує зібрання матеріалів і предметів з історії, побуту та культури краю, знайомить з відомими земляками і славетними постатями Бориспільщини. Щорічно музей та його різноманітні виставкові заходи відвідують бл. 7 тис. осіб.

БОРИСПІЛЬСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ – найбільший пасажирський аеропорт України, що обслуговує понад 60 % міжнародних рейсів країни. Розташований неподалік м. Бориспіль, за 29 км на південний схід від Києва. Створений (1959) як аеропорт Цивільного повітряного флоту Київ·(Центральний) на базі військового аеродрому «Бориспіль». Новий Бориспільський аеровокзал відкрито (1965). Наразі має дві злітно-посадкові смуги завдовжки 4000 м і 3500 м та чотири пасажирських термінали.

БОРИСПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН – район на сході Київської області, утворений 1923, площа – 1,5 тис. км^2, населення – 52,4 тис. осіб. Межує з Броварським, Баришівським, Переяслав-Хмельницьким, Миронівським, Кагарлицьким, Обухівським районами і Київською міськрадою, адміністративний центр – Бориспіль. Розташований у межах терасової частини Придніпровської низовини, зі слабо хвилястою поверхнею, порізаною долинами Дніпра та його приток – Трубежа, Карані, Красилівки, Ільтиці, Ікви та ін.

БОРИСФЕН – давньогрецька назва річки Дніпро, що згадується в античних джерелах – тво-

рах Геродота, Страбона, Плінія Старшого та ін. Борисфеном також називалися античне місце на острові Березань, розташованому біля північного узбережжя Чорного моря, неподалік від гирла Дніпровського лиману, та монета стародавнього грецького міста-держави Ольвія на березі Бузького лиману.

БОРИСЮК МИХАЙЛО ДЕМ'ЯНОВИЧ (нар. 1934) – радянський український військовий інженер, лауреат Ленінської премії СРСР (1990), Державної премії України (1996, 2004), заслужений машинобудівник України (1994), Герой України (2000). Освіту здобув у Військовій академії бронетанкових військ у Москві (1964). Пройшов трудовий шлях від курсанта Саратовського танко-технічного училища (1956) до Генерального конструктора зі створення бронетанкової техніки та артилерійських систем України з 1992.

БОРИСЯК ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1872–1944) – український радянський геолог і палеонтолог, академік АН СРСР (1929), лауреат Сталінської премії (1943). Освіту здобув у Петербурзькому гірничому інституті (1896). Проводив геологічні дослідження на Харківщині (1897–1898) і в Криму (1900–1913), викладач і професор Петроградського гірничого інституту з 1911, організатор і перший директор Палеонтологічного інституту АН СРСР (1930). Основні праці присвячені проблемам еволюційної палеонтології.

БОРІВЕЦЬКА – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1996) неподалік с. Борівці Кіцманського району Чернівецької області України. На площі 0,204 км² охороняється озеро карстового походження з плаваючими торфовими островами й угрупованнями латаття білого. Тут виявлено понад півсотні видів хребетних тварин і встановлено місце гніздування великої кількості птахів.

БОРІВСЬКЕ – селище міського типу (площа – 8,8 км², населення – 5,9 тис. осіб) підпорядковане Сєвєродонецькій міськраді (раніше Лисичанському району) Луганської області України. Засноване (1640) як сторожове містечко, смт (1938), розташоване на заплаві й надзаплавній терасі лівого берега річки Сіверський Донець, біля заплавних озер Піщане і Зимовне.

БОРІВСЬКИЙ РАЙОН – район на сході Харківської області, утворений 1923, площа – 0,8 тис. км², населення – 18,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,9 тис. осіб). Межує з Куп'янським, Сватівським, Краснолиманським, Кремінським та Ізюмським районами, адміністративний центр – Борова. Розташований у межах південно-західних схилів Середньоросійської височини, поверхня являє собою хвилясту лесову рівнину, розчленовану долинами річок Оскіл, Борова, Солона, Горохуватка та ін., ярами і балками.

БОРІЙ (Bohrium, Bh) – хімічний елемент (штучно синтезований, нестійкий, радіоактивний), атомний номер 107, атомна маса 267. Найстабільніший з отриманих ізотопів – ^{267}Bh має період напіврозпаду 17 с. Ізотоп ^{261}Bh вперше добутий у СРСР (1976) в Об'єднаному інституті ядерних досліджень у Дубні групою дослідників під головуванням Юрія Оганесяна. Названий «нільсборій» (1992) на честь Нільса Бора, але пізніше у назві збереглося лише прізвище видатного вченого.

БОРМАН (BORMANN) МАРТІН (1900–1945?) – німецький державний і політичний діяч. Освіту здобув на курсах фахівців з сільського господарства (1920). Найближчий радник рейхсканцлера Німеччини Адольфа Гітлера і керівник його партійної канцелярії (1941), безслідно зник (1945). На Нюрнберзькому процесі (1946) заочно засуджений до смертної кари як один з головних військових злочинців, визнаний західнонімецьким судом померлим (1973), але достовірних відомостей про його повоєнну долю немає.

БОРМАН (BORMAN II) ФРЕНК ФРЕДЕРІК (нар. 1928) – американський астронавт, полковник ВПС у відставці (1970). Освіту здобув у Військовій академії США у Вест-Пойнті (1950) і Каліфорнійському технологічному інституті (1957). Здійснив політ (командир корабля) на «Джеміні-7» (1965) і перший в історії політ на Місяць з виходом на селеноцентричну орбіту (зробивши 10 обертів) на «Аполлон-8» (1968). Після відставки працював на різних посадах в авіаційних корпораціях США.

БОРН (BORN) МАКС (1882–1970) – німецький фізик-теоретик, іноземний член АН СРСР (1934), лауреат Нобелівської премії (1954). Освіту здобув в університетах Бреслау, Гейдельберга, Цюриха і Геттінгена (1907). Професор теоретичної фізики Геттінгенського

університету (1921–1933), очолював кафедри в Кембриджському (1933–1936) та Единбурзькому з 1936 університетах. Основні праці присвячені динаміці кристалічних ґраток, квантовій механіці, оптиці, теорії будови атома і теорії відносності.

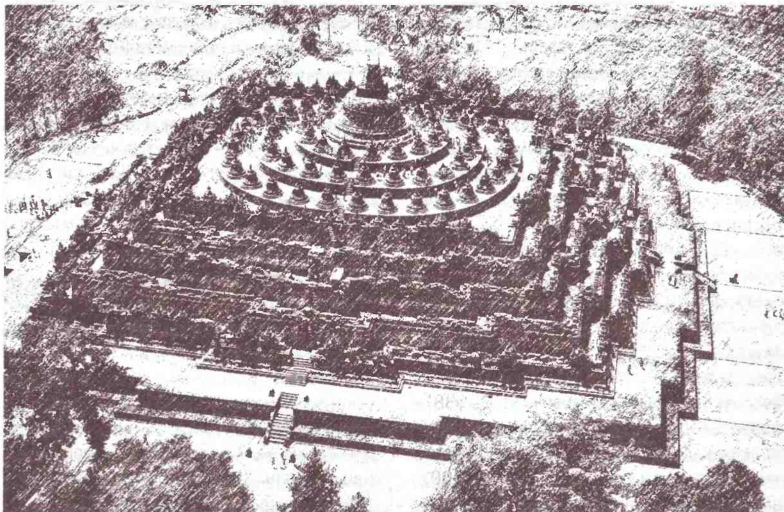
БОРНА КИСЛОТА (ОРТОБОРНА КИСЛОТА) H_3BO_3 – слабка неорганічна кислота. Білі кристали, мало розчинні у воді при кімнатній температурі і значно більше у гарячій. При нагріванні втрачає воду, утворюючи спочатку метаборну кислоту (HBO_2), потім тетраборну ($H_2B_4O_7$) і борний ангідрид (B_2O_3), а при розчиненні у воді з цих сполук знову утворюється борна кислота. У природі зустрічається у вигляді мінералу – сасоліну. Широко використовується у медицині як слабкий антисептичний засіб.

БОРНГОЛЬМ (*дан.* Bornholm) – острів у Балтійському морі, що належить Данії (площа – 588 км^2, населення – 44,5 тис. осіб). Розташований на схід від Данії, на південь від Швеції і північніше від Польщі. Сторіччями за острів сперечалися данці та шведи, під час Другої світової війни його окупували німецькі та радянські війська. Нині головним заняттям його мешканців є риболовля, художні ремесла (скляне і керамічне виробництва), молочне сільське господарство та туризм у літню пору року.

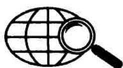
БОРНГОЛЬМСГАТТЕН – протока (завширшки 35 км) в Балтійському морі, що відділяє гранітний данський острів Борнгольм від південно-західного узбережжя Швеції. Острівний порт Ренне і шведський Істад з'єднує паромна переправа, відстань між ними пором долає за 2,5 год, а швидкісний – удвічі швидше.

БОРНУ (**БОРНО**) – середньовічна ісламська держава в зоні Сахель Сахари в Африці, на стику сучасних територій Нігерії, Нігеру і Чаду. Вперше згадується в арабських хроніках (XIV ст.). Значною мірою успадкувала населення і територію від держави Канемо і займала площу до 250 тис. км^2 по обидва боки озера Чад. Створена племенами канурі зі столицею Кука (Кукава), що мала до 60 тис. мешканців (XIX ст.). Припинила існування 1901, а територію поділили Англія, Франція і Німеччина.

БОРОБУДУР (*індон.* Borobudur) – буддійський храмовий комплекс у центральній частині острова Ява (Індонезія) за 40 км від міста Джок'якарта, побудований (750–850) яванськими правителями династії Сайлендра. Являє собою величезну восьмиярусну ступу (5 нижніх ярусів – квадратні, а 3 верхні –

Боробудур

круглі), виконану у формі гігантської мандали з квадратним фундаментом (довжина сторони – 118 м). Обсяг споруди сягає 55 тис. м^2, складена з 2 млн кам'яних блоків (504 статуї Будди і 1460 барельєфів).

БОРОВА – селище міського типу (площа – 3,9 км^2, населення – 7,3 тис. осіб) Фастівського району Київської області України. Засноване (1868) під час будівництва залізниці Київ – Балта, смт (1938), розташоване на хвилястій рівнині Київського плато (північно-східні схили Придніпровської височини), на лівому березі річки Стугна (притока Дніпра).

БОРОВА – селище міського типу (площа – 12,0 км^2, населення – 5,9 тис. осіб), центр Борівського району Харківської області України. Вперше як хутір Боровий згадується 1773, смт (1968), розташоване на берегах річки Борова (притока Осколу), на рівнинній поверхні з незначним похилом до річки (з перевищенням висот до 35 м).

БОРОВА – річка у Сватівському, Старобільському, Кремінському та Попаснянському районах Луганської області України, ліва притока Сіверського Дінця. Довжина – 84 км, площа басейну – 1960 км^2, ухил – 1 м/км, максимальна витрата води у весняний період – 114 м^3/с. Долина асиметрична (завширшки до 2–3 км) з високим правим берегом і низьким – лівим та звивистим річищем (2–7 м). Живлення атмосферне, льодостав (грудень – лютий). Основні притоки: Боровик (права), Єрик (ліва).

БОРОВИК (*лат.* Boletus) – рід грибів родини Болетові (Boletaceae), найпоширенішою назвою яких є білий гриб. Плодове тіло масивне, шапинка подушкоподібна або округла, суха, оксамитова або гладенька, пори жовтого, червоного і (рідше) білого кольору. Ніжка потовщена біля основи або в середній частині, зовні сітчаста або волокниста, рідше – гладка. М'якоть білого або жовтого кольору, на розрізі у багатьох видів синіє, рідше – червоніє або лишається незабарвленою.

БОРОВИК ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український промисловець, підприємець і політичний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1981), Герой України (2002), заслужений працівник сільського господарства України. Освіту здобув в Українській сільськогосподарській академії (1973). Пройшов шлях від колгоспника (1954) до голови колгоспу (1967), який згодом перетворив на Центр м'ясного та молочного скотарства «Авангард». Народний депутат Верховної Ради України (1994–1998).

БОРОВИКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЛУКИЧ (1757–1825) – російський художник. Походить із Миргорода з родини іконописців. Переїхав до Петербурга (1788), де згодом став визнаним портретистом. Найвідоміші твори: «Лізонька і Дашенька» (1794), «Портрет торжківської селянки Христини» (1795), портрети Є. Наришкіної (1799), Є. Арсеньєвої (1796), О. і М. Долгорукових (1811), парадні портрети: «Павло І у білому далматику» (1801), «Князь О. Б. Куракін, віце-канцлер» (1802) та ін.

БОРОВИКОВСЬКИЙ ЛЕВКО ІВАНОВИЧ (1806–1889) – український поет-байкар, фольклорист, етнограф. Освіту здобув у Харківському університеті (1830). Належав до групи харківських романтиків, написав кілька ліричних віршів, баладу «Маруся» (1829), низку байок, які літературознавці вважають українізованими варіантами творів поляка Ігнатія Красицького та росіянина Івана Крилова, виконав переклади Адама Міцкевича («Кримські сонети» тощо), опрацьовував фольклорні сюжети.

БОРОДАВЧАТКА (*лат.* Synanceia verrucosa) – м'ясоїдна риба родини Бородавчаткові з отруйними шипами на спині, вважається найотруйнішою в світі. Поширена переважно в районі південного тропіка, на мілководді Тихого та Індійського океанів, від Червоного моря до Великого Бар'єрного рифу в районі австралійського Квінсленда, у водах Індонезії, Філіппінських, Маршаллових, Фіджі і Самоа островів. Середня довжина бл. 35–50 см, барвисте забарвлення допомагає ховатися серед каменів тропічних рифів.

БОРОДАЙ ВАСИЛЬ ЗАХАРОВИЧ (1917–2010) – радянський український скульптор, народний художник СРСР (1977). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1953), був його ректором (1966–1973), головою Спілки художників УРСР (1968–1980). Автор пам'ятників: Миколі Щорсу (1954), Лесі Українці (1965), Чекістам (1967), Батьківщині-Матері (1981), На честь заснування міста Києва

Бородай В. З. Пам'ятний знак на честь заснування міста Києва

(1982) (всі у Києві), Партизанам-ковпаківцям (Яремча, 1967), Тарасу Шевченку (Нью-Йорк, 1970) та багатьох ін. творів.

БОРОДИЦЬКА ЛЮДМИЛА АРОНІВНА (нар. 1949) – радянський український композитор, заслужена артистка України (1992). Освіту здобула в Донецькому музично-педагогічному інституті (1972). Викладала в Сєверодонецькому музичному училищі (1972–1975), концертмейстер Донецької обласної філармонії з 1975. Автор бл. 100 пісень на власні вірші та донецьких поетів («Город надежды и славы», «Заспівали поцілунки», «Афродита», «Живи у віках, Донбас»), які виконує її чоловік Анатолій Юхнов.

БОРОДІН ОЛЕКСАНДР ПОРФИРОВИЧ (1833–1887) – російський композитор і вчений-хімік. Освіту здобув у Медико-хірургічній академії в Петербурзі (1856). Професор (1862–1877), академік (1877) Медико-хірургічної академії, автор понад 40 наукових праць з хімії, один з організаторів і педагогів (1872–1887) вищих жіночих лікарських курсів. Автор романсів, фортепіанних п'єс, камерно-інструментальних ансамблів, опери «Князь Ігор» (1890), один із творців російських класичних симфонії та квартету.

БОРОДІН ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1941) – радянський російський театральний режисер і педагог, народний артист РРФСР (1987). Освіту здобув у Державному інституті театрального мистецтва в Москві (1968). Головний режисер Кіровського театру юного глядача (1973–1980), головний режисер з 1980 і художній керівник з 1992 Російського академічного молодіжного театру, професор Російської академії театрального мистецтва, в якій викладає з 1971, лауреат багатьох премій.

БОРОДІНО – селище міського типу (площа – 2,9 км^2, населення – 1,7 тис. осіб) Тарутинського району Одеської області України. Засноване (1814) німецькими колоністами в Бессарабії і спочатку називалося Село № 1, смт (1961), розташоване на лівому березі мілкої, пересихаючої влітку, річки Сака (притока Чаги).

БОРОДІНСЬКА БИТВА – найбільша битва Вітчизняної війни (1812) між російською і французькою арміями, що відбулася (7 вересня 1812) біля села Бородіно, за 120 км на захід від Москви. У ній (за первісної рівності сторін – бл. 135 тис. вояків і 600 гармат з кожної) французькі війська під командуванням Наполеона не змогли розгромити росій-

ську армію під проводом фельдмаршала Кутузова. Вважається найкровопролитнішою одноденною битвою в історії, в якій кожна зі сторін втратила бл. 35–50 тис. вояків.

БОРОДЯНКА – селище міського типу (площа – 3,4 км², населення – 12,9 тис. осіб), центр Бородянського району Київської області України. Вперше згадується (1190) як поселення Козятичі, згодом спалене монголо-татарами, наступні відомості (1509) у шляхетській грамоті, смт (1957). Розташоване на лівому березі зарегульованої річки Здвиж (права притока Тетерева), на півдні Полісся.

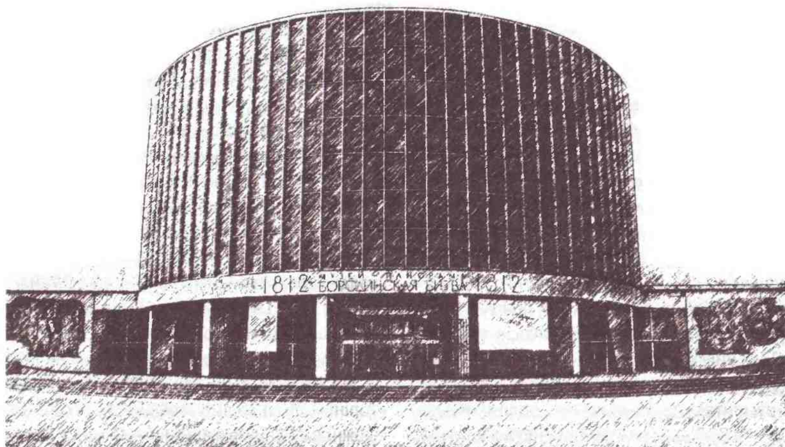
БОРОДЯНСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Київської області, утворений 1932, площа – 0,9 тис. км², населення – 57,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 34,5 тис. осіб). Межує з Іванківським, Вишгородським, Макарівським, Києво-Святошинським, Малинським і Радомишльським районами, адміністративний центр – Бородянка. Розташований у південному Поліссі, на слабо хвилястій та горбистій льодовиково-алювіальній рівнині, порізаній широкими долинами річок Тетерів, Здвиж, Кодра, Пісківка.

БОРОМЛЯ УРОЧИЩЕ – зоологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Камінь Конотопського району Сумської області України. На площі 0,55 км² охороняється фауністичний комплекс ділянки заплави Сейму, передусім острівний дубовий праліс, з великою колонією чаплі сірої (понад 100 гнізд) на деревах. На охоронній території також розташовано 6 заплавних озер (площею 0,003–0,033 км²) і ділянки вологих лук з деркачем, борсуком, видрою, бобром, лисицею та ін.

БОРОНА – сільськогосподарське знаряддя для поверхневої обробки ґрунту і догляду за рослинами, що культивуються. Поділяються на: (за конструкцією робочих органів) зубові і дискові; (за використанням) загального і спеціального призначення (садові, лучні та ін.); (за видом тяги) кінні і тракторні (причіпні і навісні); (за навантаженням на робочий орган) важкі, середні і легкі зубові борони та на важкі і звичайні дискові борони.

БОРОРО – індіанський народ у Болівії (до 2 тис. осіб) і Бразилії (до 1 тис. осіб). Себе називають орарімугудоге, тобто «люди риби орар». Спілкуються мовою бороро, що належить до бороpської родини мов. Вступили в перші контакти з європейцями (XVIII ст.), коли мешкали в басейнах річок Гуапоре й Арагуаї, згодом асимільовані (XX ст.). Основні заняття – підсічно-вогневе землеробство, рибальство, мисливство і збиральництво. Сповідують християнство і зберігають традиційні вірування.

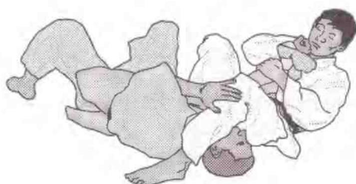
БОРОТА ВІКТОР СТЕПАНОВИЧ (нар. 1936) – український педагог і тренер, письменник, заслу-

Музей-панорама «Бородінська битва»

жений тренер СРСР, заслужений працівник фізичної культури і спорту України. Освіту здобув у Кримському педагогічному інституті (1960). Працював тренером з вільної боротьби школи вищої спортивної майстерності. Пише російською та урумським діалектом грецької мови. Автор книжок поезій («Непреклонность», «Созвездие скал», «Судьба», «Аббатство камей») і прози («Галаман грядущий», «Гордиев узел») та ін.

БОРОТЬБА – вид спорту, єдиноборство, що відбувається за певними правилами. Як бойове мистецтво відома з давніх часів і у багатьох народів має специфічні відмінності. У сучасній спортивній практиці прийняті класична (греко-римська, раніше називалася французькою) та вільна (колишня вільноамериканська) боротьба, де дозволені захвати супротивника нижче пояса й підніжки. Змагання відбуваються у 8 вагових категоріях на спеціальному круглому килимі (маті) діаметром 6–8 м і тривають 10–12 хв.

Боротьба

БОРОШНО – продукт помелу зерна, що використовується для виготовлення хліба, макаронних, кондитерських та ін. виробів. За сировиною розрізняють пшеничне, житнє, ячмінне, вівсяне, кукурудзяне, горохове, соєве та ін. борошно. Кожний його сорт характеризується певними показниками: розміром помелу, зольністю, хлібопекарськими якостями тощо. Зернові культури переробляють на борошно способом разового, оббивного, обдирного або сортового помелу.

БОРРЕБЮ (*дан.* borreby) – антропологічний тип європеоїдної раси, що характеризується депігментацією, гіперстенічною статурою, середнім зростом, короткоголовістю та широким обличчям. Зустрічаються на північному заході Європи, де простежуються з верхнього палеоліту (назва від однойменного данського села) й еволюціонували з місцевої популяції кроманьйонців. Значна частка цього типу присутня у північноєвропейських народів: данців – до 40 %, бельгійців – 35 %, німців – 25 %, голландців – 20 %.

БОРРОМІНІ (BORROMINI) ФРАНЧЕСКО (1599–1667) – італійський архітектор доби бароко, інженер. Працював на будівництві в Мілані, викликаний до Рима дядьком, архітектором Карло Мадерно (1556–1629), який добудовував у Римі собор Св. Петра, де минули роки життя митця. Не мав собі рівних в Італії у XVII ст. за фаховою віртуозністю. Захворівши, усамітнився, знищив особистий архів та наклав на себе руки.

БОРСУК (*лат.* Meles) – рід хижих ссавців родини Куницеві (Mustelidae). Мають кремезне тіло завдовжки 60–90 см, хвіст – 20–24 см, масу – до 24 кг, а восени (перед сплячкою) – до 34 кг, коротку, майже непомітну шию, масивні, короткі ноги, що спираються на землю всією ступнею, з тупими міцними кігтями, пристосованими для риття землі. Шерсть груба, забарвлення спини і боків буро-сіре зі сріблястим відтінком, низу тіла – чорнувате. На морді дві темні смуги, що тягнуться від носа до вух.

БОРТ (*нідерл.* boord – бік) – багатозначний термін: бічна частина судна (морського або повітряного), складається із зовнішньої обшивки і набору, що її підкріплює, у морській справі правий борт прийнято називати штирбортом (*нідерл.* stuurboord), лівий борт – бакбортом (*нідерл.* bakboord), а частину борту вище верхньої палуби – фальшбортом; бічна стінка більярдного столу; край верхнього чоловічого вбрання (піджака), з ґудзиками чи петлями для застібання.

БОРТКЕВИЧ СЕРГІЙ ЕДУАРДОВИЧ (1887–1952) – український композитор, піаніст та педагог. Музичну освіту здобув у Лейпцизькій консерваторії (1901). Виступав з концертами, гастролював за кордоном (1902), викладав у Берлінській консерваторії (1904–1914), повернувся у Харків (1914), в еміграції з 1920, мешкав у Відні (1922–1952). Автор 74 творів (концертів для фортепіано з оркестром, симфоній, сонат, опери), за якими характеризується як «останній романтик» або «український Рахманінов».

БОРТКО ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1946) – радянський російський та український режи-

сер і сценарист, народний артист Росії (2000) та України (2003). Освіту здобув у Київському театральному інституті (1974), працював на кіностудіях ім. О. Довженка (1974–1980) та «Ленфільм» з 1980. Найвідоміші режисерські роботи: «Блондинка за углом» (1984), «Собачье сердце» (1988), «Афганский излом» (1991), «Идиот» (2003), «Мастер и Маргарита» (2005), «Тарас Бульба» (2009) та ін.

БОРТНИК ІВАН СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1939) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (2000). Освіту здобув у Московському театральному училищі ім. Б. Щукіна (1961). Актор Московського драматичного театру ім. М. Гоголя (1961–1967) та театру на Таганці з 1967. Понад 50 ролей у кіно, у фільмах: «Исповедь» (1962), «Иван да Марья» (1974), «Место встречи изменить нельзя» (1979), «Родня» (1980), «Мусульманин» (1995), «Антикиллер» (2002), «Сонька Золотая Ручка» (2006) та ін.

БОРТНЯК АНАТОЛІЙ АГАФОНОВИЧ (1938–2009) – радянський український поет. Освіту здобув в Одеському університеті (1960). Працював журналістом, перша поетична збірка «Мелодія» (1965), 13 років очолював Вінницьку письменницьку організацію. Автор збірок: «Добро» (1969), «Серце дня» (1972), «Бажаю усміху!» (1981), «Поки дихаю, поки живу...» (1989), «Витверезник для ліриків» (1990), «Синоніми до України» (1993), «Де ти живеш?» (2006), «Вдих і видих» (2008) та ін., лауреат кількох літературних премій.

БОРТНЯНСЬКИЙ ДМИТРО СТЕПАНОВИЧ (1751–1825) – російський співак, композитор і диригент. Музичну освіту здобув у Глухівській співацькій школі, Петербурзькій хоровій капелі та в Італії (у Венеції, Болоньї, Римі й Неаполі). Після повернення до Петербурга стає придворним капельмейстером (1779–1796), керівником придворної капели (1796), головним цензором видань духовних творів (1816). Перший композитор у Росії, чиї музичні твори почали виходити друком, – «Херувимська» (1782), «Хай відправиться молитва моя» (1784).

БОРТОВИЙ НОМЕР (*англ.* hull number) – спосіб позначення кораблів Військово-морських сил і Берегової охорони США та деяких ін. країн, що одночасно виконує функції їх класифікації. Присвоюється при замовленні корабля і зберігається протягом усієї його служби, тільки зміна призначення або класифікації можуть спричинити зміну бортового номера. Складається з буквеної (вказує на класифікацію, може складатися з 1–4 і більше літер) і цифрової (порядковий номер у класі або серії) частин.

БОРУССІЯ ДОРТМУНД (BORUSSIA DORTMUND) – німецький професіональний футбольний клуб з Дортмунда (Північний Рейн – Вестфалія), заснований (1909) семінаристами. Один з найтитулованіших клубів (BV Borussia 09 eV Dortmund) Бундесліги: чемпіон (1956, 1957, 1963, 1995, 1996, 2002, 2011) і володар кубка (1965, 1989) Німеччини, володар Кубка володарів кубка УЄФА (1966), переможець Ліги чемпіонів (1997) тощо. Виступає на «Сигнал Ідуна Парк» (81 264 глядачі), форма жовто-чорна, гостьова – чорно-жовта.

БОРУССІЯ МЕНХЕНГЛАДБАХ (BORUSSIA MONCHENGLADBACH) – німецький професіональний футбольний клуб з Менхенгладбаха (Північний Рейн – Вестфалія), заснований (1900) групою футболістів-аматорів. Один з найтитулованіших клубів (Borussia Verein fur Leibesubungen 1900 e.V.) Бундесліги: чемпіон (1970, 1971, 1975, 1976, 1977) і володар кубка (1960, 1973, 1995) Німеччини, володар кубка УЄФА (1975, 1979) тощо. Виступає на Боруссія Парк (53 148 глядачів), форма біла, гостьова – зелена.

БОРУССІЯ ПАРК (BORUSSIA-PARK) – стадіон у місті Менхенгладбах на заході Німеччини, неподалік кордону з Нідерландами. Один з найбільших стадіонів Бундесліги, домашня арена міського футбольного клубу «Боруссія» Менхенгладбах, використовується замість застарілого стадіону Бекельберг (*нім.* Bokelbergstadion), що не відповідає сучасним вимогам безпеки. Загальна місткість стадіону – 53 148 місць, з них 15 648 стоячих, що не використовуються під час міжнародних зустрічей (коли задіяні лише 37 500 місць).

БОРХЕС (BORGES) ХОРХЕ ЛУЇС (1899–1986) – аргентинський прозаїк, поет і публіцист. Один із засновників авангардизму в іспаномовній латиноамериканській поезії (1920-ті). Відомий також лаконічними прозовими фантазіями, що маскують міркування про фундаментальні філософські проблеми, навіть коли

мають форму пригодницьких історій. Автор збірок: «Вигадки» (1944), «Алеф» (1949), «Творець» (1960), «Інший, той самий» (1969), «Тайнопис» (1981) та ін. Удостоєний численних орденів і літературних премій.

БОРШОД-АБАУЙ-ЗЕМПЛЕН (BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN) – медьє (область) Угорщини, розташована на півночі країни на кордоні зі Словаччиною. Площа – 7247 км^2, населення – 746,4 тис. осіб, друга за площею і населенням в Угорщині, адміністративний центр – Мішкольц. Межує з медьє Хевеш, Ноград, Сабольч-Сатмар-Берег і Хайду-Біхар. Включає 15 районів і 355 муніципалітетів, лежить на горбистому правобережжі середньої течії річки Тиса. Клімат континентальний, з м'якою зимою і жарким літом.

БОРЩ – вид супу (заправна багатокомпонентна і технологічно складна у приготуванні страва), якому буряк надає характерного червоного кольору. Поширений серед народів східної та центральної Європи та входить до національної кухні України, Росії, Польщі, Білорусії, Румунії, Молдови, Литви. Головною складовою є буряк, що створює смак, аромат і колір страви, завдяки чому належить до овочевих супів, а особливістю приготування є попередня обробка овочів.

БОРЩІВНИК (*лат.* Heracleum) – рід рослин родини Зонтичні (бл. 60–70 видів), поширених у помірному поясі Східної півкулі (1 вид у Північній Америці). Латинська назва роду походить від імені героя давньогрецької міфології Геракла і дана К. Ліннеєм за велетенські розміри (у порівнянні з ін. зонтичними) рослин. Різні види вирощуються як декоративні рослини, частина – як силосні на корм худобі, а деякі придатні в їжу і людині. Окремі види спричиняють фотохімічні опіки у людини і великих ссавців.

БОРЩІВ – місто (площа – 3,7 км^2, населення – 11,3 тис. осіб) районного значення, центр Борщівського району Тернопільської області України. Поселення відоме з 1456, магдебурзьке право (1623), міський статус (1939), розташоване на лівому березі річки Нічлава (притока Дністра), на розчленованій поверхні Подільської височини (з перевищенням висот до 60 м).

БОРЩІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – культурно-освітній заклад у місті Борщів Тернопільської області України, створений на громадських засадах (1976), наданий статус державного (1979) та обласного (2003) музею. Розташований у приміщенні будинку «Народний дім», володіє фондами у 12 тис. одиниць: археологічна збірка (зокрема трипільської кераміки), колекція вишиванок («борщівська сорочка»), твори українських художників тощо. Видає науково-краєзнавчий збірник «Літопис Борщівщини».

БОРЩІВСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Тернопільської області, утворений 1940, площа – 1,0 тис. км^2, населення – 70,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 19,2 тис. осіб). Межує з Заліщицьким, Чортківським, Чемерівецьким, Кам'янець-Подільським, Хотинським і Заставнівським районами, адміністративний центр – Борщів. Розташований на південному схилі Подільської височини, порізаній каньйоноподібними долинами річок Дністра та його приток Серету, Збруча і Нічлави, з часто скелястими берегами.

БОСАНОВА (*порт.* bossa nova – новий стиль) – стиль бразильської музики, що являє собою своєрідну суміш джазу з різними місцевими ритмами, серед яких – байау і переважно самба. Це відносно недавній жанр, створений здебільшого білими музикантами і поетами. З'явилася в Ріо-де-Жанейро (1950-ті) серед забезпечених людей і спочатку була сумішшю традиційних ритмів бразильської самби і класичного американського джазу, що виконувалася на вечірках і домашніх концертах для освіченої публіки.

БОСЕНКО ВАЛЕРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1927–2007) – радянський український філософ і педагог. Освіту здобув у Київському університеті (1951), де згодом викладав на багатьох факультетах (1952–1993). Автор багатьох творів, основні праці: «До питання про діалектику взаємовідношення «вибуху» і «стрибка» в процесі руху» (1961), «Диалектика как теория развития» (1966), «Воспитать воспитателя (над чем не работают и о чём не спорят философы)» (1990), «Всеобщая теория развития» (2001).

БОСКЕТ (*фр.* bosquet, від *іт.* boschetto – лісок, гайок) – елемент ландшафтного дизайну, ділянка регулярного парку (популярного в XVI–XVIII ст.) з густою групою дерев або кущів, що завдяки декоративній стрижці утворюють

суцільні зелені стіни у вигляді шпалер, геометричні обс'єми, імітуючи архітектурні арки, вежі тощо. Зазвичай розрізняють два типи боскетів: штучний гай (група декоративних кущів і дерев на галявині або плоскому газоні) і «кабінет» (насадження розташовані по периметру).

БОСНІЙСЬКА МОВА – слов'янська мова (бл. 2,7 млн осіб), що традиційно вважається діалектом сербохорватської. Є мовою мусульманського населення колишньої Югославії, поширена переважно в Боснії та Герцеговині, де (разом з хорватською і сербською) має офіційний статус, Сербії і Чорногорії, Туреччині, західній Європі та Північній Америці. Належить до індоєвропейської родини слов'янської гілки і південнослов'янської групи. Писемність переважно на основі латинського алфавіту, рідко – кирилиці.

БОСНІЙСЬКІ РУДНІ ГОРИ – гірський масив у Боснії та Герцеговині (найвища гора Враниця, 2107 м), що простягається на південний схід від Флішових пагорбів правобережжя річки Сава (права притока Драви) ледь не до кордону країни. Гори складені палеозойськими породами та оточені височинами, в будові яких переважають мезозойські вапняки тріасу і крейди. Вапняки, в яких поширені карстові процеси, утворюють сухі плато з крутими схилами, різкі форми яких відрізняються від округлого рельєфу гір.

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА (РЕСПУБЛІКА БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА) – конфедеративна держава у центральній частині Балканського півострова на півдні Європи, названа від річки Босна і герцога-воєводи Стефана Вукчича Косача (XV ст.). Межує з Хорватією, Сербією і Чорногорією. Площа – 51 129 км², населення – 4,1 млн осіб (боснійці – 44 %, серби – 31 %, хорвати – 17 %), столиця – Сараєво, офіційні мови – боснійська, сербська і хорватська. Розташована у межах Динарського нагір'я і басейнів річок Босна і Неретва.

БОСНЯКИ (БОСНІЙЦІ) – південнослов'янський народ (до 2,3 млн осіб), що мешкає переважно в Боснії і Герцеговині, а також у Сербії, Чорногорії, Хорватії, Косові, Македонії, Туреччині, США та ін. Виникли завдяки наверненню до ісламу слов'ян Боснії за часів Османській імперії, спілкуються боснійською мовою. Переважна більшість сповідують іслам (мусульмани-суніти), але є католицькі та православні громади. Під час югославських переписів (1960–1970-ті) босняків називали «слов'яни-мусульмани».

БОСПОРСЬКЕ ЦАРСТВО (БОСПОР) – антична держава в Північному Причорномор'ї на берегах Боспору Кіммерійського (Керченська протока) зі столицею Пантікапей (сучасна Керч, АР Крим, Україна). Утворилося (480 до н. е.) після об'єднання грецьких колоній-міст на Керченському і Таманському півостровах, пізніше розширене уздовж східного берега Меотиди (Азовського моря) до гирла Танаїсу (Дону). У складі Понтійського царства (II ст. до н. е.), залежне від Риму (I ст. до н. е.), у складі Візантії (VI ст.).

БОСТОН (*англ.* Boston) – (площа – 232,1 км², населення з передмістям – 5,8 млн осіб) місто на північному сході США, столиця штату Массачусетс, що дало назву: бальному танцю вільної композиції (музичний розмір ¾), різновиду повільного вальсу з характерним широким кроком на першу частку такту, популярному в Європі та Америці (1920-ті); давній картярській грі, схожій на віст; шерстяній переважно темних кольорів тканині саржевого переплетення з гребінної мериносової тонкої пряжі, скрученої в дві і більше ниток, що відрізняється зносостійкістю.

БОСТОН БРЮЇНС (BOSTON BRUINS) – професійний хокейний клуб з Бостона, штат Массачусетс (США), заснований 1924, член Північно-Східного дивізіону Східної Конференції НХЛ. Був єдиною американською командою серед 6 перших команд НХЛ. 6-разовий володар Кубка Стенлі (1929, 1939, 1941, 1970, 1972, 2011). Виступає на арені «TD Garden» (17 565 глядачів), кольори клубу: чорний, білий і золотий.

БОСТОНСЬКА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА (*англ.* Boston Public Library) – одна з найбільших загальнодоступних бібліотек у США і світі (бл. 25 млн одиниць зберігання), перша муніципальна бібліотека, що користується фінансовою підтримкою приватних осіб і видає книжки додому. Заснована 1895, за розмірами фондів у США поступається лише книжковим зібранням Конгресу та Нью-Йорка, має одну із найкращих у країні споруд неоренесансної архі-

тектури з написом над головним входом: «Безкоштовно для всіх».

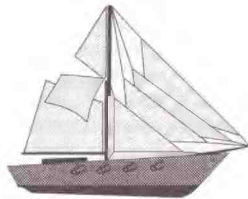
БОСТОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Boston University) – приватний університет, заснований (1839) у Бостоні, штат Массачусетс (США). Пропонує навчання за докторськими, магістерськими і бакалаврськими програмами у 18 школах та коледжах, четвертий за розмірами в країні (понад 30 тис. студентів і до 4 тис. науковців та викладачів). Студенти мешкають у двох міських кампусах, розташованих на березі річки Чарльз, річна вартість навчання варіює від 35 тис. (заочне) до 48 тис. доларів США.

БОСФОР – протока у Туреччині завдовжки 30 км, що з'єднує Чорне та Мармурове моря, відокремлюючи азійську частину країни (Анатолію) від європейської (Фракії). Це найвужча міжконтинентальна протока, ширина якої зменшується з 3700 м (на півночі) до 700 м (на півдні), з глибиною фарватеру 36–124 м. Через протоку перекинуто 2 мости (Перший Босфорський міст і Міст Султана Мехмета) та завершується спорудження залізничного тунелю Мармарай (13,7 км).

БОСХ (BOSCH) ІЄРОНІМ (при народженні – **ЄРУН АНТОНІСОН ВАН АКЕН**) (бл. 1450–1516) – нідерландський художник. Один із найбільших майстрів Північного Відродження і вважається ледь не найзагадковішим живописцем в історії західного мистецтва. Автор численних багатофігурних, наповнених химерно-фантастичними образами та деталями композицій, виконаних у стилі «а ля прима», в яких середньовічний алегоризм і моралізування поєднуються з елементами народної сміхової культури.

БОТ (УБОСОТ) – основна споруда і «святе святих» у системі буддійського храмового комплексу, в якому розміщується основна святиня вата, найчастіше статуя Будди. Тут відбуваються релігійні церемонії та посвячення ченців у сан, монахи займаються медитацією і читанням священних буддійських текстів. Боти зазвичай відкриті тільки для ченців, є найкрасивішою будівлею на території храму. Фасад бота завжди звернений на схід, а всередині зберігаються одне або кілька зображень Будди.

БОТ (*англ.* boat – човен) – в епоху вітрильного флоту будь-яке невелике одніщоглове судно водотоннажністю до 60 т, озброєне 6–8 гарматами малого калібру, що слугувало для перевезення значних вантажів. Боти бували палубні для морського плавання або безпалубні для прибережного. Розрізняються за типом двигуна (гребні, вітрильно-гребні, вітрильні і моторні) та застосуванням (лоцманські, промислові, водолазні, рятувальні, десантні та для ін. робіт).

Бот

БОТАНІКА (*грец.* трава, рослина) – наука про рослини, розділ біології, що вивчає рослини, гриби і водорості, їхню будову, життєдіяльність, розмноження, хвороби, історію розвитку, географічне поширення, класифікацію та структуру, розвиток і розміщення на земній кулі рослинних угруповань. До її основних дисциплін належать: систематика, морфологія, анатомія рослин, ембріологія, палеоботаніка, географія рослин, ботанічна географія, геоботаніка, альгологія, бріологія та ін.

БОТАНІКИ ІНСТИТУТ ІМ. М. Г. ХОЛОДНОГО НАН УКРАЇНИ – відома ботанічна наукова установа, заснована (1921) Академією наук. До її складу входять 10 наукових відділів, міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи, обчислювальний центр, наукова бібліотека та редакційно-видавничий відділ. Є головною установою в Україні з вивчення біологічної різноманітності на всіх рівнях організації судинних і спорових рослин та грибів, у якій працюють 120 наукових співробітників.

БОТАНІЧНА ГЕОГРАФІЯ (ФІТОГЕОГРАФІЯ) – розділ біогеографії, наука про закономірності географічного розподілу видів рослин і рослинності на поверхні Землі. Поділяється на географію рослин (вивчає поширення видів або ін. систематичних категорій рослин та їхні регіональні комплекси) і географію рослинності (вивчає рослинний покрив як компонент гео-

графічного ландшафту). Дані використовуються для планування сільськогосподарського освоєння земель, для розвитку лісового та водного господарств.

БОТАНІЧНІ САДИ — науково-дослідні та культурно-просвітницькі заклади, де здійснюється накопичення колекцій флори з метою її вивчення, збереження, культивування та акліматизації, підбір рослин, для створення зелених насаджень і здійснення ін. видів господарської діяльності. Вважається, що перші ботанічні сади в Європі з'явилися в містах Лейпциг (1542, Німеччина), Піза (1543, Італія), Падуя (1576, Італія), Лейден (1576, Нідерланди) та ін.

БОТВИННИК МИХАЙЛО МОЙСЕЙОВИЧ (1911—1995) — радянський шахіст, заслужений майстер спорту СРСР (1945), міжнародний гросмейстер (1950), арбітр з шахової композиції (1956), 6-разовий чемпіон СРСР (1931, 1933, 1939, 1944, 1945, 1952), перший радянський чемпіон світу з шахів (1948—1957, 1958—1960 і 1961—1963). У змаганнях зіграв 1202 шахові партії. Заслужений працівник культури (1971) і діяч науки і техніки (1991) РРФСР, доктор технічних наук, професор.

БОТЕ (BOTHE) ВАЛЬТЕР ВІЛЬГЕЛЬМ ГЕОРГ (1891—1957) — німецький фізик, лауреат Нобелівської премії з фізики (1954) «за метод збігів для виявлення космічних променів і зроблені у зв'язку з цим відкриття». Освіту здобув у Берлінському університеті (1913). Приват-доцент (1929), професор і директор (1930) Інституту фізики в Гіссенському університеті, професор (1934—1945) і директор (1946—1957) Інституту фізики товариства ім. Макса Планка в Гейдельберзькому університеті.

БОТЕВ ХРИСТО (1849—1876) — болгарський громадський діяч, поет і публіцист. Навчався в Одеській гімназії і вчителював на Одещині (1863—1866), повернувся на батьківщину (1867), але через переслідування емігрував до Румунії. Очолив Болгарський революційний комітет (1875), загинув у бою з турками. Автор двох десятків пройнятих ліризмом і громадянським пафосом поезій, оповідань, публіцистичних статей і фейлетонів. Вважається одним із засновників болгарської літературної критики.

БОТИК — невелике гребне, вітрильне або моторне судно різного призначення, зменшувальна назва від терміна «бот». Наприклад, ботик Петра І — невелике судно (завдовжки до 6 м), що наприкінці XVII ст. поклало початок «потішній» флотилії російського царя Петра І, а пізніше Військово-морському флоту Росії (судно, що зберігається в Санкт-Петербурзі як історична реліквія, називають «дідусем російського флоту»).

БОТКІН СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ (1832—1889) — російський лікар-терапевт, засновник найбільшої школи російських клініцистів. Медичну освіту здобув у Московському університеті (1855). Один з основоположників клініки внутрішніх хвороб як наукової дисципліни в Росії. Організував клініко-експериментальну лабораторію (1860—1861), де проведено перші в країні дослідження з клінічної фармакології та експериментальної терапії. Висловив припущення про інфекційну природу катаральної жовтухи (гепатиту).

БОТЛІХЦІ (БУЙХАДІ) — корінне населення (до 6 тис. осіб), що мешкає у Ботлихському і Цумадінському районах Західного Дагестану (Росія) і належать до андських народів. Розмовляють переважно ботліхською та аварською мовами, писемність на основі російської кирилиці, віруючі — мусульмани-суніти. Традиційні заняття — садівництво зі штучним зрошенням, виноградарство, терасове орне землеробство і тваринництво.

БОТМЕР (BOTHMER) ДІТРІХ ФОН (1918—2009) — американський археолог німецького походження, історик мистецтва. Освіту здобув у Гумбольдтському університеті Берліна (1938) та університеті в Берклі (1944). Працював у Музеї Метрополітен, де обіймав посаду голови грецького і римського департаменту (1973—1990), та професором в Інституті образотворчих мистецтв у Нью-Йорку (1965—2006). Зібрав власну приватну колекцію античних старожитностей (давньогрецької кераміки), заповідану Музею університету Еморі.

БОТНІЧНА ЗАТОКА (*англ.* Gulf of Bothnia) — затока в північній частині Балтійського моря (поєднана з ним протокою Седра-Кваркен), розташована між західним узбережжям Фінляндії, східним узбережжям Швеції та Аландськими островами. Назва походить від шведської історичної провінції Ботнія (*швед.* Botten — дно, ґрунт). Площа — 117 тис. км^2, 668 × 240 км,

найбільші глибини – 112 м (північ), 290 м (південь), солоність води значно знижується з півдня на північ, де майже не розрізняється на смак.

БОТОКУДИ (БОРУНИ) – індіанське плем'я (до 1 тис. осіб) в Східній Бразилії, назване (*порт.* botoque – втулка, затичка в бочці) завдяки звичці носити в нижній губі шматок дерева, схожий на втулку. Належать до південноамериканської гілки монголоїдної раси, а їхня мова утворює окрему мовну родину. Мешкають у незайманих лісах, ходять голими і проколюють губи і вуха, обвішуючи їх прикрасами. Бразильський імператор заснував для них три села (1824). Займалися мисливством і примітивним землеробством.

БОТОШАНИ (BOTOSANI) – жудець (повіт) на Буковині, розташований на північному сході Румунії на межиріччі Пруту і Серету. Площа – 4986 км^2, населення – 463 тис. осіб, адміністративний центр – Ботошани. Межує з жудцями Ясси, Сучава, Молдовою і Чернівецькою областю України. Адміністративно поділяється на 2 муніципії (Ботошани і Дорохой), 2 міста (Дарабань і Севень) та 68 комун. Вирізняється найвищим відсотком (98,8 %) румунів у країні.

БОТСВАНА (РЕСПУБЛІКА БОТСВАНА) – держава в центрі материкової частини південної Африки, межує з Південноафриканською Республікою, Намібією і Зімбабве. Площа – 581 730 км^2, населення – 2,1 млн осіб, столиця – Габороне, офіційні мови – англійська (державна), сетсвана (національна), грошова одиниця – пула. До отримання незалежності (1966) – британський протекторат Бечуаналенд. Займає (70 % території) безстічну западину Калахарі з середньою висотою 900 м, найбільша річка – Окаванго.

БОТТА (BOTTA) МАРІО (нар. 1943) – швейцарський архітектор. Освіту здобув у Міланському художньому ліцеї та Архітектурному інституті Венеціанського університету. Власне бюро заснував у Лугано (1970). Створив проекти: медіатеки в Віллербані (1988), кафедрального собору в Еврі під Парижем, музеїв у Сан-Франциско (1994), Базелі (1996) і Роверето (2002), синагоги в Тель-Авіві (1998), бібліотек у Дортмунді (1999) і Бергамо (2004), церкви і каплиці в Монте-Тамаро (1996) і Моньо (1998).

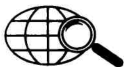
БОТТЕГА ГАЛЕРЕЯ (BOTTEGA GALLERY) – арт-галерея, відкрита (2008) в Києві (Україна) в історичному центрі міста біля Михайлівського собору. Складається з двох просторих експозиційних залів для перегляду виставок сучасного мистецтва (з вільним входом на всі виставки), книжкової крамниці, суботньої дитячої художньої студії. Надає можливість широкій аудиторії ознайомитися з сучасним мистецтвом, взяти участь в освітніх програмах (форумах, лекціях, майстер-класах, круглих столах тощо).

БОТТІЧЕЛЛІ (BOTTICELLI) САНДРО (при народженні – **АЛЕССАНДРО ДІ МАРІАНО ДІ ВАННІ ФІЛІПЕПІ**) (1445–1510) – флорентійський художник. Прізвисько Боттічеллі («бочонок») успадкував від брата-товстуна. Одним з перших вніс у мистецтво античний міф та алегорію. Найкращими його творами вважаються: «Мадонна з немовлям і ангелом» (1467), «Поклоніння волхвів» (1475), настінний живопис у Сикстинській капелі Ватикану (1481), «Паллада і Кентавр» (1483), «Благовіщеня» (1490), «Покинута» (1500) та ін.

БОТУЛІЗМ (*лат.* botulus – ковбаса) – рідкісне токсично-інфекційне захворювання, що вражає нервову систему (переважно спинний мозок). Розвивається з потраплянням в організм харчових продуктів, води або аерозолів, що містять ботулотоксин, який продукується паличкою Clostridium botulinum. Виділяють харчовий, шкірний (або рановий) і грудних дітей ботулізм. Захворювання вперше зафіксовано (1793), коли в Вюртемберзі 13 людей (6 з них померли) потруїлися кров'яною ковбасою (звідси назва).

БОТУРІНІ (BOTURINI) ЛОРЕНЦО (1702–1755) – історик, антиквар і етнограф, дослідник Нової Іспанії (сучасна Мексика). Подорожував (1736–1742) Новою Іспанією, зібрав і дослідив колекцію з понад півтисячі малюнків, карт, рукописів і кодексів, власноруч скопіював сотні доколумбових написів, замальовував давні пам'ятки і скульптури, що прислужилися до створення Національного музею антропології в Мехіко. Автор історії давньої Мексики (1746), опублікованої лише після його смерті.

БОТФОРТИ (*фр.* bottes fortes) – кавалерійські чоботи з високими халявами, що мають угорі пришивні клапани (розтруби), які закривають коліна. Спочатку винайдені як взуття

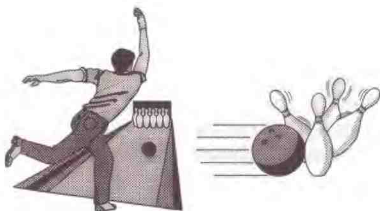

вершника, що допомагає йому тривалий час перебувати в сідлі (мали жорсткі халяви і практично не гнулися в колінах і щиколотках). Були форменим військовим взуттям кавалеристів у країнах Європи в часи середньовіччя, використовувалися в російській армії (XVII–XVIII ст.). У XX ст. отримали друге життя як модний тип жіночих чобіт.

БОУЛДІНГ (BOULDING) КЕННЕТ ЕВАРТ (1910–1993) – американський економіст, соціолог і поет англійського походження. Навчався в Оксфорді, працював в Единбурзькому університеті, після отримання американського громадянства (1968) у Колорадському університеті. Фахівець із загальної теорії систем, ввів поняття екологічної взаємодії (створення «всесвітньої єдиної екологічної системи») як основи еволюційної перспективи людства, а головним показником прогресу вважав поліпшення якості життя.

БОУЛІ (BOWLEY) АРТУР ЛАЙОН (1869–1957) – англійський економіст-статистик, представник Лондонської школи, член Британської академії (1922). Освіту здобув у Триніті-коледжі при університеті Кембриджу (1893). Керував кафедрою статистики (1919–1936) та інститутом статистики Лондонського університету (1940–1944). Відомий працями в галузі економічної теорії, загальної теорії статистики, використовував статистичні та економетричні методи для аналізу економічних і соціальних явищ.

БОУЛІНГ (*англ.* bowl – котити) – спортивна гра в кулі, що походить від гри в кеглі. Її мета – збити 5–10 кеглів (встановлених особливим чином у кінці доріжки без бортів) за допомогою якомога меншої кількості куль, що запускаються руками. Найпоширеніший у світі варіант гри – 10-кегельний боулінг, у якому кеглі встановлені у вигляді трикутника. Сучасного вигляду гра набула наприкінці XIX ст., коли було встановлено стандарти на кеглі, доріжки, кулі та вироблено єдині правила.

Боулінг

БОФОРТ (BEAUFORT) ФРЕНСІС (1774–1857) – англійський контр-адмірал і військовий гідрограф, на його честь названо море та острів в Антарктиці. Керував гідрографічною службою Великобританії (1829–1855). Славу здобув завдяки розробці шкали сили вітру (1806), що досі широко застосовується в навігації під назвою «шкала Бофорта».

БОФОРТА ШКАЛА – складена (1806) англійським адміралом і гідрографом Френсісом Бофортом (1774–1857) для наближеної оцінки сили (швидкості) вітру. Прийнято для використання в міжнародній синоптичній практиці (1874), додано швидкість вітру (1926), та, щоб розрізняти ураганні вітри різної сили, Бюро погоди США розширило 12-бальну шкалу до 17 балів. За шкалою сила вітру визначається за його дією на навколишні предмети: шелест листя, майоріння прапорів, хитання гілок дерев, поява хвиль і т. ін.

БОФФО ФРАНС (ФРАНЧЕСКО) КАРЛОВИЧ (1780–1867) – італійський архітектор, представник стилю пізнього класицизму, творив переважно в Російській імперії. Мешкав і працював в Одесі (1820–1861), де створив палаци генерал-губернатора (1828), Шиловського (1930) і Потоцької (1829), будинки колишніх присутніх місць (1830) і старої купецької біржі (1834), Потьомкінські сходи (1841). Одним із перших почав забудову міста прибутковими багатоповерховими будинками (досі збереглося бл. 30 його творів).

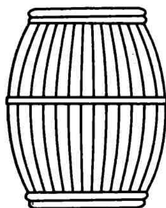
БОЦМАН (*нідерл.* bootsmann) – старший з палубної команди судна, чин і військове звання на флотах Німеччини, Російської імперії та СРСР (до 1925). Повинен знати імена всіх матросів і унтер-офіцерів, їхню здатність і пізнання в морській справі, спостерігати за їхньою поведінкою, виконанням такелажних робіт, підйомом вантажів тощо.

БОЧАРОВА НІНА АНТОНІВНА (нар. 1924) – радянська українська гімнастка (спортивна гімнастика), заслужений майстер спорту СРСР (1952). Освіту здобула в Київському інституті фізичної культури (1948). Виступала за київський «Будівельник», дебютувавши на чемпіонаті СРСР (1948). Двократна чемпіонка XV Олімпійських ігор (1952) у вправах на колоді

і командному заліку, срібна призерка (1952 — двічі), чемпіонка світу (1954) та СРСР (1949, 1951). Тренер-вихователь та фахівець товариства «Спартак».

БОЧЕЛЛІ (BOCELLI) АНДРЕА (нар. 1958) — італійський співак (тенор), виконавець класичної і популярної музики. З дитинства вчився грати на фортепіано, флейті і саксофоні. Втратив зір у 12 років, у підлітковому віці виграв кілька вокальних конкурсів. Юридичну освіту здобув у Пізанському університеті. Популяризатор оперної музики, успішно дебютував на музичному фестивалі в Сан-Ремо (1994) і відтоді виступає з гастролями по всьому світу, створив 24 студійні альбоми (1994–2011).

БОЧКА — багатозначний термін: посудина циліндричної форми (переважно дерев'яна або металева); старовинна російська одиниця обсягу (мірна бочка), одиниця місткості спирту, лляної та конопляної олії тощо, дорівнює 40 відрам (491,96 л), також відомі бочки — ризька (винна) = 12 ⅝ відра, пивна = 10 відер, польська = 8 відер; фігура вищого пілотажу у льотчиків; порожнистий плавучий резервуар, нерухомо закріплений якорями на рейді, для швартування до нього кораблів; перешкода на річці.

Бочка

БОЧЧОНІ (BOCCIONI) УМБЕРТО (1882–1916) — італійський художник, скульптор і теоретик футуризму. Навчався живопису при Академії витончених мистецтв у Римі і Венеції, вивчав імпресіонізм у Парижі. Автор програмного твору футуризму «Технічний маніфест футуристичного живопису» (1910). Головні твори: (живопис) «Місто встає» (1910), серія картин «Стан душі»; (скульптура) «Розвиток пляшки в просторі» (1912), «Унікальні форми безперервності в просторі» (1913), «Динамізм скакового коня» (1915) та ін.

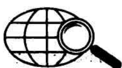
БОЯРИ — загальна назва представників правлячого стану феодалів на Русі (IX–XVII ст.). Виникнення боярства належить до часів розкладу родоплемінних відносин у слов'янських племен (VI–IX ст.). У період утворення Київської держави поділялися на дві групи: земські (нащадки родоплемінної знаті, що становили верхівку тогочасного суспільства) і княжі (представники княжої дружини та урядники його двору) бояри. Звання бояр скасував Петро I (XVIII ст.), коли вони злилися з дворянським станом.

БОЯРИНЯ МОРОЗОВА — картина (полотно, олія, 304 × 587,5 см) російського художника Василя Сурикова (1848–1916), створена в 1881–1887, експонується в Третьяковській галереї в Москві (Росія). За єдиний композиційний центр картини править сумний, але непереможний образ багато одягненої, закутої в кайдани героїні-боярині, яку везуть вулицею Москви на вірну погибель, а її піднята в старообрядницькому складанні рука та безкровне обличчя немов підтверджують фанатичну непримиренність.

БОЯРКА — місто (площа — 13,2 км^2, населення — 34,9 тис. осіб) Києво-Святошинського району Київської області України. Перша згадка в XVI ст., але поселення засноване (1868) у зв'язку з будівництвом залізниці Київ — Фастів, смт Боярка-Будаївка до 1956, статус міста (1956), розташоване на хвилястій поверхні Київського плато. Поділяється на історичну частину (південний схід) і Нову Боярку (північний захід).

БОЯРСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ — державний музей у Боярці Київської області України, відкритий (1974) з нагоди 70-річчя від дня народження радянського письменника Миколи Островського (1904–1936) — автора роману «Як гартувалася сталь». Розташований у спеціально зведеному будинку в центрі міста, фонди налічують понад 10 тис. предметів: письмові матеріали, нумізматика, живопис, графіка, археологічні знахідки, етнографічна колекція та експозиція, присвячена М. Островському та його творчості.

БОЯРСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1949) — радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1990). Освіту здобув у Ленінградському інституті театру, музики

і кінематографії (1972). Актор Ленінградського драматичного театру ім. Ленсовєту (1972–1986), засновник і керівник Ленінградського музично-драматичного театру «Бенефіс» (1986–2007). Найвідоміші фільми: «Старший сын» (1975), «Собака на сене» (1977), «Д'Артаньян и три мушкетера» (1978), «Тарас Бульба» (2009) та ін.

БРА (*фр.* bras – рука) – художньо виконаний світильник, прикріплений до стіни. Поширилися в XVII ст. та являють частину декоративного оздоблення. Зазвичай використовується: для заміни люстри в маленьких приміщеннях; виділення світлом певного предмета інтер'єру, що висить на стіні (дзеркала, картини тощо); поділу приміщення на ділянки; виділення світлом деяких ділянок приміщення; як декоративна прикраса; зовнішнього освітлення будинків, парканів, господарських блоків, авто та ін.

БРАВЛІН (VIII–IX ст.) – легендарна і, можливо, історична постать, ймовірно, князь новгородський і київський, який зі своїм військом на зламі VIII–IX ст. здійснив з Дніпра успішний великий морський похід проти візантійських колоній на південному березі Криму, захопивши практично все його південне узбережжя від Корсуня (на території нинішнього Севастополя) до Корчева (Керчі). Про 10-денну облогу і штурм його вітрильно-гребним флотом Сурожа (Судака) відомо з «Житія Стефана Сурозького».

БРАВУРНІСТЬ (*фр.* bravoure – хоробрість, вміння) – гучне, піднесене, жваве, блискуче, урочисте та ефектне виконання технічно складних музичних п'єс або окремих пасажів. Бравурна арія або п'єса – твір, написаний у блискучому віртуозному стилі.

БРАГАНСА (*порт.* Braganca) – династія королів Португалії (1640–1853) та імператорів Бразилії (1822–1889). У Португалії веде початок від герцога Жуана Браганського, який після відділення Португалії від Іспанії проголошений (1640) португальським королем Жуаном IV, і припиняється на королеві Марії II да Глорія (1834–1853). Нащадки Марії II, що вийшла заміж за принца Саксен-Кобург-Готського (династія Браганса-Кобург), правили Португалією до Португальської революції (1853–1910).

БРАГЕ (BRAHE) ТИХО ОТТЕСЕН (1546–1601) – данський астроном, реформатор практичної астрономії. Навчався в Копенгагенському та Лейпцизькому університетах (1565). На побудованій ним обсерваторії «Ураніборг» (1576) понад два десятиліття визначав положення світил з найвищою точністю. Відкрив 2 нерівності в русі Місяця, довів, що комети є небесними тілами, віддаленішими за Місяць, склав каталог зірок, таблиці рефракції та ін. За його спостереженнями Марса І. Кеплер вивів закони руху планет.

БРАГИНІВКА – селище міського типу (площа – 1,5 км^2, населення – 0,4 тис. осіб) Петропавлівського району Дніпропетровської області України. Засноване (1920) переселенцями з сусіднього селища Петропавлівка і назване на честь більшовика-партизана Івана Брагина, який загинув (1919) в бою з білогвардійцями, смт (1957). Розташоване на рівній ділянці межиріччя Самари і Бика у межах Придніпровської низовини.

БРАГИНСЬКИЙ ЕМІЛЬ (ЕММАНУЕЛЬ) ВЕНІАМІНОВИЧ (1921–1998) – радянський російський письменник-сценарист, лауреат Державної премії СРСР (1977). Освіту здобув у Московському юридичному інституті (1953). Автор сценаріїв до кінофільмів (режисер і співавтор Ельдар Рязанов): «Берегись автомобиля» (1966), «Зигзаг удачи» (1969), «Старики-разбойники» (1971), «Ирония судьбы, или С лёгким паром!» (1975), «Служебный роман» (1977), «Гараж» (1979), «Вокзал для двоих» (1982), «Забытая мелодия для флейты» (1987) та ін.

БРАГІН (BRAHIN) – залізо-кам'яний метеорит паласит (має залізо-нікелеву основу з вкрапленнями олівіну), загальною вагою 853 кг, рештки якого збиралися (1807–1968) біля окремих сіл Брагінського району Гомельської області Білорусі. Нині відомо про 9 екземплярів загальною вагою бл. 800 кг (з яких збережено до 724 кг), знайдених у різний час, але приблизно в одному й тому самому районі, мають абсолютно однакову структуру і склад, що свідчить про потужний «дощ» паласитів.

БРАГМА (БРАХМА) (*санскр.* вищий, творець) – перший бог індуїстської головної тріади, в яку входять Брагма, Шива і Вішну. Вшановується як творча сила і творець Всесвіту, зображується у вигляді сивого старця з чотирма обличчями і чотирма руками. За легендами

він з'явився зі світового яйця, покладеного найвищою першопричиною, або вийшов з пупа чи з лотоса (що виріс із пупа Вішни). Одразу після народження зі свого подиху створює Веди та весь світ, що залишається незмінним у плині одного дня Брагми.

БРАГМАН (*санскр.* відбивати, вірити, мислити) – абсолютний дух, всесвітня душа, першооснова всіх речей та явищ в індуїзмі, злиття з якою і розчинення в якій прагне індивідуальна душа (атман). Повсюдна і безмежна, незмінна і трансцендентна дійсність, буття, що становить основу часу, простору, енергії, речовини та всіх сутностей у Всесвіті. Не може бути визначений позитивно, а охарактеризований лише через заперечення: нескінченний, незмінний, непорушний тощо.

БРАГУЇ – дравідійський народ (до 2,8 млн осіб), що мешкає переважно в Пакистані і прикордонних районах Афганістану та Ірану. Походження невідоме, але вважаються залишками дравідійського етносу, що мігрували в Індостан (IV тис. до н. е.). Розмовляють дравідійською мовою брагуї, а також дарі, арабською, урду та фарсі, за віросповіданням – мусульмани-суніти. Основні заняття – орне землеробство і скотарство (розведення кіз, овець, буйволів, коней і верблюдів).

БРАЖНИКИ (*лат.* Sphingidae) – родина лускокрилих метеликів, великих або середніх за розміром, з потужним, часто загостреним на кінці під конус тілом і вузькими витягнутими крилами, розмахом 30–175 мм (найчастіше – 80–100 мм). Довжина передніх крил більш ніж удвічі перевищує ширину, мають рівні або різьблені зовнішні краї, довжина задніх крил зазвичай у 1,5 раза перевищує ширину, вони помітно скошені до заднього краю. У світі відомо бл. 1200 видів, вісім з яких занесені до Червоної книги України.

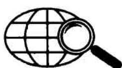
БРАЗАУСКАС (BRAZAUSKAS) АЛЬГІРДАС МІКОЛАС (1932–2010) – радянський литовський політичний і державний діяч. Освіту здобув у Каунаському політехнічному інституті (1956). Працював у будівельних організаціях (1956–1965), на керівних посадах у Раді Міністрів, Держплані (1965–1977) і ЦК комуністичної партії, Верховній Раді (1977–1990) Литовської РСР. Заступник прем'єр-міністра (1990–1991), голова сейму (1992–1993), президент (1993–1998) і прем'єр-міністр Литовської Республіки (2001–2006).

БРАЗЗАВІЛЬ (*фр.* Brazzaville) – столиця (площа – 100 км^2, населення – 1,3 млн осіб) Республіки Конго, заснована (1880) на правому березі річки Конго. На протилежному березі розташована Кіншаса – столиця Демократичної Республіки Конго (єдине місце в світі, де два адміністративні центри держави розташовуються в межах видимості). Клімат екваторіальний, з добре вираженими сухим (червень – вересень) і вологим (жовтень – травень) сезонами, з середньорічною температурою +25,3 °С, опади – 1400 мм/р.

БРАЗИЛЬСЬКЕ ПЛОСКОГІР'Я (*порт.* Planalto Brasileiro) – обширна частина сходу, півдня та центру Бразилії, що становить до половини площі країни (4 млн км^2), де мешкає переважна більшість населення країни (до 95 %). Складене докембрійськими кристалічними породами, які на сході і заході (східний і західний бразильські щити) виходять на поверхню, а на решті території вкриті морськими, вулканічними та уламковими породами палеозою та мезозою. Висота – 200–2000 м (до 2884 м, гора Бандейра).

БРАЗИЛІА (*порт.* Brasilia) – федеральний округ, особлива адміністративна одиниця Бразилії, що включає столицю країни – місто Бразиліа. Утворений (1960) з перенесенням столиці Бразилії з Ріо-де-Жанейро. Поділений на 19 адміністративних районів, представлений у парламенті країни 8 депутатами і 3 сенаторами. Прапор розроблений поетом Гільєрме ді Алмейдою (1969): білий колір уособлює світ, зелений – багаті ліси, а хрест – індіанську спадщину і силу, що йде з центру у всіх напрямках.

БРАЗИЛІА (*порт.* Brasilia) – столиця (площа – 5802 км^2, населення – 2,6 млн осіб) Федеративної Республіки Бразилії і центр Федерального округу, відома плануванням (у плані нагадує літак або метелика, у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО), сучасною архітектурою (головний архітектор Оскар Німейер) і швидким ростом населення. Місто сплановано Лусіо Коста, засноване (1956) на висоті 1172 м, столичний статус (1960). Клімат тропічний континентальний з вологим дощовим літом і сухою сонячною зимою.

БРАЗИЛІЯ (ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ) — найбільша держава Південної Америки і 5-та у світі, що межує з Уругваєм, Аргентиною, Парагваєм, Болівією, Перу, Колумбією, Венесуелою, Гайаною, Суринамом і Французькою Гвіаною, на сході омивається Атлантичним океаном. Площа – 8 511 996 км^2, населення – 188,7 млн осіб (католики 90 %), столиця – Бразиліа, офіційна мова — португальська, грошова одиниця — реал. Північну частину займає Амазонська низовина, решту – Бразильське і Гвіанське нагір'я.

БРАЗИЛЬСЬКА ТЕЧІЯ – тепла течія в Атлантичному океані, що є відгалуженням Південнопасатної течії. Проходить у верхньому 600-метровому шарі води від мису Сан-Рокі (Південна Америка) на південний захід вздовж східних берегів Бразилії, поступово відхиляючись на південний схід. На 40° південної широти змішується з холодними водами Фолклендської течії та течії Західних Вітрів. Відкрито в другій половині XVII ст., швидкість 1–2 км/год, температура 20–26 °С, солоність 35–37 %.

БРАЗИЛЬСЬКА ЛИХОМАНКА – найбільша хвиля еміграції (1890–1912), коли переважно з Європи до Бразилії та Аргентини прибуло бл. 200 тис. осіб, майже чверть з яких (бл. 50 тис. осіб) були етнічними українцями з польських та західноукраїнських земель тодішньої Австро-Угорщини. Започаткована (1895) в Галичині агентами італійських пароплавних компаній, що обіцяли дешеві й родючі землі в Бразилії та розпочали справжню «бразильську лихоманку» — міграцію 15 тис. безземельних селян до штату Парана.

БРАЗИЛЬСЬКЕ КОСМІЧНЕ АГЕНТСТВО (*порт.* **AGENCIA ESPACIAL BRASILEIRA, AEB**) — цивільна агенція в Бразилії, що відповідає за розвиток космонавтики країни, керує космодромом в Альконтара і ракетно-пусковим комплексом Баррейру-ду-Інферну. Створене (1994), коли космічна програма бразильських збройних сил перейшла під цивільний контроль. Перший успішний запуск ракети VSB-30 в космос (суборбітальний політ) здійснено з космодрому Алькантара (23 жовтня 2004).

БРАЗИЛЬСЬКИЙ РЕАЛ — грошова одиниця Федеративної Республіки Бразилія, за міжнародним позначенням BRL. Реал (*порт.* real – множина) був валютою перших португальських поселенців, що прибули до Нового Світу, й офіційно існував як грошова одиниця країни (1690–1942), доки не був замінений на крузейро за курсом 1000 реалів = 1 крузейро. Бразильський реал став офіційною валютою (1 липня 1994), в обігу банкноти 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 реалів та монети – 1, 5, 10, 25, 50 сентаво і 1 реал.

БРАЇЛІВ — селище міського типу (площа – 6,1 км^2, населення – 4,7 тис. осіб) Жмеринського району Вінницької області України. Засноване 1440, смт (1972), розташоване на берегах долини річки Рів (права притока Південного Бугу), порізаних ярами та балками. У місцевому маєтку Карла фон Мекка неодноразово гостював (1877–1880) композитор Петро Чайковський, нині садиба перетворена на державний музей.

БРАЙЛЬ (BRAILLE) ЛУЇ (ЛУЇС) (1809–1852) – французький тифлопедагог. Осліп у 3-річному віці, необачно встромивши шило у власне око. Виявився вельми здібним до навчання, зокрема у Паризькому національному інституті сліпих з 1819. Розробив рельєфно-крапковий шрифт для сліпих (1829). Першою книгою, надрукованою за системою Брайля символічно стала «Історія Франції» (1837). Офіційно шрифт запроваджений після смерті винахідника (1854), він досі успішно використовується в усьому світі.

БРАЙЛЯ ШРИФТ — рельєфно-крапковий шрифт для написання і читання сліпими, розроблений (1829) французом Луї Брайлем (1809–1852). Оснований на комбінації шести крапок з використанням порядку букв латинського

A B C D E F G H I

J K L M N O P Q R

S T U V W X Y Z

and for of the with

Шрифт Брайля

алфавіту. Верхні й середні крапки позначають перші букви, а для наступних додається нижня крапка (зліва направо). Комбінації шести крапок позначають також цифри, розділові, математичні, хімічні і нотні знаки. За цим же принципом позначаються букви українського алфавіту.

БРАК (ВИРОБНИЧИЙ БРАК) — продукція, яка не відповідає за якістю стандартам, технічним умовам та ін. нормативно-технічній документації, прийнятим законодавчими актами країни, технологічними правилами підприємства або ін. аналогічними регламентувальними документами. Характеризується відсутністю необхідних елементів у товарі (послузі), а також наявністю зайвих непотрібних компонентів, які можуть спричинити шкоду, незручність або утруднення у використанні продукції.

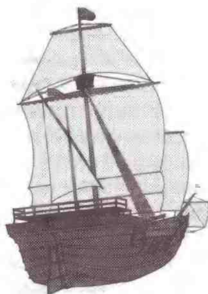
БРАКТЕАТ (*лат.* bractea — бляха) — плоска тонка монета зі срібла або рідше із золота з карбуванням на одному боці. Зазвичай термін використовується для позначення ранньосередньовічних монет. Середньовічні брактеати відомі з середини XII ст., карбувалися до середини XV ст. і швидко витіснили з обігу динарій. Свою сучасну назву дістали в нумізматиці (XVII ст.), а в часи обігу йменувалися динарій, пуммі або пфеніг.

БРАМ (*нідерл.* bram) — слово, що додається до назв частин рангоуту, такелажу і вітрил. Указує на їхню приналежність до брам-стеньги, що є продовженням стеньги. Наприклад, рей, що піднімається на брам-стеньзі, називається брам-рей, вітрило, що кріпиться до брам-реї, — брамсель.

БРАМА — великі ворота, здебільшого на монументальних спорудах або на честь тріумфу, наприклад, військової перемоги. Брами широко застосовувалися в стародавніх містах, фортецях, монастирях тощо, де часто були складною будівлею з оборонною баштою або храмом над нею. Прикладами таких брам в Україні є Руська брама (Кам'янець-Подільський), Луцька брама (Острог), брами Києво-Печерської лаври або брами на честь імператорських відвідин у Новгороді-Сіверському, Диканьці та ін.

БРАМС (BRAHMS) ЙОГАННЕС (1833–1897) — німецький композитор, піаніст і диригент. Переїхав у Відень (1862), де виступав як піаніст і хоровий диригент у Співочій капелі і Товаристві друзів музики. З середини 1870-х багато подорожував і виступав з виконанням власної музики як диригент і піаніст. Музична спадщина охоплює багато жанрів (за винятком опери): 4 симфонії, інструментальні (скрипкові, фортепіанні) концерти, вокальна музика, зокрема, обробки народних пісень, фортепіанні твори тощо.

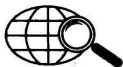
БРАМСЕЛЬ (*нідерл.* bramzeil) — пряме вітрило, що ставиться на брам-реї над марселем. Залежно від щогли має назву, відповідно: на фок-щоглі — фор-брамсель, на грот-щоглі — грот-брамсель і на бізань-щоглі — крюйс-брамсель. Вітрило, підняте над брамселем, називається бом-брамсель, відповідно, фор-бом-брамсель і т. д. Брамсель називається летючим, якщо його рей не озброєний топенантами і брасами. На великих суднах можуть передбачатися верхній і нижній брамселі.

Брамсель

БРАНА (BRANAGH) КЕННЕТ ЧАРЛЬЗ (нар. 1960) — британський актор театру і кіно, режисер, сценарист та продюсер. Освіту здобув у Королівській академії драматичного мистецтва (1981), отримавши золоту медаль Бенкрофт (нагороду за блискучі успіхи в навчанні). Дебютував на телебаченні в серіалі «Мебері» (1981), приєднався до трупи Королівського товариства Шекспіра (1983). Відомий завдяки численним екранізаціям п'єс Шекспіра — «Генріх V» (1989), «Багато галасу даремно» (1993), «Гамлет» (1996) та ін.

БРАНДАУЕР (BRANDAUER) КЛАУС МАРІЯ (при народженні — **КЛАУС ГЕОРГ ШТАНГ**) (нар. 1944) — австрійський актор, кінорежисер і педагог. Навчався у Штутгартському інституті музики і кіно.

На сцені з 1962, в кінематографі з 1972, де зіграв понад 50 ролей у фільмах: «Мефісто» (1981), «Ніколи не кажи "ніколи"» (1983), «Племінник Бетховена» (1984), «З Африки» (1985), «Руський дім» (1990), «Біле Ікло» (1991), «Рембрандт» (1999), «Віра, надія, кров» (2000), «Поручитель» (2003), «Тетро» (2009) та ін.

БРАНДВАХТА (*нідерл.* brand – вогонь і wacht – караул) – багатозначний морський термін: корабель, поставлений при вході на рейд, гавань або порт, для виконання сторожових завдань, регулювання та обліку руху суден тощо, на якому вночі виставляється синій черговий вогонь; пост на березі або на судні для спостереження за пожежною безпекою в районі порту; несамохідне судно-житло для екіпажу земснарядів, водолазних станцій тощо.

БРАНДЕНБУРЗЬКІ ВОРОТА (*нім.* Brandenburger Tor) – головний символ Берліна, заввишки 20 м, побудований за проектом Карла Готтарда Лангганса (1788–1791), і перший архітектурний об'єкт міста в стилі класицизму. Зразком для них прислужилися пропілеї грецького афінського Акрополя, а квадрига, що увінчує споруду, створена Йоганном Готтфридом Шадоу, мала персоніфікувати міць німецьких армій. У повоєнний період розташовувалися на демаркаційній лінії та уособлювали поділ німецької нації.

БРАНДЕР (*нім.* brander) – судно, навантажене легкозаймистими або вибуховими речовинами, що використовується для підпалу і знищення ворожих кораблів. Міг керуватися екіпажем, що покидав судно на середині шляху, або сплавлятися за течією чи вітром у бік ворожого флоту. Широко використовувався проти дерев'яних суден та різноманітних захисних загороджень (бонів, дерев'яних гребель тощо) на річках та затоках, практично втратив своє значення у зв'язку з поширенням металевих суден.

БРАНДО (BRANDO) МАРЛОН (1924–2004) – американський актор театру і кіно, лауреат премії «Оскар» (1954, 1972). Навчався у військовій академії в Міннесоті, в Нью-Йоркських школі соціальних досліджень та акторській студії. Дебютував на сцені (1944) в драмі «Я пам'ятаю, мамо», світове визнання одержав здобув п'єсі (1947) і фільму (1951) «Трамвай "Бажання"». Найвідоміші фільми: «У порту» (1954), «Хрещений батько» (1972), Останнє танго в Парижі» (1972), «Супермен» (1978), «Апокаліпсис сьогодні» (1979).

БРАНДТ (BRANDT) ЙОГАНН ФРІДРІХ ФОН (ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ) (1802–1879) – німецький зоолог, академік Петербурзької АН (1832). Освіту здобув у Берлінському університеті (1825). Працював директором зоологічного відділу Петербурзької АН (1831), де організував (на основі Кунсткамери) зоологічний музей і був його першим директором, професором Медико-хірургічної академії (1857–1869). Автор праць із систематики, палеонтології, зоології та зоогеографії ссавців, медичної зоології, порівняльної анатомії та ін.

БРАНИЦЬКИЙ (BRANICKI) ЯН КЛЕМЕНС (1689–1771) – польський державний і військовий діяч. Син підляського воєводи, останній і найбільш значний представник польського дворянського роду Браницьких. Призначений генералом коронної артилерії (1720), краківським воєводою (1746) і великим коронним гетьманом (1752). За його клопотанням король Август III надав (1749) гетьманській резиденції Білостоку міські права, а володар забезпечив його розквіт.

БРАНКУЗІ (BRANCUSI) КОСТЯНТИН (1876–1957) – румунський скульптор-абстракціоніст, представник паризької школи та один з родоначальників абстракціонізму в європейській скульптурі. Освіту здобув у школах витончених мистецтв Бухареста (1902) і Парижа (1907). Значну частину життя працював у Парижі, де створив «Поцілунок» (1908), «Прометей» (1911), серію «Птах у просторі» (1912–1940). Автор меморіального комплексу у м. Тиргу-Жіу (Румунія): «Нескінченна колона», «Стіл мовчання», «Врата поцілунку» (1938).

БРАНХІНЕКТА (*лат.* Branchinecta) – рід класу Ракоподібні (Crustacea), три види якого занесені до Червоної книги України. Особини незначних розмірів (4–8 мм), мешкають у весняних тимчасових водоймах (переважно ставках) у центральних регіонах України, а зміну їх чисельності зумовлюють забруднення водойм промисловими та господарськими відходами і скорочення чи зникнення водойм при порушенні водного режиму внаслідок меліоративних робіт.

БРАС (*нідерл.* bras) – снасть рухомого такелажу, що закріплюється за нок рея (або спінакер-гік на яхті) і служить для розвороту вітрила в горизонтальному напрямку. Спінакер-гік забезпечується контр-брасом, проведеним від його нока в ніс. У кожного рея два браси, правий і лівий, у летючого бом-брам-рея брасів немає взагалі, у грот-рея на великих суднах є по два браси, що йдуть уперед і назад. Браси на навітряному борту судна називаються навітряними брасами, з протилежного борту – підвітряними.

БРАС (*фр.* brasser – перемішувати) – найповільніший і найдавніший (зображений у єгипетській «Печері плавців», IX тис. до н. е.) стиль спортивного плавання на грудях, в якому руки і ноги виконують симетричні рухи в паралельній поверхні води площині, чим відрізняється від батерфляю (з рухами у вертикальній площині) і кролю (з поперемінними рухами рук і ніг). Має велике прикладне значення – можливість проплисти найбільшу відстань з найменшими енерговитратами, безшумне плавання, плавання під водою.

БРАСЛАВЕЦЬ ЄВГЕН АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1972) – український яхтсмен, заслужений майстер спорту України (1996). Освіту здобув у Дніпропетровському інституті фізичної культури і спорту (2001). Виступає за спортивний клуб «Метеор» (Дніпропетровськ). Чемпіон XXVI Олімпійських ігор (1996) в Атланті (США) у класі яхт «470», чемпіон Європи і світу (2001), срібний призер чемпіонату Європи (1997) і бронзовий призер чемпіонату світу (2000).

БРАСОС (*англ.* Brazos) – річка на півдні США (11-та за довжиною в країні), починається в штаті Нью-Мексико, тече Техасом і впадає в Мексиканську затоку. Довжина – 2600 км, площа басейну – 116 тис. км², має три греблі, що утворюють водосховища: Поссум-Кінгдом, Гранбері та Вітні. Характеризується вельми непостійною водністю, весняними повенями і літніми паводками, середня витрата води в гирлі – 214 м³/с (максимальна – до 3300 м³/с). Судноплавна на 60 км від гирла, а у високу воду на 400–500 км.

БРАТАН МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1935–2010) – радянський український поет, письменник, заслужений діяч мистецтв України (2004). Освіту здобув в Одеському університеті (1964). Працював у районній газеті в Бериславі, на обласному телебаченні, очолював Херсонську обласну організацію Спілки письменників (1971–2006). Автор романів, сотні поетичних збірок, 300 пісень, літературознавчих розвідок, понад 20 драматичних поем, перекладів віршів з російської, білоруської, чеченської, болгарської та ін. мов.

БРАТИСЛАВА (*слов.* Bratislava) – столиця (площа – 368 км², населення – 433 тис. осіб) Словацької Республіки, вперше згадується 907, попередні назви (до 1919) – Прешпорок, Пресбург, Пожонь, Істрополіс, була столицею Угорщини (1536–1784). Розташована в Центральній Європі на берегах Дунаю, єдина столиця світу, що безпосередньо межує з двома іншими державами (Австрією та Угорщиною). Клімат континентальний, з середньорічною температурою +10 °С і кількістю опадів – 530 мм/р.

БРАТИСЛАВСЬКИЙ КРАЙ – адміністративний регіон Словаччини з центром у Братиславі, розташований на південному заході країни. Площа – 2053 км², населення – 618 тис. осіб. Межує з Трнавським краєм, Угорщиною і Австрією. Складається з 8 округів (районів), має 73 населених пункти, в тому числі 7 міст: Братислава, Малацки, Ступава, Свети Юр, Пезінок, Модра, Сенец. Територія переважно рівнинна, найбільша річка – Дунай.

БРАТИСЛАВСЬКИЙ ГРАД (*слов.* Bratislavsky hrad) – центральний і найважливіший замок у Братиславі (Словаччина), що століттями є невід'ємною частиною міської панорами. Сучасного вигляду набув під час перебудови, розпочатої (1427) за часів короля Сигізмунда Люксембурзького, що перетворила фортецю на правильний чотирикутник з потужними кутовими вежами і подвір'ям усередині, укріплений бастіонами і в'їзною брамою. У замку розташовані експозиції відділів Словацького народного музею.

БРАТКІВСЬКА ГОРА – гірська вершина (1788 м) масиву Горгани Українських Карпат, розташована на кордоні Івано-Франківської (Надвірнянський район) і Закарпатської (Тячівський і Рахівський райони) областей України. Являє собою конусоподібну, складену переважно пісковиками вершину, вкриту

трав'яним покривом з похилими, плавними західними і східними схилами та стрімкими північними і південними, що власною крутизною розривають трав'яний покрив, подекуди перетворюючи його на кам'яні осипища.

БРАТКОВСЬКИЙ ЛЕОНІД ЮХИМОВИЧ (1930–2001) – радянський український спортсмен (мотоциклетний спорт), майстер спорту СРСР, заслужений тренер України. Працював на Київському мотозаводі, де пройшов шлях від слюсаря до інженера-технолога спортивних машин (1947–1958), очолив мотокоманду Київського автодорожнього інституту, при якому заснував традиційний мотокрос (1961), що переріс у чемпіонат СРСР (1968) серед студентів та відкритий чемпіонат України (1992).

БРАТСТВА – українські та білоруські національно-релігійні громадські організації (XV–XVIII ст.). Створювалися при православних церквах на теренах сучасної України, Білорусі й частини Литви для боротьби проти національного утиску і насильницького окатоличення місцевого населення православного віросповідання. Найстаріші виникли у Львові і Вільні (XV ст.), в Кам'янці-Подільському та Рогатині (1589), Могилеві (1590), Бресті (1591), Перемишлі (1592) та ін.

БРАТСЬКА ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – споруджена (1955–1967) в Падунському звуженні долини річки Ангари, нижче м. Братська (Ангарський каскад) в Іркутській області Росії. Потужність – 4515 МВт, середньорічне виробництво електроенергії – 22,6 млрд кВт-год. Гідровузол складають: бетонна гравітаційно-водоскидна гребля (довжина – 924 м, висота – 127 м), будинок ГЕС завдовжки 500 м, підвищувальна підстанція і судноплавний шлюз. Водосховище площею 5500 км^2, 570 × 1,5–25 км, об'єм – 169,3 км^3.

БРАТСЬКЕ – селище міського типу (площа – 2,9 км^2, населення – 5,5 тис. осіб), центр Братського району Миколаївської області України. Засноване 1788, смт (1957), розташоване в долині річки Мертвовід (ліва притока Південного Бугу), з порізаними балками і ярами схилами, на стику Придніпровської височини і Причорноморської низовини.

БРАТСЬКИЙ РАЙОН – район на півночі Миколаївської області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км^2, населення – 18,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,5 тис. осіб). Межує з Бобринецьким, Новоукраїнським, Арбузинським, Вознесенським та Єланецьким районами, адміністративний центр – Братське. Розташований на південних відрогах Придніпровської височини, на рівнинній поверхні, розчленованій широкими долинами річок Мертвовід, Мала Корабельна, Мазниця, Костувата, Комишувата, балками та ярами.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ – навчальні заклади, що існували в Центральній і Східній Європі (XVI–XVIII ст.). Створювалися релігійними національними і просвітницькими організаціями – братствами. Найбільшої популярності здобули в Україні і Білорусі (на теренах Речі Посполитої), сприяли формуванню національної свідомості. Найбільш відомі: Віленська (1585), Львівська (1586), Київська (1615), Луцька (1624). Працювали на основі статутів, започаткованих у Львівській школі, створеній Успенським братством.

БРАТТЕЙН (BRATTAIN) ВОЛТЕР ХАУЗЕР (1902–1987) – американський фізик, лауреат Нобелівської премії (1956) «за дослідження напівпровідників і відкриття транзисторного ефекту» (спільно з Вільямом Шоклі і Джоном Бардіним). Освіту здобув у Вітменському коледжі (1924), Орегонському (1926) і Міннесотському (1929) університетах. Досліджував властивості поверхонь твердих тіл (зокрема, вольфраму), поверхневі ефекти в напівпровідниках (кремній і германій) і зробив істотний внесок у їх розуміння.

БРАТЧЕНКО ЛЕОНІД СЕРГІЙОВИЧ (1923–2004) – радянський український художник театру, народний художник УРСР (1976). Освіту здобув у Харківському художньому інституті (1951), де викладав (1951–1958). Працював художником-постановником (1955–1968) і головним художником (1968–1988) Харківського театру опери та балету ім. М. Лисенка. Оформив близько 100 вистав у театрах України, учасник багатьох художніх виставок, у т. ч. персональних.

БРАУДЕ СЕМЕН ЯКОВИЧ (1911–2003) – радянський український радіофізик і радіоастроном, лауреат Сталінської (1952) і Державної (1977) премій СРСР, академік АН УРСР (1958). Освіту здобув у Харківському фізико-математичному інституті (1932). Працював у Харкові

в Фізико-технічному інституті АН УРСР (1933–1955) й Інституті радіофізики та електроніки АН УРСР (1955–1980). Основні праці в галузі радіофізики та радіоастрономії, один з піонерів радіоастрономії в СРСР.

БРАУЕР (BROUWER) ЛЕЙТЗЕН ЕГБЕРТ ЯН (1881–1966) – голландський філософ і математик. Освіту здобув в Амстердамському університеті, де працював професором (1912–1951). Послідовно критикував з 1908 чисті математичні докази існування, що спираються на логічність принципу виключеного третього. У кінцевому рахунку його доводи започаткували новий напрямок у математичних обґрунтуваннях – математичний інтуїціонізм. Отримав ряд важливих результатів у топології (1911–1913).

БРАУН (BRAUN) ВЕРНЕР МАГНУС МАКСИМІЛІАН ФРАЙХЕРР ФОН (1912–1977) – німецький і американський конструктор ракето-космічної техніки, один із засновників сучасного ракетобудування, творець перших балістичних ракет. Освіту здобув у Берлінському університеті (1934). Головний конструктор ракети V-2 (Фау-2), що застосовувалася для обстрілу Великобританії і Нідерландів під час Другої світової війни. У США з 1945, один з керівників НАСА (1960), перший директор Центру космічних польотів.

БРАУН ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1896–1957) – радянський український кінорежисер, лауреат Сталінської премії (1952), заслужений діяч мистецтв УРСР (1954). Працював на кіностудіях у Ленінграді (1924–1939) і Києві (1939–1957), створив фільми: «Наші дівчата» (1930), «Королівські матроси» (1933), «Скарб загиблого корабля» (1936), «У далекому плаванні» (1946), «Голубі дороги» (1947), «У мирні дні» (1951), «Максимко» (1952), «Командир корабля» (1954), «Море кличе» (1955), «Мальва» та ін.

БРАУН (BROWN) ГЕНРІ КІРК (1814–1886) – американський скульптор. Вивчав портретний живопис у Бостоні (1834), скульптуру у Цинциннаті (1837) та мистецтво в Італії (1846). Автор низки монументальних творів: кінні статуї Джорджа Вашингтона (для Нью-Йорка) та Вінфілда Скотта (для Вашингтона), статуї президента Авраама Лінкольна, віце-президента Джорджа Клінтона, генерала Натаніеля Гріна (для Вашингтона), бронзової групи «Індіанець і пантера» та багато ін.

БРАУН (BROWN) ДЕН (нар. 1964) – американський письменник і музикант. Освіту здобув в Академії Філіпс-Екзетер, Амхерст-коледжі й університеті Севільї (1986). Створив кілька музичних альбомів. Літературну діяльність розпочав з роману «Цифрова фортеця» (1998). Всесвітню відомість здобули романи «Янголи та демони» (2000) і «Код да Вінчі» (2003), поєднані головним героєм і темою – історія та християнство, перекладені на десятки мов, а кількість проданих примірників наближається до 100 млн.

БРАУН (BRAUN) КАРЛ ФЕРДІНАНД (1850–1918) – німецький фізик та винахідник, лауреат Нобелівської премії (1909), спільно з італійцем Гульєльмо Марконі. Освіту здобув у Марбурзькому і Берлінському університетах (1872). Викладав у Лейпцигу, Марбурзі, Карлсруе, директор інституту і професор у Страсбурзькому університеті (1895). Прислужився у розробці технічного застосування електромагнітних хвиль, винахідник кінескопа (катодно-променевої трубки), дослідження в галузі бездротового телеграфу.

БРАУНІНГ (BROWNING) ДЖОН МОЗЕС (1855–1926) – американський і бельгійський конструктор-винахідник ручної вогнепальної зброї, підприємець. Перший патент на зарядну систему (1879). Конструював дробові рушниці на фірмі «Ремінгтон», однозарядні рушниці вінчестер, багатозарядні рушниці, кулемети. Найбільшого поширення набули автоматичні пістолети (патенти куплені бельгійською фірмою «Герсталь»), перші зразки з'явилися 1898. Створив 37 моделей нарізної зброї та 18 – гладкоствольної.

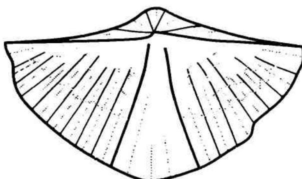
Браунінг Джона Мозеса

БРАУНІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Brown University) – приватний університет у Провіденсі, штат Род-Айленд (США), один з найстаріших національних університетів країни. Заснований (1764) як Коледж Род-Айленду (один з дев'яти колоніальних коледжів), перейменований на честь Ніколаса Брауна (1804), представника родини спонсорів. Складається з 3 основних академічних відділень: коледжу для бакалаврів, аспірантури для магістрів та докторів філософії, медичного відділення для докторів медицини, бл. 5,8 тис. студентів.

БРАУХІЧ (BRAUCHITSCH) ВАЛЬТЕР ФОН (1881–1948) – німецький військовий діяч. Освіту здобув у Військовій академії (1912). Учасник Першої світової війни на Західному фронті (штабний офіцер), генерал-фельдмаршал (1940) німецької армії часів Третього рейху, головнокомандувач Сухопутних військ Вермахту (1938–1941). Заарештований англійськими військами (1945) і вивезений до Англії. На Нюрнберзькому процесі (1945–1946) виступав як свідок, помер у таборі для військовополонених.

БРАХІКЕФАЛІЯ (*грец.* короткоголовість) – співвідношення довжини і ширини голови людини, при якому ширина становить понад 80,9 % довжини. До брахікефалів традиційно відносять балтидів, альпінідів і динаридів. Мезокефали (середньоголові) характеризуються помірно довгою і широкою головою з черепним покажчиком (76–80,9 %), а доліхокефали (довгоголові) – мають черепний покажчик до 74,9 %, притаманний для представників нордичної і середземноморської раси.

БРАХІОПОДИ (*лат.* Brachiopoda) – тип морських невеликих поодиноких безхребетних тварин (плечоногі), що ведуть переважно сидячий спосіб життя. Мешкають на морських мілководдях, часто в холодних водах. Їхнє тіло зі спинного та черевного боків укрите двостулковою вапняною черепашкою, тому зовні нагадують двостулкових молюсків. Довжина черепашки 0,5–8 см, у викопних видів сягає 38 см. Стулки асиметричні, з більшою і значно випуклою черевною і плоскою спинною.

Брахіоподи

БРАХМАНИ (БРАМІНИ) – члени вищої варни (соціальної групи) індуїстського суспільства, яка існує у всіх штатах Індії та є аналогом європейського духовенства, арії духовно і за походженням. Служать духовними наставниками в сім'ях більшості каст вищого або середнього статусу. Історично були жерцями, вчителями, монахами, вченими, іноді – суддями, чиновниками, у деяких районах обіймали (1900–1950) до 75 % всіх важливих державних посад. Нині брахмани становлять бл. 2–5 % населення Індії.

БРАХМАПУТРА (*санскр.* син Брахми) – річка в Китаї, Індії і Бангладеш, ліва притока Гангу, одна з найбільших в Південній Азії та найвисокогірніша у світі. Довжина 2896 км, площа басейну 935 тис. км^2, витрата води в гирлі 12 тис. м^3/с (максимальна – понад 15 тис. м^3/с). Витоки в Гімалаях (висота до 5000 м), судноплавна на 1290 км від гирла, долина її священна серед індусів, характеризується частими катастрофічними повенями влітку (підйоми рівня води в пониззі сягають 10–12 м), коли тане сніг у горах.

БРАЦЛАВ – селище міського типу (площа – 19,2 км^2, населення – 5,6 тис. осіб) Немирівського району Вінницької області України. Вперше згадується в літописі з 1362, магдебурзьке право (1569), смт (1924), розташоване на правому стрімкому березі річки Південний Буг, порізаному балками та ярами. Подільське містечко було столицею (1569–1793) значного Брацлавського воєводства (староства) Речі Посполитої.

БРАЦЛАВЩИНА – історична область, що займала (XIV–XVIII ст.) східну частину Поділля, територію теперішньої Вінницької і частину Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей України, названа на честь смт Брацлав – колишнього адміністративного центру. Брацлавське воєводство (намісництво) перебувало у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої і Російської імперії, після ліквідації намісництв (1796) регіон поділений між Подільською і Київською губерніями.

БРАЧ (*хорв.* Brač) – острів в Адріатичному морі, у південній частині Хорватії, біля далматинського узбережжя. Площа – 394,57 км^2, 40 × 12 км, з найвищою вершиною хорватських островів – Видова гора (780 м), берегова лінія завдовжки 175,1 км, з піщаними та гальковими пляжами. Від сусідніх островів відділений морськими протоками (Хварський канал і Сплітські ворота), а від узбережжя – Брачським каналом. Населення – 14,8 тис. осіб. Клімат м'який середземноморський.

БРАШОВ (**BRASOV**) – жудець (повіт) у Трансільванії, розташований у центральній частині Румунії на Трансільванському плато і північних схилах Карпат, у долині річки Олт. Площа – 5363 км^2, населення – 598 тис. осіб, адміністративний центр – Брашов. Межує з жудцями Муреш, Харгіта, Ковасна, Бузеу, Прахова, Димбовиця, Арджеш і Сібіу. Адміністративно поділяється на 4 муніципії, 6 міст та 47 комун.

БРДИ – горбистий масив на заході Чеської Республіки. Утворює довге (понад 60 км) пасмо, що простяглося від Праги на південний захід межиріччям Влтави і Бероунки. Починаючись на півночі з поодинокого вузького пасма Гребені, з найвищим пагорбом Пісек (690 м), поволі розширюється і суттєво підвищується – Струм (864 м), Прага (862 м) або Тремшин (827 м). Горби густо вкриті лісом та утворюють один з найбільших лісових масивів країни, що здавна (1925) є закритою для відвідин військовою зоною.

БРЕБЕНЕСКУЛ ГОРА – одна з найвищих вершин (2035 м) у середній частині хребта Чорногора Українських Карпат, розташована на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей України, між горами Менчул (1998 м) та Ребра (2001 м). Поверхня куполоподібна, на схилах поширені льодовикові форми рельєфу, вкрита альпійськими і субальпійськими луками, характерними кам'яними розсипищами та осипищами. На захід від гори розташоване однойменне найвисокогірніше озеро України.

БРЕВЕ (*лат.* breve – коротке) – офіційне послання папи римського, що містить декрети, розпорядження, дарування почесних прав і привілеїв тощо, звернене до окремих осіб або визначених церков. Як і булла, пишеться латинською мовою, але менш урочистим стилем, підписується папою римським або кардиналом (державним секретарем), не має свинцевої печатки, а тільки звичайну із зображенням Св. Петра в човні, завдяки чому завжди закінчується словами *sub anulo piscatoris* («під печаткою рибалки»).

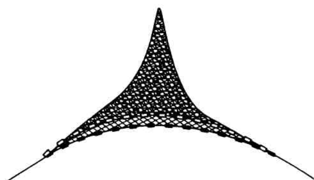
БРЕВІАРІЙ (*лат.* breviarium – стислий виклад) – богослужбова книга в католицькій церкві, що містить тексти богослужінь добового кола та вказівки, що стосуються їх відправлення. Основу бревіарію становлять псалми і короткі читання (звідси назва), до яких додано гімни, антифони, відповіді (респонсорії), молитви та ін. елементи. За раннього середньовіччя тексти для богослужінь добового кола бралися з різних книг (Псалтиря, Гімнарія, Лекціонарія тощо) і вперше зведені в єдину книгу (XI ст.) – бревіарій.

БРЕГЕ 14 (**BREGUET 14**) – двомісний біплан, бомбардувальник і розвідник, основний літак французької армії під час Першої світової війни, що вироблявся (1917–1928) фірмою конструктора Луї-Шарля Бреге (Breguet) – бл. 7800 літаків. Екіпаж – 2 особи, довжина – 8,87 м, розмах крила – 14,36 м, висота – 3,3 м, площа крила – 49,2 м^2, маса порожнього – 1086 кг і злітна – 1765 кг, максимальна швидкість – 177 км/год, дальність польоту – 900 км, практична висота польоту – 5800 м, озброєння – 3 кулемети і 300 кг бомб.

БРЕДБЕРІ (**BRADBURY**) **РЕЙ** (**РАЙМОНД**) **ДУГЛАС** (1920–2012) – американський письменник, автор бл. 800 літературних творів у багатьох жанрах. У його найкращих творах органічно поєднуються фантастика і реалізм, казка та достеменний факт, ностальгія за минулим і прискіпливий погляд у майбутнє, що надає їм своєрідного індивідуально-неповторного звучання. Світове визнання автору принесли фантастична антиутопія «451° за Фаренгейтом» (1953) та автобіографічна повість «Кульбабове вино» (1957).

БРЕДЕНЬ (**ВОЛОК**) – рибальська сітка на двох (або кількох) дерев'яних жердинах (волокушах), яку рибаки, заходячи у воду та йдучи (бредучи) бродом мілководдям річки, ставка, озера або моря, протягують за собою певну відстань і витягають знову на берег. Довжина становить 10–100 м, висота до 2–3 м,

а до жердин (волокуш) сітка прив'язується мотузками. Розмір вічка сітки для лову широких риб (сазан, лящ, карась тощо) має бути в 5 разів меншим від довжини риби, для середніх – у 7, для вузьких – у 10.

Бредень

БРЕДІХІН ФЕДІР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1831–1904) – російський астроном, академік Імператорської АН (1890). Освіту здобув у Московському університеті (1855), працював деканом фізико-математичного факультету (1873–1876). Директор Московської (1873–1890) і Пулковської (1890–1895) астрономічних обсерваторій. Автор понад 200 наукових праць, його дослідження з теорії кометних форм та походження періодичних комет і метеорних потоків здобули широкого розголосу і визнання.

БРЕДСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ (1660) – заява (4 квітня 1660) англійського короля Карла II (1630–1685) за місяць до сходження на престол, де він обіцяв амністію за злочини, вчинені під час Англійської революції (громадянської війни) (1640–1660) і в міжцарів'я, для тих, хто визнає його за законного короля; збереження права власності на майно, набуте в цей період; свободу релігії; сплату заборгованості солдатам і офіцерам та прийняття їх на службу короні. Оголошений королем Англії і Шотландії 29 травня 1660.

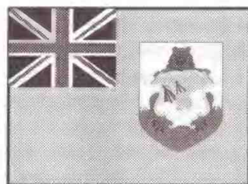
БРЕДУЛЕЦЬКИЙ – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) на Прикарпатті біля с. Зелена Надвірнянського району Івано-Франківської області України. На площі 1,16 км² охороняється найбільший в Українських Карпатах масив реліктової сосни звичайної на схилах гірського масиву Горган серед буково-ялицево-ялинового лісу. На кам'янистих уступах утворилися сфагнові угруповання, що відіграють важливу роль в укріпленні кам'янистих схилів і збереженні біорізноманіття.

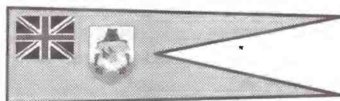
БРЕЖНЄВ ЛЕОНІД ІЛЛІЧ (1906–1982) – радянський державний, партійний і військовий діяч, Герой Соціалістичної Праці (1961) і Герой Радянського Союзу (1966, 1976, 1978, 1981), Маршал Радянського Союзу (1976). Освіту здобув у Дніпродзержинському металургійному інституті (1935). На керівній радянській і партійній роботі з 1937. Керівник СРСР: перший секретар ЦК КПРС (1964–1966), Генеральний секретар ЦК КПРС (1966–1982), голова Президії Верховної Ради СРСР (1960–1964, 1977–1982).

БРЕЇЛА (BRAILA) – жудець (повіт) у Волощині, розташований на південному заході Румунії, у межах Нижньодунайської рівнини (переважно) і заплаві Дунаю (Бреїльського гирла). Площа – 4766 км², населення – 385 тис. осіб, адміністративний центр – Бреїла. Межує з жудцями Галац, Тулча, Констанца, Яломіца, Бузеу і Вранча. Адміністративно поділяється на 1 муніципію, 3 міста та 40 комун.

БРЕЙГЕЛЬ (BRUEGEL) ПІТЕР-СТАРШИЙ (бл. 1525–1569) – фламандський живописець і графік, майстер пейзажу та жанрових сцен, один із засновників голландського реалістичного мистецтва. Навчався у придворного художника імператора Карла V, прийнятий в антверпенську Гільдію живописців (1551). Прізвисько «Мужицький» дістав за живописну серію «Пори року», пристрасть зображувати нешляхетних персонажів («мужиків») і спиратися в картинах побутового жанру на національні реалістичні традиції.

БРЕЙД-ВИМПЕЛ (*нім.* breit – широкий і wimpel – значок) – широкий короткий вимпел, що піднімається на грот-щоглі командирами з'єднань,

Брейд-вимпел

дивізіонів і командирами загонів кораблів. Наприклад, у дореволюційній Росії у відомих осіб (імператора, імператриці, всіх членів імператорської родини, генерал-адміралів, керівника морського міністерства і головних командирів) складався зі штандарта або прапора, присвоєного цим особам, з додаванням косиць.

БРЕЙТФУС (BREITFUSS) ЛЮДВІГ ГОТЛІБ (ЛЕОНІД ЛЬВОВИЧ) (1864–1950) – німецький і російський зоолог і гідрограф, дослідник Арктики. Освіту здобув у Берлінському університеті (1897). Працював у Мурманській науково-промисловій експедиції, експертом від Росії при міжнародній раді з дослідження північних європейських морів, у Берлінському зоологічному музеї, в Гідрографічному інституті в Гамбурзі. Автор багатьох праць з питань досліджень полярних областей, популярних статей, мемуарів тощо.

БРЕКЕР (BREKER) АРНО (1900–1991) – німецький скульптор-монументаліст. Освіту здобув у Дюссельдорфській академії мистецтв (1925). Працював у Парижі (1927–1933) та Берліні (1934–1944), де став відомим митцем Третього рейху. Автор статуй «Десятиборець» і «Переможниця» (1936) до Олімпійських ігор у Берліні, скульптур для німецького павільйону Всесвітньої виставки в Парижі (1937), «Партія» і «Вермахт» (1939) – для нової рейхсканцелярії. Персональний музей створений біля Кельна (1985).

БРЕКЧІЯ (*італ.* breccia) – гірська порода, що складається із зцементованих гострокутних (однорідних і різнорідних) уламків (розміром понад 10 мм) і матеріалу-заповнювача. Уламки, що складають брекчії, зазвичай відрізняються від цементу. За розміром уламків виділяють брилові (понад 1000 мм), велико-, середньо- і дрібноуламкові (1000–100 мм) і велико-, середньо- і дрібнощебневі (100–10 мм) брекчії, а за походженням – осадові, карстові, хімічні, вулканічні і тектонічні брекчії.

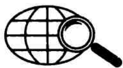
БРЕЛЬ (BREL) ЖАК (1929–1978) – бельгійський франкомовний поет, бард, актор і режисер. Створював пісні з 1952 і виконував у сімейному колі або в брюссельських кабаре, перша платівка 1953. Завдяки гастролям здобув популярність і виступав з концертами у найпрестижніших залах Франції та Європи (1954–1967). Акторські роботи в кіно: «Професійний ризик» (1968), «Мій дядько Бенжамен» (1969), «Мон-Драгон» (1970), «Вбивці ім'ям порядку» (1971), «Пригода – це пригода» (1972), «Зануда» (1973) та ін.

БРЕМ (BREHM) АЛЬФРЕД ЕДМУНД (1829–1884) – німецький зоолог, популяризатор науки. Під час численних подорожей Африкою, Європою, Західним Сибіром, розпочатих у 17-річному віці, зібрав величезний зоологічний матеріал, покладений в основу багатотомної праці «Життя тварин» (тт. 1–6, 1863–1869), що видавалася багато разів різними мовами і стала популярним посібником із зоології на довгі роки. Директор Гамбурзького зоологічного саду (1863–1866), засновник Берлінського акваріума (1867).

БРЕМСБЕРГ (*нім.* bremse – гальмо і berg – гора) – термін, що використовується для опису процесу підйому вантажу похилою площиною: підземна похила гірнича виробка, що пройдена пластом корисної копалини (лінією падіння) і служить для спуску корисної копалини у вагонетках або конвеєрами з вищого на нижній горизонт; наземний підйомний пристрій, утворений двома похилими рейковими коліями із завантаженими вагонетками, що рухаються по них.

БРЕМСЕБРУСЬКИЙ МИР (1645) – мирний договір, укладений (13 серпня 1645) між Швецією і Данією-Норвегією за сприяння Франції в Бремсебру, на кордоні провінцій Блекінге і Смоланд. Поклав край дансько-шведській війні (1643–1645), що була частиною Тридцятирічної війни. За угодою Данія поступилася Швеції островами Готланд і Ефель, двома провінціями на норвезькому кордоні (Емтланд і Хер'єдален) і звільнила шведські судна від митних зборів під час проходження протокою Зунд.

БРЕН (BREN) ДОНАЛЬД (нар. 1932) – американський мільярдер, основні статків набув у галузі нерухомості. Освіту здобув в університеті штату Вашингтон, служив офіцером морської піхоти США. Бізнес-кар'єру розпочав, заснувавши (1958) компанію «Брен», яка займалася будівництвом будинків в окрузі Оріндж, а згодом, перейменована на «Затишні будинки Каліфорнії», побудувала житлові райони в Лос-Анджелесі, Сан-Дієго і Північній Калі-

форнії. Єдиний акціонер (1996) компанії «Ірвін» (Irvine Company).

БРЕНДІ (*англ.* brandy, від *нідерл.* brandewijn – вогняне вино) – міцний алкогольний напій, продукт дистиляції виноградного вина, фруктової або ягідної браги. Походження невідоме, але міцно пов'язане з розвитком перегінного винокуріння. Подібний до сучасного з'явився в XII ст., а набув популярності в XIV ст. Нині існує багато спиртних напоїв, різновидів бренді – французькі арманьяк і кальвадос, грецький метакса, американський, вірменський і молдовський бренді, але найвідомішим типом бренді є коньяк.

БРЕНТАНО (BRENTANO) ФРАНЦ (1838–1917) – австрійський філософ і психолог. Вивчав філософію і теологію, висвячений домініканцями на священика (1864) в Граці. Викладав в університетах у Вюрцбурзі (1866–1873) і Відні (1874–1890). Філософські погляди ґрунтувалися на вченні Аристотеля, його середньовічних тлумачів і частково на новітній англійській психології. Найважливіші твори: «Про багатозначність сущого за Аристотелем» (1867), «Психологія з емпіричної точки зору» (1874), «Про походження морального пізнання» (1889) та ін.

БРЕРА ПІНАКОТЕКА (*іт.* Pinacoteca di Brera) – картинна галерея в Мілані (Італія), заснована при Академії мистецтв (наприкінці XVIII ст.), розташована на другому поверсі палацу (XVII ст.), відкрита для публіки (1809), здобула повну самостійність (1882). Художні твори представлено у відділах: «Фрески Ломбардії» (XV–XVI ст.), «Живопис Венеції та області Венето» (XV–XVI ст.), «Ломбардський живопис» (XV–XVII ст.), «Живопис Італії» (XVII–XIX ст.), «Живопис майстрів ін. країн» (XVII ст.) тощо.

БРЕСКУЛ (БРЕЦКУЛ) ГОРА – одна з гірських вершин (1911 м) хребта-масиву Чорногора Українських Карпат, розташована на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей України, між Говерлою (2061 м) і Пожижевською (1822 м). Вершина гори куполоподібна (її назва, можливо, пов'язана з формою і походить від гуцульського слова, що означає «спухлий» або «набряклий»), північні схили круті з кам'яними розсипищами.

БРЕССОН (BRESSON) РОБЕР (1901–1999) – французький кінорежисер і сценарист. Відомий як вкрай вимогливий до кадру, що виходить проникним, сухим та ідеальним. За 50 років кінематографічної кар'єри (1933–1983) зняв 13 повнометражних фільмів, 8 з яких отримали фестивальні нагороди: «Щоденник сільського священика» (1951), «Процес Жанни д'Арк» (1957), «Навмання, Бальтазар» (1966), «Мушетт» (1967), «Лагідна» (1969), «Ланселот озерний» (1974), «Можливо, диявол» (1977) і «Гроші» (1983).

БРЕСТЕД (BREASTED) ДЖЕЙМС ГЕНРІ (1865–1935) – американський археолог-єгиптолог та історик. Освіту здобув у Єльському (1891) і Берлінському (1894) університетах. Викладав у Чиказькому університеті (1894), професор єгиптології і східної історії (1905). При ньому заснував (1919) Орієнтальний інститут (Інститут східних культур), що перетворився на один із провідних світових центрів орієнталістики. На його могилі встановлено пам'ятник у формі куба з асуанського граніту, подарований урядом Єгипту.

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКИЙ (БРЕСТСЬКИЙ) МИРНИЙ ДОГОВІР (1918) – сепаратна угода, підписана в Брест-Литовську (3 березня 1918) представниками Радянської Росії та Центральних держав (Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії), що ознаменувала поразку і вихід Росії з Першої світової війни та втрату гігантської території (бл. 800 тис. км^2). Підписанню договору передували 3 етапи переговорів: 22–28 грудня 1917, 9 січня – 10 лютого 1918 і 1–3 березня 1918.

БРЕСТСЬКА ОБЛАСТЬ (*білор.* Брэсцкая вобласць) – регіон на південному заході Республіки Білорусь (площа – 32,8 тис. км^2, населення – 1,4 млн осіб), утворена 1939, адміністративний центр – Брест. Розташована на кордоні з Польщею та Україною, межує з Гродненською, Мінською і Гомельською областями. Більша частина лежить на Поліській низовині з одноманітним плоским рельєфом. Областю протікають річки Прип'ять (з притоками Піна, Ясельда, Горинь, Стир), Західний Буг, Мухавець і Щара.

БРЕСТСЬКА ФОРТЕЦЯ (*фр.* Chateau de Brest) – потужна фортеця у Бресті (Франція), розташована у гирлі річки Пенфелд на узбережжі Атлантичного океану. Побудована (XI–XV ст.) на місці давнього римського укріплення

(III ст.), зазнала численних реконструкцій. Складається з семи поєднаних між собою веж, цитаделі в середині (з великими залами, підземеллями, темницею, каплицею тощо), що відокремлена ровами. У замку розташовані експозиції міського історичного і Морського музеїв.

БРЕСТСЬКА ФОРТЕЦЯ (*білор.* Брэсцкая крэпасць) — фортеця в Бресті (Білорусь), біля впадіння річки Мухавець у Західний Буг. Споруджена за часів Російської імперії (1833–1842), складалася з розташованої на річковому острові цитаделі й укріплень загальною площею 4 км^2 і довжиною головної фортечної лінії 6,4 км. Під час модернізації (1864–1888) обнесена кільцем фортів завдовжки 32 км. На початку Великої Вітчизняної війни (1941) прийняла перший удар гітлерівських військ — фортеця-герой (1965), відкритий меморіальний комплекс (1971).

БРЕСТСЬКА УГОДА (1918) — мирна угода між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією, підписана (9 лютого 1918) у Брест-Литовську. Німеччина та її союзники давали згоду на передачу УНР Холмщини з Підляшшям і виділення західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини в окремий коронний край. Сторони відмовлялися від претензій на відшкодування збитків, обмінювалися військовополоненими і зобов'язувалися відновити економічні стосунки.

БРЕТОН (BRETON) АНДРЕ (1896–1966) — французький письменник і поет, один із засновників сюрреалізму. Освіту здобув у Сорбонні (1915). Дебютував твором «Магнітні поля» (1919), написаним у співавторстві з Філіпом Супо. Найвідоміші твори: «Маніфест сюрреалізму» (1924), «Другий маніфест сюрреалізму» (1929), «Сполучені посудини» (1932), «Світанок» (1934), «Безумна любов» (1937), «Фата Моргана» (1940), «Пролегомени до третього маніфесту сюрреалізму, або Ні» (1942), «Аркан 17» (1945), «Лампа в годиннику» (1948).

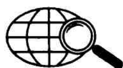
БРЕТОНЦІ — народ кельтського походження (до 5,6 млн осіб), основне населення історичної області Бретань на північному заході Франції, також мешкають у Канаді, США, Аргентині та ін. Бретонці є нащадками кельтів, що переселялися на півострів Бретань з IV ст. з південного заходу Англії і півдня Уельсу. Бретонська мова належить до кельтської групи, практично літературно не задіяна, переважна більшість сповідує католицизм. Основні заняття — землеробство, рибальство і мореплавство.

БРЕХТ (BRECHT) БЕРТОЛЬТ (1898–1956) — німецький письменник, режисер. Навчався у Мюнхенському університеті (1917–1918). Перебував в еміграції (1933–1947), заснував (1949) театр «Берлінер ансамбль». Автор широко відомих філософсько-сатиричних п'єс на сучасні, історичні й міфологічні сюжети: «Тригрошова опера» (1928), «Матінка Кураж та її діти» (1939), «Життя Галілея» (1939), «Добра людина з Сезуана» (1940), «Кавказьке крейдяне коло» (1949) та ін. В Аусбурзі відкрито музей «Дім Брехта».

БРЕЦЬКИЙ — ботанічний заказник загальнодержавного значення (1996) поблизу с. Бреч Корюківського району Чернігівської області України. На площі 20,0 км^2 охороняються цінні угруповання болотистих торф'янистих (80 %) і справжніх (20 %) лук, що збереглися у природному стані в заплаві річки Бреч на території Лівобережного Полісся. Болотисті луки представлені угрупованням осоки, лепешняку, очеретянки, торф'янисті — суничників, а ділянки справжніх лук — мітлицею, гребінником тощо.

БРЖЕСТОВСЬКИЙ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ (нар. 1941) — радянський український художник кіно, заслужений діяч мистецтв України (2006). Освіту здобув у Київському училищі прикладного мистецтва (1964) та Всесоюзному державному інституті кінематографії (1973). Працює художником-постановником Київської кіностудії ім. О. Довженка. Основні твори: «Мріяти і жити» (1974), «Повернення з орбіти» (1983), «Серця трьох» (1992), «Серця трьох-2» (1993), «Як гартувалась сталь» (2000), «Важкий пісок» (2008) та ін.

БРИГ (*англ.* brig) — двощоглове судно з прямим вітрильним озброєнням фок-щогли і грот-щогли, але з одним косим гафельним вітрилом на гроті — грот-гаф-тріселем (яке нерідко називають контр-бізанню, що є справедливим за функціональним навантаженням, але помилковим за суттю, бо, на відміну від фрегата бриг не має бізань-щогли). Сучасними

прикладами бригів є британський «Рояліст» (1971) та учасник міжнародної навчальної регати німецький «Роалд Амундсен» (1952).

БРИГАДИР – військове звання (чин), проміжне між полковником і генерал-майором, що існувало в російській армії (XVIII–XIX ст.) і було запроваджене царем Петром І. У флоті йому відповідало військове звання капітан-командор, а у деяких сучасних арміях – бригадний генерал. Назва з'явилася у Франції (XVII ст.) на позначення командирів кавалерійських (1667) і піхотних (1668) бригад.

БРИГАНТИНА (*іт.* brigantino – шхуна-бриг) – двощоглове вітрильне судно зі змішаним вітрильним озброєнням – прямими вітрилами на передній фок-щоглі і з косими на задній грот-щоглі. Спочатку вони оснащувалися веслами, і задовго до появи вітрильників бригантиною називали швидкохідні галери з 8–12 банками веслярів. Згодом (XVI–XIX ст.) бригантини переважно використовувалися піратами (*іт.* brigante – розбійник, пірат) і поширилися в усіх регіонах (від Середземного моря до Тихого океану).

БРИДЖ – картярська гра, визнана Міжнародним Олімпійським Комітетом видом спорту. Її основними різновидами є роберний (практикується в домашній грі) і спортивний бридж. Для гри використовується стандартна колода з 52 карт від двійки до туза чотирьох мастей, а при роздачі кожен гравець отримує по 13 карт. За одним столом грають дві пари гравців, які традиційно називаються за сторонами світу: Північ (N), Схід (E), Південь (S) і Захід (W), гравці однієї пари займають місця один навпроти одного.

БРИДЖСТОУН КОРПОРЕЙШН (BRIDGESTONE CORPORATION) – японська компанія (ледь не найбільша у світі) з виробництва шин, заснована (1931) Седзіро Ісібасі (прізвище якого перекладається *англ.* Bridgestone – Кам'яний міст) у Куруме на острові Кюсю (Японія). Основною політикою компанії у сфері реалізації став продаж через дочірні компанії (найбільш відома мережа – «Pole Position»). Є одним з провідних постачальників спеціалізованої гуми для авто- і мотоперегонів. Штаб-квартира в Токіо (Японія).

БРИДЖТАУН (*англ.* Bridgetown) – столиця (площа – 39 км^2, населення – 103 тис. осіб) держави Барбадос, що входить до складу Британської Співдружності. Засноване 1628, довгий час було центром работоргівлі у Вест-Індії. Розташоване на південному заході острова Барбадос, на березі затоки, що врізається в суходіл, через яку перекинуто два мости. Клімат тропічний пасатний, температура протягом всього року залишається на рівні бл. +28 °С, середня норма опадів – 1400 мм/р., трапляються урагани.

БРИЖ ТЕОДОЗІЯ МАРКІВНА (1929–1999) – радянський український скульптор. Працювала в жанрі станкової та монументальної скульптури, автор десятків творів, серед яких пам'ятники (Юрію Дрогобичу, Тарасу Шевченку, Княгині Ользі, Ікару), надгробки (С. Крушельницькій, І. Крип'якевичу, Л. Левицькому, Б. Антоничу та ін.), меморіальні дошки, декоративно-паркові скульптури тощо. У творчій майстерні у Львові нині відкрито меморіальний музей скульпторки.

БРИЖА (*лат.* mesenterium) – складка очеревини, за допомогою якої внутрішньо-очеревинні органи прикріплюються до стінок черевної порожнини людини і тварин. Місце, де вона відходить від задньої стінки черевної порожнини, називається коренем брижі. Залежно від органа розрізняють брижу тонкої кишки, маткової труби та ін. Брижа складається з двох листків очеревини, між якими у клітковині розташовуються лімфатичні вузли і проходять кровоносні судини та нерви, що йдуть до відповідних органів.

БРИЗ (*фр.* brise) – вітер, що дме на узбережжі морів і великих озер. Напрямок бризу змінюється двічі на добу: денний (морський) дме з моря на розігріте денними променями сонця узбережжя, нічний (береговий) – у зворотному напрямку. Швидкість зазвичай невелика (1–5 м/с), він помітний тільки в умовах слабкого загального переносу повітря в тропіках, а в середніх широтах – у безвітряну погоду. Частіше буває влітку, коли різниця температур між сушею і водоймою досягає найбільших значень.

БРИЗГІН ВІКТОР АРКАДІЙОВИЧ (нар. 1962) – радянський український легкоатлет (бігун-спринтер), заслужений майстер спорту СРСР (1988). Освіту здобув у Луганському педагогічному інституті, виступав за товариство «Динамо» (Луганськ), дебютував на міжна-

родних змаганнях на чемпіонаті світу з легкої атлетики в Гельсінкі (1983). Чемпіон XXIV Олімпійських ігор (1988) у Сеулі (Південна Корея) в естафеті 4 × 100 м у складі збірної СРСР, чемпіон Європи (1986) і бронзовий призер чемпіонату світу (1983).

БРИЗГІНА ОЛЬГА АРКАДІЇВНА (нар. 1963) – радянська українська легкоатлетка (бігунка на середні дистанції), заслужений майстер спорту (1987). Освіту здобула у Луганському педагогічному інституті (1990), виступала за товариство «Динамо» (Луганськ). Триразова чемпіонка Олімпійських ігор (1988) у Сеулі (400 м, естафета 4 × 100 м) та (1992) в Барселоні (естафета 4 × 100 м), чемпіонка світу (1987, 1991). Залишила великий спорт (1992), тренує легкоатлетів Луганської області для збірної команди України.

БРИЛИНСЬКИЙ ЮРІЙ БОГДАНОВИЧ (нар. 1942) – радянський український актор театру і кіно, заслужений артист України (1992). Освіту здобув у Львівському університеті (1964). Працює актором Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької з 1963, де зіграв понад 120 ролей. Акторські роботи у фільмах: «Марина» (1974), «Хазяїн» (1979), «Легенда про безсмертя» (1985), «Залізна сотня» (2004) та ін.

БРИЛІВКА – селище міського типу (площа – 4,1 км^2, населення – 4,4 тис. осіб) Цюрупинського району Херсонської області України. Засноване 1943, смт (1964), розташоване на плоскій, рівнинній і безстічній ділянці Причорноморської низовини на лівобережжі пониззя Дніпра, поруч із трасою Північно-кримського каналу.

БРИЛЬ – солом'яний капелюх, традиційний український сільський літній головний убір, переважно чоловічий, з плетеної житньої або пшеничної соломи чи очерету. Цей природний матеріал найкраще захищав від палючого літнього сонця під час роботи в полі. Вважався досить цінним аксесуаром, бо не в кожному селі можна було знайти гарного майстра-бриляра.

Бриль

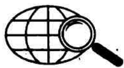
БРИЛЬСЬКА (BRYLSKA) БА́РБАРА (нар. 1941) – польська актриса театру і кіно, лауреат Державної премії СРСР (1977). Освіту здобула у Варшавській вищій школі театру, кіно і телебачення (1967). Перша значна роль у фільмі «Їхні будні» (1963). Найвідоміші фільми: «Фараон» (1966), «Ставка більша за життя» (1966–1968), «Пан Володиєвський» (1968), «Пігмаліон XII» (1971), «Анатомія кохання» (1972), «Ирония судьбы, или С лёгким паром!» (1975), «Ирония судьбы. Продолжение» (2007) та ін.

БРИНЗА – сичужний розсільний сир зазвичай білого кольору (зовні нагадує домашній сир і має молочний солоний смак), виготовлений з овечого молока за допомогою ферменту з натурального сичуга свійської худоби. Важливий компонент української, молдовської, румунської та балканської кухонь, де вживається як закуска, складник в овочевих стравах, для начинки пирогів та вареників, до м'ясних страв та супів. Найпопулярніший сорт сиру в Українських Карпатах.

БРИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ (1883–1957) – український скульптор. Освіту здобув у художньо-промислових школах Закопане (1905), Відня (1913) та Академії образотворчих мистецтв у Празі (1926). Працював в Австрії і Чехословаччині, часи німецької окупації провів у концтаборі. Автор пам'ятника розстріляним робітникам (1911), скульптур: «Еней рятує свого батька» (1916), «В. Ленін – учитель» (1924), «Кобзар з бандурою» (1921, 1935), «Т. Шевченко – художник-графік» (1938) та ін.

БРИНЮК ІВАН СЕМЕНОВИЧ (нар. 1952) – радянський український графік. Освіту здобув в Українському поліграфічному інституті у Львові (1986). Автор вітражів, мозаїчних панно, ікон на склі та творів: «Українські народні думи» (1986), триптих «Чорнобильська мадонна» (1989), «Переправа», «Мелодія весни» (1990), «Біля криниці», «Весняні забави» (1993), «Ярило», «Бог війни», «Надвечір'я» (1995), фреска «Благовіщення» у Михайлівському Золотоверхому соборі в Києві (2000) та ін.

БРИСТОЛЬ F.2 (BRISTOL F.2 FIGHTER) – двомісний біплан, легкий бомбардувальник, що виро-

блявся (1916–1928) англійською фірмою «Бристоль Ейроплейн К°» – 5329 літаків. Активно застосовувався під час Першої світової війни. Екіпаж – 2 особи, довжина – 7,91 м, розмах крила – 11,97 м, висота – 2,94 м, площа крила – 37,68 м^2, маса порожнього – 878 кг і злітна – 1261 кг, максимальна швидкість 198 км/год, дальність польоту – 450 км, практична висота польоту – 5500 м, озброєння – 2 кулемети і 12 бомб до 100 кг.

БРИСТОЛЬ БОФАЙТЕР (BRISTOL BEAUFIGHTER) – двомісний важкий нічний винищувач, торпедоносець Другої світової війни, що вироблявся (1940–1946) переважно англійською фірмою «Бристоль Ейроплейн К°» – 5928 літаків. Перший політ – 1939, екіпаж – 2 (пілот і спостерігач), довжина – 12,6 м, розмах крила – 17,65 м, висота – 4,84 м, площа крила – 46,73 м^2, маса порожнього – 7072 кг і злітна – 11 521 кг, максимальна швидкість 515 км/год, дальність польоту – 2816 км, практична висота польоту – 5795 м.

БРИСТОЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* University of Bristol) – вищий навчальний заклад Великобританії, заснований (1876) як університетський коледж у Бристолі і перший в Англії, що приймав жінок на рівних правах з чоловіками. Університетський статус присвоєно (1909) королівським указом. У складі 6 факультетів (мистецтво, машинобудування, медичні і ветеринарні науки, медицина і стоматологія, природничі науки, соціальні науки і право), де навчається бл. 13 тис. студентів, 7 тис. аспірантів.

БРИТАВСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1990) поблизу с. Бритавка Чечельницького району Вінницької області України. На площі 32,59 км^2 охороняється масив дубового лісу з дуба звичайного з домішкою дуба скельного та береки. Є цінним осередком біорізноманіття та має ґрунтозахисне і водоохоронне значення.

БРИТАЙ – річка у Близнюківському та Лозівському районах Харківської області України, права притока Береки (басейн Сіверського Дінця). Довжина – 84 км, площа басейну – 1180 км^2, ухил – 0,9 м/км, починається з джерел біля с. Надеждине, протікає північно-західними відрогами Донецької височини. Долина трапецієподібна, терасована, завширшки 1–3 км, річище помірно звивисте (10–60 м). Ділянка річки є частиною траси каналу Дніпро – Донбас. Найбільша притока – Попільна (ліва).

БРИТАНСЬКА БІБЛІОТЕКА (*англ.* British Library) – національна бібліотека Великої Британії і одна з найбільших у світі (понад 150 млн одиниць зберігання), створена (1972) об'єднанням книжкового зібрання Британського музею з ін. колекціями. Має три відділення: корпус на Сент-Панкрас, де розташовані книжкові фонди; газетну бібліотеку в Лондоні, що абонує 50 тис. газет і журналів з усього світу; філію бібліотечного обслуговування в Бостон Спа, що займається абонементом та обробляє замовлення читачів.

БРИТАНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ (*англ.* Encyclopaedia Britannica) – універсальна енциклопедія англійською мовою, що вважається найдавнішою (перше 3-томне видання (1768–1771) створили Ендрю Белл, Колін Макфаркар та Вільям Смеллі) і найповнішою – 15-те видання (1985) включає 120 тис. статей і бл. 44 млн слів. «Британіка» (до 1870) виходила (1–8-ме видання) в Единбурзі (Шотландія), Лондоні (9–10-те) і Кембриджі (11-те) (Англія) та американському Чикаго (12–15-те) з 1901.

БРИТАНСЬКА КОЛУМБІЯ (BRITISH COLUMBIA) – провінція на заході Канади (1871), межує з Північно-Західними територіями, Альбертою і штатами США (Аляска, Вашингтон, Айдахо, Монтана). У назві, даній королевою Вікторією, поєднується пам'ять про Х. Колумба з прославлянням Британської імперії. Площа – 944 735 тис. км^2, населення – 4,53 млн осіб, столиця – Вікторія. Скелясті гори на сході, на узбережжі Тихого океану – Береговий хребет (на заході), між ними внутрішнє плато заввишки бл. 1000 м.

БРИТАНСЬКА РАДА (*англ.* British Council) – неміністерський департамент (позавідомчий державний орган) уряду Великої Британії, що займається поширенням британської культури

Логотип Британської ради

за межами країни. Заснована (1934) монаршою милістю, король Георг VI дарував раді королівську грамоту (1940), зареєстрована як благодійна організація в Англії. Її іноземна мережа охоплює 233 міста в 107 країнах, покликана сприяти взаємовигідним відносинам між Сполученим Королівством та ін. країнами.

БРИТАНСЬКИЙ МУЗЕЙ (*англ.* British Museum) — один з найбільших музеїв у світі і головний у Великобританії, заснований у Лондоні Британським парламентом (1753). Для нього придбано та переобладнано будинок лорда, де музей офіційно відкрили 1759. Нині це зібрання творів мистецтва та культурних надбань різних народів світу за 4—5 тисячоліть. Наприклад, основу греко-римського відділу музею склали приватні колекції, а єгипетського — пам'ятки, вивезені з Єгипту після падіння Александрії (1801).

БРИТАНСЬКИЙ (КОРОЛІВСЬКИЙ) НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕАТР (*англ.* Royal National Theatre) — класичний театр, розташований на Південному березі (South Bank) у Лондоні. Комплекс його споруд включає три зали для глядачів загальною місткістю бл. 2500 місць, побудованих (1977) за проектом архітектора Деніса Ласдана. Кожен з залів (Олів'є, Лайттелтон і Каттесло) являє собою повноцінний театр. Трупа Національного театру розпочала свою діяльність (1963) у театрі «Олд-Вік» під керівництвом Лоуренса Олів'є.

БРИТАНСЬКІ ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ (BRITISH VIRGIN ISLAND) — підлегла самоврядна (1967) територія Великобританії, розташована у Вест-Індії (Малі Антильські острови), включає групу з 60 островів та коралових рифів (загальна площа — 153 км^2, населення — 24,8 тис. осіб) між Атлантичним океаном і Карибським морем. Столиця — Род-Таун на острові Тортола, де мешкає понад 80 % населення. Офіційна мова — англійська, грошова одиниця — долар США. Улюблене місце реєстрації офшорних компаній.

БРИТАНСЬКІ ОСТРОВИ — архіпелаг островів на північному заході Європи, розташованих між Північним морем і Атлантичним океаном. Складається з великих островів Великобританія та Ірландія, острівних груп Гебридські, Оркнейські, Шетлендські, островів Англсі, Мен, Вайт та ін. (загальна площа — бл. 314,4 тис. км^2), відділених від материкової частини протоками Па-де-Кале і Ла-Манш та Північним морем. Висота — до 1343 м (гора Бен-Невіс, острів Великобританія), клімат морський, помірний, опади — 600—2000 мм/р.

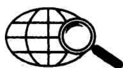
БРИТАНСЬКОЇ КОЛУМБІЇ УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* University of British Columbia) — провінційний громадський університет, заснований (1908) у Британській Колумбії (Канада). Університетські кампуси розташовані у містах Ванкувер і Келона. Найбільший університет провінції, де навчаються понад 39 тис. студентів на факультетах: інженерії, мистецтв, стоматології, освіти, лісництва, творчих і критичних студій, оздоровчих наук і соціального розвитку, права, медицини, фармацевтики, точних і математичних наук тощо.

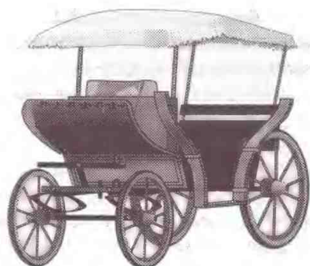
БРИТИ — кельтські племена, що населяли Англію з І тис. до н. е. і завдяки яким походить назва — Британія. Були підкорені англосаксами (V—VII ст.), а частина їх переселилась на материк, де на півострові Бретань (Франція) згодом перетворилася на бретонців. Лише в Уельсі і Шотландії брити зберігали незалежність до норманського завоювання (XI ст.).

БРИТІШ ПЕТРОЛЕУМ (BRITISH PETROLEUM) — британська нафтогазова компанія (зі штаб-квартирою в Лондоні), 2-га за розмірами (в цій галузі) з тих, що публічно торгують у світі, перейменована в «BP plc» (2001). Заснована (1901) англійцем Вільямом Нокс д'Арсі (1849—1917), який отримав дозвіл перського уряду на пошук і видобуток нафти. Добуває нафту і газ у багатьох куточках Землі (на суходолі і шельфі), володіє нафтопереробними заводами, мережею АЗС, випускає олії (Castrol) тощо.

БРИФОК — нижнє пряме (летюче) вітрило на передній щоглі на малих вітрильниках та яхтах, що піднімається при попутному вітрі замість косого вітрила.

БРИЧКА (*пол.* bryczka) — дерев'яний, металевий або дерев'яно-металевий легкий чотириколісний пасажирський візок на кінний тязі. Відомий з XVII ст., найбільш поширений на заході і півдні Росії. У бричку запрягали одну або пару коней, кучер керував з козлів або сидів поруч з пасажиром. Кузов був відкритим або закритим (зі шкіряним, плетеним

Бричка

або дерев'яним верхом) і кріпився на двох еліптичних ресорах.

БРИЩЕ УРОЧИЩЕ — зоологічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Князівка Березнівського району Рівненської області України. На площі 1,0 км^2 охороняється ділянка заплави та борової тераси річки Бобра (правої притоки Случі), задля збереження кількох поселень бобрів, які нині розселилися за його межі. У заказнику виділяють кілька типів лісів: на заплаві (мішані з домінуванням вільхи та дуба), у притерасній частині (сосново-березові), на боровій терасі (соснові).

БРІАРСЬКИЙ КАНАЛ (*фр.* Canal de Briare) — судноплавний канал у Франції, що сполучає річки Луара і Сена, один із найстаріших у країні. Задуманий герцогом Сюллі за підтримки Генріха IV для сприяння торгівлі зерном і постачання продовольства. Довжина становить 59 км, глибина 1,8 м, у будівництві (1604—1642) брало участь 6—12 тис. робітників. Через Луару побудований (1890—1896) найдовший у Європі акведук завдовжки 662 м і завширшки 11,5 м.

БРІН (BRIN) СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1973) — американський мільярдер російського походження, розробник пошукової системи та засновник компанії «Google» (разом з Леррі Пейджем). Дитиною виїхав з Москви з батьками до США (1979). Освіту здобув у Мерілендському і Стенфордському університетах. В останньому зустрівся і затоваришував з аспірантом-математиком Леррі Пейджем, з яким об'єдналися для створення пошукової системи для свого кампусу, а згодом заснували (1998) компанію «Google».

БРІОЛОГІЯ (*грец.* bryon — мох і logos — вчення) — розділ ботаніки, наука, що вивчає мохоподібні рослини, зокрема мохи (Bryophyta), печінкові мохи (Marchantiophyta) та антоцеротові (Anthocerotophyta), їхню морфологію, фізіологію, систематику, цитологію, географічне поширення, філогенію та екологію. Розвинулася (XIX ст.) завдяки працям Й. Гедвіга, В. Гофмейстера, К. Гебеля, Й. Веленовського та ін.

БРІСБЕН (*англ.* Brisbane) — місто (площа — 2119 км^2, населення — 1,9 млн осіб) на сході Австралії, столиця штату Квінсленд, що за кількістю жителів поступається лише Сіднею та Мельбурну. Розташоване в закруті річки Брісбен за 20 км від гирла, порт доступний для морських суден. Засноване (1824) як колонія для каторжників, назване на честь генерала Томаса Брісбена, нині інтенсивно зростає. Клімат субтропічний з жарким і вологим літом та теплою і сухою зимою.

БРОАД (BROAD) ЕЛІ (нар. 1933) — американський мільярдер, підприємець і філантроп, основних статків набув у галузі нерухомості і страховому бізнесі. Народився в єврейській родині, що емігрувала з Литви. Освіту здобув у Мічиганському університеті (1954). Починав бізнес співвласником компанії з нерухомості «Kaufman & Broad», придбав (1971) страхову кампанію «Sun Life», трансформував її в «Sun America» і вигідно та вчасно продав (за 18 млрд доларів США) компанії «American International Group» (1999).

БРОАД ПІК, К3 (*англ.* Broad Peak — Широкий пік) — гірська вершина (8051 м) в Кашмірі, в підконтрольних Пакистану Північних територіях на кордоні з Китаєм (Тибетський автономний район), дванадцятий за висотою пік у світі. Розташований у масиві Гашербрум на гірському хребті Каракорум, вперше подоланий (9 червня 1957) австрійськими альпіністами. Назва походить через широку вершину (понад 1,5 км), крім головного піка на горі також виділяють центральну (8047 м) і північну (7550 м) вершини.

БРОВАРИ — місто (площа — 34,2 км^2, населення — 95,0 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Броварського району Київської області України. Вперше згадується 1628, статус міста (1956), розташоване на слабо горбкуватій ділянці (перевищення висот до

10 м) Придніпровської низовини, на півдні Полісся. Один з найбільших промислових центрів Київського регіону.

БРОВАРКІВСЬКИЙ КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК – археологічна пам'ятка біля села Броварки Гадяцького району Полтавської області України на мисі, утвореному річками Псел та Грунь. Усього знайдено бл. 200 курганів (VI–V ст. до н. е.) уздовж правого берега Псла на площі 1,5 × 0,3 км (висота окремих сягає 6–12 м). Перші розкопки кількох курганів проведено М. Бранденбургом і В. Хвойкою (1902). Поховання здійснювалися в укріплених деревом просторих ямах, з посудом, знаряддями праці, зброєю тощо.

БРОВАРНЯ – заклад, де варять пиво, один з найдавніших і найпопулярніших слабоалкогольних напоїв людства. Перші свідчення про броварні походять з культури Межиріччя (3500–2900 до н. е.) та Єгипту. Давні римляни називали пиво латиною Cervisia на честь богині рільництва Церери, а в Європі з часів раннього середньовіччя професійно займаються броварською справою переважно монастирські ченці, які зберегли і розвинули технологію пивоваріння.

БРОВАРСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний музей у місті Бровари Київської області України створено як місцевий музейний заклад на громадських засадах (1981) і згодом перетворено на самостійний державний (1999). Експозиція розташована у 6 залах (загальна площа – 275 м^2) у сучасній будівлі в центрі міста: природознавча колекція, історико-археологічні експонати (з кам'яної доби до кінця XIX ст.), етнографічна виставка, події XX ст. та сучасного життя міста Бровари і виставковий зал.

БРОВАРСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Київської області, утворений 1923, площа – 1,2 тис. км^2, населення – 68,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 18,2 тис. осіб). Межує з Київською міськрадою, Бориспільським, Баришівським, Вишгородським, Козелецьким і Бобровицьким районами, адміністративний центр – Бровари. Розташований у межах Придніпровської низовини, на слабо хвилястій зандровій (північ) і лесовій (південь) рівнинах з широкими долинами річок Десна і Трубіж.

БРОВЧЕНКО ВОЛОДИМИР ЯКОВИЧ (нар. 1931) – радянський український поет, заслужений діяч мистецтв України (2001). Освіту здобув в Одеському технологічному інституті харчової та холодильної промисловості (1955). Головний редактор журналу «Дніпро» (1973–1979). Автор збірок «Шумлять жита» (1956), «Зустрічайте сонце» (1959), «Нерозстріляні зорі» (1966), «Найдорожче» (1981), «Навперейми літам» (1981), «Повернення з літа» (1985), «Як Мамай до Канади їздив» (1984) та ін.

БРОДВЕЙ (*англ.* broadway – широка дорога) – поширена в США назва вулиць, найвідоміша з яких є найстаршою (від першого поселення Новий Амстердам), найширшою і найдовшою вулицею Нью-Йорка (понад 25 км), що простягнулася через увесь Манхеттен, Бронкс і далі до Олбані (столиці штату Нью-Йорк). Бродвей з одностороннім рухом, знаменитим Театральним кварталом, Метрополітен-оперою, численними вернісажами і безліччю офісних будівель порушує перпендикулярне планування Манхеттену.

БРОДЕЦЬКЕ – селище міського типу (площа – 2,3 км^2, населення – 2,3 тис. осіб) Козятинського району Вінницької області України. Засноване 1712, смт (1981), розташоване на горбкуватій поверхні лівого берега річки Гнилоп'ять (притока Тетерева), на північному краї Придніпровської височини, біля перетину автошляхів Житомир – Вінниця і Козятин – Кременець.

БРОДИ – місто (площа – 8,7 км^2, населення – 23,8 тис. осіб) районного значення, центр Бродівського району Львівської області України. Засноване 1084, магдебурзьке право (1584), міський статус (1939), розташоване на берегах річки Бовдурка (правий приток Стиру), на майже плоскій поверхні Бродівської рівнини (з перевищенням висот до 10 м), біля межі Галичини і Волині та колишнього кордону між Австро-Угорською і Російською імперіями.

БРОДИН МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ (нар. 1931) – радянський український фізик, лауреат Ленінської (1966), Державних УРСР (1974), СРСР (1982) та України (1994) премій, академік АН УРСР (1982). Освіту здобув у Львівському університеті (1953) та аспірантурі Інституту фізики АН УРСР, з яким пов'язана наукова кар'єра – завідувач відділу з 1965, директор

(1987–2006), почесний директор з 2006. Автор понад 350 наукових праць з фізики твердого тіла, нелінійної оптики та квантової електроніки.

БРОДІВСЬКА СИНАГОГА – мурована Велика бродівська синагога збудована (1742) єврейською громадою міста Броди Львівської області України. Наріжний камінь заклав Іцхак Горовіц, а основні кошти на спорудження дав Яків Іцкович. Синагога була майже квадратною в плані спорудою оборонного типу, постраждала під час великої міської пожежі (1859), останній раз реставрована 1903. Нині пам'ятка перебуває в аварійному стані, руйнується під впливом природних умов і близька до повного знищення.

БРОДІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – створено до 900-річчя міста Броди (1984) Львівської області України як народний, згодом перетворено на філію Львівського історичного музею (1991) і за десятиліття – на самостійний історико-краєзнавчий музей (2001). Розміщений у будинку (XVIII ст.) колишнього повітового старости Австро-Угорщини. У фондах музею зберігається бл. 5 тис. предметів, експозиція складається з 43 розділів, побудована за хронологічним принципом та демонструється у 7 залах.

БРОДІВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Львівської області, утворений 1940, площа – 1,2 тис. км^2, населення – 60,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 26,0 тис. осіб). Межує з Радехівським, Буським, Золочівським, Гороховським, Демидівським, Радивилівським, Кременецьким і Зборівським районами, адміністративний центр – Броди. Розташований на горбистій поверхні (південь) масиву Вороняки (370–420 м) Подільської височини і полого-хвилястій рівнині (північ) Малого Полісся (220–280 м).

БРОДІВСЬКИЙ ЗАМОК – фортеця в Бродах Львівської області (Україна). Перший дерев'яний замок збудував засновник міста (1586) воєвода Станіслав Жолкевський, а фортеця бастіонного типу постала (1630–1635) за хазяйнування гетьмана Станіслава Конецпольського. За наступних власників – родин Собеських (1682–1704) і Потоцьких (1704–1834), замок набув сучасного вигляду, його неодноразово відвідували (XVII–XVIII ст.) монархи – Владислав IV, Ян II Казимир, Ян III Собеський, Йосип II.

БРОДСЬКИЙ ЙОСИФ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1940–1996) – російський та американський поет, перекладач, есеїст, лауреат Нобелівської премії (1987) з літератури. Засуджений за неробство (1964), емігрував до США (1972). Творчості притаманне осмислення світу як єдиного метафізичного та культурного цілого. Автор збірок віршів: «Остановка в пустыне» (1967), «Конец прекрасной эпохи» (1971), «Часть речи» (1972), «В Англии» (1977), «Римские элегии» (1982), «Новые стансы к Августе» (1983), «Урания» (1987), есе, п'єс, перекладів.

БРОДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІЛЛІЧ (1895–1969) – радянський український фізик і хімік, академік АН УРСР (1939), лауреат Сталінської премії (1946). Освіту здобув у Московському університеті (1922). Працював в Інституті народної освіти у Дніпропетровську (1922–1934), водночас в Інституті фізичної хімії АН УРСР (1927–1969), у т. ч. директором (1939–1969) та в Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті (1930–1941). Основні праці з хімічної термодинаміки, електрохімії розчинів та хімії ізотопів.

БРОДСЬКІ – династія російських (єврейського походження) купців, цукрозаводчиків і капіталістів, діяльність яких пов'язана з Україною. Голова династії **ІЗРАЇЛЬ МАРКОВИЧ БРОДСЬКИЙ** (1823–1888) розпочинав як торговець, інвестував капітал у цукрову промисловість (1860-ті) і став власником та орендарем 6 заводів. Його сини: **ЛАЗАР ІЗРАЇЛЕВИЧ БРОДСЬКИЙ** (1848–1904) був цукрозаводчиком, меценатом і філантропом, **ЛЕВ ІЗРАЇЛЕВИЧ БРОДСЬКИЙ** (1852–1923) – цукрозаводчиком і банківським діячем.

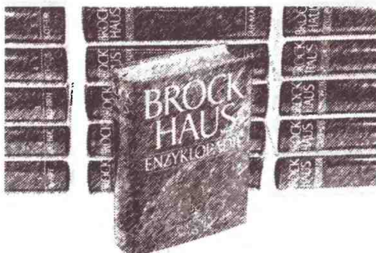
БРОДСЬКОГО СИНАГОГА – центральна хоральна синагога Києва, споруджена будівельною конторою Льва Гінзбурга за проектом інженера Георгія Шлейфера на кошти власника кількох цукрових заводів Лазаря Бродського і відкрита (5 вересня 1898) до 50-річчя з дня народження мецената. Більшу частину XX ст. була закрита для богослужінь (1926–1997), в будівлі були клуб, політшкола та академічний театр ляльок. Відновлена Центральна синагога Києва урочисто відкрита 14 березня 2000.

БРОЙЛЕРИ (*англ.* broiler – смажити на вогні) – молодняк птиці, що відгодовується на м'ясо. Залежно від виду птиці застосовуються різні вагові і вікові обмеження для: качок (у віці до 8 тижнів), курей (курчата до 7 тижнів, вагою до 2,5 кг), гусей і цесарок (до 12 тижнів), але ці рамки можуть змінюватися (від країни, регіону, з часом). Для вирощування бройлерів застосовують переважно м'ясні та м'ясо-яєчні породи птиці, м'ясо яких зазвичай використовують для смаження і приготування бульйону.

БРОЙЛЬ (BROGLIE) ЛУЇ ДЕ (1892–1987) – французький фізик-теоретик, один з творців сучасної квантової механіки, лауреат Нобелівської премії (1929) з фізики. Освіту здобув у Паризькому університеті (1913). Висунув (1924) ідею про хвильові властивості матерії. Праці присвячені будові атомного ядра, поширенню електромагнітних хвиль у хвилеводах, історії та методології фізики. Професор Паризького університету (1928), член (1933) і неодмінний секретар (1942) Паризької АН, іноземний член АН СРСР (1958).

БРОКАРДА ГІПОТЕЗА-ПРОБЛЕМА – гіпотеза теорії чисел, одна з відкритих (невирішених) математичних проблем, яка стверджує: між квадратами простих чисел (що йдуть поспіль), за винятком перших двох, завжди знайдеться хоча б 4 простих числа або всі числа послідовності $\pi(p^2_{n+1}) - \pi(p^2)$, крім першого, не менше 4, де $\pi(x)$ – кількість простих чисел, менших x. Названа на честь французького математика Анрі Брокарда (Brocard) (1845–1922), фахівця в галузі геометрії трикутника і кола.

БРОКГАУЗ (BROCKHAUS) ФРІДРІХ АРНОЛЬД (1772–1823) – німецький видавець, засновник видавничої фірми «Брокгауз». Вивчав торговельну справу в Дюссельдорфі і науки в Лейпцигу (1795). Заснував у Дортмунді (1795) оптову торгівлю англійською мануфактурою, яку згодом перевів у Амстердам (1802). Придбав в Амстердамі (15 жовтня 1805) підприємство з торгівлі та видання німецьких книг, а його нащадки прислужилися до створення російського 82-томного словника Брокгауза-Ефрона (1890–1907).

Енциклопедія Брокгауза

БРОККІ (BROCCHI) ДЖОВАННІ БАТИСТА (1772–1826) – італійський мінералог, геолог і палеонтолог. Вивчав юриспруденцію в Падуанському університеті, працював професором ботаніки в ліцеї Брешії з 1802, здійснив геологічні дослідження будови Апеннінського хребта й опис скам'янілостей італійської третинної системи. В останні роки життя подорожував Єгиптом, досліджуючи геологію країни, готуючи звіти про її мінеральні ресурси, але став жертвою місцевого клімату і передчасно помер.

БРОКОЛІ (*лат.* Brassica oleracea) – спаржева капуста, однорічна овочева рослина родини Капустяні, підвид цвітної капусти, на яку зовнішньо схожа. Походить з Малої Азії і Східного Середземномор'я, культивувалася ще римлянами і давно належить до популярних в Італії і Франції городніх культур та визнана за їхніми межами (XX ст.). Дієтичний легко перетравний продукт, уживається в їжу в свіжому, консервованому, квашеному і замороженому вигляді. Найкраще росте в прохолодному вологому кліматі.

БРОМ (Bromum, Br) – хімічний елемент, атомний номер 35, атомна маса 79,904, густина 3,12 г/см^3, належить до галогенів і утворює одноймену просту червоно-буру з різким запахом рідину Br_2. Уперше отриманий бром з морських водоростей французьким хіміком Антуаном-Жеромом Баларом (1826), промислове виробництво розпочалося 1860, а назву (*грец.* сморід) запропонував Жозеф-Луї Гей-Люссак. Промислово отримують окисленням бромідів хлором, а джерелом бромідів є морська вода.

БРОМАТОЛОГІЯ (*грец.* broma – їжа і logos – слово) – наука, до компетенції якої належить вивчення продовольчої сировини, харчових продуктів та допоміжних матеріалів, що використовуються для отримання продовольчих товарів, процесів їх перетравлення, засвоєн-

ня, харчових якостей, впливу на здоров'я, дотримання санітарно-гігієнічних норм їх вироблення, складування і продажу. Виникла на початку 1960-х внаслідок зміни харчової системи у розвинених країнах.

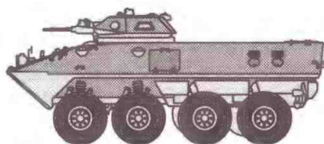
БРОНДУКОВ БОРИСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ (1938–2004) – радянський український актор, народний артист УРСР (1988), лауреат Державної премії України ім. О. Довженка (1995). Освіту здобув у Київському театральному інституті (1965), дебютував у фільмі С. Параджанова «Квітка на камені» (1962). Фільмографія актора включає бл. 130 ролей, зокрема: «Вий» (1967), «Афоня» (1975), «Гараж» (1979), «Шерлок Холмс и доктор Ватсон» (1979–1986), «Зелёный фургон» (1983), «Мастер и Маргарита» (1994) та ін.

БРОНЕВИЙ ЛЕОНІД СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1928) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1987). Освіту здобув у Ташкентському театрально-художньому інституті (1950) та Школі-студії МХАТ (1955). Актор театрів Грозного, Іркутська і Воронежа (1955–1962), Московських драматичних театрів на Малій Бронній (1962–1988) та «Ленком» з 1988. Ролі в кіно: «Семнадцать мгновений весны» (1973), «Тот самый Мюнхгаузен» (1979), «Покровские ворота» (1982), «Небеса обетованные» (1991) та ін.

БРОНЕНОСЕЦЬ (ПАНЦЕРНИК) – тип військового корабля, що несе захист із товстих броньованих плит. З'явився на озброєнні (XIX ст.) як результат збільшення сили артилерії. Першим вважається французький броненосець «Глухар» (La Gloire), після спуску на воду (1859) якого виробництво подібних суден розпочала Британія та ін. великі держави. За типом бронювання підрозділялися на: батарейні, казематні, брустверно-баштові, барбетні, цитадельні. Проектування нових броненосців припинено в 1890-ті.

БРОНЕНОСЦІ (або **ПАНЦЕРНИКОВІ**) (*лат.* Dasypodidae) – родина ссавців ряду неповнозубі, єдині сучасні тварини з тілом, зверху вкритим панциром, утвореним шкірним окостенінням. Він складає головний, плечовий і тазовий щитки та ряд смуг, що оперізують тіло зверху і з боків. Довжина тіла – 12–100 см, маса – 0,1–60 кг, довжина хвоста – 2,5–50 см. Кінцівки короткі, сильні, пристосовані до риття. Населяють степи, пустелі та савани Америки (від США до Чилі). Живляться комахами, зміями, плодами і падлом.

БРОНЕТРАНСПОРТЕР (БТР) – бойова броньована колісна або гусенична машина підвищеної прохідності, призначена для транспортування піхоти зі складу механізованих підрозділів на полі бою, ведення ними бою з машини та вогневої підтримки їх у період та після спішування, а також для ведення розвідки, охорони, патрулювання, зв'язку, доставки зброї, боєприпасів, евакуації поранених тощо. Зазвичай озброєні автоматичною гарматою і кулеметами, гранатометами та протитанковими ракетними комплексами.

Бронетранспортер

БРОНЗА – сплав міді (застаріла назва «спіж») та ін. металів чи неметалів. Зазвичай до її складу входить олово (1,25–10 %) як основний легуючий елемент, але застосовуються і сплави з алюмінієм, кремнієм, берилієм, свинцем та ін. елементами (за винятком цинку і нікелю). Серед неметалічних сполук найчастіше додають фосфор, що надає додаткової пружності, твердості і корозостійкості. Склад типової бронзи: 94,65 % (мідь), 5 % (олово) і 0,35 % (фосфор), температура плавлення: 930–1190 °С.

БРОНЗИ ЕПОХА (БРОНЗОВА ДОБА) – історичний період, що прийшов на заміну енеоліту (мідна доба), перехідному після кам'яної доби. Запропонований данським археологом Християном Томсеном (1788–1865) для систематизації археологічних знахідок. Характеризується виготовленням і використанням бронзових знарядь праці і зброї, появою кочового скотарства, поливного рільництва, писемності, рабовласницьких держав (IV–I тис. до н. е.), змінилася залізною добою (I тис. до н. е.).

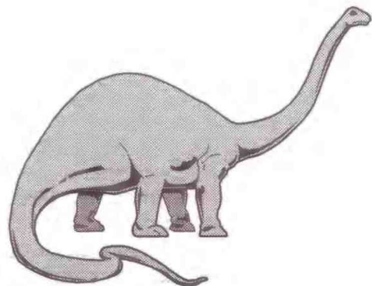
БРОНЗІНО (BRONZINO) АНЬОЛО (при народженні – **АНЬОЛО ДІ КОЗІМО ДІ МАРІАНО**) (1503–1572) – італійський живописець, представник маньє-

ризму. Створював фрески, вівтарні, релігійні, алегоричні картини на міфологічні теми. Найбільшої слави митець здобув завдяки портретам. Вона розпочалася з портрета герцога Урбіно Франческо Марія делла Ровере (1532). Служив придворним художником Медичі з 1533, створював святкові декорації, ескізи для гобеленових майстерень Флоренції (1540–1555), вівтарні образи тощо.

БРОНН (BRONN) ГЕНРІХ-ГЕОРГ (1800–1862) – німецький зоолог, палеонтолог і педагог, один із засновників систематики викопних безхребетних. Освіту здобув у Маннгеймському і Гейдельберзькому університетах (1821), професор природознавства (1833). У роботі «Allgem e ine Zoologie» (1850) зробив першу спробу представити тваринний світ у всій його сукупності, включаючи зниклі організми, а в праці «Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs» (1864) навів систематичний огляд тваринного царства.

БРОННИЦЬКИЙ БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК – заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області України. На площі 2,65 км^2 охороняються дубові ліси з реліктовими видами (дубів скельного та пухнастого, береки) і розрідженим підліском, утвореним дереном, калиною, ліщиною і бруслиною. Має протиерозійне, ґрунтозахисне і водоохоронне значення.

БРОНТОЗАВР (*грец.* bronte – грім і sauros – ящір) – вимерлий рід травоїдних динозаврів, що жили в юрському періоді (бл. 157–146 млн р. тому) в Північній Америці. Належать до роду Апатозаври (*лат.* apatosaurus – оманливий ящір). Вперше описаний професором палеонтології Єльського університету Гофоніїлом Маршем (1879). Один з найбільших динозаврів завдовжки до 20 м, вагою (за різними даними) до 18–22 т, мав довгий хвіст і шию, масивні ноги і маленьку голову (вага мозку 400 г), жив до 200 р.

Бронтозавр

БРОНХИ (*грец.* bronchos – дихальне горло, трахея) – розгалуження дихального горла у вищих хребетних та людини. Поділ трахеї у людини на два головних бронхи (правий товстіший і коротший) відбувається на рівні IV–V грудних хребців. Стінки бронхів утворені хрящовими кільцями і гладкими м'язами, а зсередини вистелені слизовою оболонкою. Розгалужуючись до бронхіол, утворюють єдине бронхіальне дерево, що проводить повітря при вдиху і видиху. Основне захворювання – бронхіт.

БРОНХІТ (*лат.* bronchus – бронх і itis – запалення) – запалення бронхів, що переважно спричиняється вірусами (грипу, парагрипу та ін.), бактеріями (пневмококами, гемофільною паличкою, стрептококами та ін.) та рідше грибками, контактом з алергенами або вдиханням токсичних речовин. Найчастіше зараження відбувається повітряно-крапельним шляхом. За міжнародною класифікацією хвороб виділяють гострий і хронічний бронхіти, що значно відрізняються за етіологією, патологією і терапією.

БРОНХОСКОПІЯ (*грец.* bronchos – горло, глотка і skopeo – спостерігаю) – метод безпосереднього огляду та оцінки стану слизових оболонок трахеї і бронхів за допомогою спеціального приладу, різновиду ендоскопів – бронхофіброскопа. Бронхоскопія застосовується з діагностичними та лікувальними цілями, показаннями до неї є підозра на пухлину або запалення в бронхах. Завдяки бронхоскопії можна витягти з бронхів чужорідні тіла, оглянути викривлені бронхи, провести біопсію і ввести лікарські засоби.

БРОНХОСПАЗМ (*лат.* bronchospasm) – звуження бронхів, спричинене скороченням м'язів бронхів (наприклад, при астмі або бронхіті). Хворий зазвичай вільно вдихає повітря в легені, а видих вимагає значних м'язових зусиль і супроводжується сильним шумом під час дихання. Стан, за якого можна позбутися бронхоспазму бронхолітичними засобами, називається оборотною закупоркою дихальних шляхів (наприклад, астма), а при незво-

ротній закупорці дихальних шляхів діагностується хронічний бронхіт.

БРОУНІВСЬКИЙ РУХ – невпорядкований, хаотичний рух дрібних частинок речовини в розчинах, названий на честь ботаніка Роберта Брауна (1773–1858), який спостерігав безладний рух спор плауна у воді під мікроскопом (1827). Теорію броунівського руху створив (1905) Альберт Ейнштейн. Відкриття і пояснення броунівського руху мало велике значення для фізики, оскільки засвідчило тепловий рух молекул.

БРОЧИНГ – різкі повороти (кидки) яхти в навітряний бік, що не піддаються управлінню. Рухи яхти в протилежному щодо крену напрямку спричинені несиметричністю розташування її корпусу (найчастіше на курсах фордевінд і бакштаг). Часто відбувається під час несення спінакера і завдяки великому диференту на ніс, через що відбувається прорив повітря під днище човна, втрата керованості і перехід судна у брочинг.

БРОШНІВ-ОСАДА – селище міського типу (площа – 5,1 км^2, населення – 5,9 тис. осіб) Рожнятівського району Івано-Франківської області України. Поселення у бойківському Прикарпатті існувало з XVI ст., але роком заснування вважається 1890, коли по сусідству почалося спорудження деревообробного заводу Шраєра та Іштера, смт (1940). Розташоване на правому рівнинному (з перепадом висот до 20 м) березі річки Сівка (притока Лімниці).

БРУК ПІТЕР СТЕФАН ПАУЛЬ (нар. 1925) – англійський режисер театру і кіно. Син єврейських емігрантів з Латвії, двоюрідний брат радянського режисера Валентина Плучека. Освіту здобув в Оксфордському університеті. Працював у Королівському шекспірівському театрі (Стратфорд-он-Ейвон) і драматичних театрах Лондона. Серед вистав: «Гамлет» (1955), «Король Лір» (1962), «Вишневий сад» (1981) та ін. Заснував і керував Міжнародним центром театральних досліджень у Парижі (1971).

БРУКВА (*лат.* Brassica napus rapifera) – рослина родини Капустяні, що, ймовірно, утворилася як гібрид білокачанної капусти і турнепсу (кореневої ріпи). Походить зі Скандинавії, вперше згадується в XVII ст. Корені та листя використовують в їжу та для корму свійським тваринам. Застосовується як дієтичний продукт з легкою послаблювальною дією, завдяки сечогінній і відхаркувальній дії використовується для лікування гастриту, ентериту й коліту.

БРУКСА ГОРИ (*англ.* Brooks Range) – заполярний, найпівнічніший хребет Скелястих гір, що пролягає із заходу на схід півострова Аляска (США і Канада). Загальна довжина становить до 970 км, середня висота – 2000–2500 м, найвища точка – гора Чамберлін (2749 м). Всі найбільші вершини вкриті льодовиками, а хребет являє собою вододіл Північного Льодовитого і Тихого океанів. Вік масиву оцінюється в 115–145 млн р., серед гірських порід переважають вапняки, кварцити, сланці і пісковики.

БРУМЕЛЬ ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1942–2003) – радянський російський легкоатлет (стрибун у висоту), заслужений майстер спорту СРСР (1961). Шестиразовий рекордсмен світу (найвищий результат – 228 см), чемпіон XVIII Олімпійських ігор (1964) у Токіо. Дістав тяжку травму ноги внаслідок падіння з мотоцикла (1965), довго лікувався і в спорт не повернувся. Освіту здобув у Московському інституті фізичної культури (1969). Працював літератором, автор і співавтор романів, повістей і п'єс.

БРУНЕЙ (ДЕРЖАВА БРУНЕЙ-ДЕРУССАЛАМ) – держава (ісламський султанат) у Південно-Східній Азії, розташована на північно-західному березі острова Борнео, що межує з Малайзією на суходолі, а на півночі омивається Південнокитайським морем. Площа – 5765 км^2, населення – 389,7 тис. осіб, столиця – Бандар-Сері-Бегаван, офіційні мови – англійська і малайська, грошова одиниця – брунейський долар. Складається з двох гористих областей (до 3000 м), вкритих (на 85 %) екваторіальними джунглями.

БРУНЕЙСЬКИЙ ДОЛАР (РІНГГІТ БРУНЕЮ) – валюта султанату Бруней, за міжнародним позначенням BND, що ділиться на 100 сенів (центів). Рання валюта в Брунеї включала черепашки каурі, нинішня запроваджена 1967 і прив'язана до сінгапурського долара у співвідношенні 1:1. Введено 4 серії купюр номіналом 1, 5, 10, 50, 100, 500, 1000, 10000 доларів і монети номіналом 1, 5, 10, 20 та 50 центів. Через часті випадки підробки грошей в обіг були введені (2004) банкноти з полімеру і нині вони всі полімерні.

БРУНО (BRUNO) ДЖОРДАНО ФІЛІППЕ (прізвисько – **БРУНО НОЛАНЕЦЬ**) (1548–1600) – італійський

чернець-домініканець, філософ-пантеїст і поет. У його натурфілософії, спрямованій проти схоластичного аристотелізму, неоплатонічні поняття про єдиний початок і світову душу переплітаються з уявленнями ранньої грецької натурфілософії. Відстоював концепцію про нескінченність Всесвіту і незліченної кількості світів. Звинувачений у єресі і спалений інквізицією в Римі. Автор філософських творів, поем, сонетів.

БРУНО ШУЛЬЦ (BRUNO SCHULZ) (1892–1942) – польський письменник та художник єврейського походження із Дрогобича, писав польською та німецькою мовами. Навчався у Львівському політехнічному інституті та Віденській академії мистецтв, стажувався в Парижі й Варшаві. Загинув у дрогобицькому гетто, більшість його художніх робіт та рукописів втрачена, а найбільша збірка рукописів, рисунків, графіки та листів зберігається у Варшавському музеї літератури ім. А. Міцкевича.

БРУНЬКА (*лат.* gemma) – зародок пагона рослин, що забезпечує його верхівкове наростання та галуження. Зазвичай утворюється у рослини в пазусі листка (пазушна брунька) або на верхівці стебла (верхівкова чи термінальна брунька) або на дорослих органах: стеблі, листі, корені (придаткова брунька). З вегетативних бруньок розвиваються вегетативні пагони, що складаються із зародкових стебла і листків, а з генеративних бруньок – квітки або суцвіття, складені з зачатків суцвіть і квіток.

БРУНЬКУВАННЯ – утворення нового організму з виростів тіла материнського організму (бруньок у рослин, інколи в ін. організмів). Подібний тип розмноження звичайний у рослин та грибів, подекуди трапляється у тваринних організмів (наприклад, гідри) та бактерій. Зазвичай брунька (або виріст) залишається прикріпленою до материнського організму протягом певного часу, після чого звільняється і стає вільним організмом. Новий організм генетично ідентичний материнському, тобто є його клоном.

БРУСИ ГІМНАСТИЧНІ – спортивний снаряд, задіяний у літніх олімпійських змаганнях зі спортивної гімнастики серед чоловіків (паралельні) і жінок (різновисокі). Міжнародна федерація з гімнастики регламентує діаметр (4 см) і довжину (240 см) жердини; (для чоловіків) висоту брусів від підлоги 200 см (від матів 180 см); (для жінок) висоту нижньої (161 см) і верхньої (241 см) жердин та діагональні відстані між ними (130–180 см). На снаряді виконуються силові і махові елементи, в комбінацію яких входить зіскок.

БРУСИЛІВ – селище міського типу (площа – 17,1 км^2, населення – 5,1 тис. осіб), центр Брусилівського району Житомирської області України. Засноване 1543, магдебурзьке право (1585), смт (1979), розташоване на берегах річки Здвиж (права притока Тетерева), на північно-східному краю Придніпровської височини і в південній частині Полісся.

БРУСИЛІВСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Житомирської області, утворений 1990, площа – 0,6 тис. км^2, населення – 16,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,1 тис. осіб). Межує з Попільнянським, Коростишівським, Радомишльським, Макарівським і Фастівським районами, адміністративний центр – Брусилів. Розташований на горбистій рівнині відрогів Придніпровської височини, розчленованій широкими долинами річок (найбільшою серед яких є Здвиж), балками та ярами.

БРУСИЛОВСЬКИЙ (ЛУЦЬКИЙ) ПРОРИВ (1916) – наступальна операція Південно-Західного фронту російської армії проти австро-угорських і німецьких військ під час Першої світової війни. Проведена чотирма російськими арміями (4 червня – 20 вересня 1916) року під командуванням генерала від кавалерії Олексія Брусилова (1853–1926) на фронті від Луцька до Чернівців. Під час операції завдано значної поразки австро-угорській армії та зайнято Галичину і Буковину.

БРУСЛИНА (*лат.* Euonymus) – рід рослин родини Бруслинові, включає бл. 220 видів, у т. ч. 130 вічнозелених. Рослини (до 1–3 м) ростуть у підліску широколистих та змішаних лісів в основному в помірній та субтропічній зонах обох півкуль (за винятком крайніх північних районів), зрідка трапляються в тропіках. Рід об'єднує листопадні і вічнозелені невисокі дерева або кущі з чотиригранними або округлими пагонами. Майже всі види отруйні, а багато з них здавна культивуються як декоративні.

БРУСНИЦЯ (*лат.* Vaccinium vitis-idaea) – зимозелений кущик родини Верескові. Невисокий (10–28 см заввишки) з повзучим довгим ко-

реневищем, стебло прямостояче з округлими, коротко опушеними гілочками, світлолюбний, росте на галявинах у європейських хвойних і мішаних лісах. Стиглі плоди – округлі яскраво-червоні ягоди (діаметром 7–12 мм), вживають свіжими або переробленими (варення, компоти, джеми, начинка для цукерок, пастила, сік, маринади, екстракти та напої).

БРУТ (BRUTUS) МАРК ЮНІЙ (85–42 до н. е.) – римський політичний і військовий діяч. Був одним з воєначальників диктатора Римської республіки Юлія Цезаря (бл. 102–44), намісником Трансальпійської (48–47 до н. е.) і Цизальпінської (46 до н. е.) Галлії, претором у Римі (44 до н. е.). Разом з Касієм очолив змову (44 до н. е.) проти Цезаря і, за переказами, одним з перших вдарив його кинджалом. Став історичним прототипом героя трагедії Вільяма Шекспіра «Юлій Цезар» (1599).

БРУТАЛІЗМ (НЕОБРУТАЛІЗМ) (*фр.* beton brut – необроблений бетон) – один із напрямів сучасної архітектури, що виник (1950-ті) у Великий Британії завдяки архітекторам Елісону (1928–1993) і Пітеру (1923–2003) Смітсонам. Поширився у країнах Західної Європи, США та Японії, а його споруди, немов підтверджуючи назву стилю, мають підкреслено важкі форми, оголені конструкції та системи інженерного устаткування. Витоки стилю вбачають у проектах і спорудах архітектора Ле Корбюзьє (1887–1965).

БРУЦЕЛЬОЗ (*лат.* brucellosis) – зоонозна інфекція, що передається від хворих тварин людині та характеризується множинним ураженням органів опорно-рухового апарату, нервової та статевої систем організму людини. Ін. назви – мальтійська, середземноморська або хвилеподібна лихоманка; лихоманка Кіпру або Гібралтару. Збудник захворювання – група мікроорганізмів роду Бруцели, патогенними для людини з них є три: збудник бруцельозу дрібної і великої рогатої худоби та свиней.

БРЮЇН (BRUIJN) ІНГЕ ДЕ (нар. 1973) – нідерландська плавчиня, рекордсменка світу на дистанціях 50 і 100 м вільним стилем та 100 м батерфляєм, 4-разова Олімпійська чемпіонка, 6-разова чемпіонка світу, 5-разова чемпіонка Європи. Виграла (1991) першу золоту медаль на чемпіонаті Європи, вперше стала (1999) чемпіонкою світу. Чемпіонка Олімпійських ігор (2000) у Сіднеї (50 і 100 м вільний стиль, 100 м батерфляй) і (2004) в Афінах (50 м вільний стиль). Офіційно пішла (2007) з великого спорту.

БРЮЛЛОВ КАРЛ ПАВЛОВИЧ (1799–1852) – російський художник, живописець, монументаліст, аквареліст, рисувальник, представник академізму. Освіту здобув у Петербурзький академії мистецтв (1821), відряджений до Італії, де на замовлення А. Демидова створив велику картину з історичним сюжетом – «Останній день Помпеї» (1827–1833). Автор відомих портретів: Ю. Самойлової, О. Пушкіна, О. Толстого, А. Петровського, Н. Кукольника, В. Жуковського, І. Крилова та автопортрету (1836–1848).

БРЮНН (*англ.* bruenn) – антропологічний тип європеоїдної раси (за назвою черепа з околиць чеського міста Брно), що характеризується архаїчними рисами, висхідними (поряд з представниками фальської раси і борребю) до палеолітичних типів (високий зріст, масивність статури, широке обличчя). Виділений американським антропологом К. Куном, поділяється на два типи: ірландський брюнн у західній Ірландії (до 40 % ірландців) і скандинавський брюнн, у південно-західній Швеції (синонім фальської раси).

БРЮСОВ ВАЛЕРІЙ ЯКОВИЧ (1873–1924) – російський письменник, поет і перекладач. Освіту здобув у Московському університеті (1899). Засновник російського символізму, творам якого притаманні раціоналізм і завершеність образів. Автор книжок віршів: «Tertia Vigilia» («Третья стража») (1900), «Urbi et Orbi» («Граду и Миру») (1903), «Stephanos» («Венок») (1906), «Семь цветов радуги» (1912), історичних романів: «Огненный ангел» (1908), «Алтарь победы» (1913), літературознавчих творів і перекладів.

БРЮССЕЛЬ (*нідерл.* Brussel – селище на болоті) – столиця (площа – 33 км^2, населення – 151 тис. осіб) Королівства Бельгія та її регіону Фландрії. Місто стало (1950-ті) важливим культурним і міжнародним центром, де містяться штаб-квартира блоку НАТО, Ради Європейського Союзу та ін. міжнародних організацій. Історичне ядро міста утворює п'ятикутник бульварів, прокладених на місці колишніх оборонних споруд. Клімат помірний морський, з середньою річною температурою +10 °C і кількістю опадів – 820 мм/р.

БРЮССЕЛЬСЬКА КАПУСТА (*лат.* Brassica oleracea) – дворічна рослина родини Капустяні. У їжу вживаються маленькі зелені листові качанчики (діаметром 2–5 см) у вареному або консервованому вигляді, що утворюються в пазухах листя. Росте в помірному кліматі і більш стійка до морозів і хвороб у порівнянні з качанною капустою. Її різновид з'явився (1750) як дика рослина на околицях Брюсселя, але бельгійці стверджують, що вперше виростили брюссельську капусту значно пізніше (1821).

БРЮССЕЛЬСЬКИЙ ПАКТ (1948) – договір, укладений у Брюсселі (17 березня 1948, набув чинності 25 серпня 1948) Великобританією, Францією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом, про військову допомогу, економічну і культурну співпрацю. Став першим у післявоєнній Європі військовим угрупованням (відомим під назвою Західного союзу) і підготовчим етапом до створення (квітень 1949) Північноатлантичного союзу (НАТО).

БРЮССЕЛЬ-ШЕЛЬДА КАНАЛ (*нідерл.* Zeekanaal Brussel-Schelde) – судноплавний канал у Бельгії, що з'єднує річки Сена і Рюпел, побудований (1550–1561) для поєднання водного шляху зі столиці країни з басейном Шельди і виходу в Атлантичний океан. Довжина становить 28 км, середня ширина – 30 м, глибина – 2 м. Канал багаторазово реконструювався, востаннє 1997.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ СТЕПАНОВИЧ (НАР. 1947) – радянський український літературознавець, педагог і громадський діяч, Герой України (2007). Освіту здобув у Київському університеті (1974). Науковий співробітник Інституту літератури НАН України (1980–1991). Ректор (1991–1994) і президент (1994–2007) Національного університету «Києво-Могилянська академія». Автор понад 400 творів, зокрема книг: «Іван Сенченко» (1981), «Ліна Костенко» (1990), «Микола Зеров» (1991) та ін.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ ІВАН МАРТИНОВИЧ (1623–1668) – український державний діяч, гетьман Лівобережної України (1663–1668). Уперше згадується в реєстрі Чигиринської сотні, де був старшим слугою (стайничим) у резиденції Богдана Хмельницького та виконував його дипломатичні доручення. Обраний кошовим отаманом (1659–1663). На Чорній раді в Ніжині обраний гетьманом Лівобережної України, провадив промосковську політику, уклавши Батуринські (1663) і Московські (1665) статті.

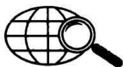
БРЯНКА – місто (площа – 63,5 км², населення – 49,0 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Брянківської міськради Луганської області України. Перше поселення засноване 1696, згодом було районом міста Кадіївка (з 1978 – Стаханов), міський статус (1962), розташоване на берегах річки Лозова (притока Лугані), на горбистій поверхні південно-східної частини Донецького кряжа, порізаній ярами і балками.

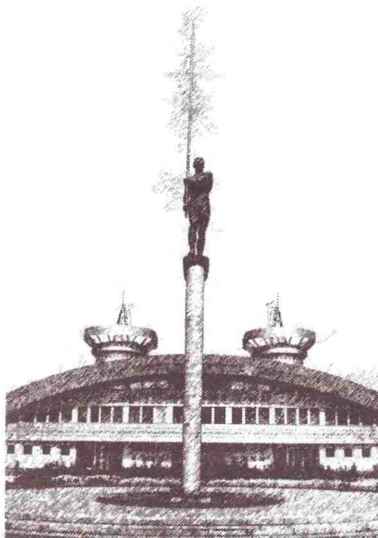
БРЯНСЬКА ОБЛАСТЬ – регіон Російської Федерації на заході країни (площа – 34 857 км², населення – 1,3 млн осіб) , заснований 1944, адміністративний центр – Брянськ. Розташована на кордоні з Україною (Чернігівщина і Сумщина) і Білоруссю (Гомельська і Могилевська область), межує зі Смоленською, Калузькою, Орловською і Курською областями Росії. Лежить у західній частині Східноєвропейської рівнини, займаючи частину басейну Десни та її лісистий вододіл з Окою. Клімат помірно континентальний.

БУАДЮВАЛЬ (BOISDUVAL) ЖАН БАТИСТ АЛЬФОНС ДЕ (1799–1879) – французький ентомолог і ботанік. Був хранителем ентомологічного кабінету вченого-ентомолога графа П'єра Дежана (1780–1845), президент Ентомологічного товариства Франції. Автор праць: «Видовий склад і природна історія жуків Європи» (у співавторстві з Дежаном, 1829–1840), «Історичні види нових або маловідомих лускокрилих Європи» (1832–1843), «Лускокрилі Мадагаскару» (1833), «Лускокрилі Одеси і Кавказу» (1848) та ін.

БУБЕР (BUBER) МАРТИН (МАРДОХАЙ) (1878–1965) – німецький та єврейський філософ-екзистенціаліст, теоретик сіонізму. Освіту здобув в університетах Відня, Берліна, Цюриха і Лейпцига. Основні ідеї діалогічного буття викладені в книзі «Я і Ти» (1923). Професор філософії іудаїзму та етики в університеті Франкфурта-на-Майні (1924–1933), емігрував у Швейцарію (1933) і далі в Палестину (1938), де був професором соціології Єрусалимського університету (1938–1951). Був першим президентом АН Ізраїлю (1960–1962).

БУБКА СЕРГІЙ НАЗАРОВИЧ (нар. 1963) – радянський український легкоатлет (стрибки з жер-

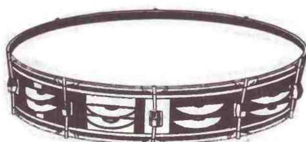

Пам'ятник С. Н. Бубці

диною), заслужений майстер спорту (1983), повний кавалер ордену «За заслуги» (1994–1999), Герой України (2001). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1987). Олімпійський чемпіон (1988), 10-разовий чемпіон і 35-разовий рекордсмен (більше за всіх у легкій атлетиці) світу. Член Міжнародного олімпійського комітету з 1999 та його виконкому (2000–2008), президент НОК України з 2005.

БУБНОВИЙ ВАЛЕТ — товариство художників, що утворилося (1911) після художньої виставки «Бубновий валет» (грудень 1910 – січень 1911). Спочатку об'єднання залучало переважно московських живописців, до яких згодом приєдналися художники Петербурга та ін. міст, у виставках брали участь багато художників із Західної Європи (французи та німці). Проіснувало до грудня 1917, а ретроспективна виставка творів художників групи «Бубновий валет» відбулася (1927) в Третьяковській галереї.

БУБОН — поширений, відомий з давніх часів ударний музичний інструмент з невизначеною висотою звуку. Являє собою круглий тонкий дерев'яний обруч, на який з одного боку натягнуто шкіру, з протилежного боку натягну-

Бубон

то жильні струни або дротики, на які підвішують дзвіночки, а у спеціальні бічні прорізи обруча встановлено малі металеві тарілочки (брязкальця). Основне завдання інструмента в оркестрі – утримувати темп та надавати певного колориту та характеру музиці.

БУБУКІН ВАЛЕНТИН БОРИСОВИЧ (1933–2008) – радянський футболіст (нападник) і тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1960), заслужений тренер РРФСР (1990). Виступав за московські клуби (1952–1965), переважно «Локомотив», володар Кубка СРСР (1957), чемпіон Європи (1960). Тренував команди «Локомотив» Москва (1966–1968), «Таврія» Сімферополь (1970–1972), «Карпати» Львів (1972–1974), ЦСКА Москва (1975–1987, з перервами) та ЦСКА Ханой (1978, чемпіон В'єтнаму).

БУГАЄЦЬ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1940) – радянський український промисловець і підприємець, лауреат Державних премій УРСР (1991) та України (2005), повний кавалер ордену «За заслуги» (1999–2009), Герой України (2002), заслужений машинобудівник України (1994). Освіту здобув у Харківському політехнічному інституті (1968) та Українському заочному політехнічному інституті (1971). Пройшов трудовий шлях від техніка (1962) до генерального директора ВАТ «Турбоатом» (1986–2006).

БУГАЇВКА – селище міського типу (площа – 26,5 км^2, населення – 3,2 тис. осіб) Перевальського району Луганської області України. Засноване 1763, смт (1938). Шахтарське містечко розташоване на рівнинній поверхні північно-східної частини Донецької височини (висота 130 м), на берегах річки Білої (притока Лугані) та Ісаківського водосховища.

БУГАЙ (БЕРБЕНИЦЯ) – фрикційний музичний інструмент для акомпанування, що за тембром нагадує ревіння бугая. Являє собою невеличку діжечку (дерев'яний циліндр), з обтягнутим шкі-

рою верхнім отвором. До шкіри в центрі прикріплено жмут кінського волосся. Використовується як басовий інструмент, коли музикант зволоженими у квасі руками сіпає за волосся, а висота звучання змінюється залежно від того, де зупиниться його рука. Поширений у країнах, що перебували у складі Австро-Угорщини.

БУГАТТІ (BUGATTI) ЕТТОРЕ АРКО ІСІДОРО (1881–1947) – французький конструктор і промисловець італійського походження, засновник автомобілебудівної компанії «Бугатті» (1909), творець спортивних, перегонових та ексклюзивних авто. Освіту здобув в Академії образотворчих мистецтв у Мілані (1905). Перший автомобіль сконструював 1898, за який отримав золоту медаль на виставці в Мілані. До заснування власної фірми встиг стати автогонщиком і попрацювати у найбільших автобудівних фірмах Європи.

БУГЕЛЬ – багатозначний термін, деталь механізму, пристрою, транспортного засобу, що зазвичай має форму кільця: (трубопровідна арматура) деталь запірних, регулювальних клапанів і засувок; (морська справа) металеве кільце на щоглі корабля для кріплення снастей; (мотоциклетний) металева сходинка у хвості мотоцикла або скутера для запобігання перекиданню та трюкової їзди; (гірські лижі) пристрій для буксирування гірськолижників угору; (електрика) тип струмоприймача рейкового транспорту (найчастіше в трамваях); (будівництво) металеве кільце на верхньому кінці палі (запобігає руйнуванню під час забивання).

БУГЕНВІЛЬ – острів у Тихому океані (площа – 8800 км^2, населення – 180,3 тис. осіб), найбільший у групі Соломонових островів, що входить до складу держави Папуа-Нова Гвінея. Острів названий на честь Луї Антуана де Бугенвіля (1729–1811), французького мандрівника, керівника першої французької навколосвітньої експедиції. Укритий вологими тропічними лісами, найвища точка – вулкан Балбі (2743 м), розвідане одне з найбільших родовищ міді у світі, видобувається золото. Клімат тропічний, вологий.

БУГЕНВІЛЬСЬКА ЯМА – глибоководна западина Тихого океану, завдовжки 330 км, найбільша глибина – 9103 м, розташована в Соломоновому морі між островами Бугенвіль (8,8 тис. км^2) і Нова Британія (36,5 тис. км^2), що належать державі Папуа-Нова Гвінея. Западина має тектонічне походження, названа на честь французького мореплавця, керівника першої французької навколосвітньої експедиції, графа Луї Антуана де Бугенвіля (1729–1811).

БУГИ (БУГІСИ) – етнічна група (до 5,2 млн осіб), переважна більшість мешкає на островах Сулавесі (південно-західна частина) і Калімантан (на сході) (Індонезія), в Малайзії, Брунеї і Сінгапурі. Розмовляють бугійською мовою, що належить до індонезійських мов австронезійської мовної родини. Створили оригінальну культуру (XIV–XVI ст.), розвинули власну писемність і національну літературу, навернуті до ісламу в XVII ст. Основні заняття – землеробство, тваринництво, морські промисли, ремесла і торгівля.

БУГІ-ВУГІ (*англ.* boogie-woogie) – джазовий фортепіанний стиль (інструментальні п'єси в якому часом виконуються оркестрами), що з'явився (1900-ті) через необхідність наймати піаністів замість оркестрів у недорогих кафе, барах та ін. місцях, де на вечірках розважали публіку. У моду входила синкопована, енергійна музика під назвою «джаз», і, щоб замінити цілий оркестр, піаністи вигадували різні способи ритмічної гри, зокрема з характерними вісьмома ударами в такті – візитною карткою бугі-вугі.

БУГОВА ЛІЯ ІСАКІВНА (1900–1981) – радянська театральна актриса, народна артистка УРСР (1946). Освіту здобула в театральній студії Культур-Ліги (1920). Актриса театрів України: Вінницького (1920–1922), Київського державного єврейського (1922–1929), Пересувного України (1929–1933), Одеського державного єврейського (1934–1939), Одеського російського драматичного (1939–1941, 1945–1981), Київського особливого військового округу (1942–1945).

БУГО-ДЕСНЯНСЬКИЙ – зоологічний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Стрижавка Вінницького району Вінницької області України. На площі 10,73 км^2 охороняється водно-болотний комплекс у місці впадіння річки Десни в Південний Буг. Включає типову діброву з домінуванням дуба звичайного і супутніми широколистими породами (кленом, липою, грабом). Місце відтворення

і збереження цінних тварин: бобер, видра річкова, свиня дика, козуля, заєць сірий, чапля сіра та ін.

БУГО-ДНІСТРОВСЬКА КУЛЬТУРА (БДК) — археологічна культура доби неоліту (VI—IV тис. до н. е.), матеріали якої відомі на території лісостепової та степової зони Північного Причорномор'я в межах Правобережної України та Молдови (басейн середніх течій Дністра та Південного Бугу). Її вивчення започатковане (1930—1931) роботами на неолітичних поселеннях Гард та Чорний Ташлик у Побужжі, а найдетальніше стаціонарно досліджені неолітичні пам'ятки Південного Бугу В. Даниленком (1949—1961).

БУЗЬКИЙ ЛИМАН — затока в північній частині Чорного моря в Миколаївській і Херсонській областях України. Утворився під час останньої трансгресії (наступу на суходіл) моря, коли були затоплені пониззя і гирла річок Південний Буг та Інгул. Довжина лиману — 47 км, ширина — 5—11 км і глибина — 3—7 м, судноплавний, на лівому (східному) березі, в гирлі річки Інгул розташоване місто Миколаїв. На півдні Бузький лиман впадає в Дніпровський, утворюючи Дніпровсько-Бузький лиман, сполучений з Чорним морем.

БУДАЙСЬКА ЗАМОК-ФОРТЕЦЯ (*угор.* Budai Var) — історичний королівський замок у Будапешті (Угорщина), розташований на березі Дунаю і включений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1987). Першу королівську резиденцію на цьому місці побудував (1247—1265) угорський король Бела IV. Нині являє собою комплекс видатних архітектурних пам'яток, найвизначнішою з яких є Королівський палац (1875—1912), повоєнну реконструкцію якого (1945—1980) вважають однією з найкращих у Європі.

БУДАНІВСЬКИЙ ЗАМОК — фортеця в с. Буданів Тернопільської області (Україна) розташована на високому лівому березі річки Серет. Перший дерев'яний замок на цьому місці поставив галицький воєвода Якуб Будзановський (1550), перебудований у камені (1600-ті). Під час турецької окупації Поділля замок перетворили на руїни війська Ібрагім-паші (1675). Згодом Потоцькі віддали замок під жіночий монастир Сестер Милосердя. Нині лише відновлена вежа (1928) нагадує про потужну фортецю.

БУДАПЕШТ (*угор.* Budapest) — столиця (площа — 525 км^2, населення — 1,7 млн осіб) Угорщини і найбільше місто країни. Король Бела IV на Фортечний горі (527 м) над Дунаєм збудував укріплений замок — Буду, яку проголошено (1361) столицею Угорського королівства. Сучасне місто і його назва утворилися (1873) завдяки злиттю Буди (на правому горбистому березі Дунаю) і Пешта (розташованого напроти на лівому рівнинному березі Дунаю). Клімат континентальний, м'який.

БУДАПЕШТСЬКА ОПЕРАЦІЯ — стратегічна наступальна операція південного крила радянських військ (2-го та 3-го Українського фронтів і Дунайської військової флотилії) на Східному фронті Другої світової війни, що тривала 108 днів (29 жовтня 1944—13 лютого 1945). Війська Червоної армії просунулися в глиб ворожої території на 250—400 км і захопили центральні райони Угорщини (єдиного на той час союзника Німеччини на європейському континенті) та столицю Будапешт.

БУДАПЕШТСЬКИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ (*угор.* Neprajzi Muzeum) — вважається одним з найбільших музеїв етнографії в Європі, колекція якого включає майже 200 тис. експонатів, серед яких художні роботи, фотографії, одяг, аксесуари, коштовності різних епох. Присвячений культурі не лише угорського народу, а й ін. європейських та неєвропейських народів від первісного суспільства до цивілізованого. Розміщується (1973) в будівлі колишнього Палацу правосуддя напроти споруди угорського парламенту.

БУДАПЕШТСЬКИЙ МУЗЕЙ ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ — центральний музей Угорщини, що демонструє історію мистецтв країн Західної Європи з часів Давніх Єгипту і Греції до сьогодення. Заснований за т. зв. «Законом Тисячолітньої річниці» (1896) і за десятиліття відкритий (1906) для публіки. Головні відділи музею: «Античний», «Давнього Єгипту», «Галереї живопису старих майстрів, нового часу і графіки», «Старої скульптури і майстрів нового часу», «Бібліотека», «Архів художніх документів і реліквій», «Фототека» тощо.

БУДАЦЬКИЙ (ШАБОЛАТСЬКИЙ) ЛИМАН — лиман у Білгород-Дністровському районі Одеської області України, розташований на узбережжі Чорного моря і відокремлений від нього

низьким (1–3 м) і вузьким (100–130 м) піщано-черепашковим пересипом бл. 18 км завдовжки. Площа – 32 км², довжина – 15 км, найбільша ширина – до 2,7 км, середня глибина – 1,1 м, солоність – 12–26 %, дно вкрите мулами (завтовшки 0,3–0,6 м), у прибережній частині піщане. На березі лиману розташоване курортне селище Сергіївка.

БУДДА (*санскр.* пробуджений, просвітлений) – у буддизмі так називають будь-кого, хто досяг просвітління (бодхі) і відкрив дхарму (істину). Серед перших зазвичай постає ім'я (за одними даними) засновника буддизму Сіддхартха Гаутами (бл. 623–544 до н. е.), який, за переказами, походив з царського роду племені шак'їв у Північній Індії, досяг бодхі (бл. 588 до н. е.) та (за ін. даними) не вважається буддистами ні першим, ні останнім Буддою, хоча пізніше і прозваний Буддою Шак'ямуні («відлюдник із шак'їв»).

БУДДА УСИКУ ДАЙБУЦУ – статуя Будди Амітабхи в японському місті Усику, за 50 км на північний схід від Токіо. Третій за розмірами Будда у світі (Дайбуцу – *яп.* гігантський Будда), створений (1995) у парку Усику Аркадія, сягає 100 м висоти (а з лотосоподібним цоколем і платформою – 120 м). Статуя всередині складається з понад 6 тис. бронзових пластин, її вага – 4 тис. т, довжина лівої (опущеної) руки становить 18 м, обличчя – 10 м, рота – 4 м, ока – 2,5 м і носа – 1,5 м.

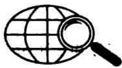
БУДДИ СТАТУЯ – БОДХІСАТТВА ГУАНЬЇНЬ – 108-метрова тристороння статуя, що являє собою три особи Будди (Сучасного, Минулого і Майбутнього), розташована на березі Південнокитайського моря на острові Хайнань (Китай). Збудована (2005) біля гори Наньшань (Південна гора) на території однойменної міжнародної зони туризму, відкритої (1999) на площі 50 км² за 40 км від міста Санья. Тут зібрані пам'ятки буддійської культури, зокрема золота статуя (140 кг) богині Гуаньїнь – найважча в Азії.

БУДДИ СТАТУЯ – ЛАЙКІУН СЕТКІАР – релігійна скульптурна споруда жовтого кольору в містечку Кхатакан-Таунг, розташованому на березі річки Чиндуїн, за 136 км від міста Мандалай, у центральній частині Союзу М'янма. Являє собою 116-метрову статую Будди, встановлену на двоступінчастому постаменті, з яким загальна висота сягає майже 130 м. Побудована (1996–2008) на пагорбі, на схилі якого раніше з'явилася також грандіозна розмальована 90-метрова статуя лежачого Будди.

БУДДИ СТАТУЯ – МАЙТРЕЙЯ В ЛЕШАНІ – одна з найвищих (71 м) статуй Будди, що понад тисячоліття була найвищою скульптурою світу, пам'ятка Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Висічена в пісковиковій скелі (713–803) в горі Ліньюньшань при злитті річок біля міста Ле-

Статуя Будди Лайкіун Сеткіар

шань у провінції Сичуань (Китай). Обличчя Будди Майтрейя звернене до священної гори Емейшань, голова височіє врівень з горою, а стопи спираються на берег річки. Висота голови сягає 15 м, розмах плечей – 30 м, довжина пальця руки – 8 м.

БУДДИ СТАТУЯ – СЕНДАЙ ДАЙКАННОН – релігійна скульптурна споруда білосніжного кольору в місті Сендай, розташованому неподалік від узбережжя Тихого океану, на північному сході острова Хонсю (Японія). Вважається шостою за висотою (бл. 100 м) статуєю в світі, на оглядовий майданчик, влаштований у верхній частині статуї-хмарочоса екскурсантів доправляє швидкісний ліфт.

БУДДИЗМ – одна зі світових релігій, що зародилася на північному сході Індії (544–486 до н.е.), де проповідував історичний будда Сідгартха Гаутама, і поширена переважно в Азії. Оригінальна назва: Дгарма (Закон, Вчення) або Будда-дгарма (вчення Будди). Основні положення буддизму викладені в Чотирьох Шляхетних істинах: життя неминуче пов'язане зі стражданнями; їх причиною є жадоба чуттєвих насолод; щоб її уникнути, треба звільнитися від цієї жадоби і досягти повного заспокоєння – Нірвани.

БУДЖАК (*тур.* кут, закуток) – історична область (площа – 12,4 тис. км^2) на півдні Бессарабії, що займає південну частину межиріччя Дунаю, Дністра і Пруту, на заході починаючись від прутського гирла, а на сході омивається Чорним морем. Є західною частиною більшої, переважно степової області – Північного Причорномор'я і нині включає південні райони Молдови і південно-західну частину Одеської області України. Один з найсвоєрідніших регіонів зі строкатим національним складом.

БУДИ – селище міського типу (площа – 4,8 км^2, населення – 6,4 тис. осіб) Харківського району Харківської області України. Засноване в 1850-ті, смт (1938), розташоване на схилах долини річки Біла (притока Можу), розчленованих ярами і балками, ускладнених зсувами. Значним містечко стало завдяки Будянському фаянсовому заводу, заснованому (1888) російським підприємцем Матвієм Кузнецовим.

БУДИКО МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1920–2001) – радянський російський геофізик, лауреат Ленінської премії (1958), академік РАН (1992). Освіту здобув у Ленінградському політехнічному інституті (1942), працював у Головній геофізичній обсерваторії ім. О. Воєйкова, директор з 1954. Основні наукові праці в галузі фізичної кліматології, біокліматології, актинометрії, сформулював періодичний закон географічної зональності, розрахував тепловий баланс Землі з урахуванням низхідного потоку сонячної енергії.

БУДИЛЬНИК – годинник зі спеціальним механізмом для звукового або світлового сигналу в заданий момент часу. Назва вказує на основне його призначення – пробудження власника вранці. Вважається, що перший механічний будильник створив американець Леві Хатчинс (1787), але він дзвонив лише о четвертій ранку. Будильники поділяються на механічні та електронні, функції будильника часто включені в телевізори, мобільні телефони тощо.

БУДІВЕЛЬНЕ МАШИНОБУДУВАННЯ – галузь важкого машинобудування, підприємства якої виробляють машини та устаткування для механізації промислового, житлового і шляхового будівництва, видобутку і виробництва будівельних матеріалів. Основна продукція: екскаватори, бульдозери, канавокопачі, грейдери, скрепери, будівельні крани, трубоукладачі, комплекти устаткування для швидкісного будівництва автомобільних шляхів, механізації процесів виробництва будівельних матеріалів тощо.

БУДІВЕЛЬНИЙ РОЗЧИН – матеріал, що добувається при затвердінні спеціально дібраної суміші з неорганічної в'яжучої речовини, дрібного заповнювача, води та (за необхідності) спеціальних добавок. За видом в'яжучої речовини поділяються на: цементні, вапняні, гіпсові та змішані; за щільністю на: важкі (в сухому стані понад 1500 кг/м^3) і легкі (до 1500 кг/м^3); за призначенням на: для кам'яної кладки, монтажу стін та великих блоків, обробні та спеціальні (жаростійкі, кислотостійкі, ін'єкційні тощо).

БУДІВЕЛЬНИЙ ФЕН (ТЕРМОФЕН) – електричний прилад, який видає спрямований потік нагрітого повітря і вважається одним з найбільш функціональних електричних інструментів. Ззовні і внутрішньою будовою нагадує побутовий фен але дозволяє нагрівати видуте повітря до 650 °С. Застосовується для зняття старого покриття, пайки і лудіння, роз-

морожування замерзлих труб, зварювання пластмас тощо.

БУДІВЕЛЬНИК – український баскетбольний клуб з Києва, один із найсильніших в СРСР і Україні. Заснований (1945) на базі Інституту фізичної культури як команда «СКІФ», що протягом 13 років формувала склад переважно із власних студентів, доки не пробилася до вищого дивізіону. Чемпіон України (1958, 1964–1966, 1992–1997, 2011); чемпіон (1989), срібний (1965, 1966, 1977, 1979–1982) і бронзовий (1962, 1964, 1970, 1974, 1983, 1984, 1988, 1990) призер СРСР.

БУДІВЛЯ – вид споруди, складеної з несучих та огороджувальних або сполучених конструкцій, що утворюють наземні чи підземні приміщення для проживання, перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин тощо, до яких належать: житлові, громадські, торговельні, промислові та ін. будівлі. Крім будівель до споруд також належать інженерні споруди, призначені для виконання технічних, військових, транспортних завдань (наприклад, міст, телевізійна щогла, тунель, віадук, станція метро тощо).

БУДРАЙТІС (BUDRAITIS) ЮОЗАС СТАНІСЛАВАС (нар. 1940) – радянський литовський актор театру і кіно, народний артист Литовської РСР (1982). Освіту здобув у Вільнюському університеті (1968) і на Вищих курсах сценаристів і режисерів у Москві (1978). Актор Каунаського драматичного театру (1980–1988). Понад 100 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Никто не хотел умирать» (1966), «Щит и меч» (1968), «Король Лир» (1970), «Опасный возраст» (1981), «Никколо Паганини» (1982), «Грешник» (1988) «ДМБ» (2000).

БУДУАР (*фр.* boudoir) – кімната, що належить жінці, гардероб або спальня. Термін з'явився (XVIII ст.) та історично був жіночою територією господині будинку, що включала спальну кімнату, приміщення для купання, одягання тощо. Будуар можна вважати аналогом чоловічого кабінету. У пізніші часи будуари використовували для створення предметів мистецтва, присвячених жінці (скульптура, живопис), а також для інтимних зустрічей та утіх.

БУДЬОННИЙ СЕМЕН МИХАЙЛОВИЧ (1883–1973) – російський радянський воєначальник, повний Георгіївський кавалер (1916), Маршал Радянського Союзу (1935), тричі Герой Радянського Союзу (1958, 1963, 1968). Розпочав службу в царській російській армії (1903) в козачому полку, навчався на річних курсах в Петербурзі у Вищій кавалерійській офіцерській школі (1908). За радянської влади створив і командував Першою кінною армією (1919–1923), обіймав керівні посади в Червоній армії.

БУДЯК (*лат.* Cirsium) – рід багаторічних або дворічних трав'янистих рослин родини Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae). Об'єднує бл. 480 видів на теренах Північної півкулі, багато з яких – медоноси. Будяк польовий – злісний бур'ян, деякі види об'єднує народна назва – осот.

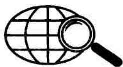
БУЕНОС-АЙРЕС (*ісп.* Buenos Aires – Добрі Вітри) – столиця (площа – 200 км^2, населення – 3,1 млн осіб) Аргентини, одне з найбільших міст Південної Америки, що утворює одну з найбільших агломерацій у світі – Великий Буенос-Айрес (бл. 15 млн осіб). Засноване (1536) іспанським конкістадором Педро Мендосо на південному березі затоки Ла-Плата. Розташоване на рівнинній місцевості за 275 км від Атлантичного океану. Клімат субтропічний, середня річна температура +17,6 °С, опади – 1150 мм/р.

БУЕНОС-АЙРЕС (ХЕНЕРАЛЬ-КАРРЕРА) – озеро льодовикового походження на висоті 217 м у Патагонських Андах, на кордоні Чилі та Аргентини. Площа – 1850 км^2, найбільша глибина – 590 м, західна частина фіордоподібна з крутими залісненими схилами, східна – облямована моренними плато. З озера витікають річки Бейкер і Ріо-Десеадо. Відкрите Карлосом Марією Мояно під час експедиції (1880–1881).

БУЄР (*нідерл.* boeier) – легкий човен або платформа (являє собою корпус із місцем для ле-

Буєр

жачого буєриста), що встановлений на трьох особливих металевих ковзанах та оснащений щоглою з трикутним вітрилом. Керування здійснюється буєристом, має багато спільного з управлінням яхтою і вимагає спеціальних навичок. Вважається, що перші буєри з'явилися у Нідерландах (XVIII ст.), нині це найшвидші вітрильні засоби пересування, рекорд швидкості, зареєстрований у США, сягає бл. 230 км/год.

БУЄРНИЙ СПОРТ – вид спорту, де основним снарядом змагання є буєр (спеціальна легка конструкція, що пересувається на ковзанах за допомогою вітрила), керований одним спортсменом. Перші відомі перегони в Росії на дистанції 32 версти організував Петербурзький річковий яхт-клуб (січень 1882). Прототип сучасного спортивного буєра створений (1937) у США на замовлення газети «Detroit News», був доступний за ціною і мав відмінні ходові якості, тому змагання на них досі позначаються як тип DN.

БУЖАНИ – східнослов'янське плем'я, що мешкало (VIII–X ст.) на землях у басейні річки Західний Буг, від якої і дістало назву. Вони згадуються у давньоруському літописі «Повість минулих літ» та іноземній хроніці «Баварському анонімі» (X ст.), за даними яких бужани мали понад дві сотні укріплених городищ, а головними центрами були Буськ і Белз. На думку частини дослідників, бужани і волиняни раніше називалися дулібами та розчинилися серед племен Київської Русі (X ст.).

БУЖОК – річка у Волочиському, Красилівському, Хмельницькому і Летичівському районах Хмельницької області України, ліва притока Південного Бугу. Довжина – 78 км, площа басейну – 704 км^2, ухил – 0,77 м/км, починається між селами Попівці і Пахутинці. Долина трапецієподібна (завширшки до 3 км, завглибшки 30 м), ширина річища – до 10 м. Живлення атмосферне (60 % річного стоку навесні), льодостав (грудень – березень), стік зарегульований, воду використовують для сільськогосподарських потреб.

БУЖУМБУРА – столиця (площа – 43 км^2, населення – 375 тис. осіб) і найбільше місто Республіки Бурунді, розташоване на північно-східному узбережжі озера Танганьїка, на висоті 775 м. Назва перекладається як «ринок, де торгують картоплею», місто вперше згадується (1889), коли стало військовим постом Німецької Східної Африки, після Першої світової війни перетворилося на центр бельгійської адміністрації (1920), а після здобуття незалежності (1962) – на столицю країни. Клімат екваторіальний.

БУЗАЄВ ВОЛОДИМИР МИКИТОВИЧ (нар. 1940) – радянський український тренер з волейболу, заслужений тренер СРСР (1985). Головний тренер (1971) команди третього дивізіону чемпіонату УРСР «Орбіта» (Запоріжжя), яку вивів у вищу лігу чемпіонату СРСР і виграв Кубок СРСР (1985, 1988), Кубок ЄКВ (1990), Кубок і чемпіонат України (1993). Головний тренер національної жіночої збірної України (1992–1995), працював у Туреччині (1995–2007), очолив ВК «Сєвєродончанка» (2007) і збірну України (2009).

БУЗЕСКУЛ ВЛАДИСЛАВ ПЕТРОВИЧ (1858–1931) – російський і радянський історик античності, академік АН СРСР (1922), академік Всеукраїнської АН (1925). Освіту здобув у Харківському університеті (1880), де викладав на посаді приват-доцента і професора (1885–1924). Досліджував історію Давньої Греції, вивчав старожитності Північного Причорномор'я. Основні наукові праці з давньогрецької історії, джерелознавства та історіографії античності.

БУЗЕУ (BUZAU) – жудець (повіт) у Волощині, розташований на південному заході центральної частини Румунії, на схилах Східних Карпат і частково на Нижньодунайській рівнині. Площа – 6103 км^2, населення – 485 тис. осіб, адміністративний центр – Бузеу. Межує з жудцями Бреїла, Прахова, Брашов, Ковасна, Яломіца і Вранча. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 3 міста та 82 комуни.

БУЗИНА (*лат.* Sambucus) – рід квіткових рослин родини Адоксові (Adoxaceae), що включає бл. 25 видів чагарників, невеликих дерев, рідко – багаторічних трав. Листки супротивні, довгасто-еліптичні, загострені, квітки жовтувато-білі, запашні, зібрані в багатоквіткові рівні щитки. Плоди – ягодоподібні, чорно-фіолетові, достигають у червні – серпні. Зростають у заростях і на узліссях, поширені в Євразії, Північній Америці та Австралії. З лікувальною метою використовують квітки, кору та плоди бузини.

БУЗИНА ОЛЕСЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ (нар. 1969) – український письменник-публіцист, есеїст. Освіту здобув у Київському університеті (1992). Працював кореспондентом, літературним редактором і колумністом у багатьох київських газетах і журналах, ведучим телепрограм. Автор книжок, написаних у провокаційній манері, з використанням історичних джерел: «Вурдалак Тарас Шевченко» (2000), «Верните женщинам гаремы» (2007), «Тайная история Украины-Руси» (2007), «Революция на болоте» (2010) та ін.

БУЗОВЕ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1994) біля с. Попівка Онуфріївського району Кіровоградської області України. На площі 0,507 км² охороняються степова рослинність і байрачний ліс у великій розгалуженій балці. Її верхів'я займають ліси з дуба, в'яза, ясена, з домішками клена та степової вишні на узліссях. Нижня частина балки вкрита типчаково-ковиловою та типчаково-різнотравною рослинністю.

БУЗОК (*лат.* Syringa) – рід кущів родини Маслинові (Oleaceae), що включає до 20 видів, поширений у дикому вигляді в Південно-Східній Європі та Азії (переважно в Китаї). Кущі сягають 2–10 м заввишки, листки розташовані попарно (іноді по три), у більшості видів прості і серцеподібні, опадають восени. Цвіте навесні, квітки (діаметром 1 см) білі, блідо-рожеві, фіолетові (найпоширеніші), з чотирма пелюстками, ростуть у великих суцвіттях (по 80–110), у деяких видів мають сильний аромат.

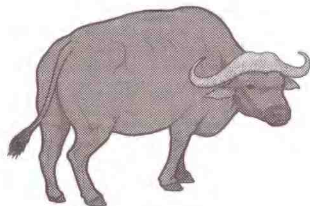
БУЗЬКИЙ ГАРД – національний природний парк, створений (2009) на базі регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» у межах Арбузинського, Братського, Вознесенського, Доманівського та Первомайського районів Миколаївської області України. Площа – 61,38 км², розташований у зоні зчленування Українського щита та Причорноморської западини, у долині Південного Бугу на межі лісостепової та степової зон, складається з Мигійської і Трикратської ділянок та урочища Бузький Гард, ім'ям якого названо парк.

БУЗЬКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1891–1937) – український радянський письменник і поет. Навчався в Одеській духовній семінарії та Копенгагенському університеті. Автор творів: «Лісовий звір» (1923), «Смерть Івана Матвійовича» (1926), «Чайка» (1929), «Голяндія» (1929), «За ґратами» (1930), «Домни» (1930), «З тайгового краю» (1931), «Нащадки хоробрих» (1933), «Кришталевий край» (1935), «Ядвіга і Малка – поліські партизанки» (1936). Репресований за виступ на зборах Одеської організації Спілки письменників.

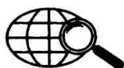
БУЗЬКО НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА (нар. 1963) – українська актриса театру і кіно, заслужена артистка України (2009). Освіту здобула в Одеському морському університеті (1985). Працює в «Будинку клоунів» в Одесі. Ролі у фільмах К. Муратової: «Астенический синдром» (1989), «Три истории» (1997), «Второстепенные люди» (2001), «Чеховские мотивы» (2002), «Настройщик» (2004), «Два в одном» (2007), «Кукла» (2008), «Мелодия для шарманки» (2009), телевізійному серіалі «Маски-шоу» (1992–2006).

БУЙ (*нідерл.* boei) – поплавок, що кріпиться до дна водойми або річки за допомогою якоря на тросі. Позначає фарватер руху кораблів (щоб уникнути потрапляння на мілину, в цьому разі також називається бакеном), зону, дозволену для купання на пляжах, доступну для рятувальників і помітну суднам, місце занурення водолазів та аквалангістів, зону екологічної небезпеки на воді тощо. Буї виготовляють із дерева, металу або пластмас, фарбують у помітний колір (переважно червоний).

БУЙВІЛ – загальна назва представників двох родів (азійський і африканський) родини Порожнисторогі. Азійський (водяний або індійський) буйвіл (*лат.* Bubalus bubalis) – одомашнений (довжина – до 3 м, вага – до 900–1000 кг), використовується переважно як молочна тварина в Південній Азії, Африці та Південній Європі. Африканський (кафрський) буйвіл (*лат.* Syncerus caffer) – поширений в Африці (довжина – 3–3,4 м, вага – до 1200–1300 кг).

Буйвіл

БУК (*лат.* Fagus) – рід широколистих листопадних дерев родини Букові (Fagaceae). Мають гладкий стовбур, укритий тонким шаром сірої кори, листя просте, овальне або овально-довгасте (завдовжки 5–15 см і 4–10 см завширшки). Бруньки видовжені (до 2,5 см), лускаті, цвітіння навесні, одночасно з розгортанням листя. Квітки одностатеві, зібрані в сережки, запилюються вітром. Ростуть повільно, живуть понад 400 років. Поширені в помірному поясі Європи, Азії та Північної Америки до висоти 2300 м.

БУК ЛІСОВИЙ (*лат.* Fagus sylvatica) – вид родини Букові (Fagaceae), теплолюбний, тіньовитривалий, вибагливий до вологості повітря. Стовбур заввишки 20–40 м, укритий сріблясто-сірою корою. Пагони червонувато-бурі, із загостреними коричневими бруньками. Поширений у Карпатах на висотах 250–1400 м та острівними масивами у західному Лісостепу. Використовується у парковому будівництві, особливо форми з пірамідальною і плакучою кронами та червоними і строкатими листками.

БУКАЧІВЦІ – селище міського типу (площа – 21,6 км^2, населення – 1,4 тис. осіб) Рогатинського району Івано-Франківської області України. Перша документальна згадка 1438, магдебурзьке право (1490-ті), смт (1940), розташоване на берегах річки Свір за кілька км від її впадіння у Дністер, на межі Подільської і Прикарпатської височин.

БУКВАР (азбука, абетка) – підручник, за яким навчаються грамоти. На теренах України його називали (до XVII ст.) «азбукою» (за найменуванням перших двох літер слов'янського алфавіту), часто виходив під назвою «Граматика» (XVI–XVIII ст.), а термін «буквар» запровадив Мелетій Смотрицький (на початку XVII ст.) за зразком латинського abecedaria. Найдавнішими друкованими українськими букварями зазвичай вважають книги, надруковані Іваном Федоровим у Львові (1574) та Острозі (1578).

БУКВИЦЯ (*лат.* Betonica) – багаторічна трав'яниста рослина родини Губоцвіті. Має коротке кореневище, яке щороку дає пучок листків з довгими черешками, стебла висхідні, прямі, зазвичай нерозгалужені, чотиригранні (заввишки 30–60 см). Листки великі, яйцеподібно-видовжені або довгасті, тупі, біля основи серцеподібні. У народній медицині її надземну та підземну частини використовують як сечогінний, жовчогінний, легкий проносний засіб, для лікування геморою, подагри, кашлю, астми та низки ін. захворювань.

БУКИ – селище міського типу (площа – 7,3 км^2, населення – 2,0 тис. осіб) Маньківського району Черкаської області України. Уперше письмово згадується (1592) як володіння галицького каштеляна Я. Струса під назвою Струсгород, смт (1965), розташоване на скелястих гранітних берегах річки Гірський Тікич (права притока Гнилого Тікичу), в центральній частині Придніпровської височини.

БУКІТ ДЖАЛІЛ СТАДІОН (**STADIUM NASIONAL BUKIT JALIL**) – національна багатофункціональна спортивна арена в Куала-Лумпурі (Малайзія), побудована (1998) до Ігор Співдружності. Найбільший стадіон країни, вміщує 110 000 глядачів, домашня арена національної футбольної збірної, поле – 105 × 68 м. Був одним зі стадіонів Чемпіонату Азії з футболу (2007), приймав 7 матчів турніру, незмінна арена фінальних поєдинків Кубка і Суперкубка Малайзії з футболу.

БУКІТ-ПАГОН (*англ.* Bukit Pagon) – найвища гірська вершина (1850 м) султанату Бруней. Розташована на острові Калімантан на сході країни в окрузі Тембуронг, неподалік від кордону з Малайзією, на території національного парку Улу-Тембуронг. Східна частина Брунею являє собою прибережну сильно заболочену рівнину Південнокитайського моря, що поволі підвищується на південь, переходячи в невисоке порізане річками плато (до 1100 м) з найвищою точкою країни.

БУКІТ-ТІМАХ (*англ.* Bukit Timah) – найвищий пагорб у Сінгапурі (заввишки 163,6 м), найвища точка країни, розташований посеред острова. Його здавна відома (1828) назва з малайської перекладається як «олов'яний пагорб». Розташований у Центральному регіоні Сінгапуру, за 10 км від центру міста, забудованому багатоповерховими будинками та одноповерховими котеджами, є однойменний лісопарк. На вершину пагорба прокладена дорога (1843), нині найдовша вулиця Сінгапуру (25 км).

БУКМЕКЕР (*англ.* bookmaker) – професія людини, що займається приуманням грошових ставок і виплатою виграшів у грі на тоталізаторі. Найдавнішим (ще з часів Римської імперії) місцем, де робилися спортивні ставки, був

іподром, до якого згодом додалася плебейська розвага — півнячі бої. Професійні сперечальники (букмекери) з'явилися в Британії (XIX ст.), коли найрізноманітніші види спорту почали ставати предметом ставок. Згодом практика довела, що ставити можна на все, що конкурує.

БУКОВИНА — історична область у Східній Європі, розташована між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Серету. Назву (XIV ст.) дістала від букових лісів, що вкривали карпатські пасма. Нині північна її частина (Північна Буковина) становить більшу частину Чернівецької області України (без східних районів — Хотинського, Кельменецького, Сокирянського, Новоселицького та Герцаївського), а південна (Південна Буковина) — жудець Сучава Румунії.

БУКОВИНКА ПЕЧЕРА — геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1981) біля с. Стальнівці Новоселицького району Чернівецької області України. Охороняється унікальна карстова печера на межиріччі Пруту та Дністра, що має ярусну будову, довжина дослідженої частини — понад 5 км. Для неї характерні натічні утворення та вторинні кристали, серед яких мешкають кажани, нічниці та вухані, багаті знахідки викопних решток рослин і тварин.

БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ — створено (1944) в Чернівцях, багатопрофільний навчальний заклад IV рівня акредитації Міністерства охорони здоров'я України та один із найбільших (понад 3 тис. студентів, до 500 співробітників) у регіоні. До його складу входять: медичний ліцей, Чернівецький, Вашківецький та Новоселицький медичні коледжі, три медичних, стоматологічний, фармацевтичний і післядипломної освіти факультети, підготовче відділення для іноземних студентів.

БУКОВИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ МУЗЕЙ — науково-дослідний заклад, відкритий (1992) до першої річниці незалежності в Чернівцях (Україна). У музеї зберігаються та експонуються (у 4 тематичних розділах) документи, пов'язані з історією, розвитком та сучасним побутуванням у багатьох регіонах світу (США, Канада, Південна Америка, Австралія та Європа) вихідців із Буковини, їхніми родоводами, взаєминами з Батьківщиною, участю в становленні держав перебування тощо.

БУКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР КОСТЯНТИНОВИЧ (нар. 1942) — радянський російський правозахисник, письменник. Освіту здобув у Кембриджському університеті. Піддавався політичним репресіям за правозахисну діяльність у СРСР (1960–1970-ті). Висланий за кордон в обмін на звільнення чилійського комуніста Луїса Корвалана, мешкає у Великобританії. Автор публіцистичних творів: «Московский процесс» (1996), «И возвращается ветер» (2007), «Письма русского путешественника» (2008) та ін.

БУКОВСЬКИЙ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1960) — український кінорежисер-документаліст, заслужений діяч мистецтв України (1995), народний артист України (2008), лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (2004). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1982), де згодом викладав (1998–2002). Автор майже півсотні документальних фільмів: «Дах» (1990), «На Берлін!» (1995), «Вілен Калюта. Реальне світло» (2000), «Війна. Український рахунок» (2003), «Живі» (2008) та ін.

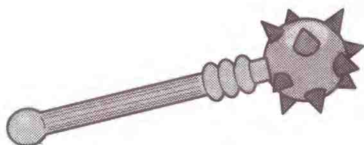
БУКОЛІКА (*грец.* bukolikos — пастушачий) — поетичний жанр античної поезії (ідилія, пастораль), що описує принади життя на лоні природи поза соціальними суперечностями. Започаткований в Елладі Феокритом (ІІ ст. до н. е.), розвинувся у творчості Мосха (ІІ ст. до н. е.), Вергілія (І. ст. до н. е.), романі Лонга «Дафніс і Хлоя» (ІІІ ст.) та ін. Відлуння буколічних мотивів літературознавці спостерігають в українській поезії (XVIII ст.), зокрема у творчості Григорія Сковороди («О селянський милий, любий мій покою...»).

БУКРИНСЬКИЙ ПЛАЦДАРМ МУЗЕЙ – МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС — складова частина Національного комплексу «Букринський плацдарм», відкритого напередодні 40-річчя Перемоги (1985) в с. Балико-Щучинка Кагарлицького району Київської області України. В експозиції документи, особисті речі, фото учасників форсування Дніпра (в боях за Букринський плацдарм загинуло понад 250 тис. вояків Радянської армії), фрагменти зброї, книги пам'яті, портретна галерея Героїв Радянського Союзу (45 портретів).

БУКСИР — самохідне судно для буксирування і кантування ін. суден та плавучих споруд. Поділяються на: портові (порівняно невеликих

розмірів, забезпечують швартування в закритих гаванях та ін. портові роботи), морські (більших розмірів, призначені для експлуатації у відкритому морі для буксирування суден і плавучих споруд), рятувальні (використовуються для допомоги суднам у морі та їх буксирування в порт) і штовхачі (з баржами є основою вантажного флоту на внутрішніх водних шляхах).

БУЛАВА — стародавня холодна рукопашна зброя, відома у багатьох народів. Була на озброєнні у Римі, країнах середньовічної Європи та Київській державі, але з появою вогнепальної зброї поступово вийшла з ужитку. Символ влади в українців, поляків, турків та ін. народів. Зазвичай складається з дерев'яної чи металевої ручки завдовжки 50–80 см, до якої кріпиться металева куля діаметром 10–15 см. Як символ влади та один із клейнодів прикрашалася сріблом, золотом і коштовним камінням.

Булава

БУЛАВИНСЬКЕ — селище міського типу (площа — 6,9 км^2, населення — 3,2 тис. осіб), підпорядковане Єнакіївській міськраді Донецької області України. Вважається, що майбутнє шахтарське містечко заснували (1709–1710) козаки, які боронилися від переслідування царських військ після повалення повстання К. Булавіна. Розташоване на берегах річки Булавин (ліва притока Кринки), на заході Донецького кряжа (на висоті 230 м).

БУЛАВІНСЬКЕ ПОВСТАННЯ (1707–1709) — селянсько-козацьке повстання в Російській імперії, назване за прізвищем ватажка, отамана на соляних промислах у Бахмуті Кіндрата Булавіна (1660–1708). Приводом для бунту, що переріс у народне повстання, стали жорстокості загону Ю. Долгорукого, який послав на Дон Петро I для пошуку й повернення селян-утікачів. Основні сили повсталих були розбиті під Азовом (1708), а сам К. Булавін у тому бою застрелився, щоб не потрапити в полон.

БУЛАТ (*перс.* сталь) — сталь, що завдяки особливій технології виготовлення відрізняється своєрідною внутрішньою структурою і виглядом («візерунком») поверхні, високою твердістю і пружністю. З найдавніших часів (перші згадки відомі в Аристотеля), використовується для холодної зброї — клинків мечів, шабель, кинджалів, ножів тощо. Це збірна назва для твердих і в'язких сплавів заліза і вуглецю, завдяки чому хімічно відрізняється від сталі кількісним вмістом вуглецю і за цим показником близький до чавуну.

БУЛАТКА ДОВГОЛИСТА (*лат.* Cephalanthera longifolia) — європейсько-середземноморсько-західноазійська трав'яниста рослина, занесена до Червоної книги України, що росте в Карпатах, Прикарпатті, Гірському Криму і локальних ділянках Лівобережжя. Стебло заввишки 20–40 см, густо вкрите довгими, вузькими, лінійно-ланцетними листками, має вишукані суцвіття із великих видовжених дзвоникоподібних квітів.

БУЛАХІВСЬКИЙ ЛИМАН — орнітологічний заказник загальнодержавного значення (1977) біля с. Булахівка Павлоградського району Дніпропетровської області України. На площі 1,0 км^2 (половина якої — акваторія озера Лиман) охороняються місця гніздування птахів водно-болотного комплексу в межиріччі Самари і Вовчої, зокрема луня, гуски, лебедя-шипуна, лиски, крижня, крячка та ін. Під час осінньої міграції перебуває до 150 особин журавля сірого.

БУЛАХОВСЬКИЙ ЛЕОНІД АРСЕНІЙОВИЧ (1888–1961) — радянський український мовознавець, академік АН УРСР (1939), заслужений діяч науки УРСР (1941), член-кореспондент АН СРСР (1946). Освіту здобув у Харківському університеті (1910). Працював на робітничому факультеті Харківського університету, в Інституті мовознавства АН УРСР. Автор близько 350 наукових і методичних праць з загального, українського і російського мовознавства, славістики, методики викладання мови та ін.

БУЛГАКОВ МИХАЙЛО ОПАНАСОВИЧ (1891–1940) — російський радянський письменник і драматург. Освіту здобув на медичному факультеті Київського університету (1916). Автор романів: «Белая гвардия» (1924), «Жизнь господина де Мольера» (1933), «Театральный ро-

ман (Записки покойника)» (1937), «Мастер и Маргарита» (1940); повістей: «Записки на манжетах» (1923), «Роковые яйца» (1924), «Собачье сердце» (1925); п'єс: «Зойкина квартира» (1925), «Дни Турбиных» (1925), «Бег» (1928) та багатьох ін. творів.

БУЛГАКОВ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1871–1944) – російський релігійний філософ, богослов, економіст. Освіту здобув у Московському університеті (1894), де отримав ступінь магістра (1901). Викладав у Київському політехнічному інституті (1901–1906), Московському університеті (1906–1911), Російському богословському інституті в Парижі (1925–1944). Основні праці: «Два града. Исследования о природе общественных идеалов» (1911), «Тихие думы» (1918), «Купина Неопалимая» (1927) та ін.

БУЛГАКОВА МИХАЙЛА МЕМОРІАЛЬНИЙ БУДИНОК-МУЗЕЙ – літературно-меморіальний музей, відкритий (1991) у двоповерховому будинку на Андріївському узвозі в Києві, де письменник мешкав з дружиною та мав лікарську практику. Другий поверх відведено під головну експозицію (понад 3 тис. предметів). Історія будинку пов'язана з романом М. Булгакова «Біла гвардія», дія якого відбувалася саме тут. В експозиції речі письменника стильно поєднані з предметами (сніжно-білого кольору), описаними в романі.

БУЛГАРИ – тюркомовні племена скотарів і землеробів, що населяли (з IV ст.) степи Північного Причорномор'я до Каспію і Північного Кавказу, частково мігрували (VII ст.) в Подунав'я, а пізніше в Середнє Поволжя і низку ін. регіонів. Прислужилися в етногенезі сучасних народів (болгари, татари, башкири, чуваші, балкарці, карачаївці, гагаузи) та передали своє ім'я державі Болгарія. У сучасній історіографії для їхньої назви використовуються також терміни протоболгари, праболгари і стародавні болгари.

БУЛГАРІЯ ВОЛЗЬКО-КАМСЬКА – держава, що існувала (VII–XIII ст.) навколо злиття Волги й Ками, на теренах сучасних республік Татарстан і Чувашія та ін. сусідніх регіонів Росії. Первісно відома як Велика Булгарія – союз кочових племен різного походження, що була частиною Хозарського каганату. Контролювала торгівлю між Європою та Азією до хрестових походів (коли з'явились ін. маршрути). Спустошена кількома походами руських князів (XI ст.), а згодом стала (XIII ст.) частиною Золотої Орди.

БУЛГУНЯХ (ГІДРОЛАКОЛІТ) – мерзлотна форма рельєфу у вигляді куполоподібного підвищення (заввишки бл. 30–50 м) з крижаним ядром. Утворюється виключно у високих широтах у різко континентальному кліматі з низькотемпературною багаторічною мерзлотою ґрунтів, при поверхневому усиханні озер. Роками вода, що збереглася в талих ґрунтах під колишнім озером і поступово замерзає, не маючи можливості просочитися, спучує озерні відклади. Поширений у Якутії (Росія) і Канаді.

БУЛДАКОВ ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ (нар. 1951) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (2009). Освіту здобув у театральній студії при Павлодарському драматичному театрі ім. А. Чехова (1969). Працював у театрах Павлодара, Томська, Караганди, Рязані (1981–1985), Театрі-студії кіностудії «Білорусьфільм» (1985–1993). Понад 100 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Особенности национальной охоты» (1995), «Особенности национальной рыбалки» (1997), «Блокпост» (1998) та ін.

БУЛИНЬ (*англ.* bowline – носова мотузка) – один з основних і найбільш давніх вузлів загального застосування, кінцева петля, що не затягується. Іноді іменується «королем вузлів» за простоту, універсальність застосування (морська справа, альпінізм тощо) і відсутність явних недоліків. За археологічними свідченнями, відомий стародавнім єгиптянам і фінікійцям (IV тис. до н.е.). Найдавніший документальний його опис зустрічається в підручнику з морської справи Джона Сміта (1629).

БУЛЛА – особливий вид грамоти, що видається папою римським, назва якої походить від печатки, що кріпиться внизу до документа. Найпоширеніший публічний папський документ (VI–XV ст.). Назва стає офіційною (XV ст.), коли один з відділів папської канцелярії дістає назву

Булла

registrum bullarum (*лат.* регістр булл). Нині використовується лише з формальних або урочистих приводів, коли до булли додається металічна (переважно свинцева, а в найурочистіших випадках – золота) печатка.

БУЛЬБА (*лат.* tuber) – видозмінений укорочений пагін рослини більш-менш кулястої форми, що утворюється завдяки розростанню одного або кількох міжвузлів. Розвиваються зазвичай на кінцях столонів – бокових витягнутих пагонів кореневища та містять запаси поживних речовин, переважно крохмалю. У їжу використовують бульби низки рослин, наприклад, картоплі. Відрізняється від кореневих шишок (додаткові корені жоржини та ін.) і коренеплодів (утворення стебла і головного кореня – редька, буряк).

БУЛЬВАР (*фр.* boulevard, від *нідерл.* bolwerk – фортечний вал) – широка алея на міській вулиці, зазвичай розташована в її середній частині. Являє собою озеленену територію вздовж проспекту, транспортної магістралі або набережної з алеями і доріжками для пішохідного руху та місцями для короткочасного відпочинку. Перші бульвари з'явилися у Парижі (XVIII ст.), коли задля розширення меж міста почали зносити непотрібні міські мури, про що досі свідчить їхнє розташування і конфігурація.

БУЛЬВАР ДЮ ТАМПЛЬ (*фр.* Boulevard du Temple) – бульвар у Парижі (названий на честь фортеці тамплієрів), прокладений (1656–1705) між площами Республіки і Падлу є символом важливого етапу в історії театру. Тут зародилися бульварні театри (XVIII ст.), що стали взірцем для створення Віденського (приміського) і Берлінського театрів. Найпопулярнішими тодішніми виставами були кримінальні та ліричні драми, комічні пантоміми та феєрії. Більшість театрів знесені (1862) задля розширення площі Республіки.

БУЛЬДЕНЕЖ (*фр.* boule de neige – снігова куля) – навмисно підстрижені у формі кулі декоративні дерево або кущ, що є різновидом боскета, одного з традиційних компонентів регулярних французьких парків (XVII–XVIII ст.). Назва походить від білосніжного кулястого суцвіття куща калини (Viburnum), що під час цвітіння нагадує сніжну грудку.

БУЛЬДОГ АНГЛІЙСЬКИЙ (*англ.* bulldog – бичачий собака) – короткошерста порода собак (маса – 23–25 кг), виведена в XIX ст. Має яскраво виражену індивідуальність і вважається національним собакою Англії, втілюючи риси, що часто приписуються «справжнім джентльменам» (незворушність, консервативність, респектабельність, імпозантність тощо). Утримання бульдогів вимагає відповідальності, оскільки, перетворившись із бійцівських на декоративних, вони втратили робочі якості та стали уразливими.

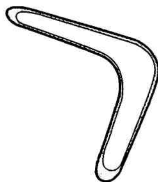
БУЛЬДОГ ФРАНЦУЗЬКИЙ – невелика порода собак (масою 8–14 кг), що вирізняється товстою і короткою мордою, плоским роздвоєним носом та широкою роздвоєною верхньою губою. Вважаються виведеними у Франції від схрещування англійських карликових бульдогів з іспанськими, вперше представлені (1896) в Англії. Основне призначення – для розваги і компанії, собака веселий і рухливий, добре зустрічає гостей, хоча буває скандальним, у разі небезпеки готовий захищати господаря та його родину.

БУЛЬДОЗЕР – самохідна землерийна машина, гусеничний або колісний трактор, тягач з навісним робочим органом – криволінійним у перетині відвалом (щитом), розташованим поза базою ходової частини. Служить для пошарового копання, планування і переміщення (на відстань 50–300 м) ґрунтів, породи, дорожньо-будівельних та ін. матеріалів під час будівництва і ремонту доріг, каналів, гідротехнічних споруд. Назва з'явилася наприкінці XIX ст. і характеризувала будь-яку силу, здатну зрушити велику масу.

БУЛЬТЕР'ЄР (*англ.* bull – бик і terrier – тер'єр) – порода собак (масою бл. 25 кг), що належить до тер'єрів. Отримана Джеймсом Хінксом з Бірмінгема (Англія) завдяки багаторічному племінному експерименту за участю англійського бульдога, білого англійського тер'єра і далматина. Вперше продемонстрована на виставці собак (1862). Міцно і гармонійно складений, мускулистий, рухливий, з рішучим і розумним виразом очей. Має веселу вдачу, але наполегливою дресурою привчається до дисципліни.

БУМ – період різкого економічного підйому, а в переносному значенні – надмірне пожвавлення навколо якої-небудь події (ажіотаж, бебі-бум – демографічний вибух тощо).

БУМЕРАНГ – різновид дерев'яної метальної палиці, бойова і мисливська зброя в Давньому Єгипті, Південній Індії, Південно-Східній Азії, Індонезії (Полінезії), Африці, Північній Америці та Європі. Широко відомий завдяки своїй властивості повертатися до місця, звідки здійснювався кидок. Цю властивість мають далеко не всі бумеранги. В аборигенів Австралії збереглися лише тому, що на відокремленому континенті не винайшли лука – набагато ефективнішої зброї для полювання та війни.

Бумеранг

БУНА (*нім.* buhne) – регуляційна споруда (запруда, поперечна дамба, захисна стінка), висунута від берега в бік моря, водосховища або річки. Перешкоджає хвилеприбійній діяльності та оберігає берег або гідротехнічні споруди від розмиву.

БУНАКОВ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ (1837–1904) – російський педагог. Освіту здобув у Вологодській класичній гімназії. Розвивав ідеї К. Ушинського, розробив методику пояснювального читання, прихильник демократизації народної школи, введення загального безкоштовного початкового навчання, неписьменність вважав найбільшою бідою. Автор праць: «Азбука и уроки чтения и письма», «Обучение грамоте по звуковому способу» (1871), «В школе и дома: хрестоматия» (1876), «Книжка-первинка» (1881) та ін.

БУНГАЛО (*гінді* bangla – у бенгальському стилі) – тип будинку (що виник в Індії), розрахованого на одну родину. Подібні будинки були традиційно невеликими, виключно одноповерховими, із плоским критим соломою дахом та з широкою верандою. У туристичному бізнесі бунгало також називають невеликі котеджі (навіть на кілька поверхів), розташовані окремо від основної будівлі готелю.

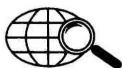
БУНГАРА (*лат.* Bungarus fasciates) – невеликі отруйні змії завдовжки бл. 150 см, з тупою закругленою головою. Поширені на значній території Азії: Південно-Східний Іран, Індія, Малайський півострів тощо. Сутінкові та нічні змії, отрута яких має яскраво виражену нейротоксичну дію. Змії цього виду, вкусивши, не відразу відкидають голову, а вчепившись зубами, кілька разів стискають щелепи, немов жуючи здобич. В Індії їхня отрута посідає друге місце після кобри за кількістю смертельних випадків.

БУНГО – протока між островами Кюсю і Сікоку на південному заході Японії, що з'єднує Внутрішнє Японське (Східне) море (Сето-Найкай) з Тихим океаном. Довжина – бл. 65 км, ширина – 30–75 км, найменша глибина на фарватері становить до 75 м, берегова лінія сильно порізана, утворює багато зручних бухт, головні порти – Саекі, Усукі.

БУНЗЕН (BUNSEN) РОБЕРТ ВІЛЬГЕЛЬМ (1811–1899) – німецький хімік-експериментатор. Освіту здобув у Геттінгенському університеті та в Парижі, Берліні й Відні (1833). Працював у Кассельському політехнічному інституті, Марбурзькому, Вроцлавському і Гейдельберзькому університетах (1836–1889). Започаткував спектральний аналіз (1854–1859), розробив основи газового аналізу (1857), відкрив цезій (1860), рубідій (1861), винайшов газовий пальник (1855), крижаний калориметр (1870) тощо.

БУНІН ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ (1870–1953) – російський письменник, почесний академік Петербурзької АН (1909), лауреат Нобелівської премії з літератури (1933). Автор збірок поезій: «Стихотворения» (1891), «Под открытым небом» (1898), «Листопад» (1901), повістей та оповідань: «Антоновские яблоки» (1900), «Деревня» (1910), «Суходол» (1911), «Господин из Сан-Франциско» (1915), «Окаянные дни» (1918), «Митина любовь» (1925), автобіографічного роману «Жизнь Арсеньева» (1930), перекладів «Песнь о Гайавате» (Г. Лонгфелло) (1896). Емігрував до Франції (1920).

БУНІНА ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА (нар. 1939) – радянська українська актриса, народна артистка України (1992). Освіту здобула у Московському театральному училищі ім. Б. Щукіна (1961). Актриса Московського театру ім. Є. Вахтангова (1961–1966), Київського російського драматичного театру ім. Лесі Українки з 1966. Акторські роботи у фільмах: «Верьте мне, люди» (1964), «Вечный зов» (1973–1983),

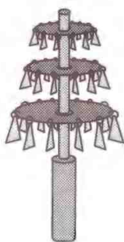
«Тревожный месяц вересень» (1977), «Грачи» (1983), «День рождения Буржуя» (1999), «Леди Бомж» (2001) та ін.

БУНКЕР (*нім.* bunker) – добре укріплена захисна, оборонна споруда або сховище для сипких, рідких матеріалів. Зазвичай споруджуються під землею, але бувають частково заглиблені або поверхневі, якщо того вимагають умови оборони, будівництва, зберігання. Інтенсивно використовувалися під час світових воєн для розміщення командних центрів, вузлів зв'язку, складів та ін. важливих об'єктів військового призначення. Під час холодної війни споруджувалися бункери задля захисту на випадок ядерної війни.

БУНРАТТІ ЗАМОК (*англ.* Bunratty Castle) – замок у місті Лімерік у графстві Клер на заході Ірландії. Поселення вікінгів тут відоме з X ст., а першу оборонну споруду – дозорну вежу побудував Норманн Роберт де Маскергос (XIII ст.). Потім ці землі перейшли у володіння Томаса де Клера, який замість вежі спорудив кам'яний замок. Він кілька разів руйнувався (1318, 1332), а у вигляді, близькому до нинішнього, постав 1425 і наступні два сторіччя був важливим опорним пунктом для королів і графів О'Браєн.

БУНХОЗІЯ СРІБЛЯСТА (*лат.* Bunchosia argentea) – невелике плодове дерево, вид роду Бунхозія родини Мальпігієві. Висота рослини – до 10 м, плоди еліптичні, зібрані в ґрона 3–4 см завдовжки, червоного або жовтого кольору. Усередині міститься липка густа м'якоть, що нагадує сухий інжир, із запахом арахісового масла. Плоди вживають у свіжому вигляді, а також використовують для приготування желе, джему і консервів. Походить з Центральної і Південної Америки.

БУНЧУК – шумовий ударний музичний інструмент у великих військових оркестрах. Складається з жердини, вершина якої прикрашена гарним султаном і вінцем із безліччю бубонців. Трохи нижче в протилежних кінцях розташовані два плічка, також унизані китицями з кінського волосся та обвішані дзвіночками і бубонцями. Під час гри виконавець різким рухом вгору струшує бунчуком так, щоб задзвеніти усіма наявними на інструменті дзвіночками і бубонцями.

Бунчук, ударний інструмент

БУНЧУК – держак із золотою кулею, під якою кріпилося кінське волосся, що служив символом гетьманської влади (XV–XVIII ст.). Термін турецького походження, використовувався яничарами замість штандарта або прапора. Перед султановим міністром (візиром) носили бунчук з трьома кінськими хвостами, а перед султаном – з сімома. Цей звичай спочатку перейняли поляки (король Ян Собеський ніколи не вирушав у похід без бунчука), а згодом запорізькі гетьмани та отамани.

БУНЬЮЕЛЬ (BUNUEL) ЛУЇС (1900–1983) – іспанський кінорежисер, найвідоміший представник сюрреалізму в кінематографі. Його творчість пройнята ідеями соціального протесту, богоборства, руйнування всіляких заборон. Найвідоміші фільми: «Андалузький пес» (1928), «Назарин» (1958), «Вірідіана» (1961), «Симон-пустельник» (1965), «Денна красуня» 1966), «Чумацький шлях» (1969), «Трістана» (1970), «Скромна чарівність буржуазії» (1972), «Примара свободи» (1974), «Цей сумний об'єкт бажання» (1977) та ін.

БУРА – багатозначний термін: (*лат.* borax) – мінерал, борат складу $Na_2B_4O_7 \times 10H_2O$ (декагідрат тетраборату натрію), білого кольору, блиск скляний, твердість 2–2,5, щільність 1,71 г/см^3; сіль слабкої борної кислоти $Na_2B_4O_7$ (тетраборат натрію) і сильної основи, поширена сполука бору, застосовується в техніці; картярська гра колодою з 36 карт.

БУРА – народ (до 2,5 млн осіб), що мешкає в горах Мандара на північному сході Нігерії і півночі Камеруну, сповідують переважно мусульманство і традиційні вірування.

БУРАКОВ ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1955) – радянський український легкоатлет (довгий спринт), заслужений майстер спорту СРСР (1980). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1979). Виступав за київський

клуб «Буревісник», чемпіон XXI Олімпійських ігор (1980) у Москві в естафеті 4 × 400 м (посів перше місце у півфіналі естафети, але у фіналі через травму участі не брав). Після закінчення спортивної кар'єри деякий час працював директором спортивної школи.

БУРАН – хуртовина, заметіль у степовій місцевості Росії, Казахстану, України (південні райони і рівнинна частина Криму). Від звичної заметілі (зі снігопадом, підвищенням температури повітря, що зазвичай спричинюється циклонами і теплими фронтами) відрізняється відсутністю опадів і вітром при ясному небі, зазвичай під час антициклону (температура повітря до −30 °С і нижче). Зазвичай виникає поземка, що утворює снігові замети на дорогах з ущільненого снігу.

БУРАН – орбітальний корабель радянської багаторазової транспортної космічної системи (МТКК), створений за програмою «Енергія – Буран», що був відповіддю на подібний проект США «Спейс Шаттл». Перший і єдиний космічний політ здійснив у безпілотному режимі (15 листопада 1988). Передбачався як військова система, роботи розпочалися 1976. Довжина – 36,4 м, розмах крила – до 24 м, висота корабля на шасі – понад 16 м, стартова маса – 105 т, вантажний відсік – до 30 т (під час зльоту) і 20 т (під час посадки).

БУРАЧЕК МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ (1871–1942) – український радянський живописець, письменник, мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв УРСР (1941). Освіту здобув у Краківській академії образотворчих мистецтв (1910). Один із засновників і викладачів Української академії мистецтв (1917–1921), директор Харківського художнього технікуму з 1925, професор Харківського художнього інституту з 1927. Дослідник мистецької спадщини Тараса Шевченка.

БУРАЧОК (*лат.* Alyssum) – рід рослин родини Капустяні, що включає бл. 100–170 видів рослин, поширених у Європі, Азії та на півночі Африки. Три види занесено до Червоної книги України. Однорічні та багаторічні низькорослі рослини з напівдеревними пагонами, з невеликим, довгасто-ланцетним або оберненояйцеподібним, опушеним листям та дрібними, чотирипелюстковими з медовим запахом білими, жовтими або ліловими квітками, зібраними в китиці. Лікувальні властивості відомі з глибокої давнини.

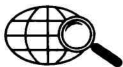
БУРБОНИ (*фр.* Bourbon) – європейська династія, молодша гілка королівського дому Капетингів, що походить від Робера (1256–1317), молодшого сина Людовіка IX Святого. Вступили на французький престол в особі Генріха IV Наваррського (1589) з припиненням ін. гілки Капетингів (династії Валуа). Бурбони є найдавнішим і найчисленнішим з європейських династійних монарших родів. Його представники у різні часи були монархами у Франції та Італії і досі царюють в Іспанії та Люксембурзі.

БУРВІЛЬ (BOURVIL) (при народженні – **АНДРЕ РОБЕР РЕМБУР**) (1917–1970) – французький актор і естрадний співак. Починав працювати в мюзик-холі і на радіо (1938), знімався в кіно (1945). Виступав у амплуа комічного простака «Не такий дурний» (1946), «Серце на долоні» (1948), «Велика прогулянка» (1968), але пізніші роботи позначені психологічною складністю і драматизмом: «Через Париж» (1956), «Знедолені» (1958), «Фортюна» (1960), «Вагомі докази» (1963), «Червоне коло» (1970) та ін.

БУРГТЕАТР (*нім.* Burgtheater) – придворний театр у віденському Хофбурзі, заснований (1741) указом імператриці Марії Терезії. Був одним з найпрестижніших театрів (XVIII–XIX ст.) німецькомовного світу, де відбулися прем'єри моцартівських опер «Викрадення із сералю» (1782), «Весілля Фігаро» (1786) і «Так чинять усі» (1790). Театр був переведений у нову будівлю на Рінгштрассе (1888), знищену бомбардуванням союзників (1945) і відновлену (1955). Один із найвідоміших європейських театрів.

БУРГУНДСЬКИЙ ГОТЕЛЬ (*фр.* L'Hotel de Bourgogne) – французький театр, заснований (1548) у колишній паризькій резиденції герцогів бургундських (Готель д'Артуа). У ньому виступали мандрівні й паризькі театральні трупи. За короля Людовіка XIV (1680) трупи «Бургундського готелю», Театру Генего (колишній театр Мольєра) і Театру на болотах (Маре) об'єднані в єдиний, постійно діючий театр – нині відомий Комеді Франсез. Історична будівля першого стаціонарного театру Франції зруйнована (1866).

БУРГУНДСЬКИЙ КАНАЛ (*фр.* Canal de Bourgogne) – судноплавний канал у Бургундії (Франція),

що з'єднує Атлантичний океан (через річки Сену і Йонну) з Середземним морем (через річки Рону і Сону). Його будівництво тривало в 1775–1832, інколи перериваючись на довгий час. Довжина – 242 км, середня глибина – 1,8 м, найвищу точку в Пуї-ан-Оксуа (378 м) з найнижчою при злитті з Йонною (79 м) урівнюють 189 шлюзів, частина каналу (завдовжки 3333 м) проходить тунелем.

БУРГХАУЗЕН ФОРТЕЦЯ (*нім.* Burg zu Burghausen) – замок, що височіє над містом Бургхаузен (Німеччина) на баварському кордоні з Австрією. Споруда простягається уздовж вузького і витягнутого пасма над річкою Зальцах і вважається найдовшим (1043 м) замковим комплексом у Європі. Вперше згадується 1025, побудований у камені (1479–1503), реставрований 1896, а у повоєнні роки проведено значні роботи з відновлення замкового комплексу (1960), в якому нині розташовані музеї.

БУРДЕЙНИЙ АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ (нар. 1947) – радянський український художник декоративно-прикладного мистецтва, скульптор. Освіту здобув у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва (1972). Працює у царині монументальної і різних жанрів станкової скульптури (портрет, оголена модель, символічні та сакральні сюжети). Переможець відкритого Всеукраїнського конкурсу проектів пам'ятника Василю Стусу, який встановлений у Вінниці (2002).

БУРДЕЛЬ (BOURDELLE) ЕМІЛЬ-АНТУАН (1861–1929) – французький скульптор-монументаліст. Освіту здобув у Школах витончених мистецтв Тулузи (1884) і Парижа (1886). Працював у майстернях Ж. Далу й О. Родена (1893–1908), викладав у студії Гранд-Шом'єр (1909–1929). Автор праць: «Пам'ятник полеглим» у Монтобані (1902), «Геракл, що стріляє з лука» (1909), «Пенелопа» (1912), «Ельзаська Мадонна» (1922), «Сафо» (1925), пам'ятник К. Альвеару в Буенос-Айресі (1917), А. Міцкевичу в Парижі (1929) та ін.

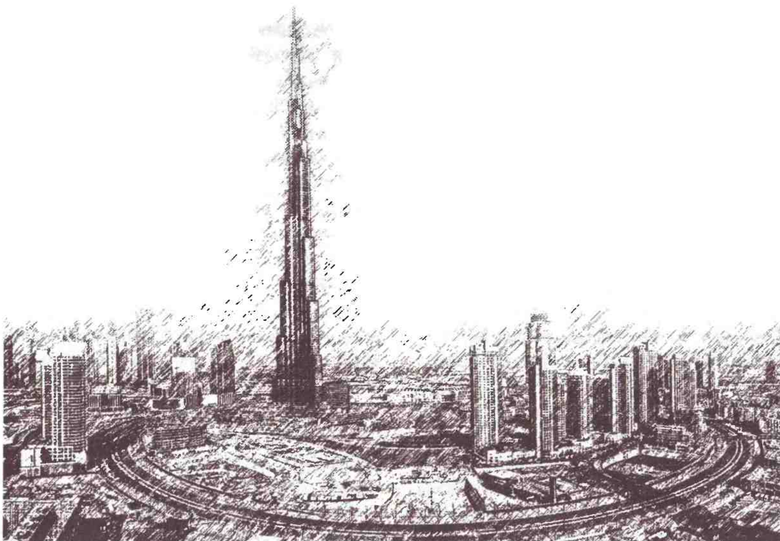
БУРДЕНКО МИКОЛА НИЛОВИЧ (1876–1946) – російський радянський хірург, один із творців російської нейрохірургії, лауреат Сталінської премії (1941), Герой Соціалістичної Праці (1943). Освіту здобув у Томському та Дерптському університетах. Учасник російсько-японської, Першої світової, радянсько-фінської та Великої Вітчизняної воєн, головний хірург Червоної армії (1937–1946), генерал-полковник медичної служби (1944). Академік АН (1939) і АМН (1944) СРСР, перший президент АМН (1944–1946) СРСР.

БУРДЖ АЛЬ-АРАБ (BURJ AL ARAB) (*араб.* арабська вежа) – розкішний готель у Дубаї, найбільшому місті Об'єднаних Арабських Еміратів, розташований за 280 м від берега Перської затоки на штучному острові, з'єднаному мостом з суходолом. Побудований 1999, завдяки висоті (321 м) був найвищим готелем у світі. У ньому найвищий атріум-вестибюль у світі (180 м), 202 двоповерхових номери площею 169–780 м^2. Готель позиціонує себе як семизірковий і є одним з найдорожчих у світі.

БУРДЖ АЛЬ-МАМЛАКА (KINGDOM CENTRE) – 99-поверховий хмарочос «Королівський центр» заввишки 309 м (з антеною 311 м), збудований (2002) в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія) за архітектурним проектом американської компанії «Ellerbe Becket». Хмарочос є штаб-квартирою компанії, що належить саудівському принцу («Kingdom Holding Company»). У ньому також розміщені магазини, апартаменти, офіси, обсерваторія (на висоті 297 м), готель «Four Seasons» і навіть мечеть.

БУРДЖ ХАЛІФА (*араб.* вежа Халіфа) – найвищий хмарочос у світі, збудований (2010) за проектом американського архітектора Едріана Сміта у Дубаї (Об'єднані Арабські Емірати), названий на честь президента країни шейха Халіфи ібн Заїда ан-Нахайяна. Сягає висоти 828 м, має 162 поверхи, загальна площа – понад 1 млн м^2, зовнішній дизайн споруди складається з 142 тис. м^2 дзеркального скла, виготовленого в Сирії. У хмарочосі 57 найшвидших у світі ліфтів, що рухаються зі швидкістю 18 м/с.

БУРДОН (*лат.* bordunus, burdo) – багатозначний музичний термін, основним значенням якого є безперервний тон, що тягнеться (зазвичай низький) або музичний інтервал (як правило, квінта або конкорд квінтоктави), на тлі якого розгортається мелодія. Також для деяких струнних (наприклад, російського гудка, індійської ситари, європейської колісної ліри) і духових (наприклад, волинки та її численних локальних різновидів) музичних інструментів бурдоном називається звук, що безперервно тягнеться.

Бурдж Халіфа

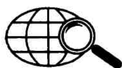
БУРРЕ (*фр.* bourrer – робити несподівані або різкі стрибки) – двозначний танцювальний термін: старовинний народний танець, що виник (бл. XV–XVI ст.) у середній Франції і незабаром побутував як загальнофранцузький у варіаціях від дводольного або тридольного; спеціальний фіксований професійний балетний термін, що позначає особливі дрібні танцювальні кроки (карбовано роздільні або злиті), які можуть виконуватися зі зміною і без зміни ніг, у будь-яких напрямках чи з поворотом.

БУРЕ ПАВЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1971) – радянський російський хокеїст, заслужений майстер спорту СРСР (1990). Виступав за клуби ЦСКА (1987–1991), «Ванкувер Канакс» (1991–1998), «Флорида Пантерс» (1998–2001) і «Нью-Йорк Рейнджерс» (2001–2003), за феноменальну швидкість дістав прізвисько Російська Ракета. Чемпіон світу (1990), рекордсмен Олімпійських ігор за кількістю шайб, закинутих в одному матчі – 5 (1998). Учасник матчів усіх зірок НХЛ (1993, 1994, 1997, 1998, 2000, 2001).

БУРЕЙСЬКА ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – найбільша на Далекому Сході Росії (Амурська область і Хабаровський край), споруджена (1978–2011) на річці Буреї (за 175 км від гирла). Потужність – 2010 МВт, середньорічне виробництво електроенергії – 7100 млн кВт-год. Гідровузол становлять бетонна гравітаційна гребля (довжина – 736 м, висота – 140 м) та Бурейське водосховище гірського типу, площа – 750 км^2 (234 × 1–5 км), об'єм – 20,94 км^3.

БУРЕМНІ (РЕВУЧІ) СОРОКОВІ (*англ.* Roaring Forties) – традиційна назва сорокових широт Південної півкулі з характерними сильними західними вітрами і штормами. Через відсутність суходолу (де вітри мали б гальмуватися) вони особливо потужні в південній області Індійського океану і свого часу відігравали провідну роль у подоланні відстані від Південної Африки до Австралії. Ймовірно, вперше відзначені голландським моряком Хендріком Браузером (1610).

БУРЖУА (BOURGEOIS) ЛЕОН ВІКТОР ОГЮСТ (1851–1925) – французький державний діяч і юрист, лауреат Нобелівської премії миру (1920) за зусилля з утвердження миру засобами арбітражу. Освіту здобув у Паризькому університеті. Кар'єру на державній службі розпочав (1882) префектом департаменту Тарн. Очолював паризьку поліцію (1887–1890), Міністерства внутрішніх справ (1890), громадської

освіти (1890–1892), юстиції (1892–1893), закордонних справ (1906). Прем'єр-міністр (1895–1896), голова Ради Ліги Націй (1920), голова Сенату (1920–1923).

БУРЖУАЗІЯ (*фр.* bourgeoisie – містяни) – суспільний клас власників капіталу, які отримують доходи від торговельної, промислової, кредитно-фінансової та ін. підприємницької діяльності. Виникла в умовах традиційного (феодального та ін.) суспільства, завдяки революціям і реформам (XVI–XX ст.), набула значного економічного і політичного впливу, сприяла затвердженню індустріального суспільства і ринкової економіки, цінностей лібералізму та демократії.

БУРИ (*нідерл.* boeren – селяни) – субетнічна група у складі африканерів у Південноафриканській Республіці і Намібії. Бурами називають фермерів, білих сільських жителів, нащадків голландських, французьких і німецьких колоністів. Рідна мова – африканс, за віросповіданням – протестанти. Бурські поселенці заснували (XIX ст.) Оранжеву Вільну державу, Трансвааль і колонію в Натале, які після англо-бурських воєн приєднані до Великобританії і згодом увійшли (1910) до складу Південноафриканського Союзу.

БУРИДАН (BURIDAN) ЖАН (бл. 1300 – бл. 1358) – французький філософ, представник номіналізму. Освіту здобув у паризькій Сорбонні, де навчався в англійського філософа Вільяма Оккама (бл. 1285–1349), а згодом там викладав (1328), зокрема Альберту Саксонському. Сприяв поширенню у Франції філософських поглядів свого учителя і низки природничих ідей (пояснення руху кинутих тіл, можливість безмежного нерухомого простору та ін.). Проблему свободи волі вважав нерозв'язною логічно.

БУРИМА – український народний масовий танець, який виконується у швидкому темпі (розмір 2/4). Для його виконання танцюристи шикуються в коло, партнери у парі стають обличчям одне до одного (дівчина спиною, а хлопець обличчям за рухом годинникової стрілки) і поєднують руки. Танець починається з правої ноги, танцюристи рухаються колом за рухом годинникової стрілки, здійснюють притупи, кружляють, змінюють напрямок руху та виконують ін. регламентовані па.

БУРИМЕ (*фр.* bouts-rimes – римовані кінці) – літературна гра, що полягає в складанні віршів, переважно жартівливих, на задані рими, іноді ще й на задану тему. Також до буриме належить ін. гра (яку ще називають «грою в нісенітниці»), де записують кілька віршованих рядків або строф і передають запис партнеру для продовження, залишивши видимими лише останні рядки. Винахідником гри вважають французького поета Дюло (XVII ст.), а найбільшої популярності вона набула в XIX–XX ст.

БУРИНСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Сумської області, утворений 1926, площа – 1,1 тис. км², населення – 28,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 9,5 тис. осіб). Межує з Путивльським, Білопільським, Недригайлівським, Роменським і Конотопським районами, адміністративний центр – Буринь. Розташований у північній частині Полтавської рівнини, на плоскій та полого хвилястій низовині, розчленованій долинами річок Сейм, Чаша, Вижлиця, Ромен, Єзуч, Терн і Куриця, балками та ярами.

БУРИНЬ – місто (площа – 16,6 км², населення – 9,5 тис. осіб) районного значення, центр Буринського району Сумської області України. Вперше згадується 1392, статус міста (1964), розташоване на берегах річки Чаші (притока Сейму), на рівнинній, підвищеній поверхні (150 м), з перевищенням висот до 30 м, на півдні Полісся.

БУРІ ВОДОРОСТІ (*лат.* Phaeophyceae) – велика група (до 1500 видів) переважно морських водоростей (лише 8 видів можуть існувати в прісних водоймах), об'єднаних у 265 родів, з найвідоміших – Ламінарія (Laminaria), Саргасс (Sargassum) і Цистозейра (Cystoseira). Найбільші види сягають 60 м завдовжки і формують великі підводні ліси, що відіграють важливу роль у морських екосистемах, де слугують кормом та укриттям для багатьох мешканців океанів і морів.

БУРІННЯ – створення бурової свердловини механічним, гідравлічним, термічним та ін. способами. Застосовується задля пошуків корисних копалин, добування нафти, газу і води, спорудження шахт, закладання вибухівки тощо. При бурінні гірські породи руйнуються на всій площі вибою або тільки по кільцю (колонкове буріння). Буріння глибоких свердловин здійснюється буровими установ-

ками і верстатами, шпурів (завглибшки кілька метрів) – бурильними молотками.

БУРІШИ (БУРІШКИ) – європеоїдний народ (до 90 тис. осіб) високогірних районів Кашміру, що перебувають під контролем Пакистану. Переважна більшість мешкає в долині річки Хунта, розмовляють ізольованою мовою бурушаскі, за віросповіданням – мусульмани (ісмаїліти). Вважаються нащадками вихідців з Кавказу, що не були асимільовані індоєвропейцями, а за місцевою легендою буріши вважають себе нащадками війська Александра Македонського.

БУРК (BOURQUE) РЕЙМОНД ЖАН «РЕЙ» (нар. 1960) – канадський хокеїст, переможець Кубка Канади (1984, 1987), один з кращих захисників у історії НХЛ, 5-разовий переможець «Норріс Трофі» (приз найкращому захиснику). Найрезультативніший захисник за всю історію НХЛ – 1579 очок (410 голів + 1169 результативних пасів) у 1612 матчах. Виступав за клуби «Бостон Брюїнз» (1979–2000) і «Колорадо Евеланш» (2000–2001), з яким став володарем Кубка Стенлі (2001), після чого завершив професійну кар'єру.

БУРКА – різновид одягу: верхній жіночій одяг для повного приховування тіла, рекомендований до носіння в Афганістані й Пакистані, популярний серед мусульманок Індії та ін. ісламських країн; безрукавні повстяні плащі білого, чорного або бурого кольору, поширені на Кавказі, що за кроєм поділяються на бурки для вершника (довга, ворсиста, зі швами, що утворюють широкі плечові виступи) і для пішого (коротка, гладка, позбавлена швів), у минулому традиційне верхнє вбрання пастухів та подорожніх.

Кавказька бурка

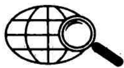
БУРКІНА-ФАСО (БУРКІНА) – держава в Західній Африці, що межує з Малі, Кот-д'Івуаром, Ганою, Того, Беніном і Нігером. Колишня французька колонія Верхня Вольта, здобула незалежність 1960. Площа – 272 200 км^2, населення – 12,3 млн осіб, столиця – Уагадугу, офіційна мова – французька, грошова одиниця – франк КФА, релігії: традиційні вірування (65 %), іслам (25 %), християнство (10 %). Розташована на хвилястому горбкуватому плато (до 500 м) з субекваторіальним кліматом.

БУРКОВ ГЕОРГІЙ ІВАНОВИЧ (1933–1990) – радянський російський актор театру і кіно, заслужений артист РРФСР (1980). Освіту здобув у Пермському університеті (1956) і студії при Пермському драматичному театрі (1958). Актор московських театрів ім. К. Станіславського (1965–1970), «Современник» (1970–1971), МХАТ ім. М. Горького (1980–1984), ім. О. Пушкіна (1984–1987), керівник Центру культури ім. В. Шукшина (1988–1990). Понад 150 ролей у кіно, кіножурналі «Фитиль» та озвученні мультфільмів.

БУРКУН (*лат.* Melilotus) – рід дворічних трав'янистих рослин родини Бобові (Fabaceae), поширених всюди. Латинська родова назва утворена з двох слів – «мед» і «конюшина». Висока (60–150 см) розгалужена рослина з почерговими трійчастими листками, цвіте влітку, плід – одно-, двонасінний біб, який достигає у серпні – вересні. Медоносна, ефіроолійна і лікарська рослина, має відхаркувальну, пом'якшувальну, седативну, знеболювальну, протизапальну, протисудомну, діуретичну та ін. дії.

БУРЛАКИ НА ВОЛЗІ – картина (полотно, олія, 131,5 × 281 см) російського художника Іллі Рєпіна (1844–1930), створена в 1870–1873, експонується в Російському музеї в Санкт-Петербурзі (Росія). Зображує артіль бурлаків за роботою, вважається хрестоматійним прикладом критичного реалізму, що переходить у натуралізм. Задум картини виник (1869) під час етюдної роботи живописця на Неві, де бурлаки справили сильне враження контрастом з життєрадісним товариством тамтешніх дачників.

БУРЛЕЙ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1861–1920) – військовий діяч часів УНР та Української Держави, командувач Українсько-кримської флотилії

Української Держави. Освіту здобув у Миколаївській морській академії (1894). Лейтенант флоту (1896), капітан 2-го (1903) і 1-го рангу (1908). Командир Керченського порту (1912–1913), контр-адмірал (1913), градоначальник Севастополя (1913–1917), адмірал для особливих доручень при командувачі Чорноморського Флоту (1915).

БУРЛЕСК (*фр.* burlesque – жарт) – вид комічної поезії, що сформувався в епоху Відродження. Комізм бурлеску будується на тому, що серйозний зміст виражається невідповідними йому образами і стилістичними засобами, а «піднесені герої» класичної античної та ін. літератур виявляються немов «переодягнутими» в блазнівське та чуже їм вбрання.

БУРЛУЦЬКИЙ – зоологічний заказник загальнодержавного значення (1977) неподалік смт Великий Бурлук та сіл Горяне і Катеринівка Великобурлуцького району Харківської області України. На площі 3,26 км^2 охороняються колонія бабака європейського (до 7 тис. особин), що мешкає на цілинній ділянці яружно-балкової системи (урочища Копанки і Петрикове). Також водяться ховрахи, хом'яки, тушканчики, тхори, а з птахів – жайворонки, кам'янки та ін.

БУРЛЮК ДАВИД ДАВИДОВИЧ (1882–1967) – російський та український художник-футурист, поет, теоретик мистецтва, літературний і художній критик, видавець. Освіту здобув у Казанському та Одеському художніх училищах (1898–1910), вивчав живопис у Німеччині і Франції. Ідеолог російського футуризму в живописі й літературі (автор поетичної збірки «Лисіючий хвіст», 1919). В еміграції з 1920, багато мандрував світом, мешкав у Нью-Йорку (1922–1967), де відкрито меморіальний музей художника.

БУРЛЯЄВ МИКОЛА ПЕТРОВИЧ (нар. 1946) – радянський російський актор театру і кіно, кінорежисер, народний артист Росії (1996). Освіту здобув у Московському театральному училищі ім. Б. Щукіна (1968) і ВДІКу (1975). Генеральний директор кіноцентру «Російський фільм» з 1992. Понад 50 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Иваново детство» (1962), «Андрей Рублёв» (1966), «Кража» (1970), «Проверка на дорогах» (1972), «Военно-полевой роман» (1983), «Мастер и Маргарита» (1994), «Адмиралъ» (2008) та ін.

БУРНАС – лиман у Татарбунарському районі Одеської області України, від Чорного моря відокремлений піщано-черепашковим пересипом заввишки 1–2 м, займає затоплене морем гирло річки Алкалії. Площа – 23 км^2, довжина – 10 км, ширина – 1–3,5 км, глибина – до 1,6 м, середня солоність – 17 %, дно вкрите мулами (завтовшки 0,4 м), у прибережній частині піщане. Береги круті й високі (5–14 м), розчленовані ярами. Живиться переважно надходженням морської води через прориви (100–300 м) у пересипі.

БУРНУС (*фр.* burnous – широкий плащ) – плащ із каптуром зі щільної вовняної тканини зазвичай білого кольору. Був поширений у арабів і берберів Північної Африки, звідти дістався до Європи за часів хрестових походів, де був частиною уніформи спагів (підрозділу легкої кавалерії, підпорядкованого французькій армії). У Росії бурнусом називали (XIX ст.) просторе жіноче пальто.

БУРСА (*тур.* Bursa) – місто (площа – 1036 км^2, населення – 1,6 млн осіб) на північному заході Анатолії, адміністративний центр одноіменної області Туреччини, за населенням поступається лише Стамбулу, Анкарі та Ізміру. Засноване (202 до н. е.) на висоті 100 м, за 30 км від південного узбережжя Мармурового моря. Перебувало у складі Візантійської імперії (395–1326), Османської імперії (1326–1919) і Турецької республіки з 1922. Перші десятиліття існування Османської держави (1326–1365) було її столицею.

БУРСА (*лат.* bursa – кишеня, гаманець) – загальна каса (за часів середньовіччя) будь-якої установи, наприклад монастиря, братства тощо. Згодом термін застосовували переважно до каси гуртожитку учнів і до самого приміщення гуртожитку, які під назвою бурс виникли спершу у Франції, де здебільшого на кошти благодійників (згодом і за плату) студентам університетів надавалася загальна квартира з повним утриманням. В Україні бурси виникли при братських школах, а їхніх вихованців називали бурсаками.

БУРТИ УРОЧИЩЕ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Лящівка Чорнобаївського району Чер-

каської області України. На площі 0,1 км² охороняється лісовий масив (0,03 км²) та лучно-степові фітоценози на залишках земляних валів давньоруської фортеці XII ст. (0,04 км²) на правому березі річки Сула. Лісова рослинність (штучні насадження робінії, ясена, тополі, осики) вкриває терасовані північно-східні схили річкової долини, а у трав'яному ярусі домінує чистотіл.

БУРУ (*індон.* Pulau Buru – острів Буру) – острів у Малайському архіпелазі, в групі Молуккських островів, у складі Індонезії. Площа – 9505 км², 130 × 90 км, населення – 162,3 тис. осіб. Поверхня переважно гориста, складена осадовими і метаморфічними породами, найвища точка – 2736 м (гора Капаламадан). Клімат екваторіально-мусонний, вологий.

БУРУЛЬЧА – річка у Білогірському та Красногвардійському районах АР Крим України, права притока Салгиру. Довжина – 94 км, площа басейну – 265 км², ухил – 12 м/км (у верхів'ях до 34 м/км), середня витрата води – 0,52 м³/с (максимальна – 18,5 м³/с), починається з карстового джерела на схилах Кримських гір, живиться атмосферними та карстовими водами. Долина V-подібна (у верхів'ї) і ящикоподібна (у пониззі), річище (2–20 м) часом порожисте з кам'янистим дном. Найбільша притока – Суат (права).

БУРУНДІ (РЕСПУБЛІКА БУРУНДІ) – держава на сході Центральної Африки, що межує з Руандою, Демократичною Республікою Конго і Танзанією. Площа – 27 834 км², населення – 8,3 млн осіб, столиця – Бужумбура, офіційні мови – французька і кірунді, грошова одиниця – бурундійський франк, релігії: християнство (68 %) і традиційні вірування (32 %). Розташована на хвилястому плато (переважно 1300–2000 м, найвища – гора Хеха, 2760 м). Клімат тропічний зі значними денними амплітудами температур.

БУРУНДІЙСЬКИЙ ФРАНК – національна валюта Республіки Бурунді, за міжнародним позначенням BIF, дорівнює 100 сантимам, запроваджена 1919, коли за умовами Версальського договору до Бельгії відійшли території німецьких колоній Руанда-Урунді. В обігу перебувають монети 1, 2 і 5 сантимів та банкноти номіналом 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 2000, 5000 і 10000 різних років випуску. Банкноти старих серій (1968–1976, 1977–1999) є платіжним засобом і вилучаються з обігу в міру зношування.

БУРЧУЛАДЗЕ ПААТА ШАЛВОВИЧ (нар. 1955) – радянський грузинський оперний співак (бас), народний артист Грузинської РСР (1985). Навчався в Тбіліських політехнічному інституті та консерваторії, стажувався в Одеській консерваторії і при театрі «Ла Скала» (Мілан, Італія). Переможець Міжнародного конкурсу (вокал) ім. П. Чайковського (1982), каммерзенгер Штутгартської опери. Вокальні партії в операх: «Борис Годунов», «Хованщина», «Дон Карлос», «Аттіла», «Золотой петушок», «Макбет» та ін.

БУРШТИН – викопна смола хвойних дерев, мінерал класу органічних сполук, що використовується для виготовлення ювелірних виробів і ліків. Кристалів не утворює, аморфний каркасний полімер, зустрічається у вигляді зерен, грудок і пластин (розміром 3–500 мм). Колір жовтий, оранжевий до червоного, восковий і молочно-білий, блиск смоляний, твердість – 2–3, щільність – 1,05–1,1 г/см³, температура плавлення – 250–300 °C, легко згоряє. Родовища поширені в Північній півкулі (Євразії та Північній Америці).

БУРШТИН – місто (площа – 32,7 км², населення – 15,3 тис. осіб) Галицького району Івано-Франківської області України. Засноване 1554, смт (1940), центр Бурштинського району (1940–1962), статус міста (1993), розташоване на правому березі широкої долини річки Гнила Липа (притока Дністра), що прорізує західну частину Подільської височини південніше Гологорів. Поруч з містом працює найбільша на Прикарпатті Бурштинська ТЕС.

БУРШТИНОВИЙ ШЛЯХ – легендарно-символічний узагальнений давній маршрут, яким протягом століть з'єднувались Європа та Азія, узбережжя Балтійського моря та Північна Африка задля постачання необробленого бурштину. Він був складною системою торговельних шляхів з місць походження (Балтії й узбережжя Північного моря) до Середземномор'я (особливо Італії, Греції та Єгипту), які в стародавні часи були основними центрами споживання (для ювелірних виробів і декору) скам'янілої смоли.

БУРШТИНСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ – створене (1965) на річці Гнила Липа (ліва притока Дністра)

для потреб найбільшої в Західній Україні Бурштинської теплової електростанції (1962), розташоване на південний схід від міста Бурштин (Івано-Франківська область). Витягнуте в субмеридіональному напрямку долиною річки (6,5×3,5 км), площа – 12,6 км^2, середня глибина – 4 м (максимальна – 10 м), коливання рівня – до 1 м, об'єм – 50 млн м^3, взимку замерзає лише біля греблі (січень – березень).

БУРЯК (*лат.* Beta) – рід однорічних, дворічних і багаторічних рослин родини Лободові. Відомі 14 видів (12 диких і 2 культурних), поширених переважно у Євразії. Вважається, що дикорослі види вживали в їжу з незапам'ятних часів, а до початку н. е. з'явилися культурні коренеплідні форми звичайного буряка. За формою коренеплід буває округлий, плаский і циліндричний. Рослина вологo- і світлолюбна, досить холодо- і засухостійка, культивують на всіх континентах, вегетаційний період 60–120 діб.

БУРЯК ЛЕОНІД ЙОСИПОВИЧ (нар. 1953) – радянський український футболіст (півзахисник) та тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1975), заслужений тренер України (1996). Виступав переважно за «Динамо» (Київ), де провів 304 матчі (забив 56 голів). Чемпіон СРСР (1974, 1975, 1977, 1980, 1981), володар Кубка СРСР (1974, 1978, 1982, 1985, 1986, 1988), Кубка кубків УЄФА (1975), Суперкубка УЄФА (1975). Тренував фінські, американські, російські та українські клуби, збірну України (2002–2003).

БУР'ЯНИ – небажана рослинність у сільськогосподарських угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, що конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини та сприяє поширенню шкідників і хвороб. Шкідливість більшості карантинних бур'янів виявляється: у зниженні врожайності, засміченні урожаю, погіршенні його якості, перенесенні збудників захворювань, накопиченні шкідників, у збитках тваринництву, негативному впливі на здоров'я людей; порушенні складу та структури місцевих фітоценозів.

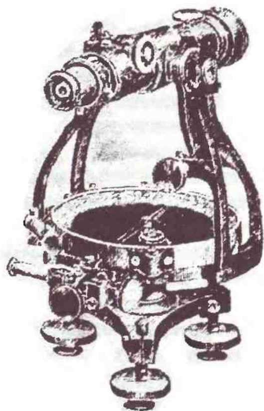
БУРЯТИ – народ (до 620 тис. осіб), що мешкає переважно у Республіці Бурятія, суміжних територіях Іркутської області та Забайкальського краю Росії, північній Монголії та Внутрішній Монголії Китаю. Вважається, що вперше про бурятів йдеться в «Священному сказанні монголів» (1240). Мова бурятська, писемність кирилична, релігія – буддизм, шаманізм і православ'я. Традиційне житло – юрта (повстяні, а також у вигляді зрубів з бруса або колод, 6–8-кутові без вікон).

БУРЯТІЯ РЕСПУБЛІКА – суб'єкт Російської Федерації у складі Сибірського федерального округу (площа – 351 300 км^2, населення – 965,2 тис. осіб) , адміністративний центр – Улан-Уде. Розташований у центрі Азії, в Східному Сибіру, межує з Іркутською областю, Забайкальським краєм, Тивою і Монголією, омивається водами озера Байкал. Переважно гірська територія (понад 80 %) з коливанням висот від 456 м (о. Байкал) до 3491 м (Східні Саяни). Клімат різко континентальний, з холодною зимою і жарким літом.

БУРЯТСЬКА МОВА – мова бурятів і деяких ін. народів монгольської групи (до 540 тис. осіб), поширена в Республіках Бурятія (де разом з російською – державні) і Якутія, Забайкальському краї та Іркутській області, Китаї та Монголії. Належить до алтайської родини, монгольської гілки і північно-монгольської групи. У діловодстві (з XVIII ст.) і релігійній практиці використовувалося монгольське письмо. Впроваджена писемність на базі латини (1931), використовується (1939) кирилиця з додаванням трьох літер.

БУСЛОВИЧ ЄВГЕН ЛЕОНІДОВИЧ (1972–2007) – український борець вільного стилю, заслужений майстер спорту України (2000). Вихованець тренера О. Омельченка. Багаторазовий чемпіон України, призер чемпіонатів Європи, чемпіонатів світу серед військових, срібний призер XXVII Олімпійських ігор (2000) у Сіднеї (у вазі до 58 кг). Після виходу з великого спорту (2004) – тренер з вільної боротьби товариства «Гарт». Загинув під колесами авто на 38 км шосе Київ – Житомир.

БУСОЛЬ МАГНІТНА – геодезичний прилад для вимірювання магнітних азимутів, румбів і внутрішніх кутів. Застосовується у військовій та морській справі, під час топографічної, геологічної, маркшейдерської зйомок тощо. Являє собою закриту склом коробку з немагнітного металу та розміщену в її центрі магнітну стрілку на вістрі або котушку з аретиром. Залежно від конструкції може встановлюва-

Бусоль магнітна

тися на штативі, на приладі або підвішуватися на шнурі.

БУСУДЖІМА (BUSUJIMA) КУНІО (нар. 1925) — японський мільярдер, основні статки здобув виробництвом ігрових апаратів. Голова ради директорів японської компанії «Sankyo Co.», що виробляє ігрові апарати «пачинко» (назва походить від японського «пачі-пачі», що означає «поклацування»), вельми популярні в Японії (десятки млн гравців), деяких азійських країнах, Австралії та Новій Зеландії. Заснував (1966) компанію, а до цього працював на конкуруючу фірму «Heiwa», яка також виробляла ігрові апарати.

БУСЬК — місто (площа — 3,8 км^2, населення — 8,3 тис. осіб) районного значення (колишні назви — Бужськ і Бузьк), центр Буського району Львівської області України. Вперше згадується в літописах (1097), магдебурзьке право (1411), статус міста (1940), розташоване на берегах річки Західний Буг, на відносно рівній поверхні (перевищення висот до 15 м) північно-західних схилів Подільської височини.

БУСЬКИЙ ПАРК — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972) в м. Буськ Львівської області України. На площі 0,08 км^2 охороняється парк, закладений (1790-ті) на обох берегах річки Західний Буг. Тут ростуть дерева та кущі майже 40 видів, серед яких переважають ясен, клен, липа, каштан, дуб і верба. Збереглися також панський палац (1810), в'їзна брама та археологічна пам'ятка — міське городище (X–XIII ст.).

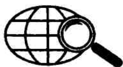
БУСЬКИЙ РАЙОН — розташований на сході Львівської області, утворений 1940, площа — 0,9 тис. км^2, населення — 46,6 тис. осіб (у т. ч. міське — 16,1 тис. осіб). Межує з Кам'янка-Бузьким, Радехівським, Бродівським, Золочівським і Перемишлянським районами, адміністративний центр — Буськ. Лежить на Буго-Стирській рівнині — зандровій та моренно-зандровій низовині, розчленованій долинами річок Західний Буг, Полтва, Стир та його притоками.

БУТ (БУТОВИЙ КАМІНЬ) — шматки каменю природного походження (доломіту, вапняку або пісковику) неправильної форми, розміром до 50 см за найбільшим виміром і масою до 50 кг. Буває рваний (неправильної форми) або плитчастий (плитняк), добуваються під час розробки осадових і виверження порід, відповідають вимогам щодо міцності, морозостійкості, водостійкості тощо. Застосовуються для спорудження гребель, кладки фундаменту і стін будинків, а значна частина переробляється на щебінь.

БУТАН (КОРОЛІВСТВО БУТАН) — держава в Південній Азії в Гімалаях, розташована між Індією і Китаєм. Площа — 38 394 км^2, населення — 1,7 млн осіб, столиця — Тхімпху, офіційна мова — дзонг-ке (бхотія), грошова одиниця — нгултрум, релігії: буддизм (70 %), індуїзм (24 %), іслам (5 %). На півночі — гірська місцевість із засніженими горами (до 7554 м, гора Кулагангрі), на півдні — передгір'я і субтропічні рівнини, порізані незліченними гірськими несудноплавними річками. Клімат субтропічний, нестійкий.

БУТАН — безбарвний горючий газ (C_4H_{10}) зі специфічним запахом, органічна сполука класу алканів. Міститься в природному газі, утворюється при крекінгу нафтопродуктів, при поділі попутного нафтового газу, легко зріджується, точка замерзання — 138,4 °C (за нормального тиску), щільність — 0,6012 г/см^3 (при 0°C). Пожежо- і вибухонебезпечний, малотоксичний, має наркотичні властивості, отруйний, шкідливо впливає на нервову систему.

БУТАФОРІЯ (*іт.* buttafuoria) — підроблені, спеціально виготовлені предмети (скульптура, меблі, посуд, прикраси, зброя тощо), що ви-

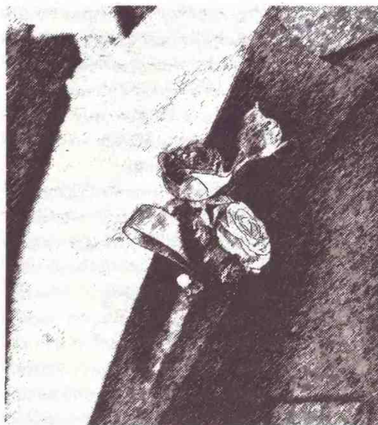
користовуються в театральних виставах або кінофільмах замість справжніх речей. Зазвичай від справжніх відрізняються дешевизною, міцністю, підкресленою виразністю зовнішньої форми (при їхньому виготовленні часто нехтують відтворенням деталей, не видимих глядачеві). Працівник театру або кінознімальної групи, що виготовляє передмети бутафорії, називається бутафором.

БУТКОВСЬКА СВІТЛАНА ІВАНІВНА (нар. 1959) – радянський український художник ужиткового мистецтва. Освіту здобула у Львівському училищі прикладного і декоративного мистецтва (1978). Художник Тернопільського обласного комбінату (1978–1993), викладач Тернопільської художньої школи з 1993. Працює в галузі гобелену (вовна, льон, шнур, сизаль). Авторка гобеленів: «Медобори» (1980), «Осіння симфонія» (1988), «Дороги, дороги» (1994), «Останній спалах» (1995), «Спомин про спокій» (1999).

БУТЛЕГ (*англ.* bootleg – підпільна торгівля, контрабанда) – аудіо- або відеозаписи, що складені і розповсюджуються без санкції правовласників. Термін походить від жаргонної назви підпільної торгівлі спиртними напоями за часів «сухого закону» в США (1920–1930-ті). Відрізняється від піратських копій (несанкціонованих копій легально випущеної продукції).

БУТЛЕРОВ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (1828–1886) – російський хімік-органік, академік Петербурзької АН (1874). Освіту здобув у Казанському університеті (1849), де потім викладав (1850–1868). Синтезував ряд органічних сполук – полімер формальдегіду (1859), уротропін (1860), штучну цукристу речовину (1861) та ін. Створив (1861) і обґрунтував теорію хімічної будови, за якою властивості речовин визначаються порядком зв'язків атомів у молекулах та їхнім взаємним впливом. Першим пояснив (1864) явище ізомерії.

БУТОНЬЄРКА (*фр.* boutonniere – квітка в петлиці) – аксесуар чоловічого костюму, одна або кілька квіток чи бутонів (зазвичай гвоздики або троянди) у петлиці піджака. За часів Французької революції червона гвоздика в петлиці дворян символізувала їхню безстрашність на шляху до ешафота, а представники робочого руху почали носити її на політичних демонстраціях (1840-ві), коли заборонили червоні

Бутоньєрка

прапори. Нині трапляється у святковому чоловічому вбранні (на весільних урочистостях, балах тощо).

БУТТЯ – філософська категорія, що позначає існуючу об'єктивно реальність (сутність), незалежну від усвідомлення існування об'єктивного світу, а в суспільстві – процес матеріального життя людей. Не зводиться лише до матеріального предметного світу, буття має різні рівні: органічна і неорганічна природа, біосфера, суспільне буття, об'єктивно-ідеальне буття (цінності культури, загальнозначущі принципи і категорії наукового знання та ін.), буття особистості тощо.

БУТУРЛІН СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1872–1938) – російський радянський орнітолог, мандрівник і мисливствознавець. Освіту здобув у Петербурзькому імператорському училищі правознавства (1894). Автор праць з орнітології і мисливствознавства: «Синоптические таблицы охотничьих птиц Российской Империи» (1901), «Кулики Российской империи» (1902), «Определитель промысловых птиц» (1933), «Полный определитель птиц СССР» (1934–1941), «Трубконосые птицы» (1936), «Дробовое ружье» (1937) та ін.

БУФЕР (*англ.* buffer – пом'якшувати) – ударний прилад, що слугує для поглинання (амортизації) поздовжніх ударних і стискаючих зусиль, що виникають під час руху потяга та маневрової роботи. Конструктивно складається

з циліндричного корпусу, всередині якого розташований амортизатор, і ковзкого всередині корпусу штока. На рухомому складі є основним ударно-тяговим приладом. На вагонах, локомотивах і тупикових упорах встановлюється на торцевому брусі, який через це називається буферним.

БУХАРЕСТ (*рум.* Bucuresti) – столиця (площа – 228 км², населення – 2,2 млн осіб) і найбільше місто Республіки Румунії, розташоване на південному сході країни, в центральній частині Нижньодунайської низовини, на берегах річки Димбовіца. Перша згадка про заснування фортеці Владом Цепешем (1459), столиця князівства Волощина (1698) і Румунії (1862). Клімат помірний континентальний, зі спекотним задушливим літом і м'якою мінливою зимою, середньорічна температура +10,8 °С, опади – 595 мм/р.

БУХАРЕСТСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1812) – угода між Російською імперією і Туреччиною, укладена (16 травня 1812) в Бухаресті, що завершила російсько-турецьку війну (1806–1812). За нею Росія встановила новий кордон на річці Прут (замість Дністра); отримала фортеці Ізмаїл, Кілію, Акерман і Хотин; право торговельного судноплавства Дунаєм; Бессарабію і кілька областей Закавказзя; морські бази (вперше) на Кавказькому узбережжі Чорного моря; залишила у своєму складі Західну Грузію тощо.

БУХАРЕСТСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1918) – сепаратний мирний договір, укладений (7 травня 1918) між Румунією та Центральними державами, що завершив війну між Румунією та Четверним союзом (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією), остаточно ліквідувавши Східний фронт Першої світової війни. Румунія отримала Бессарабію і надзвичайно тяжкі умови: величезні суми фактичної контрибуції, компенсування втрат концесіонерам та ін. грабіжницькі заходи.

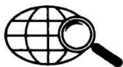
БУХАРЕСТСЬКИЙ ТЕАТР ІМ. Л. СТУРДЗА-БУЛАНДРИ (*рум.* Teatrul Lucia Sturdza-Bulandra) – один з провідних драматичних театрів Румунії, створений (1947) під керівництвом румунської актриси та театрального діяча Лючії Стурдза-Буландри (1873–1961), працює в побудованій 1929 споруді Муніципального театру Бухареста. Ім'я засновниці дістав 1961, після неї театром керував режисер Л. Чулей (1962–1972). У репертуарі сучасна національна та світова класична драматургія.

БУХАРЕСТСЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ – провідний музичний театр Румунії, створений на основі заснованого (1919) театрального «Ліричного товариства» і відкритий оперою «Лоенгрін» (під керівництвом Дж. Енеску) у Бухаресті (1921) під назвою «Театрул лірик» або «Опера Ромине» з 1968. Його вистави відбувалися в будівлі «Ліричного товариства» (1921–1940), різних приміщеннях (1940–1953), доки не була побудована нова театральна споруда (1953) із залом для 960 глядачів.

БУХАРСЬКЕ ХАНСТВО (БУХАРСЬКИЙ ЕМІРАТ) – феодальна держава в Середній Азії (XVI–XX ст.) в басейні річки Амудар'я, між Закаспійською областю, Туркестаном і Афганістаном, заснована Шейбанідами на руїнах держави Тимуридів зі столицею в Бухарі. Правлячі династії – Шейбаніди, Джаніди та еміри з династії Мангіт (1747). Приєднано до Росії (1868), після повалення влади еміра проголошено Бухарську Народну Радянську Республіку (1920–1924), територія якої увійшла до складу новостворених Узбецької, Туркменської і Таджицької РСР.

БУХГАЛТЕРІЯ (*нім.* buch – книга і halten – тримати) – ведення книг і відомостей обліку грошових коштів та матеріальних цінностей з дотриманням певних правил і форм документації, фіксація фінансових та матеріальних ресурсів, їх надходження та руху за допомогою всіх господарських операцій. Найбільш широко використовується на підприємствах, фірмах, у родинному житті тощо. Бухгалтерією також називають спеціальний відділ підприємства чи фірми, що займається бухгалтерськими операціями.

БУХЕНВАЛЬД – концентраційний табір неподалік Веймара в Тюрингії (Німеччина), заснований 1937. За фашистського режиму (1937–1945) в ньому утримувалося до 240 тис. осіб із 33 країн, з яких 56 тис. осіб померли або були вбиті (переважно євреї, політв'язні, радянські військовополонені, цигани і гомосексуалісти). Табір використовувався НКВС СРСР (1945–1950), на його території облаштований меморіальний комплекс «Бухенвальд» (1958) зі збереженим нацистським

написом на брамі – «Jedem das Seine» («Кожному своє»).

БУХНЕР (BUCHNER) ЕДУАРД (1860–1917) – німецький хімік і біохімік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1907) «за проведену науково-дослідну роботу з біологічної хімії і відкриття позаклітинної ферментації». Освіту здобув у Мюнхенському університеті (1888), викладав у Мюнхенському, Кільському і Тюбінгенському університетах. Встановив, що спиртове бродіння може відбуватися в безклітинному дріжджовому екстракті, без участі цілісних клітин (1897), завдяки чому започаткував вивчення ферментів.

БУХТА (*нім.* bucht) – невелика частина моря, затоки, озера, водосховища, відокремлена від відкритих вод частинами суші (виступами берегів, скелями і прилеглими островами) і захищена ними від хвиль і вітру. Місцеві умови визначають гідрологічний режим бухти, який відрізняється від режиму прилеглих до неї вод. Зазвичай бухти прислуговуються зручним місцем стоянки суден (наприклад, Балаклавська або Карантинна бухти Чорного моря в Севастополі) і в такому випадку вони можуть називатися гаванями.

БУХТІВЕЦЬКИЙ ВОДОСПАД – розташований на річці Бухтівець, лівій притоці річки Бистриця-Надвірнянська, в с. Букове Надвірнянського району Івано-Франківської області України. Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення (1972) Передкарпаття, розташована на висоті 660 м, де води річки двометровою смугою прорізають строкато-шаруваті еоценові флішові породи і падають з висоти до 8 м зазвичай двома струменями.

БУЦЕФАЛ (*лат.* Bucephalus – з головою бика) – кличка улюбленого коня Александра Македонського. За легендою Плутарха, у віці 10 років майбутній імператор став єдиною людиною, якій підкорився норовливий 11-річний кінь. Його запропонував македонському царю Філіппу II торговець з Фессалії Філонік за величезні гроші. Александр взяв Буцефала в похід в Азію, але беріг улюбленця і в бою використовував ін. коней, зокрема у битві на річці Гранік під ним вбили одного з них.

БУЧА – місто (площа – 26,6 км^2, населення – 27,3 тис. осіб) обласного підпорядкування Київської області України. Засноване (1900) як дачне селище у мальовничій місцевості на півдні Полісся на межиріччі Бучі і Рокача, смт (1938–2007), статус міста (2007). Містом проходить міжнародна автотраса Київ – Ковель (т. зв. Варшавське шосе), воно межує з містом Ірпінь, селищами Ворзель і Гостомель.

БУЧАЦЬКИЙ ЗАМОК – руїни замку-фортеці в м. Бучач Тернопільської області (Україна), розташовані на вузькому виступі, із трьох боків оперезаному водами річки Стрипа (притока Дністра). Вперше згадується (1379) як родовий замок місцевих шляхтичів Бучацьких. Розквіту набув за Потоцьких (XVII–XVIII ст.), згодом покинутий напризволяще (XIX ст.), дотепер збереглися фрагменти двох ярусів оборонних мурів частини дитинця, східної бастеї та залишки стін колишнього палацу, що примикають до неї.

БУЧАЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний музей, заснований (1982) на громадських засадах у м. Бучач Тернопільської області України, розташований у міській ратуші (до 1992), а останні два десятиліття у пристосованому приміщенні в центрі міста. У фондах зберігається понад 4 тис. експонатів: археологічні пам'ятки, нумізматична колекція, матеріали про відомих людей краю, діяльність ОУН і УПА, етнографічні старожитності, давні фотоматеріали тощо. Щорічно музей відвідує бл. 30 тис. екскурсантів.

БУЧАЦЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1672) – мирний договір між Річчю Посполитою і Османською імперією, укладений (28 жовтня 1672) у м. Бучач (Галичина). Мав підбити підсумки польсько-турецької війни, розпочатої навесні 1672, і став найганебнішим в історії Польщі. За ним Подільське воєводство відходило до Туреччини, визнавалася влада П. Дорошенка на Брацлавщині тощо. Польський сейм відмовився його затвердити, і війна тривала до укладення Журавненського договору (1676).

БУЧАЦЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Тернопільської області України, утворений 1940, площа – 0,8 тис. км^2, населення – 63,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 15,0 тис. осіб). Межує з Монастириським, Підгаєцьким, Теребовлянським, Чортківським, Городенківським і Тлумацьким районами, адміністративний центр – Бучач. Розташований на

рівнинних теренах Опілля, порізаних глибокими долинами річок Дністер та його лівих приток Стрипи, Баришу, Золотого Потоку та Вільхівця.

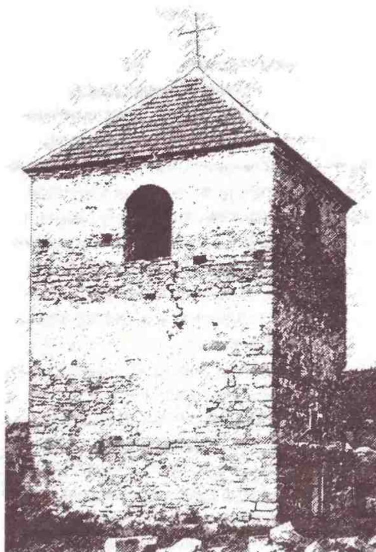
БУЧАЧ — місто (площа — 10,1 км², населення — 12,5 тис. осіб) районного значення, центр Бучацького району Тернопільської області України. Вперше згадується 1260, магдебурзьке право (1515), статус міста (1939), розташоване на берегах глибокої долини (перевищення висот сягає майже 100 м) річки Стрипа (притока Дністра), на південно-західних схилах Подільської височини (у східній частині Опілля). У Бучачі одна з найкрасивіших ратуш (1751) в Україні.

БУЧМА АМВРОСІЙ МАКСИМІЛІАНОВИЧ (1891–1957) — радянський український актор і режисер, лауреат Сталінських премій (1941, 1949), народний артист СРСР (1944). Працював з 1905 у різних театральних трупах, провідний актор театру «Березіль» у Києві і Харкові (1922–1926, 1930–1936), ролі в кінофільмах: «Микола Джеря», «Тарас Шевченко» (1926), «Нічний візник» (1928), «Назар Стодоля» (1937), «У далекому плаванні» (1945), «Подвиг розвідника» (1947), «Украдене щастя» (1952) та ін.

БУЧМАНИ — селище міського типу (площа — 1,1 км², населення — 0,7 тис. осіб) Олевського району Житомирської області України. Утворене 1946, смт (1983), розташоване на узбіччі автомагістралі Київ — Ковель, у верхів'ях річки Жерів (ліва притока Ужа) на північному краю Придніпровської височини у місці її переходу у вкриту лісами Поліську низовину.

БУША ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК — державний заповідник у с. Буша Ямпільського району Вінницької області України, створений (2000) з метою збереження пам'яток архітектури (залишки фортеці та підземних ходів, XVI–XVII ст.), археології (4 археологічні пам'ятки, III тис. до н.е. — XII ст.) та історії (дохристиянський та християнський скельний храм, V–XVI ст., цвинтар XVIII–XIX ст.). У заповіднику розташовані: парк історичної скульптури, музеї археології, етнографії, оборони Буші та кераміки.

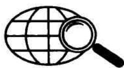
БУШАНСЬКА ФОРТЕЦЯ — одна з головних пам'яток Державного історико-культурного заповідника «Буша» (2000), розташована в с. Буша Вінницької області (Україна) у місці злиття річок Мурафа і Бушанка. Вперше згадується (XVI ст.) як маєток шляхтичів Бушинських, згодом замком володіли коронний канцлер Ян Замойський, Мацей Яблоновський та ін. Фортецю зруйновано польським військом старости Стефана Чарнецького (1654). Дотепер збереглася одна кам'яна квадратна в плані триярусна вежа (XVII ст.).

Вежа Бушанської фортеці

БУШЕВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ — археологічна пам'ятка, поблизу села Бушеве Рокитнянського району Київської області України, у місці злиття річок Рось і Горохуватка. Городище овальної форми (площа — бл. 0,04 км²), оточене валом заввишки 5 м (ззовні) і 3 м (зсередини) з двома входами з протилежних боків (північно-західний і південно-східний). Археологічні знахідки та форма доводять скіфське походження городища, а оборонні вали, ймовірно, насипані пізніше (XI ст.).

БУШЕЛЬ (*англ.* bushel) — міра об'єму сипких тіл, що використовується в США і Великій Британії, але має практичне значення у всьому світі, оскільки в ній визначається біржова ціна на сільськогосподарські продукти. 1 бушель США = 0,9689 англійського

бушеля = 35,2393 л. У британській імперській системі мір для сипких тіл: 1 бушель = = 4 пекам = 8 галонам = 32 сухим квартам = + 64 сухим пінтам = 1,032 американським бушелям = 2219,36 кубічним дюймам = = 36,36872 л (дм^3).

БУШМЕЙСТЕР (*лат.* Lachesis mutus) – найбільший представник отруйних змій Південної Америки родини Гадюкові. Змія-одинак, зустрічається рідко, оскільки населяє переважно необжиті території, тривалість життя бл. 20 років. Завдовжки сягає 2,5–4 м, маса тіла – 3–5 кг. Струнке тіло, в перетині утворює трикутник, шкіра вкрита ребристою лускою, забарвлення жовтувато-коричневе, з характерним малюнком у вигляді великих темно-бурих ромбів. Використовує отруту тільки під час полювання.

БУШМЕНИ – загальна назва кількох корінних народів (до 100 тис. осіб) південноафриканських мисливців-збирачів. Мешкають у Намібії, Ботсвані, Анголі, Південноафриканській Республіці, Зімбабве. Антропологічно відрізняються від негроїдів, оскільки мають світлішу шкіру і тонкі губи, належать до капоїдної раси. Розмовляють койсанськими мовами, писемності не мають (усно з покоління в покоління передаються казки, легенди та пісні), рахують до трьох за допомогою пальців.

БУШНЯК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ (нар. 1952) – радянський український письменник. Освіту здобув у Сімферопольському університеті (1980). Працював учителем російської мови і літератури, головний редактор газети «Літературний Крим» (2001). Автор повісті «Моментальные снимки» (1982), збірки повістей і оповідань «Перекрёсток» (1984), нарису «Земля – за горизонтом» (1984), роману «Стамбульский зазывала» (2001). Голова Кримської організації Спілки письменників України, лауреат літературних премій.

БУШПРИТ (*нідерл.* boeg – ніс і spriet – піка, вертел) – горизонтальне або похиле рангоутне дерево, що виступає вперед з носа вітрильного судна. Призначений для винесення вперед центру вітрильності, що покращує маневреність судна. До бушприта кріпиться стоячий такелаж стеньг передньої щогли, а також такелаж носових косих вітрил (кліверів і стакселів). На великих вітрильниках бушприт роблять складаним, продовженням бушприта є утлегар, а його подовжує бомутлегар.

БУШТИНА – селище міського типу (площа – 12,0 км^2, населення – 8,6 тис. осіб) Тячівського району Закарпатської області України. Засноване (1357) на правому березі річки Тиса (притока Дунаю) при впадінні її притоки Тереблі, смт (1957), розташоване біля підніжжя південно-західних схилів Вулканічного хребта Українських Карпат, на автошляху Ужгород – Мукачеве – Рахів.

БУЩАНСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1984) біля с. Буща Острозького району Рівненської області України. На площі 3,85 км^2 охороняються характерний для Малого Полісся комплекс соснових і вільхових лісів, а також очеретяно-осокових боліт у долині річки Свитенька. Серед тварин водяться лисиця, заєць, куниця, водно-болотні птахи.

БУЯХИ (ЛОХИНА) (*лат.* Vaccinium) – кущ родини Брусничні (Vacciniaceae), дуже розгалужений (30–120 см заввишки), з буруватою або темно-сірою корою і зеленими молодими гілочками. Стебла прямостоячі, циліндричні, округлі, листочки чергові, мінливі за розміром (0,7–5 см завдовжки), на коротких черешках. Плід – їстівна ягода грушоподібна або овальна (завдовжки 9–12 мм), синя з сизим нальотом і зеленуватою м'якоттю. Поширена в хвойних і мішаних лісах Полісся і Карпат.

БХОПАЛ – місто (площа – 304 км^2, населення – 1,6 млн осіб) у центральній частині Індії, адміністративний центр штату Мадх'я-Прадеш, також відоме як «місто семи озер». Близько 55 % віруючих сповідують індуїзм, 40 % – іслам. Клімат вологий тропічний, з м'якою зимою, спекотним посушливим літом і вологим сезоном мусонів (липень – вересень), опади – до 1160 мм/р. На місцевому хімічному заводі сталася (1984) величезна за кількістю жертв Бхопальска катастрофа.

БХОТІЯ – назва кількох етнічних груп тибетського походження (бл. 113 тис. осіб), які мешкають переважно в Індії (Сіккім, Уттар-Прадеш, Кашмір та ін.), Бутані і Непалі. Групи бхотія роз'єднані важкопрохідними горами, говорять різними діалектами, сповідують здебільшого буддизм, у деяких індійських

регіонах частково індуїзм та досить рідко – іслам. Основні заняття – скотарство (вівці, кози, яки) та караванна торгівля.

БХУТТО (BHUTTO) ЗУЛЬФІКАР АЛІ-ХАН (1928–1979) – пакистанський політичний і державний діяч. Освіту здобув в Індії, США і Великобританії (Оксфордський університет). Працював у пакистанському представництві при ООН (1957–1963), міністром закордонних справ (1963–1966). Заснував опозиційну Пакистанську народну партію (1967), глава держави та уряду Пакистану (1971–1973), прем'єр-міністр (1973–1977). Після військового перевороту заарештований (1977), засуджений (1978) і страчений.

БЦЖ (БАЦИЛА КАЛЬМЕТТА – ГЕРЕНА) (*лат.* Bacillus Calmette-Guerin, BCG) – вакцина проти туберкульозу, виготовлена зі штаму ослабленої живої коров'ячої туберкульозної бацили (Mycobacterium bovis BCG), що втратила вірулентність для людини, спеціально вирощена в штучному середовищі. Створили в Інституті Пастера в Парижі (1921) мікробіолог Альбер Кальметт і ветеринар Каміль Герен. Первинна вакцинація новонароджених на 3–7-й день життя, ревакцинація дітей у віці 7 і 14 років.

БЬЙОРНДАЛЕН (BJORNDALEN) УЛЕ-ЕЙНАР (нар. 1974) – норвезький біатлоніст і лижник, єдиний у світі 6-разовий олімпійський чемпіон з біатлону (1998, 2002, 2010), на XIX Олімпійських іграх (2002) у Солт-Лейк-Сіті переміг у всіх 4 біатлонних перегонах. 16-разовий чемпіон світу з біатлону (1998–2011), чемпіон світу з літнього біатлону, багаторазовий призер Олімпійських ігор (1998, 2006, 2010). Здобув 93 перемоги в біатлоні та 1 в лижних перегонах.

БЬОКЛІН (BOCKLIN) АРНОЛЬД (1827–1901) – швейцарський живописець. Освіту здобув в Академії мистецтв у Дюссельдорфі (1847). Був професором в Академії мистецтв у Веймарі, працював у Римі, Парижі, Базелі, Цюриху, Флоренції, Мюнхені. Створював романтичні пейзажі, міфологічно-алегоричні картини зі складною символікою: «Ігри наяд» (1886), «Смертельна бійка кентаврів» (1873), «Одіссей і Каліпсо» (1883), «Одноріг у лісі» (1890), «Алегорія Свободи» (1891), «Алегорія Війни» (1896) та ін.

БЬОМ-БАВЕРК (BOHM-BAWERK) ОЙГЕН ФОН (1851–1914) – австрійський економіст і державний діяч. Освіту здобув у Віденському університеті, працював в австрійському міністерстві фінансів та одночасно навчався в кількох німецьких університетах. Викладав в університеті Інсбрука (1880–1890), обіймав посаду міністра фінансів, брав участь у проведенні грошової реформи і введенні золотого стандарту. Повернувся до Віденського університету (1904), один із засновників австрійської школи економіки.

БЬОРК (BJORK) ГУДМУНДСДОТТІР (нар. 1965) – ісландська співачка, актриса, музикант, композитор і автор пісень. Її пісні належать до багатьох жанрів і стилів – альтернативний рок, електроніка, інді-поп, тріп-хоп, психоделічний рок, фолк, джаз тощо. Дебютний альбом записала (1977) за допомогою вітчима, який грав на гітарі. Заснувала панк-гурт «Spit and Snot» та джаз-ф'южн проект «Exodus» (1979). Сольну кар'єру здійснює з 1992, лауреат багатьох премій, «Polar Music Prize» (2010).

БЮВЕТ (*фр.* buvette – буфет) – спеціальна споруда біля виходу мінерального джерела на земну поверхню. Призначена для проведення питного лікування мінеральними водами, збереження лікувальних властивостей води, охорони її від забруднення і створення необхідних зручностей для користування (наприклад, підігрів холодних мінеральних вод тощо). Часто влаштовується в спеціальних галереях, що захищають відпочивальників на водах від погодних примх.

БЮДЖЕТ (*фр.* bougette – сумка, шкіряний мішок) – схема доходів і витрат (особи, родини, підприємства, держави тощо), що встановлюється на певний період часу (зазвичай на 1 рік) та є найважливішою концепцією в мікроекономіці і макроекономіці. Державний бюджет – найважливіший фінансовий документ країни, що являє собою сукупність фінансових кошторисів усіх відомств, державних служб, урядових програм тощо, де визначаються потреби, що підлягають задоволенню за рахунок держави.

Б'ЮКЕНЕН (BUCHANAN) ДЖЕЙМС МАКГІЛЛ (нар. 1919) – американський економіст, лауреат Нобелівської премії (1986) «за дослідження договірних і конституційних основ теорії при-

Бювет

йняття економічних та політичних рішень», один із засновників школи нової політичної економії. Освіту здобув в університетах Теннессі і Чикаго, викладав в університетах Теннессі, Флориди і Віргінії. Засновник Центру досліджень з політичної економії ім. Джефферсона (1957) і Центру вивчення суспільного вибору (1969).

БЮЛЕТЕНЬ (*фр.* bulletin) — багатозначний офіційний документ: (виборчий бюлетень) письмове свідоцтво волевиявлення виборця; (лікарняний лист) медичний документ, що підтверджує тимчасову непрацездатність співробітника; стисле офіційне повідомлення в пресі про важливі події в громадсько-політичному житті; періодичне видання з короткою довідковою інформацією (наприклад, біржовий бюлетень); погодинне видання наукових робіт у короткій формі; інформаційний звіт про хід зборів, конференцій тощо.

БЮРАКАНСЬКА АСТРОФІЗИЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ — одна з провідних наукових установ АН Вірменії, розташована за 35 км від Єревана, на південному схилі гори Арагац на висоті бл. 1500 м. Заснована (1946) з ініціативи тогочасного члена-кореспондента АН СРСР Віктора Амбарцумяна, який тривалий час був її директором. Головні дослідження присвячені вивченню будови Галактики та її складових (зоряних асоціацій і скупчень міжзоряної матерії), нестаціонарних зір і туманностей, зоряної космогонії тощо.

БЮРГЕРСЬКИЙ КЛАСИЦИЗМ — архітектурне відгалуження стилю класицизм, що поширилося (XVIII ст.) у деяких великих і зростаючих європейських містах. Переважно обслуговував запити і потреби заможного бюргерського прошарку міщан. Найвідомішим представником вважається архітектор Крістоф Хаберланд (1750—1803), який плідно працював

у Ризі (Латвія). Прибуткові будинки цього стилю зазвичай мають три поверхи, доповнені мансардою, з кількома квартирами (найбагатшою господарською).

БЮРОКРАТІЯ (*фр.* bureau – канцелярія і *грец.* kratos – влада) – адміністративна система організації, що складається з ієрархічно побудованої структури офіційних осіб, посади яких розрізняються формальними правами і обов'язками та визначають їхні дії і відповідальність. Для неї зазвичай притаманне перебільшення значення формальних процедур, скрупульозне виконання інструкцій, завдяки чому бюрократія асоціюється із тяганиною або зі зневажливим (формальним) ставленням до суті справи.

БЮСТ (ПОГРУДДЯ) – скульптура, що зображує верхню частину людського тіла (груди, плечі і голову). Її тривимірні форми створюють схожість з оригіналом, а звичайне розташування на підставці підкреслює фрагментарність всього зображення. Є найбільш поширеним видом скульптурного портрету і належить до круглої скульптури. Створюється з будь-якого матеріалу, але перевага віддається зносостійким – природному каменю (мармур) або металам (бронза та ін. сплави).

Бюст

БЮФФОН (BUFFON) ЖОРЖ-ЛУЇ ЛЕКЛЕРК ДЕ (1707–1788) – французький натураліст, біолог, математик, геолог, письменник і перекладач. Освіту здобув у єзуїтському коледжі Діжона (1726) та університеті Анже. Автор 36-томної «Природничої історії», що складалася з розділів: «Про спосіб вивчення природничої історії», «Теорія Землі», «Загальна історія тварин» і «Загальна історія людини» (3 т., 1749); «Про чотириногих» (12 т., 1753–1767); «Про птахів» (9 т., 1770–1783); «Про мінерали» (5 т., 1783–1788) і додатків (7 т., 1774–1789).

БЯКОВ ІВАН ІВАНОВИЧ (1944–2009) – радянський український біатлоніст, заслужений майстер спорту СРСР (1972). Освіту здобув у Київському інституті фізичної культури (1977). Виступав за товариства «Труд» (Кірово-Чепецьк) та «Авангард» (Київ, з 1974). Дворазовий чемпіон Олімпійських ігор (1972, 1976) у Саппоро та Інсбруку з біатлону в естафетних перегонах 4 × 7,5 км. Президент (1992–1998) і член президії (1998–2009) Федерації біатлону України, член Національного олімпійського комітету України.

БЯЛИК МИКОЛА ІВАНОВИЧ (нар. 1952) – радянський український промисловець і підприємець, Герой України (2001). Освіту здобув в Одеському сільськогосподарському інституті (1984). Працював на сільгосппідприємствах Київської і Черкаської областей, заступником директора (1977–1991), директором з 1991 та головою правління з 1996 ВАТ «Радсад» Миколаївської області, що спеціалізується на виробництві вина.

БЯЛИК ХАЇМ НАХМАН (1873–1934) – єврейський поет, письменник, перекладач і видавець. Вважається одним із засновників новітньої літератури мовою іврит, його твори перекладені десятками мов світу. Писав також ідишем, почав друкуватися (1890-ті). Заснував разом з однодумцями в Одесі навчально-педагогічне видавництво «Морія», де опублікував повне зібрання власних творів (1908). Переклав івритом роман Сервантеса «Дон Кіхот», поезії Шиллера. Виїхав до Берліна (1921) і Тель-Авіва (1924).

В

В в — третя літера українського та всіх слов'янських і більшості кириличних алфавітів (назва — ве), подібна за конфігурацією до кириличної, позначає приголосний звук. Походить від другої літери В β («бета») грецького і більш давньої «бет» фінікійського алфавітів.

ВА (БРАО, ПЛАО) — група народів (до 1,3 млн осіб), що вважаються одними з найдавніших мешканців Індокитайського півострова — Китаю, Таїланду і М'янми. Входять до складу 56 офіційно визнаних народів Китаю, їхні мови мають багато діалектів і належать до мон-кхмерської підсім'ї австро-азійської сім'ї мов. Релігія — анімізм, поширений культ черепів, що вважаються вмістилищем духа-хранителя. Місіонерами розроблена писемність для мови ва (1930-ті) на основі латиниці.

ВААГЕ (WAAGE) ПЕТЕР (1833—1900) — норвезький фізико-хімік і мінералог. Освіту здобув у Франції, Німеччині та норвезькому університеті Крістіанії (1858), де працював в Осло завідувачем хімічної лабораторії (1861) і професором (1862). Основні роботи з хімічної кінетики і термодинаміки, разом з К. Гульдбергом встановили (1864—1867) закон діючих мас, що є основоположним, і теорії хімічної рівноваги, автор посібника із загальної та аналітичної хімії.

ВААЛ (БААЛ) (*івр.* бог, владика) — спочатку ім'я Ваал було загальним позначенням племінного божества на Близькому Сході, потім місцевості, надавалося як титул князям і містоправителям, входило до складу імені. Пізніше Ваала вважали богом сонячного світла, трохи згодом він став творцем усього світу, Всесвіту, потім богом родючості, вод, війни тощо. Практично в усі часи культ Ваала супроводжувався хтивими оргіями, під час яких жерці в екстазі робили собі порізи на різних частинах тіла (найчастіше на зап'ястках і долонях).

ВААЛЬ (*африк.* vaal — одноманітна) — річка (назва походить від кольору замуленої води) в Південній Африці, права притока Оранжевої. Довжина — 1250 км, площа басейну — 196,5 тис. км^2, середня витрата води — 125 м^3/с, паводки в листопаді — лютому. Починається в Драконових горах як Еш-Рівер (Ясенева річка), перетинає плато Високий Велд у глибокій долині. Несудноплавна, використовується для водопостачання Йоганнесбурга та зрошування. Найбільші притоки: Вілге, Фет, Ріт (ліві), Хартс (права).

ВАБАНІТ (*англ.* vabanite) — торговельна назва коричнювато-червоної яшми з білими і жовтими плямами (вкрапленнями), яку добувають на родовищі Вабан у Каліфорнії (США).

ВАВЕЛЬ (*пол.* Wawel) — пагорб (228 м) і архітектурний комплекс на лівому березі Вісли в Кракові (Польща). Укріплене поселення тут існувало з XI ст., а перші кам'яні споруди постали за Вацлава II (1290—1300). Замок неодноразово горів, руйнувався (1499, 1595, 1657, 1702) та відновлювався. Нині в ньому розташований музей з експозицією, присвяченою побуту польських королів, а у кафедральному соборі Св. Станіслава і Вацлава покоїться прах найвидатніших поляків — королів, поетів тощо.

ВАВИЛОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1887—1943) — російський і радянський вчений-генетик, ботанік, лауреат Ленінської премії (1926), академік АН СРСР, АН УРСР і ВАСГНІЛ. Освіту здобув у Московській сільськогосподарській академії (1911). Засновник (1920) і директор Всесоюзного інституту рослинництва (1930—1940), директор Інституту генетики (1930—1940), президент (1929—1935), віце-президент (1935—1940) ВАСГНІЛ тощо. Заарештований за доносом (1940), помер у в'язниці, повністю виправданий (1955).

ВАВИЛОВ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1891—1951) — радянський російський фізик, лауреат Сталінської премії (1943, 1946, 1951, 1952 — посмертно). Освіту здобув у Московському університеті (1914), де викладав фізику (1918—1932), директор Фізичного інституту

АН СРСР з 1932, академік (1932) і президент АН СРСР (1945). Засновник наукової школи фізичної оптики в СРСР, досліджував явище поляризації люмінесценції, ввів поняття квантового виходу люмінесценції, багато зробив для розвитку нелінійної оптики.

ВАВИЛОН (*шумер.* брама бога) – у давнину місто на березі Євфрату, руїни збереглися поблизу сучасного Ель-Хілла (Ірак). Вперше згадується (III тис. до н. е.), занепав (II ст.). Являв у плані прямокутник (площею до 10 км^2), розділений на західну і східну частини річкою, оперезаний 3 рядами цегляних стін з масивними зубчастими вежами і 8 брамами. У північній частині була фортеця-палац Навуходоносора II з висячими садами, а в центрі храмовий комплекс Есагіла з 7-ярусною Вавилонською вежею.

ВАВИЛОНІЯ (ВАВИЛОНСЬКЕ ЦАРСТВО) – давнє царство на півдні Межиріччя (територія сучасного Іраку), що виникло у II тис. до н. е. і втратило незалежність 539 до н. е., зі столицею у Вавилоні. Семітський народ амореї, засновники Вавилонії, успадкували культуру попередніх царств Межиріччя – Шумеру й Аккаду. Державною мовою була письмова семітська аккадська мова, а не споріднена їй шумерська мова, що вийшла з ужитку і довгий час зберігалася для відправлення культів.

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА – картина голландського художника Пітера Брейгеля (бл. 1525–1569), який створив щонайменше два твори на цей сюжет: більший (дерево, олія, 114 × 155 см) – «Вавилонська вежа» (Відень, 1563), що зберігається у Віденському музеї образотворчих мистецтв, та менший (дерево, олія, 60 × 74,5 см) – «Вавилонська вежа» (Роттердам, бл. 1563), експонується в музеї Бойманса – ван Бейнінгена. В основу картини покладено сюжет з Першої книги Мойсея про будівництво Вавилонської вежі.

ВАВИЛОНЯНИ – жителі давньої держави Вавилонії, що існувала (II–I тис. до н.е.) у південній частині Месопотамії (на території сучасного Іраку).

ВАГА – сила впливу тіла на опору (або ін. вид кріплення в разі підвішених тіл), що перешкоджає падінню. Одиниця виміру ваги в СІ – ньютон. У гравітаційному полі Землі вважається з деяким наближенням, що вага тіла пов'язана з його масою співвідношенням $F = mg$, де F – вага, g – стала прискорення вільного падіння на Землі, а m – маса тіла. Вагу можна вимірювати пружинними вагами, якщо їх відповідним чином проградуювати, або важільними терезами, що такого градуювання не потребують.

ВАГАНОВА АГРИПИНА ЯКІВНА (1879–1951) – російська радянська балерина вірменського походження, педагог, балетмейстер, народна артистка РРФСР (1934), лауреат Сталінської премії (1946). Покинувши сцену (1916), зайнялася викладанням у Петроградському хореографічному училищі, де розробила власну педагогічну систему. Автор книги «Основы классического танца» (1934), її ім'я надано Ленінградському хореографічному училищу (1957), нині – Академія російського балету.

ВАГИ – прилад для визначення маси тіл за діючою на них силою тяжіння. Розрізняють ваги: зразкові (для перевірки гир), лабораторні (аналітичні, мікроаналітичні, пробірні тощо) і загального призначення (побутові, торговельні, поштові, багажні, автомобільні, кранові тощо); за принципом дії – важільні, пружинні, тензометричні, гідравлічні і гідростатичні. Найдавніші ваги (V тис. до н. е.) знайдені археологами в Месопотамії, а найдавніше зображення – на єгипетському папірусі (бл. 1250 до н. е.).

ВАГИЛЕВИЧ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (1811–1866) – український поет, фольклорист, етнограф, громадський діяч. Освіту здобув у Львівській духовній семінарії (1839). Створив (разом із М. Шашкевичем і Я. Головацьким) «Руську трійцю» (1833), один із зачинателів нової української літератури в Галичині, співавтор збірок «Зоря» (1835) та «Русалка Дністровая» (1837). Основна мовознавча праця «Граматика малоруської мови в Галичині» (1844), опублікована польською мовою (1845).

ВАГІТНІСТЬ – біологічний стан тварин, характерний для самиць (наземних та морських) плацентарних і сумчастих ссавців, що зумовлений зачаттям нових особин і являє собою процес виношування дитинчат всередині організму самиці. Період вагітності (від кількох діб до років) завершується пологами. Під час вагітності зародок розвивається і росте за рахунок отримання поживних речовин від

Пітер Брейгель. «Вавилонська вежа»

матері, а в самиць відбувається перебудова організму і підготовка до майбутнього вигодовування народжених немовлят.

ВАГІТНІСТЬ ЛЮДИНИ (*лат.* graviditas) – стан організму жінки, коли в її репродуктивних органах (матці) перебуває та розвивається ембріон, або плід. Виникає в результаті злиття жіночої і чоловічої статевих клітин. Середня тривалість від зачаття до пологів становить 38 тижнів (ембріональний термін), а від початку останньої менструації до пологів – 40 тижнів (акушерський термін). Жінка може виношувати один або більше (двійня, трійня, ...) ембріонів.

ВАГНЕР ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1849–1934) – російський радянський зоолог, засновник російської порівняльної психології. Освіту здобув на юридичному (1874) і фізико-математичному факультетах (1882) Московського університету. Працював на севастопольській та закордонних біостанціях. Професор Петербурзького університету (1906–1931). Автор творів: «Психология животных» (1902), «Биологические основания сравнительной психологии» (1913), «Биопсихология и смежные науки» (1923) та ін.

ВАГНЕР МИКОЛА ПЕТРОВИЧ (1829–1907) – російський зоолог і письменник. Освіту здобув у Казанському університеті (1949). Професор зоології Казанського (1860) і Петербурзького (1871) університетів. Основні праці з ентомології, зокрема відкрив (1862) явище педогенезу (дитячого розмноження у деяких безхребетних тварин). Ініціював заснування (1881) Соловецької біостанції, президент Російського товариства експериментальної психології. Автор дитячих казок, пройнятих своєрідним містицизмом.

ВАГНЕР (WAGNER) ОТТО КОЛОМАН (1841–1918) – австрійський архітектор, майстер стилю модерн. Освіту здобув у Віденському політехнікумі (1862) та Академії образотворчих мистецтв (1865). Створив багато проектів (1870–1880-ті) в стилі пізньої еклектики. Застав народжен-

ня модерну відомим, комерційно успішним архітектором і забудовником, а його учні заснували успішне об'єднання прихильників нового стилю — Віденський сецесіон. Найбільший реалізований проект — госпіталь у передмісті Відня (1910).

ВАГНЕР (WAGNER) РІХАРД ВІЛЬГЕЛЬМ (1813–1883) — німецький композитор, диригент, теоретик музики. Вивчав музику в Лейпцизькому університеті, працював театральним хормейстером і диригентом музичних театрів у Магдебурзі, Кенігсберзі і Ризі (1831–1842), королівським саксонським капельмейстером з 1843. Найвідоміші твори: «Летючий голландець» (1843), «Лоенгрін» (1848), «Трістан і Ізольда» (1859), тетралогія «Перстень Нібелунгів» — «Золото Рейну» (1854), «Валькірія» (1856), «Зігфрид» (1871), «Гибель богів» (1874) та ін.

ВАДАТУРСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ОПАНАСОВИЧ (нар. 1947) — радянський український підприємець, Герой України (2007). Освіту здобув в Одеському технологічному інституті (1971). Працював на Трикратському комбінаті хлібопродуктів (1971–1980), у Миколаївському обласному управлінні хлібопродуктів (1980–1991). Генеральний директор з 1991 сільськогосподарського підприємства «НІБУЛОН», що займається вирощуванням сільськогосподарських культур і розвитком племінного тваринництва.

ВАДЕНЬ — гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1996) біля с. Кудлаївка Новгород-Сіверського району Чернігівської області України. На площі 0,02 км^2 охороняється фрагмент озера Вадень (1,26 км^2) у заплаві річки Десни, де ростуть реліктові види (водяний горіх, плавун, сальвінія). Береги озера низькі, пологі, порослі прибережно-водною рослинністю, глибина — до 2 м, дно вкрите шаром мулистих відкладів, а водне плесо — угрупованням білого латаття і жовтих глечиків.

ВАДИ РОЗВИТКУ (АНОМАЛІЇ РОЗВИТКУ) — сукупність відхилень від нормальної будови організму, що виникають у процесі внутрішньоутробного або (рідше) післяпологового розвитку. Виникають під дією різноманітних внутрішніх (спадковість, гормональні порушення, біологічна неповноцінність статевих клітин тощо) і зовнішніх (іонізуюче опромінення, вірусна інфекція, нестача кисню, вплив деяких хімічних речовин, амніотичні перетяжки тощо) чинників, але причини 40–60 % вад розвитку досі невідомі.

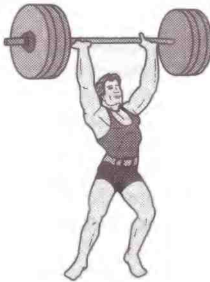
ВАДІМ (VADIM) РОЖЕ (при народженні — **ВОЛОДИМИР ІГОРОВИЧ ПЛЕМЯННИКОВ**) (1928–2000) — французький кінорежисер, сценарист, актор і продюсер. Відомий у світі як режисер, що допоміг своїм дружинам і жінкам (Бриджит Бардо, Катрін Деньов і Джейн Фонда) стати кінозірками. Режисер кінофільмів: «І Бог створив жінку» (1956), «Небезпечні зв'язки» (1959), «Померти від насолоди» (1960), «Гріх і чеснота» (1963), «Карусель» (1964), «Здобич» (1966), «Барбарелла» (1968), «Вбита дівчина» (1974) та ін.

ВАДОДАРА — місто (площа — 149 км^2, населення — 1,7 млн осіб) на заході Індії, культурна столиця штату Гуджарат, розташоване на родючих берегах долини річки Вішваміτрі, що зазвичай майже пересихає влітку. Засноване 812, самостійно індуїстські раджі правили до 1297. Найбільш поширені мови: гуджараті (офіційна), маратхі, гінді та англійська. Клімат тропічний, виділяють 3 сезони: літній, мусонний і зимовий.

ВАДСТЕНСЬКИЙ ЗАМОК-ПАЛАЦ (*швед.* Vadstena slott) — один із найзначніших замків Швеції, закладений на березі озера Веттерн (1545) Густавом Вазою для захисту Стокгольма від нападу данців. До складу фортеці спочатку входили три житлових кам'яних будівлі, широкі стіни, рів і чотири круглі кутові вежі. Згодом замок втратив статус королівської резиденції (1716), пристосований під склад зерна, а після значних реставраційних робіт (XX ст.) тут відкрито музей, концертний зал, відбуваються вистави тощо.

ВАДУЦ (*нім.* Vaduz) — столиця (площа — 12 км^2, населення — 5,1 тис. осіб) Князівства Ліхтенштейн, розташована у верхів'ях Рейну на заході країни біля кордону зі Швейцарією, яка представляє дипломатичні і консульські інтереси маленької держави за кордоном. Вперше згадується 1150, столиця графства Вадуц (1342), яке належало австрійській родині Ліхтенштейн (1712) і було об'єднане з володінням Шеленберг у князівство Ліхтенштейн (1719). Клімат помірний, середня кількість опадів — 820 мм/р.

ВАЖКА АТЛЕТИКА — силовий олімпійський вид спорту, що передбачає вправи зі штангою (піднімання ваги двома руками). Програма змагань та вагові категорії спортсменів постійно змінювались. Найдовше змагання включали (1928–1972) триборство (жим, ривок і поштовх), з 1973 – двоборство (ривок і поштовх). Це пряме змагання, коли кожен атлет має по 3 спроби в ривку і поштовху, а найважча вага піднятої штанги (зарахована більшістю з 3 суддів) в кожній вправі підсумовується в загальному заліку.

Важка атлетика. Вправа зі штангою

ВАЖКЕ МАШИНОБУДУВАННЯ — сукупність галузей машинобудівного комплексу, що виробляють великогабаритні і металоємні машини та обладнання для електроенергетики, металургії і добувної промисловості. Основними видами продукції є конвертери, ковші, виливниці і ливарні машини, елеватори, конвеєри та підйомники безперервної дії, врубові та тунельно-прохідні і бурові машини, навантажувачі, екскаватори, машини для сортування і подрібнення каміння, руди та ін. мінеральних речовин тощо.

ВАЖКИЙ КРЕЙСЕР — підклас артилерійських крейсерів, що будувалися (1916–1953), офіційно введений Лондонським морським договором (1930), щоб відрізняти їх від менших крейсерів, озброєних артилерією калібром до 155 мм. Їхня стандартна водотоннажність обмежувалася 10 тис. т, а калібр артилерії – 203 мм. У системі морських озброєнь посідали проміжне місце між легкими і лінійними крейсерами. Останні судна цього класу були списані (1991) після довгого перебування в резерві.

ВАЖКІ МЕТАЛИ — нечітко визначена група елементів з металічними властивостями, що зазвичай включає перехідні метали, деякі металоїди, лантаноїди та актиноїди. Запропоновано кілька десятків визначень цього терміна, що ґрунтуються на густині, атомному номері, атомній масі, хімічних властивостях, токсичності тощо. Зазвичай термін найчастіше розглядається не з хімічної, а з медичної та природоохоронної точок зору, де важкі метали – речовини, що можуть викликати забруднення навколишнього середовища.

ВАЗА (ВАСА) — шведський дворянський рід, представники якого були королями Швеції та Польщі (XVI–XVII ст.). Засновником королівської династії став Густав Ерікссон, який зійшов на шведський трон (1523) під ім'ям Густава I, а припинився рід зі смертю його правнучки Крістіни (1689), яка зреклася престолу (1654). Польськими королями династії Ваза були Сигізмунд III (1587–1632) та його сини Владислав IV (1632–1648) і Ян II Казимир (1648–1668), зі смертю якого (1672) чоловіча лінія роду обірвалася.

ВАЇ — народ (понад 1 млн осіб), що живе на узбережжі Західної Африки (в Ліберії, Сьєрра-Леоне і Гвінеї). Розмовляють мовою ваї сім'ї манде нігеро-конголезької макросім'ї, складова писемність розроблена Момолу Дувалу Букле (1830-ті). Основне традиційне заняття – ручне підсічно-вогневе землеробство, а також розвинені ткацьке, гончарне, ковальське та ювелірне ремесла. Для традиційної соціальної організації властиві великі сім'ї.

ВАЙГЛЬ (WEIGL) РУДОЛЬФ ШТЕФАН (1883–1957) – польський біолог та медик. Освіту здобув у Львівському університеті (1908). За часів Першої світової війни служив (1914–1918) в австрійській армії військовим лікарем, де почав вивчати висипний тиф і створив вакцину для його лікування. Працював у Львові (1918–1944), вакцину випробував у Західній Україні та Африці, 9 разів номінувався (1930–1939) на Нобелівську премію. Останнє місце роботи – Ягеллонський університет у Кракові (1945–1951).

ВАЙДА (WAJDA) АНДЖЕЙ (нар. 1926) – польський режисер театру і кіно. Освіту здобув у Краківській академії мистецтв та Лодзинській школі кіно (1954). Дебютував фільмом «Покоління»

(1954), а широке визнання приніс фільм «Канал» (1956). Створив майже 40 повнометражних фільмів, які відрізняються різноманітністю стилістичного рішення, а його творчість відзначено преміями «Сезар» (1982), «Фелікс» (1990), «Оскар» (2000) та ін. Керує Варшавською кіношколою власного імені з 2000.

ВАЙЛЬ МАРК ЯКОВИЧ (1952–2007) – радянський узбецький театральний режисер. Освіту здобув у Ташкентському театрально-художньому інституті і з групою випускників заснував (1976) перший у СРСР (і досі єдиний в Узбекистані) недержавний театр – «Ільхом» у Ташкенті. Створив чимало вистав у театрах Росії, Болгарії, Югославії та США. Заснував школу драматичного мистецтва при театрі «Ільхом» (1995). Загинув від ісламських фанатиків у Ташкенті після виходу вистави «Наслідування Корану».

ВАЙЛЬ (VAIL) ПЕТРО ЛЬВОВИЧ (1949–2009) – російський та американський журналіст і письменник, радіоведучий. Освіту здобув у Московському поліграфічному інституті (1975). Емігрував з Риги до США (1977), мешкав у Празі (1995–2009). Головний редактор російської служби Радіо «Свобода» з 1993. Автор книжок: «Гений места», «Карта родины», «Стихи про меня», «Слово в пути»; у співавторстві з О. Генісом: «60-е: Мир советского человека», «Американа», «Русская кухня в изгнании», «Родная речь».

ВАЙНЕР АРКАДІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1931–2005) – радянський російський письменник, сценарист і драматург (брат і співавтор Георгія Вайнера). Освіту здобув у Московському університеті (1953), працював слідчим у міліції, керував слідчим відділом Московського карного розшуку. Співавтор романів і повістей: «Я, следователь», «Визит к Минотавру» (1972), «Гонки по вертикали» (1974), «Эра милосердия» (1976), «Лекарство для Несмеяны» (1978), «Город принял!» (1980), що були екранізовані.

ВАЙНЕР ГЕОРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1938–2009) – радянський російський письменник, редактор і журналіст (брат і співавтор Аркадія Вайнера). Освіту здобув у Московському заочному юридичному інституті (1960), працював інженером, кореспондентом ТАРС. Мешкав у США з 1990, де працював головним редактором газети «Новое русское слово» (1992–2001). Автор і співавтор 150 книжок і сценаріїв до 22 фільмів, найбільшу популярність здобули детективні романи у співавторстві з братом.

ВАЙНТРАУБ (WEINTRAUB) СІДНЕЙ (1914–1983) – американський економіст, представник посткейнсіанського напряму в економічній науці. Навчався в Лондонській школі економіки і Нью-Йоркському університеті (1941). Викладав у багатьох університетах США, професор Пенсільванського університету (1952–1983). Один із засновників «Journal of Post Keynesian Economics». Основні твори: «Теорія ціни» (1949), «Дохід та аналіз зайнятості» (1951), «Класичне кейнсіанство, монетаризм і рівень цін» (1961) та ін.

ВАЙОМІНГ (WYOMING) – високогірний штат (площа – 253 554 км^2, населення – 528 тис. осіб) на заході США, адміністративний центр – Шайєнн. Офіційні прізвиська – «Штат рівності» і «Ковбойський штат». Кордони прямокутної території штату проведені лініями широт і довгот, оточений штатами Монтана, Південна Дакота, Небраска, Колорадо, Юта та Айдахо. У західній частині Скелясті гори з найвищою точкою – гора Ганнет-пік (4207 м), а в східній – фрагмент Великих рівнин. Клімат різко континентальний, прохолодний і сухий.

ВАЙОМІНГ – вітрильна 125-метрова шестищоглова двопалубна шхуна, побудована (1910) в США переважно з канадської сосни, найбільше суцільнодерев'яне вітрильне судно у світі, створене методом збивання залізними корабельними цвяхами. Довжина корпусу – 106,7 м, ширина – 15,2 м, висота борту – 10,3 м, осадка – 8,4 м кілем, водотоннажність – 8,5 тис. т, вантажопідйомність – 5,1 тис. т. Шхуна вийшла з Чесапіцької затоки з вантажем піску, потрапила у шторм і затонула (1924) неподалік східного узбережжя США.

ВАЙОН (WYON) ВІЛЬЯМ (1795–1851) – скульптор, гравер. Головний державний гравер Королівського монетного двору Великобританії (1828–1851), член Королівської академії мистецтв (1831). Автор профільного портрета королеви Вікторії (1834), використаного для перших поштових марок світу (1840), Великобританії (1840–1879). Відо-

мий серед колекціонерів монет, медалей і поштових марок.

ВАЙОНТ ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ — споруджена (1961) поруч з горою Монте Струм (Італійські Альпи) на річці Вайонт (притока П'яве) на півночі Італії. Аркова бетонна гребля має висоту 261,6 м, довжину по гребеню 190 м (завширшки 3,9 м) і ширину біля основи 23 м, завдяки чому вважається однією з найбільш «витончених» гребель у світі. Об'єм водосховища — 0,169 км^3. Через зсув тут сталася (1963) одна з найбільших аварій в історії гідротехнічного будівництва, що забрала життя 2–3 тис. осіб.

ВАЙС (WEISS) ПЕТЕР УЛЬРІХ (1916–1982) – німецький письменник і художник. Емігрував у Швецію (1939). Автор романів: «Тінь тіла кучера» (1960), «Прощання з батьками» (1961), «Точка втечі» (1962), «Розмова трьох, що йдуть» (1963), трилогії «Естетика спротиву» (1975–1981), п'єс: «Переслідування і вбивство Жан-Поля Марата, представлене акторською трупою госпіталю в Шарантоні під керівництвом пана де Сада» (1964), «Дізнання» (1965), «Троцький у вигнанні» (1970), «Гельдерлін» (1971) та ін.

ВАЙСБЛАТ ВОЛОДИМИР НАУМОВИЧ (псевдоніми: **ОЛЕКСАНДР ГЕР і ВОЛОДИМИР БІЛОЛИСТОВ**) (1882–1945) — російський радянський видавець, перекладач і літератор. Освіту здобув у Гейдельберзькому університеті (1906). Друкував статті з історії книги, мистецтвознавства в журналах Петербурга і Києва. Автор п'єси «До сонця» (1908), спільно з О. Адашевим уклав «Театральну хрестоматію» (1913). Один із засновників Держвидаву України, художній редактор багатьох видань, зокрема «Кобзаря» Т. Шевченка.

ВАЙСБЛАТ ЙОСИП НАУМОВИЧ (1893–1979) – радянський живописець, графік і скульптор. Освіту здобув у Київському художньому училищі (1918) і Вищих державних художньо-технічних майстернях (1925). Автор живописних творів: «Гоголівський бульвар» (1934), «Порт в Одесі» (1936), «Розповідь про війну» (1942), «Зимовий пейзаж» (1943), «Матвіївська затока» (1948); скульптур (гіпс): «Весілля» і «Мати з дитиною» (1920), «Бабин Яр» (1973), «Родина» (1975); алегоричних ліногравюр: «Гідра комунізму» (1961) та ін.

ВАЙСМАН БАРУХ МОРДЕХАЙ (1887–1966) — єврейський письменник. Викладав у єврейських школах України і Біробіджану, публікував у радянській пресі статті на ідиш переважно антирелігійної спрямованості (1920–1940-ві). Вів на івриті щоденникові записи (1952–1956), які нелегально та анонімно друкувалися в Ізраїлі в газеті «Дава» під назвою «Моєму братові у державі Ізраїль». Ув'язнений за антирадянську діяльність (1957–1960). Посмертне видання «Івритський підпільний щоденник» (1973).

ВЕЙСМАНН (WEISMANN) АВГУСТ (1834–1914) – німецький зоолог-еволюціоніст. Освіту здобув у Геттінгенському університеті (1856). Приват-доцент з 1863, професор Фрайбурзького університету (1873–1912). Засновник неодарвінізму. У роботі «Наступність зародкової плазми» (1885) висунув теорію зародкової плазми (речовини) і зародка, що міститься в клітинах і переносить спадкові (безсмертні, на відміну від клітин тіла) ознаки, що прислужилася до розвитку сучасної генетики.

ВАЙСМЮЛЛЕР (WEISSMULLER) ДЖОНІ (при народженні — **ПЕТЕР ЙОХАНН ВАЙСМЮЛЛЕР**) (1904–1984) – американський спортсмен-плавець (вільний стиль), 5-разовий олімпійський чемпіон (1924, 1928) на дистанції 100 м (2) і 200 м (1) та естафеті 4 × 200 м (2) вільним стилем. 52-разовий чемпіон США, 67-разовий рекордсмен світу. Актор кіно (1929–1958), особливу популярність здобули ролі у фільмах про Тарзана (1932–1948). Похований в Акапулько, де знімався його останній фільм про Тарзана.

ВАЙТ-РІВЕР (*англ.* White River – Біла ріка) – річка в Північній Америці, бере початок в горах північно-західного Арканзасу (на висоті 689 м), протікає (переважно в східному напрямку) територією штатів Міссурі та Арканзас (США) і впадає (права притока) в Міссісіпі (на висоті 57 м). Довжина — 1162 км, площа басейну – 71 911 км^2, середня витрата води – 2435 м^3/с, на ній побудовано кілька водосховищ, судноплавна.

ВАЙЦЗЕКЕР (WEIZSACKER) РІХАРД КАРЛ ФОН (нар. 1920) — німецький політичний і державний діяч. Освіту здобув в Оксфордському, Гренобльському і Геттінгенському університетах. Член партії Християнсько-демократичний

союз (1954), депутат (1969) і віце-президент Бундестагу (1979–1981), правлячий бургомістр Західного Берліна (1981–1984), федеральний президент Німеччини (1984–1994). Відомий промовою в Бундестазі (8 травня 1985) до 40-ї річниці капітуляції Німеччини в Другій світовій війні.

ВАКАЛЮК ВАЛЕРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1947) – радянський український художник декоративно-прикладного мистецтва, працює у галузі декоративної композиції в інтер'єрі, станкової скульптури в техніці кераміки та дерева. Освіту здобув у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва (1972). Автор творів: «Парубки», «Везуть хміль», декоративні панно «Кельце» і «Подільське весілля» (Вінниця), «Ікона Поділля»; «Журавлина пісня» та багатьох ін.

ВАКАРЧУК ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1947) – радянський український фізик, політик і громадський діяч, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2000), Герой України (2007). Освіту здобув у Львівському університеті (1970) та аспірантурі Інституту теоретичної фізики АН УРСР (1973), де працював (1973–1984). Ректор Львівського університету (1990–2007, з 2010), міністр освіти і науки України (2007–2010). Народний депутат Верховної Ради СРСР (1989–1991).

ВАКАРЧУК СВЯТОСЛАВ ІВАНОВИЧ (нар. 1975) – український музикант, вокаліст, композитор, заслужений артист України (2005), депутат Верховної Ради України (2007–2008). Освіту здобув у Львівському університеті (1996) та аспірантурі – кандидат фізико-математичних наук (2009). Організатор і засновник (1994) та незмінний лідер українського рок-гурту «Океан Ельзи» (О. Е.), автор переважної більшості текстів та музики. Багато гастролює, автор сольних альбомів «Вночі» (2008), «Брюссель» (2011).

ВАКУЛА РАЇСА САВІВНА (прізвище при народженні – **ТИМІН**) (нар. 1930) – радянська українська художниця декоративно-ужиткового мистецтва. Освіту здобула в Миргородському керамічному технікумі ім. М. Гоголя (1951). Працювала на Будянському фаянсовому заводі (нині АТ «Будянський фаянс») в смт Буди Харківської області. Авторка декоративного посуду: «Бандура» (1963), «Харків» (1970), «Коза» (1971), «Цап» (1972), «Корівка» (1973), «Ліс» і «Троянда» (1976), «Білі лілеї» (1980) та ін.

ВАКУЛЕНЧУК – селище міського типу (площа – 5,1 км^2, населення – 2,0 тис. осіб) Чуднівського району Житомирської області України. Засноване (1952) як військове містечко при арсеналі, смт (1982), розташоване в лісах межиріччя Тетерева і Гнилоп'яті на Придніпровській височині. Первісно називалося Великі Коровинці-2 (1952–1982), нинішню назву дістало на честь земляка, матроса панцерника «Потьомкін» Григорія Вакуленчука (1877–1905).

ВАКУОЛІ (*лат.* vacuus – порожній) – порожнина в протоплазмі клітини (обмежений мембраною органоїд), заповнена клітинним соком (місце запасу води), у якому розчинені солі, цукор та органічні кислоти, а також міститься низка пігментів, що забарвлюють пелюстки квітів у червоний, синій і пурпуровий кольори, виконує травну, видільну функції, регулює осмотичний тиск тощо. Особливо добре помітні в клітинах рослин, де можуть займати до 90 % об'єму зрілої клітини.

ВАКУУМ (*лат.* vacuus – порожній) – багатозначний фізичний термін, який залежно від контексту означає: частковий вакуум (розріджений стан газу); ідеальний вакуум (ідеалізована абстракція, простір, в якому відсутня речовина); вакуумний стан (фізична система без частинок і квантів поля, що є найнижчим станом квантової системи, за якого її енергія мінімальна). Дослідження вакууму розпочалися з доведення «торрічеллієвої порожнечі» італійським фізиком Е. Торрічеллі (середина XVII ст.).

ВАКХ – картина (полотно, олія, 95 × 85 см) італійського художника Мікеланджело Караваджо (1573–1610), створена бл. 1593, експонується в галереї Уффіці у Флоренції (Італія). Один з перших виконаних у Римі творів живописця, де він виступає як сміливий новатор. Кидаючи виклик маньєризму та академізму, протиставивши їм суворий реалізм і демократизм власного мистецтва, художник, зокрема, наділяє просту людину грубуватою чуттєвою красою, додаючи атрибути античного бога Вакха.

ВАКХАНАЛІЯ (*лат.* bacchanalia) – містичні свята на честь бога Вакха (Діоніса), що походять

Мікеланджело Караваджо. «Вакх»

зі Сходу і поширилися по всій Італії (II ст. до н. е.). Спочатку в них брали участь тільки жінки, згодом до них приєдналися чоловіки і свята поволі перетворилися на розпусні оргії, які не раз супроводжувалися ґвалтуванням і вбивствами. Сенат вжив (186 до н. е.) найсуворіших заходів і засудив скоєні злочини, але пам'ять про вакханалії як про розгульне бенкетування, безтямне пияцтво і нестримну розпусту збереглася.

ВАЛ – земляний штучний насип, що використовувався як оборонна перешкода, укріплення, фортифікаційна споруда або частина сторожової лінії. Крім військової справи, також застосовується у гідротехнічному будівництві як греблі на річках, ставках, водосховищах та під час обвалування берегів для захисту низовинних ділянок суходолу від повеней.

ВАЛАНСЕ ЗАМОК (*фр.* Chateau de Valencay) – розташований у басейні Луари в департаменті Ендр (Франція), об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Свою історію веде від галло-романського поселення (VI ст.), а перший феодальний замок зведений сеньйором де Валансе (XI ст.). Старий замок знесено (XVI ст.), а на його місці закладено новий – Валансе. Серед його власників були шотландський економіст Джон Ло, наполеонівський міністр Талейран та ін., а нині пам'яткою опікується Департаментська асоціація.

ВАЛЕНСА (WAŁĘSA) ЛЕХ (нар. 1943) – польський політичний діяч, активіст правозахисного руху, лауреат Нобелівської премії миру (1983) за діяльність, спрямовану на підтримку прав робітників. Працював електриком на Гданській судноверфі, де створив (1980) першу в Східній Європі незалежну профспілку «Солідарність». 6-й президент Польщі (1990–1995), нагороджений майже 30 орденами і медалями Польщі, країн Європи, Америки та міжнародних організацій.

ВАЛЕНСІЯ (*ісп.* Valencia) – місто (площа – 135 км^2, населення – 819,7 тис. осіб) на сході Іспанії, третє за кількістю жителів (після Мадрида і Барселони), центр однойменної провінції, розташоване у гирлі річки Турія на узбережжі Середземного моря. Засноване римлянами (138 до н. е.) на місці давнього грецького поселення. Серед міських пам'яток – будинок гільдії ткачів шовку (Ла Лонха), що входить до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1996). Клімат середземноморський, з м'якою сухою зимою і теплим вологим літом.

ВАЛЕНСІЯ (VALENCIA) – іспанський професійний футбольний клуб з Валенсії, заснований (1919) двома приятелями, які жеребом вирішили, кому буди президентом. Виступає в чемпіонаті Іспанії (Valencia Club de Futbol): чемпіон (1942, 1944, 1947, 1971, 2002, 2004) і володар Кубка (1941, 1949, 1954, 1967, 1979, 1999, 2008) Іспанії, володар Кубка УЄФА (1962, 1963, 2004), Кубка володарів кубка УЄФА (1980), Суперкубка УЄФА (1980, 2004) тощо. Виступає на стадіоні «Месталья» (55 тис. глядачів), форма чорнобіла, гостьова – чорна.

ВАЛЕНТІНО РУДОЛЬФ (1895–1926) – американський кіноактор італійського походження, творець популярного в німому кіно типу «екзотичного героя-коханця». Перша роль у фільмі «Заміжня діва» (1920), а вже наступний фільм «Чотири вершники Апокаліпсису» (1921) перетворив його на зірку Голлівуду. Фільмографія: «Підкорююча сила», «Шейх» (1921), «За скелями», «Моран, леді Летті», «Кров і пісок», «Молодий раджа» (1922), «Пан Бокер» (1924), «Орел» (1925), «Син шейха» (1926). Автор збірки віршів «Мрії» (1923).

ВАЛЕНТНІСТЬ (*лат.* valens – має силу) – здатність атомів хімічних елементів утворювати

певне число зв'язків з атомами ін. елементів. У з'єднаннях, утворених за допомогою іонних зв'язків, валентність атомів визначається числом приєднаних або відданих електронів. Мірою валентності елемента є кількість атомів водню, яку атом даного елемента може приєднати чи замістити. Перше чітке розуміння феномену валентності запропонував хімік Едуард Франкленд (1852).

ВАЛЕОЛОГІЯ (*лат.* valeo – здоров'я і logos – вчення) — наука про формування, збереження, зміцнення, відновлення та передачу (генетичний фактор) здоров'я за допомогою переважно не медикаментозних, природних чинників та засобів. Як навчальна дисципліна є сукупністю знань про індивідуальне здоров'я людини та здоровий спосіб життя. Термін запропонований професором І. Брехманом (1980).

ВАЛЕРІ (VALERY) ПОЛЬ АМБРУАЗ (1871–1945) – французький поет і філософ, член Французької академії (1927). Освіту здобув в університеті Монпельє (1895). Працював у Парижі клерком міністерства оборони та особистим секретарем директора агенції «Гавас» Едуара Лебе (1903–1922). Автор збірок поезій: «Юна у парку» (1917), «Альбом старих віршів» (1920), «Морське кладовище» (1920), «Чарівності» (1922), «Мій Фауст» (1941), літературно-філософського твору «Вечір з паном Тестом» (1896) та ін.

ВАЛЕРІАНА (*лат.* Valeriana) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини Валеріанові. Стебло поодиноке (рідко 2–3), пряме, порожнисте, борозенчасте (заввишки 30–100 см), листки супротивні, довгасті, ланцетні, квітки неправильні, зрослопелюсткові, зібрані у великі суцвіття. Плід — гола або опушена сім'янка з чубком на верхівці. Лікарська (традиційно, ще з часів древніх греків, вживається як перевірений заспокійливий засіб), ефіроолійна (корені містять ефірну валеріанову олію) і медоносна рослина.

ВАЛИ СІЛЕЗЬКІ — смуга подвійних (або потрійних) середньовічних укріплень вздовж річки Бубр (ліва притока Одри), на південь від Кросна Оджанського на південному заході Польщі, збудовані (X–XI ст.) задля контролю тодішніх кордонів.

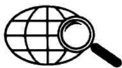
ВАЛІЄВ АНАТОЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1957) – український скульптор. Освіту здобув у Київському художньому інституті (1984), навчався у французькій Академії мистецтв Екс-ан-Прованс (1994–1995). Автор творів: «Михайло Врубель» (1984), «Ікар» (1988), «Ангел» (1990), «Пробудження» (1997), інсталяція «Зоряне намисто» (2001), пам'ятників до ювілею скульптора О. Архипенка (Київ, 1997), Сержу Ліфарю (Монте-Карло, 2006), на честь 50-річчя української громади в Австралії (Канберра, 2008) тощо.

ВАЛКИ – місто (площа – 13,1 км^2, населення – 9,6 тис. осіб) районного значення, центр Валківського району Харківської області України. Засноване 1646 як невеликий острог на Муравському шляху для захисту Московії від татарських набігів, статус міста (1780, 1938), розташоване у долині річки Мож (притока Сіверського Дінця), схили якої порізані ярами і балками (перевищення висот до 60 м).

ВАЛКІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – районний музей, заснований (1982) на громадських засадах у місті Валки Харківської області України, розташований у одноповерховому особняку (1900-ті). У фондах музею зберігається бл. 2 тис. предметів, більша частина з них присвячена історії створення, розвитку та культурі міста, експонується в трьох залах. У виставковому залі музею демонструються картини художниці А. Ковтун, вишивальниці Г. Карамушко та майстрині з плетіння бісером С. Шевченко.

ВАЛКІВСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Харківської області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 32,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 14,7 тис. осіб). Межує з Коломацьким, Краснокутським, Богодухівським, Харківським, Нововодолазьким, Красноградським і Чутівським районами та Люботинською міськрадою, адміністративний центр – Валки. Розташований на підвищеній, платоподібній, плоско хвилястій лесовій Полтавській рівнині, порізаній неглибокими долинами річок Мож, Коломак та Орчик.

ВАЛЛАХ (WALLACH) ОТТО (1847–1931) – німецький хімік-органік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1907) «на знак визнання досягнень у сфері розвитку органічної хімії і хімічної промисловості, а також за проведення робіт у галузі аліциклічних сполук». Освіту здобув у Геттінгенському університеті (1869). Пра-

цював у Боннському (1872–1889) і Геттінгенському (1889–1915) університетах. Відкрив і досліджував багато терпенів (вуглеводнів). Один з ініціаторів створення промисловості запашних речовин.

ВАЛЛЕН-ДЕЛАМОТ (VALLIN DE LA MOTHE) ЖАН-БАТІСТ-МІШЕЛЬ (1729–1800) – французький архітектор. Працював у Росії (1759–1775), професор Петербурзької академії мистецтв (1759), придворний архітектор (1766), після чого повернувся до Франції. Його споруди є зразками раннього російського класицизму, в яких ясність композицій поєднується з бароковою пластичністю мас: палац графа К. Розумовського (1766), Малий Ермітаж (1767), храм Святої Катерини (1783), Великий Гостинний двір (1785) та ін.

ВАЛЛЕНРОДТСЬКА БІБЛІОТЕКА – книжкове зібрання, що існувало у Кенігсберзі (сучасний Калінінград, Росія) і назване на честь її засновника, Мартіна фон Валленродта (1570–1632), який збирав книги з різних галузей знань. Перше його книжкове зібрання (бл. 3 тис. томів) загинуло в пожежі (1623), але до кінця життя він майже відновив фонди бібліотеки. Згодом (1675) бібліотека стала частиною Кенігсберзького університету і була розпорошена світом після штурму міста радянськими військами (1945).

ВАЛЛЕТТА (*мальт.* Belt Valletta – місто Валетта) – столиця (площа – 5,5 км^2, населення – 8,9 тис. осіб) Республіки Мальта, економічний і політичний центр держави. Названа на честь лицаря, флотоводця, магістра ордену іоаннітів Жана Парізо де ла Валетта, який заснував (1566) і захистив місто від турків. Розташоване на північно-східному узбережжі острова Мальта, на скелястому півострові Скіберрас між бухтами Марсамускетто і Гранд-Харбор Середземного моря. Клімат середземноморський, норма опадів – 550 мм/р.

ВАЛЛІЙСЬКА (УЕЛЬСЬКА) МОВА – одна з британських мов (до 750 тис. осіб) кельтської мовної групи індоєвропейської мовної сім'ї. Офіційна мова Уельсу (Велика Британія), використовується у повсякденному житті валлійськими іммігрантами в Аргентині, Канаді, США, Австралії та ін. країнах. Найдавніші писемні джерела датуються бл. VI ст. Писемність на основі латинського алфавіту, видаються газети і журнали, ведеться викладання у багатьох школах та університетах (факультативно).

ВАЛЛІЙЦІ – народ (до 14 млн осіб), представники якого мешкають в Уельсі (переважно) і Шотландії (Велика Британія), США та ін. Належать до «кельтської» групи, розмовляють валійською мовою. Давня назва – кіри (*вал.* cymry – співвітчизники), а давньою кельтською релігією був друїдизм (культ поклоніння деревам), більшість сучасних валлійців – протестанти, а найбільш шанованою є пресвітеріанська церква Уельсу.

ВАЛЛІСНЕРІ (VALLISNERI) АНТОНІО (1661–1730) – італійський учений-натураліст, лікар, автор творів з біології, ботаніки, ветеринарії, гідрології і геології, член Лондонського королівського товариства (1703). Освіту здобув у Медичній школі в Реджо-Емілії (1685), професор медицини Падуанського університету (1709). Відомий як дослідник-практик природничих наук, створив колекції тварин, мінералів та ін. природних об'єктів.

ВАЛЛОНИ – народ (до 3,5 млн осіб), представники якого населяють південні провінції Бельгії (становить до половини населення країни), мешкають у Франції, США та ін. країнах. Розмовляють валлонською і французькою мовами, є нащадками кельтських племен белгів, сповідують переважно католицизм.

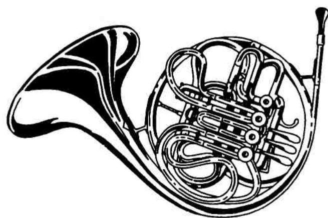
ВАЛОВИЙ ПРИБУТОК – загальна сума прибутку, отримана підприємством від підприємницької діяльності, що визначається як різниця між чистим доходом і собівартістю продукції. З цієї суми підприємство сплачує податки, відсотки за кредити, ренту, штрафи тощо. Після вирахування цих витрат у розпорядженні підприємства залишається чистий прибуток, який використовують для розширення виробництва (фонд нагромадження), утворення фондів матеріального стимулювання, страхових і резервних фондів та ін.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) – ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг (призначених для безпосереднього вжитку), вироблених за рік у всіх галузях економіки на території держави для споживання, експорту та накопичення, незалежно від національної приналежності використаних факторів виробництва. Головний індикатор економічного розвитку, що відбиває кінцевий резуль-

тат виробничої діяльності, запропонований (1934) американським економістом Саймоном Кузнецом (1901–1985).

ВАЛСЕРБЕРГ (*нідерл.* Vaalserberg) – найвища точка (322 м) Нідерландів, позначена невеликим пам'ятним знаком. Являє собою невисоке підняття на півдні країни, що геологічно належить до Арденнських гір. Адміністративно територія розташована у межах муніципалітету міста Валс провінції Лімбург. Валсерберг також відомий як місце перетину кордонів трьох країн – Бельгії, Нідерландів і Німеччини, позначений пам'ятним знаком з прапорами держав.

ВАЛТОРНА (*нім.* waldhorn – лісовий ріг, мисливський сигнальний інструмент) – мідний духовий музичний інструмент. Тривалий час валторна була натуральним інструментом, на ній виконувалися лише звуки, що належать до натурального звукоряду. Через це були поширені валторни різних ладів, що застосовувалися залежно від тональності твору. Вентильна валторна ввійшла в музичну практику лише в 1730-х.

Валторна

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР (1863) – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва (18 липня 1863) до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини (релігійних, навчальних і просвітницьких) книг, написаних «малоросійською» (українською) мовою, але дозволялась публікація художньої літератури. Це стало запобіжною акцією царської влади задля припинення сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв у Малоросії.

ВАЛУН ЛЬОДОВИКОВИЙ, АБО ЕРАТИЧНИЙ (*лат.* erraticus – блукаючий) – загальна назва валунів, брил, складених головним чином масивно-кристалічними, виверженими або сильно метаморфізованими гірськими породами, що відрізняються за петрографічним складом від субстрату. Переносилися льодовиком, у зонах давніх зледенінь Північної Америки та Європи виявлені ератичні брили об'ємом понад 1000 м^3, дальність їх переносу часто може перевищувати 1000 км.

ВАЛЬВАЦІЯ (*фр.* evaluation – оцінка) – встановлення курсу (вартості) іноземної валюти в національній грошовій одиниці. Термін не включає тенденції до зниження або підвищення курсу – для цього застосовуються поняття ревальвація і девальвація.

ВАЛЬДЕМАР IV АТТЕРДАГ (ATTERDAG) (бл. 1320–1375) – данський король (1340–1375). Став королем, коли країна була спустошена чумою, багато земель перебувало в руках німецьких графів і шведського монарха, а в Данії кілька років не було верховної влади. Продав непідконтрольні землі в Естляндії Лівонському ордену, відвоював данські землі у Швеції (1359–1360), захопив шведські острови Еланд і Готланд, на короткий термін практично об'єднав усю Данію та поповнив її скарбницю.

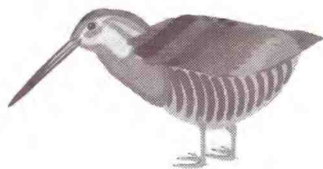
ВАЛЬДЕМАР I ВЕЛИКИЙ (VALDEMAR DEN STORE) (1131–1182) – король Данії (1157–1182), король Ютландії і герцог Шлезвігу (1147–1157). Син Кнуда Лаварда і княжни Інгеборг Мстиславни, правнук Київського князя Володимира Мономаха (названий на його честь), вступив на престол після тривалої міжусобної війни зі Свеном III і Кнудом V. Здійснив понад 20 сухопутних і морських походів задля територіального розширення володінь та поширення християнства.

ВАЛЬДЕМАР II ПЕРЕМОЖНИЙ (VALDEMAR SEJR) (1170–1241) – король Данії (1202–1241), зміцнив внутрішнє і зовнішнє становище країни. Син данського короля Вальдемара I Великого і Софії, дочки новгородського князя Володимира. Ставши королем, провадив активну зовнішню політику, приєднав деякі північнонімецькі території, які, втім, згодом втратив. За нього в країні складений опис земель Данії – «Земельна книга короля Вальдемара» з системними відомостями про господарства.

ВАЛЬДЗЕЕМЮЛЛЕР (WALDSEEMULLER) МАРТІН (бл. 1470–1522) – німецький картограф, відомий завдяки складанню найпершої карти (1507), на яку нанесено назву «Америка», і саме він першим припустив її походження від латинського варіанта імені Амеріго Веспуччі. Пізніше на власній карті світу (1513) він замінив слово «Америка» на «Terra Incognita» («Невідома Земля»).

ВАЛЬДХАЙМ (WALDHEIM) КУРТ ЙОЗЕФ (1918–2007) – австрійський дипломат, політичний і державний діяч. Під час Другої світової війни служив у Вермахті, воював на Східному фронті. Освіту здобув у Віденському університеті (1945). На дипломатичній службі працював спостерігачем і представником Австрії в ООН, послом у Канаді (1956–1960), міністром закордонних справ Австрії (1968–1970), 4-й генеральний секретар ООН (1972–1981), президент Австрії (1986–1992).

ВАЛЬДШНЕП (*лат.* Scolopax rusticola) – невеликий птах родини Бекасові, що гніздиться в помірному і субарктичному поясі Євразії. Назва німецького походження – waldschnepfe (лісовий кулик). Довжина тіла – 33–38 см, розмах крил – 55–65 см, маса – 210–460 г, з довгим прямим дзьобом. На більшій частині ареалу перелітний птах, що веде нічний спосіб життя. Зазвичай веде одиночний спосіб життя в старих вологих листяних або мішаних лісах з пустками і перелісками.

Вальдшнеп

ВАЛЬРАС (WALRAS) МАРІ ЕСПРІ ЛЕОН (1834–1910) – французький економіст, лідер лозаннської школи маржиналізму. Навчався в гірничому інституті, професор Лозаннського університету (1870–1892), засновник теорії загальної економічної рівноваги, що базується на двох гіпотезах (кожен індивід намагається максимізувати отриману користь, на кожному ринку попит дорівнює пропозиції). Основні наукові твори: «Елементи чистої політичної економії» (1874), «Етюди соціальної економії» (1896) та ін.

ВАЛЬРАФ-РІХАРТЦ МУЗЕЙ (*нім.* Wallraf-Richartz Museum) – багате зібрання живопису та графіки, що представляє майже всі школи, напрями й епохи образотворчого мистецтва, від голландських і фламандських майстрів до французьких імпресіоністів. Започатковане в Кельні (Німеччина) подарунком місту (1824) колекції творів мистецтва від ректора університету Фердинанда Франца Вальрафа, що розмістилася в будинку, побудованому на кошти мецената Йоганна Генріха Ріхартца.

ВАЛЬС (*фр.* valse) – загальна назва парних бальних та народних танців, ритм ¾, що виконується переважно у закритій позиції. З'явився у Відні (1780-ті) та поширився в ін. країнах, а його прародичами вважають австрійський народний танець лендлер і провансальську вольту. Як танець непристойної близькості зазнавав заборон з боку церкви і дворянства, але став популярним (1810-ті). Існують віденський, американський, венесуельський, мексиканський, перуанський, російський та ін. різновиди вальсу.

ВАЛЬТЕР АНТОН КАРЛОВИЧ (1905–1965) – радянський український фізик, академік АН УРСР (1951), заслужений діяч науки УРСР (1955). Освіту здобув у Ленінградському політехнічному інституті (1926). Працював у Ленінградському фізико-технічному інституті (1924–1930), Харківському фізико-технічному інституті АН УРСР (1930–1965), одночасно професор і завідувач кафедри Харківського університету (1937–1965). Праці з фізики діелектриків і напівпровідників, атомного ядра і високих енергій.

ВАЛЬТЕР ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ (1817–1889) – російський та український анатом та фізіолог. Освіту здобув у Дерптському університеті (1841), стажувався у Берліні та Відні. Працював професором в Київському університеті (1846–1867). Ініціатор будівництва (1853) та перший директор університетського Анатомічного театру. Медичний інспектор варшавських суспільних лікарень (1874–1889). Заснував та власним коштом видавав журнал «Современная медицина» (1860–1880), перший медичний журнал в Україні.

ВАЛЬЦЮВАННЯ (ПРОКАТКА) – вид обробки металів, що полягає в пропущенні листів або смуг між двома валами, які обертаються. Застосовується для плющення, ущільнення і стиснення листів, зменшує площу їх поперечного перерізу, збільшуючи довжину та надаючи рівномірної товщини. Належить до найпродуктивніших видів обробки (завдяки безперервності процесу і швидкості руху заготовки між валами), якій піддається бл. 90 % сталі та понад половина кольорових металів і їх сплавів.

ВАЛЮТА (*лат.* valeo – коштую) – грошова система країни та її грошові одиниці, грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях (векселі, чеки тощо), та ті, що використовуються в міжнародних розрахунках. Поділяються на: (за державою-емітентом) національну, іноземну, колективну; (за можливістю обміну на ін. валюту) вільно і частково конвертовану, неконвертовану; (за співвідношенням валютних курсів) сильну, слабку тощо.

ВАЛЮТНИЙ КУРС – вираження (вартість) ціни грошової одиниці однієї країни в грошових одиницях іншої. Його фіксація здійснюється відповідно до золотого паритету (гарантованого золотим умістом національної грошової одиниці) або за міжнародною угодою. Для конвертованих валют в основі курсу лежить валютний паритет. Розрахунки між приватними особами та організаціями здійснюються за вільним курсом, що має форми: коливного, плаваючого або фіксованого.

ВАЛЮТНИЙ РИНОК – вся сукупність конверсійних і кредитно-депозитних операцій в іноземних валютах, здійснюваних між контрагентами (учасниками валютного ринку). Класифікуються за: (видами операцій) конверсійні, кредитно-депозитні; (територіальною ознакою) європейські, північноамериканські, азійські тощо. Основними учасниками валютного ринку є: центральні й комерційні банки, міжнародні інвестиційні і страхові компанії, пенсійні та ін. фонди, валютні біржі й брокери, приватні особи тощо.

ВАЛЯННЯ (або **ВАЛКА**) – виготовлення вовняних виробів та їх ущільнення зчепленням і переплетенням між собою волокон вовни, завдяки особливості будови вовняних волокон (наявність луски на поверхні) та їхнім фізико-механічним властивостям (пластичність, пружність тощо). У процесі валяння вовну (власне повсть) розпушують, замаслюють і змішують, з суміші утворюють вату, з якої нашаровуванням готують основу, ущільнюють її, просочують розчином сірчаної кислоти і звалюють.

ВАМПІ (*лат.* Clausena lansium) – плодове вічнозелене дерево родини Рутові, заввишки до 6 м, з гнучкими гілками, сіро-коричневою корою і пір'ястим листям завдовжки 10–30 см. Плоди зібрані ґронами, круглі або довгасті, діаметром 2,5 см, з тонкою жовто-коричневою оболонкою. М'якоть жовтувато-біла, ділиться на п'ять сегментів і містить 3–5 великих довгих яскраво-зелених насінин, з коричневим наконечником, що займають 40–50 % обсягу плоду. Походить з Південного Китаю та Індокитаю.

ВАМПІЛОВ ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ (1937–1972) – радянський драматург. Освіту здобув в Іркутському університеті (1960), працював в обласній газеті «Советская молодежь» (1959–1964). Автор популярних п'єс: «Прощание в июне» (1966), «Старший сын» (1968), «Провинциальные анекдоты» (1970), «Утиная охота» (1970), «Прошлым летом в Чулимске» (1972) та ін., що були екранізовані (1975–2006); створено оперу «Старший сын» (1983) після трагічної загибелі автора на озері Байкал.

ВАМПІРИ (УПИРІ) – міфологічні або фольклорні неживі істоти (невмирущі, оживлені мерці, ожилі людські трупи), що живляться людською та тваринною кров'ю. Часто є об'єктами кіно і художньої літератури, розповіді про них є майже в усіх культурах світу, включаючи найдавніші. У зоології та ботаніці термін застосовується щодо п'явок, омели, кажанів-вампірів та ін. організмів, які живляться тілесною рідиною ін. істот.

ВАМПІРОВІ КАЖАНИ (*лат.* Desmodontinae) – підродина ссавців родини Листоносі кажани (3 види), що живляться кров'ю. Довжина їхнього тіла не перевищує 9 см, маса – 40 г, розмах крил – 32–35 см. Хвоста немає, морда коротка, конічної форми, вуха невеликі, загострені, забарвлення волосяного покриву однотонне, бурувате. Раз на рік самиця народжує одне дитинча, вагітність триває

90–120 діб. Водяться в тропічних і субтропічних областях Америки (від північної Мексики до Аргентини).

Вампіровий кажан

ВАН – безстічне солоне озеро, на висоті 1648 м в улоговині тектонічного походження на Вірменському нагір'ї, в східній частині Туреччини (Східна Анатолія), найбільше содове озеро в світі. Площа – 3574 км², середня глибина – 161 м (максимальна – 451 м), довжина берегової лінії – 430 км, об'єм – 576 км³, найбільші острови: Гадір, Чарпанак, Ахтамар і Атрек, впадають річки: Бендімахі, Зейлан-Дересі, Карашу і Мічингер. Згадувалося в географічних працях з найдавніших часів, науково досліджується з XIX ст.

ВАН БІ (226–249) – китайський філософ, один із засновників близької до даосизму філософської школи Сюань-Сюе. Був високопосадовцем у царстві Вей та, незважаючи на коротке життя (лише 23 роки), вплинув на розвиток філософії в Китаї. Власні погляди викладав у коментарях до конфуціанської і даоської класики. Автор творів «Чжоу і чжу» («Коментар до «Чжоуських змін»») і «Лао-цзи чжу» («Коментар до «Лао-цзи»»).

ВАН ГОГ (VAN GOGH) ВІНСЕНТ ВІЛЛЕМ (1853–1890) – нідерландський художник, представник постімпресіонізму. Займався торговельною та місіонерською діяльністю (1869–1879), відвідував Академію мистецтв у Брюсселі (1880–1881), Антверпені (1884–1885). Найвідоміші твори: «Сіяч» (1881), «Натюрморт із глечиками і пляшкою» (1884), «Натюрморт з Біблією» (1885), «Череп із цигаркою» (1886), «Соняшники», «Нічне кафе» (1888), «Садові півники» (1889), «Халупки», «Пейзаж в Овері» (1890), портрети та автопортрети.

ВАН ДАММ (VAN DAMME) ЖАН-КЛОД (при народженні – **ЖАН-КЛОД КАМІЛЬ ФРАНСУА ВАН ВАРЕНБЕРГ**) (нар. 1960) – американський актор, режисер і сценарист бельгійського походження. Чемпіон Європи з карате і кікбоксингу (1979) у середній вазі серед професіоналів. Понад 50 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Кривавий спорт» (1988), «Кікбоксер» (1989), «Подвійний удар» (1991), «Універсальний солдат» (1992), «Важка мішень» (1993), «Патруль часу» (1994), «Ж.К.В.Д.» (2008) та ін.

ВАН ДЕ ВЕЛЬДЕ (VAN DE VELDE) АНРІ КЛЕМАНС (1863–1957) – бельгійський архітектор і художник, один із засновників бельгійської гілки стилю модерн. Навчався живопису в Академії мистецтв (1882) і в Парижі у Карлоса Дюрана (1885). Виконав перше архітектурне замовлення – будинок Сеті в Дівеге (1894). Його творчість в основних спорудах демонстративно антитрадиційна і підкреслено космополітична, що відразу відрізняє спадщину майстра від неоромантичного напряму модерну.

ВАН ДЕЙК (VAN DYCK) АНТОНІС (1599–1641) – фламандський живописець, художник і гравер. Майстер аристократичного та інтимного портрета, творів на біблійні і міфологічні теми, працював в Італії (1621–1627), при королівському дворі Англії з 1632. Найвідоміші твори: «Автопортрет» (1630), «Відпочинок на шляху до Єгипту» (1631), «Мадонна з куріпками» (1632), «Чоловічий портрет», портрети: маркіза Є. Грімальді, Ф. Снейдерс (1620-ті), «Англійський король Карл I на полюванні» (1635) та ін.

ВАН ЛОО (VAN LOO) ШАРЛЬ АНДРЕ (1705–1765) – французький художник. Перше замовлення отримав (1725) на картину «Сходження Христа у храм», працював над створенням декорацій для Паризької опери. Автор картин з мисливськими сценами для залів і кабінету дофіна Версальського палацу (1736–1744), серій картин, присвячених давній історії, міфології та релігійній тематиці (1740–1750-ті). Ректор (1754) і директор (1763) Академії мистецтв, перший художник при дворі Людовіка XV (1762).

ВАН ЛЮДЖАЗЮ (ONE LUJIAZUI, або **DEVELOPMENT TOWER)** – 47-поверховий хмарочос, збудований (2004–2008) за проектом японського архітектурного бюро неподалік від Центрального парку в Шанхаї (Китай). Заввишки 239 м (з антенним шпилем – 269 м), загальна площа – понад 110 тис. м², використовується переважно як офісна споруда, хоча є житлові приміщення (бл. 6 тис. м²). Влас-

ник хмарочоса «Shanghai Development Real Estate Co., Ltd».

ВАН ЧЖЕНЬ (ZHEN) (1290—1333) — китайський чиновник часів династії Юань, винахідник складального друку з використанням дерев'яних літер (1298). Був верховним суддею міста Цзінде, коли зробив свій видатний винахід, описав та проілюстрував його (літери розташовані за секторами круглого обертового стола) в книзі «Нун-шу» (1313), найповнішій збірці праць з сільського господарства, технологій та обладнання (XIII—XIV ст.). Це був шедевр довідкової літератури середньовіччя, що містить 110 тис. ієрогліфів.

ВАНАДІЙ (Vanadium, V) — хімічний елемент, атомний номер 23, атомна маса 50,9414, густина 6,11 г/см^3, рідкісний, м'який і ковкий метал, сіро-сталевого кольору, що міститься в деяких мінералах (відомо бл. 80 мінералів — природних ванадатів, більшість екзогенного походження) і використовується переважно для виробництва певних сплавів. Названий (1831) професором гірничого інституту у Стокгольмі Г. Сефстремом, на честь богині краси давніх скандинавів — легендарної Фреї Ванадіс.

ВАНГЕРІЯ (*лат.* Vangueria) — рід рослин родини Маренові, що включає понад 120 видів листопадних дерев і кущів. Дерева маленькі заввишки 3—7 м із сіро-жовтувато-коричневою корою. Листки протилежні, коротко черешкові, еліптичні, зелені, завдовжки 20 см, квітки зеленувато-білі. Плід майже круглий (діаметром 4—5 см), блискучий, темно-зелений (недозрілий) або світло-коричневий (стиглий). Повністю дозрілі плоди м'які та їстівні, мають приємний кисло-солодкий смак. Поширені в Африці і на Мадагаскарі.

ВАНДА (*пол.* Wanda) — легендарна дочка князя Крака, засновника Кракова (Польща), яка після смерті батька і братів стала княжною поляків (VII ст.). За найбільш поширеною легендою, вона відмовилася побратися з німецьким принцом, який задля цього з військом вторгся до Польщі, і вчинила самогубство, втопившись у Віслі. За переказами, похована в Кургані Ванди на околиці Кракова, де був створений (1949) промисловий район.

ВАНДАЛИ — група германських племен, близьких до готів, в епоху Великого переселення народів. Завоювали Північну Африку (429—439) й утворили ранньофеодальне королівство. Нещадно розграбували Рим (455), знищивши багато пам'яток античної культури, за що їхнім ім'ям (вандалізм) почали називати дії людей, які навмисно знищують культурні і матеріальні цінності. Держава вандалів завойована Візантією (534).

ВАНДЕРБІЛЬТА УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Vanderbilt University) — приватний дослідний університет, заснований (1873) на гроші Корнеліуса Вандербільта (1794—1877), розташований у Нашвіллі, штат Теннессі (США). В університеті навчається бл. 13 тис. студентів (з яких до 6 тис. аспіранти) з усіх штатів США та 90 країн світу, які мешкають переважно в основному кампусі (площа — 1,3 км^2) в Нашвіллі. Університет має високі рейтинги, серед його випускників 2 віце-президенти США, 7 нобелівських лауреатів.

ВАНДЕРБІЛЬТ ВІТНІ (VANDERBILT WHITNEY) ГЕРТРУДА (1875—1942) — американський скульптор-монументаліст і меценат, засновниця Музею американського мистецтва Вітні в Нью-Йорку (1931). Донька комодора Корнеліуса Вандербільта II, одного з найбагатших людей США і дружина мільйонера Гаррі Пейна Вітні. Вибрані твори: пам'ятник Колумбу (Іспанія), фонтан Ельдорадо (Перу), Ацтекський фонтан (Вашингтон), Арка Перемоги (Нью-Йорк), Три Грації (Канада) та ін.

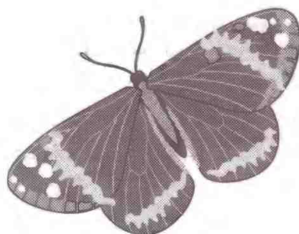
ВАН-ДЕР-ВААЛЬС (WAALS) ЯН ДІДЕРИК (1837—1923) — голландський фізик, лауреат Нобелівської премії (1910). Освіту здобув у Лейденському університеті (1865). Професор Амстердамського університету (1877—1908). Наукові твори з теоретичної молекулярної фізики, відкрив існування міжмолекулярних взаємодій (1869), розвинув модель газоподібного і рідкого стану речовини (1873), вивів рівняння стану, яке показує, що рідина і газ переходять з одного стану в інший.

ВАН-ДЕР-ГЮХТ ВІЛЬГЕЛЬМ ІВАНОВИЧ (1876 — бл. 1921) — військовий інженер, архітектор Санкт-Петербурга. Освіту здобув у Петербурзькій академії мистецтв (1904). Працював у стилі пізньої еклектики і модерну, збудував багато житлових (прибуткових) будинків у центрі Санкт-Петербурга і на Петроградській стороні, а також громадських споруд: Комерцій-

ний банк «І. В. Юнкер і К°» (1911), лікарня В. Б. Перовської для бідних (Ольжин притулок) (1912) та ін.

ВАНЕМУЙНЕ (*ест.* Vanemuine) – театр у Тарту (Естонія), заснований як «Товариство Ванемуйне» (1865), перший театр у країні, де вистави відбувалися естонською мовою. За підтримки товариства в Тарту відбулося (1869) перше Естонське свято пісні, а на п'яту річницю товариства (1870) представлена п'єса Лідії Койдула «Кузина з Сааремаа», що поклала початок Естонському національному театру та театру Ванемуйне. Нині він розташований у будівлі (1967) з залом на 682 глядачі.

ВАНЕСА (*лат.* Vanessa) – рід денних метеликів родини Німфаліди. Крила зверху чорнуваті або темно-бурі, довжина переднього крила становить 26–35 мм (поперек проходить червона смуга, що розділяє 3 великі і 6 дрібних білих плям), розмах крил – 50–65 мм. Знизу крила коричнево-бурі, з різноманітними червонуватими і білими плямами. Поширений у Євразії, Північній і Центральній Америці та Північній Африці. Два види занесені до Червоної книги України.

Ванеса

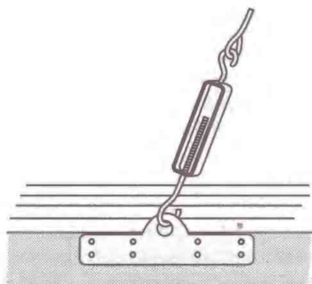
ВАНІЛЬ (*лат.* Vanilla) – рід багаторічних ліан родини Орхідні (Orchidaceae), плоди яких також називаються ваніль і використовуються як прянощі. Латинська назва роду походить від *ісп.* vainilla – стручечок, але з ботанічної точки зору плід ванілі називається коробочка і, на відміну від справжнього стручка, не має перетинки. Походить з Мексики і Центральної Америки, культивується у багатьох країнах екваторіального поясу, а найбільше ванілі (до 60 %) виробляють на Мадагаскарі.

ВАНІНІ ЛУЦИЛІО (ПОМПЕО УЦИЛІО) (1585–1619) – італійський вільнодумний філософ, відомий трагічною долею. Освіту здобув у Римі і Падуї, мав духовний сан. Навчав у Женеві і Ліоні, але накликав підозру в єретичних думках і був заарештований. Отримавши свободу, видав твір, настільки пройнятий пантеїстичним світосприйняттям, що був звинувачений в атеїзмі. Мешкав у Тулузі (1617–1619), де, звинувачений у чаклунстві та єресі, за відсутності доказів був засуджений і спалений на вогнищі.

ВАНКЕЛЬ (WANKEL) ФЕЛІКС ГЕНРІХ (1902–1988) – німецький конструктор двигунів. Ніколи не мав водійських прав, вищої технічної освіти, але все життя присвятив створенню роторно-поршневого двигуна. Винайшов його (двигун Ванкеля) разом з інженером Вальтером Фройде, якому належала ідея конструкції, та продемонстрував дослідний зразок (1957). Патент Ванкеля – Фройде придбали всі найбільші автовиробники світу (1959–1970), деякі з них досі виробляють авто з ним.

ВАНКУВЕР (*англ.* Vancouver Island) – острів, розташований на західному узбережжі Канади в провінції Британська Колумбія. Омивається Тихим океаном (на заході), протокою Хуан-де-Фука (на півдні) і протокою Джорджія (на сході). Відкритий капітаном Куком (1778). Площа – 31 285 км^2, населення – бл. 723 тис. осіб, найбільше місто – Вікторія, столиця Британської Колумбії. Значна частина острова гориста, вкрита хвойними лісами. Клімат помірно м'який, вологий, особливо на західному узбережжі.

ВАНТИ (*нідерл.* want) – снасті стоячого такелажу, якими зміцнюються щогли, стеньги і брам-стеньги з бортів судна. Кількість вант залежить від товщини щогли і площі вітрил. Також використовуються для підйому матро-

Ванта

сів на щогли і стеньги для роботи з вітрилами, для чого поперек вант на певній відстані один від одного (зазвичай 40 см) кріпляться щаблі вантові (прядив'яні, дерев'яні або металеві). Нижні ванти (прядив'яні) були на вітрильних кораблях найтовщими, їх діаметр досягав 90—100 мм.

ВАНТАЖОМІСТКІСТЬ СУДНА — обсяг усіх приміщень на судні, що призначаються для розміщення вантажу. Обчислюється за об'ємом усіх критих вантажних приміщень. Розрізняють вантажомісткість судна насипом (для зерна, руди тощо) і пакову вантажомісткість судна (для штучних вантажів), що приблизно на 10 % менша у порівнянні з насипною через неможливість повністю використати частину вантажних приміщень між виступними елементами суднового набору.

ВАНТАЖОПІДЙОМНІСТЬ СУДНА (*англ.* deadweight tonnage, DWT або TDW) — максимальна припустима маса (у тоннах) вантажу, палива і запасів, які можна завантажити на судно, що визначається припустимою осадкою корабля, на яку вказує т. зв. вантажна марка (вантажна ватерлінія). Визначається як різниця між ваговою водотоннажністю судна з повним вантажем і водотоннажністю без вантажу.

ВАНТ-ГОФФ (VAN'T HOFF) ЯКОБ-ХЕНДРІК (1852—1911) — голландський хімік, один із засновників фізичної хімії, перший лауреат Нобелівської премії з хімії (1901). Освіту здобув у Лейденському, Боннському і Паризькому університетах (1874). Працював в Амстердамському університеті (1878—1896), де сформулював теорію просторового розташування атомів у молекулах (1874), відкрив закони хімічної кінетики і осмотичного тиску в розчинах та заклав (1889) основи кількісної теорії розбавлених розчинів.

ВАНТУХ ВАЛЕНТИНА ВОЛОДИМИРІВНА (нар. 1944) — радянський український педагог, заслужений діяч мистецтв України (1994), народна артистка України (2004), повний кавалер Ордену Княгині Ольги. Дружина Героя України Мирослава Вантуха, директор Дитячої хореографічної школи, заснованої (1991) при Національному заслуженому академічному ансамблі танцю України ім. П. Вірського.

ВАНТУХ МИРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1939) — радянський український хореограф, заслужений діяч мистецтв УРСР (1968), народний артист УРСР (1977) та Росії (2003), лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1993), Герой України (2004). Баяніст, репетитор, художній керівник — головний балетмейстер Заслуженого ансамблю танцю України «Юність» (1962—1980), художній керівник Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України ім. П. Вірського з 1980.

ВАНУА-ЛЕВУ (*англ.* Vanua Levu) — другий за розмірами з островів Фіджі в Тихому океані (колишня назва — Сандаловий острів). Має змішане вулканічно-коралове походження і, ймовірно, утворився від злиття кількох островів, оточений кораловими рифами. Площа — 5587 км^2, має трикутну форму (180 × 50 × 30 км), населення — до 130 тис. осіб. Рельєф гористий, у центрі проходить хребет, найвища точка — гора Мон-Батіна (1111 м). Вкритий густою рослинністю, поширені тропічні ліси, зарості сандалового дерева.

ВАНУАТУ (РЕСПУБЛІКА ВАНУАТУ) — держава на південному заході Тихого океану, на островах Нові Гебриди, частина Меланезії. Складається з 83 переважно гористих островів, загальна площа — 12 189 км^2, населення — 244,3 тис. осіб, столиця — Віла (острів Ефате), офіційні мови — біслама, англійська і французька, грошова одиниця — вануатійський вату. До здобуття незалежності (1980) Нові Гебриди були з 1906 у спільному володінні (кондомініумом) Англії і Франції.

ВАНШЕНКІН КОСТЯНТИН ЯКОВИЧ (нар. 1925) — радянський російський письменник і поет, лауреат Державної СРСР (1985) та Російської Федерації (2001) премій. Освіту здобув у Літературному інституті в Москві (1953). Автор віршів до відомих пісень: «Я люблю тебя, жизнь», «Алеша», «Вальс расставания», «Женька», «Как провожают пароходы»; повістей (переважно автобіографічних): «Армейская юность» (1960), «Авдюшин и Егорычев» (1962), «Большие пожары» (1964), «Графин с петухом» (1968) та ін.

ВАПНУВАННЯ ҐРУНТУ — метод хімічної меліорації кислих ґрунтів, що полягає у внесенні до них вапняних добрив: кальциту, доломіту, вапняку, відходів цукрового виробництва, гашеного вапна тощо. Ефект вапнування ґрун-

тується на заміщенні в ґрунтовому комплексі іонів водню та алюмінію на кальцій або магній, що містяться в добриві. Солі натрію для вапнування непридатні, бо погіршують фізичні властивості ґрунту, а кальцієві солі сильних кислот (наприклад, гіпс), призводять до підкислення ґрунту.

ВАПНЯК (*англ.* limestone) – осадова гірська порода, що складається переважно із кальциту з домішками глинистого матеріалу, кремнезему, оксидів заліза та ін., найпоширеніший різновид карбонату кальцію. Утворюється на дні морів внаслідок нагромадження органічних решток (переважно черепашок) та осадження з морської води $CaCO_3$. Хімічний склад чистих вапняків близький до кальциту (CaO – 56 % і CO_2–44 %). За походженням розрізняють біогенні, хемогенні, уламкові, перекристалізовані тощо.

ВАПНО – оксид кальцію (CaO), твердість – 3–5, щільність – 3,3 г/см^3, безбарвний (у шліфах), у природних умовах знайдений лише у вапнистих породах із лави Везувію (Італія). Широко використовується в будівельній справі (гашене вапно, що добувається випаленням карбонатних гірських порід) і хімічній промисловості для добування хлорного вапна. Розрізняють вапно: кременисте, гашене або гідратне (гідроксид кальцію) $Ca(OH)_2$, негашене (оксид кальцію) CaO, хлорне $Ca(Cl)OCl$ тощо.

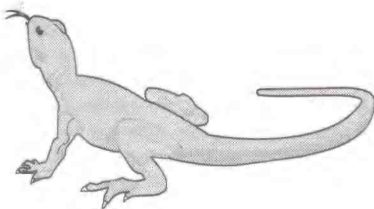
ВАПНЯК ФЛЮСОВИЙ – рифовий вапняк, який додають у металургії до руди під час виплавлення металів задля зниження температури плавлення і полегшення відокремлення металу від порожньої породи. Також використовується у зварювальних роботах для захисту зони зварювання, хімічного очищення поверхонь, що з'єднуються, і покращення якості шва. Високоякісний флюсовий вапняк в Україні добувають у Донбасі та в Криму.

ВАПНЯРКА – селище міського типу (площа – 16,9 км^2, населення – 7,9 тис. осіб) Томашпільського району Вінницької області України. Виникла (1870), коли розпочався регулярний рух потягів Південно-Західної залізниці, смт (1938), розташована на вододільній ділянці (між басейнами Південного Бугу і Дністра) Подільської височини, звідки беруть початок річки Сільниця, Берладинка, Марківка і Русава.

ВАПНЯРКА ГОРА – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1996) біля с. Новосілка Золочівського району Львівської області України. На площі 3,098 км^2 охороняється фрагмент горбкуватого пасма Гологорів, складеного вапняковими відкладами, з оригінальними формами рельєфу, що зумовлюють формування мікрокліматичних умов, сприятливих для теплолюбних лісових видів – високопродуктивних мішаних лісів з рідкісними рослинними угрупованнями.

ВАРАНАСІ (*англ.* Varanasi) – місто в Індії (штат Уттар-Прадеш) на лівому березі Гангу, священне місто (населення 1,4 млн осіб) для індусів, буддистів і джайнів. Махараджа Каші, спадкоємець колишніх правителів держави з центром у цьому місті, донині є покровителем культури міста та головною дійовою особою релігійних церемоній. Культура міста тісно пов'язана з річкою Ганг та її релігійним значенням.

ВАРАНИ (*лат.* Varanidae) – родина плазунів підряду Ящірки. Переважно великі ящірки завдовжки від 28 см до 3 м (відомі викопні плейстоценові рештки до 10 м). Утворюють добре оформлену групу, представники якої ідентифікуються за витягнутим тілом, подовженій шиї, випрямленому положенню кінцівок і довгому, глибоко роздвоєному язику. Відрізняються від ін. ящірок повністю окостенілим черепом. Живляться ящірками, зміями, дрібними ссавцями тощо. Мешкають в Африці, Азії та Австралії.

Варан

ВАРВА – селище міського типу (площа – 8,5 км^2, населення – 8,6 тис. осіб), центр Варвинського району Чернігівської області України. Виникло на місці давньоруського Варина, згадуваного в літописі (1079) і зруйнованого ордою (1239, 1482), яке щоразу постава-

ло з попелу, смт (1960). Розташоване на лівому березі річки Удай (притока Сули), порізаному неширокими глибокими балками та ярами, на заході Полтавського плато.

ВАРВАРИ (*грец.* негрецький, іноземний) – люди, які для давніх греків, а потім і для римлян були чужинцями, говорили незрозумілою мовою і були чужими їхній культурі. У новий час варварами почали позначати сукупності народів, що вторгалися в межі Римської імперії (варварські завоювання) та засновували на їхній території самостійні держави (королівства). У переносному значенні варварами називають неосвічених, грубих, жорстоких людей, що схильні до руйнації культурних цінностей.

ВАРВАРИ КОСТЕЛ – католицький храм, заснований (1756) у східному середмісті Бердичева Житомирської області (Україна). Спочатку на честь коронації ікони Матері Божої Бердичівської коштом співвласниці міста Барбари Радзивіл постала дерев'яна каплиця Св. Варвари (Барбари), згодом дерев'яний костел (1782), поруч з яким вимурували (1826) базиліку сучасного. Провінційний костел пам'ятає вінчання французького письменника Оноре де Бальзака з місцевою поміщицею Евеліною Ганською (1850).

ВАРВАРИЗМ – іншомовне слово або зворот, що зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології мови-реципієнта. Залежно від походження слова (звороту), розрізняють латинізми (з латинської), галліцизми (з французької), германізми (з німецької), грецизми (з грецької), полонізми (з польської) та ін. Варваризми уживаються переважно в описах життя і побуту ін. народів для відтворення місцевого колориту, назв чужих реалій, звичаїв, запозичених понять тощо.

ВАРВАРСЬКІ ПРАВДИ (*лат.* leges barbarorum – закони варварів) – звичаєве право германських племен, записане у період утворення їхньої держави (V–XI ст.). Виконували роль судебників – переліків штрафів та ін. покарань за окремі злочини. До них належать: Вестготська правда (V ст.), Бургундська правда (V–VI ст.), Салічна правда (VI ст.), Рипуарська правда (VI–VII ст.), Алеманнська правда (VI–VIII ст.), Баварська правда (VIII ст.), Англосаксонські правди (VII–IX ст.), Саксонська правда (VIII–IX ст.) та ін.

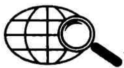
ВАРВИНСЬКИЙ ЙОСИП ВАСИЛЬОВИЧ (1811–1878) – російський український лікар-терапевт. Освіту здобув у Харківському університеті. Працював професором патології і терапії в Дерптському університеті, професором і першим директором госпітальної терапевтичної клініки при Ново-Катериненській лікарні Московського університету, сімейним лікарем графа Сергія Шереметєва. Автор низки статей, опублікованих у «Московском врачебном журнале».

ВАРВИНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Чернігівської області, утворений 1966, площа – 0,6 тис. км², населення – 17,6 тис. осіб (у т. ч. міське – 8,6 тис. осіб). Межує з Прилуцьким, Срібнянським, Роменським, Лохвицьким, Чорнухинським і Пирятинським районами, адміністративний центр – Варва. Розташований у північній частині Полтавської рівнини, розчленованій долинами річок Удай, Глинна, Озерянка, Многа, Рудка, балками та ярами.

ВАРГАН – язичковий музичний інструмент, з якого можна здобути лише звуки натурального звукоряду. Під час гри притискають його до зубів або губ, а ротова порожнина слугує резонатором. Зміна артикуляції рота і дихання дозволяє змінювати тембр інструмента, а додаткові відтінки в звучання вносять зміни положення діафрагми, численні глоткові, гортанні, язикові, губні та ін. способи відтворення звуку. Виготовляють варган з металу, дерева або кістки; його модифікації зустрічаються у багатьох народів світу.

ВАРГАС (VARGAS) ЖЕТУЛІУ ДОРНЕЛІС (1883–1954) – бразильський політичний і державний діяч. Освіту здобув у школі права в Порту-Алегрі (1908). Обраний до законодавчих зборів штату (1922), був міністром фінансів, а згодом провідною фігурою опозиції (1928). Президент Бразилії (1930–1945, 1951–1954), встановив режим «нової держави» (1937) на зразок фашистської Італії. Заснував Бразильську робочу партію (1945). Сприяв розвитку державного сектору в промисловості.

ВАРГАС (VARGAS) РАМОН (нар. 1960) – мексиканський співак (тенор). З 9 років співав у церковному хорі в Мехіко, здобув педагогічну освіту, але після перемоги на Націо-

нальному конкурсі вокалістів ім. К. Мореллі (1982) присвятив себе музиці. Після перемоги на конкурсі тенорів ім. Е. Карузо в Мілані (1986) виступав у Віденській та Люцернській (1988–1990) операх. Обрав шлях «вільного художника» (1990), після чого розпочалася стрімка кар'єра тенора зі світовим ім'ям, бажаного на найвідоміших сценах.

ВАРДАРСЬКИЙ СТИЛЬ (**СЕРБСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИЙ**, або **МАКЕДОНСЬКИЙ**) – середньовічний стиль у храмовій архітектурі, поширений у Сербії, Чорногорії, Косово, Македонії і на заході Болгарії. Виник під впливом візантійського архітектурного стилю, але значно аскетичніший. Найбільш поширена назва походить від річки Вардар, що впадає в Егейське море. Розквіт стилю припав на XIII–XIV ст., представлений храмами з основами у формі хреста (зазвичай з одним куполом), складеними з сірої, жовтої і червоної цегли і каменю з візерунком.

ВАРДГАМАНА МАГАВІРА (599–527 до н. е.) – мудрець і філософ, засновник учення джайнізму. Історії з його життя століттями передавалися з вуст у вуста, перш ніж були записані. Філософія Магавіри (Великий герой) складається з восьми головних, подібних до християнських принципів (3 метафізичних і 5 етичних), головною метою яких було покращення життя людини. На честь Магавіри в день його народження (12 квітня) проводиться найбільший фестиваль джайнізму – Магавір-Джаянті.

ВАРЕНИКИ – слов'янська страва, найпоширеніша в українській кухні, у вигляді відварених виробів з прісного тіста з начинкою з рубленого м'яса, овочів, грибів, фруктів і ягід, сиру тощо. З ними схожі пельмені (вушка, пермені, манти) Східної Росії і Сибіру та колдуни Західної Росії і Польщі, а також безліч страв традиційної китайської кухні. Основна відмінність цих страв у начинці і зовнішній формі. Зокрема, італійські равіолі є маленькими колдунами з телятиною і готуються з того ж тіста, що й локшина.

ВАРЕЦЬКА ВАЛЕНТИНА ФЕДОРІВНА (1900–1981) – радянська українська театральна актриса, Заслужена артистка України (1929). Творчу діяльність розпочала в Херсоні (1919). Актриса Київського театру ім. І. Франка (1922–1931), Харківського театру Революції (1931–1935), Тернопільського обласного українського театру ім. І. Франка (1939–1941), Львівського обласного українського музично-драматичного театру в Дрогобичі (1946–1960) та ін.

ВАР'ЄТЕ (*лат.* varietas – різноманітність, суміш) – ефектні, пишно оформлені театралізовані вистави з розважальними номерами театральних, музичних та циркових жанрів (комічні п'єски, пародійні сценки, виступи співаків, читців, танцюристів, фокусників та ін.). Поширилися в найбільших західноєвропейських містах на межі XIX–XX ст. Назва походить від паризького театру «Вар'єте» (1720), нині найвідоміші – «Мулен-Руж» і «Фолі-Бержер» (Париж).

ВАРИКОЗНЕ РОЗШИРЕННЯ ВЕН (**ВАРИКОЗ**) – патологічний процес ураження вен (судин, що несуть кров до серця), який характеризується збільшенням діаметра просвіту, витонченням венозної стінки й утворенням «вузлів» (аневризмоподібних локальних розширень). Варикоз проявляється при підвищенні венозного тиску, візуально для нижніх кінцівок характеризується наявністю розширених і звивистих вен на стопі, гомілці і стегні, де найчастіше вражаються поверхневі і підшкірні вени.

ВАРІАНТНІСТЬ (*лат.* varians – той, що змінюється) – (у мовознавстві) фундаментальна властивість способу існування і функціонування одиниць мови та мовної системи в цілому, що характеризується за допомогою понять варіанта, інваріанта, варіювання; (у фізиці) число ступенів свободи термодинамічної системи, зумовлене числом незалежних змінних, які потрібно задати для повного опису стану системи.

ВАРІАТИВНІСТЬ – наявність кількох чи багатьох варіантів чогось, неоднорідність, мінливість. У статистиці – різниця, в якій значення у вибірці відрізняються одне від одного або (як частіше висловлюються) відрізняються від середньої вибірки. В еволюційній біології – різниця, в якій виявляються зміни у виді від покоління до покоління. З розвитком інтелектуальної діяльності варіативність та пластичність поведінки істотно збільшується, немов набуваючи нового виміру.

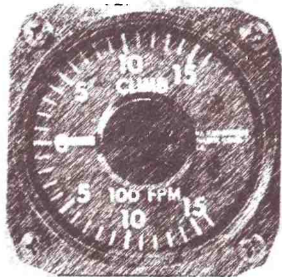
ВАРІАЦІЇ – музична форма, що складається з теми та її кількох (не менше двох) змінених відтворень (варіацій). Це одна з найстаріших музичних форм, відома з XIII ст. Тема варіацій

може бути оригінальною (написаною власне композитором) або запозиченою. Варіації можуть змінюватися від дуже простих до глибоко-філософських, їх класифікують за багатьма параметрами: прямі – непрямі, строгі – вільні, поліфонічні, гармонійні, фактурні, темброві, фігураційні, жанрово-характерні, подвійні, потрійні.

ВАРІАЦІЙНЕ ЧИСЛЕННЯ – математична дисципліна (розділ функціонального аналізу), що займається диференціюванням функціоналів, присвячена пошуку екстремальних (найбільших і найменших) значень функціоналів (змінних величин, залежних від вибору однієї або декількох функцій). Є природним розвитком розділу математичного аналізу, присвяченого пошуку екстремумів функцій, а її виникнення і розвиток пов'язані із завданнями механіки, фізики тощо.

ВАРІОЛІТ (*лат.* varius – різний і *грец.* lithos – камінь) – віспяний камінь, структурний різновид щільної вулканічної породи типу базальту або діабазу. Його характерною особливістю є переповнення всієї породи кульками (варіолями) з радіально-променистою будовою завбільшки від просяного зерна до горошини. Найчастіше варіолі складені польовошпатовими волокнами, просоченими склом.

ВАРІОМЕТР АВІАЦІЙНИЙ (*лат.* vario – відмінність, зміна) – пілотажний контрольно-вимірювальний прилад, що показує швидкість зміни висоти польоту. Принцип його дії ґрунтується на вимірюванні різниці тиску в манометричній коробці, з'єднаній з атмосферою, і в корпусі приладу, сполученого з атмосферою капіляром. Таким чином, всередині і поза корпусом створюється різниця тисків, пропорційна швидкості зміни висоти. Зазвичай прилад градуйований в одиницях швидкості: 0–30 м/с або 0–75 м/с.

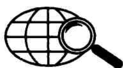
Варіометр авіаційний

ВАРЛААМ ПРЕПОДОБНИЙ ХУТИНСЬКИЙ (при народженні – **ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ**) (? – 1192) – засновник та ігумен Спасо-Преображенського Хутинського монастиря, канонізований православною церквою (1461). Народився у багатій і знатній новгородській родині, змолоду відчув прихильність до благочестивого і самітного життя, усамітнився на пагорбі Хутинь біля річки Волхов неподалік від Новгорода, заснував монастир, передав йому орну землю, сінокоси та ін. угіддя і став його ігуменом.

ВАРЛЕЙ НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА (нар. 1947) – радянська російська актриса театру і кіно, заслужена артистка РРФСР (1989). Освіту здобула у Московському училищі циркового та естрадного мистецтва (1965) і Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1971). Працювала еквілібристкою в Московському цирку (1965–1967), актрисою Московського театру ім. К. Станіславського (1971–1978). Найвідоміші фільми: «Кавказская пленница» (1966), «Вий» (1967), «12 стульев» (1971), «Не хочу быть взрослым» (1982) та ін.

ВАРМІНСЬКО-МАЗУРСЬКЕ ВОЄВОДСТВО – регіон на північному сході Польщі, утворений (1999) з території колишнього Ольштинського і більшої частини Ельблонзького воєводств. Площа – 24 173 км^2, населення – 1,4 млн осіб, адміністративний центр – Ольштин. Межує з Поморським, Куявсько-Поморським, Мазовецьким і Підляським воєводствами та Калінінградською областю Росії. Рівнини з високими післяльодовиковими горбами та всіяні кристалічними валунами поля небезпідставно називають «Краєм тисячі озер», оскільки тут їх бл. 4 тис.

ВАРМІЯ (*нім.* Ermland) – історична область на південному узбережжі Балтійського моря, що займала територію від річки Ельбінг до берега Віслинської затоки і центральне положення серед територій, на яких жили прусси. Після першого поділу Речі Посполитої (1772) приєднана до Пруссії, у її складі була частиною Німецької імперії (1871–1943). Після Великої Вітчизняної війни поділена між Польщею (Вармінсько-Мазурське воєводство) та Російською Федерацією (Калінінградська область).

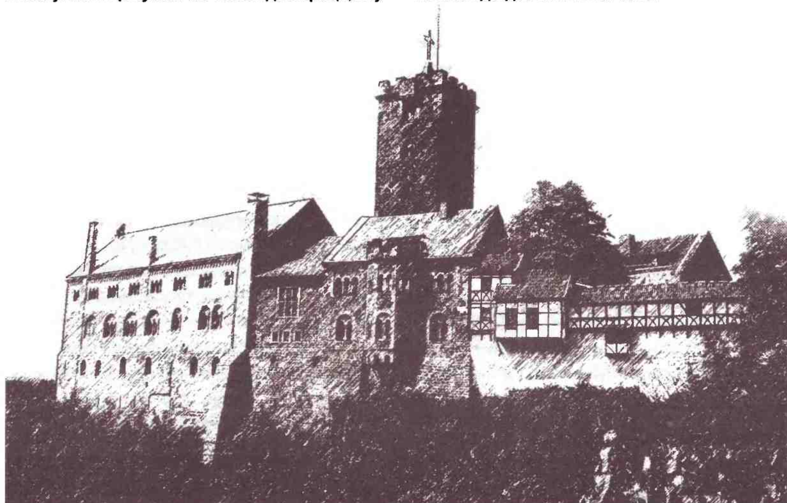
ВАРПАХОВСЬКИЙ ЛЕОНІД ВІКТОРОВИЧ (1908–1976) – радянський російський театральний режисер і сценарист, народний артист РРФСР (1966). Освіту здобув у Московському університеті (1931). Працював науковим співробітником Театру ім. Мейєрхольда (1933–1935), режисером Тбіліського театру ім. Грибоєдова (1953–1955), Московського театру ім. Єрмолової (1957–1962), Малого театру (1962–1970), театру ім. Вахтангова (1970–1973). Створив вистави у театрах Магадана, Києва та Софії (Болгарія).

ВАРТБУРГ ЗАМОК (*нім.* Wartburg) – розташований на пагорбі (441 м) поблизу міста Айзенаха в Тюрингії (Німеччина), об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1999). Належав знатному дворянському родові Людовінгів, а засновником замку вважають Людвіга Бородатого (XI ст.). Значної перебудови зазнав за ландграфа Людвіга II (1140–1172). Тут переховувався (1521–1522) і переклав Новий Заповіт німецькою Мартін Лютер, бував Гете, а згодом (XIX ст.) замок став національною пам'яткою німців.

ВАРТІСТЬ – економічна категорія, що являє втілену та уречевлену в продукті суспільну працю, яка виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, пов'язаними суспільним поділом праці та обміном товарами і послугами. Це суспільно необхідна праця, яку потрібно витратити на виготовлення продукту, що визначається витратами, характерними для даного суспільства і способу виробництва, та отримує грошовий еквівалент, лише коли продукт стає товаром при товарних відносинах у суспільстві.

ВАРТІСТЬ ДОДАТКОВА – створена працівниками понад вартість робочої сили й отримана власником засобів виробництва. Уперше науково обґрунтована родоначальником трудової теорії вартості Вільямом Петті, поглиблена Карлом Марксом, який виділив абсолютну (пов'язану з подовженням робочого дня) та відносну (пов'язану зі зростанням інтенсивності праці). Вартість товару (W) можна виразити: W = C + V + M, де C – вартість засобів виробництва, V – вартість робочої сили, M – додаткова вартість.

ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ – релігійна різня (одна з найбільших в історії) у Франції протестантів-гугенотів (прихильників кальвіністської віри) з католиками, що розпочалася на день Св. Варфоломія (24 серпня 1572) з вбивства адмірала Гаспара де Коліньї, поширилася на весь Париж, окремі міста та села і тривала кілька місяців. Ініціаторкою вважається Катерина де Медичі (мати короля Карла IX), а кількість загиблих гугенотів оцінюється від кількох до десятків тис. осіб.

Замок Вартбург

ВАРШАВА (*пол.* Warszawa) – столиця (площа – 517 км², населення – 1,7 млн осіб), найбільше за населенням і площею місто Польщі, розташоване на берегах Вісли, на Мазовецькій низовині. Перші поселення виникли в Х ст., столиця Мазовецького князівства (XV–XVI ст.), король Сигізмунд III переніс сюди свою резиденцію з краківського Вавельського замку (1596), столичний статус за Конституцією (1791). Історичний центр є об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Клімат вологий континентальний, опади – 680 мм/р.

ВАРШАВСЬКА БИТВА (1920) – одна з вирішальних битв (13–25 серпня 1920) Радянсько-польської війни (1919–1921), у якій польські збройні сили спромоглися зупинити наступ Червоної армії і здійснити черговий перелом у ході війни. Успіх у битві призвів до збереження Польщею незалежності і дозволив їй підписати з Радянською Росією мирний договір, за яким до відродженої Польщі відходили значні західні території України і Білорусі.

ВАРШАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО (ГЕРЦОГСТВО) – колишня польська держава (площа – 104 тис. км², населення – 2,6 млн осіб), заснована Наполеоном на польських землях, відданих Королівству Пруссії за Тільзітським договором (1807). Перебувало в особистій унії з наполеонівським альянсом, але після поразки імператора у Вітчизняній війні з Росією князівство зайняли російські і прусські війська (1813), а край формально поділили дві країни за рішеннями Віденського конгресу (1814–1815).

ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ (1944) – організоване у Варшаві командуванням Армії Крайової і представництвом польського уряду у вигнанні (1 серпня – 2 жовтня 1944) проти окупаційних німецьких військ Третього рейху. Його метою було звільнення Варшави, але очікувана допомога від радянських військ не надійшла і, незважаючи на відчайдушний опір повстанців, воно було придушене. Під час повстання загинуло понад 20 тис. повстанців і бл. 200 тис. цивільних осіб.

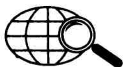
ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР (1920) – угода між урядами Польщі й Української Народної Республіки, укладена 21 квітня 1920, підписана Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою під час Радянсько-польської війни (1919–1921). За ним були встановлені кордони по межі розташування польських військ в Україні (по річці Збруч) і значні етнічні українські території Галичини, Волині, Полісся, Лемківщини, Підляшшя, Посяння і Холмщини відійшли до Польщі. Денонсований Ризьким договором (1921).

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР (1955) – міждержавний договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, підписаний (14 травня 1955) у Варшаві європейськими державами (Албанія, Болгарія, Німецька Демократична Республіка, Польща, Румунія, Радянський Союз, Угорщина і Чехословаччина). Військовий союз європейських соціалістичних держав під проводом Радянського Союзу (Організація Варшавського договору), став відповіддю на приєднання ФРН до НАТО. Припинив існування 1 липня 1991.

ВАРШАВСЬКИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ (*пол.* Warszawski Międzynarodowy Festiwal Filmowy) – міжнародний щорічний кінофестиваль, заснований (1985) учасниками кіноклубу «Hybrydy» у Варшаві (Польща) під назвою «Варшавський тиждень кіно». Отримавши (2001) акредитацію Міжнародної федерації асоціацій кінопродюсерів (FIAPF) і назву «Варшавський міжнародний кінофестиваль», перетворився на одну з ключових подій у світі кіно в Центральній та Східній Європі.

ВАРШАВСЬКИЙ «ТЕАТР НАРОДОВИЙ» (*пол.* Teatr Narodowy) – національний драматичний театр, один із провідних та найстаріших у Польщі. Початком діяльності вважається комедійна вистава (1765) в приміщенні «Операльні» (Варшава) акторської трупи короля Станіслава Августа Понятовського. Сучасну назву театр вперше дістав 1807, але згодом майже століття існував як театр «Розмаїтості» (1829–1924), де виступали найвідоміші польські актори XIX–XX ст., доки знову не став «Театр Народовий».

ВАРШАВСЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ (*пол.* Teatr Wielki) – Польська національна державна опера і балет (або Великий театр) має спільну з «Театром Народовим» історію. Будівля театру, створена італійським архітектором Антоніо Корацца (1825–1833), була зруйнована під час Другої світової війни і відновлена (1960-ті). Театр має великий зал ім. С. Монюшка (1850 місць) та малий зал ім. Е. Мли-

нарського (250 місць). При театрі існує музей, проводиться міжнародний конкурс вокалістів ім. Станіслава Монюшка.

ВАРЯГИ (*грец.* barangoi) – норманські воїни, що служили у візантійських імператорів. Вперше згадуються в «Повісті минулих літ» у легенді про «закликання варягів», з якої літописець починає історію Руської землі, де було (IX–XI ст.) чимало варязьких воїнів-дружинників, які служили руським князям, і варязьких купців, що займалися торгівлею на шляху «з варяг у греки». У пізніших руських джерелах (XII–XIII ст.) слово «варязький» означало також релігійну належність – «католицький».

ВАСАЛІТЕТ (*лат.* vassus – слуга) – система ієрархічних відносин між феодалами, поширена в середньовічній Західній Європі. Полягала в особистій залежності одних феодалів (васалів) від феодалів-сеньйорів. Васали одержували земельні володіння і були залежними від могутніх сеньйорів, маючи щодо них низку повинностей, зокрема, надавали їм військову та грошову допомогу, брали участь у суді тощо. Васалом у переносному значенні називають залежну інституцію або особу.

ВАСИЛАЩУК ГАННА ВАСИЛІВНА (1924–2003) – радянська українська майстриня декоративного мистецтва, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1968) за цикл українських народних тканих рушників (1965–1967). Виконала орнаментальні рушники, якими, зокрема, ілюстровано видання «Кобзаря» (1971). Серед доробку тематичні рушники: «Лілея», «Утоплена», «Зелені Карпати», «Пісня про чорний колір» та ін.

ВАСИЛЕВИЧ ГНАТ (? –?) – український державний діяч, запорізький гетьман (1596–1597). Його ім'я в історичній документалістиці виникає після повстання Наливайка. Обраний гетьманом, дотримувався поміркованої політики, прагнучи утримати козаків від конфліктів із Туреччиною і Польщею. Приділяв увагу здебільшого зміцненню запорізького війська, підвищенню його організації та боєздатності.

ВАСИЛЕВСЬКА ВАНДА ЛЬВІВНА (1905–1964) – польська та радянська письменниця і громадська діячка, лауреатка Сталінської премії (1943, 1946, 1952). Освіту здобула в Краківському університеті (1929). Переїхала в приєднаний до України Львів і взяла радянське громадянство (1939), депутат Верховної Ради СРСР (1940). Під час Великої Вітчизняної війни служила в Політуправлінні Червоної армії агітатором, у чині полковника. Автор трилогії «Пісня над водами» (1940–1951), повісті «Веселка» (1942).

ВАСИЛЕВСЬКА ЦЕРКВА (ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ) – вважається, що самобутня пам'ятка волинської архітектури (XII–XIII ст.) у Володимирі-Волинському Волинської області (Україна) була висвячена на честь засновника міста великого князя київського Володимира, який після хрещення взяв ім'я Василій. Свого сучасного вигляду в російсько-візантійському стилі після століть запустіння набула завдяки реконструкції та добудовам, виконаним за проектом російського архітектора К. Козлова (1901).

ВАСИЛЕВСЬКА ЦЕРКВА (ОВРУЧ) – мурована церква Св. Василя, споруджена князем Рюриком Ростиславичем (бл. 1190) в Овручі Житомирської області України, є однією з найдавніших у країні. Являє собою типову для давньоруських часів чотиристовпну, триапсидну, хрестово-купольну, одноглаву споруду, з двома круглими вежами на парадному фасаді – унікальними для культових будівель (XII ст.). Сучасного вигляду набула в результаті реставрації (1909), виконаної за проектом архітектора О. Щусева.

ВАСИЛЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (1895–1977) – радянський військовий діяч, маршал Радянського Союзу (1943), Герой Радянського Союзу (1944, 1945), кавалер ордену «Перемога» (1944, 1945). Як начальник Генерального штабу (1942–1945) брав участь у розробці і здійсненні практично всіх великих операцій на радянсько-німецькому фронті, один з найславетніших радянських полководців Другої світової війни. Міністр Збройних сил СРСР (1949–1950), військовий міністр СРСР (1950–1953).

ВАСИЛЕВСЬКИЙ РАДОМИР БОРИСОВИЧ (1930–1998) – радянський український кінооператор та кінорежисер, заслужений діяч мистецтв УРСР (1973). Освіту здобув у московському ВДІКу (1954). Працював кінооператором-постановником Одеської кіностудії з 1955. Оператор фільмів: «Весна на Заречной улице»

(1956), «Зеленый фургон» (1959), «Приходите завтра» (1963), режисер: «Шаг с крыши» (1970), «Ипподром» (1979), «Без сына не приходи!» (1986), «Грех» (1992), «Без ошейника» (1995) та ін.

ВАСИЛЕНКО АНАТОЛІЙ ПЕТРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український художник-графік, заслужений художник УРСР (1977). Освіту здобув у Київському училищі прикладного та декоративного мистецтва (1961). Відомий як художник-карикатурист, багато років співпрацював із журналами «Перець», «Перченя», «Барвінок», «Малятко», «Веселые картинки», «Вітчизна», «Дніпро», «Ранок», «Крокодил», газетою «Сільські вісті» та ін. виданнями. За сюжетами його авторських книжок створені лялькові мультфільми.

ВАСИЛЕНКО МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ (1866–1935) – український і радянський історик, громадський і політичний діяч. Освіту здобув у Дерптському університеті (1890). Член Української Центральної Ради, куратор Київського шкільного округу (1917), голова Ради Міністрів, міністр освіти, голова Державного Сенату (1918), співробітник Всеукраїнської АН з 1920 та її президент (1921–1922). Засуджений до 10 років позбавлення волі (1924), але за півроку вирок переглянуто і він повернувся до наукової діяльності.

ВАСИЛИШИН МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1910–1945) – радянський український вояк-кулеметник, Герой Радянського Союзу (1945), Герой України (2006). Мобілізований до Радянської армії 1944, за героїзм при форсуванні Одеру (1945) удостоєний найвищої нагороди СРСР. Помилково, через біографічну плутанину, його нагорода дісталась повному тезці й землякові зі Станіславщини (Івано-Франківська область). Виправив непорозуміння Великої Вітчизняної війни президент В. Ющенко, вдруге нагородивши її героя.

ВАСИЛІАНИ (*лат.* Ordo Sancti Basilii Magni) – один з основних чернечих орденів (чин Св. Василія Великого) Української греко-католицької церкви. Основоположником вважається Св. Василій Великий (329–379), один із отців Східної церкви. Офіційна назва ордену, що фігурує в церковних документах, – Василіанський Чин Святого Йосафата, прийнята на Генеральній капітулі чину (1931) для підкреслення ролі Св. Йосафата Кунцевича (1580–1623) у формуванні сучасної моделі василіанського життя.

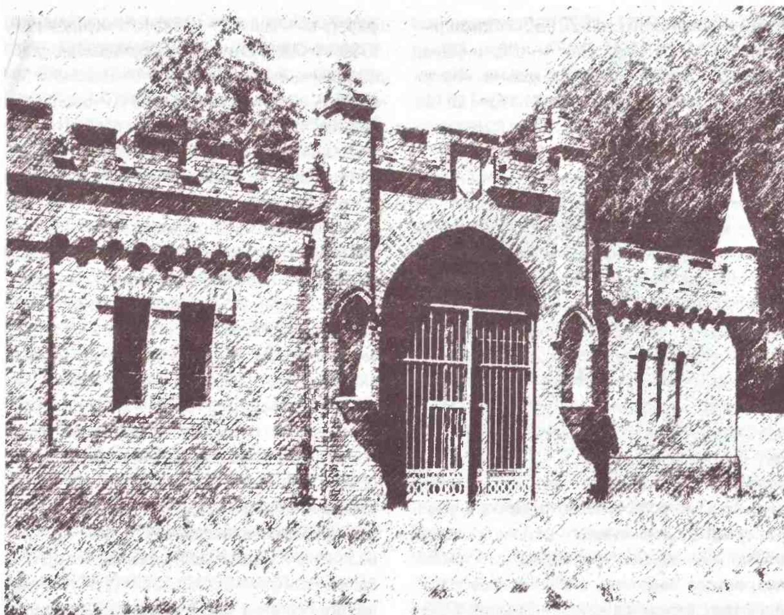
ВАСИЛІВКА – місто (площа – 10,2 км^2, населення – 14,2 тис. осіб) районного значення, центр Василівського району Запорізької області України. Засноване (1784) генерал-майором Василем Поповим (і назване на його честь) на землях, дарованих російською імператрицею Катериною II, статус міста (1957). Розташоване на хвилястій рівнині (з перевищенням висот до 80 м) лівого берега дніпровського Каховського водосховища.

ВАСИЛІВСЬКИЙ РАЙОН – район у західній частині Запорізької області, утворений 1923, площа – 1,6 тис. км^2, населення – 66,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 38,5 тис. осіб). Межує з Кам'янсько-Дніпровським, Великобілозерським, Веселівським, Михайлівським, Токмацьким, Розівським і Запорізьким районами, адміністративний центр – Василівка. Розташований на Причорноморській низовині – хвилястій (на півночі) і плоскій (на півдні) лесовій рівнині, розчленованій долинами річечок, ярами і балками.

ВАСИЛЬ ВЕЛИКИЙ (СВЯТИЙ ВАСИЛЬ) (329–379) – церковний діяч, один із отців церкви і найбільш шанованих на Русі святих, архієпископ Кесарії Каппадокійської в Малій Азії. Його правила стали кодексом чернечого життя на Сході, як правила Св. Бенедикта на Заході, а значна духовна спадщина складена з догматичних, аскетичних, полемічних творів, пояснень Св. Письма і 366 листів.

ВАСИЛЬ III ІВАНОВИЧ (1479–1533) – великий князь московський (1505–1533), син Івана III Васильовича і Софії Палеолог (племінниці останнього візантійського імператора). Сприяв централізації держави, приєднав до Москви Псков (1510), Волоцький уділ (1513), Смоленськ (1514), Рязанське (1521) і Новгород-Сіверське (1522) князівства, воював з Литвою, Кримським і Казанським ханством. У внутрішній політиці спирався на церкву, обмежив привілеї князівсько-боярської аристократії.

ВАСИЛЬЄВ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (нар. 1946) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (1994). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1969). Актор Московських театрів сатири (1969–1973), Радян-

Василівка. Садиба В. Попова

ської армії (1973–1995) та ім. Моссовєту з 1995. Понад 50 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Крик гагары», «Экипаж» (1979), «Корпус генерала Шубникова» (1980), «Любимая женщина механика Гаврилова» (1981), «Дамское танго» (1983), «Захочу – полюблю» (1990) та ін.

ВАСИЛЬЄВ БОРИС ЛЬВОВИЧ (нар. 1924) – радянський російський письменник, лауреат Державної премії СРСР (1975). Освіту здобув у Військовій академії бронетанкових і механізованих військ (1946). Автор романів, повістей та оповідань: «Длинный день» (1960), «А зори здесь тихие» (1969), «Самый последний день», «Иванов катер» (1970), «Не стреляйте белых лебедей» (1973), «В списках не значился» (1974), «Вы чьё, старичьё?» (1982), «Завтра была война» (1984) та ін., багато з яких екранізовані.

ВАСИЛЬЄВ ВОЛОДИМИР ВІКТОРОВИЧ (нар. 1940) – радянський російський артист балету, хореограф і педагог, народний артист СРСР (1973), лауреат Ленінської (1970) і Державної (1977) премій СРСР. Освіту здобув у Московському хореографічному училищі (1958) і Державному інституті театрального мистецтва (1982), де викладав хореографію (1982–1995). Соліст балетної трупи Великого театру з 1958, де пропрацював понад 30 років. Чоловік і постійний сценічний партнер Катерини Максимової.

ВАСИЛЬЄВА ВІРА КУЗЬМІВНА (нар. 1925) – радянська російська актриса, лауреат Сталінських премій (1948, 1951), народна артистка СРСР (1986). Освіту здобула в Московському міському театральному училищі (1948), після якого вступила до Московського театру сатири, де працює все життя. Понад 40 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Сказание о земле Сибирской» (1947), «Чук и Гек», «Свадьба с приданым» (1953), «Они встретились в пути» (1957), «Карнавал» (1981), «Всё смешалось в доме» (2006).

ВАСИЛЬЄВА КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА (нар. 1945) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка РРФСР (1987). Освіту здобула у Всесоюзному інституті кінематографії (1967). Актриса московських театрів: ім.

М. Єрмолової (1967–1970), «Современник» (1970–1974) і МХАТ (1974–1987). Понад 80 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «На завтрашней улице» (1965), «Бумбараш» (1971), «Соломенная шляпка» (1974), «Обыкновенное чудо» (1978), «Чародеи» (1982) та ін.

ВАСИЛЬЄВА ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА (нар. 1947) – радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка Росії (1992). Освіту здобула у Школі-студії МХАТ (1969). Актриса Московських театрів сатири (1969–1983), ім. В. Маяковського (1983–1992) і «Школа современной пьесы» (1992–1999). Понад 100 ролей у кіно, найвідоміші фільми: «Всмотритесь в это лицо» (1972), «Здравствуйте, я ваша тетя!» (1975), «Увидеть Париж и умереть» (1992), «Попса» (2005), «Иван Подушкин. Джентльмен сыска» (2007) та ін.

ВАСИЛЬКІВ – місто (площа – 29,6 км^2, населення – 36,4 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Васильківського району Київської області України. Засноване (988) князем Володимиром Великим і спочатку називалося його християнським ім'ям – Василів (988–1157), магдебурзьке право (1586), статус міста (1796, 1946), розташоване на горбкуватих берегах річки Стугна (притока Дніпра).

ВАСИЛЬКІВКА – селище міського типу (площа – 15,7 км^2, населення – 11,9 тис. осіб), центр Васильківського району Дніпропетровської області України. Засноване 1775, смт (1957), розташоване на перших надзаплавних терасах правого берега річки Вовча (притока Самари), порізаних балками (з перепадом висот до 70 м), на південному краю Придніпровської низовини.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Дніпропетровської області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 34,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 17,1 тис. осіб). Межує з Синельниківським, Павлоградським, Петропавлівським, Межівським, Покровським і Новомиколаївським районами, адміністративний центр – Васильківка. Розташований на хвилястій лесовій рівнині Придніпровської низовини, порізаній долинами річок Вовча, Верхня Терса, Чаплинка і Мокра Чаплинка.

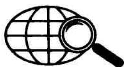
ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Київської області, утворений 1923, площа – 1,2 тис. км^2, населення – 58,6 тис. осіб (у т. ч. міське – 21,4 тис. осіб). Межує з Києво-Святошинським, Обухівським, Білоцерківським, Фастівським і Макарівським районами, адміністративний центр – Васильків. Розташований на Київському плато Придніпровської височини, на підвищеній лесовій рівнині, розчленованій річковими долинами (Стугни, Ірпеня й Унави), балками та ярами.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (1854–1917) – український живописець, пейзажист. Освіту здобув у Петербурзькій академії мистецтв (1885), подорожував Європою (1886). Створив майже 3000 картин, половину з яких заповів Харківському художньому музею. Типовим сюжетом його творів є озброєний козак-вершник у степу або група козаків на сторожі, у поході чи на відпочинку: «Козачий пікет» (1888), «Сторожа Запорозьких Вольностей» (1890), «На варті» (1890), «Козак в степу. Тривожні ознаки» (1905) та ін.

ВАСИЛЬКО ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ (1893–1972) – радянський український режисер, актор і педагог, народний артист СРСР (1944). Уперше виступив на сцені професійного театру М. Садовського (1912). Працював також у Молодому театрі, театрі «Березіль» та ін. театрах Харкова і Чернівців. Розпочав режисерську діяльність 1920, режисер (1926) і головний режисер (1948) Українського драматичного театру (Одеса). Засновник Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва УРСР у Києві (1924).

ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ (1203–1269) – князь володимир-волинський. Втративши в дитинстві батька, князя галицького Романа Мстиславича, згодом був князем у різних містах на Русі та остаточно утвердився у Володимирі (1241). У політичних справах виступав разом з братом Данилом Галицьким, у феодальних війнах закріпили за собою Галицько-Волинське князівство. Під час татаро-монгольської навали був змушений підкоритися Бурундаю та спалив (1259) усі володимирські фортеці (крім Холма).

ВАСИЛЬКО РОСТИСЛАВИЧ (бл. 1066–1124) – князь теребовлянський (1084–1124), син Ростислава Володимировича. Разом із братом Володарем Ростиславичем боролися за незалежність Галичини від Києва, часто воювали з Угорщиною та Польщею, з якими уклав

союз київський князь Святополк Ізяславич. Після Любецького з'їзду (1097) Святополк та володимир-волинський князь Давид Ігоревич підступно осліпили Василька Ростиславича, але їм не судилося захопити його володіння.

ВАСИЛЬЧЕНКО МИКОЛА СЕМЕНОВИЧ (нар. 1946) – радянський український промисловець і підприємець, заслужений працівник сільського господарства України (1995), Герой України (2003). Освіту здобув в Українській сільськогосподарській академії (1972). Працював ветеринарним фельдшером (1965–1967) і лікарем (1972–1979), головою колгоспу і директором радгоспу «Маяк» (1979–1996), який перетворив на ТОВ «Агрофірма "Маяк"» і одне із найкращих в Україні господарств, що досі очолює.

ВАСИЛЬЧЕНКО СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (справжнє прізвище – **ПАНАСЕНКО**) (1879–1932) – український письменник і педагог. Освіту здобув у Коростишівській учительській семінарії (1898). Працював учителем на Київщині та Полтавщині. Автор новел і оповідань: «Вова» (1910), «Мужицька арифметика» (1911), «На хуторі» (1915), «Приблуда», «Авіаційний гурток» (1925), «Олов'яний перстень» (1927); п'єс «На першій гулянці» (1911), «Кармелюк» (1927) та перекладів українською мовою М. Гоголя, М. Лескова та ін.

ВАСИЛЬЧУК ВІКТОР БОРИСОВИЧ (нар. 1960) – український письменник і журналіст. Освіту здобув у Київському університеті (1982). Займається видавничою справою. Автор книжок: «Несподівані зустрічі» (1992), «Тільки один місяць» (1999), «Приречені на життя» (2002), «Собака буває кусачою...» (2005), «П'ятнадцять років: від суботи до суботи» (2006), «Мандри темно-вишневої самописки» (2007), «Пригоди Сновиди та його друзів», «Під знаком Риб» (2010) та ін.

ВАСИЛЯ БЛАЖЕННОГО СОБОР (**ХРАМ ПОКРОВИ БОГОРОДИЦІ НА РОВУ**) – православний собор у Москві (Росія) і візитна картка міста, побудований (1555–1561) псковським майстром Постником Яковлевим за наказом царя Івана Васильовича IV (Грозного) на честь перемоги московського війська (2 жовтня 1552) і завоювання столиці татарського ханства – Казані. Раніше на цьому місці стояла кам'яна церква Трійці з невеликим кладовищем з похованням шанованого в Москві юродивого Василя Блаженного.

Собор Василя Блаженного

ВАСИЩЕВЕ – селище міського типу (площа – 4,8 км², населення – 6,0 тис. осіб) Харківського району Харківської області України. Засноване (1647) переселенцями на Слобожанщину, смт (1938), розташоване на рівнинній ділянці (з перевищенням висот до 13 м) лівого берега річки Уди (права притока Сіверського Дінця) в південному передмісті Харкова.

ВАСЛУЙ (**VASLUI**) – жудець (повіт) у регіоні Молдова, розташований на сході Румунії, на плато Бирлад (межиріччя Пруту і Сірету), у долині річки Бирлад. Площа – 5318 км², населення – 458 тис. осіб, адміністративний центр – Васлуй. Межує з жудцями Нямц, Бакеу, Вранча, Ясси і Галац та Республікою Молдова. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 8 міст та 75 комун.

ВАСНЕЦОВ ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ (1848–1926) – російський художник, майстер живопису на історичні та фольклорні сюжети. Освіту здобув у В'ятській духовній семінарії і Петербурзькій академії мистецтв (1873). У його творчості представлені різні жанри – побутове малювання, казка, станковий і монументальний живопис, зокрема розписи Володимирського собору в Києві (1890-ті). Найвідоміші тво-

ри: «Алёнушка» (1881), «Витязь на распутье» (1882), «Иван Царевич на сером волке» (1889), «Богатыри» (1898) та ін.

ВАССБЕРГ (WASSBERG) ТОМАС ЛАРС (нар. 1956) – шведський лижник, 4-разовий олімпійський чемпіон у перегонах на 15 км (1980), 50 км (1988) та естафетах 4 × 10 км (1984, 1988), багаторазовий чемпіон світу. Найдраматичнішу перемогу на зимових Олімпіадах здобув у Лейк-Плесіді (1980), коли в перегонах з роздільним стартом на 15 км подолав дистанцію за 41 хв 57,63 с, на 0,01 с випередивши фіна Юху Мієто, що стало найменшим інтервалом між першим і другим місцем в історії олімпійських лижних перегонів.

ВАСУБАНДХУ (IV–V ст.) – індійський філософ-енциклопедист і буддійський монах. Вважається однією з найшанованіших особистостей в історії буддизму. Після вивчення буддійського вчення Абхідхарма (Верховний закон), що систематично та абстрактно описує устрій Всесвіту та явища природи, написав у віршах власний твір «Абхідхармакоша» – енциклопедичний трактат, що викладає основні концепції буддизму на основі елементів буття, призначений для ченців вищого рангу.

ВАСЮТИНСЬКИЙ АНТОН ФЕДОРОВИЧ (АНТОНІЙ АФОЦІЙОВИЧ) (1858–1935) – російський художник, скульптор-медальєр, академік Петербурзької академії мистецтв (1908), Герой Праці (1922). Освіту здобув у Петербурзькій академії мистецтв (1888), стажувався в Австрії, Німеччині і Франції (1889–1893). Старший медальєр Санкт-Петербурзького монетного двору з 1893, головний медальєр СРСР (1922–1935). Автор багатьох монет і медалей Російської імперії та СРСР, зокрема золотих 5 карбованців (1899).

ВАТ – буддійський храмовий комплекс або монастир у Таїланді, Лаосі та Камбоджі. У ньому розташовані основні буддійські споруди: храми (бот, віхан, сім) і ступи (чеді, пранг, тхат), окремі павільйони для особливо значущих статуй Будди (хопхра, хопха), монастирська бібліотека (хотай), дзвіниця, житлові приміщення для монахів (куті), школа, відкриті альтанки для відпочинку (сала) і низка ін. культових та господарських споруд, лікарень, готелів тощо. Кількість ватів у цих країнах вимірюється десятками тисяч.

ВАТ (ВТ, W) – одиниця вимірювання потужності в системі СІ, названа на честь британського винахідника-механіка Джеймса Ватта (1736–1819). Один ват дорівнює потужності, при якій робота в один джоуль здійснюється за одну секунду. Вперше прийнятий на Другому конгресі Британської наукової асоціації (1889), а на XIX Генеральній конференції з мір та ваг (1960) включений до Системи Інтернаціональної (СІ). Ват – похідна одиниця в системі СІ, що пов'язана з ін. одиницями співвідношеннями.

ВАТА МІНЕРАЛЬНА – теплоізоляційний матеріал і вироби з нього, серед яких за походженням сировини розрізняються: скляна вата (виготовлена з розплаву скла), кам'яна вата (з розплаву вивержених гірських порід) і шлакова вата (з розплаву доменного шлаку), з різними заданими технологічно структурами волокнистості (горизонтально- і вертикально-шаруватою, гофрованою, просторовою). Характеризується стійкістю до високих температур і хімічних речовин, має тепло- і звукоізоляційні властивості.

ВАТЕРЛІНІЯ (*нідерл.* waterlinie) – лінія дотику спокійної поверхні води з корпусом судна. Розрізняють конструктивні (розраховані для повного завантаження судна), вантажні (розраховані заздалегідь для певного навантаження і умов плавання), діючі (поточні, що визначаються формою судна, його середньою щільністю і ступенем хвилювання води в даному басейні), теоретичні (набір перерізів через рівні відстані, що формує один з видів плану) ватерлінії.

ВАТЕРПОЛО (ВОДНЕ ПОЛО) – командний та один з найстаріших олімпійських видів спорту з 1900 з м'ячем у басейні, в якому гравці двох команд намагаються закинути м'яч (забити гол) у ворота (3 × 0,9 м) суперника. Одночасно від кожної команди в грі беруть участь сім осіб – шість польових гравців і голкіпер (єдиний, хто може брати м'яч обома руками). Гра відбувається в басейні (20 × 10–30 × 20 м, мінімальна глибина – 1,8 м), складається з 4 періодів, тривалість кожного 8 хв.

ВАТИКАН (ДЕРЖАВА-МІСТО ВАТИКАН) – найменша в світі незалежна держава (площа – 0,44 км^2, населення – 890 осіб), анклав посеред Рима (Італія) на Ватиканському пагорбі (довжина

кордону – 3,2 км), територія центрального органу католицької церкви. Папська держава створена (VIII ст.), проіснувала до утворення сучасної Італії (1870) та відроджена (1929) у нинішніх кордонах. Офіційна мова – латинська, грошова одиниця – євро. Є резиденцією голови держави – папи римського (теократична монархія).

ВАТИКАНСЬКА АПОСТОЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКА (*лат.* Bibliotheca Apostolica Vaticana) – бібліотека у Ватикані, що володіє багатими зібраннями рукописів середньовіччя та епохи Відродження, заснована (XV ст.) папою Миколою V. Її фонди нараховують понад 1,6 млн друкованих книг, 150 тис. манускриптів, 8,3 тис. інкунабул, більш ніж 100 тис. гравюр і географічних карт, 300 тис. монет і медалей. Включає школу бібліотекарів і лабораторію з реставрації і відтворення важливих манускриптів (факсиміле).

ВАТИКАНСЬКА ПІНАКОТЕКА (*іт.* Pinacoteca Vaticana) – один з музеїв Ватикану, заснований папою Пієм VI і відкритий (1908) в одному з крил Бельведерського палацу, а згодом (1932) у новій будівлі, посталій на замовлення папи Пія XI. У хронологічному порядку в її 18 залах представлений візантійський та європейський живопис XI–XIX ст. (бл. 460 картин). Багато з них було відправлено до Парижа (1797) за наказом Наполеона і за рішенням Віденського конгресу (1815) повернуто до Ватикану.

ВАТИКАНСЬКИЙ ПАГОРБ (*лат.* Mons Vaticanus) – пагорб (заввишки бл. 50 м) на правому березі річки Тибр у північно-західній частині Рима. Назва пагорба походить від давнього оракула дохристиянських часів. Розташований на протилежному березі річки від римської системи пагорбів: Палатин (43 м), Авентин (39 м), Капітолій (43 м), Квіринал (48 м), Вімінал (48 м), Циспій (46 м) и Оппій (79 м). Нині Ватиканський пагорб займає карликова держава Ватикан.

ВАТМАН (WHATMAN) ДЖЕЙМС СТАРШИЙ (1702–1759) – англійський паперовий фабрикант. Прославився введенням нової паперової форми (1740-ві), що дозволяла отримувати аркуші паперу без слідів сітки, названі автором wove paper (тканий папір), а нащадками – на його честь. Ватман – білий високосортний папір без яскраво вираженої фактури, щільний, з поверхневою проклейкою, що вирізняється великою опірністю до стирання. Належить до типу паперів для малювання олівцем або аквареллю.

ВАТТ (WATT) ДЖЕЙМС (1736–1819) – шотландський інженер, винахідник-механік, член Единбурзького (1784) і Лондонського (1785) королівських товариств, Паризької академії наук (1814). Першим запатентованим винаходом була ізольована камера для конденсації (1769). Удосконалив парову машину Ньюкомена (1775), винайшов універсальну парову машину подвійної дії (1782). Його роботи розпочали промислову революцію спочатку в Англії, а потім і в усьому світі. На честь винахідника названа одиниця потужності – ват.

ВАТТО (WATTEAU) АНТУАН (1684–1721) – французький живописець і графік, представник стилю рококо. У юності копіював картини фламандських художників, приїхав до Парижа (бл. 1702), де навчався у майстрів декоративного живопису і прийнятий до Королівської Академії мистецтв за картину «Паломництво на острів Киферу» (1717). Його мистецька індивідуальність найповніше виявилася в картинах на теми театру і галантних святкувань: «Актори французької комедії» (1715), «Скрутна пропозиція» (1716), «Товариство в парку» (1718) та ін.

ВАТУ (*біслама* – камінь) – національна валюта Республіки Вануату, за міжнародним позначенням VUV, що, на відміну від ін. валют, не має складових частин. Запроваджена (1 січня 1981) замість новогебридського франка й австралійського долара, що перестали (1 квітня 1983) бути законним платіжним засобом у країні. В обігу перебувають монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 вату, та банкноти – 100 (з 1999 замінені монетою), 200, 500, 1000, 5000 і 10 000 вату.

ВАТУТІН МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ (1901–1944) – радянський воєначальник, генерал армії (1943), Герой Радянського Союзу (1965, посмертно). Освіту здобув у Військовій академії ім. М. Фрунзе (1929). Начальник штабу Київського особливого військового округу (1938), Північно-Західного фронту (1941), заступник начальника Генштабу (1942), командувач Воронезького і Південно-Західного фронтів,

учасник звільнення Києва (1943). Один з 4 командувачів фронтів Великої Вітчизняної війни, що загинули на фронті.

ВАТУТІНЕ – місто (площа – 10,9 км², населення – 18,0 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Ватутінської міськради Черкаської області України. Засноване 1947, статус міста (1952), назване на честь радянського генерала Миколи Ватутіна, розташоване на рівнинному, порізаному балками правому березі річки Шполька (притока Гнилого Тікича). Є одним із центрів Дніпровського буровугільного басейну з низкою спеціалізованих підприємств.

ВАТУТІНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ – заснований (1997) до дня святкування 50-річчя міста Ватутіне Черкаської області України. Музей має два експозиційних зали з матеріалами про індустріальну історію міста, командувача фронту Миколу Ватутіна тощо та один виставковий зал (загальна площа – 180 м²), його фонди налічують бл. 2 тис. експонатів. У виставковому залі відбуваються покази художніх творів І. Поперечного, майстрині народної вишивки Т. Чибиряк, творів учнів місцевої школи мистецтв.

ВАТЧЕНКО ОЛЕКСІЙ ФЕДОСІЙОВИЧ (1914–1984) – радянський український партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1973). Освіту здобув у Дніпропетровському університеті (1938). Учителював у середній школі (1938–1941), учасник Великої Вітчизняної війни (1941–1945). На партійній роботі в Дніпропетровській, Черкаській та Хмельницькій областях (1945–1965), перший секретар Дніпропетровського обкому партії (1965–1976), голова Президії Верховної Ради УРСР (1976–1984).

ВАФЕЛЬНИЦЯ – побутовий або промисловий пристрій для випікання вафель, спочатку являв собою дві чавунні плити з ручками, з'єднані петлею одна з одною, що нагрівалися на відкритому вогні або в печі. Сучасні вафельниці складаються з двох з'єднаних шарнірно, виготовлених з алюмінію плит для смаження, що нагріваються за допомогою електричного струму, можуть бути оснащені терморегулятором, що дозволяє змінювати нагрівання в необхідному температурному інтервалі – зазвичай 200–250 °С.

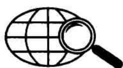
ВАХРУШЕВЕ – місто (площа – 28,1 км², населення – 12,4 тис. осіб), підпорядковане Краснолуцькій міськраді Луганської області України. Утворене (1954) на основі 5 шахтарських селищ, найдавніше з яких (селище Шахти № 12–13) засноване 1914, статус міста (1963), розташоване на хвилястій рівнині межиріччя Хрустальної та Міусика (притоки Міусу), розчленованій ярами і балками.

ВАХТА (ВАХТОВА СЛУЖБА) (*англ.* watch) – основний вид чергування на суднах, що забезпечує безпеку плавання та підтримання боєготовності. Поділяється на загальну корабельну і спеціальну. Особливо виділяється т. зв. «собача вахта», або просто «собака», що триває з 00:00 до 04:00 і вважається найважчою (зазвичай припадає на долю другого штурмана) через те, що вахтовому доводиться боротися зі сном у цей час доби.

ВАХТАНГОВ ЄВГЕН БАГРАТІОНОВИЧ (1883–1922) – російський радянський актор і театральний режисер. Освіту здобув у Московському університеті і театральній школі О. Адашева (1911). Був активним провідником ідей та системи К. Станіславського, брав участь у роботі 1-ї студії Московського художнього театру (МХТ), засновник і керівник (1913) Студентської драматичної (надалі «Мансурівської») студії, яка стала 3-ю студією МХТ (1921), а згодом Московським театром ім. Євгена Вахтангова (1926).

ВАХТЕРОВ ВАСИЛЬ ПОРФИРОВИЧ (1853–1924) – російський педагог, діяч народної освіти, методист початкової школи. Освіту здобув у Московському учительському інституті (1874). Працював учителем, інспектором народних училищ (1881–1896). Основні твори: «Внешкольное образование народа» (1896), «Всеобщее обучение», «Народные чтения» (1897), «Русский букварь» (1898), «Мир в рассказах для детей» (1902), «Спорные вопросы образования» (1907), «Основы новой педагогики» (1913) та ін.

ВАХХАБІЗМ (*араб.* аль-вахха-бійя) – релігійно-політичний рух в ісламі, визнаний сектою в багатьох країнах, і фактично офіційна ідеологія Саудівської Аравії. Оформився за життя і названий за ім'ям Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба ат-Тамімі (1703–1792), який вважав, що справжній іслам практикувався тільки першими трьома поколіннями послі-

довників пророка Мухаммеда, і протестував проти всіх наступних інновацій, вважаючи їх привнесеною ззовні єрессю. Був послідовником Ібн Таймійя (1263–1328).

ВАШ (VAS) – медьє (область) Угорщини, розташована в Західнозадунайському краю на заході країни на кордоні з Австрією і Словенією. Площа – 3336 км^2, населення – 271,6 тис. осіб, адміністративний центр – Сомбатхей. Межує з медьє Дьйор-Мошон-Шопрон, Веспрем і Зала. Включає 9 районів і 216 муніципалітетів, лежить на захід від озера Балатон, на передальпійській горбистій рівнині, обмеженій долинами річок Мура і Марцано та відрогами Штирійських Альп. Теренами медьє протікає річка Раба.

ВАШИНГТОН (*англ.* Washington, D. C.) – столиця (площа – 180 км^2, населення – 602 тис. осіб) США, що не входить до складу жодного зі штатів, а адміністративно утворює федеральний округ Колумбія, заснована (1790) на березі річки Потомак. Тут розташовані резиденція президента США (Білий дім), Конгрес (Капітолій), Верховний суд, Державний департамент, Міністерство оборони (Пентагон у передмісті Арлінгтон) та ін. державні установи. Клімат субтропічний вологий, з теплими весною та осінню і прохолодною зимою.

ВАШИНГТОН (WASHINGTON) – штат в Тихоокеанському північно-західному регіоні США (площа – 184 673 км^2, населення – 5,9 млн осіб), 42-й штат у складі союзу, утворений 1888, адміністративний центр – Олімпія, найбільше місто – Сієтл. Офіційне прізвисько – «Вічнозелений штат», межує з Айдахо та Орегоном, канадською провінцією Британська Колумбія, на заході омивається водами Тихого океану. На узбережжі розташовані Берегові хребти, в центрі – Каскадні гори (до 4391 м), а на сході – Колумбійське лавове плато.

ВАШИНГТОН (WASHINGTON) ДЖОРДЖ (1732–1799) – американський політичний і державний діяч. Головнокомандувач армії колоністів за незалежність у Північній Америці (1775–1983), голова Конвенту з вироблення Конституції США (1787), засновник і творець американського інституту президентства, перший президент Сполучених Штатів Америки (1789–1797). На його честь названі столиця країни, штат, озеро і острів, гора і каньйон, багато населених пунктів, навчальних закладів, вулиці і площі тощо.

ВАШИНГТОНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ГАЛЕРЕЯ МИСТЕЦТВА (*англ.* National Gallery of Art) – художній музей у Вашингтоні (США) в парку Національна алея, де зібрано одну з найкращих колекцій мистецтва у світі (картини, скульптури, малюнки, фотографії, графіка, предмети декоративно-прикладного мистецтва). Заснована Конгресом США (1937) на основі великих приватних колекцій. Твори мистецтва (бл. 1200 картин і понад 2000 скульптур) експонуються у двох будівлях галереї (1941, 1978) та саду скульптур (1999).

ВАШИНГТОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (СЕНТ-ЛУЇС) (*англ.* Washington University in St. Louis) – приватний університет, заснований (1853) у Сент-Луїсі, штат Міссурі (США) як позацерковне співтовариство вчених і названий на честь першого президента США Джорджа Вашингтона, провідний центр у галузі медицини та охорони здоров'я. В університеті для студентів з 110 країн пропонується понад 90 освітніх програм і майже 1500 курсів, за якими можна отримати бакалаврський, магістерський та докторський ступінь.

ВАШИНГТОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (СІЄТЛ) (*англ.* University of Washington) – державний університет, заснований (1861) в Сієтлі за підтримки адміністрації штату Вашингтон (США). За кількістю студентів (бл. 43 тис.) та бюджетом є найбільшим на північному заході країни. Університетські будівлі згруповані навколо Червоної площі, на яку виходить неоготична споруда бібліотеки Суццало. При університеті діють художня галерея, музей природної історії, 8 його випускників удостоєні Нобелівської премії.

ВАШКІВЦІ – місто (площа – 6,8 км^2, населення – 5,5 тис. осіб) Вижницького району Чернівецької області України. Вперше згадується (1431) під назвою Васківці (вважається, що назва походить від імені Васко), статус міста (1940), розташоване на правому березі широкої долини річки Черемош, за кілька км до її впадіння в Прут, на горбистій поверхні передгір'я Покутсько-Буковинських Карпат.

ВАЩУК МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (1959–1986) – радянський український пожежник, Герой України (2006, посмертно). Працював в органах

внутрішніх справ (1982), командиром відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'ять (1985–1986). Ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС (1986), нагороджений (посмертно) за геройський подвиг в ім'я життя нинішніх і прийдешніх поколінь, особисту мужність і самопожертву.

ВВЕДЕНКА – селище міського типу (площа – 2,3 км², населення – 2,5 тис. осіб) Чугуївського району Харківської області України. Засноване (1652) переселенцями, колишня назва від місцевої церкви – Введенське (1647–1930), смт (1938), розташоване на рівнинній поверхні (перевищення висот до 30 м) лівого берега річки Уди (права притока Сіверського Дінця).

ВВЕДЕНСЬКА ЦЕРКВА – православний дерев'яний храм у Бериславі Херсонської області України, що більш ніж на 50 років старший за місто. Оригінальна за формою (первісна назва – Воскресенська) церква (1726) і рідкісний зразок козацької дерев'яної архітектури, перевезена Дніпром із запорізької фортеці Переволочної. Серед місцевих жителів укоренилася екзотична версія, що нібито храм був змитий весняним паводком і ледь не самотужки приплив до міста. У церкві зберігається стародруковане Євангеліє (1695).

ВДОВИЧЕНКО ГАЛИНА КОСТЯНТИНІВНА (нар. 1959) – українська журналістка та письменниця. Освіту здобула у Львівському університеті (1981). Працює у щоденній львівській газеті заступником головного редактора. Авторка книжок: «Пів'яблука» (2008), «Тамдевін» («Замок Гербуртів») (2008), «Хто такий Ігор?» (2010), «Бора» (2011). Лауреатка літературних конкурсів.

ВЕА (WEAH) ДЖОРДЖ МАННІ ОППОНГ АУСМАН (нар. 1966) – ліберійський політик і колишній футболіст (нападник), володар Золотого м'яча (1995), один з найвідоміших африканських футболістів. Виступав за африканські клуби (1985–1988), «Монако» (1988–1992), «Парі Сен-Жермен» (1992–1995), «Мілан» (1995–1999), «Челсі» (1999–2000). Після завершення футбольної кар'єри зайнявся політичною діяльністю, балотувався на пост президента Ліберії (2005), але програв вибори у другому турі.

ВЕБЕР (ВБ, WB) – одиниця вимірювання магнітного потоку в системі СІ, названа на честь німецького фізика Вільгельма Едуарда Вебера (1804–1891). За визначенням, зміна магнітного потоку через замкнутий контур зі швидкістю один вебер за секунду наводить у цьому контурі ЕРС (електрорушійну силу), що дорівнює одному вольту. Система абсолютних практичних одиниць вимірювань електричних величин прийнята на Міжнародному електричному конгресі в Парижі (1881).

ВЕБЕР (WEBER) АЛЬФРЕД (1868–1958) – німецький філософ, соціолог та економіст. Освіту здобув у Боннському, Тюбінгенському і Берлінському університетах (1892). Працював професором у Карловому університеті в Празі (1904–1907) і Гейдельберзькому університеті (1907–1953) з перервами на світові війни. Основні наукові твори: «Ідеї до проблем соціології держави та культури» (1927), «Історія культури як соціологія культури» (1935), «Принципи соціології історії та культури» (1951) та ін.

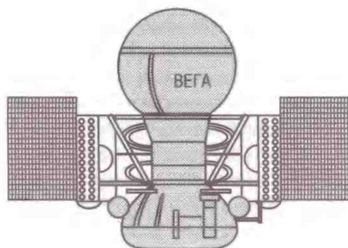
ВЕБЕР (WEBER) КАРЛ МАРІЯ ФРІДРІХ АВГУСТ ФОН (1786–1826) – німецький композитор, диригент, піаніст, музичний критик, основоположник німецької романтичної опери. Музичну освіту здобув завдяки приватним урокам. Капельмейстер у Бреславлі (1804–1813), диригент театру в Празі (1813–1817), керівник «Німецької опери» в Дрездені з 1817. Автор опер: «Рюбецаль» (1805), «Сільвана» (1810), «Абу Гасан» (1811), «Вільний стрілець» (1821), «Три Пінто» (1821), «Евріанта» (1823), «Оберон» (1826) та ін.

ВЕБЕР (WEBER) МАКСИМІЛІАН КАРЛ ЕМІЛЬ (1864–1920) – німецький соціолог, історик та економіст, брат Альфреда Вебера. Професор Берлінського, Гейдельберзького, Мюнхенського і Віденського університетів (1892–1920). Прислужився багатьом галузям соціального знання, основні твори: «Біржа та її значення», «Історія господарства», «Наука як покликання і професія», «Політика як покликання і професія», «Про деякі категорії розуміючої соціології», «Протестантська етика і дух капіталізму».

ВЕБЛЕН (VEBLEN) ТОРСТЕЙН БУНДЕ (1857–1929) – американський економіст, соціолог, публіцист, футуролог. Освіту здобув у Єльському університеті (1882), викладав у низці американських

університетів (1890–1917). Основоположник інституційного напрямку в політичній економії. Основні твори: «Теорія бездіяльного класу: економічне дослідження інституцій» (1899), «Теорія ділового підприємства» (1904), «Підприємці та проста людина» (1919), «Інженери і система ціноутворення» (1921) та ін.

ВЕГА – радянські автоматичні міжпланетні станції, призначені для вивчення Венери і комети Галлея (назва станцій походить від перших складів назв небесних тіл). Були виготовлені два ідентичних апарати (Вега-1 і Вега-2), які успішно виконали (1984–1986) свою місію, зокрема вперше провели вивчення атмосфери Венери за допомогою аеростатів. Загальна маса станції в повністю спорядженому стані становила 4920 кг, вони складалися з 2 частин – прогонового модуля (бл. 2,5 т) і спускового апарата (бл. 2 т).

Радянська міжпланетна станція «Вега»

ВЕГА – найяскравіша зірка в сузір'ї Ліри, п'ята за яскравістю зірка нічного неба і друга (після Арктура) – у Північній півкулі. Розташована за 25,3 світлових роки від Сонця, дуже швидко обертається навколо своєї осі (на екваторі її швидкість сягає 274 км/с) і є однією з найяскравіших зірок у його околицях (на відстані до 10 парсек). Назва походить від приблизної транслітерації арабського слова waqi («падаючий»). Вега вважається астрономами найважливішою і найбільш вивченою зіркою після Сонця.

ВЕГА (VEGA) ЛОПЕ ФЕЛІКС ДЕ (1562–1635) – іспанський драматург. Освіту здобув у Єзуїтській колегії, університеті та Королівській академії математичних наук у Мадриді. Перебував на службі в знатних осіб, був ченцем і священиком. Опанував багато літературних жанрів, створив понад 400 різноманітних п'єс (майже всі віршовані), відмовився від прийнятого тоді принципу єдності місця, часу і дії (зберігши лише останнє), поєднавши в них елементи комічного і трагічного, створивши класичний тип іспанської драми.

ВЕГЕНЕР (WEGENER) АЛЬФРЕД ЛОТАР (1880–1930) – німецький метеоролог, геолог, геофізик та астроном. Освіту здобув у Берлінському університеті (1905). Працював у Лінденберзькій аерологічній обсерваторії, де разом із братом Куртом встановили світовий рекорд тривалості польоту на аеростаті (1906). Автор теорій руху літосферних плит (1912) та ударного походження кратерів на планетах земної групи. Брав участь у трьох експедиціях у Гренландію (1906, 1912, 1930), де й помер під час останньої.

ВЕГЕТАРІАНСТВО – спосіб життя людини, що характеризується в першу чергу відмовою від вживання їжі, отриманої завдяки вбивству тварин. Вегетаріанці відмовляються від уживання тваринного та пташиного м'яса, риби та морських продуктів тваринного походження. Молочні продукти, яйця та мед є суперечливими продуктами. У деяких випадках прихильники строгого вегетаріанства відмовляються від будь-якої їжі тваринного походження взагалі, використання тваринних шкіри, хутра тощо.

ВЕГЕТАТИВНА НЕРВОВА СИСТЕМА (*лат.* vegeto – збуджую, оживляю) – автономна нервова система хребетних тварин і людини, що регулює діяльність внутрішніх органів і систем (кровообігу, дихання, травлення, виділення, розмноження та ін.), обмін речовин і функціональний стан (збудливість, працездатність тощо) тканин організму. Поділяється на симпатичну і парасимпатичну нервові системи, що діють на один і той самий орган або систему протилежно.

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД – біологічний термін, що має подвійне значення: період року, коли можливе зростання і розвиток (вегетація) рослин, тривалість якого залежить від географічної широти, клімату, мінімальної температури тощо; час, необхідний для розвитку рослини, що не однаковий для однорічних (від проростання насіння до дозрівання) і багаторічних (від сходів або набухання бруньок до дозрівання)

рослин та дерев (від початку сокоруху і розпукування бруньок до опадання листя).

ВЕГНЕР КАРЛ ТЕОДОРОВИЧ (1864–1940) – російський радянський ортопед-травматолог, засновник радянської школи ортопедів-травматологів. Освіту здобув у Дерптському університеті (1894). Працював у лікарнях Донбасу, вивчав у Німеччині організацію медичної допомоги робітникам у разі нещасних випадків. Створив та очолював Медико-механічний інститут у Харкові (1907–1926), завідував кафедрою в Харківському медінституті (1921–1926). Жив і працював у Москві (1926–1929) та Швейцарії.

ВЕДДИ – найдавніші мешканці острова Шрі-Ланка, які відіграли значну роль у формуванні його сучасного етнічного складу. Мешкають переважно на сході острова, чисельність – до 1 тис. осіб, сильно асимілюються сингалами і тамілами, завдяки чому розмовляють сингальською або тамільською мовами. Сповідують буддизм та індуїзм, стародавні вірування поступово зникають. Значна частина займається підсічним землеробством і рибальством, поєднуючи їх із полюванням та збиранням.

ВЕДЕЛЬ (ВЕДЕЛЬСЬКИЙ) АРТЕМ (АРТЕМІЙ) ЛУК'ЯНОВИЧ (1767–1808) – український композитор, диригент і співак (тенор). Навчався в Києво-Могилянській академії (1787). Керував капелами генерал-губернатора Москви (1788–1792), музичною капелою генерала А. Леванідова в Києві (1794–1796) і Харкові (1796–1797). Відомий трьома десятками пишних хорових концертів, що виконуються й понині, зокрема «Проповідник віри» і «Господь пасе мене», а також тріо «Покаяння отверзи мі двері» тощо.

ВЕДЕРНИКОВ ОЛЕКСАНДР ПИЛИПОВИЧ (нар. 1927) – радянський російський оперний співак (бас), лауреат Державної премії СРСР (1969), народний артист СРСР (1976). Освіту здобув у Московській консерваторії (1955), стажувався в міланському театрі «Ла-Скала» (1960–1961). Працював у Ленінградському театрі опери і балету ім. С. Кірова (1955–1958), соліст Великого театру (1958–1990). Виконував практично всі басові партії у російських операх, багато концертував.

ВЕДЖВУД КЕРАМІКА (*англ.* wedgwood) – різновид виробів з кераміки (фаянсу і порцеляни), названий прізвищем видатного англійського майстра, технолога і підприємця Джозайя Веджвуда (1730–1795). Походив із родини кераміста Томаса Веджвуда, мешкав у графстві Стаффордшир (найстарішому центрі англійського керамічного виробництва). Працював для королівських дворів Європи. Напис на його нагробку влучно резюмує досягнення: «Перетворив грубе і незначне виробництво на елегантне мистецтво».

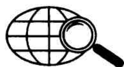
ВЕДИ – священні тексти індуїзму, створені II–I тис. до н. е. і записані ведичним санскритом. У них згадуються 1999 богів, міститься 1028 гімнів; складаються з 4 частин: Ріг-веди – «Веди гімнів», Сама-веди – «Веди пісень», Яджур-веди – «Веди жертвоприношень» та Атхарва-веди – «Веди заклинань». Спочатку Веди передавались в усній формі в середовищі ведичного жрецтва від учителя до учня, доки не були записані священиками-брахманами, що склали спеціальний алфавіт деванагарі.

ВЕДИЗМ (ВЕДИЧНА РЕЛІГІЯ) – релігійна система, що передувала брахманізму. Ймовірно, виникла в середовищі індо-арійських племен, принесена на територію Індії (II–I тис. до н. е.), увібрала залишки релігії дравідів. Найбільш шанованими богами ведичного пантеону були Варуна, Індра, Агні й Сома. Ведизм (назва походить від священних текстів індуїзму – Веди) поступово переходить у брахманізм, жерці стають домінуючим класом, що призводить до трансформації ідеології.

ВЕЖА – висока вузька споруда спеціального призначення, висота якої значно більша за

Ейфелева вежа

розміри основи. Поділяються на: оборонні (сторожові, фортечні), цивільні (ратуші, годинникові), культові (дзвіниці, мінарети), інженерні (водонапірні, пожежні, радіотелевізійні) та хмарочоси. Основними відмінностями від ін. високих будівель є консольна конструкція, що закріплена тільки в основі, та невеликий внутрішній об'єм, іноді зайнятий лише сходами. Як інженерна споруда належить до антенно-щоглових будівель.

ВЕЖА ВІТРІВ У АФІНАХ — восьмикутна мармурова годинникова вежа (заввишки 12 і діаметром 8 м) римської агори в Афінах (Греція). Її механізм, побудований астрономом Андроніком із Кіроса (50 до н. е.), поєднував сонячний і водяний годинник та флюгер. Під її фризом влаштовані 8 сонячних годинників та зображено 8 богів вітру, що відповідають напрямкам вітру: Борей — північний, Кекій — північно-східний, Еврус — східний, Апеліот — південно-східний, Нотус — південний, Ліб — південно-західний, Зефір — західний і Скірон — північно-західний.

ВЕЖА ПЕТРОНАС 1 і 2 (PETRONAS TOWERS) — найвищі вежі-близнюки, 88-поверхові хмарочоси, збудовані (1998) в Куала-Лумпурі (Малайзія). Кожна вежа заввишки 375 м (зі шпилем 451,9 м), вони сполучаються 58-метровим мостом на 41 і 42 поверхах, загальна площа всіх приміщень будівель — 213,75 тис. м^2, що відповідає 48 стандартним футбольним полям. Швидкісні ліфти піднімаються на верхній поверх за 90 секунд, їхні кабіни двох'ярусні (верхня відкривається на парних, нижня на непарних поверхах).

ВЕЗАЛІЙ (VESALIUS) АНДРЕАС (1514—1564) — італійський дослідник природи, лікар та анатом. Вивчав медицину в Брюсселі, Лувені й Парижі. Основні наукові праці присвячені анатомії людини, зокрема опублікував Анатомічні таблиці (1538) — шість аркушів гравюр, на яких уточнив і поповнив анатомічну термінологію, проілюстрував нові дані про будову тіла людини. Вважається засновником наукової анатомії. Служив лейб-медиком римського імператора Карла V з 1543 і короля Іспанії Філіпа II з 1553.

ВЕЗЕЛЬ-ДАТТЕЛЬН КАНАЛ (*нім.* Wesel-Datteln-Kanal, WDK) — судноплавний канал у Німеччині, у федеральній землі Північний Рейн — Вестфалія, що поєднує річку Рейн (біля міста Везель) і канал Дортмунд-Емс (біля міста Даттельн). Будівництво тривало у 1915—1930, водний шлях було прокладено паралельно до річища Ліппе. Довжина каналу становить 60 км, перепад висот між входом і гирлом бл. 41 м, обслуговується шістьма шлюзами розміром 110×12 м.

ВЕЗЕРСЬКИЙ РЕНЕСАНС (*нім.* Weserrenaissance) — назва архітектурного стилю (і стилю меблів), що поширився (XVI—XVII ст.) в долині річки Везер (Північна Німеччина) і поєднав характерні риси італійського та західноєвропейського Відродження. Для нього притаманні майстерно прикрашені фронтони, оброблений під рустику камінь, велика кількість еркерів. Застосовувався у будівництві палаців, храмів, ратуш і садиб заможних містян. Термін у мистецтвознавстві запровадив професор Ріхард Клапхек.

ВЕЗИР (ВІЗИР) — титул перших (головних) міністрів і вищих сановників у багатьох східних державах, голови військової або цивільної адміністрації. У перекладі з пехлевійської мови — арбітр, або той, хто вирішує. У Хозарському каганаті це звання мав командувач хорезмської найманої гвардії Ал-лариса, в Османській імперії — великий (верховний) везир очолював уряд (Порту) і державну раду (Диван), оприлюднював укази султана (фірмани), видавав укази (іраде) від його імені, підписував договори тощо.

ВЕЗІНА ТРОФІ (*англ.* Vezina Trophy) — щорічна нагорода голкіперу Національної Хокейної Ліги, який провів у регулярному чемпіонаті щонайменше 25 матчів і продемонстрував найкращу гру серед конкурентів. Лауреат визначається голосуванням генеральних менеджерів клубів. Трофей для НХЛ надали колишні власники клубу «Монреаль Канадієнс» (1927) на спомин про померлого (1926) воротаря клубу Джорджі Везіна. Троє переможців отримують призи, відповідно, 10, 6 і 4 тис. американських доларів.

ВЕЗУВІЙ (*іт.* Vesuvio) — активний вулкан на півдні Італії біля Неаполя, заввишки 1277 м, діаметр кратера (де іноді вириваються водяні пари і гази з температурою до 400 °С) бл. 750 м, один з трьох діючих вулканів Італії і єдиний діючий вулкан материкової Європи. Відомо понад 80 значних вивержень, останнє з яких сталося 1944, а найвідоміше 79, зни-

щивши римські міста Помпеї і Геркуланум та забравши тисячі людських життів. Вважається одним із найнебезпечніших вулканів світу.

ВЕЙДЕН (WEYDEN) РОГІР ВАН ДЕР (бл. 1399–1464) – нідерландський художник французького походження. Один із найбільших майстрів раннього нідерландського Відродження, працював у Брюсселі з 1435, де керував майстернею і малював портрети та релігійні образи: «Герцог Карл Сміливий», «Ізабелла Португальська», «Герцог Філіп Добрий», «Портрет дами», Портрет молодої жінки», «Євангеліст Лука малює Мадонну» (1440), «Ісуса знімають з хреста» (1443), «Поклоніння волхвів» (1450) та ін.

ВЕЙЕРШТРАСС (WEIERSTRAß) КАРЛ ТЕОДОР ВІЛЬГЕЛЬМ (1815–1897) – німецький математик. Вивчав юридичні науки в Боннському, а математику в Мюнстерському університетах. Професор (1856) і ректор (1873) Берлінського університету. Праці з математичного аналізу, теорії функцій, варіаційного числення, диференційованої геометрії (геодезичні лінії та мінімальні поверхні) та лінійної алгебри (теорія елементарних дільників). Розробив систему логічного обґрунтування математичного аналізу.

ВЕЙКБОРДИНГ (*англ.* wakeboard: wake – кільватерна хвиля, board – дошка) – один із водноложних екстремальних видів спорту, що активно розвивається і поєднує в собі елементи водноложного слалому, акробатики і стрибки. Катер з додатковим баластом на борту, рухаючись на швидкості 29–38 км/год, буксирує спортсмена (рейдера), що стоїть на короткій широкій дошці. Катер залишає за собою хвилю, яку спортсмен використовує як трамплін, виконуючи безліч різноманітних трюків.

ВЕЙЛЬ (WEYL) ГЕРМАН КЛАУС ГУГО (1885–1955) – німецький математик. Освіту здобув у Геттінгенському університеті (1908). Працював професором Вищої технічної школи Цюриха (1913–1930), Геттінгенського університету (1930–1933), а після еміграції в США (1933) – у Принстонському інституті перспективних досліджень. Праці присвячені тригонометричним рядам і рядам по ортогональних функціях, теорії функцій комплексної змінної, диференціальним та інтегральним рівнянням.

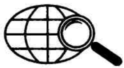
ВЕЙМАРСЬКА РЕСПУБЛІКА – історична назва німецької держави (1919–1933) на честь конституційного Національного зібрання, що засідало у Веймарі, хоча офіційно держава продовжувала називатись Німецькою імперією (*нім.* Deutsches Reich). Виникла внаслідок Листопадової революції (1919), її політичне життя визначала парламентська більшість, але після призначення на пост рейхсканцлера Адольфа Гітлера (1933) республіка припинила існування і розпочався нацистський період – Третій рейх.

ВЕЙС (WACE) АЛАН ДЖОН (1879–1957) – британський археолог. Освіту здобув у школі Шрусбері і коледжі Пемброк у Кембриджі. Працював директором Британської школи в Афінах (1914–1923), заступником хранителя у Відділі текстилю в Музеї Вікторії та Альберта (1924–1934), професором класичної археології в Кембриджському університеті (1934–1944) і професором Університету Фарука І в Єгипті (1943–1952). Очолював археологічні розкопки у Спарті, Мікенах, Трої, Фессалії, Коринфі та Александрії.

ВЕККІО (VECCHIO) ЛЕОНАРДО ДЕЛЬ (нар. 1935) – італійський мільярдер, основних статків набув на виробництві окулярів і супутніх товарів. Трудову діяльність розпочав учнем механіка на фабриці, що випускала автомобільні запасні частини. Створив компанію «Люксоптика» (Luxottica) (1961), що нині є світовим лідером з виробництва оправ і сонцезахисних окулярів і володіє 10 власними марками і 20 ліцензійними, заводами в Італії, Гонконгу, Китаї і США (понад 60 тис. працівників) і продає продукцію в 130 країнах світу.

ВЕКЛИЧ МАКСИМ ФЕДОРОВИЧ (1924–2001) – український радянський палеогеограф і геолог, лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1975), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1984). Освіту здобув у Київському університеті (1950). Працював в Інституті геологічних наук АН УРСР (1950–1961) та Інституті географії АН УРСР (1961–2001), де очолював відділ палеогеографії (1961–1990) та створив наукову школу з палеогеографічних досліджень України.

ВЕКСЕЛЬ (*нім.* wechsel) – цінний папір, який засвідчує грошове зобов'язання векселедавця сплатити з настанням строку визначену суму грошей власникові векселя (векселетримачеві). Відомий з Італії (XII–XIII ст.), де з'явився на заміну ордерам і грошовим розпискам як ре-

зультат розвитку міжнародної торгівлі та банківської справи. За формою та способом використання розрізняють: прості, переказні (тратта) і казначейські векселі, а за характером угод: комерційні і фінансові векселі.

ВЕКСЕЛЬБЕРГ ВІКТОР ФЕЛІКСОВИЧ (нар. 1957) – російський мільярдер, бізнесмен. Освіту здобув у Московському інституті інженерів залізничного транспорту (1979) та аспірантурі при Обчислювальному центрі АН СРСР (1982). Один із засновників (1990) та голова ради директорів групи компаній «Ренова» (2010), що представлена в 36 регіонах Росії, країнах Європи, Азії, Африки та Америки, де працює понад 100 тис. осіб. Володіє найбільшою в світі колекцією ювелірних виробів роботи Фаберже.

ВЕКТОР (*лат.* vector – несучий) – багатозначний термін: (у генетиці) молекула нуклеїнової кислоти, найчастіше ДНК, що використовується в генетичній інженерії для передачі генетичного матеріалу ін. клітині; (у лінійній алгебрі) елемент векторного (лінійного) простору; (у геометрії) зв'язаний вектор – упорядкована пара точок евклідового простору, вільний вектор – клас еквівалентності спрямованих відрізків; (у фізиці) хвильовий вектор, напрям якого перпендикулярний до фазового фронту біжної хвилі.

ВЕЛАСКЕС (VELAZQUEZ) ДІЄГО РОДРІГЕС ДЕ СІЛВА (1599–1660) – іспанський художник, придворний живописець Філіпа IV з 1623. Відрізнявся сміливістю реалістичних спостережень, створив картини на релігійні, міфологічні, історичні сюжети, сцени з народного життя, гострохарактерні індивідуальні і групові портрети, правдиві і поетичні сцени праці: «Вакх» (1629), «Кузня Вулкана» (1630), «Здача Бреди» (1634), «Сніданок» (1618), «Король Філіп III» (1635), «Папа Інокентій X» (1648), «Меніни» (1656), «Прялі» (1657) та ін.

ВЕЛАСКЕС (VELAZQUEZ) КОНСУЕЛО ТОРРЕС (1916 або 1924–2005) – мексиканська піаністка, композитор. Авторка всесвітньо відомої пісні «Бесаме мучо» («Besame mucho»), написаної (1940) у 16 або 25-річному віці (точна дата народження невідома). Пізніше створила безліч пісень, сонат, ораторій і симфоній, але жодний твір навіть не наблизився за популярністю до «Бесаме мучо», якої нині відомо понад 700 виконань різними співаками та оркестрами.

ВЕЛЕР (WOHLER) ФРІДРІХ (1800–1882) – німецький хімік, член-кореспондент Петербурзької АН (1853). Освіту здобув у Гейдельберзькому і Стокгольмському університетах (1827). Уперше синтезував з неорганічних речовин органічні сполуки (1824) і встановив їх тотожність із сечовиною (1828), завдавши удару поширеному віталістичному вченню про т. зв. «життєву силу». Майже все життя пропрацював професором університету в Геттінгені (1836–1882), де створив наукову школу і навчальні посібники.

ВЕЛЕС (ВОЛОС) – у давньоруській язичницькій міфології бог худоби, звірів і багатства, другий за значенням після Перуна. У «Повісті минулих літ» Велес співвідносився із золотом, а Перун – зі зброєю. У Києві ідол Перуна стояв на горі, а ідол Велеса – на Подолі в нижній частині міста. За стародавніми повір'ями, Велес мав вигляд ведмедя і вважався покровителем вдалого полювання. Свято на його честь відбувалося взимку разом із Колядою, а задіяні особи виряджалися в звірині маски і кожухи.

ВЕЛЕС САРСФІЛД (VELEZ SARSFIELD) – аргентинський спортивний клуб, заснований (1910) у Буенос-Айресі неподалік залізничної станції, названої на честь юриста Дальмасіо Велеса Сарсфілда. Його футбольна команда виступає в чемпіонаті Аргентини (Club Atletico Velez Sarsfield): чемпіон Аргентини (1968, 1993, 1995, 1996, 1998, 2005, 2009, 2011), володар Кубка Лібертадорес (1994) і Міжконтинентального кубка (1994). Виступає на «Хосе Амальфітані» (49 747 глядачів), форма синьо-біла, гостьова – біло-синя.

ВЕЛИКА БАГАЧКА – селище міського типу (площа – 5,1 км^2, населення – 5,8 тис. осіб), центр Великобагачанського району Полтавської області України. Засноване 1556, смт (1959), розташоване на рівнинній поверхні, порізаній балками (з перевищенням висот до 25 м), правого берега широкої долини річки Псел (притока Дніпра), в центральній частині Полтавської рівнини.

ВЕЛИКА БЕРЕЗОВИЦЯ – селище міського типу (площа – 24,0 км^2, населення – 7,2 тис. осіб) Тернопільського району Тернопільської області України. Вперше згадується 1474, смт (1986), розташоване на берегах звивистого річища Серету (притока Дністра), в за-

хідній частині Подільської височини, у південному передмісті Тернополя, на автошляху Тернопіль – Чернівці.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ (СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ) – острівна держава у Північно-Західній Європі, сформована за «Об'єднувальними Актами» з раніше самоврядних Англії, Шотландії та Уельсу з провінцією Північна Ірландія. Площа – 244 893 км^2, населення – 61,9 млн осіб, столиця – Лондон, офіційна мова – англійська, грошова одиниця – фунт стерлінгів. Поверхня центральної і південно-східної частин горбисто-рівнинна, а на півночі і в Уельсі переважають низькі гори і височини.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ (*англ.* Great Britain) – найбільший острів у складі Британських островів, площа – 218 595 км^2. На ньому розташована більша частина Сполученого Королівства (Англія, Шотландія і Уельс). Довжина з півночі на південь – 966 км, найбільша ширина – 480 км. Омивається водами Атлантичного океану (на заході і півночі), Північного моря (на сході), а вузькими протоками Ла-Манш і Па-де-Кале

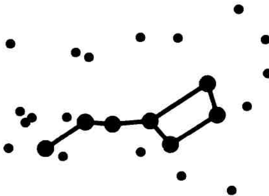

Велика Британія

відділяється від Франції (на півдні). Берегова лінія порізана затоками (фіордами на півночі і річковими естуаріями на півдні).

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ (*лат.* Ursa Major) – сузір'я Північної півкулі, сім зірок якої складають фігуру, що нагадують ківш із ручкою. Третє за площею сузір'я (після Гідри і Діви), відоме з давніх-давен у багатьох народів під різними назвами. Усі зірки ковша мають власні арабські імена: Дубге (α) – ведмідь, Мерак (β) – поперек, Фекда (γ) – стегно, Мегрец (δ) – початок хвоста, Аліот (ε) – переклад невідомий, Міцар (ζ) – кушак, Бенетнаш (η) – проводир голосільниць. Сузір'я Великої Ведмедиці зображене на прапорах Аляски (штат США) і Біломорської Карелії (1918).

Сузір'я Велика Ведмедиця

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ – великий алмаз (114,37 карата), видобутий (1970) із кімберлітової трубки «Мир» у Якутії (Росія) і названий ім'ям найпопулярнішого сузір'я Північної півкулі. Являє собою осколок, грані якого не збереглися, має природні відколи і коричнюватий відтінок. Зберігається в Алмазному фонді Московського Кремля.

ВЕЛИКА ВИСЬ – річка у Маловисківському і Новомиргородському районах Кіровоградської області України, ліва притока Синюхи (басейн Південного Бугу). Довжина – 166 км, площа басейну – 2860 км², ухил – 0,55 м/км, починається біля с. Оникієве. Долина переважно коритоподібна, заболочена (у верхів'ях), завширшки до 4 км, завглибшки до 40 м, зі слабо звивистим річищем (до 20 м). Живлення атмосферне, льодостав нестійкий (грудень – травень). Найбільші притоки ліві – Мала Вись і Кільтінь.

ВЕЛИКА ВИСЬ – гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1994), розташований між селами Лікареве і Листопадове Новомиргородського району Кіровоградської області України. На площі 5,68 км² охороняється ділянка заплави Великої Висі та її притоки Гептурка з характерним лісостеповим заплавним лучноболотним комплексом. У найнижчих місцях поширені угруповання очерету та осоки, типовими є зарості рогозу, а на підвищених ділянках – справжні луки з багатим різнотрав'ям.

ВЕЛИКА ВІЙНА (1409–1411) – війна Тевтонського ордену проти Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського та Королівства Польського. Стала продовженням політики хрестових походів ордену в Прибалтику і розпочалася через намагання Литви повернути Жемайтійські землі після їхнього захоплення тевтонцями. Переломною стала Грюнвальдська битва (1410) і за Торунським мирним договором (1411), Тевтонський орден повернув зайняті землі та виплатив контрибуцію.

ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА (1941–1945) – радянська назва війни Німеччини часів Третього рейху та її європейських союзників (Болгарії, Італії, Румунії, Словаччини, Угорщини, Фінляндії і Хорватії) проти СРСР, що стала складовою Другої світової війни і виокремлюється в хронологічних рамках 22 червня 1941–9 травня 1945. Радянський Союз завдав нищівної поразки, втративши до 7 млн військовослужбовців (загалом до 27 млн громадян СРСР). Втрати Німеччини і союзників – до 9 млн осіб.

ВЕЛИКА ГОЛОВА ДІЄГО – витвір (1954) швейцарського скульптора Альберто Джакометті

«Велика голова Дієго». А. Джакометті

(1901–1966), придбаний на аукціоні «Крістіс» (2010) за 53,3 млн дол., одна з найдорожчих скульптурних робіт у світі. Скульптура (висота – 65 см) зображує голову брата автора. Як ін. твори, відлита в бронзі, що зберегла пам'ять про дотик пальців скульптора, зокрема його відбитки пальців. Відливалася, аби бути встановленою на вуличній площі в Нью-Йорку, але знайшла своє місце у приватний колекції.

ВЕЛИКА ГОМІЛКОВА КІСТКА (*лат.* Tibia) – найбільша й основна з двох кісток гомілки, розташована з боку, ближчого до осі тіла, та є найбільшою трубчастою кісткою організму. За формою тіло кістки нагадує видовжену тригранну призму, що поступово звужується донизу. Кістка не старої людини (при точному осьовому навантаженні) витримує масу невеликого легкового автомобіля (до 900 кг).

ВЕЛИКА ГРЕЦІЯ (*лат.* Graecia Magna) – історична область з давньогрецькими колоніями, заснованими з VIII ст. до н. е. на території сучасної Південної Італії на Апеннінському півострові та острові Сицилія. Назва Велика Греція зазвичай вживалася для позначення прибережних областей, зайнятих грецькими містами. Деякі з них досягли великої могутності, славились казковою розкішшю, а мистецтво там сягало високого розвитку, що доводять руїни храмів Посидонії, Метапонта, Сіракуз та ін. міст Сицилії.

ВЕЛИКА ДИМЕРКА – селище міського типу (площа – 15,7 км^2, населення – 9,6 тис. осіб) Броварського району Київської області України. Вперше згадується (1552) як поселення, підпорядковане Остерському замку, смт (2000), розташоване на рівнинній ділянці Придніпровської низовини, на межиріччі Десни і Трубежа, за кілька км від автотраси Київ – Чернігів.

ВЕЛИКА ЗАПАДНЯ – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Заріччя Верхньодніпровського району Дніпропетровської області України. На площі 1,57 км^2 охороняється лісовий масив у яружно-балковій системі, де переважають дубово-робінієві насадження з домішкою ясена, клена, береста і груші, а у розвиненому густому підліску – бузина, свидина, глід. Серед його мешканців виявлені гадюка, тхір, борсук та ін.

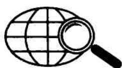
ВЕЛИКА І МАЛА БУГАЇХА – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1996) біля с. Голенищеве Чемеровецького району Хмельницької області України. На площі 0,66 км^2 охороняються дві високі куполоподібні товтри (останці рифових утворень) на лівому березі Збруча. Велика Бугаїха (заввишки 409 м) виступає ландшафтною домінантою краю, її західний схил вкритий грабовим лісом, а східний – грабово-ясеновим. Заказник входить до складу національного природного парку «Подільські Товтри».

ВЕЛИКА КАМ'ЯНКА – річка в Антрацитівському, Лутугинському і Краснодонському районах Луганської області України та Ростовській області Росії, права притока Сіверського Дінця. Довжина – 118 км, площа басейну – 1810 км^2, ухил – 2,1 м/км, максимальна витрата води – 86,3 м^3/с, починається біля с. Ковпакове. Долина асиметрична, завширшки 0,3–4 км, зі звивистим річищем (0,5–12 м). Живлення атмосферне і підземне, льодостав (грудень – березень). Головні притоки праві – Нижнє Провалля і Довжик.

ВЕЛИКА КАРАСІВКА (БІЮК-КАРАСУ) – річка у Білогірському та Нижньогірському районах АР Крим України, права притока Салгиру. Довжина – 102 км, площа басейну – 1160 км^2, ухил – 10,4 м/км, середня витрата води – 1,83 м^3/с (максимальна – 62,1 м^3/с), починається з карстового джерела на схилах Карабі-яйли. Долина переважно ящикоподібна, завширшки 75–400 м, зі звивистим неглибоким (0,3–0,7 м) річищем (5–20 м) і мішаним живленням. Головні притоки: Танасу, Мала Карасівка (праві), Сарису (ліва).

ВЕЛИКА КИТАЙСЬКА СТІНА (МУР) – серія кам'яних та земляних укріплень у північній частині Китаю, збудованих (V ст. до н. е. – XVI ст.) задля захисту кордонів Китайської імперії проти вторгнень кочових племен. Мур постягається дугою завдовжки 8852 км, приблизно розмежовуючи південні околиці Внутрішньої Монголії, і складається з 6259 км власне стін, 360 км траншей та 2233 км природних захисних бар'єрів (гори та річки). Уздовж нього споруджені каземати, сторожові вежі і фортеці (на головних гірських проходах).

ВЕЛИКА ЛЕПЕТИХА – селище міського типу (площа – 10,5 км^2, населення – 8,7 тис. осіб),

центр Великолепетиського району Херсонської області України. Засноване 1792, смт (1956), розташоване на лівому березі дніпровського Каховського водосховища, по краях великої розгалуженої балки (перепад висот до 50 м), у центральній частині Причорноморської низовини.

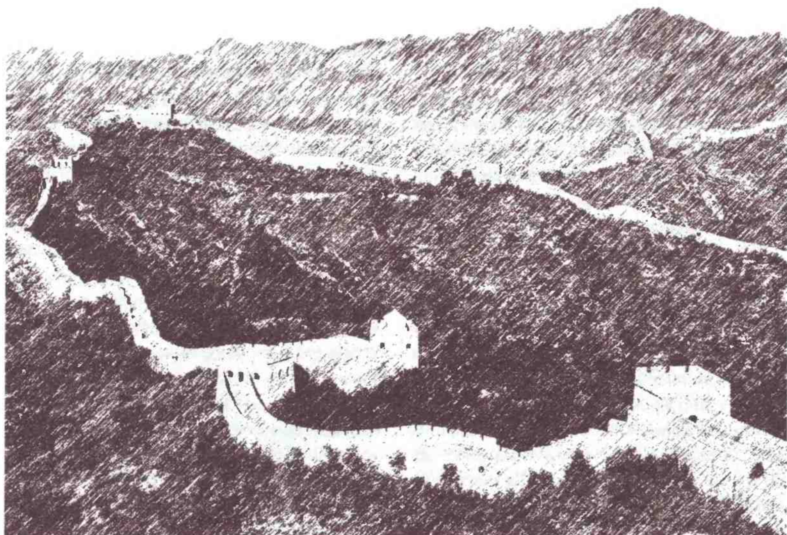
ВЕЛИКА МЕЧЕТЬ (або **МЕЧЕТЬ ОМЕЙЯДІВ**) — одна з найбільших та найдавніших у світі мечетей в Дамаску (Сирія). На її місці був арамейський храм бога Хадада, Юпітера Дамаського, візантійська базиліка Св. Захарія, церква Св. Іоанна Хрестителя, яка перетворилася на мечеть (708), коли каліф Аль-Валід ібн Абд аль-Малік конфіскував храм, але зберіг християнські смальтові фрески. У мечеті розташована каплиця Св. Іоанна Хрестителя (пророка Ях'я в ісламській традиції), де за легендою зберігається голова святого.

ВЕЛИКА МИХАЙЛІВКА — селище міського типу (площа — 7,2 км^2, населення — 5,8 тис. осіб), центр Великомихайлівського району Одеської області України. Заснована 1792, колишні назви — Гросулове і Михайлівка (до 1945), смт (1961), розташоване на берегах річки Кучурган (ліва притока Дністра), що пересихає влітку, на межі Подільської височини і Причорноморської низовини.

ВЕЛИКА НОВОСІЛКА — селище міського типу (площа — 12,3 км^2, населення — 6,4 тис. осіб) центр Новосілківського району Донецької області України. Засноване (1779) грецькими переселенцями з Криму, колишня назва — Великий Янісоль (до 1946), смт (1965), розташована на рівнинній поверхні (з перевищенням висот до 20 м) на правому березі річки Мокрі Яли (притока Вовчої).

ВЕЛИКА НЬЮФАУНДЛЕНДСЬКА БАНКА — група підводних плато на південний схід від острова Ньюфаундленд на Північноамериканському континентальному шельфі (глибини 20—100 м). Завдяки змішуванню холодної Лабрадорської течії і теплого Гольфстріму та підйому поживних речовин до поверхні океану тут утворилася одна з найбагатших риболовецьких ділянок світу і важливий промисловий район Канади і Франції (площа — 282,5 тис. км^2).

ВЕЛИКА ОДАЛІСКА — картина (полотно, олія, 91 × 162 см) французького художника Жана Енгра (1780—1867), створена в Римі (1814) на замовлення сестри Наполеона І Кароліни Мюрат, експонується в паризькому Луврі.

Велика Китайська стіна

Художник задля ідеальної виразності форми не вагаючись трансформував риси своїх моделей, зокрема оберненій спиною до глядача одалісці він додав три зайві хребці, що негайно вирахували критики, неправдоподібно подовжив праву руку і протиприродно вивернув ліву ногу.

ВЕЛИКА ОКТАВА – включає звуки з частотами від 65,406 Гц до 130,81 Гц та є складовою октавної системи (способу групування та позначення музичних звуків на основі їх октавної схожості). Була запропонована (1863) німецьким математиком Германом Гельмгольцем (1821–1894), де До має частоту 65,406 Гц, Ре – 73,416 Гц, Мі – 82,406 Гц, Фа – 87,307 Гц, Соль – 97,999 Гц, Ля – 110,00 Гц та Сі – 123,47 Гц.

ВЕЛИКА ОЛЕКСАНДРІВКА – селище міського типу (площа – 7,7 км^2, населення – 7,0 тис. осіб), центр Великоолександрівського району Херсонської області України. Заснована (1784) вихідцями з Полтавщини і Чернігівщині, колишня назва – Новоолександрівка (1784–1803), смт (1956), розташована на лівому березі широкої долини річки Інгулець (права притока Дніпра), на рівнинній поверхні Причорноморської низовини.

ВЕЛИКА ПИСАРІВКА – селище міського типу (площа – 6,5 км^2, населення – 4,5 тис. осіб), центр Великописарівського району Сумської області України. Заснована вихідцями з Наддніпрянської України (1709) на землі, подарованій царем Петром І фельдмаршалу М. Голіцину, смт (1959), розташована на рівнинній поверхні надзаплавної тераси на лівому березі річки Ворскли (притока Дніпра).

ВЕЛИКА ПІЩАНА ПУСТЕЛЯ (*англ.* Great Sandy Desert) – піщано-солончакова пустеля на північному заході Австралії (штат Західна Австралія), що на півдні переходить в пустелю Гібсона. Площа – 360 тис. км^2, тягнеться із заходу на схід (900 × 600 км), складається переважно з пасом (завдовжки до 50 км, витягнуті в широтному напрямку – завдяки панівним напрямкам пасатних вітрів) піщаних дюн заввишки 10–12 м (максимальна – до 30 м). Це найспекотніший регіон Австралії, опади – 200–450 мм/р.

ВЕЛИКА ПУСТЕЛЯ ВІКТОРІЯ (*англ.* Great Victoria Desert) – піщано-солончакова пустеля на півдні Австралії (штати Західна Австралія та Південна Австралія). Площа бл. 350 тис. км^2, простягується від хребта Стюарт на 1200 км на захід до рівнини Солоних озер, ширина в східній частині 550 км, середня висота 150–300 м. Складається з піщаних пасом (заввишки 10–30 м), витягнутих у напрямку панівних вітрів (північний захід – південний схід). Уперше її здолав (1875) англійський дослідник Е. Джайлс.

ВЕЛИКА РОГАТА ХУДОБА – група видів тварин родини Бикові, найважливіші свійські тварини для постачання молока, м'яса, шкіри, органічних добрив і тяглової сили (перевезення). Походить від кількох різновидів (європейського, азійського та африканського) дикого тура. Вважаються прирученими в Азії (VII–VI тис. до н. е.) і Європі (IV–III тис. до н. е.). За продуктивністю поділяються на молочні, молочно-м'ясні, м'ясо-молочні, м'ясні й робочі; за мастю – руду, червону, чорну, білу, буру, рябу, строкату і чалу.

ВЕЛИКА СКІФІЯ – назва територіального утворення, що існувало у Північному Причорномор'ї (VII–IV ст. до н. е.) і, за Геродотом, простягалося від Дунаю до Дону і на сотні км на північ від узбережжя Чорного моря. Формували її кочові скіфи під проводом своїх царів, багаті поховання яких знайдені у Нижньому Придніпров'ї (Солоха, Чортомлик та ін.). Вважається, що загибелі Великої Скіфії сприяли, зокрема, погіршення кліматичних умов і усихання степів, але її назва ще довго лунала в Європі.

ВЕЛИКА СОЛЯНА ПУСТЕЛЯ (ДИШТЕ-КЕВІР) – солончакова пустеля на Близькому Сході, в північній частині Іранського нагір'я в центрі Ірану. Площа – бл. 55 000 км^2, 800 × 350 км, тягнеться від південного схилу Ельбрусу на північному заході до пустелі Деште-Лут на південному сході. Складається з низки западин (заввишки 600–800 м), зайнятих глинистими такирами, кірковими солончаками, а на периферії – пересихаючими солоними болотами, озерами та масивами пісків.

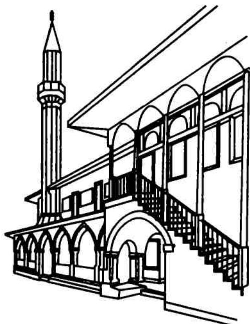
ВЕЛИКА СТІНКА – лісовий заказник загальнодержавного значення (1994) неподалік с. Вишнівці Онуфріївського району Кіровоградської області України. На площі 0,435 км^2 охороняється комплекс лісової рослинності у глибокій балці, розташованій на межі лісостепу та степу. Найбільшу площу займають дубово-липо-

во-кленові і кленові ліси, а невеликі ділянки — грабово-дубові ліси. У травостої домінують яглиця, конвалія, зірочник, копитняк та ін.

ВЕЛИКА СТОЯЧА ЖІНКА II — бронзова скульптура, створена (1959—1960) швейцарським митцем Альберто Джакометті (1901—1966), придбана на аукціоні «Крістіс» (2008) в Нью-Йорку за 27,5 млн відомим діячем артистичного бізнесу Ларрі Гогосяном. Свою витончено-тендітну даму автор відлив у чотирьох примірниках, «Велика стояча жінка II» виявилася найвищою (274 см) і разом з «Крокуючою людиною» була замовлена Chase Manhattan Bank.

ВЕЛИКА ТЕОРЕМА ФЕРМА — одна з найпопулярніших теорем математики, умова якої формулюється на загальноосвітньому понятійному рівні, математики шукали доведення понад три сторіччя, а остаточно довів (1995) англійський та американський математик Ендрю Джон Вайлс (нар. 1953). Теорема стверджує, що для будь-якого натурального числа $n > 2$ рівняння: $a^n + b^n = c^n$ не має натуральних рішень a, b і c. У загальному вигляді її сформулював (1637) французький математик П'єр Ферма (1601—1665).

ВЕЛИКА ХАНСЬКА МЕЧЕТЬ ХАН-ДЖАМІ — найвеличніша споруда палацового комплексу, збудована (1532) ханом Сахібом I Гераєм на лівому березі стрімкої річки Чурук-Су в Бахчисараї АР Крим (Україна). Являє собою споруду типу базиліки з нартексом, прямокутну в плані, витягнуту з півночі на південь, стіни якої складені з вапнякових блоків, оштукатурені й побілені. На східному і західному бічних фасадах розташовані відкриті кам'яні аркадні галереї, які

Велика ханська мечеть Хан-Джамі

ближче до північного фасаду пронизують два стрімких мінарети.

ВЕЛИКА ХВИЛЯ В КАНАГАВА — гравюра на дереві (папір, чорнило, водяні фарби, 25,4 × 38,1 см) японського художника Кацусіки Хокусая (1760—1849), створена у 1823—1831, найвідоміший твір митця і перший із серії «Тридцять шість видів на Фудзі», її копії експонуються у Метрополітен-музеї в Нью-Йорку та Британському музеї в Лондоні. На гравюрі зображена величезна хвиля, що нависла над човном поблизу префектури Канагава, а гора Фудзі височіє вдалині та є фоном до основної дії на картині.

ВЕЛИКА ЧУЧЕЛЬ ГОРА — розташована в центральній частині Головного пасма Кримських гір (хребет Синаб-Даг) на заході території Алуштинської міськради АР Крим. Її куполоподібна вершина (1390 м), вкрита старими буковими лісами, підноситься на північ від Бабуган-яйли в центральній частині Кримського природного заповідника.

ВЕЛИКДЕНЬ — свято на честь воскресіння Ісуса Христа, що сталося на третій день після його смерті (причому день смерті вважається першим днем). Є найважливішим християнським святом, що виказує радість з приводу перемоги Божого Сина над смертю, у якому християни вбачають підтвердження життя після смерті — головний сенс святкування. Друга назва, Пасха, походить від старозавітного юдейського свята Песах (на спомин про звільнення від єгипетського полону).

ВЕЛИКЕ ВЕДМЕЖЕ ОЗЕРО (*англ.* Great Bear Lake) — найбільше озеро, що цілком розташоване на території Канади (Північно-Західні території), четверте за розміром у Північній Америці і восьме у світі. Площа — 31 153 км^2, середня глибина — 72 м (максимальна — 413 м), об'єм — 2236 км^3, довжина берегової лінії — 2713 км. Розташоване на широті Північного полярного кола, на висоті 186 м, має численні острови і замерзає на 8 місяців, розвинені судноплавство і рибальство.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ — держава, що існувала у Східній Європі (XIII—XVIII ст.) і називалася Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське (1398). До збирання земель князівства прислужилися князі Міндовг, Гедимін та його сини Ольгерд і Кейстут (XIII—

XIV ст.). Більшість його населення становили слов'яни, які населяли 80 % його земель, панівними були давня руська мова, звичаї і закони («Руська правда»). Занепад почався після Люблінської унії (1569) і створення Речі Посполитої.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ (1432–1435, 1658–1659) – державне утворення на території Литовсько-Руської держави, що виникло у Великому князівстві Литовському внаслідок громадянської війни та існувало (1432–1435) на території тодішньої України, Полоцької, Вітебської та Смоленської земель. Також назва козацької України (у складі Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств), з якою за умовами Гадяцького договору (16 вересня 1658) під проводом гетьмана Івана Виговського мала увійти до складу Речі Посполитої.

ВЕЛИКЕ НЕВІЛЬНИЧЕ ОЗЕРО (*англ.* Great Slave Lake) – друге за розмірами озеро в Північно-Західних територіях (Канада), найглибше (614 м) в Північній Америці і дев'яте за розміром у світі, розташоване на висоті 156 м. Площа – 27 200 км^2, 480 × 19–109 км, об'єм – 2090 км^3, озеро льодовикового походження, протягом 8 місяців на рік скуте кригою. Західний берег вкритий лісом, на східному і північному – тундра, в озеро впадають річки Хей і Невільнича, витікає – Маккензі.

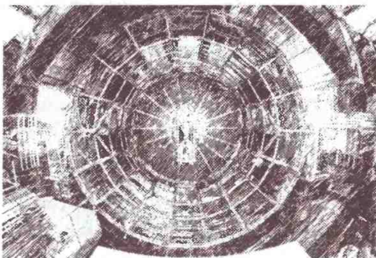
ВЕЛИКЕ ОРІХОВЕ – селище міського типу (площа – 1,7 км^2, населення – 0,6 тис. осіб), підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Засноване в післявоєнні роки, смт (1957), розташоване на схилі долини (з перепадом висот до 35 м) правого берега річки Кринка (правий приток Міусу), за 2 км від Ханженківського водосховища.

ВЕЛИКЕ ПОЧАЇВСЬКЕ ОЗЕРО – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) неподалік с. Висоцьк Дубровицького району Рівненської області України. На площі 0,58 км^2 охороняється озеро карстового походження з низькими заболоченими берегами, що лежить у видовженій улоговині на лівому березі річки Горинь. На ньому утворився великий сфагновий плав, де переважають осоково-сфагнові угруповання з журавлиною болотною, образками болотними, лататтям сніжно-білим.

ВЕЛИКЕ СОЛОНЕ ОЗЕРО (*англ.* Great Salt Lake) – безстічне озеро на висоті 1280 м, у північно-західній частині штату Юта на заході США. Рівень води в ньому залежить від атмосферних опадів, площа становить бл. 5 тис. км^2, середня глибина – 4,5–7,5 м (найбільша – 15 м), солоність води змінюється залежно від його площі, досягаючи 300 ‰ (найменша – 137 ‰). Озеро є родовищем глауберової та кухонної солі, а загальний їх запас – 6 млрд т.

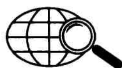
ВЕЛИКИЙ АДЖАЛИЦЬКИЙ (ДОФІНІВСЬКИЙ) ЛИМАН – розташований у Комінтернівському районі Одеської області України. Відокремлений від Чорного моря вузьким (80–150 м) пересипом з піску та черепашково-вапнякового детриту. Площа – 5–7 км^2, довжина – до 7,5 км, ширина – 0,2–1,9 км, середня глибина – 2 м і солоність – 21 ‰ (до 40 ‰ улітку), дно вкрите морськими і лиманними відкладами (мулом, глиною і піском). Живиться переважно завдяки фільтрації морської води через пересип та поверхневому стоку.

ВЕЛИКИЙ АДРОННИЙ КОЛАЙДЕР (*англ.* Large Hadron Collider) – найбільший у світі прискорювач елементарних частинок, створений у Європейському центрі ядерних досліджень поблизу Женеви (Швейцарія), що знаходиться в тунелі (у формі тора діаметром 27 км) на глибині до 175 м у прикордонних районах Франції та Швейцарії. Призначений для прискорювання адронів (протонів і важких іонів). Розробку проекту здійснюють понад 10 тис. науковців та інженерів з університетів і лабораторій майже 100 країн світу.

Великий адронний колайдер

ВЕЛИКИЙ АРТЕЗІАНСЬКИЙ БАСЕЙН – розташований в Австралії (штати Квінсленд, Новий Південний Уельс, Південна Австралія і Північна територія). Площа – бл. 1,7 млн км^2, досліджується з 1880, пов'язаний з великою синеклізою

(пологим прогином земної кори) на стику Східноавстралійських платформи і складчастого поясу. Основні водоносні горизонти розташовані в юрських пісковиках потужністю 100–250 м, на глибині 400–1200 м у центрі басейну. У басейні пробурено бл. 23 тис. свердловин, з яких 2900 — самовиливні.

ВЕЛИКИЙ АРХІТЕКТОР (*англ.* The Ancient of Days) — картина (папір, гравірування, акварель 23,3 × 16,8 см) англійського художника Вільяма Блейка (1757–1827), створена 1794, експонується в Британському музеї в Лондоні. Головний персонаж картини — Бог у момент творення, який постає жорстоким творцем законів та обмежень. Автор зображує його всередині сонця, в межах зловісного червоного кола, за які вириваються лише сиві пасма волосся і бороди.

ВЕЛИКИЙ АФРИКАНСЬКИЙ ГРАБЕН (СХІДНОАФРИКАНСЬКА РИФТОВА ДОЛИНА) — система тектонічних западин у Східній Африці, що тягнеться в субмеридіональному напрямку майже на 6000 км від пониззя річки Замбезі на північ до Червоного моря і Північної Сирії. Сформувалася завдяки зрушенням на кордоні Африканської й Аравійської тектонічних плит, вважається, що за кілька млн років у цьому місці Східна Африка відокремиться від основної частини континенту та утворить острів.

ВЕЛИКИЙ БАР'ЄРНИЙ РИФ — найбільша у світі система коралових рифів, розташована в Кораловому морі, уздовж східного узбережжя Австралії (штат Квінсленд). Простягається в меридіональному напрямку на 2300 км, починаючись біля тропіка Козерога і закінчуючись у протоці Торреса, що відокремлює Австралію від Нової Гвінеї. Загальна площа — 348,7 тис. км^2, ширина змінюється від 2 км (на півночі) до 152 км (на півдні), а віддаленість від берега, відповідно, 32–300 км.

ВЕЛИКИЙ БЕРЕЗНИЙ — селище міського типу (площа — 4,1 км^2, населення — 7,0 тис. осіб), центр Великоберезнянського району Закарпатської області України. Засноване 1427, смт (1947), розташоване в міжгірній улоговині Полонинського хребта Українських Карпат, на правому березі річки Уж (притока Лабірця), на висоті 210 м, з перевищенням висот до 90 м.

ВЕЛИКИЙ БИЧКІВ — селище міського типу (площа — 52,5 км^2, населення — 9,3 тис. осіб) Рахівського району Закарпатської області України. Вперше згадується (1390-ті) в грамотах Мармарощини, смт (1947), розташоване у мальовничій улоговині на терасовій поверхні (на висоті 310 м) біля підніжжя Карпатських гір, на правому березі річки Тиса (притока Дунаю) при впадінні в неї гірської річечки Шопурки.

ВЕЛИКИЙ БІР УРОЧИЩЕ — лісовий заказник загальнодержавного значення (1978) біля с. Собич Шосткинського району Сумської області України. На площі 11,67 км^2 охороняються лісовий масив сосни звичайної з різних географічних регіонів, закладений (1912–1916) лісоводом В. Огієвським на боровій терасі Десни (49 постійних пробних ділянок, понад 200 географічних варіантів сосни звичайної). Майже сторіччя тут формувалися лісові угруповання з видами, властивими сосновим лісам Полісся.

ВЕЛИКИЙ БУРЛУК — селище міського типу (площа — 2,7 км^2, населення — 4,2 тис. осіб), центр Великобурлуцького району Харківської області України. Засноване 1656, смт (1963), розташоване на берегах річки Великий Бурлук (ліва притока Сіверського Дінця), на хвилястій рівнині, розчленованій балками та ярами, з перевищенням висот до 65 м.

ВЕЛИКИЙ БУРЛУК — річка у Великобурлуцькому, Шевченківському та Чугуївському районах Харківської області України, ліва притока Сіверського Дінця. Довжина — 93 км, площа басейну — 1130 км^2, починається біля с. Малий Бурлук і протікає південними відрогами Середньоросійської височини. Долина переважно трапецієподібна, ширина — 2–3,5 км, з просторою (0,4–2 км) заплавою, помірно звивистим, розгалуженим річищем (1–80 м), льодостав (грудень — березень).

ВЕЛИКИЙ ВИБУХ (*англ.* Big Bang Theory) — фізико-космологічна теорія, за якою Всесвіт виник із надзвичайно щільного та гарячого стану бл. 13,7 млрд р. тому. Екстрапольовані в минуле астрономічні спостереження вказують на те, що Всесвіт розширився з початкового стану, в якому вся матерія та енергія були сконцентровані, маючи величезну температуру та густину. Пояснюючи чимало результатів астрономічних спостережень, теорія не дає відповіді на всі запитання, пов'язані з еволюцією Всесвіту.

ВЕЛИКИЙ ВОДОДІЛЬНИЙ ХРЕБЕТ (*англ.* Great Dividing Range) – гірська система, що простягається вздовж східного і південно-східного узбережжя Австралії майже на 4000 км. Утворилася в неоген-антропогені, складена переважно вапняками, гранітами, гнейсами і вулканічними породами. Східні схили круті, глибоко розчленовані, західні – полого переходять у горбисті передгір'я. Південніше розташовані більш високі й монолітні гори, з найвищою точкою Австралії – горою Косцюшко (2228 м).

ВЕЛИКИЙ ДЕСАНТНИЙ КОРАБЕЛЬ – судно особливої конструкції, що призначене для висадження морського десанту та перевезення морем військових вантажів, техніки та особового складу. Завдяки головній конструктивній відмінності (наявності носової апарелі), здатні висаджувати десант безпосередньо на берег або у прибережну зону за допомогою спеціальних десантних засобів. Залежно від особливостей будови та озброєння розрізняють кілька основних типових проектів великих десантних кораблів.

ВЕЛИКИЙ ДЗЕНДЗИК ПІВОСТРІВ – нині острів, що розташований на південному кінці Бердянської коси (Запорізька область, Україна) та відділений від неї протокою Азовського моря. Північніше за нього розташований острів Малий Дзендзик (також колишня частина західного краю Бердянської коси). Острови Дзендзики відокремлюють від решти Бердянської затоки маленькі затишні бухти (завглибшки 3–5 м), придатні для стоянки невеликих рибальських суден, захищені зі сходу від моря косою.

ВЕЛИКИЙ ДІЛ – гірський масив Вулканічного хребта Українських Карпат на межиріччі Латориці і Боржави в Закарпатській області України, що складається з головного пасма і багатьох другорядних хребтів-відгалужень. Середні висоти – 700–800 м, максимальна – гора Бужора (1081 м), трапляються рештки згаслих вулканів. Складається з андезитів, базальтів та їхніх туфів. Верхній ярус гір (понад 650 м) з крутими схилами зайнятий буковими лісами, нижній – дубовими дібровами, садами і виноградниками.

ВЕЛИКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМ. М. ГОРЬКОГО – Ленінградський академічний Великий драматичний театр ім. М. Горького (1932–1992), а нині – Російський державний академічний Великий драматичний театр ім. Г. Товстоногова, один з перших театрів радянської Росії, створений (1919) як героїко-романтичний. Період найбільшого розквіту і популярності театру припав на час художнього керівництва Георгія Товстоногова (1956–1989), за якого в театрі виступали найкращі драматичні актори країни.

ВЕЛИКИЙ ЕЛЬЗАСЬКИЙ КАНАЛ (*фр.* Grand canal d'Alsace) – судноплавний канал в Ельзасі на сході Франції, прокладений поряд з річкою Рейн, забезпечує рух барж до 1350 т, що відіграє важливу роль у судноплавстві регіону. Довжина – бл. 50 км, будувався у 1932–1959, з перервою на Другу світову війну, розташований між комунами Камбіо і Фогельгрюн. На каналі крім шлюзів побудовані чотири ГЕС.

ВЕЛИКИЙ ІРЛАНДСЬКИЙ КАНАЛ (англ. Grand Canal) – судноплавний канал, що з'єднує Дублін на сході Ірландії з річкою Шеннон на заході країни, траса якого проходить південніше Королівського каналу. Побудований у 1759–1779, довжина становить 131 км, 43 шлюзи (5 з яких подвійні), розмір шлюзів змінюється від 42 × 6 м до 18 × 4 м. Остання завантажена баржа подолала весь маршрут каналу 1960, деякі ділянки були закриті, а деякі згодом відновлені та знову відкриті.

ВЕЛИКИЙ КАВКАЗ – гірська система між Чорним і Каспійським морями, що разом з Малим Кавказом утворює Кавказькі гори, витягнута смугою завдовжки 1100 км (завширшки від 32 км біля Новоросійська до 160 км у Дагестані) з північного заходу на південний схід, від Таманського до Апшеронського півострова. Традиційно поділяється на 3 сегменти: Західний Кавказ (від Чорного моря до Ельбрусу, 5642 м), Центральний Кавказ (від Ельбрусу до Казбеку, 5033 м) і Східний Кавказ (від Казбеку до Каспійського моря).

ВЕЛИКИЙ КАНАЛ КИТАЮ – судноплавний канал у Китаї, одна з найдавніших нині діючих гідротехнічних споруд світу. Будувався протягом 2 тис. р. (VI ст. до н. е. – XIII ст.) і нині є однією з найважливіших внутрішніх водних артерій КНР, що з'єднує великі річки Хуанхе та Янцзи. Довжина становить 1782 км (з відгалуженнями в Пекін, Ханчжоу і Наньтун – 2470 км), ширина – 40–350 м, глибина фарватеру – 2–3 м, обладнаний 21 шлюзом.

Найбільша вантажна пропускна здатність становить 10 млн т/р.

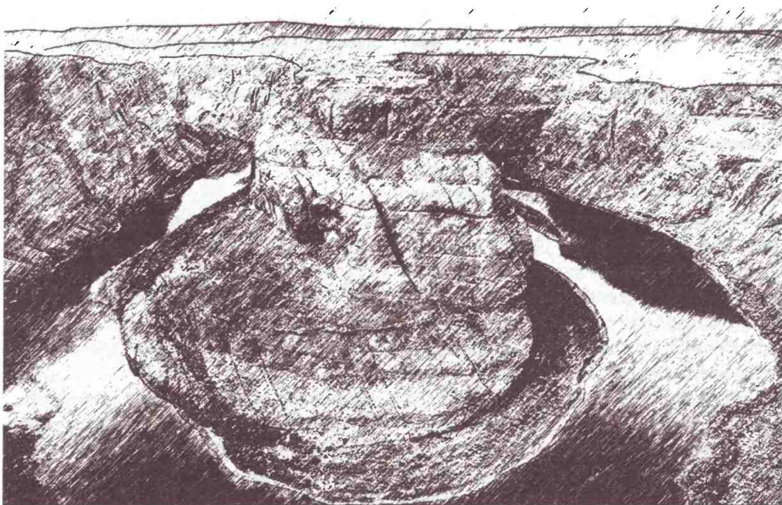
ВЕЛИКИЙ КАНЬЙОН (*англ.* Grand Canyon) – розташований на північному заході штату Арізона (США) на плато Колорадо, в середній течії річки Колорадо. Довжина – 446 км, глибина – до 1600 м, ширина на поверхні плато – 8–25 км (поблизу дна – 0,2–1 км), висота поверхні плато – 1525–2745 м, швидкість річки Колорадо – до 25 км/год. Утворився понад 1 млн р. тому в товщі вапняків, пісковиків і сланців, а його частина входить до складу національного парку Гранд-Каньйон і Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1979).

ВЕЛИКИЙ КАНЬЙОН КРИМУ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Соколине Бахчисарайського району АР Крим України. На площі 3,0 км^2 охороняється досить довга (понад 3 км), глибока (250–320 м) і вузька (ширина по дну місцями не перевищує 5–10 м) ущелина на північному схилі Ай-Петринської яйли, що утворила річка Аузун-Узень у юрських вапняках на місці давнього розлому. Її річище ускладнене численними порогами, водоспадами і кам'яними хаосами.

ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ – титул носія верховної влади на східноєвропейських землях: глави держави на Русі (за часів монголо-татарського панування підкорялися монгольському хану і хану Золотої Орди); московського і всеросійського царя з 1547, а також прямих його нащадків з 1721; верховного правителя у Великому князівстві Литовському, спочатку спадковий, а з 1573 виборний; зі створенням Речі Посполитої (1569) король польський був одночасно великим князем литовським.

ВЕЛИКИЙ КУЯЛЬНИК – річка у Ширяївському та Іванівському районах Одеської області України, що впадає у Куяльницький лиман Чорного моря. Довжина – 150 км, площа басейну – 1860 км^2, ухил – 0,7 м/км. Долина завширшки до 3,5 км (заплава – до 1 км), зі звивистим річищем (до 5 м), живлення атмосферне, до 95 % стоку припадає на весну, а для літа характерні дощові паводки, хоча у посушливий період часто пересихає). Льодостав (грудень – березень), зарегульована водосховищем і численними ставками.

ВЕЛИКИЙ ЛОГ – селище міського типу (площа – 4,2 км^2, населення – 0,7 тис. осіб) Краснодонського району Луганської області України. Засноване 1762 як хутір Нижня Краснянка, смт (1938), розташоване на берегах річки Велика Кам'янка (ліва притока Сіверського Дін-

Великий Каньйон

ця), на горбкуватій, ускладненій долинами балок поверхні Донецького кряжа.

великий луг – національний природний парк (площа – 167,56 км²) у Василівському районі Запорізької області України. Утворений (2006) з метою збереження та відтворення типових і унікальних природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів степової зони, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне і рекреаційне значення. До складу парку належить ділянка порізаних ярами крутосхилів лівого берега Каховського водосховища на Дніпрі та частина його акваторії з островами Великі і Малі Кучугури.

великий луг – географічно-історичний район у Запорізькій області України, ділянка долини (переважно заплави) Дніпра, що існувала на лівому березі річки між Дніпром і Конкою. низовина площею понад 400 км², що смугою завширшки 3–25 км витягнулася на 110 км вздовж річища від острова Хортиця до Херсонської області, була заросла листяним лісом, очеретом і рогозом. Плавні заливалися водою з початку весни до початку літа. Великий Луг був затоплений водами Каховського водосховища (1955–1957) за винятком деяких найвищих ділянок.

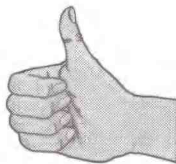
великий любінь – селище міського типу (площа – 33,5 км², населення – 4,5 тис. осіб) Городоцького району Львівської області України. Відоме з XIII ст., попередні назви – Любинегород, Любинець, Любин, смт (1964), розташоване на лівому березі річки Верещиця (притока Дністра), на хвилястій поверхні з перевищенням висот до 45 м. Один з найстаріших (1578) у Європі бальнеологічний, кардіологічний курорт і санаторій (1778).

великий ляховський (*рос.* Большой Ляховский) – острів на межі двох морів Східносибірського та Лаптєвих, що є частиною Ляховських островів і територіально належить Республіці Саха (Якутія) (Росія). Площа – 4600 км², найвища точка – 293 м (гора Емій-Тас). Від острова Малого Ляховського відокремлюється протокою Етерікан, від материка (мис Хрестовий) – протокою Дмитра Лаптєва. Береги високі та скелясті (на заході і сході), ін. рівнинні, місцями заболочені з багатьма дрібними озерами.

великий могол – найбільший алмаз з усіх знайдених в Індії, виявлений (1650) на алмазних копальнях Голконди, що первинно мав вагу 787 каратів. Огранив його венеціанський майстер Гортензіо Боргіс, перетворивши на діамант у 279 каратів у формі неправильної троянди (з крихітною плямочкою всередині), описаний ювеліром Жаном-Батистом Таверньє в Агрі. Після вбивства Надир-шаха (1747) сліди алмазу губляться, але не виключено, що з нього отримані знамениті згодом камені «Кохінур» або «Орлов».

великий нефуд – піщана пустеля на Близькому Сході (Саудівська Аравія), в північній частині Аравійського півострова, на висоті 600–1000 м. Площа – бл. 70 тис. км². На півночі переходить у Сирійську пустелю, на південному сході – в пустелю Дехна (Малий Нефуд). Являє собою широку рівнину з великими масивами рухливих пісків (заввишки до 100 м), що чергуються з ділянками кам'янистої піщаної пустелі. Клімат тропічний різко континентальний, опади – бл. 100 мм/р.

великий палець (*лат.* pollex, digitus primus, digitus I) – перший, внутрішній і найкоротший з пальців кисті людини, що протистоїть решті. Складається з двох фаланг (на відміну від ін. пальців, що складаються з трьох). Через інші можливості руху відіграє особливу роль, дозволяючи створювати тиск, спрямований проти ін. пальців, що є основою хапальної функції руки. Ділянки в людському мозку, що відповідають за його координацію і чутливість, значно більші від тих, що відповідають за інші пальці.

Великий палець

великий пес (*лат.* Canis Major) – сузір'я Південної півкулі неба, відоме здавна, одне з 48 сузір'їв, включених до каталогу зоряного неба Птолемея. Його давня шумерська назва – «собака сонця», греки називали просто «собакою», а римляни – «собачка». У цьому

сузір'ї знаходиться найяскравіша зірка на небі — Сиріус, відстежуючи яку на небосхилі протягом кількох років Фрідріх Бессель передбачив (1844) наявність невидимого супутника, відкритого Алваном Кларком (1862) і названого Цуценям.

ВЕЛИКИЙ ПОЧИН — великий алмаз (135,12 карата), видобутий (1971) із кімберлітової трубки «Мир» у якутському місті Мирний (Росія) і названий на честь першого ленінського суботника чи праці В. Леніна «Великий почин» (1919). Зберігається в Алмазному фонді Московського Кремля.

ВЕЛИКИЙ ПРОТИЧОВНОВИЙ КОРАБЕЛЬ — клас кораблів радянського і російського Військово-морських флотів, уведений 1966. Відповідно до назви кораблі класу призначені насамперед для боротьби з підводними човнами ймовірного супротивника в океанічній зоні. У військово-морських силах ін. країн подібний клас відповідає ескадреним міноносцям. Нині у складі флотів Російської Федерації 9 кораблів класу «великий протичовновий корабель».

ВЕЛИКИЙ СЕН-БЕРНАРСЬКИЙ ПЕРЕВАЛ — розташований у Західних Альпах на кордоні Італії та Швейцарії (на висоті 2469 м), сполучає долини річок Рона та Дора-Бальтеа (ліва притока По). Неподалік міститься притулок та монастир августинців (XI ст.), де свого часу вивели собак породи сенбернарів (названих на честь місцини) для порятунку потерпілих від сходу лавин. Для сполучення між країнами побудований (1964) Великий Сен-Бернарський автомобільний тунель завдовжки 5,9 км.

ВЕЛИКИЙ СПІВ — один зі співів православної церкви у другій половині XVI ст., що вважається вершиною розвитку знаменного співу (системи давніх православних культових співів XII–XVII ст., назва якого походить від давньослов'янського імені співацького знаку – знамено). Відзначається багатством мелодики, великою кількістю розспівів (київського, грецького, болгарського тощо) окремих складів.

ВЕЛИКИЙ СТРИБОК (1958–1962) — економічна і політична кампанія в Китаї, націлена на зміцнення індустріальної бази та різкий підйом економіки країни, що мала трагічні наслідки для китайського народу. Тодішній Китай був на 90 % аграрною країною, потребував модернізації, а її керівник Мао Цзедун (1893–1976) обґрунтував політику Великого стрибка. Проте через недолугі рішення в галузі сільського господарства загинули десятки млн осіб.

ВЕЛИКИЙ СУПІЙ (ЯГОТИНСЬКЕ) — штучний ставок-водосховище на південному Поліссі, гребля якого насипана (XVIII ст.) у долині річки Супій (ліва притока Дніпра) біля маєтку українського гетьмана Кирила Розумовського (1728–1803), західніше Яготина Київської області України. Нині озеро складається з двох великих частин (Великий і Малий Супій), розділених греблею і заболоченою ділянкою долини річки. Площа водойми 14,3 км^2, водозбору — 525 км^2, середня глибина — 1,8 м (найбільша — 3,5 м).

ВЕЛИКИЙ УТЛЮК — річка у Веселівському та Якимівському районах Запорізької області України, що впадає в Утлюцький лиман Азовського моря. Довжина — 83 км, площа басейну — 850 км^2, ухил – 0,6 м/км, починається неподалік с. Білорічське. Долина трапецієподібна, завширшки до 3 км, глибина – до 20 м, з помірно звивистим річищем (до 10 м). Живлення переважно атмосферне (на весну припадає до 95 % річного стоку), влітку пересихає, льодостав (грудень – лютий).

ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ — найвідоміший торговельний маршрут, яким караванами здійснювався зв'язок Східної Азії із Середземномор'ям. Термін запропонований (1877) німецьким географом Фердинандом фон Ріхтгофеном (1833–1905). Переважно цим шляхом транспортувався шовк з Китаю (звідси назва). Започаткований II ст. до н. е., пролягав із Сіаня до Середземного моря, відіграв велику роль у розвитку економічних і культурних зв'язків народів Європи, Кавказу, Середньої Азії та Китаю.

ВЕЛИКИЙ ЯВОРЕЦЬ ТА ОБНОГА УРОЧИЩА — ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) неподалік смт Міжгір'я Міжгірського району Закарпатської області України. На площі 0,35 км^2 охороняється масив (на висоті 600–1000 м) букового лісу з домішкою ялиці білої, ялини європейської та поодиноких дерев тиса ягідного. У трав'яному покриві переважають звичайні для хвойних лісів види: чорниця, брусниця, квасениця, щитник та ін.

ВЕЛИКІ МОГОЛИ – династія правителів (мали титул падишахів) Імперії Великих Моголів (1526–1858) – найбільшої держави Індії з домінуючою релігією ісламом, що контролювала значну частину Південної Азії. Заснована азійським завойовником Бабуром, який походив від Тимуридів (з боку батька) та Чингізхана (з боку матері). Столицею були Агра і Делі, а найважливішими представниками – Акбар, Джахангір (1605–1627), Шах-Джахан (1627–1658), Аурангзеб.

ВЕЛИКІ БІРКИ – селище міського типу (площа – 3,8 км^2, населення – 3,4 тис. осіб) Тернопільського району Тернопільської області України. Засноване 1410, магдебурзьке право (1530), попередні назви – Борек, Борки, Підбор'є і Борки Великі (XVI–XX ст.), смт (1978), розташоване на берегах річки Гнізна (ліва притока Серету), на горбистій, порізаній балками та ярами поверхні Подільської височини.

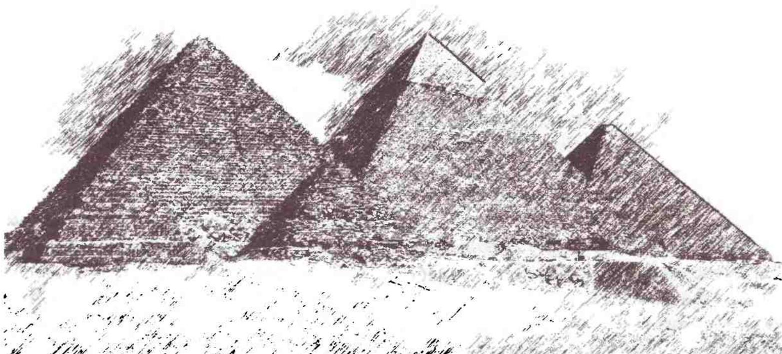
ВЕЛИКІ КОРОВИНЦІ – селище міського типу (площа – 7,0 км^2, населення – 2,4 тис. осіб) Чуднівського району Житомирської області України. Засноване 1585, смт (1957), розташоване на берегах річки П'ятка (лівої притоки Гнилоп'яті), біля північного краю Придніпровської височини. Завдяки відомому промисловцеві-цукрозаводчику Ф. Терещенку селище отримало цукровий завод (1870-ті).

ВЕЛИКІ МОСТИ – місто (площа – 4,8 км^2, населення – 6,0 тис. осіб) Сокальського району Львівської області України. Уперше згадується в літописі 1472, магдебурзьке право (1549), статус міста (1559, 1940), розташоване на рівнинній поверхні надзаплавної тераси річки Рата (притока Західного Бугу) на південному заході Волинської височини.

ВЕЛИКІ ОЗЕРА – 5 озер тектонічно-льодовикового походження (Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері, Онтаріо), розташовані переважно на кордоні США і Канади. Загальна площа – 245,2 тис. км^2, об'єм води – 22,7 тис. км^3 (один із найбільших прісноводних басейнів Землі), перепад висот між Верхнім озером та Онтаріо становить 108 м, належать до басейну Атлантичного океану, стік річкою Св. Лаврентія. Головні порти: Чикаго, Мілуокі, Детройт, Клівленд, Тандер-Бей, Баффало, Торонто.

ВЕЛИКІ ПІРАМІДИ ГІЗИ (ЄГИПЕТСЬКІ ПІРАМІДИ) – найбільша архітектурна пам'ятка Давнього Єгипту, розташована в Гізі, неподалік від Каїра (Єгипет), що включає піраміди фараонів Хеопса (Хуфу), Хефрена і Мікерина, одне з семи чудес світу. Вони являють собою величезні кам'яні споруди суворо геометричної, пірамідальної форми, збудовані як усипальниці для єгипетських фараонів періоду IV династії (III тис. до н. е.). Це не єдині піраміди Єгипту, нині в країні відомо бл. 120 подібних споруд.

ВЕЛИКІ РІВНИНИ (*англ.* Great Plains) – передгірне плато у США (штати: Нью-Мексико, Оклахома, Техас, Колорадо, Канзас, Небраска, Вайомінг, Монтана, Північна і Південна Дакота) і Канаді (провінції: Альберта, Манітоба і Саскачеван) на схід від Скелястих гір. Загальна площа – бл. 1,3 млн км^2, довжина – 3600 км, ширина – 500–800 км, висота – 800–1700 м. Клімат досить суворий з холодними

Великі піраміди Гізи

зимами та спекотним літом, дмуть сильні вітри. Найбільші річки: Міссурі, Платт, Арканзас, Колорадо, Пекос.

ВЕЛИКІ ТА МАЛІ КУЧУГУРИ — орнітологічний заказник загальнодержавного значення (1974) у Василівському районі Запорізької області України. На площі 4,0 км^2, що складається з 13 островів (0,66 км^2) та акваторії Каховського водосховища (3,34 км^2), охороняється орнітофауна водно-болотного комплексу. Тут гніздиться кілька десятків видів, а під час міграцій спостерігаються тисячні скупчення водоплавних і водно-болотних птахів. Заказник є складовою Національного природного парку «Великий Луг».

ВЕЛИКОАНАДОЛЬСЬКИЙ — лісовий заказник загальнодержавного значення (1974) у Волноваському районі Донецької області України. На площі 25,43 км^2 охороняється лісовий масив (переважають дуб, ясен і клен), закладений (1845) лісоводом В. Графом на слабо хвилястій вододільній частині північно-західного схилу Приазовської височини. Цінними є насадження (1912) сосни та граба, збереглася ділянка цілинного степу — Поляна Висоцького (з 5 видами ковили).

ВЕЛИКОБАГАЧАНСЬКИЙ РАЙОН — район у центральній частині Полтавської області, утворений 1925, площа — 1,0 тис. км^2, населення — 26,8 тис. осіб (у т. ч. міське — 8,4 тис. осіб). Межує з Миргородським, Шишацьким, Решетилівським, Глобинським, Семенівським і Хорольським районами, адміністративний центр — Велика Багачка. Розташований на південно-західних полого-хвилястих та платоподібних лесових схилах Полтавської рівнини, розчленованої долинами річок Псел, Вовнянка і Багачка, балками та ярами.

ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН — район на півночі Закарпатської області, утворений 1947, площа — 0,8 тис. км^2, населення — 26,5 тис. осіб (у т. ч. міське — 7,0 тис. осіб). Межує з Перечинським, Воловецьким і Турківським районами, Польщею і Словаччиною, адміністративний центр — Великий Березний. Розташований на теренах Полонинського хребта (г. Полонина Руна, 1479 м) Українських Карпат, крутосхилові пасма якого перерізають глибокі долини гірських річок Уж, Люта, Ульчанка та Ублянка.

ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКИЙ РАЙОН — район на заході Запорізької області, утворений 1993, площа — 0,5 тис. км^2, населення — 8,4 тис. осіб. Межує з Веселівським, Василівським, Кам'янсько-Дніпровським і Верхньорогачинським районами, адміністративний центр — Велика Білозерка. Розташований у степовій зоні, на плоскій поверхні Причорноморської низовини. Його північні кордони омивають води дніпровського Каховського водосховища, а теренами району протікає річка Білозерка.

ВЕЛИКОБУРІМСЬКИЙ ПАРК — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1989) в с. Велика Бурімка Чорнобаївського району Черкаської області України. На площі 0,865 км^2 охороняється парк, закладений (XVIII ст.) на схилах балок (з перепадом висот до 30 м) на березі Кременчуцького водосховища біля гирла р. Сули, зі ставком (0,023 км^2) з 4 острівцями. В парку 45 видів дерев, кущів, напівкущів та ліан (клен, ясен, дуб, вільха, модрина, осика) та давньоруське городище X–XI ст.

ВЕЛИКОБУРЛУЦЬКИЙ РАЙОН — район на північному сході Харківської області, утворений 1923, площа — 1,2 тис. км^2, населення — 24,0 тис. осіб (у т. ч. міське — 6,3 тис. осіб). Межує з Вовчанським, Печенізьким, Шевченківським, Куп'янським і Дворічанським районами України та Бєлгородською областю Росії, адміністративний центр — Великий Бурлук. Розташований на південно-західних схилах Середньоросійської височини, розчленований річковими долинами (Вел. Бурлук, Хотімля і Плотва), балками та ярами.

ВЕЛИКОГО СОЛОНОГО ОЗЕРА ПУСТЕЛЯ (*англ.* Great Salt Lake Desert) — пустеля, розташована західніше Великого Солоного озера в північній частині штату Юта (США). Площа — 10 360 км^2, має білий колір через високий вміст солі, утворилася наприкінці останнього льодовикового періоду у зв'язку з висиханням озера Бонневіль — доісторичного озера, яке простягалося на захід від Скелястих гір і нині є найбільшим лівим залишком Великого Солоного озера.

ВЕЛИКОДОБРОНСЬКИЙ — загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення (1974) в Ужгородському районі Закарпатської області України. На площі 17,36 км^2 охороня-

ється фауністичний комплекс широколистяних лісів Закарпатської низовини на заплаві річки Латориці з ділянками дубово-ясенового лісу, де мешкають козуля, дика свиня, заєць, куниця та гніздяться деркачі, а під час весняної міграції — скупчення гусей.

ВЕЛИКОДОЛИНСЬКЕ — селище міського типу (площа — 9,6 км^2, населення — 12,9 тис. осіб) Овідіопольського району Одеської області України. Засноване (1802) німецькими колоністами, колишня назва — Гfroслібенталь (*нім.* Großliebenthal — Велика долина кохання), смт (1957), розташоване на пологих схилах широкої з трапецієподібним профілем Акаржанської балки, що впадає в Сухий лиман Чорного моря.

ВЕЛИКОКАМ'ЯНКА — селище міського типу (площа — 1,7 км^2, населення — 1,2 тис. осіб), підпорядковане Ровеньківській міськраді Луганської області України. Засноване 1861, смт (1957), розташоване у верхів'ях річки Велика Кам'янка (ліва притока Сіверського Дінця), на її горбкуватих порізаних ярами схилах долини, у східній частині Донецького кряжа.

ВЕЛИКОЛЕПЕТИСЬКИЙ РАЙОН — район у північній частині Херсонської області, утворений 1930, площа — 1,1 тис. км^2, населення — 17,7 тис. осіб (у т. ч. міське — 8,7 тис. осіб). Межує з Верхньорогачинським, Нижньосірогозьким, Горностаївським, Бериславським і Нововоронцовським районами, адміністративний центр — Велика Лепетиха. Розташований на Причорноморській низовині, більша частина району є безстічною лесовою рівниною з поступовим нахилом у південному напрямку.

ВЕЛИКОЛЮБІНСЬКЕ РОДОВИЩЕ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД — у смт Великий Любінь за 25 км на південний захід від Львова (Україна). Відоме з XV ст., його води вперше описані (1578) ще особистим лікарем польського короля Стефана Баторія, краківським вченим Войцехом Очком, перший стаціонарний санаторій (1778). Здійснюється лікування серцево-судинних, нервових і жіночих хвороб, органів дихання тощо. Вода сірководнево-вапнякова зі значним вмістом магнієвих солей і сірководню, з запасами 576 м^3/добу.

ВЕЛИКОМИХАЙЛІВСЬКИЙ РАЙОН — район у центральній частині Одеської області, утворений 1923, площа — 1,4 тис. км^2, населення — 31,0 тис. осіб (у т. ч. міське — 8,5 тис. осіб). Межує з Фрунзенським, Ширяєвським, Іванівським і Роздільнянським районами та Республікою Молдова, адміністративний центр — Велика Михайлівка. Розташований на відрогах Подільської височини — хвилястій лесовій рівнині, розчленованій глибокою долиною Кучургану, що пересихає влітку, балками та ярами.

ВЕЛИКОМОРАВСЬКА ДЕРЖАВА — історична держава західних слов'ян у басейні Середнього Дунаю, що сягала верхів'їв річок Лаби та Одеру. Виникла на межі VIII–IX ст. на теренах сучасних Словаччини і Моравії, досягла розквіту, набула найбільшого розміру і перетворилася на королівство за часів правління князя Святополка (870–894) та розпалася після мадярського завоювання (906–907). В Угорщині слов'янське населення було асимільоване, і невдовзі Моравія стала частиною Богемії.

ВЕЛИКОНОВОСЕЛИЦЬКИЙ ПАРК — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972) в с. Новоселиця Полонського району Хмельницької області України. На площі 0,101 км^2 охороняється ландшафтний парк, закладений (XIX–XX ст.) на правому березі р. Хомори (з перепадом висот до 20 м). У парку до 30 видів дерев і кущів, вікова діброва з ділянками ясена, липи, берези, клена, в'яза, тополі, сосни, ялини і вільхи.

ВЕЛИКОНОВОСІЛКІВСЬКИЙ РАЙОН — район на заході Донецької області, утворений 1959, площа — 1,9 тис. км^2, населення — 43,0 тис. осіб (у т. ч. міське — 6,4 тис. осіб). Межує з Красноармійським, Мар'їнським, Волноваським, Розівським, Гуляйпільським, Покровським і Межівським районами, адміністративний центр — Велика Новосілка. Розташований між Приазовською височиною (на сході і півдні) та відрогами Донецького кряжа (на півночі і сході), на слабо розчленованій пологохвилястій лесовій рівнині.

ВЕЛИКООЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН — район на півночі Херсонської області, утворений 1923, площа — 1,5 тис. км^2, населення — 27,2 тис. осіб (у т. ч. міське — 10,0 тис. осіб). Межує з Високопільським, Нововоронцовським, Бериславським, Снігурівським і Березнегуватським районами, адміністративний центр — Велика Олександрівка. Розташований на Причорноморській низовині з рівнинною по-

верхнею, розчленованою глибокими долинами річки Інгулець, балками та ярами.

ВЕЛИКОПИСАРІВСЬКИЙ РАЙОН — район на південному сході Сумської області, утворений 1939, площа — 0,8 тис. км², населення — 21,3 тис. осіб (у т. ч. міське — 7,2 тис. осіб). Межує з Охтирським, Тростянецьким, Краснопільським, Золочівським, Богодухівським і Краснокутським районами та Бєлгородською областю Росії, адміністративний центр — Велика Писарівка. Лежить на Придніпровській низовині та Середньоросійській височині, на хвилястій лесовій рівнині, порізаній річками, балками та ярами.

ВЕЛИКОПОЛЬСЬКЕ ВОЄВОДСТВО — регіон на заході центральної частини Польщі (2-й за площею і 3-й за населенням у країні), утворений (1999) з території колишнього Познанського і частин Конінського, Пільського, Лещинського, Каліського, Зеленогурського, Гожовського і Бидгоського воєводств. Площа — 29 827 км², населення — 3,4 млн осіб, адміністративний центр — Познань. Межує з Поморським, Західнопоморським, Куявсько-Поморським, Лодзьким, Опольським, Нижньосілезьким і Любуським воєводствами.

ВЕЛИКОСЕЛЕЦЬКИЙ — гідрологічний заказник загальнодержавного значення (1980) біля сіл Великоселецьке та Малоселецьке Оржицького району Полтавської області України. На площі 10,0 км² охороняється найширша частина заплави річки Сула перед пониззям зі старорічищами, затоками та озерами, типовою для водно-болотних ценозів рослинністю. Вздовж річища поширені лісові угруповання з верби та калини.

ВЕЛИЧИНА — одне з основних математичних понять, зміст якого з розвитком математики піддавався низці узагальнень. Ще в «Засадах» Евкліда (III ст. до н. е.) чітко сформульовані властивості величини, що нині називаються позитивними скалярними величинами. Це початкове поняття величини є безпосереднім узагальненням більш конкретних понять: довжини, площі, об'єму, маси тощо. Кожний конкретний рід величини пов'язаний з певним способом порівняння фізичних тіл чи ін. об'єктів.

ВЕЛИЧИНА АБСОЛЮТНА — величина, що розглядається сама по собі, без порівняння з іншими. Наприклад, вага будь-якого даного тіла є його абсолютною вагою, тоді як вага тіла порівняно з вагою такого ж об'єму води — відносна або питома вага. Можна також розрізняти абсолютну і відносну швидкість, температуру тощо. У математиці абсолютна величина розглядається лише з кількісної сторони, незалежно від того, позитивна вона чи негативна.

ВЕЛИЧИНА ФІЗИЧНА — характеристика фізичних об'єктів та явищ матеріального світу, спільна в якісному відношенні для багатьох фізичних об'єктів (фізичних систем, їхніх станів і процесів, що в них відбуваються) та індивідуальна в кількісному відношенні для кожного з них. Під індивідуальністю розуміється, що властивість, притаманна одному об'єкту, може у визначену кількість разів перевищувати або бути меншою порівняно з властивістю ін. об'єкта.

ВЕЛИЧКО САМІЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ (бл. 1670—1728) — український літописець козацької старшини. Освіту здобув у Києво-Могилянській колегії (1690), працював канцеляристом і прислужував генеральному писареві Василю Кочубею. Був ув'язнений (1708—1715), після чого створив літспис «Сказання про війну козацьку з поляками, що через Зіновія Богдана Хмельницького, Гетьмана військ запорізьких, вісім літ точилася...», що вважається першим систематичним з використанням багатьох джерел викладом історії української козацької держави.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ПАЇСІЙ (при народженні — **ПЕТРО ІВАНОВИЧ**) (1722—1794) — чернець Києво-Печерської лаври, пустельник на Афоні, засновник Нямецького монастиря в Молдавії та його архімандрит (1790), канонізований Російською православною церквою (1988). Син соборного протоієрея Успенської церкви Полтави, навчався в Київській духовній школі. Відомий перекладами російською мовою творів грецьких отців церкви (Ісаака Сирина, Феодора Студита, Григорія Палами, Максима Сповідника та ін.).

ВЕЛІКІ-ГЛОЖАЦ ТУНЕЛЬ (*хорв.* Tunel Veliki Gložac) — автомобільний тунель у Хорватії, прокладений (2000—2005) із заходу на схід на ділянці шосе А6 Босільєво — Врбовско. Складається з двох тунелів, у кожному з яких рух здійснюється в одному напрямку по двох смугах. Через кривизну тунелів їхня довжина неоднакова, північний — 1130 м, південний — 1115 м. Оскільки

А6 є платним автобаном, відома кількість авто, що рухається тунелем: 11,5 тис. за добу (середньорічна) і 19,5 тис. (влітку).

ВЕЛЛАНСЬКИЙ ДАНИЛО МИХАЙЛОВИЧ (при народженні – **КАВУННИК**) (1774–1847) – український і російський фізіолог, анатом, натурфілософ. Освіту здобув у Київській духовній (клас філософії) (1796) та Імператорській медико-хірургічній у Петербурзі (1802) академіях. Стажувався в університетах Берліна, Відня, Парижа, Вюрцбурга, слухаючи лекції Ф. Шеллінга, захопився його ідеями і став ревним прибічником його філософії, яку пропагував і розвивав у Росії, друкуючи твори – перші документи шеллінгіанства.

ВЕЛЛЕР МИХАЙЛО ЙОСИФОВИЧ (нар. 1948) – російський письменник, філософ, лауреат кількох літературних премій. Освіту здобув у Ленінградському університеті (1972). Відзначається епатажністю і неприборканою жадобою життя, що дозволило перепробувати безліч занять. Автор десятків книжок, основні положення своєї філософської теорії енергоеволюціонізму, що вся суб'єктивно-об'єктивна діяльність людини абсолютно відповідає загальній еволюції Космосу, виклав у творі «Смысл жизни» (2007).

ВЕЛЛЗ ФАРГО БАНК (WELLS FARGO BANK) – американська компанія, що надає диверсифіковані фінансові та страхові послуги в США, Канаді та Пуерто-Рико, базується в Сан-Франциско, Каліфорнія (США) і в Су-Фолс, Південна Дакота (США). Утворилася в результаті злиття компаній «Wells Fargo & Co.» і «Norwest» (1998). Правління нової компанії зберегло назву «Wells Fargo», відому вже 150 років. Оперує понад 6 тис. відділеннями, обслуговуючи понад 23 млн клієнтів.

ВЕЛЛЗ ФАРГО БАНК ПЛАЗА (WELLS FARGO BANK PLAZA) – хмарочос, побудований (1979–1983) в Х'юстоні, штат Техас (США). Висота будівлі – 302,4 м, 71 поверх і 4 підземні рівні, загальна площа – 157 930 м^2, має доступ до системи тунелів, що з'єднують хмарочоси міста, названий на честь банку «Веллз Фарго». Спроектований американським архітектурним бюро «Skidmore, Owings and Merrill», заснованим у Чикаго (1936). У хмарочосі розміщено (1990-ті) генеральні консульства Великої Британії, Японії та ін. країн.

ВЕЛЛІНГТОН (*англ.* Wellington) – столиця Нової Зеландії (площа – 290 км^2, населення – 432,1 тис. осіб) та друге за чисельністю населення місто в країні, найбільший адміністративний центр серед країн Океанії та найпівденніший у світі. Назване на честь британського полководця Артура Веллінгтона (1769–1852). Розташоване в південно-західній частині острова Північний, на березі бухти вулканічного походження, що є частиною протоки Кука і розділяє новозеландські острови. Клімат субтропічний морський, опади – до 1480 мм/р.

ВЕЛЛІНГТОН (*ісп.* Isla Wellington) – острів у Тихому океані, один з найбільших островів Чилійського архіпелагу, адміністративно належить до найпівденнішої області Чилі, відкритий європейцями (1520). Площа – 5556 км^2, населення – бл. 250 осіб, найвища точка – 1463 м, поверхня горбиста з ярами, вкрита рідкими лісами, береги круті з численними фіордами. Клімат холодний, середня температура +9 °С, з високою атмосферною хмарністю і рідкими ясними днями, помірно дощовий, опади – до 9000 мм/р.

ВЕЛОБОЛ – командна гра з м'ячем на велосипедах. Найбільш поширеним типом є гра в залі на майданчику розміром 11 × 14 м між 2 командами по 2 гравці у кожній (ін. різновиди: 5 гравців у команді на гандбольному майданчику або 6 гравців у команді з футбольним м'ячем, на відкритому повітрі). Гра зародилася в США завдяки велосипедисту Ніку Кауфману, перший матч відбувся 1883. Перший чемпіонат світу провів німецький союз велосипедистів (1930) у Лейпцигу (Німеччина).

ВЕЛОДРОМ (*фр.* Stade Velodrome) – стадіон у Марселі, найбільший з клубних футбольних стадіонів Франції, побудований 1937, домашня арена футбольного клубу «Олімпік» Марсель. На ньому відбувалися ігри чемпіонатів світу (1938, 1998) та Європи (1960, 1984). Під час реконструкції (1998) був значно розширений, кілька трибун перебудовані, місткість стадіону збільшилась до 60 031 місця, розмір поля 105 × 68 м. Назвою зобов'язаний первинним призначенням для проведення велосипедних змагань.

ВЕЛОКРОС – крос на велосипедах специфічної конструкції, одна з найскладніших велосипед-

них «тихохідних» дисциплін (середня швидкість кросменів становить бл. 20 км/год). Спортсмени зазвичай кілька разів долають кільцевий маршрут (2,5–3,5 км), влаштований на відкритій місцевості і лісових ділянках та обладнаний перешкодами (броди, корені і повалені стовбури дерев, рови, пагорби тощо). Перший велокрос відбувся у Франції (1902), а перший чемпіонат світу – в Парижі (1950).

ВЕЛОМАРАФОН – марафон у велоспорті, змагання на витривалість, що проводяться на довгих дистанціях (100–1000 км) або на часову тривалість (6–24 години або більше). Траси велосипедних марафонів прокладаються пересіченою місцевістю (крос-кантрі) або на шосе. Одним з найдавніших і найпрестижніших вважається веломарафон Париж – Брест – Париж (завдовжки 1200 км), започаткований (1931) французьким «Паризьким клубом відчайдушних» («Audax Club Parisien»).

ВЕЛОСИПЕД (*лат.* velox – швидкий і pedis – ноги) – колісний транспортний засіб, що рухається завдяки мускульним зусиллям людини, які передаються через ножні педалі або (рідше) через ручні важелі. Найбільш поширені велосипеди з двома колесами, але бувають одноколісні і триколісні велосипеди, а також з більшою кількістю коліс. Завдяки доступності, легкості, малим розмірам та відносній безпеці руху є найпоширенішим у світі транспортним засобом (використовується понад 1 млрд велосипедів).

Велосипед

ВЕЛОСИПЕДНИЙ СПОРТ – переміщення з використанням транспортних засобів (велосипедів), що рухаються завдяки м'язовій силі людини. Одна із популярних форм рухомої активності, що зміцнює легені та серце, м'язи ніг, тулуба тощо. Велосипедний спорт поділяється на перегони на треку, шосе, місцевості з різним типом покриття, маунтенбайк, змагання у фігурній їзді та ігри з м'ячем на велосипедах (велополо, велобол). Зародився як спорт у Франції (1869), окремі види залучені до програми Олімпійських ігор.

ВЕЛОТРЕК – замкнуте кільце (трек) овальної форми, призначене для тренувань і змагань з велосипедного спорту. Має дерев'яне або бетонне покриття, завдовжки 130–500 м (значні міжнародні змагання проводяться на треках 250–400 м) і завширшки 5–8 м, нахил до 42° на поворотах і 12,5° на прямих ділянках, розмітку (спринтерська і стаєрська лінії, фінішна риска тощо), нанесену контрастними фарбами. Рух по велотреку здійснюється завжди проти годинникової стрілки.

ВЕЛОТРЕКОВІ ПЕРЕГОНИ – вид велосипедного спорту, що відбувається на велотреках або велодромах. Входили в програму всіх Олімпійських ігор за винятком змагань у Стокгольмі (1912). Нині у велоспорті на треку розігрується 10 комплектів Олімпійських нагород (по 5 серед чоловіків і жінок): у командних перегонах переслідування, індивідуальному і командному спринті, кейрині (де гонщиків поволі розганяє мотоцикліст) та омніумі (де медалі розігрують за сумою 5 різнопланових перегонів).

ВЕЛТІНС-АРЕНА (*нім.* Veltins-Arena) – багатофункціональний стадіон у Гельзенкірхені (Німеччина), домашня арена футбольного клубу «Шальке 04». Побудований 2001, місткість 52 500 глядачів, розміри поля 105 × 68 м, називався «Арена Ауфшальке» (*нім.* Arena AufSchalke) (2001–2005), нинішня назва на честь німецької броварної компанії «Veltins» (2005). Стадіон приймав матчі чемпіонатів світу з футболу (2006), хокею з шайбою (2010), різдвяні перегони зірок біатлону (World Team Challenge, 2002) тощо.

ВЕЛЬБОТ (*англ.* whaleboat – китовий човен) – швидкохідна, відносно вузька, традиційно гребна 4–8 весла шлюпка (хоча також мала знімну щоглу і вітрила) з гострою формою носа і корми, завдяки чому добре проходить смугу прибою. На ньому однаково легко веслувати і табанити. Спочатку використовувався в китобійному промислі (звідки назва), пізніше як рятувальний бот або судно для па-

трулювання пляжів, оскільки не вимагає часу для розвороту.

ВЕЛЬДЕ ГЕНРІ ВАН ДЕ (1863–1957) – бельгійський архітектор і художник, один із засновників бельгійського модерну. Освіту здобув в Академії мистецтв (1882) і в Парижі у Карлоса Дюрана (1885). Творча спадщина включає меблі, книжкові палітурки, графіку, ескізи оформлення інтер'єрів, архітектурні споруди і теоретичні праці: «Ренесанс у прикладному мистецтві» (1901), «Аматорські проповіді щодо прикладного мистецтва» (1902), «Формули сучасної естетики» (1925), «Новий стиль» (1931).

ВЕЛЬФИ (WELFEN) – одна з найстаріших європейських династій, німецький княжий рід, що особливо посилився в XI–XII ст., заволодівши герцогствами Баварії з 1070 і Саксонії з 1137. Згодом між ними і групою князів, очолюваної Штауфенами (XII ст.), розпочалася боротьба за панування в Німеччині. Представник Вельфів Генріх Лев зазнав поразки (1180) в боротьбі з імператором Фрідріхом І Барбароссою, його рід втратив більшу частину своїх володінь (зберігши лише Брауншвейг і Люнебург).

ВЕЛЬЯМІНОВ ПЕТРО СЕРГІЙОВИЧ (1926–2009) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1985), лауреат Державної премії СРСР (1974). Працював актором з 1952 у театрах Абакана, Тюмені, Дзержинська, Новочеркаська, Чебоксар, Іванова, Москви і Санкт-Петербурга. Понад 70 ролей у кіно, найвідоміші у фільмах: «Тени исчезают в полдень» (1971, 1973), «Командир счастливой "Щуки"» (1972), «Вечный зов» (1973–1983), «Гонки без финиша» (1977), «Среда обитания» (1987) та ін.

ВЕЛЮР (*фр.* velours – оксамит, від *лат.* villosus – волохатий) – натуральний матеріал, який отримують з опойка, виростка козлиних і свинячих шкур, що має низький, густий та однотонний ворс. Також чистошерстяна ворсована тканина з пряжі суконного прядіння або фетр з низьким, дуже густим і м'яким ворсом, що надає красивого вигляду виробам (верхній одяг, головні убори). Найціннішa з них – драп-велюр, для виготовлення якого використовують кращі сорти мериносової вовни.

ВЕНА (*лат.* venae) – кровоносна судина, якою кров рухається до серця, отримує кров з капілярів. Об'єднуються у венозну систему, частину серцево-судинної системи. Вена, на відміну від артерії, має тонкі стінки, що складаються з декількох шарів: ендотелій (зовнішній), м'який сполучний, м'язовий і щільної сполучної тканини. Вени вивчає розділ медицини флебологія, що досліджує будову і функціонування вен, їх захворювання і патологічні стани, методи діагностики, профілактики та лікування.

ВЕНГЕРОВСЬКИЙ ЮРІЙ НАУМОВИЧ (1938–1998) – радянський український волейболіст, заслужений майстер спорту СРСР (1966). Виступав за команди «Буревісник» Харків (до 1962; 1964–1971), ЦСКА Москва (1962–1964), збірну СРСР (1958–1966). Чемпіон СРСР (1963), світу (1962), Олімпійських ігор (1964), володар Кубка світу (1965). Тренував команди: «Буревісник» Харків, СКА Ростов-на-Дону, «Автомобіліст» Куйбишев, «Технолог» і «Білогір'я-Динамо» Бєлгород та ін.

ВЕНДЕНСЬКИЙ ЗАМОК – найбільший з найкраще збережених орденських замків у Латвійській Республіці, завдяки якому виникло м. Цесіс. Вперше згадується в руському літописі (1221), коли належав ордену мечоносців, після ліквідації якого став резиденцією магістра Лівонського ордену. Сучасного вигляду набув під час золотої доби, що припала на правління магістра Вальтера фон Плетенберга (1494–1535), під час відновлення бароном Сіверсом (1777) і реставраційних робіт (1912–1914, 1937, 1952–1962).

ВЕНДЕТА (*іт.* vendetta – помста) – найдавніший принцип судочинства, характерний для родоплемінного ладу, за яким особа, що вчинила вбивство, або хтось із членів її сім'ї, роду, племені, клану, угруповання обов'язково має померти в порядку відплати. Кровну помсту здійснює, відповідно, будь-хто з членів сім'ї, роду, племені, клану, угруповання, до яких належав убитий. Назва звичаю кровної помсти походить з італійського острова Сардинія і французького Корсика, де так називали цей вид судочинства.

ВЕНДЗИЛОВИЧ МИРОН ДЕМ'ЯНОВИЧ (1919–1992) – радянський український архітектор, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1972). Освіту здобув у Львівській політехніці (1949). Працював у львівській філії «Діпроміст» з 1953, викладав у Львівському інституті прикладного

і декоративного мистецтва з 1964. Автор проектів житлових, громадських, університетських і культових споруд у Західній України, співавтор проектів львівських пам'ятників В. Стефанику (1971), С. Тудору (1981) та ін.

ВЕНДИЧАНИ – селище міського типу (площа – 3,9 км², населення – 4,0 тис. осіб) Могилів-Подільського району Вінницької області України. Вперше згадується в писемних джерелах (XVI ст.), смт (1985), розташоване на території Подільської височини, на горбкуватій поверхні берегів річки Вендичанка (ліва притока Немиї, басейн Дністра), порізаній ярами і балками.

ВЕНДИЧАНСЬКА ДУБИНА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1978), розташований поблизу смт Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької області України. У межах Юрковецького лісництва державного підприємства «Могилів-Подільське лісове господарство» на площі 3,73 км² охороняються дубові ліси на межиріччі лівих приток Дністра – Лядова та Немия, що також мають важливе значення як насіннєва база глоду.

ВЕНЕДИ – найдавніша назва слов'ян, відома з античних джерел. Займали простори від Балтійського моря до Карпат та від Одри до Дніпра, з ними пов'язують пшеворську та зарубинецьку археологічні культури. Припускають, що першим «енетів» згадав Геродот (V ст. до н. е.), перелічуючи племена прибалтійських земель. Вони згадуються у творах Плінія Старшого, Птолемея, Тацита (I–II ст.), пізніше – Йордана (VI ст.). Займалися землеробством, скотарством, мисливством, рибальством і збиральництвом.

ВЕНЕДИКТОВ ЛЕВ МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1924) – радянський український хоровий диригент, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1976), народний артист України (1979), Герой України (2004). Освіту здобув у Київській консерваторії (1949). Диригент ансамблю пісні і танцю Північнокавказького військового округу (1947–1954), хормейстер (1954–1967), диригент (1967–1970), головний хормейстер (1972–1986), директор Київського театру опери та балету ім. Т. Шевченка (1986–1991).

ВЕНЕРА (*лат.* venus – любов) – у римській міфології – спочатку богиня квітучих садів, весни, родючості, зростання і розквіту всіх плодоносних сил природи. Згодом Венеру стали ототожнювати з грецькою Афродітою, а оскільки Афродіта була матір'ю Енея, чиї нащадки заснували Рим, то Венера вважалася не тільки богинею любові і краси, а й прародителькою нащадків Енея і покровителькою римського народу. Символами богині були голуб і заєць (як знак плодючості), а з рослин їй були присвячені мак, троянда і мирт.

ВЕНЕРА – друга внутрішня планета Сонячної системи з періодом обертання 224,7 земних діб, названа на честь богині любові з римського пантеону. Третій за яскравістю об'єкт на небі Землі (після Сонця і Місяця), що досягає максимальної яскравості перед сходом або після заходу Сонця, завдяки чому також називається ранковою або вечірньою зіркою. Класифікується як подібна до Землі планета, має схожі до неї розміри, силу тяжіння, склад та атмосферу, утворену переважно вуглекислим газом.

ВЕНЕРА – серія радянських автоматичних міжпланетних космічних апаратів для вивчення планети Венера і космічного простору. Початковий недолік достовірної інформації про такі параметри, як температура і тиск, ускладнював процес дослідження планети і перші апарати навіть мали запас плавучості. Апарати «Венера-1–16» запускалися у 1961–1983, перші польоти були невдалі. Апарати «Венера-9–10» здійснили посадку (1975) на денній поверхні Венери і передали на Землю перші фотографії планети.

ВЕНЕРА ДЖЕНКІНСА (ВЕНЕРА БАРБЕРІНІ) – римська скульптура з каррарського мармуру богині кохання Венери (I–II ст.), продана (2002) на аукціоні в Лондоні британською родиною Річарда Комптона за 11,7 млн доларів США. Подібні зображення Венери вважаються римськими копіями зі статуї Афродіти Кнідської, створеної грецьким скульптором Праксителем (IV ст. до н. е.). Скульптура придбана на замовлення катарського шейха.

ВЕНЕРА З ДЗЕРКАЛОМ (*ісп.* La Venuş del espejo) – картина іспанського художника Дієго Веласкеса (1599–1660), що зображує напівлежачу оголену Венеру, яка дивиться у дзеркало, утримуване перед нею Амуром. Вважається створеною (бл. 1647–1651) під час візиту до

Італії, тому що інквізиція в Іспанії забороняла малювати оголене жіноче тіло. Це єдине вціліле зображення оголеного жіночого тіла пензля Веласкеса. Картина зберігається з 1906 в Лондонській національній галереї.

ВЕНЕРА МІЛОСЬКА — мармурова статуя богині Афродіти, датована бл. 150 до н. е. Статуя (зріст 164 см, пропорції 86 × 69 × 93 см) вважається ідеалом краси жіночого тіла. Знайдена (1820) в кам'яному склепі на присадибній ділянці грецьким селянином Йоргосом Кентротасом з острова Мілос. Статуя була вкрадена за наказом французького посла в Стамбулі маркіза де Рів'єра, подарована королю Людовікові XVIII (1821) і нині експонується в паризькому Луврі (Франція).

ВЕНЕРА УРБІНСЬКА — одна з найвідоміших картин італійського художника Вечелліо Тиціана (бл. 1480/1485–1576). Написана на замовлення герцога Урбінського Гвідобальдо II делла Ровере, а можливими прототипами вважаються юна наречена Гвідобальдо Джулія Вара або коханка живописця, зображена ним щонайменше на трьох полотнах. На передньому плані картини в розкішних інтер'єрах палацу зображена молода гола жінка, що лежить, тримаючи у правій руці квіти, і дивиться прямо в очі глядачеві.

Венера Мілоська

ВЕНЕРА-ЕКСПРЕС (VENUS EXPRESS) — космічний апарат Європейської космічної агенції, що мав на меті вивчення Венери. Стартував до Венери (9 листопада 2005) за допомогою ракетоносія «Союз-ФГ» з міжпланетною станцією «Венеріанський Експрес», вийшов на орбіту навколо Венери (11 квітня 2006) і вперше сфотографував південний полюс планети. Тестові фотографії з низькою роздільною здатністю були отримані за допомогою спектрометра «VIRTIS» з висоти 206 452 км над поверхнею.

ВЕНЕРИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ — інфекційні хвороби, що передаються переважно статевим шляхом (сифіліс, гонорея, м'який шанкр, паховий лімфогранулематоз тощо), на які однаково хворіють чоловіки і жінки. Практично завжди передається при незахищеному статевому контакті (вагінальному, анальному та оральному), в дуже рідкісних випадках передача відбувається контактним шляхом (наприклад, сифіліс).

ВЕНЕРН (*швед.* Vanern) — озеро в південній частині Швеції, найбільше в країні і третє в Європі, розташоване на висоті 44 м. Площа — 5650 км^2, об'єм — 153 км^3, довжина — 140 км, максимальна ширина — до 80 км, середня глибина — 27 м, найбільша — 106 м, площа водозбірного басейну — бл. 46,8 тис. км^2. Замерзає з грудня до квітня, але льодостав нестійкий. Займає грабен, утворений після останнього льодовикового періоду (10 тис. р. тому). Найбільші острови: Колландсе (61 км^2), Торсе (60 км^2) і Хаммаре (47 км^2).

ВЕНЕРОЛОГІЯ — розділ клінічної медицини, що вивчає причини, механізми розвитку, прояви, методи діагностики, лікування і профілактики інфекційних хвороб, що передаються переважно статевим шляхом (венеричні хвороби, назва походить від богині любові у стародавніх римлян — Венери). Згадки про ці хвороби виявлені в єгипетських папірусах і китайських джерелах (III–II тис. до н. е.), а у самостійну дисципліну венерологія виділилася (наприкінці XV ст.), коли в Європі почалася пандемія сифілісу.

ВЕНЕСУЕЛА (БОЛІВАРІАНСЬКА РЕСПУБЛІКА ВЕНЕСУЕЛА) — держава на півночі Південної Америки на узбережжі Карибського моря, що також включає бл. 70 островів (найбільший — Маргарита), межує з Гайаною, Бразилією і Колумбією. Площа — 916,45 тис. км^2, населення — 29,3 млн

осіб, столиця – Каракас. Незалежність від Іспанії здобула (1830) після повстання Симона Болівара. Федеративна республіка, офіційна мова – іспанська, грошова одиниця – венесуельський болівар. Країна гір, рівнин і лісів, клімат екваторіальний.

ВЕНЕЦІАНОВ ОЛЕКСІЙ ГАВРИЛОВИЧ (1780–1847) – російський художник, один з основоположників побутового жанру в російському живописі, академік Петербурзької академії мистецтв (1811). Створив ідеалізований поетичний образ селянського життя, передавав красу російської природи, багато писав з натури, зображував побутові сцени, портрети селян: «Гумно» (1923), «Крестьянка с васильками», «На жатве. Лето» (1820-ті), «Захарка» (1825). Заснував приватну сільську художню школу (1820).

ВЕНЕЦІАНОВСЬКА ШКОЛА – коло художників, що склалося навколо російського живописця Олексія Венеціанова (1780–1847), які працювали переважно в «селянському» жанрі. Почала формуватися після виходу художника у відставку (1819), коли він з родиною оселився в с. Сафонкове Тверської губернії (Росія). Там він організував власну художню школу, в якій за два десятиліття навчалися понад 70 осіб. Роботи учнів О. Венеціанов експонував разом зі своїми на академічних виставках.

ВЕНЕЦІАНО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ (XV–XVIII СТ.) – сім різних за тривалістю і кровопролиттям війн (1463–1479, 1499–1502, 1538–1540, 1570–1573, 1645–1669, 1684–1699, 1714–1718), спричинених турецькою експансією на Балканах і в Східному Середземномор'ї, частина території яких входила у володіння Венеціанської республіки. Два з половиною століття війн призвели до втрати Венецією майже всіх володінь у цих регіонах, підірвали її торгівлю і викликали економічний та військово-політичний занепад.

ВЕНЕЦІАНСЬКА ГАЛЕРЕЯ АКАДЕМІЇ (GALLERIE DELL'ACCADEMIA) – художній музей на південному березі Великого каналу Венеції (Італія), де зберігається найбільша колекція венеціанського живопису (XIV–XVIII ст.). Заснована (1750) венеціанським Сенатом як школа живопису, скульптури й архітектури, з метою створення такого навчального закладу, що перетворить Венецію на один із центрів художньої освіти Італії. Перетворена з художньої школи на музей (1800-ті), який поступово збільшував свої фонди.

ВЕНЕЦІАНСЬКА ШКОЛА ЖИВОПИСУ – одна з головних італійських живописних шкіл, що існувала в області Венето впродовж кількох століть з центром у Венеції, а найбільшого розвитку набула в XV–XVI ст. Для неї характерне переважання живописних творів, яскраві колористичні рішення, поглиблене володіння пластично виразними можливостями олійного живопису. Найважливішими представниками школи були: Паоло Венеціано, Джованні Белліні, Джорджоне, Карпаччо, Паоло Веронезе, Тиціан та ін.

ВЕНЕЦІАНСЬКИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ (Mostra Internazionale d'Arte Cinematografica) – найстаріший щорічний кінофестиваль в світі (повна назва – Міжнародна виставка кінематографічного мистецтва), заснований (1932) за ініціативи Беніто Муссоліні (1888–1945) як кінематографічна частина Венеціанського бієнале, проводиться у вересні на острові Лідо в Венеції (Італія). Головний приз – «Золотий лев». У конкурсі повнометражні художні фільми, не демонстровані за межами країни-виробника і не залучені до ін. фестивалів.

Емблема Венеціанського кінофестивалю

ВЕНЗЕЛЬ – поєднання в одне зображення початкових букв імені та прізвища якоїсь особи, що виконується в більшості випадків за допомогою в'язі між зазвичай прописними буквами. Якщо літери належать одній особі, то вензель простий, а з ініціалів кількох осіб – складний. Вензель може прикрашатися короною, вінком, щитом тощо. Для монархів вензелі часто складаються з початкових букв імені і титулу, до яких іноді додається

цифра, що означає, якому з монархів одного імені він належить.

Вензель

ВЕНСАН (VINCENT) ФРАНСУА-АНДРЕ (1746–1816) – французький художник. Навчався у батька художника Франсуа-Елі Венсана (1708–1790), виборов Римську премію (1768), удосконалював майстерність у Французькій академії (1771–1775). Придворний художник короля Людовіка XVI (1790), професор Королівської академії живопису і скульптури (1792). Співзасновник французької Академії витончених мистецтв (1795). Автор багатьох портретів, сюжетних картин, зокрема на історичні теми.

ВЕНТЕР (VENTER) – величезний алмаз вагою 511,25 карата, видобутий у кімберлітовій трубці в Південній Африці (1951). З нього було виготовлено 32 діаманти різного розміру і форми.

ВЕНТИЛЬ (КЛАПАН ЗАПІРНИЙ) – конструктивний тип арматури для повного перекриття витрати рідини, пари або газу в деяких технічних пристроях. Для перекриття робочого середовища запірний орган переміщується зворотно-поступально уздовж центральної осі ущільнювальної поверхні корпусу. У духових музичних інструментах вентилем називається рід клапана, що застосовується для регулювання висоти звуку.

ВЕНТИЛЯТОР (*лат.* ventilo – вію, махаю) – пристрій для подачі повітря або ін. газу під тиском. Використовуються для переміщення повітря, зокрема вентиляції приміщень, охолодження обладнання, повітропостачання процесу горіння (повітродувки і димососи), транспортування аеросумішей трубопроводами тощо. Складається з ротора, на якому закріплені лопаті, що під час обертання ротора, стикаючись із повітрям, відкидають його. Розрізняються осьові, відцентрові й діаметральні типи вентиляторів.

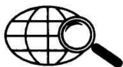
ВЕНТУРА (VENTURA) ЛІНО (1919–1987) – французький кіноактор (ролі у 82 фільмах), італієць за походженням. Професійно займався боксом і реслінгом. Дебютував у кіно в гангстерському фільмі «Не чіпай здобич» (1954). Здобув популярність, знімаючись у французьких фільмах, найбільш популярні: «Ліфт на ешафот» (1957), «Шукачі пригод» (1966), «Пригода – це пригода» (1972), «Зануда» (1973), «Прощавай, поліцейський» (1975), «Дотик медузи» (1978), «Недільні коханці» (1980), «Знедолені» (1982) та ін.

ВЕНТУРІ (VENTURI) РОБЕРТ (нар. 1925) – американський архітектор, один із основоположників постмодернізму. Освіту здобув в архітектурній школі Принстонського університету (1950) і Американській академії в Римі (1956). Віддає перевагу в архітектурі гібридним, викривленим, невизначеним, суперечливим, двозначним формам, шукає життєвість (з характерною хаотичністю) і безліч значень. Його книги «Складності і суперечності в архітектурі» (1967) й «Уроки Лас-Вегаса» (1972) створили теоретичну основу постмодернізму в архітектурі.

ВЕНТЦЕЛЬ КОСТЯНТИН МИКОЛАЙОВИЧ (1857–1947) – російський педагог, теоретик і пропагандист вільного виховання. У студентські роки за участь у революційному русі відбував ув'язнення (1885–1887). Власну педагогічну концепцію, що виражала протест демократичної російської інтелігенції проти задушливої атмосфери, що панувала в суспільстві і школі при самодержавстві, сформулював у книжці «Боротьба за вільну школу» (1906). Автор твору «Етика і педагогіка творчої особи» (1912).

ВЕНЧУРНІ ОПЕРАЦІЇ (*англ.* venture – ризиковане підприємство) – грошові операції та операції з цінними паперами, пов'язані з кредитуванням і фінансуванням технічних нововведень, наукових досліджень і розробок, впровадженням винаходів і відкриттів. Такі операції проводяться в основному інноваційними банками для фінансування нових, зростаючих компаній або компаній на межі банкрутства і пов'язані з високим ризиком.

ВЕПСИ – нечисленний (бл. 8,5 тис. осіб) фіно-угорський народ (застаріла назва – чудь), що

мешкає на північному сході Європи трьома окремими групами між озерами (Ладозьким, Онезьким і Білим) у Карелії, Вологодській і Ленінградській областях Росії. Розмовляють вепською (три діалекти: північний, близький до мови карелів, середній і південний) і російською мовами. Сповідують переважно православ'я. Антропологічно належать до біломорсько-балтійського типу великої європеоїдної раси.

ВЕРАНДА – неопалюване продовження будинку (вбудоване або прибудоване приміщення), зазвичай засклене і вкрите дахом, що не має обмеження за глибиною. Вважається, що слово «веранда» прийшло в європейські мови з індійських.

ВЕРБА (*лат.* Salix) – рід дерев, кущів або напівкущів родини Вербові (Salicaceae). Деякі види мають і деревну, і кущову форми. Мають товсті, нерівні стовбури, вкриті грубою тріщинуватою корою, широкі, шатроподібні, інколи пірамідальні крони. Листки черешкові, почергові з цілісними, інколи лопатевими листковими пластинками. Поширені по всій Україні, крім гірських масивів Карпат і Криму, один з українських народних символів, оспіваний у низці художніх і народних творів, сировина для плетених виробів.

ВЕРБАЛІЗМ (*лат.* verbalis – словесний) – психологічний синдром, що складається в дошкільному віці і характеризується різким переважанням розвитку вербальної сфери (усної мови, словесної пам'яті) над ін. сторонами психічного розвитку. Притаманний розумово відсталим дітям, яких навчали виключно у мовній формі, але може сформуватися й у нормальної дитини, якщо дорослі зосереджують зусилля виключно на мовній сфері (вчать з дитиною багато віршів, рано починають вчити читати і писати тощо).

ВЕРБАТІМ (ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ТЕАТР) (*лат.* verbatim – дослівно) – вид театральної вистави, який поширився на межі XX–XXI ст. («широко відомий у вузьких колах»). Для створення вистави творча група вибирає тему і здійснює опитування реальних людей, яких вирішено опитати саме для цієї вистави. З фрагментів диктофонних записів цих опитувань зазвичай і складається п'єса, тобто з реальних монологів та діалогів звичайних людей, які актори під час вистави відтворюють на сцені.

ВЕРБЕЦЬКА ТОВТРА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1996) поблизу с. Гуменці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. На площі 0,093 км^2, що входить до складу національного природного парку «Подільські Товтри», охороняється ділянка степової рослинності (цибуля подільська, гірська та жовтувата, молодило руське і волошка тощо), розташована на чотирьох гостроверхих мальовничих горбах (товтрах) заввишки 60 м, розташованих перпендикулярно до основного Товтрового пасма.

ВЕРБИЦЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1815–1870) – український композитор, хоровий диригент, священик. Освіту здобув у Львівській духовній семінарії. Автор багатьох (бл. 140) різнопланових композицій, зокрема великомасштабних світських і церковних хорових творів, оркестрових робіт і симфоній, камерних творів і романсів тощо. Найвідомішим твором є музика до пісні «Ще не вмерла Україна» (1865) на слова Павла Чубинського, що згодом стала Державним гімном України.

ВЕРБИЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МАТВІЙОВИЧ (1875–1958) – російський і радянський архітектор, інженер і педагог. Освіту здобув у Петербурзькому інституті цивільних інженерів (1898). Працював архітектором в управлінні Південно-Західної залізниці (1901–1933). Викладач Київських архітектурного, художнього та інженерно-будівельного інститутів (1919–1958), один із фундаторів Академії архітектури УРСР. Розробник проекту Київського вокзалу та паровозних депо, міських станцій, навчальних закладів тощо.

ВЕРБІСТИ (ЗГРОМАДЖЕННЯ БОЖОГО СЛОВА) (*лат.* Societas Verbi Divini) – місіонерське релігійне товариство римо-католицької церкви, засноване у Стейлі в Нідерландах (1875) єпархіальним священиком Арнольдом Янссеном (1837–1909) переважно з німецьких священиків і релігійних емігрантів. Почало направляти місіонерів (1880–1890-ті) до Китаю, Африки, Полінезії, Південної Америки. Одна з 23 автономних церков (понад 6100 священиків і ченців), найбільша місіонерська громада в католицькій церкві.

ВЕРБЛЮДИ (*лат.* Camelus) – рід великих парнокопитних жуйних ссавців з родини Верблюдові (Camelidae). Маса дорослого становить

500–800 кг, живуть до 40 р. Існує 2 види – двогорбий і одногорбий верблюди. Пристосовані до життя в безводній місцевості (можуть довго обходитися без води, втрачаючи до 40 % ваги тіла) зі значним коливанням добових температур (густе хутро призначене для захисту від денної спеки і нічного холоду). Не пітніють і втрачають малу кількість рідини з випорожненнями.

ВЕРБОЗІЛЛЯ (*лат.* Lysimachia) – багаторічна трав'яниста рослина родини Первоцвіті (Primulaceae). Кореневище повзуче, стебло просте або розгалужене, заввишки до 200 см, прямостояче, листки супротивні, квітки двостатеві, правильні, в густих пірамідально-волотистих суцвіттях. Використовують траву, зібрану під час цвітіння (червень – липень). Росте на вологих місцях, в чагарниках, на болотах, берегах водойм по всій території України. Настій трави має бактерицидні, в'яжучі і протизапальні властивості.

ВЕРВЕС ГРИГОРІЙ ДАВИДОВИЧ (1920–2001) – радянський український літературознавець, критик, член-кореспондент АН УРСР (1978). Освіту здобув в Об'єднаному Українському університеті (1942) в Кизил-Орді (Казахська РСР). Працював в Інституті літератури АН УРСР з 1945. Дослідження з історії слов'янських літератур, автор праць «А. Міцкевич в українській літературі» (1955), «Ю. Словацький і Україна» (1959), «Тарас Шевченко і Польща» (1964), «М. Рильський у колі слов'янських поетів» (1972) та ін.

ВЕРВИЦЯ – застаріла церковнослов'янська назва чоток або вузликового їх різновиду, традиційного для православної церкви. За переказами створена Василем Великим і спочатку не замикалася в кільце – мотузка з нав'язаними на ній 103 вузлами для рахування молитов неписьменними ченцями. Читання певної кількості молитов за вервицею замінювало спільне богослужіння. Пізніше назва використовувалася для позначення чоток різної конструкції: ремінних, з нанизаними на нитку зернами.

ВЕРГА (VERGA) ДЖОВАННІ КАРМЕЛО (1840–1922) – італійський письменник-реаліст. Служив у національній гвардії (1860–1864). Вважається засновником веризму (натуралізму), основного напряму італійської літератури середини XIX ст. Широко відомий творами, що описують життя на Сицилії: романи «Родина Малаволья» і «Дон Джезуальдо» (1889), збірка оповідань «Життя серед полів» («Причуда», «Вовчиця», «Селянське благородство») (1880), повісті «Ерос», «Справжня тигриця», «В лагунах» тощо.

ВЕРГІЛІЙ (VERGILIUS) (ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН) (70–19 до н. е.) – римський поет-ідеаліст, один із титанів античної літератури. Автор збірки «Буколіки» («Пісні пастухів») (42–38 до н. е.) – намагання втечі від Римської республіки, що занепадає, в ідилічний світ життя пастухів, дидактичної поеми «Георгіки» («Поема про землеробство») (36–29 до н. е.) з пошуками «мирного життя» в праці селянина, та поеми «Енеїда» з оповідями про мандри і війни троянця Енея, який виступає предтечею імператора Августа.

ВЕРГУЛІВКА – селище міського типу (площа – 0,69 км^2, населення – 1,3 тис. осіб), підпорядковане Брянківській міськраді Луганської області України. Засноване у зв'язку з будівництвом шахти «Вергулівська» (1956), смт (1959), розташоване на крутому схилі долини правого берега річки Лозова (права притока Луганки), у центральній частині Донецького кряжа, на абсолютних висотах 230–285 м.

ВЕРДЕНСЬКА БИТВА (1916) – одна з найбільш кровопролитних і найбезглуздіших військових операцій Першої світової війни (21 лютого – 18 грудня 1916) під містечком Верден (на північному сході Франції), що увійшла в історію як «верденська м'ясорубка». Німецьким військам, що перейшли в наступ у напрямку на Париж, протистояло англо-французьке військо. За час битви лінія фронту коливалася в межах кількох км, а ворожі сторони втратили бл. 1 млн вояків (з яких до 430 тис. вбитими).

ВЕРДЕР БРЕМЕН (WERDER BREMEN) – німецький професійний футбольний клуб із Бремена, заснований (1899) групою з 16 учнів вищої школи. Один із титулованих клубів (Sportverein Werder Bremen) Бундесліги: чемпіон (1965, 1988, 1993, 2004) і володар Кубка (1961, 1991, 1994, 1999, 2004, 2009) Німеччини, володар Кубка володарів кубка УЄФА (1992), Кубка Інтертото (1996) і фіналіст Кубка УЄФА (2009). Виступає на «Верезштадіоні» (43 500 глядачів), форма зелена, гостьова – біла.

ВЕРДІ (VERDI) ДЖУЗЕППЕ ФОРТУНІНО ФРАНЧЕСКО (1813–1901) – італійський композитор, один із засновників світового оперного репертуару. Здобув приватну музичну освіту, не прийнятий до Міланської консерваторії (1832) з вікових обмежень. Автор опер: «Набукко» (1842), «Ломбардці» (1843), «Ернані» (1844), «Жанна д'Арк» (1845), «Корсар» (1848), «Ріголетто» (1851), «Трубадур» (1853), «Травіата» (1853), «Бал-маскарад» (1859), «Дон Карлос» (1867), «Аїда» (1871), «Отелло» (1887), «Фальстаф» (1893) та багатьох ін.

ВЕРЕЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1790) – угода між Росією і Швецією, що офіційно завершила російсько-шведську війну (1788–1790). Підписана (14 серпня 1790) на мисі Вяряля (у тодішніх російських документах використовувалося написання Вереля), нині с. Вяряля біля м. Коувола (Фінляндія). Серед умов безстрокового договору: відновлення «вічного миру», незмінність довоєнних кордонів, звільнення полонених, встановлення правил салютування флотів, безмитна закупівля Швецією хліба в російських портах.

ВЕРЕМЄЄВ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ (нар. 1948) – радянський український футболіст (півзахисник) і тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1975), заслужений тренер УРСР (1986). Відомий виступами за «Динамо» Київ, де (1968–1982) провів 310 матчів (забив 33 голи). Чемпіон СРСР (1974, 1975, 1977, 1980, 1981), володар Кубка СРСР (1974, 1978, 1982, 1985, 1986, 1988), Кубка кубків УЄФА (1975), Суперкубка УЄФА (1975). Тренував збірні ОАЕ (1991–1992), Кувейту (1994–1996) та України з 1997.

ВЕРЕС (*лат.* Calluna) – вічнозелений дуже розгалужений кущик родини Вересові (Ericaceae). Стебло тонке, заввишки 30–60 см, розпростерте, легко вкорінюється, з прямостоячими густими (голими або трохи пухнастими) гілочками. Листки супротивні, дрібні (1,5–3 мм завдовжки, 0,4–0,7 мм завширшки), коротко-лінійно-ланцетні. Квітки правильні, дрібні, пониклі, в однобоких довгих китицях. Поширена на Поліссі і в лісостепу, медоносна, кормова, лікарська, фарбувальна і декоративна рослина.

ВЕРЕС ГАННА ІВАНІВНА (нар. 1928) – радянська українська майстриня декоративного мистецтва (художнє ткацтво), лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1968), заслужений майстер народної творчості УРСР (1977), народний художник України (1995). Автор орнаментальних рушників, присвячених Т. Шевченку (1966–1968), репродукціями яких проілюстрований «Кобзар» (1971); декоративних панно «Пам'ять полум'яних літ», «Квітни, Україно!», «Мамина вишня», «Спалах-трагедія Чорнобиля» (1987).

ВЕРЕСАЄВ ВІКЕНТІЙ ВІКЕНТІЙОВИЧ (при народженні – **СМІДОВИЧ**) (1867–1945) – російський радянський письменник, лауреат Сталінської премії (1943). Освіту здобув у Петербурзькому (1888) і Дерптському (1894) університетах. Працював лікарем у Тулі, Петербурзі й Москві. Автор повістей про пошуки інтелігенції на межі XIX–XX ст.: «Без дороги» (1895), «Поветрие» (1897), «Записки врача» (1901), «На повороте» (1902), критико-філософських творів про Ф. Достоєвського, Л. Толстого, О. Пушкіна, М. Гоголя тощо.

ВЕРЕСАЙ ОСТАП МИКИТОВИЧ (1803–1890) – український кобзар, виконавець народних пісень. Народився в сім'ї кріпака, незрячий батько заробляв грою на скрипці. У чотирирічному віці втратив зір, переймав мистецтво співу та гри на кобзі, навчаючись у кількох кобзарів. Понад сорок років мандрував містами і селами Малоросії, співав героїко-епічних, сатирично-гумористичних і духовних пісень, вважався блискучим імпровізатором. Похований у с. Сокиринці, Чернігівська область (Україна).

ВЕРЕТЕНО – приладдя для ручного прядіння пряжі, один із найдавніших засобів виробництва. Являє собою дерев'яну точену паличку, витягнуту у вістря на верхньому кінці і потовщену до нижньої третини. За схожістю з нею багато

Веретено

в цілому циліндричних виробів (загострених з кінців і злегка розширених посередині) називаються веретеноподібними. Веретено, прядка і пов'язані з ними дії є символами життя, його плинності і безперервності часу.

ВЕРЕЦЬКИЙ ПЕРЕВАЛ – перевал в Українських Карпатах через Вододільний хребет, що також називається Ворітський, або перевал Руські Ворота. Розташований на межі Закарпатської і Львівської областей України, на вододілі річок Стрий і Латориця, на висоті 841 м, південний схил перевалу крутий, а північний – більш пологий. Вважається священним місцем для угорців, бо саме цим шляхом угорські племена на чолі з Арпадом прийшли (895) в Європу та оселилися в Паннонії (на Тисо-Дунайській низовині).

ВЕРЕЩАГІН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1842–1904) – російський художник-баталіст і літератор. Освіту здобув у Петербурзькій (1863) і Паризькій (1866) академіях мистецтв. У батальних картинах на теми війн у Туркестані (1871–1874), на Балканах (1870–1880-ті), Вітчизняної війни 1812 (1887–1904) драматично відобразив жорстокі будні війни. Багато подорожував світом. Загинув під час російсько-японської війни (1904–1905) в битві під Порт-Артуром від вибуху на броненосці «Петропавловськ».

ВЕРЕЩИЦЯ – річка в Яворівському та Городоцькому районах Львівської області України, ліва притока Дністра. Довжина – 91 км, площа басейну – 955 км^2, середня витрата води – 4,56 м^3/с, ухил – 0,95 м/км, живлення мішане, з переважанням дощового. Починається з джерел на північно-західних схилах Подільської височини. Долина трапецієподібна, місцями V-подібна, завширшки 2–4 км із широкою (1–1,5 км) заплавою. Річище помірно звивисте, на значних ділянках зарегульоване, завширшки 3–20 м.

ВЕРЖБИЦЬКИЙ БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1947) – радянський український кінооператор. Освіту здобув у Київському театральному інституті ім. І. Карпенка-Карого (1977), де викладає з 1992 і завідує кафедрою операторського мистецтва. Оператор-постановник Київської кіностудії ім. О. Довженка, де зняв бл. 20 фільмів: «Миргород и его обитатели» (1983), «Каждый охотник желает знать» (1985), «Филер» (1987), «Две луны, три солнца» (1998), «Тяжелый песок» (2003), «Райские птицы» (2008) та ін.

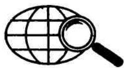
ВЕРИКІВСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1896–1962) – радянський український композитор, педагог, диригент, заслужений діяч мистецтв УРСР (1944). Освіту здобув у Київській консерваторії, де з перервами викладав (до 1960). Диригент Київського (1926–1928) і Харківського (1928–1935) театрів опери та балету, керівник Державної капели «Думка» (1940). Автор понад 400 творів, серед яких опери «Діла небесні» (1931), «Сотник» (1939), «Наймичка» (1943), «Слава» (1961), балет, симфонічні твори тощо.

ВЕРІНГСФОССЕН (*норв.* Voringsfossen) – водоспад на південному заході Норвегії, неподалік від автотраси Осло – Берген, і найбільш відвідуваний у країні. Розташований на річці Б'єрея неподалік від м. Ейдфіорд, вода зривається зі стрімкої кристалічної скелі заввишки 182 м, а найдовший відрізок вільного падіння становить 145 м. Рівень води в річці регулюється за потребами місцевої електростанції, з мінімальною витратою води 12 м^3/с протягом літнього сезону.

ВЕРИФІКАЦІЯ (*лат.* verificatia – підтвердження) – підтвердження відповідності кінцевого продукту визначеним еталонним вимогам, тобто перевірка, спосіб підтвердження будь-яких теоретичних положень, алгоритмів, програм і процедур шляхом їх зіставлення з дослідними (еталонними або емпіричними) даними, алгоритмами і програмами. Підтвердити відповідність кінцевого продукту визначеним вимогам залежно від ситуації можливо за прямими і непрямими характеристиками кінцевого продукту.

ВЕРК (*нім.* werk – споруда, укріплення) – загальна назва різного роду окремих укріплень, що входять до складу фортечних споруд і здатні вести самостійну оборону. Розрізняють верки головної фортечної огорожі й допоміжних будівель: внутрішні, зовнішні або зовнішні та окремі. Також один із компонентів церковного або концертного органа, зазвичай одна клавіатура органа управляє одним верком.

ВЕРЦИНГЕТОРИГ (ВЕРЦИНГЕТОРИКС) (*лат.* Vercingetorix) (82–46 до н. е.) – вождь кельтського племені арвернів у Галлії, ім'я якого гальською мовою означає «повелитель над воїна-

ми». Син вождя арвернів Кельтілла, ймовірно, навчався в Британії у друїдів і служив у римській армії. Під час Галльської війни (58–51 до н. е.) очолив повстання об'єднаних галльських племен проти Цезаря (52 до н. е.). Зазнав поразки в бою під Алезією, полонений, ув'язнений і страчений.

ВЕРЛЕН (VERLAINE) ПОЛЬ МАРІ (1844–1896) – французький поет-символіст. Освіту здобув у паризькому ліцеї Бонапарта (1864). Майстер ліричної поезії, якою передав складний світ почуттів і переживань, надавши віршу тонкої музичності. Автор збірок: «Галантні свята» (1869), «Романси без слів» (1874), написаної у в'язниці, де відбував ув'язнення (1872–1874) за замах на життя Рембо, «Мудрість» (1881), книжки літературно-критичних статей «Прокляті поети» (1884), автобіографічної «Сповідь» (1895).

ВЕРМЕЄР (VERMEER) ЯН (при народженні – **ЯН ВАН ДЕР МЕЄР ВАН ДЕЛФТ**) (1632–1675) – нідерландський художник, майстер побутового живопису і жанрового портрета. Володів унікальною технікою, майстер композиції, зосереджений на зображенні предметного світу і навколишніх людей. Працював над картинами дуже повільно і ретельно, нині достовірно справжніми вважаються 35 його творів: «Звідниця» (1656), «Молочниця» (1658), «Мереживниця» (1664), «Дівчина з перлинною сережкою» (1665) та ін.

ВЕРМЕНИЧ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ (1925–1986) – радянський український композитор, хоровий диригент, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (1976). Освіту здобув у Київській консерваторії (1954). Викладав у школах Києва (1952–1960) і Київському педагогічному інституті (1963–1965). Автор хорів «Дніпро-Славутич», «Клятва батькам», «Світанок», кантати, бл. 200 пісень, серед них: «Чорнобривці», «Іду я росами», «Зіронька донецька», «Я мрію про море», «Ти снишся мені, мамо» та ін.

ВЕРМІШЕЛЬ (*іт.* vermicelli – черв'ячки) – харчовий продукт з прісного тіста у вигляді коротких паличок, різновид макаронних виробів, кругла в перетині і тонша за спагеті. Вважається, що вперше назва і рецепт її приготування наводиться в трактаті «Мистецтво приготування сицилійських макаронів і вермішелі» (бл. 1450), написаному мажордомом папського двору Мартіно да Комо. Крім італійської вермішелі, також відома рисова локшина, популярна в Південно-Східній Азії.

ВЕРМОНТ (VERMONT) – штат у Новій Англії на північному сході США (площа – 24 923 км^2, населення – 621 тис. осіб), 14-й штат у складі союзу, утворений 1791, адміністративний центр – Монтпілієр. Офіційне прізвисько – «Штат Зелених гір», межує зі штатами Нью-Гемпшир, Массачусетс, Нью-Йорк та канадською провінцією Квебек. Довжина штату з півночі на південь – 256 км, ширина – 60–143 км, поділяється на 6 природних районів, від гірського (найвища гора Менсфілд, 1339 м) до низовинного. Клімат помірний, вологий.

ВЕРМУТ (*нім.* wermut – полин) – кріплене вино, ароматизоване різними рослинами. Перше промислове підприємство з випуску вермуту заснував (1786) Антоніо Бенедетто Карпана в Турині. Спочатку вермути робили виключно з білих вин, до яких нині додалися рожеві й червоні. Основним компонентом більшості вермутів є альпійський полин (його частка сягає 50 % всіх ароматизаторів), деревій – 18–20 %, м'ята – 9–11 %, кориця – 10 %, кардамон – 7–8 %, чорна бузина – 5–6 %, мускатний горіх – 3–5 %.

ВЕРН (VERNE) ЖУЛЬ ГАБРІЕЛЬ (1828–1905) – французький письменник, майстер пригодницької літератури, один із засновників наукової фантастики. Автор численних (бл. 80) науково-фантастичних (деякі його наукові ідеї виявилися згодом втіленими в життя), пригодницьких і соціально-утопічних творів, у т. ч. романів: «Із Землі на Місяць» (1865), «Діти капітана Гранта» (1868), «20 000 льє під водою» (1870), «Навколо світу за 80 днів» (1872), «Таємничий острів» (1875), «П'ятнадцятирічний капітан» (1878) та ін.

ВЕРНА ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1876–1966) – український радянський різьбар по дереву, заслужений майстер народної творчості УРСР (1936). За довге творче життя, що пройшло на Київщині, різьбар-самоук створив понад 100 високохудожніх фігур, груп, барельєфів. Особливо різноманітне його різьблення на теми творів Т. Шевченка: портрет-барельєф (1912), кілька погрудних портретів поета (1921–1949) тощо. Також створив портрети І. Котляревського, О. Пушкіна, В. Леніна, М. Щорса, С. Кірова та ін.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (1769–1838) – російський військовий лікар. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії та Московській військово-медичній академії, після якої отримав звання військового лікаря. Брав участь у славнозвісному поході на чолі з Олександром Суворовим до Італії (1799), де згодом потрапив у полон до французів. Лікував поранених французів, за що отримав орден Почесного легіону. Після Вітчизняної війни (1812) працював у Київському військовому шпиталі.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1863–1945) – російський, український і радянський філософ, природознавець, мислитель, академік Петербурзької АН (1912), лауреат Сталінської премії (1943). Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1885). Один із засновників Української Академії наук та її перший президент (1919), засновник наукової бібліотеки в Україні (названа його ім'ям). Засновник і директор Біогеохімічної лабораторії при АН СРСР (1927–1945) в Москві, автор понад 700 наукових творів.

ВЕРНЕР (WERNER) АЛЬФРЕД (1866–1919) – швейцарський хімік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1913). Освіту здобув у Федеральному технологічному інституті (1889) у Цюриху, де працював професором і керівником хімічної лабораторії. Опублікував основну працю «Про будову неорганічних сполук» (1893), у якій запропонував координаційну теорію будови комплексних з'єднань, засновану на декількох постулатах (постулати Вернера), що лягла в основу хімії комплексних сполук.

ВЕРНІСАЖ (*фр.* vernissage – покриття лаком) – відкриття художньої виставки в урочистій обстановці, на якому присутні спеціально запрошені особи. Назва народилася з традиції французьких художників напередодні відкриття власних виставок для більшого візуального ефекту покривати картини лаком.

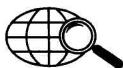
ВЕРНЬЄ (VERNIER) П'ЄР (1580–1637) – французький математик. Відомий як винахідник вимірювального інструмента (1631), названого його ім'ям «верньєр» (ноніус, або шкала-ноніус). Являє собою допоміжну шкалу, що встановлюється на різних вимірювальних приладах та інструментах і слугує для більш точного визначення кількості часток поділок. Зазвичай має ті самі 10 поділок, що й основна шкала, але завдовжки дорівнює лише 9 її поділкам, що допомагає оку набагато точніше помічати збіг поділок.

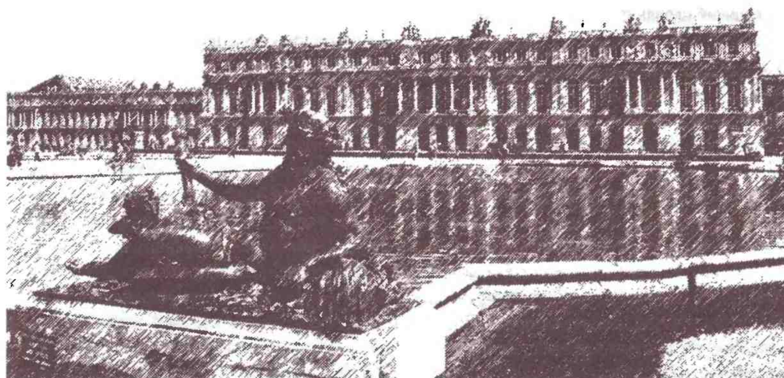
ВЕРОНЕЗЕ (VERONESE) ПАОЛО (при народженні – **ПАОЛО КАЛЬЯРІ**) (1528–1588) – італійський живописець епохи Відродження, представник венеціанської школи. Святкові, світські за духом картини, панно і розписи вирізняються органічним зв'язком з архітектурою, розмахом композиції, вишуканістю навколишнього колориту, зокрема: фрески вілли Барбаро-Вольпі в Мазері (бл. 1561), «Шлюб у Кані Галілейській» (1563), «Битва біля Лепанто» (1571), «Бенкет у будинку Левія» (1573), «Христос і сотник» (1570-ті) та ін.

ВЕРОНІКА (*лат.* Veronica) – найбільший рід квіткових рослин родини Подорожникові (Plantaginaceae), що налічує 300–500 видів. Одно- та багаторічні трави, іноді напівкущі, поширені в усіх частинах світу, переважно в помірних і холодних областях Євразії, включаючи високогір'я та Арктику. Характеризуються дрібними квітками з двома тичинками, зібраними в різні колосоподібні, зонтикоподібні й волотисті суцвіття. Назву роду запровадив (1542) німецький ботанік Леонард Фукс (1501–1566) на честь Св. Вероніки.

ВЕРРОККЬО (VEROCCHIO) АНДРЕА ДЕЛЬ (при народженні – **АНДРЕА ДІ МІКЕЛЕ ЧОНІ**) (1435–1488) – італійський скульптор, живописець і ювелір раннього Відродження, один з учителів Леонардо да Вінчі. Автор надгробків Джованні і П'єро Медичі (1472) у Флоренції, статуї «Давид» (1473–1475), кінного пам'ятника Б. Коллеоні (1479–1488) у Венеції, скульптурних портретів. Його живопис вирізняється точністю малюнка, ретельністю моделювання форм, панорамністю пейзажних фонів – «Хрещення» (1470-ті).

ВЕРСАЛЬ (VERSAILLES) – палацово-парковий ансамбль у передмісті Парижа (Франція), колишня резиденція французьких королів (1666–1789). Споруджувався під керівництвом Людовіка XIV з 1661 і став художньо-архітектурним вираженням ідеї абсолютизму. Здобув статус музею і відкритий для публіки (1801), на музей перетворився весь архітектурний комплекс Версаля (1830), у королівському палаці відкрито Музей історії Франції (1837). Об'єкт (1979) Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Версаль

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1919) – підписаний у Версалі (28 червня 1919) державами-переможницями у Першій світовій війні (США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією тощо) і переможеною Німеччиною. Крім територіальних поступок Німеччина взяла зобов'язання: сплатити репарації, обмежити збройні сили 100-тисячною сухопутною армією, передати переможцям частину флоту; скасувати обов'язкову військову службу. Невід'ємною частиною договору був статус Ліги Націй.

ВЕРСЕТ (*фр.* verset – віршик) – невелика п'єса для органа в бароковій музиці, зазвичай поліфонічного складу. З'явилися в католицькому богослужінні (XVI ст.) з практики альтернативного виконання псалмів і пісень біблійних, а також строфічних форм григоріанського хоралу. З окремих версетів сформувалися великі за масштабом цикли п'єс, що пізніше дістали назву органної меси. Заміна окремих віршів музикою на органі стала звичною в першій третині XVI ст. Заборонені папою римським (1903).

ВЕРСТА – давня російська одиниця виміру відстані (до прийняття метричної системи мір). Одна верста дорівнює 500 сажням або 1066,781 м (або відповідає 3500 англійським футам початку XX ст., трохи коротшим від теперішніх). Відома з документальних джерел (XI ст.), неодноразово змінювалася залежно від числа сажнів, що входили до неї (500–750), та величини сажня. За уложенням Олексія Михайловича (1649) встановлена верста 1 тис. сажнів, а згодом (XVIII ст.) – шляхова верста 500 сажнів.

ВЕРСТАК (*нім.* werkstatt – майстерня) – робочий стіл для обробки вручну виробів з металу, дерева та ін. матеріалів. Верстаки зазвичай обладнані різними приладдями (наприклад, упорами, лещатами тощо) та ящиками для зберігання інструменту і матеріалів. За видами робіт розрізняють столярні верстаки для обробки дерев'яних виробів і слюсарні – для обробки виробів з металу. Одномісні верстаки мають висоту 0,8–0,9 м, ширину 0,7–0,8 м, довжину 1,2–1,5 м.

ВЕРСТАТ – стаціонарна машина, що використовується зазвичай у промисловості для обробки різноманітних матеріалів і виготовлення продукції. Поділяються на: металорізальні (токарний, фрезерний, розточувальний, плоскошліфувальний, стрічко-пильний, на магнітній основі, рейкорізальний, рейкосвердлильний, рейкошліфувальний, заточувальний, свердлильний), деревообробні (рейсмусовий тощо), каменерізні та ін. верстати (з програмним управлінням, друкарські, ткацькі тощо).

ВЕРСТАТОБУДУВАННЯ – провідна галузь машинобудування, що створює для всіх галузей господарства металообробні та деревообробні верстати, автоматичні і напівавтоматичні лінії, комплексно-автоматичні машинобудівні виробництва для виготовлення машин, обладнання та виробів з металу та ін. конструкційних матеріалів, ковальсько-пресове, ливарне

і деревообробне обладнання. Поява перших верстатів (XVIII ст.) пов'язана з розвитком капіталістичного виробництва і підприємств заводського типу.

ВЕРСТКА — процес (у видавничій справі та поліграфії) формування сторінок (смуг/макетів) видання шляхом компонування текстових і графічних елементів, а також результат цього процесу (власне смуги). У часи металевого набору верстка включала комплектацію текстових рядків і кліше ілюстрацій, обкладку цих елементів пробільними матеріалами, лінійками і т. ін. З розвитком цифрових технологій верстку здійснюють на комп'ютерах за допомогою низки спеціальних програм.

ВЕРТЕБА ПЕЧЕРА — геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1971) неподалік с. Більче-Золоте Борщівського району Тернопільської області. Об'єктом охорони є карстова печера (загальна довжина ходів — 7820 м) на лівому березі річки Серет (ліва притока Дністра), утворена в гіпсових відкладах. Являє собою лабіринт широких галерей і вузьких перемичок, більшість яких заповнена мулом, трапляються натічні кірки, подекуди невеликі сталактити, рештки матеріальної культури, починаючи від палеоліту.

ВЕРТЕБРОЛОГІЯ — окремий розділ ортопедії, який займається діагностикою та лікуванням захворювань хребта і дозволяє пацієнтові позбутися патології, що раніше вважалася справою лікаря-невролога. У компетенції лікаря-вертебролога перебувають такі захворювання: грижа міжхребцевого диска, спинальний стеноз, остеохондроз, спонділолістез, синдром кінського хвоста, сколіоз та деякі ін. Лікування захворювань хребта проводиться консервативними або оперативними методами.

ВЕРТЕП (*слов'ян.* печера) — мандрівний театр маріонеток, що походить від західноєвропейської середньовічної релігійної містерійної драми, яка поширилася на польських землях (XVII ст.) і була сприйнята українським населенням (переважно греко-католиками). Сюжети різдвяних вертепів зазвичай подібні: цар Ірод дізнається від волхвів, що народився Христос, кличе воїна, наказуючи вбити всіх віфлеємських дітей, але за цей злочин смерть відрубує Іродові голову, а чорти тягнуть його в пекло.

ВЕРТИКАЛЬ — серія радянських одноступінчатих геофізичних ракет для реалізації міжнародної програми співробітництва в галузі дослідження і використання космічного простору (Інтеркосмос); країни-учасниці: Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, СРСР, Чехословаччина. Здійснено 11 запусків ракет «Вертикаль-1—11» (1970—1983) з полігона Капустин Яр, створених на базі радянських балістичних ракет далекої дії, що піднімали апаратуру вертикальних зондів на висоти 463—1512 км.

ВЕРТИКАЛЬ КІНОФЕСТИВАЛЬ — міжнародний щорічний фестиваль гірських і пригодницьких фільмів, заснований у Москві (1998), що відбувається в березні. До участі приймають документальні та ігрові професійні та аматорські фільми будь-якої тривалості російською та англійською мовою. У конкурсі 6 номінацій: гірські фільми, спорт-екстрим, пригодницькі фільми, гірська і дика природа, художні фільми, аматорські фільми (в цій номінації беруть участь лише фільми російською мовою).

ВЕРТИНСЬКА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА (нар. 1944) — радянська російська актриса театру і кіно, народна артистка РРФСР (1988). Освіту здобула в Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1967). Працювала актрисою Московських театрів ім. О. Пушкіна, ім. Є. Вахтангова, «Современник», на Таганці та у МХАТ (1962—1989). Головні ролі в кіно: «Алые паруса» і «Человек-амфибия» (1961), «Случай с Полыниным» (1970), «Безымянная звезда» (1978), «Овод» (1980), «Кража» (1981), «Жажда страсти» (1991) та ін.

ВЕРТИНСЬКА МАРІАННА ОЛЕКСАНДРІВНА (нар. 1943) — радянська російська актриса театру і кіно, заслужена артистка РРФСР (1991). Освіту здобула в Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1966). Актриса Московського театру ім. Є. Вахтангова з 1966. Головні ролі в фільмах: «Город мастеров» (1965), «Его звали Роберт» (1967), «Конец Любавиних» (1971), «Смерть под парусом» (1976), «Женщина в море» (1992), «Наследницы» (2001), «Дни ангела» (2003), «Влюбленные-2» (2004), «Союз без секса» (2006) та ін.

ВЕРТИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1889—1957) — російський радянський естрадний артист і кіноактор. Виступав на естраді з 1915, емігрував з Росії (1919), концертував світом,

повернувся в СРСР (1943). Виконував пісні (до 1940-х в костюмі та гримі П'єро), переважно власного авторства, а також на вірші російських поетів. Його виступи вирізняли витончена грація, виразність інтонацій і жестів. Знімався у фільмах: «Чем люди живы» (1912), «Заговор обреченных» (1950), «Анна на шее» (1954) та ін.

ВЕРТЛЮЖНА ЗАПАДИНА (*лат.* acetabulum) — глибока западина, утворена клубовою, лобковою і сідничною кістками на місці їх з'єднання, що є суглобовою ямкою кульшового суглоба. Край западини потовщений та має форму брови, нависає над ямкою, за винятком нижнього відділу. Зовнішня периферія западини утворена за рахунок гладкої кісткової півмісячної поверхні, покритої гіаліновим (склоподібним) хрящем, з якою зчленовується головка стегнової кістки.

ВЕРТОЛІТ (ГЕЛІКОПТЕР, ГВИНТОКРИЛ) — гвинтокрилий літальний апарат, важчий за повітря, у якого необхідні для польоту підйомна сила і тяга створюються одним або кількома несучими гвинтами (пропелерами) з приводом від двигуна або кількох двигунів. Перший політ вертольотом здійснив французький винахідник Поль Корню (1907). Застосовуються в збройних силах, операціях поліції та спецназу, рятувальних роботах, гасінні пожеж, комерційних і транспортних перевезеннях, будівельних роботах тощо.

Вертоліт

ВЕРТОЛЬОТОНОСЕЦЬ — військове судно, різновид авіаносців, спеціально призначений для несення вертольотів, завдяки чому не обладнаний катапультами, посадковими тросами та ін. устаткуванням для зльоту і посадки літаків. Зазвичай одночасно є протичовновим або десантним кораблем, може мати в складі кілька літаків з вертикальним або коротким зльотом. Родоначальниками будівництва вертольотоносців були США, які створювали перші кораблі, переважно переобладнуючи з легких авіаносців.

ВЕРТХАЙМЕР (WERTHEIMER) АЛЕН (нар. 1949) і **ЖЕРАР** (нар. 1950) — французькі мільярдери єврейського походження, представники династії засновників торговельного дому «Шанель» (Chanel). Вони успадкували торговельну марку після смерті батька Жака Вертхаймера (1911—1996), якому вона, в свою чергу, дісталася від батька П'єра Вертхаймера, що придбав її у партнера Габріель (Коко) Шанель (1888—1971). Брати також володіють низкою торговельних марок одягу та ін. підприємствами.

ВЕРФ (*нідерл.* werf) — місце будівництва та ремонту суден і кораблів, що складається з низки споруд: доків, цехів, стапелів, елінгів, майстерень, складів тощо. Зазвичай розташовується на захищених від хвиль ділянках на березі океану, моря, річки, озера, однак існують і плавучі верфі, для відносно невеликих суден. Найдавніша з відомих верфей була в Єгипті (3000—2778 до н. е.), з XVII ст. верфі стають невід'ємною частиною адміралтейств, нині називається суднобудівним або судноремонтним заводом.

ВЕРФФ (WERFF) АДРІАН ВАН ДЕР (1659—1722) — голландський живописець. Придворний художник курфюрста Пфальцу Йоганна Вільгельма (1696). Головними темами творів були біблійна і давня історія, антична міфологія, побутові сценки. Картини митця вирізнялися ретельним та акуратним виконанням і високо цінувалися сучасниками: «Пастух і пастушка» (1689), «Парис і Юнона» (1694), «Автопортрет», «Діоген» (1699), «Лот і його доньки» (1711), «Святе сімейство» (1714) та ін.

ВЕРХАРН (VERHAEREN) ЕМІЛЬ (1855—1916) — бельгійський поет-символіст. Освіту здобув у Лувенському університеті (1877), деякий час працював юристом, але згодом розпочав кар'єру літератора. Поезії присвячені переважно сільській Фландрії. Найвідоміші збірки: «Вечори» (1887), «Аварії» (1888), «Чорні факели» (1890), «Поставши на моїх шляхах» (1891) та цикли «Поля в мареннні» (1893), «Примарні села» (1894) і «Міста-спрути» (1895). Також автор драматичних творів. Загинув під колесами потяга.

ВЕРХІВНЯНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА – створений обласною держадміністрацією (1994) в с. Верхівня Ружинського району Житомирської області як відділ Житомирського державного літературного музею. Займає три кімнати (салон, робочий кабінет і спальню) загальною площею 56 м^2 у Верхівнянському палаці. У них представлені письмовий стіл письменника, за яким написані деякі твори, а також ін. меблі, паласи, канделябри, фортепіано часів Евеліни Ганської.

ВЕРХІВНЯНСЬКИЙ ПАРК – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 0,337 км^2) у с. Верхівня Ружинського району Житомирської області. Закладений (1780-ті) на пологому схилі, прорізаному балкою, перепад висот – 32 м. У парку до 60 видів дерев і кущів, переважають ясен і сосна звичайні. Подекуди зустрічаються старі дерева ялини, модрини, сосни, ясена, гіркокаштана, дуба, клена, тополі; збереглися палац, флігелі, костел та арковий міст (1820-ті).

ВЕРХІВСЬКИЙ ПАРК – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, пл. 0,25 км^2) біля с. Верхівка Тростянецького району Вінницької області. Пейзажний парк закладений (1891) на березі ставка за проектом Валеріана Кроненберга, перепад висот – 23 м. У парку до 63 видів дерев та чагарників, переважає ясен звичайний. Збереглися старі дерева ялиці, ялівцю, ялини, сосни, гіркокаштана, береки, дуба, ясена, бука та палац (1894), в'їзна брама, цегляний мур і стайні.

ВЕРХІВЦЕВЕ – місто (площа – 14 км^2, населення – 10,1 тис. осіб) Верхньодніпровського району Дніпропетровської області України. Виникло (1884) у зв'язку з будівництвом залізниці Донбас – Кривбас, первинна назва – Любомирівка (до 1904), статус міста (1956), розташоване на хвилястій поверхні (абсолютна висота 165 м), розчленованій ярами та балками, неподалік від витоків річки Мокра Сура.

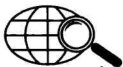
ВЕРХНЄ ОЗЕРО (*англ.* Lake Superior) – озеро в Північній Америці, розташоване на висоті 183 м, на кордоні Канади (провінція Онтаріо) і США (штати: Міннесота, Вісконсин та Мічиган), найбільше і найглибше в системі Великих озер та найбільше за площею прісне озеро світу. Площа – 82,7 тис. км^2, 563 × 257 км, об'єм – 12 тис. км^3, довжина берегової лінії – 4385 км, найбільша глибина – 406 м, середня – 147 м, площа водозбору – 127,7 тис. км^2. В озеро впадають понад 200 річок, витікає – річка Сент-Меріс.

ВЕРХНЄ ОЗЕРИЩЕ УРОЧИЩЕ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Бистриця Надвірнянського району Івано-Франківської області. На площі 0,48 км^2 охороняється лісо-болотний комплекс, що утворився під горою Грофа на гірському масиві Горгани. Заболочене улоговинне озеро (з болотною рослинністю низовинного типу, де переважає верба сілезька, а у трав'яному покриві – осока здута) у верхів'ях потічка Грофинець (басейн річки Бистриця), оточене ялиновим лісом.

ВЕРХНЄ СИНЬОВИДНЕ – селище міського типу (площа – 36,2 км^2, населення – 3,3 тис. осіб) Сколівського району Львівської області України. З літописів відоме 1240, попередня назва – Синьовидсько Вижнє (до 1946), смт (1957), розташоване у розлогій гірській долині на горбкуватій (дуже розчленованій) поверхні біля підніжжя Сколівських Бескидів, біля впадіння річки Опір у Стрий (притока Дністра).

ВЕРХНІЙ ЄНІСЕЙ (*тув.* Улуг Хем – велика річка) – річка в горах південного Сибіру в республіках Туві, Хакасії і Красноярському краї (Росія), верхня течія Єнісею (від місця злиття Великого і Малого Єнісею до гирла річки Хемчик) завдовжки 188 км. Річище з порогами і перекатами, загачене водами Саяно-Шушенського водосховища. Середня витрата води в верхів'ях 1010 м^3/с, повінь у квітні – липні (50 % річного стоку), льодостав (листопад – травень). На річці розташоване місто Кизил.

ВЕРХНІЙ НАГОЛЬЧИК – селище міського типу (площа – 2,8 км^2, населення – 1,8 тис. осіб), підпорядковане Антрацитівській міськраді Луганської області України. Засноване у другій половині XVII ст., попередня назва – хутір Осипівка (до 1900), смт (1938), розташоване у південному передмісті Антрацита на крутих, густо порізаних ярами схилах долини річки Нагольчик (ліва притока Міусу), на абсолютних

висотах 150–195 м, у східній частині Донецького кряжа.

ВЕРХНІЙ РОГАЧИК – селище міського типу (площа – 20,5 км^2, населення – 6,1 тис. осіб) центр Верхньорогачинського району Херсонської області України. Засноване 1786 на чумацькому шляху, яким возили сіль із Криму, смт (1967), розташоване на пологих схилах долини річки Рогачик, що пересихає, серед рівних степових просторів Причорноморської низовини, абсолютні висоти 50–70 м.

ВЕРХНІЙ САЛТІВ – історико-археологічний музей-заповідник, заснований (1989) біля с. Верхній Салтів Вовчанського району Харківської області України. Присвячений Верхньосалтівському археологічному комплексу (городище, селище, 4 катакомбних могильники, загальна площа – 518 м^2), відкритому (1899) на високому правому березі Печенізького водосховища на річці Сіверський Донець. Музейна експозиція складається з 4 розділів: археологія, історія, етнографія і краєзнавство в особах та подіях.

ВЕРХНЬОВОЛЗЬКА КУЛЬТУРА – культура раннього неоліту, поширена на Волзько-Окському межиріччі (4700–3500 до н. е.) і названа за місцем відкриття у верхів'ях Волги (Росія). Відомі стоянки розташовані по берегах річок і озер. Основні заняття – мисливство і рибальство. Серед знахідок: глеки з домішкою товчених черепашок, шамоту, органіки; горщики з гострим, округлим та плоским дном; кременеві знаряддя (пластинки, наконечники стріл та ін.), кістяні наконечники стріл, гарпуни тощо.

ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬК – місто (площа – 10,0 км^2, населення – 16,9 тис. осіб) районного значення, центр Верхньодніпровського району Дніпропетровської області України. Засноване як слобода Григорівка (1779), статус міста (1806, 1956), розташоване на правому крутому порізаному балками та ярами березі Дніпродзержинського водосховища на Дніпрі у гирлі річки Самоткані, абсолютна висота 60–158 м.

ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКИЙ РАЙОН – район на півночі Дніпропетровської області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 54,6 тис. осіб (у т. ч. міське – 36,9 тис. осіб). Межує з П'ятихатським, Криничанським, Петриківським, Царичанським, Кобеляцьким та Онуфріївським районами, адміністративний центр – Верхньодніпровськ. Розташований на правобережжі Дніпродзержинського водосховища на Придніпровській височині, на хвилястій лесовій поверхні, розчленованій річками, балками та ярами.

ВЕРХНЬОДНІСТРОВСЬКІ БЕСКИДИ – частина Східних Бескидів у межах Львівської області України, на північному сході обмежені Передкарпаттям, на південний схід переходять у Сколівські Бескиди, на південний захід – у Стрийсько-Сянську Верховину. Складені флішовими породами, середня висота 750 м, максимальна – 1021 м (гора Магура-Лімнянська), вкриті хвойними і широколистими лісами. На площі 83,56 км^2 заснований (1997) регіональний ландшафтний парк «Верхньодністровські Бескиди».

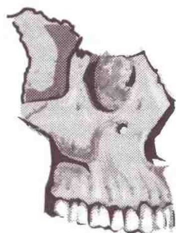
ВЕРХНЬОРОГАЧИЦЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Херсонської області, утворений 1966, площа – 1,0 тис. км^2, населення – 12,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,1 тис. осіб). Межує з Нижньосірогозьким, Великолепетиським, Нововоронцовським, Апостоловським, Кам'янка-Дніпровським і Великобілозерським районами, адміністративний центр – смт Верхній Рогачик. Розташований на лівому березі Каховського водосховища на платоподібній полого-хвилястій лесовій поверхні Причорноморської низовини.

ВЕРХНЬОТИСИНСЬКА (ХУСТСЬКО-СОЛОТВИНСЬКА) УЛОГОВИНА – улоговина в Хустському та Тячівському районах Закарпатської області України, обмежена Полонинським (на північному сході) і Вулканічним (на півдні та заході) хребтами. Займає територію (42 × 24 км) верхів'їв річки Тиса, складену піщано-глинистими породами, конгломератами і вулканічними туфами з середньою висотою 200–400 м (максимальна – 758 м). Зустрічаються соляно-купольні структури, зокрема відпрацьовані соленосні копальні смт Солотвине.

ВЕРХНЬОТОРЕЦЬКЕ – селище міського типу (площа – 4,1 км^2, населення – 3,0 тис. осіб) Ясинуватського району Донецької області України. Засноване (1772) і понад два сторіччя називалося Скотувата (до 1978), смт (1938), розташоване на схилах V-подібної долини річки Кривий Торець (басейн Сіверського Дінця), у центральній частині Донецької

складчастої області, абсолютні висоти 120–175 м.

ВЕРХНЬОЩЕЛЕПНА КІСТКА (*лат.* maxilla) – парна, найбільша з кісток лицьового черепа людини, що має тіло і 4 відростки: лобовий, виличний, комірковий і піднебінний. Розташовуючись одна біля одної, обмежують внутрішніми поверхнями порожнину носа з боків, а відростками своїх нижніх відділів замикають її знизу, відокремлюючи від порожнини рота.

Верхньощелепна кістка

ВЕРХНЯ МІССІСІПІ (*англ.* Upper Mississippi River) – частина річки Міссісіпі (завдовжки бл. 2000 км) від її витоку з озера Ітаска (на висоті 450 м) до злиття з правою притокою річкою Міссурі в районі міста Сент-Луїс (США). Протікає Великими рівнинами територіями штатів: Міннесота, Вісконсин, Айова, Іллінойс та Міссурі. Площа басейну – 490 тис. км^2 (США і Канада), середньорічна витрата води – 5796 м^3/с, з характерними весняно-літніми повенями, що спричиняються таненням снігів у верхів'ях.

ВЕРХНЯ ОБ – верхня течія (завдовжки бл. 1000 км) річки Об, що протікає територіями Алтайського краю, Новосибірською та південною частиною Томської областей Росії. Утворюється на Алтаї від злиття Бії і Катуні, до впадіння притоки Том має характер гірської річки зі швидким падінням і неширокою долиною (до кількох км), огинаючи чи прорізаючи гірські пасма, кілька разів змінюючи напрямок течії. Живлення переважно снігове, за період весняно-літньої повені приносить основну частину річного стоку.

ВЕРХНЯ ТЕРСА – річка у Новомиколаївському районі Запорізької та Васильківському районі Дніпропетровської областей України, ліва притока Вовчої (басейн Дніпра). Довжина – 107 км, площа басейну – 1680 км^2, ухил – 0,6 м/км. Починається біля с. Верхня Терса в Гуляйпільському районі Запорізької області. Долина трапецієподібна, завширшки до 2 км зі звивистим річищем. Живлення атмосферне, льодостав (листопад – березень), стік повністю зарегульований ставками.

ВЕРХНЯК – багатозначний термін: (у гірничій справі) елемент кріплення (з деревини, сталі, залізобетону) гірничих виробок, який розташовується біля покрівлі виробки та являє собою прямолінійну або криволінійну балку, що підтримує покрівлю виробки від обвалення і передає тиск порід покрівлі на стояки; (гончарство) одна з трьох головних (верхня) частин гончарного кола, на якому обробляється волога глина, виготовляється з дерева.

ВЕРХНЯЧКА – селище міського типу (площа – 22,7 км^2, населення – 4,0 тис. осіб) Христинівського району Черкаської області України. Засноване (1600-ті), вперше згадується у польських заставних документах (1646), старі назви – Яворець і Старі Корчаки, смт (1960), розташоване у верхів'ях річки Уманка (ліва притока Ятрані) на слабо хвилястій, порізаній ярами поверхні.

ВЕРХОВЕН (VERHOEVEN) ПОЛ (нар. 1938) – нідерландський і американський кінорежисер. Освіту здобув у Лейденському університеті і Данській академії кіно (1960). Працював на телебаченні, перший повнометражний ігровий фільм – трагікомедія «Справа є справа» (1971) про двох амстердамських повій. Переїхав до США (1980-ті), де зняв відомі блокбастери «Робот-поліцейський» (1987), «Згадати все» (1990), легендарно-канонічний еротичний трилер «Основний інстинкт» (1992) та ін.

ВЕРХОВИНА – селище міського типу (площа – 51,8 км^2, населення – 5,6 тис. осіб) центр Верховинського району Івано-Франківської області України. Найдавніша письмова згадка 1424, попередня назва Жаб'є (до 1962), смт (1962), розташоване у мальовничій міжгірній улоговині Передкарпаття (абсолютна висота бл. 620 м), переважно на лівому березі річки Чорний Черемош (притока Черемошу, басейн Дунаю).

ВЕРХОВИНЕЦЬ ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ (при народженні – **КОСТІВ**) (1880–1938) – український композитор, диригент і хореограф, фолькло-

рист. Освіту здобув у Самбірській учительській семінарії (1899). Актор, хормейстер і диригент у театрах Львова (1899–1906) і Києва (1906–1915), викладав у Полтавському педінституті (1920–1932), репресований (1938), реабілітований (1957). Автор книжок «Українське весілля» (1912), «Теорія українського народного танку» (1919), «Весняночка» (1925), пісень, романсів та ін.

ВЕРХОВИНСЬКИЙ – національний природний парк (площа – 120 км^2) у Верховинському районі Івано-Франківської області України. Утворений (2010) з метою забезпечення охорони природи і збереження біорізноманіття та цілісності природних комплексів Чивчинських і Гринявських гір Українських Карпат на землях державних підприємств «Верховинське лісове господарство» та «Гринявське лісове господарство».

ВЕРХОВИНСЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Івано-Франківської області, утворений 1940, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 29,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,6 тис. осіб). Межує з Яремчанською міськрадою, Рахівським, Косівським і Путильським районами та Румунією, адміністративний центр – смт Верховина. Займає середньовисокі гірські масиви Українських Карпат (Покутсько-Буковинські Карпати, масив Чорногора, Чивчинські гори, Гринявські гори тощо), ускладнені ерозійно-льодовиковими формами рельєфу.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ – однопалатний парламент України, що складається з 450 депутатів. Комплектування депутатів (2006) проводилося за партійними списками (пропорційна система) строком на 5 років, а на чергових виборах (2012) здійснюватиметься на змішаній основі. Історію розпочала з Верховної Ради Української РСР (1938), засідання відбуваються в будівлі неокласичної архітектури в урядовому кварталі Києва, поруч з Маріїнським палацом (церемоніальною резиденцією Президента України).

ВЕРХОЯНСЬКИЙ ХРЕБЕТ – гірська система в Якутії на північному сході Росії. Складається з низки хребтів (заввишки до 2389 м) з альпійським і плавним рельєфом, що витягнулися на 1200 км від дельти Лени до річки Томпо (права притока Алдану), утворюючи опуклу на південний захід дугу, завширшки 100–250 км. Складений переважно алевролітами, пісковиками і сланцями. На найвищих ділянках розташовується холодна арктична пустеля, а нижче по схилах з'являється гірсько-тундрова рослинність.

ВЕРШИГОРА ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1905–1963) – генерал-майор, учасник радянського партизанського руху в Україні за часів Великої Вітчизняної війни, письменник, Герой Радянського Союзу (1944), лауреат Сталінської премії (1947). Освіту здобув в Одеському музично-драматичному інституті (1929) і Московській кіноакадемії (1938), працював актором та режисером на Київській кіностудії. Учасник 5 великих партизанських рейдів тилами німецької армії, автор багатьох фотографій і документальних книжок про війну.

ВЕРШКИ – молочний продукт, однорідна біла рідина з кремовим відтінком, без грудок жиру і сторонніх запахів, отримана сепаруванням з коров'ячого молока. Залежно від термічної обробки вершки виготовляють пастеризовані і стерилізовані, бувають без наповнювачів і з наповнювачами. Широко застосовуються у кулінарії.

ВЕРШНИЦЯ (*рос.* Всадница) – картина (полотно, олія, 291 × 206 см) російського художника Карла Брюллова (1799–1852), написана (1832) на замовлення графині Юлії Самойлової і вперше виставлена в Мілані, у галереї Брера (1832). Придбана (1896) для галереї П. Третьякова і досі експонується в Третьяковській галереї в Москві. На картині зображена сцена ранкової прогулянки вихованки Джованніни, яка під'їжджає до під'їзду будинку своєї прийомної матері Ю. Самойлової, сидячи на вороному коні.

ВЕРШОК – давньоруська одиниця виміру, що первісно дорівнювала довжині основної фаланги вказівного пальця. У російській системі мір (з XVIII ст.) прирівняна до 1,75 дюйма; 1 вершок = $^1/_{48}$ сажня = $^1/_{16}$ аршина = = $^1/_4$ п'яді = 1,75 дюйма = 4,445 см = = 44,45 мм (XVIII–XX ст.).

ВЕРЬОВКА ГРИГОРІЙ ГУРІЙОВИЧ (1895–1964) – український композитор і хоровий диригент, педагог, народний артист УРСР (1960), лауреат Сталінської премії (1948) і Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1968, посмертно). Освіту здобув у Чернігівській духовній

семінарії (1916) і Київському музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (1933). Засновник, художній керівник і головний диригент Українського державного народного хору (1943–1964), якому надано ім'я Григорія Верьовки (1964).

ВЕСЕЛЕ – селище міського типу (площа – 14,1 км², населення – 10,0 тис. осіб), центр Веселівського району Запорізької області України. Вперше згадується (1815), коли кілька десятків родин державних селян із Бєлгородського повіту Курської губернії осіли на землях поміщика Рахманова на правах орендарів та отримали ділянки землі на схилах балки Малий Менчикур, смт (1957), розташоване серед степових просторів Причорноморської низовини.

ВЕСЕЛИНІВСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Миколаївської області, утворений 1939, площа – 1,1 тис. км², населення – 24,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 8,4 тис. осіб). Межує з Доманівським, Вознесенським, Новоодеським, Миколаївським, Березанським і Березівським районами, адміністративний центр – смт Веселинове. Розташований на правобережжі нижньої течії Південного Бугу на полого-хвилястій лесовій поверхні Причорноморської низовини (абсолютні висоти 70–150 м), розчленованій ярами і балками.

ВЕСЕЛИНОВЕ – селище міського типу (площа – 11,4 км², населення – 6,4 тис. осіб) центр Веселинівського району Миколаївської області України. Засноване 1790, смт (1960), розташоване на слабохвилястій поверхні Причорноморської низовини на схилах глибоко врізаної долини річки Чичиклії (права притока Південного Бугу), абсолютні висоти 30–85 м.

ВЕСЕЛІ БОКОВЕНЬКИ – дендрологічний парк загальнодержавного значення (1983), розташований між селами Зелений Гай та Іванівка Долинського району Кіровоградської області. Закладений (1893) Миколою Давидовим (1856–1930) за проектом художника І. Владиславського-Падалки та участю паркознавця О. Регеля і губернського лісничого А. Яцкевича. Утворений у долині річки Боковенька (площа – 1,09 км²), де створено 3 ставки (Великий, Кит і Золота Рибка), має 5 краєвидів, що відтворюють природний ландшафт певних географічних зон.

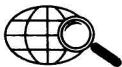
ВЕСЕЛІВСЬКЕ РОДОВИЩЕ ВОГНЕТРИВКИХ ГЛИН – розташоване за 25 км на південний захід від міста Дружківка Донецької області України та являє собою 9 самостійних ділянок на площі до 4 км². Пов'язане з південно-західним крилом Дружківсько-Костянтинівської антикліналі. Продуктивну товщу потужністю 1,5–6,5 м складають п'ять горизонтів тугоплавких і вогнетривких глин.

ВЕСЕЛІВСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1982) неподалік с. Веселівка Кременецького району Тернопільської області. На площі 1,51 км² охороняються ділянки високопродуктивних ясеново-грабово-дубових сторічних лісів, у трав'яному покриві яких переважають зеленчук жовтий, копитняк європейський, медунка темна, фіалка приємна, яглиця звичайна та занесені до Червоної книги астранція велика, гніздівка звичайна, скополія карніолійська, цибуля ведмежа і регіонально рідкісні види.

ВЕСЕЛІВСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Запорізької області, утворений 1923, площа – 1,1 тис. км², населення – 22,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 10,0 тис. осіб). Межує з Кам'янка-Дніпровським, Василівським, Михайлівським, Мелітопольським, Якимівським, Нижньосірогозьким і Великорогачинським районами, адміністративний центр – смт Веселе. Розташований на плоскій лесовій поверхні (абсолютні висоти 50–100 м) Причорноморської низовини, майже повністю (93 %) зайнятій сільськогосподарськими угіддями.

ВЕСЕЛКА – багатозначний термін: (у фізиці) оптичне явище в атмосфері (одна, дві чи кілька різнокольорових дуг), що спостерігаються на тлі неба, червоний колір спостерігається із зовнішнього боку веселки, а фіолетовий – з її внутрішньої частини; (у біології) шапинковий гриб (*лат.* Phallus) родини Веселкові (Phallaceae) заввишки 10–30 см, росте найшвидше у світі (до 5 мм за хв.), понад 20 видів; (у видавничій справі) видавництво літератури для дітей, засноване у Києві (1934) як «Дитвидав» УРСР.

ВЕСКЛЯРОВ ПЕТРО ЮХИМОВИЧ (при народженні – **ВЕСКЛЯР**) (1911–1994) – радянський український актор театру та кіно, заслужений артист УРСР (1973). Актор Черкаського робітничо-селянського театру (1932–1940), Волинсько-

го українського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка (1946–1959), Київської кіностудії ім. О. Довженка (1959–1982). На українському телебаченні вів програму «На добраніч, діти» (1964–1988), де виконував роль діда Панаса. Понад 30 ролей у кіно.

ВЕСЛІ (WESLEY) ДЖОН (1703–1791) – англійський протестантський проповідник, один із засновників методистської церкви. Син англійського письменника і богослова, навчався в Оксфордському університеті, де разом з братом Чарльзом (1708–1788) заснував «Товариство для читання Біблії, молитви і добрих справ» (1729). В Англії за зразком братських громад заснував самостійні релігійні товариства і щороку відвідував усі громади методистів, виголошуючи безліч проповідей (понад 50 тис. за життя).

ВЕСЛОНОГІ ПТАХИ, або **ПЕЛІКАНОПОДІБНІ** (*лат.* Pelecaniformes) – ряд птахів, що живуть переважно поблизу водойм і живляться рибою. Належать до водних птахів, зазвичай вправні плавці – всі чотири їхні пальці з'єднані єдиною перетинкою, що полегшує плавання. Досить великих розмірів (пелікани та баклани), з довгою шиєю та широкими крилами, утворюють великі колонії, що розташовуються здебільшого на скелястих берегах малозаселених островів.

ВЕСЛОНОГІ РАКОПОДІБНІ (*лат.* Copepoda) – підклас Веслоногі раки, або Копеподи, безхребетні тварини класу Щелепоногі (Maxillopoda), один із найбільших таксонів ракоподібних (10–20 тис. видів), мають тіло завдовжки 0,1–0,4 мм. Більшість груп є ектопаразитами (тобто мешкають на хазяїні та пов'язані з його покривами), а вільноживучі є важливим компонентом зоопланктону морів та континентальних водойм. Досліджуються наукою колеподологією.

ВЕСЛУВАЛЬНИЙ МАРАФОН – перегони на веслувальних човнах на дистанції, що перевищує 2000 м. Найдавнішим марафоном вважається човнова регата «Оксфорд – Кембридж», що проводиться з 1829 між командами двох славетних британських університетів (академічне веслування, вісімки зі стерновим) на річці Темза (Англія) на дистанції 6779 м.

ВЕСЛУВАЛЬНИЙ СЛАЛОМ – різновид веслування на байдарках і каное, що передбачає подолання на швидкість розміченої воротами дистанції (ділянки порожистої річки або штучної траси, зі швидкістю потоку води не менш ніж 2 м/с). Залежно від довжини дистанції, кількості воріт, швидкості течії тощо траси поділяються на 5 категорій складності. Змагання проводяться на трасах завдовжки 250–400 м з 18–25 воротами. Перші міжнародні змагання (1933) на річці Арі (Швейцарія), на Олімпійських іграх (1972).

ВЕСЛУВАННЯ АКАДЕМІЧНЕ – перегони на човнах (з 1, 2, 4 або 8 веслярами), де спортсмени сидять спиною вперед, гребки веслами здійснюються за допомогою ніг, спини і рук. Перегони проводяться на морі, річках, озерах, природних та штучних каналах. Один з найстаріших олімпійських видів спорту, включений до програми Олімпійських ігор для чоловіків (1900) і жінок (1976). Найбільш поширене і популярне в країнах Західної Європи, Росії, США, Австралії, Новій Зеландії.

ВЕСЛУВАННЯ НА БАЙДАРКАХ І КАНОЕ – веслувальний олімпійський вид спорту (1936), де змагаються чоловіки і жінки (виключно на байдарках) на човнах двох типів: байдарках (з 1, 2 і 4 спортсменами, що сидять один за одним обличчям за напрямком руху з дволопатевими веслами) і каное (з 1 і 2 спортсменами, що стоять на одному коліні за напрямком руху з однолопатевими веслами). На Олімпійських іграх розігрується 12 комплектів нагород у змаганнях на байдарках (9) і каное (3), на дистанціях 200–1000 м.

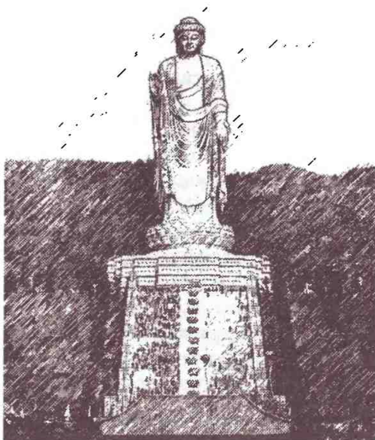
ВЕСНА (*іт.* Primavera) – картина (олія, темпера, 203 × 314 см) Сандро Боттічеллі (1445–1510), написана у 1477–1478, що яскраво ілюструє іконографію Відродження і відображає філософію неоплатонізму, виставлена в галереї Уффіці, Флоренція (Італія). Деякі з фігур зображені на манер стародавніх скульптур і створені в особливому стилі Боттічеллі: стрункі, ідеалізовані постаті, чиї тіла здаються іноді занадто витонченими, віщують вишуканий стиль XVI ст. – маньєризм.

ВЕСНА НАРОДІВ (1848–1849) – кілька повстань (революцій) у різних частинах Європи проти монархічного правління, що іноколи керувалися республіканськими ідеями, але переважно – економічними причинами. Європейські революції розпочалися у Франції (22 лютого 1848), звідки поширилися на Іта-

лію, Австрійську імперію та Німеччину, діставшись, зокрема до Львова, де було створено (2 травня 1848) Головну руську раду для відстоювання інтересів населення Галичини.

ВЕСНІН ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1882–1950) – російський радянський архітектор і громадський діяч, представник авангардного і неокласичного напрямів в архітектурі, засновник радянського архітектурного конструктивізму. Навчався в Петербурзькому інституті цивільних інженерів. Головний архітектор Наркомтяжпрому (1934), голова Союзу архітекторів СРСР (1937–1949), перший президент Академії архітектури СРСР (1936–1949), академік АН СРСР (1943), депутат Верховної Ради СРСР двох скликань.

ВЕСНЯНИЙ БУДДА – найбільша статуя в світі, що зображує Будду Вайрочана, побудована (2002) в селищі Чжаоцунь у провінції Хенань (Китай). Будда Весняного Храму (заввишки 128 м) стоїть на подвійному 25-метровому постаменті (загальна висота – 153 м), прикрашеному квітами лотоса. Будівництво статуї стало своєрідною відповіддю Китаю на знищення буддійських святинь афганськими талібами.

Весняний Будда

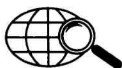
ВЕСНЯНКИ – назва давніх слов'янських обрядових пісень, пов'язаних з початком весни і наближенням весняних польових робіт. Майже завжди виконуються одночасно з танцями та іграми, що закликають весну та багатий майбутній урожай. Одночасно був звичай вигнання, ховання або топлення зими, для чого солом'яне опудало, одягали в людське вбрання, співали над ним обрядових пісень, роздягали, шматували і палили на великому вогнищі, а після спалення попіл кидали у річку чи озеро.

ВЕСПРЕМ (VESZPREM) – медьє (область) Угорщини, розташоване в Центральнозадунайському краю на заході країни, на північному березі озера Балатон. Площа – 4613 км^2, населення – 368,6 тис. осіб, адміністративний центр – Веспрем. Межує з медьє Ваш, Дьйор-Мошон-Шопрон, Комаром-Естергом, Фейер, Шомодь та Зала. Включає 13 районів і 225 муніципалітетів, лежить на пагорбах Баконь (заввишки до 704 м), що переважно круто уриваються до улоговини Балатону.

ВЕСПУЧЧІ (VESPUCCI) АМЕРИГО (1454–1512) – флорентійський мореплавець, головний штурман Іспанії. Учасник 1-ї іспанської та 2-ї португальської експедицій до Південної Америки. Спільно з А. Охедою (1499–1500) відкрив сотні км північного і східного узбережжя материка, низку островів, створив карту дельти Амазонки, Бразильського нагір'я тощо. Відкритий континент запропонував (1503) іменувати Новим Світом, але картограф М. Вальдземюллер (1507) назвав материк Америкою на честь Веспуччі.

ВЕСТ ПОЙНТ (*англ.* West Point) – військова академія США, вищий федеральний військовий навчальний заклад армії, найстаріший з п'яти подібних у країні. Розташована в м. Вест-Пойнт, штат Нью-Йорк, на березі річки Гудзон, за 80 км на північ від Нью-Йорку, займає площу бл. 65 км^2. Академія заснована (1802) у військовому форті, побудованому (1778) за наказом Джорджа Вашингтона, за проектом польського офіцера Тадеуша Костюшко. Нині тут навчаються бл. 5 тис. осіб, в т. ч. і жінки з 1976.

ВЕСТ ХЕМ ЮНАЙТЕД (WEST HAM UNITED) – англійський професійний футбольний клуб зі східного району Лондона Ньюхем, заснований (1895) під назвою «Thames Ironworks F.C.» (прізвисько «молотобійці» зберегли дотепер). Виступає в Прем'єр-лізі (West Ham United Football Club): володар Кубка Англії (1964, 1975, 1980), Кубка володарів кубків УЄФА (1965), Кубка Інтер-

тото (1999). Домашні ігри проводить на стадіоні «Антон Парк» (35 533 глядачі), форма вишнево-біло-блакитна, гостьова – блакитна.

ВЕСТА (*лат.* Vesta) – богиня, покровителька родинного вогнища і жертовного вогню в Давньому Римі, якій відповідає грецька Гестія. Свято Вести (Весталії) відбувалося 9 червня, римлянки здійснювали босоніж паломництво до храму богині і тут приносили їй жертви. Цього дня ослів не залучали до роботи, оскільки, за переказами, крик осла колись збудив богиню від сну в той час, як Пріап збирався зганьбити її. У скульптурі зображувалася у вигляді багато одягненої дівчини з покритою головою.

ВЕСТА (*лат.* Vesta) – один із найбільших астероїдів у головному астероїдному поясі, займає перше місце за масою і друге за розміром (578 × 560 × 458 км) після Паллади, найяскравіший астероїд з усіх та єдиний, що можна без зусиль спостерігати неозброєним оком. Відкрив (1807) німецький астроном Генріх Вільгельм Ольберс (1758–1840) і назвав на честь давньоримської богині дому і домашнього вогнища Вести. Орбіта слабо еліптична, не перетинає орбіту Землі, обертається навколо Сонця за 3,63 р.

ВЕСТАЛКИ (*лат.* vestalis) – жриці богині Вести в Давньому Римі, які призначалися жеребкуванням серед дівчаток 6–10 р. із найбільш аристократичних родин, які мали живих батьків. Були недоторканними, звільнялися від батьківської влади, мали право володіти власністю і розпоряджатися нею. Людина, що якимось чином образила весталку, каралася смертю. До обов'язків весталок входило: підтримка священного вогню в храмі, дотримання чистоти храму, здійснення жертвоприношень Весті тощо.

ВЕСТВЕРК (*нім.* westwerk) – монументальний західний фасад храмів, розташований перпендикулярно до головної нави, характерний для дороманського і романського стилів. У ньому знаходиться головний церковний портал і хори, зазвичай має вигляд потужної фортечної споруди, переважно складається з основної та 1–2 прилеглих веж. Перші вестверки з'явилися в Сирії, найстарші з відомих у Європі збереглися в абатствах Сен-Рік'є біля Ам'єна (Франція) і Корвей (Німеччина).

ВЕСТЕРН (*англ.* western – західний) – напрямок мистецтва, характерний для США, що може включати в себе різні жанри, зокрема комедію, бойовик, детектив, трилер і фантастику. Характерний для кінематографа, телебачення, літератури, живопису та ін. видів мистецтв. Дія у вестернах переважно відбувається в другій половині XIX ст. на Дикому Заході (майбутніх західних штатах США), в Західній Канаді і Мексиці. Вперше з'явився в літературі, а потім у кінематографі, звідки поширився на ін. країни.

ВЕСТЕРН-СПОРТ – їзда верхи в стилі вестерн, поширена в США, поволі стає популярнішою в Європі. Всі змагання умовно можна розділити на стильний вестерн і родео, об'єднані хіба що невимушеною обстановкою та галасливою публікою. Принципи їзди в стилі вестерн походять від американських ковбоїв, які проводили багато часу в сідлі, а стиль їзди і спорядження були пристосовані для роботи з ласо і «сортування» стада.

ВЕСТИБЮЛЬ – приміщення в будівлях між вулицею і власне оселею, що слугує буферною зоною як перехід у теплі внутрішні приміщення. Назва походить від давньоримського слова vestibulum – приміщення, присвяченого богині Весті, що охороняла оселю. Потреба у вестибюлях більша в середніх і високих широтах, де низькі температури взимку потребують перехідних приміщень. Його буферна функція обмежує використання і зазвичай слугує репрезентативним цілям всієї споруди.

ВЕСТІНГАУЗ (WESTINGHOUSE) ДЖОРДЖ (1846–1914) – американський промисловець та інженер, президент Американського товариства інженерів-механіків (1910). Зареєстрував понад 400 патентів: розробив автоматичне керування гальмом у залізничному транспорті, способи транспортування природного газу по трубах, трамвайний тяговий електродвигун, електропровідні гальма потягу метро, електрифікований локомотив (електровоз), амортизатор для автомобіля, удосконалив електричний трансформатор тощо.

ВЕСТ-ІНДІЯ (*нідерл.* West-India – Західна Індія) – традиційна назва островів Карибського моря, на відміну від країн Південної та Південно-Східної Азії – Ост-Індії (Східної Індії). Розташована між Південною та Північною

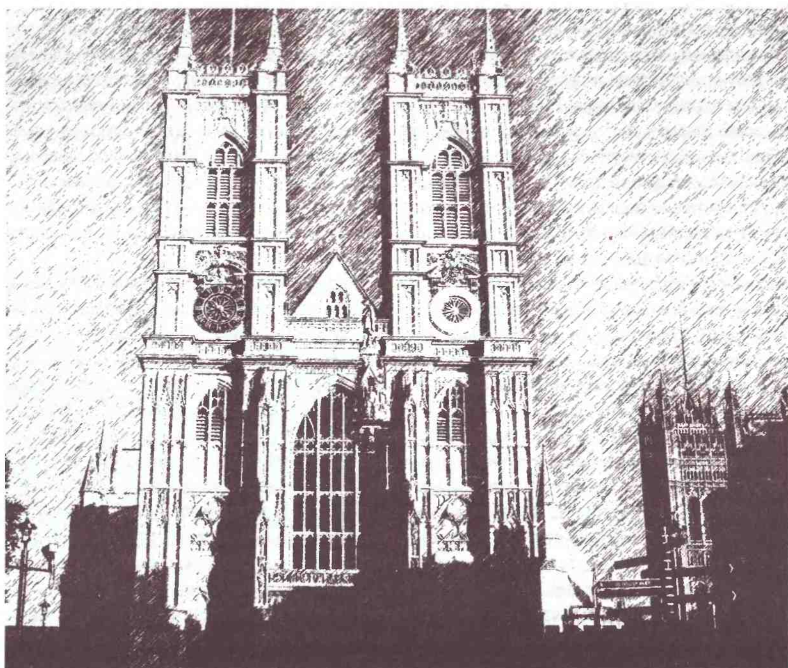
Америкою від гирла річки Ориноко до півостровів Флорида та Юкатан. Складається з кількох груп великих і малих островів, зокрема: Великі і Малі Антильські острови (що значно підносяться над рівнем моря) та Багамські острови (утворені кораловими рифами), загальною площею 244 890 км².

ВЕСТМІНСТЕРСЬКЕ АБАТСТВО (WESTMINSTER ABBY) — традиційна назва соборного храму Св. Петра у Вестмінстері (Лондон), засноване 996. Готична базиліка з квадратними вежами й ажурними арками на захід від Вестмінстерського палацу будувалася з перервами 5 століть (1245–1745), має статус кафедри (1546–1556), нині у виключній власності британської монархії. Традиційне місце коронації монархів Великобританії і поховань монархів Англії, включено (1987) в список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ВЕСТМІНСТЕРСЬКИЙ МИР (1674) — мирний договір, підписаний (19 лютого 1674) між Англією і Голландією, завершив третю англо-голландську війну (1672–1674) і залишив чинним Бредський трактат (1667). Голландія визнала «Навігаційний акт» (1651) і зобов'язалася відшкодувати збиток, заподіяний англійській Ост-Індійській компанії з 1611. Низка англо-голландських війн (XVII ст.) прискорила падіння могутності Голландії і перехід торговельно-колоніальної гегемонії до більш передової Англії.

ВЕСТПАК БАНК (WESTPAC BANKING CORPORATION) — австралійський банк у Західно-Тихоокеанському регіоні, одна з чотирьох найбільших компаній з фінансових послуг в Австралії і друга в Новій Зеландії. Заснований (1982) зі штаб-квартирою в Сіднеї (Австралія). Є другим у країні за кількістю кредитів і різновидом послуг, обслуговує понад 12 млн клієнтів, у 1200 філіях, бл. 3 тис. банкоматів, кількість працівників — понад 40 тис. осіб.

ВЕСТФАЛІЯ (*нім.* Westfalen) — історична область на північному заході Німеччини, що нині є східною частиною федеральної землі Північ-

Вестмінстерське абатство

ний Рейн – Вестфалія. Спочатку Вестфалія входила до складу герцогства Саксонія, після розгрому якого виникло герцогство Вестфалія (1180–1803). За Наполеона було встановлено королівство Вестфалія, що проіснувало лічені роки та увійшло до складу Пруссії як провінція (1815–1946), проіснувавши до розгрому Німеччини у Другій світовій війні.

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР (1648) – складався з двох укладених латиною мирних угод (Оснабрюкської і Мюнстерської), підписаних 15 травня і 24 жовтня 1648, що завершили Тридцятирічну війну в Священній Римській імперії. Був результатом першого сучасного дипломатичного конгресу і поклав початок новому порядку в Європі, заснованому на концепції державного суверенітету. Норми Оснабрюкського і Мюнстерського договорів були (до 1806) частиною конституційного закону Священної Римської імперії.

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ ПРЯНИК – хліб із житнього борошна грубого помелу, підданого бродінню, вперше з'явився в історичній області Вестфалія на північному заході Німеччини. Його схожі на тости стандартні скибки розміром 8,5 × 10,5 см (завтовшки 0,4 см) традиційно використовують для бутербродів.

ВЕТО (*лат.* veto – забороняю) – право особи чи групи осіб в односторонньому порядку заблокувати ухвалення того чи ін. рішення. Може бути абсолютним (наприклад, як у Раді Безпеки ООН, де постійні його члени можуть заблокувати будь-яке рішення, прийняте Радою) або відносним (наприклад, як у законодавчій системі України, коли Верховна Рада двома третинами голосів спроможна подолати вето Президента). Право вето як суспільний інститут з'явилося в Давньому Римі.

ВЕТТЕРН (*швед.* Vattern) – друге за площею озеро Швеції, розташоване на півдні країни на висоті 88 м. Площа – 1912 км², об'єм – 74 км³, середня глибина – 40 м, найбільша – 128 м, довжина берегової лінії – бл. 642 км, постійний рівень води підтримується спеціальним обладнанням. Зі сходу й заходу оточене горами і мальовничими берегами, на великому острові Вісінгсе в середньовіччі жили королі, а пізніша їхня резиденція (Вадстенський замок) височіє на березі. Гета-каналом сполучається з Балтійським морем.

ВЕТТІНИ (*нім.* Wettiner) – німецький княжий рід, нині представлений Віндзорською династією, що править у Великобританії, а також Саксен-Кобург-Готською династією королів Бельгії. Панувала понад 8 ст. на середньонімецьких просторах, а імена їхніх представників назавжди вписані до історії Саксонії. Історія роду достовірно простежується з другої половини X ст., коли вони володіли землями в південно-східному передгір'ї Гарцу, свою назву дістав від замку Веттін на березі річки Зале (ліва притока Ельби).

ВЕТТШТАЙН (WETTSTEIN) РІХАРД ФОН (1863–1931) – австрійський ботанік, почесний член АН СРСР (1927). Професор німецького університету в Празі (1892–1899), Віденського університету та директор Ботанічного інституту і саду з 1899, президент Віденського зоологічно-ботанічного товариства з 1901. Автор теорії походження двостатевої квітки покритонасінних з кількох одностатевих (чоловічих і жіночих) квіток голонасінних, один з творців морфолого-географічного методу в систематиці рослин.

ВЕЦЦАЛІ (VEZZALI) МАРІЯ ВАЛЕНТИНА (нар. 1974) – італійська фехтувальниця на рапірах. Єдина фехтувальниця в історії, що здобула 5 золотих олімпійських нагород (3 індивідуальні і 2 в команді). 13-кратна чемпіонка світу (6 і 7), 10-кратна чемпіонка Європи (5 і 5), 10-кратна володарка Кубка світу, 21-кратна чемпіонка Італії (12 і 9), 5-кратна переможниця Універсіад (4 і 1). Понад десятиліття очолює світовий рейтинг рапіристок, нагороджена орденами Італійської Республіки.

ВЕЧЕРСЬКИЙ ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1958) – український історик архітектурної спадщини, заслужений працівник культури України (1995). Освіту здобув у Київському державному художньому інституті (1981). Автор численних науково-проектних праць, зокрема проектів реставрації Мовчанського монастиря (1981) і регенерації середньовічних укріплень у Путивлі (1986), створення історико-архітектурних заповідників у Глухові (1992), Сумах (1993) та низки науково-популярних і краєзнавчих видань.

ВЕЧІРНИЦЯ (*лат.* Nyctalus) – рід кажанів (Chiroptera) родини Лиликові (Vespertilionidae), поширений у помірних і субтропічних районах Європи, Азії та Північної Америки. Довжина –

8 см, розмах крил – 35 см, зазвичай полювання розпочинає із заходом сонця. Літає високо та швидко, може пролітати до 20 км, піднімається над верхівками звичайних дерев. Удень зазвичай ховається в дуплах або ін. укриттях. Інколи мешкає у містах, зокрема багато їх у Гамбурзі, Відні, Брно та ін. великих європейських містах.

ВЕЧІРНЯ (*лат.* vesperae) – богослужіння, відоме з ранніх століть християнства і збережене у всіх церквах (православних, католицьких, давніх східних, лютеранських, англіканських). Традиційно проводиться бл. 9-ї години вечора (звідси назва), деякі піснеспіви мають дуже давнє походження і зберігаються з перших століть християнства.

ВЕЧОРНИЦІ (ДОСВІТКИ) – одна з форм давніх осінньо-зимових вечірніх сільських розваг, що відбувалися зазвичай у хаті бездітної самотньої жінки, яка стежила за дотриманням звичаїв та традицій. На вечорницях оповідали казки, танцювали, поєднуючи дозвілля з дівочою домашньою роботою (вишиванням, прядінням, шиттям тощо). Розпочиналися пізньої осені і тривали до початку Великого посту, причому, якщо зібрання відбувалося до півночі, то називалося вечорницями, до третіх півнів – досвітками.

В'ЄНТЬЯН (*лао.* Wieng Jan) – столиця (площа – 129,8 км², населення – 203,1 тис. осіб) держави Лаос, розташована в долині середньої течії річки Меконг, неподалік кордону з Таїландом. Заснована (1560) королем Сеттхатхіратом як столиця держави Лан Санг, адміністративний центр французького протекторату Лаос (1899) і Лаоської Народно-Демократичної Республіки (1949). Клімат тропічний, поділяється на два сезони – літній дощовий мусонний (травень – листопад) і зимовий сухий (грудень – квітень).

В'ЄНТЬЯНСЬКА УГОДА (1973) – угода про відновлення миру і національне порозуміння в Лаосі, укладена представниками монархічного уряду і фронту Патет Лао у В'єнтьяні (21 лютого 1973), що завершила громадянську війну в країні (1960–1973). Основні положення: припинення вогню (22 лютого 1973); створення коаліційного уряду; створення консультативної політичної ради для проведення виборів у Національні збори і формування уряду національної єдності; вивід з Лаосу іноземного військового персоналу.

ВЕРКІН БОРИС ЄРЕМІЙОВИЧ (1919–1990) – радянський український фізик, академік АН УРСР (1972), лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1973) і Державної премії СРСР (1978). Освіту здобув у Харківському університеті (1940). Працював у Харківському фізико-технічному інституті АН УРСР (1946–1960), засновник і директор Фізико-технічного інституту низьких температур АН УРСР (1960–1988). Започаткував в Україні низку нових науково-технічних напрямів, заснував наукову школу.

ВЕСНІК ЄВГЕН ЯКОВИЧ (1923–2009) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1989). Освіту здобув у Щепкінському театральному училищі (1947). Працював актором у Московських театрах ім. К. Станіславського (1948–1954), Сатири (1954–1963) і Малому (1963–1992). Понад 70 ролей (переважно епізодичних) у кіно, серед головних у фільмах: «Трембіта» (1968), «Вас вызывает Таймыр» (1970), «Самый сильный» і «Умные вещи» (1973), «По улице комод водили» (1978) та ін.

В'ЄТНАМ (СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ) – держава в Південно-Східній Азії, на узбережжі Південнокитайського моря, межує з Китаєм, Камбоджею і Лаосом. Площа – 331,21 тис. км², населення – 89,6 млн осіб, столиця – Ханой. Офіційна мова – в'єтнамська, грошова одиниця – донг. Територія видовжена з півночі на південь на 1750 км, завширшки до 47 км (у центральній частині), бл. 75 % займають гори, плато і плоскогір'я (до 3143 м). Клімат тропічний мусонний, з осінніми тайфунами і паводками.

В'ЄТНАМСЬКА ВІЙНА (1957–1975) – війна між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним СРСР та Китаєм) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю тощо). Розпочалася як громадянська війна у Південному В'єтнамі, виявилася пов'язаною з паралельними громадянськими війнами в Лаосі і Камбоджі. Велася за возз'єднання двох частин В'єтнаму і створення єдиної держави. Всі бойові дії в Південно-Східній Азії відомі також як Друга індокитайська війна.

В'ЄТНАМСЬКА МОВА – мова в'єтів (понад 75 млн осіб), офіційна мова В'єтнаму, де є мовою міжнаціонального спілкування та освіти, також поширена у громадах сусідніх країн та в Австралії, Франції, Німеччині, США, Канаді та ін. Належить до в'єтміонгських мов австро-азійської сім'ї. Становлення літературної в'єтнамської мови розпочалося в XVII ст., і до кінця XIX ст. вона функціонувала як мова побутового спілкування та художньої літератури. Сучасна побудована на ханойській говірці північного діалекту.

В'ЄТНАМСЬКИЙ МУЗЕЙ ЕТНОЛОГІЇ – музей у Ханої, столиці В'єтнаму, присвячений побуту і культурі 54 офіційно визнаних етнічних груп країни, відкритий 1997. Проект головної будівлі у вигляді барабана Донг Сон створив архітектор Ха Дик Лінь з народності тай, а інтер'єр розробив французький архітектор Вероніка Дольфус.

В'ЄТНАМЦІ (В'ЄТИ) – народ (до 77 млн осіб), основне населення В'єтнаму, також мешкають у США, Камбоджі, Таїланді, Лаосі, Австралії тощо. Уважається, що давні в'єтнамські племена прийшли до Північного В'єтнаму (І тис. до н. е.) з Південного Китаю і згуртувалися в єдину народність (II ст. до н. е. – II ст.) шляхом змішування людей індонезійської раси з китайцями, в'єтнамськими і тайськими іммігрантами. Мова – в'єтнамська, сповідують буддизм, даосизм, конфуціанство, значно рідше католицизм та іслам.

ВЄТРОВ ПЕТРО СИДОРОВИЧ (1911–1980) – радянський український актор театру і режисер, народний артист УРСР (1954). Освіту здобув у Ленінградському театральному інституті (1935). Актор Ленінградського театру ім. Ленінського комсомолу (1935–1937), актор і режисер Ворошиловградського театру юного глядача (1937–1944), головний режисер Ворошиловградських російського драматичного (1952–1959) і українського музично-драматичного (1959–1963) театрів. Створив понад 100 вистав.

ВЗАЄМОДІЯ – у фізиці вплив тіл чи частинок одне на одне, що призводить до зміни стану їхнього руху. У механіці Ньютона вона кількісно характеризується силою, а більш загальною характеристикою взаємодії є потенційна енергія. Спочатку утвердилося уявлення, що взаємодія (між тілами) може здійснюватися безпосередньо через порожній простір і при цьому відбувається миттєво. Після появи квантової теорії поля уявлення про взаємодію істотно змінилося.

ВЗАЄМОЗАМІННІСТЬ – у техніці властивість одноіменних і однотипних виробів (деталей, вузлів, агрегатів чи апаратів), що дає змогу замінювати ними такі самі вироби в машинах і установках, зберігаючи необхідні показники їхньої роботи. Розрізняють взаємозамінність повну і неповну. Повна виключає додаткову обробку виробів. Неповна пов'язана з припасуванням та регулюванням виробів за різними параметрами. Взаємозамінність сприяє зниженню собівартості виробів і підвищенню продуктивності праці.

ВЗЯТТЯ СНІГОВОГО МІСТЕЧКА (*рос.* Взятие снежного городка) – картина (полотно, олія, 156 × 282 см) російського художника Василя Сурикова (1848–1916), написана 1891, на міжнародній виставці в Парижі (1900) отримала іменну медаль, нині експонується в Російському музеї, Санкт-Петербург (Росія). Ідею твору подав живописцю його молодший брат Олександр, зображений праворуч на картині. Снігове містечко збудували у дворі садиби Сурикова, а у масовці брали участь селяни з с. Базаїха.

ВИБІЙ (*рос.* забой) – термін у гірничій справі: поверхня корисної копалини або породи, з якої здійснюється її безпосереднє виймання та яка переміщується під час видобутку корисної копалини (у шахтах і рудниках розрізняють вибої: горизонтальні, вертикальні та похилі; очисні, підготовчі або прохідницькі; у кар'єрах: бічні або торцеві і фронтальні); торець бурової свердловини, поверхня якого в процесі проходження руйнується буровим інструментом.

ВИБІРКОВИЙ МЕТОД – статистичний метод дослідження загальних властивостей сукупності будь-яких об'єктів на основі вивчення властивостей лише частини об'єктів, взятих за вибірку. Застосовують для вивчення різноманітних закономірностей соціально-економічних явищ (втрати робочого часу, попит міського населення, вивчення громадської думки тощо). Висновки, пропозиції і рекомендації, одержані під час вибіркових спостережень, поширюють на всю аналізовану сукупність.

ВИБОРЗЬКИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ «ВІКНО В ЄВРОПУ» — фестиваль російського кіно, заснований (1993) Російсько-Європейською кіноасоціацією, Міністерством культури Росії та урядом Ленінградської області. Відбувається щорічно в серпні в м. Виборг, Ленінградська область (Росія). Фестиваль включає конкурсні програми (ігрових повнометражних, неігрових та анімаційних повнометражних і короткометражних фільмів та конкурс «Виборзький рахунок»), панораму нових російських фільмів і ретроспективи.

ВИБОРИ — загальновживана процедура, за допомогою якої визначаються виконавці на деякі ключові позиції в різних суспільних структурах (держави, організації тощо). Здійснюються шляхом голосування (таємного, відкритого), що проводиться відповідно до регламенту виборів. Процедура виборів застосовується в системі державного управління, а також управління будь-якими ін. спільнотами людей, об'єднаних професійною, громадською або ін. видами діяльності, переконаннями, віросповіданням тощо.

ВИБОРЧА СИСТЕМА — сукупність правил і законів, що забезпечують організацію влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів. Здійснюється через вираження волі тієї частини населення, що за законодавством забезпечує легітимність результатів виборів на основі конституції та законів. Розрізняють мажоритарну, пропорційну і змішану виборчі системи.

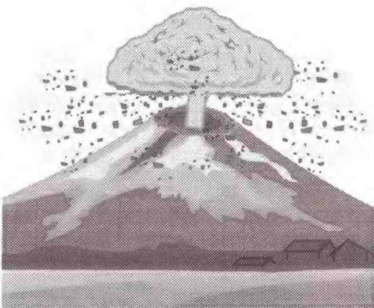
ВИБУХ — фізичний або/і хімічний швидкоплинний процес з виділенням значної енергії в невеликому обсязі, що призводить до ударних, вібраційних і теплових впливів на навколишнє середовище і високошвидкісного розширення газів. Внаслідок хімічного вибуху, крім газів, можуть утворюватися і тверді високодисперсні частинки, суспензію яких називають продуктами вибуху. Вибухи за походженням вивільненої енергії поділяють на: хімічні, фізичні, електромагнітні, кінетичні, ядерні, електричні тощо.

ВИБУХ ПОПУЛЯЦІЙНИЙ (*фр.* population — населення) — різке, зазвичай багаторазове, збільшення чисельності особин будь-якого виду, пов'язане зі зміною звичайних механізмів їх регуляції (наприклад, за умов майже повної відсутності факторів, що лімітують їх чисельність). Часто спостерігається при інтродукції видів, одним із прикладів може бути демографічний вибух.

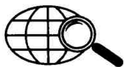
ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ — хімічна сполука або їх суміш, здатні під час певних зовнішніх впливів або внутрішніх процесів вибухати, виділяючи тепло й утворюючи сильно нагріті гази. Комплекс процесів, який відбувається в такій речовині, називається детонацією. Традиційно до вибухових речовин також належать сполуки та суміші, які не детонують, а горять із певною швидкістю (метальний порох, піротехнічні склади). Вибухові речовини використовуються у виготовленні зброї, будівництві, гірничій справі тощо.

ВИВЕРЖЕННЯ ВУЛКАНА — процес викиду вулканом на земну поверхню розжарених уламків, попелу, магми, що, виливши сь на поверхню, стає лавою. Надзвичайна геологічна ситуація, що може тривати від кількох годин до багатьох років і призвести до стихійних лих. Типи вулканічних вивержень зазвичай називаються на честь відомих вулканів, на яких спостерігався подібний перебіг подій: гавайський, стромболіанський, ісландський, пелейський, а також підлідний, газовий, попільних потоків та ін.

ВИВІТРЮВАННЯ — процес механічної і хімічної зміни та руйнування гірських порід і мінералів земної поверхні та близьких до неї шарів земної кори під впливом різноманітних атмосферних агентів, ґрунтових та поверхневих вод, життєдіяльності організмів та продуктів їх розкладу. Розрізняють вивітрювання фізичне, хімічне та біологічне, а за місцем

Виверження вулкана

дії — наземне і підводне. Процеси вивітрювання призводять до трансформації поверхні Землі, утворення різних осадових гірських порід та кори вивітрювання.

вивітрювання вибіркове — процес руйнування гірських порід, характер та інтенсивність якого зумовлений переважно різним їх складом, структурою, текстурою та ін. Наприклад, темнозабарвлені гірські породи, які сильно поглинають теплове випромінювання, фізично вивітрюються швидше у порівнянні зі світлозабарвленими з високою відбивною здатністю. В аридних умовах затемнені ділянки скелястих виходів гірських порід вивітрюються хімічно інтенсивніше, ніж освітлені (очкове вивітрювання).

вигнання з раю — фреска (208 × 88 см) італійського живописця Мазаччо (1401–1428), виконана (1426–1427) для капели Бранкаччі в церкві Санта-Марія-дель-Карміні у Флоренції (Італія). Зображує вигнання перших людей (Адама і Єви) з раю після того, як Єва порушила Божу заборону. Вони, ридаючи, ідуть з Едему, а над їхніми головами шлях на грішну землю вказує янгол на червоній хмарі з мечем у руці. Фрески в капелі здійснили революцію в образотворчому мистецтві, визначивши напрямок його розвитку.

виговський іван остафійович (? — 1664) — шляхтич київський, військовий писар (1648–1657) і гетьман Війська Запорізького (1657–1659), Київський воєвода (1659–1664). Наступник Богдана Хмельницького, відомий орієнтацією на Польщу, у союзі з якою і кримськими татарами протистояв Московській державі і проросійському козацтву. Головнокомандувач козацьких військ під час козацько-московської війни (1658–1659) та в Конотопській битві (1659). Без суду і слідства розстріляний поляками.

виговського івана гетьмана україни музей-меморіал — відкритий (2004) у с. Руда Жидачівського району Львівської області. Експозиція відтворює боротьбу українського народу за незалежність і державність від часу виникнення Запорізької Січі до національно-визвольної боротьби ОУН – УПА (1940–1950-ті), демонструючи твори живопису, графіки та скульптури, а також сакрального мистецтва (XVII–XIX ст.) з сімейної церкви гетьмана (Воздвиження Чесного Хреста Виговських, с. Йосиповичі).

вигода — селище міського типу (площа — 15,9 км², населення — 2,2 тис. осіб) Долинського району Івано-Франківської області України. Засноване 1883, смт (1940), розташоване в передгір'ї Українських Карпат, біля впадіння річки Мизунка в Свічу (притока Дністра), рельєф переважно низькогірний з перевищенням висот до 70 м. Для вивезення лісу з селища побудовано (1918–1939) вузькоколійну залізницю завдовжки до 70 км — нині туристична атракція.

вигук — особлива незмінювана частина мови, що виражає (не називаючи) почуття та волевиявлення, не належить до самостійних або службових частин мови і може виконувати роль еквівалентів речення або супроводжувати його, підкреслюючи емоції та реакцію на навколишню дійсність. За значенням поділяються на: емоційні, що виражають почуття і переживання (ой, вау, фу та ін.), вигуки волевиявлення, що передають спонукання, заклик тощо (цить, гей, нумо, ціп-ціп та ін.) та слова ввічливості (здрастуйте, на добраніч, добридень та ін.).

вид — таксономічна категорія та одна з головних одиниць біологічної класифікації, що є якісно відокремленою формою живих істот, основною одиницею еволюційного процесу. Серед організмів, що розмножуються статевим шляхом, вид визначається як група організмів, здатних до продукування життєздатного і плодючого потомства при схрещуванні, серед безстатевих організмів — на підставі схожості фенотипових ознак та гомології геномів. Поняття виду запровадив (1735) шведський натураліст Карл Лінней (1707–1778).

видавництво — підприємство (державне, суспільне, кооперативне або приватне), що працює в галузі літератури, мистецтва, музики або науки, відтворюючи і поширюючи продукцію. Сутність видавничої діяльності — поширення інформації та створення додаткової вартості об'єктів авторського права. Розповсюдження видавничої продукції (платне або безкоштовне, залежно від бізнес-моделі та цілей існування видавництва) здійснюється через канали торгівлі, інтернет або безпосередньо видавництвом.

ВИДАТКИ — у бухгалтерському обліку — витрати в процесі господарської діяльності, що призводять до зменшення коштів (активів) підприємства або збільшення його боргових зобов'язань. Зазвичай це витрати, пов'язані з ресурсним забезпеченням виробництва, придбанням матеріалів, обладнання, оплатою праці працівників, ремонтом обладнання, виплатою відсотків по кредитах, орендною платою, сплатою податків тощо.

ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МУЗЕЙ – ЛЕСІ УКРАЇНКИ, МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО, МИКОЛИ ЛИСЕНКА — заснований (1987) у будинках Києва, де наприкінці XIX — на початку XX ст. мешкали родини визначних українських митців, об'єднаних дружбою і спільними творчими інтересами. Об'єднує 3 окремих музеї: Лесі Українки, М. Лисенка та М. Старицького, до яких приєднано новий відділ «Іван Франко і Київ» (2007) та триває робота з упорядкування окремої експозиції музею Панаса Саксаганського.

ВИДІЛЕННЯ (ЕКСКРЕЦІЯ) — процес звільнення організму від кінцевих продуктів метаболізму — екскрементів. У людини і тварин процес відбувається кількома шляхами: виведення спеціалізованими видільними органами з сечею через нирки, з жовчю і калом через кишечник, шляхом випаровування поту з поверхні шкіри, а також шляхом видалення газоподібних та легко випаровуваних речовин через органи дихання та шкіру.

ВИДІННЯ ОТРОКУ ВАРФОЛОМІЮ (*рос.* Видение отроку Варфоломею) — картина (полотно, олія, 160×211 см) російського радянського художника Михайла Нестерова (1862–1942), створена у 1889–1890. Перший і значний твір з циклу, присвяченого Сергію Радонезькому, написана на сюжет, запозичений з «Житія преподобного Сергія» авторства Єпіфанія Премудрого, експонується в Третьяковській галереї, Москва (Росія). Сам живописець вважав картину своїм найкращим творчим здобутком.

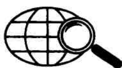
ВИДОБОРА ВОЛОДИМИР ДЕОНИСОВИЧ (нар. 1941) — радянський український промисловець-аграрій, заслужений працівник сільського господарства України (2001), Герой України (2004). Освіту здобув в Одеському технологічному інституті харчової та холодильної промисловості (1965) і Київському автомобільно-дорожньому інституті (1971). Головний інженер і заступник директора радгоспів Одеської області (1971–1983), директор радгоспу ім. Калініна (1983–1995), голова правління АТЗТ АК «Свобода» з 1995.

ВИДОУТВОРЕННЯ — еволюційний процес утворення нових біологічних видів, на який впливають генетичний дрейф та природний відбір. Зазвичай виділяють 4 типи природного видоутворення, залежно від географічної ізоляції популяцій: алопатричне, перипатричне, парапатричне і симпатричне. До того ж видоутворення штучно відбувається у тваринництві, рослинництві, селекції тощо. Серед різноманітних теорій щодо механізму видоутворення жодна не вважається загальновизнаною і повністю доведеною.

ВИДУБИЦЬКИЙ МОНАСТИР — стародавній монастир на березі Дніпра у Києві (Україна), заснований (1070) біля заміської резиденції князя Всеволода, сина Ярослава Мудрого. Його ігумен Сильвестр створив одну з редакцій «Повісті минулих літ» (1116), тут вівся Київський літопис. Сучасний монастирський ансамбль сформувався (XVIII ст.) і включає Георгіївський собор (1701), Михайлівську церкву (XI ст.), дзвіницю (1733), Спасо-Пре-

Видубицький монастир

ображенську церкву (трапезна) (1701), Братський корпус (1851) та ін.

ВИЖІВКА – річка у Турійському, Любомльському, Старовижівському та Ратнівському районах Волинської області, права притока Прип'яті (басейн Дніпра). Довжина – 81 км, площа басейну – 1272 км², середня витрата води – 2,57 м³/с, найбільша – 128 м³/с, ухил – 0,6 м/км. Тече Поліською низовиною невиразною у рельєфі долиною завширшки до 4 км, з заболоченою заплавою і звивистим (на окремих ділянках випрямленим) річищем (завширшки до 15–20 м). Живлення переважно атмосферне, льодостав (грудень – березень).

ВИЖНИЦЬКИЙ – національний природний парк (площа – 112,38 км²) у Вижницькому районі Чернівецької області України. Утворений 1995 у вкритих лісами (до 90 %, переважають буково-ялицеві та ялицево-букові) Покутсько-Буковинських Карпатах з низькогірним рельєфом, підпорядкований Міністерству охорони навколишнього природного середовища. У флорі парку 621 вид рослин, серед яких багато рідкісних та зникаючих, зокрема 30 видів судинних рослин з Червоної книги; фауна налічує бл. 3 тис. видів.

ВИЖНИЦЬКИЙ РАЙОН – район на заході Чернівецької області, утворений 1940, площа – 0,9 тис. км², населення – 56,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 17,7 тис. осіб). Межує з Путильським, Сторожинецьким, Кіцманським, Снятинським і Косівським районами та Румунією, адміністративний центр – Вижниця. Розташований у Передкарпатті (північ) і Покутсько-Буковинських Карпатах (південь), переважає горбистий низькогірний рельєф, ускладнений зсувами. Найбільші річки – Черемош і Серет (обидві належать до басейну Дунаю).

ВИЖНИЦЯ – місто (площа – 2,7 км², населення – 4,4 тис. осіб) районного значення, центр Вижницького району Чернівецької області України. Вперше згадується в молдовському літописі 1501, статус міста (1904, 1940), розташоване біля впадіння річки Виженка в Черемош (притока Пруту) на горбистій поверхні його правого берега. Один із прикарпатських центрів декоративно-ужиткового мистецтва (килимарство, вишивка, обробка дерева і металу).

ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ МУЗЕЙ – заснований (1999) у м. Косів Івано-Франківської області і є філією обласного музею (2006). Тематична експозиція подає інформацію про історичні події переважно в Гуцульщині і Косівщині (1920–1950-ті): відродження українства, Друга світова війна, героїчна боротьба Української Повстанської Армії, діяльність Організації Українських Націоналістів, репресії мирного населення та визвольна боротьба (до 1954). Загальний фонд музею становить понад 2 тис. експонатів та книжок.

ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ПРИКАРПАТСЬКОГО КРАЮ МУЗЕЙ – відкритий (1997) у м. Івано-Франківськ. Експозиція розташована в 4 залах двоповерхового будинку, де представлені матеріали, що охоплюють період XI–XX ст. і висвітлюють визвольну боротьбу жителів Прикарпаття та Легіону січових стрільців, УНР, ЗУНР, ОУН, УПА за державну незалежність України. Музею підпорядковується меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз», створений на місці розстрілу жертв сталінського терору.

ВИЇЗДКА – олімпійський вид кінного спорту, мистецтво управління конем і вища школа верхової їзди. На змаганнях вершник і кінь виконують різні елементи верхової їзди, а їх складність та правильність виконання оцінюються суддями. Вершник має продемонструвати рівень тренованості коня, його атлетичні дані і здатність виконувати передбачені загальними правилами рухи на всіх алюрах у різному темпі, зберігаючи правильне положення корпусу.

ВИКИДЕНЬ (МИМОВІЛЬНИЙ АБОРТ) – мимовільне патологічне переривання вагітності без стороннього втручання в перші 20 тижнів після запліднення, яким закінчуються щонайменше 15–20 % клінічно встановлених випадків вагітності. Більшість викиднів припадають на перші 13 тижнів вагітності. Серед його причин: хромосомна аномалія, гормональні проблеми, інфекційні захворювання, нездоровий спосіб життя, неправильна посадка яйцеклітини в матку, вік або травма матері, секс, важка фізична праця тощо.

ВИКРАДЕННЯ ДОЧОК ЛЕВКІППА – картина (полотно, олія, 224 × 211 см) фламандського живописця Пітера Пауля Рубенса (1577–1640), написана бл. 1617–1618, нині експонуєть-

ся в Старій пінакотеці, Мюнхен (Німеччина). Для її створення використано міф про Кастора і Поллукса, братів Діоскурів (сини Зевса і Леди), які викрали дочок царя Левкіппа. Сильними, м'язистими руками юнаки підхоплюють голих жінок, щоб посадити їх на коней, а дівчата у відчаї звертають погляди до неба, шукаючи порятунку в богів.

ВИЛИЧНА КІСТКА (*лат.* os zygomaticum) – парна кістка лицьового черепа людини, що з'єднується з лобовою, скроневою кістками (лобним і скроневим відростками), великим крилом клиноподібної кістки і верхньою щелепою. Бере участь у формуванні латеральної стінки очниці і підскроневої ямки. Разом з виличним відростком скроневої кістки формує виличну дугу, яка є латеральною межею скроневої ямки. Крім відростків, у виличній кістці розрізняють латеральну, скроневу та очноямкову поверхні.

ВИЛКОВЕ – місто (площа – 350 км^2, площа – 8,6 тис. осіб) Кілійського району Одеської області України. Засноване як посад Липованський 1746, статус міста (1840), розташоване на островах лівобережжя Кілійського гирла у дельті Дунаю й завдяки численним протокам та каналам, що зазвичай правлять за вулиці, дістало назву «Українська Венеція». Адміністративний центр Дунайського біосферного заповідника.

ВИЛОК – селище міського типу (площа – 8,4 км^2, населення – 3,3 тис. осіб) Виноградівського району Закарпатської області України. Засноване 1304, смт (1959), розташоване на кордоні з Румунією, на слабо розчленованій поверхні надзаплавної тераси на правому березі річки Тиса (притока Дунаю), захищеній від паводків дамбами.

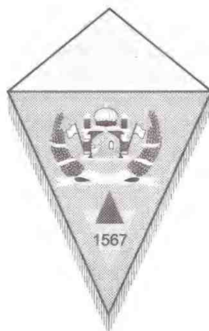
ВИЛОРОГОВІ (*лат.* Antilocapridae) – родина ссавців з ряду Оленеподібні (Cerviformes), разом з Оленевими (Cervidae), Биковими (Bovidae) і Жирафовими (Giraffidae) формує підряд Жуйні (Pecora). Мешкають у степах та пустелях Північної Америки, тварини середніх розмірів, з довгими та тонкими ногами, вага – до 60 кг. Основною відмітною ознакою є прямі роги з двома відгалуженнями, або вилами.

ВИЛУГОВУВАННЯ – переведення у розчин, як правило водний, одного або кількох компонентів твердого матеріалу, зокрема процес: вимивання водою розчинних солей з мінералів (наприклад, окремих різновидів сірки з вугілля, знесолення вугілля); виносу лужних і лужноземельних металів з кристалічної ґратки мінералів (наприклад, зі слюди вилуговуванням утворюються гідрослюдисті мінерали); гідрометалургійний (витягування металів з руд і концентратів).

ВИЛЧА (VALCEA) – жудець (повіт) у регіоні Волощина, розташований на півдні центральної Румунії. Площа – 5745 км^2, населення – 417 тис. осіб, адміністративний центр – Римніку-Вилча. Межує з жудцями Арджеш, Горж, Хунедоара, Альба, Сібіу, Долж та Олт. На півночі жудця лежать гірські масиви Південних Карпат – гори Фагараш (на сході), що сягають висоти 2200 м, і гори Лотру (на заході) заввишки до 2000 м. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 9 міст і 75 комун.

ВИМІРЮВАЧ ТИСКУ – технічний прилад для управління технологічними процесами, забезпечення безпеки виробництва та вимірювання артеріального тиску у людини (сфігмоманометр, або тонометр). Зазвичай вимірювачі тиску мають неелектричний вихідний сигнал у вигляді сили або переміщення (тиск у них перетворюється на деформацію пружних елементів) та об'єднані в один блок з вимірювальним приладом і називаються деформаційними. Вимірювачі тиску: манометри, вакуумметри, мановакуумметри, напороміри, тягоміри, тягонапороміри, давачі тиску, дифманометр.

ВИМПЕЛ (*нідерл.* wimpel) – вузький довгий роздвоєний на кінці прапор, що позначає

Вимпел

державну приналежність військових кораблів, у комерційних суден вони довільної форми і кольору. Згодом значення слова поширилося на різної форми (частіше трикутної) прапорці, що презентують якусь організацію, бренд чи подію і підвішуються на спеціальний шнур. Космічний вимпел — металева пластинка із зображенням державних символів, зокрема вимпели СРСР доставлені на Місяць і Венеру.

ВИМ'Я — молочні залози сільськогосподарських тварин. У жуйних і кобил розташоване в паховій ділянці, між стегнами, у свиней — симетрично, праворуч і ліворуч від лінії живота. Вим'я корови, верблюда, північного оленя складається з розділених між собою 2 передніх (черевних) і 2 задніх (стегнових) часток. Молоко синтезується в секреторному епітелії найдрібніших порожнин (альвеол), розташованих радіально навколо молочних проток, та утримується у вим'ї завдяки капілярності та запірним м'язам у сосках.

ВИНА — старовинний індійський щипковий (плекторний) музичний інструмент, що має форму лютні. У найпоширенішої моделі 24 лади, 4 головні струни, що проходять через кобилку, і 3 додаткових (які не проходять) та використовуються для ритмічного акомпанементу. Вважається важким для вивчення інструментом і вимагає багаторічної практики. Індійську богиню-покровительку мистецтв Сарасваті часто зображують з виною в руці.

ВИНАГОРОДА — грошова компенсація, оплата праці працівників у вигляді заробітної плати і преміальних виплат; комісійна — для працівників торгівлі залежить від грошової виручки від продажу товарів; агентська — оплата посередницьких послуг з продажу або купівлі товару; депресивна — зменшується залежно від обсягу реалізації; лінійна — передбачає певний відсоток з обороту незалежно від обсягу реалізації; прогресивна — зі зростанням реалізації збільшується відсоток винагороди.

ВИНИЩУВАЧ — бойовий літак, призначений для знищення пілотованих і безпілотних літальних засобів супротивника в повітрі, а також виконує завдання щодо ураження наземних (водних) цілей та повітряної розвідки. Основним видом бойових дій є повітряний бій. Почали застосовуватися в роки Першої світової війни проти літаків, дирижаблів та аеростатів. У порівнянні з розвідниками і бомбардувальниками того часу винищувачі мали значно більшу швидкість, високу маневреність і досконаліше озброєння.

ВИННА КИСЛОТА — дигідроксибурштинова кислота ($C_4H_6O_6$), двоосновна карбонова гідроксикислота — безбарвні моноклінні кристали або білий кристалічний порошок, без запаху, дуже терпкий на смак. Поширена в природі, трапляється у вигляді вільної кислоти або в комбінації з кальцієм, магнезією та калієм у складі багатьох фруктів. Промислово добувають із калію тартрату (побічного продукту у виробництві вина). Використовується в харчовій промисловості, медицині, аналітичній хімії тощо.

ВИННА ПЛЯШКА — різновид російської одиниці об'єму рідини, що застосовувалася до введення метричної системи мір разом з водочною (горілчаною) пляшкою. 1 винна пляшка (мірна пляшка) = 1/16 відра = 1/2 восьмерикового штофа = 0,7686875 л. Одиниця використовувалася переважно у ресторациях і трактирах для вимірювання кількості вина і стала передвісником сучасного загальноприйнятого стандарту фасування винних виробів.

ВИННА ШАФА — промислово-побутовий прилад, винайдений для максимального повторення температурних параметрів винного льоху, де вино може дозрівати при постійній температурі, не піддаючись небажаним впливам. Вперше створена у Франції (1976). Зазвичай температура у них підтримується від +2 °С до +18 °С, у більшості винних шаф існують чотири оптимальні температурні режими: +4 °С, +6 °С, +9 °С і +18 °С, що задовольняють потреби тривалого зберігання вина та охолодження перед сервіруванням.

ВИННИКИ — місто (площа — 6,6 км^2, населення — 15,5 тис. осіб), підпорядковане Личаківському району Львівської міськради Львівської області України. Вперше згадується 1352 або 1368, магдебурзьке право (1603), статус міста (1940), розташоване в східному передмісті Львова на горбкуватих берегах річки Марунька (притока Полтви), з незначним перевищенням висот.

ВИННИКІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ — створений (1991) у м. Винники Львівської області,

постійно діючу експозицію відкрито 1994. Складається з археологічної колекції, що розповідає про історію міста та околиць від пізнього палеоліту до XII–XIII ст., експозицій грамот та документів, предметів побуту та культу, стародруків (XIV–XX ст.), довідок про видатних людей тощо. Працює відділ історії, культури та побуту етнічних українців з Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та історії української еміграції.

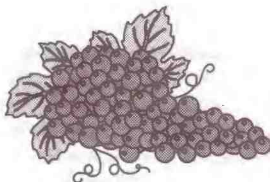
ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР КИРИЛОВИЧ (1880–1951) — український письменник, політичний діяч. Навчався у Київському університеті з 1901, де розпочав політичну діяльність. Голова Генерального секретаріату Центральної Ради (1917–1918) і Української директорії (1918–1919). Емігрував (1919), призначений головою РНК УРСР (1920), але знову емігрував. Автор романів «Хочу!» (1916), «Записки кирпатого Мефістофеля» (1917), «Сонячна машина» (1928), «Лепрозорій» (1938), «Слово за тобою, Сталіне!» (1950), повістей, оповідань, нарисів, п'єс, щоденників тощо.

ВИННИЧУК ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ (нар. 1952) — український літератор і журналіст. Освіту здобув в Івано-Франківському педагогічному інституті (1973). У студентські роки опублікував перші вірші, друкував літературні статті, переклади, заснував естрадний театр, співпрацював із львівськими газетами. Автор збірок прози «Спалах» (1990), «Діви ночі» (1992), «Житіє гаремноє» (1996), «Вікна застиглого часу» (2001), «Місце для Дракона» (2002), краєзнавчих книжок «Легенди Львова» (1999), «Кнайпи Львова» (2000) та ін.

ВІННУФОССЕН (*норв.* Vinnufossen) — найвищий водоспад у Європі і шостий заввишки у світі, розташований на заході Норвегії неподалік від містечка Сундалселла у фюльке (області) Мере-ог-Ромсдал. Річка Вінну, що живиться з льодовика Віннуфонна, зривається зі скельного уступу заввишки 860 м і чотирма потічками стікає стрімким схилом (найдовший відрізок вільного падіння — 420 м), згодом впадаючи в річку Дріва.

ВИНО (*лат.* vinum) — алкогольний напій, який добувають завдяки повному або частковому спиртовому бродінню виноградного чи плодово-ягідного соку, а іноді з додаванням спирту та ін. речовин («кріплене вино»). Поділяються: за призначенням на столові (використовуються як смаковий додаток до столу) і десертні (подаються до десерту); за міцністю — на натуральні (вміст спирту 9–16 % об'єму) і кріплені (16–22 % об'єму); за кольором — на білі, рожеві і червоні сорти вин; за якістю та термінами витримки — на молоді, без витримки, витримані, марочні й колекційні.

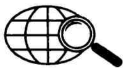
ВИНОГРАД (*лат.* Vitis) — рід рослин родини Виноградові, а також плоди цих рослин, що походять із Передньої Азії. Пагони винограду називаються виноградною лозою. Плоди — кулясті або яйцеподібні ягоди, зібрані в пухкі (рідко щільні) ґрона, сировина для виробництва алкогольних напоїв і соку. Забарвлення ягід варіює залежно від сорту (жовті, зеленуваті, темно-сині, фіолетові, чорні та ін.). Сорт винограду — нижча позасистемна одиниця, використовувана для опису розмаїття культурного винограду.

Виноград

ВИНОГРАДІВ — місто (площа — 32,1 км², населення — 25,4 тис. осіб) районного значення, центр Виноградівського району Закарпатської області України. Вперше згадується 1262, магдебурзьке право (1262), статус міста (1946), попередня назва Севлюш (до 1946), розташоване біля вулканічного поясу Східних Карпат, на полого-хвилястій ділянці (абсолютні висоти 100–135 м) Закарпатської низовини поблизу правого берега річки Тиса (притока Дунаю).

ВИНОГРАДІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ — розташований у районному центрі Виноградів Закарпатської області на третьому поверсі загальноосвітньої школи № 1. Фонди налічують бл. 10 тис. експонатів, що презентують 8 музейних відділів, серед них: знахідки археологічних розкопок стоянки смт Королеве, бронзова колекція (II тис. до н. е.), повстання угочанських селян (XVI ст.), визвольна війна угорського народу (1703–1711), побут Ви-

ноградівщини (XVIII–XX ст.), зразки народного ткацтва та вишивки тощо.

ВИНОГРАДІВСЬКИЙ РАЙОН – район на півдні Закарпатської області, утворений 1953, площа – 0,7 тис. км², населення – 117,9 тис. осіб (у т. ч. міське – 37,6 тис. осіб). Межує з Берегівським, Іршавським і Хустським районами та Угорщиною і Румунією, адміністративний центр – Виноградів. Переважно розташований на Закарпатській низовині, а північно-східна частина – у передгір'ях Вулканічного хребта Українських Карпат. Найбільші річки – Тиса та її права притока Боржава (басейн Дунаю).

ВИНОГРАДНЕ – селище міського типу (площа – 1,5 км², населення – 1,3 тис. осіб), підпорядковане Ялтинській міськраді АР Крим України. Засноване у 1890-ті, коли на замовлення еміра бухарського у західному передмісті Ялти на береговому схилі (абсолютна висота бл. 170 м), біля автошляху на Ай-Петрі і в Севастополь, був збудований літній палац і влаштований парк, на базі яких утворений санаторій «Узбекистан» (1924), смт (1971).

ВИНОКУРНЯ – заклад, приміщення або підприємство для виготовлення спирту, горілки (хлібного вина) кустарним способом.

ВИНЬЯК – міцний (бл. 40 %) алкогольний напій коричневого кольору на основі винограду, збірна назва цілої родини бренді, що виробляється на Балканах (особливо в Сербії і Хорватії). Сербський виробляється в області Крушевац (знаній виноградарськими традиціями з романської доби), тривалий час називався коньяком, але після протесту французьких виноробів перейменований на виньяк. У виробництві використовують дистиляти добірних сортів винограду, які роками витримують у дубових діжках.

ВИПАДКОВА ПОДІЯ – можливий результат випадкового експерименту, при багаторазовому повторенні якого частота настання події служить оцінкою її ймовірності. Якщо вона ніколи не реалізується в рамках експерименту, то вважається неможливою. Математично випадкова подія – підмножина простору елементарних фіналів випадкового експерименту. Якщо випадковим експериментом вважати кидання гральної кістки, то число парних очок, що випали, є прикладом випадкової події.

ВИПАДКОВІСТЬ – прояв зовнішніх нестійких зв'язків у дійсності або вираз, що описує початковий етап пізнання об'єкта. Уявлення про випадковість зародилися з найпершими спробами усвідомлення людиною свого буття і стали неминучими під час пояснення поведінки людини та її долі. З цим поняттям пов'язане питання про свободу волі людини, що здавна цікавило різних мислителів, а заперечення випадковості неминуче призводило до фаталізму, уявлення про зумовленість усього, що відбувається у світі.

ВИПАДОК – настання непередбаченої події та її не передбачений заздалегідь збіг з ін. подіями. Те, що часто зображується як випадок, є низкою непізнаних або недостатньо добре пізнаних причин і наслідків. Оскільки кожна наділена свідомістю жива істота має можливість втручатися в причинний зв'язок і змінювати або керувати подіями відповідно до мети (а наміри ін. людини в принципі є непізнаваними), то результати дії оточуючих людей можна вважати випадковими.

ВИПАРОВУВАННЯ – процес переходу речовини з рідкого стану в газоподібний (пара), що є зворотним конденсації (перехід з пароподібного стану в рідкий). Випаровування (пароутворення), перехід речовини з конденсованої (твердої або рідкої) фази в газоподібну (пара), фазовий перехід першого роду, під час якого з поверхні рідини або твердого тіла вилітають (відриваються) частинки (молекули, атоми). Випаровування твердого тіла називається сублімацією, а пароутворення з рідини – кипінням.

ВИПИЩИКИ (ВИПИСНІ КОЗАКИ) – виключені (виписані) із реєстру козаки Речі Посполитої. Скорочення відбувалося за наполяганням уряду, що проводив політику економії та обмеження козацтва. За Куруківською угодою (1625) в реєстрі з 40 тис. козаків мали залишитися 6 тис., за Ординацією (1638) з 20–30 тис. козаків – також 6 тис. Виписування проводила козацька старшина, а виключені втрачали всі козацькі права і привілеї та зазвичай ставали найактивнішими і непримиренними ворогами держави.

ВИПРОМІНЮВАННЯ – процес вивільнення і поширення енергії у вигляді хвиль і частинок. Зазвичай ідеться про електромагнітне ви-

промінювання, яке поділяється за джерелами на теплове, випромінювання Вавилова-Черенкова, люмінесценцію тощо. До цього поняття також належать: випромінювання гравітаційних хвиль нерівномірно рухомими масами, випромінювання Хокінга з чорної діри, випромінювання електронів або позитронів під час бета-розпаду, іонізуюче альфа-випромінювання тощо.

ВИРАЗКА (*лат.* ulcus) — глибокий запалений дефект епітелію шкіри чи слизової оболонки і (на відміну від ерозії) тканин, що лежать нижче, зазвичай хронічного характеру, що виникає внаслідок інфекції, механічного, хімічного чи променевого ушкодження, а також внаслідок порушення кровопостачання і/або іннервації. Для виразки характерна втрата тканини, загоюєння з утворенням рубця. Виразкова хвороба характеризується рецидивним перебігом, тобто чергуванням періодів загострень і ремісії.

ВИРОБНИЧА ПОТУЖНІСТЬ — розрахунковий, максимально можливий річний (добовий) випуск продукції або обсяг переробки сировини, що передбачається за плановий період при повному використанні виробничого обладнання і площ з урахуванням застосування передової технології, організації виробництва і праці. Її економічне обґрунтування є найважливішим інструментом планування промислового виробництва, що дозволяє об'єктивно оцінити потенційну можливість валового випуску промислової продукції.

ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО — відособлена спеціалізована одиниця, основою якої є професійно організований трудовий колектив, здатний за допомогою наявних у його розпорядженні засобів виробництва виготовити потрібну споживачеві продукцію (виконувати роботи, надавати послуги) відповідного призначення, профілю, асортименту та якості. Основні функції: виготовлення, продаж, постачання та обслуговування продукції, матеріально-технічне забезпечення, розвиток виробництва тощо.

ВИРОЩУВАННЯ КЛІТИН — процес, за допомогою якого окремі клітини прокаріотів (одноклітинних живих організмів без клітинного ядра) та еукаріотів (з ядром) штучно вирощуються в контрольованих лабораторних умовах. На практиці термін застосовують переважно до вирощування клітин однієї тканини, отриманих від багатоклітинних еукаріотів, найчастіше тварин. Методологію культивування тканин створив американський зоолог Росс Гранвілл Гаррісон (1870–1959), опублікувавши результати власних досліджень (1907–1910).

ВИСИПКА — висипання на шкірних покривах людини, що виникає з різних причин: інфекція, алергія, хвороби судин, вугрі тощо. Бувають різної форми, розміру і кольору, можуть лежати на рівні шкіри (плями) або підніматися над її рівнем (папули, бляшки, пухирі, гнійники). Утворюються при корі, краснусі, скарлатині, укусах комах, вітряній віспі, екземі, фолікуліті, фурункулах, лишаї, псоріазі тощо.

ВИСІЧКІВСЬКИЙ ЗАМОК — розташований у с. Висічка Борщівського району Тернопільської області України на краю вододільного плато, що круто обривається до річки Нічлава (притока Дністра). Побудований на початку XVII ст. за загальноприйнятим проектом на східних землях (кресах) Речі Посполитої. Прямокутний у плані регулярний замок із чотирма кутовими вежами звели зі слабко оброблених шматків місцевого вапняку і пісковику. Нині збереглися мальовничі руїни фортеці-замку.

ВИСОКА (ОТТОМАНСЬКА) ПОРТА (*іт.* porta — двері, ворота) — прийнята в історії дипломатії та міжнародних відносин назва уряду (канцелярія великого візира та дивану) Османської імперії, що розпалася після Першої світової війни, за назвою монументальної брами в Стамбулі, що відкривала вхід до кварталу головних державних органів Османської Туреччини. Почали застосовувати з часів розквіту Османської імперіє̈ (XV ст.).

ВИСОКЕ — селище міського типу (площа — 1,2 км², населення — 0,5 тис. осіб) підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Шахтарське містечко засноване у зв'язку з повоєнним відновленням копалень Донбасу (1954), смт (1957), розташоване у верхній частині правого схилу долини річки Грузька (ліва притока Кальміусу), порізаного ярами, абсолютні висоти 175–195 м.

ВИСОКИЙ — селище міського типу (площа — 9,3 км², населення — 10,7 тис. осіб) Харківського району Харківської області України.

Засноване в південно-західному передмісті Харкова (1903) як селище службовців Південної залізниці, що згодом поглинуло навколишні поселення Зелений Гай (1907), Науковий (1935) та Новий Високий (1957), смт (1938), розташоване на межиріччі Уд і Можу, порізаному ярами і балками, абсолютні висоти 170–205 м.

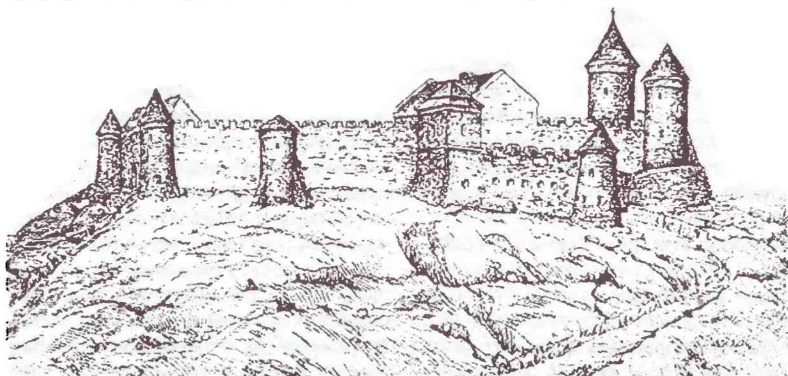
ВИСОКИЙ АТЛАС – гірський хребет у складі Атлаських гір, розташований на заході Північної Африки, на території Марокко. Витягнувся від узбережжя Атлантичного океану (мис Гір) до кордону з Алжиром (на сході) майже на 700 км. На заході хребет складається переважно з вапнякових плато, що оточують центральний гранітний масив з найвищою вершиною всього Атласу – горою Тубкаль (4165 м). На хребті формується безліч річкових долин, більшість водотоків яких не пересихають влітку і течуть на північ.

ВИСОКИЙ ЗАМОК (*пол.* Wysoki Zamek) – збудований (середина XIII ст.) на південно-східному краю пасма Розточчя на Замковій горі у Львові (Україна) за часів галицько-волинського князя Лева. Мурований замок постав наприкінці XIV ст., уже після остаточного захоплення руських земель Польщею (1387). Замок здобували і руйнували козацькі (1648) і шведські (1704) війська, а остаточно розібрали (залишивши лише фрагмент муру) під час насипання кургану, присвяченого Люблінській унії (1868–1869).

ВИСОКИЙ КАМІНЬ ГОРА – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля райцентру смт Воловець Закарпатської області. На площі 0,22 км^2 збереглися та охороняються мальовничі реліктові післяльодовикові острівці дуба скельного, липи серцелистої та сосни звичайної, на скелястих схилах трапляються угруповання липи широколистої. Біля підніжжя гори відслонюються темно-сірі пісковики, у яких трапляються дрібні чисті кристали кварцу (відомі як «мармароські діаманти»).

ВИСОКИЙ ТАУЕРН (*нім.* Hohe Tauern) – найвищий гірський хребет в Австрії, у системі Центральних Східних Альп, що простягається із заходу на схід більш ніж на 120 км. Складається з кількох масивів заввишки до 3798 м (гора Гросглокнер – найвища вершина країни) з альпійськими формами рельєфу. Осьова зона хребта складена давніми гранітами і гнейсами. До висоти 1800–2000 м поширені хвойні ліси, вище – чагарники і луки. У західній частині розташовані численні карові і долинні льодовики.

ВИСОКІ БЕСКИДИ – система гірських хребтів у північній і західній частині Карпат, що розташована на території Польщі, України, Словаччини та Чехії. Простягається вузьким пасмом завдовжки бл. 300 км (заввишки до 1725 м, гора Бабя Гура) із заходу на схід між долинами річок Морава (Чехія) та Мизунка (Україна). Складені крейдяними і третинними вапняками, сланцями і пісковиками, мають складчасту структуру, є низкою куполоподібних хребтів, розділених долинами річок і міжгірними улоговинами.

Високий замок

високогірний – дендрологічний парк загальнодержавного значення (1983) у с. Бистриця Надвірнянського району Івано-Франківської області. Закладений (1967) у межах Бистрицького лісництва (площа – 1,0 км^2) на межиріччі Рафайловця і Салатрука на висоті 900–1300 м, є науковим і дослідно-виробничим центром з лісівництва та збереження біорізноманіття. У колекції парку зібрано понад 200 видів місцевих та екзотичних порід дерев і кущів (бл. 65 видів хвойних і 139 листяних).

високопілля – селище міського типу (площа – 57,3 км^2, населення – 4,4 тис. осіб) центр Високопільського району Херсонської області України. Засноване (1869) німцями-переселенцями з Таврійської губернії, називалося Кронау (до 1915), смт (1957), розташоване на плоскій поверхні північної частини Причорноморської низовини, на межиріччі Дніпра та Інгульця, абсолютні висоти до 85 м.

високопільський район – район на півночі Херсонської області, утворений 1926, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 15,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,3 тис. осіб). Межує з Нововоронцовським, Великоолександрівським, Березнегуватським, Казанківським, Широківським та Апостолівськими районами, адміністративний центр – смт Високопілля. Розташований на півночі Причорноморської низовини з полого-хвилястою лесовою поверхнею (абсолютні висоти 40–65 м), подекуди порізаною балками та ярами.

висоцький – лісовий заказник загальнодержавного значення (1984) біля с. Висоцьк Дубровицького району Рівненської області, де на площі 1,1 км^2 охороняється вікова діброва природного походження на заплаві річки Горинь (притока Прип'яті), що також має водоохоронне значення. Вік окремих дерев сягає 200 р., у травостої на підвищеннях переважають яглиця і конвалія звичайні, у низовинах – лучно-болотні види, а на території гніздиться біла мала чапля.

висоцький володимир семенович (1938–1980) – радянський актор, співак і поет (бард), заслужений артист РРФСР (1986, посмертно) і лауреат Державної премії СРСР (1987, посмертно). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1960). Актор Московських театрів ім. О. Пушкіна (1960–1962), мініатюр (1962–1964) і на Таганці (1964–1980). Автор бл. 700 пісень, які з успіхом виконував у СРСР і за кордоном. Бл. 30 ролей у кіно: «Вертикаль» (1966), «Четвертый» (1972), «Место встречи изменить нельзя» (1979) та ін.

висоцький георгій миколайович (1865–1940) – український радянський ґрунтознавець, лісівник, геоботанік і географ, академік ВАСГНІЛ (1934) та АН УРСР (1939). Освіту здобув у Петровській сільськогосподарській академії (1890). Працював у Великоанадольському лісовому масиві (1892–1904), професор Кримського університету (1919–1922), Білоруського сільськогосподарського інституту (1923–1926), Харківського інституту сільського і лісового господарства (1926–1940). Автор понад 200 праць.

височина – ділянка земної поверхні, підвищена відносно навколишньої рівнинної території, на суходолі має абсолютні висоти 200–600 м. Для них властиві досить інтенсивні денудаційні процеси, матеріал яких виноситься на прилеглі рівнини та низовини. За морфологічними ознаками поділяються на горбисті, хвилясті, плескаті тощо. Зазвичай не має чітких кордонів та поволі переходить у навколишні рівнини й низовини.

виставка – публічна демонстрація досягнень у галузі економіки, науки, техніки, культури, мистецтва та ін. сферах громадського життя. Термін може позначати як сам захід, так і місце його проведення. Розрізняють виставки: місцеві, національні, міжнародні і всесвітні, а також загальні та спеціалізовані (художні, промислові, сільськогосподарські тощо). Перша виставка, що нагадує сучасні, відбулася у Паризькій школі мистецтв (1763), перша промислова виставка – також у Парижі (1798).

висунь – річка у Казанківському, Березнегуватському та Снігурівському районах Миколаївської області України, права притока Інгульця (басейн Дніпра). Довжина – 196 км, площа басейну – 2670 км^2, ухил – 0,8 м/км. Починається у межах Причорноморської низовини, у верхів'ї долина симетрична (річище випрямлене), у нижній течії – терасована, асиметрична, завширшки до 3 км зі звивистим річищем (до 20 м). Живлення переважно снігове, зарегульована численними ставками, льодостав (грудень – березень).

ВИСЯЧЕ БОЛОТО – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) поблизу с. Буркут Верховинського району Івано-Франківської області. На площі 0,005 км^2 у межах державного підприємства «Верховинське лісове господарство» охороняється найбільше в Українських Карпатах болото на схилі Полонинського хребта (висота 1460 м), з багатим флористичним складом, в якому переважають осокові ценози з 17 видами осок, серед них рідкісні (Буксбаума, волосоподібна і прямоколоса).

ВИТВЕРЕЗНИК – медичний заклад, що опікується утриманням осіб у стані середнього ступеня алкогольного сп'яніння до їх витвереження. Осіб з підозрою на алкогольне сп'яніння доправляють у витверезник співробітники органів внутрішніх справ, де після огляду фельдшерами і встановлення особи проводиться затримання до моменту витвереження. Перший «Притулок для сп'янілих» відкрив (1902) у Тулі (Росія) лікар Федір Архангельський.

ВІТІ-ЛЕВУ (*англ.* Viti Levu) – найбільший острів Фіджі, розташований у групі Віті-Леву в Тихому океані. Площа – 10 338 км^2 (6-й за площею острів Океанії), 146 × 106 км, розташований за 2700 км від Австралії, має змішане вулканічне і континентальне походження. Поверхня на дві рівні частини порізана гірським хребтом, що тягнеться з півночі на південь, найвища точка – гора Томаніїві (1324 м). Клімат субекваторіальний, опади – 2000–3000 мм/р., з частими тропічними циклонами і пожежами.

ВИТИНАНКА – вид давнього слов'янського, зокрема українського народно-ужиткового мистецтва. Включає сюжетні та орнаментальні (здебільшого геометричні і рослинні, хоча трапляються зооморфні фігурки) прикраси житла – ажурні, силуетні тощо. Виготовляється за допомогою ножиць, ножа, сокирки та ін. знарядь. Матеріалом для витинанок є папір (білий або кольоровий), дерево, рослинні заготовки. Використовують для прикрашання приміщень – стін, вікон, дверей, полиць, стель.

ВИТОКИ РІЧКИ ІНГУЛЕЦЬ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1996) на околиці с. Топило Знам'янського району Кіровоградської області. На площі 0,071 км^2 охороняється добре збережене у природному стані верхів'я балки з численними джерелами. На дні балки переважають угруповання рогозу широколистого, осок, очерету, очеретянки звичайної та хвоща великого, а на схилах – лучні угруповання пирію, кульбаби, астрагалу та лучного різнотрав'я.

ВИТРИВАЛІСТЬ – здатність організму людини до тривалого виконання будь-якої роботи без помітного зниження працездатності. Рівень витривалості визначається часом, протягом якого людина може виконувати задану фізичну вправу. Існує два види витривалості – загальна (здатність до тривалого виконання з високою ефективністю роботи помірної інтенсивності) і спеціальна (здатність до тривалого перенесення навантажень, характерних для конкретного виду діяльності).

ВИТЯЗЯ ЖОЛОБ – Східномеланезійський жолоб, зниження дна Тихого океану вздовж північних підводних схилів островів Санта-Крус, Ануда (Черрі), Тікопіа та ін. Довжина (у межах ізобати 5000 м) – 800–870 км, максимальна глибина – 6150 м. Разом із Західномеланезійським жолобом утворює єдину систему западин із зовнішнього боку Меланезійських острівних дуг. Відкритий радянською експедицією на дослідному судні «Витязь» (1958).

ВІФЛЕЄМСЬКА ЗІРКА – небесне тіло, що, за Євангелієм, виникло на небі у момент народження Ісуса Христа і вказало волхвам шлях до Нього. Значний атрибут святкування Різдва у християн та іконографії «Різдва Христового» і «Поклоніння волхвів». За Святим Письмом, зірка рухалася зі сходу на захід і зупинилася прямо над місцем, де перебувало немовля. Церква вважає її не обов'язково природним астрономічним тілом, а скоріше чудесним явищем, що, виконавши своє призначення, зникло з неба.

ВИХІДНА АРІЯ – арія чи ін. сольний номер провідного виконавця у музичній виставі або арія, що відзначається особливою ефектністю та виграшно характеризує виконавця та композитора. Були особливо поширені в італійській оперній музиці В. Белліні, Дж. Верді, Г. Доніцетті, Дж. Россіні та ін., а також в оперетах угорського композитора І. Кальмана: «Королева чардашу (Сильва)» (1915), «Принцеса цирку» (1926), «Фіалка Монмартру» (1930) тощо.

ВИЧЕГДА (*комі* Ежва) — річка на півночі Європейської частини Росії в Республіці Комі та Архангельській області, права найбільша притока Північної Двіни. Довжина 1130 км, площа басейну — 121 тис. км², вкрита тайговими лісами (ялина, сосна, береза тощо) та болотами (до 20 %). Бере початок на південній околиці Тиманського кряжа в болоті Дзюра-Нюр, живлення снігове та підземне, що пояснюється поширенням карсту. Водність 162–601 м³/с, під час весняних повеней рівень річки підвищується на кілька метрів.

ВИЧІВСЬКИЙ — ботанічний заказник загальнодержавного значення (1981) неподалік с. Вичівка Зарічненського району Рівненської області. На площі 27,52 км² у межах Вичівського лісництва охороняється перехідне болото з переважанням осоково-сфагнових угруповань (що мають водорегулювальне значення) з розрідженим деревостаном із сосни, берези повислої та пухнастої, поширені журавлина болотна, чорниця, брусниця та росичка середня — комахоїдна рослина, занесена до Червоної книги.

ВИШГОРОД — місто (площа — 8,9 км², населення — 25,5 тис. осіб) районного значення, центр Вишгородського району Київської області України. Вперше згадується в літописі 946 як резиденція княгині Ольги (Ольжин град), статус міста (1968), розташоване в північному передмісті Києва, на рівнинній поверхні, розчленованій ярами та балками, на правому березі Дніпра і Київського водосховища, біля греблі Київської ГЕС.

ВИШГОРОДСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК — державний заповідник національного значення в райцентрі Вишгород Київської області України, заснований (1994) задля вивчення, дослідження, консервації, збереження та популяризації пам'яток історії, археології та культури історичного міста Київської Русі. У складі заповідника діють: археологічна виставка «Давній Вишгород» (постійно діюча) і краєзнавчий відділ (1994), музей гончарства (2006) та Вишгородський історичний музей (2008).

ВИШГОРОДСЬКИЙ РАЙОН — район у північній частині Київської області, утворений 1973, площа — 2,0 тис. км², населення — 71,7 тис. осіб (у т. ч. міське — 31,4 тис. осіб). Межує з Іванківським, Козелецьким, Броварським, Києво-Святошинським, Бородянським районами і міськрадою Києва, адміністративний центр — Вишгород. Розташований на полого-хвилястій поверхні Поліської низовини на обох берегах Дніпра, правобережна частина у межах Київського Полісся, лівобережна — Чернігівського Полісся.

ВИШЕГРАДСЬКА ФОРТЕЦЯ (*чес.* Vyšehrad) — давня фортеця (замок) та історичний район Праги, розташований на пагорбі над Влтавою на південь від центру столиці Чеської Республіки. Фортеця (X ст.) традиційно вважається одним із перших центрів чеської держави. Нині за мурами Вишеграда розташовані готичний собор Св. Петра і Павла, залишки найдавнішої романської базиліки, романська ротонда Св. Мартіна і Вишеградської цвинтар (пантеон поховання знаменитих діячів Чехії).

ВИШИНСЬКИЙ АНДРІЙ ЯНУАРІЙОВИЧ (1883–1954) — радянський державний діяч, академік АН СРСР (1939), лауреат Сталінської премії (1947), міністр закордонних справ СРСР (1949–1953). Освіту здобув у Київському університеті (1913). Ректор Московського університету (1925–1928), прокурор РРФСР (1931–1933) і СРСР (1935–1939), директор Інституту права АН СРСР (1937–1941). Як державний обвинувач виступав на політичних процесах (1920–1930-ті). Автор багатьох наукових творів і підручників.

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (бл. 1545/1550–1620) — руський письменник-полеміст. Став ченцем Афонського монастиря в Греції (1570-ті), звідки надсилав у Галичину послання, де виступав проти покатоличення та ополячення рідного краю, заявляючи про непокору народу. Літературну діяльність почав одночасно з острозькою групою полемістів. Його твори (відомо всього 16) виражали визвольні прагнення народу. Найвідоміший твір «Послання до єпископів...» спрямований проти Берестейської (1596) церковної унії.

ВИШИВКА — один із видів народного декоративного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканині чи шкірі, виконане різними ручними або машинними швами. Була одним із найпоширеніших видів ручної праці українських жінок. Використовується в українському народному побуті на предметах одягу

(переважно сорочках), домашнього вжитку (наволочках, рушниках) тощо. Відома з II ст. до н. е., а про вишивку на сорочці у слов'ян сповіщають візантійські письменники XI–XII ст.

Вишивка

ВИШКІВСЬКИЙ (ТОРУНСЬКИЙ) ПЕРЕВАЛ – перевал у середній частині Українських Карпат між Верховинським Вододільний хребтом і Горганами на межі Івано-Франківської і Закарпатської областей України, на висоті 930 м. Розташований у верхів'ї річки Мизунка (ліва притока річки Свіча), між селами Вишків (Івано-Франківська область) і Торунь (Закарпаття), перевалом прокладений автошлях Долина – Хуст.

ВИШКОВЕ – селище міського типу (площа – 12,9 км², населення – 8,3 тис. осіб) Хустського району Закарпатської області України. Вперше згадується 1271, статус «вільного королівського міста» Мараморосього комітату (1329), торговельне містечко Хустського повіту (XIX ст.), смт (1976), розташоване на лівобережжі річки Тиса (притока Дунаю), на північно-східних схилах Вулканічного хребта Українських Карпат.

ВИШНЕВА ГОРА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1974) між селами Городок і Зозів Рівненського району Рівненської області. На площі 0,97 км² охороняються крейдяні пагорби, вкриті лесовими відкладами. Їхні вершини і схили вкриті деревно-чагарниковою рослинністю, на південних і південно-західних схилах сформувалася степова флора, що налічує бл. сотні лучно-степових видів рослин, а на більш пологих північних схилах – грабові ліси з домішкою дуба, клена, сосни, берези, в'яза і черешні.

ВИШНЕВЕ – місто (площа – 25,2 км², населення – 36,6 тис. осіб) Києво-Святошинського району Київської області України. Засноване під час будівництва Південно-Західної залізниці (1887) як залізнична станція «Жуляни» (до 1960), статус міста (1971), розташоване у південно-західному передмісті Києва, на рівнинній поверхні північного краю Київського плато.

ВИШНЕВЕ – селище міського типу (площа – 8,6 км², населення – 2,3 тис. осіб) П'ятихатського району Дніпропетровської області України. Засноване 1926, смт (1957), на честь поміщика Ераста Бродського називалося Ерастівкою (до 1961), розташоване на хвилястій поверхні Придніпровської височини, на лівому березі річки Лозуватки (права притока Саксагані), абсолютні висоти 100–135 м.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (БАЙДА) ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1517–1563) – волинський православний шляхтич, магнат і князь, староста Черкаського і Канівського повітів (1550–1553), перший достеменно відомий організатор козацьких військ. Об'єднавши козаків, для захисту від турецько-татарських набігів на власні кошти збудував (1556) на острові Мала Хортиця (на міській ділянці річища Дніпра, сучасне Запоріжжя, Україна) дерев'яно-земляний замок, який деякі історики вважають прототипом Запорізької Січі.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (WIŚNIOWIECKI) ЄРЕМІЯ МИХАЙЛО (1612–1651) – український і польський державний діяч і воєначальник Речі Посполитої та України. Походив з литовсько-руського князівського роду, прийняв католицизм (1631), освіту здобув у єзуїтському колегіумі у Львові, вивчав військову справу в Італії та Іспанії. Власник величезних маєтностей (лише в Лівобережній Україні понад 56 міст і містечок з центром у Лубнах). Брав участь у Смоленській (1632–1634) і Визвольній (1648–1651) війнах, придушенні козацьких повстань (1637–1638) тощо.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (WIŚNIOWIECKI) МИХАЙЛО КОРИБУТ (1640–1673) – король Речі Посполитої (1669–1673). Походив із давнього шляхетського роду Вишневецьких, син Яреми Вишневецького і правнук Дмитра Вишневецького (Байди). Обраний на престол (19 червня 1669) після зречення Яна II Казимира. За його правління у Речі Посполитій послабилась королівська влада, отруєний у Львові під час причастя перед Хотинською битвою, де його замістив Ян Собеський.

ВИШНЕВСЬКА ГАЛИНА ПАВЛІВНА (при народженні – **ІВАНОВА**) (нар. 1926) – радянська російська співачка (сопрано), народна артистка СРСР (1966). Вдова віолончеліста Мстислава Ростроповича (1927–2007). Сценічну діяльність розпочала в опереті (1944), солістка Великого театру (1952–1974). Емігрувала в США (1974), виступала в оперних спектаклях, з камерним репертуаром, знімалася в кіно, була позбавлена громадянства СРСР (1978–1990). Автор книжки спогадів «Галина» (1984).

ВИШНЕВСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (2005) поблизу сіл Семенівка і Барвінок, Криничанського району Дніпропетровської області. На площі 6,15 км^2 охороняється унікальний байрачно-степовий комплекс верхів'я річки Мокра Сура (правої притоки Дніпра), де з рідкісних видів, занесених до Червоної книги, представлені ковила українська та пухнастолиста, тюльпан дібровний, сон чорніючий, астрагал шерстистоквітковий та мешкають канюк степовий, сокіл-сапсан, тхір степовий, борсук.

ВИШНЕВСЬКИЙ ДАВИД КЕЛЬМАНОВИЧ (1910–1977) – радянський український письменник. Навчався у Харківському університеті. Друкуватися почав 1930, працював у журналі «Заклик» (1933–1941). Брав участь у Великій Вітчизняній війні як кореспондент армійської і редактор дивізійної газети. Автор повістей «Лінії сплетінь», «Обрії» (1933), «Повісті про невідомих» (1956), «Сімдесят другий день» (1959), «Риси твого обличчя» (1962), «Я люблю вас, мамо» (1965), роману «Три ночі» (1969), збірок оповідань тощо.

ВИШНЕВСЬКИЙ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1938) – радянський український фізик-ядерник, заслужений діяч науки УРСР (1986), академік НАН України (1995), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1999). Освіту здобув у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (1960) та аспірантурі Інституту фізики АН УРСР (1969). Працює в Інституті ядерних досліджень АН УРСР з 1970, директор з 1984. Автор бл. 400 творів з проблем ядерної фізики, атомної енергетики і радіоекології.

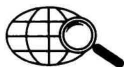
ВИШНІВЕЦЬ – селище міського типу (площа – 6,2 км^2, населення – 3,4 тис. осіб) Збаразького району Тернопільської області України. Перша письмова згадка 1395, магдебурзьке право (1490-ті), смт (1960), розташоване на горбкуватому, крутому, сильно порізаному балками та ярами лівому березі річки Горинь (правої притоки Прип'яті), абсолютні висоти 280–350 м.

ВИШНІВЕЦЬКИЙ ПАРК – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972, площа – 0,08 км^2) у смт Вишнівець Збаразького району. Заснований (1731) при родовому маєтку Михайла Вишневецького, нинішній парк займає плато і схили долини річки Горинь, перепад висот – 48 м. Планування ландшафтне, біля палацу (1731) – регулярне. У парку до 40 видів дерев і кущів, переважають липа серцелиста і ясен звичайний, також ростуть буки, ялини, гіркокаштани, ясени і клени.

ВИШНЯ (*лат.* Prunus) – рослина родини Розоцвіті. Має гладкий плід (кістянка) без нальоту, квітки розвиваються одночасно з листям або раніше. Вважається, що перші вишні з Малої Азії до Риму після походу проти Мітридата (74 до н. е.) привіз полководець Лукулл. Плоди вишні мають кисло-солодкий смак і харчову цінність.

ВИШНЯ – річка у Самбірському, Городоцькому і Мостиському районах Львівської області України та Польщі, права притока Сану (басейн Вісли). Довжина – 79 км, площа басейну – 1200 км^2, ухил – 1 м/км. Починається південніше м. Рудки, ширина долини збільшується від 0,8 км (у верхів'ї) до 2 км (у пониззі, де заплава заболочена). Річище звивисте, завширшки до 20–30 м у гирлі. Живлення мішане, льодостав нестійкий (грудень – березень). Найдовша притока (25 км) – Січня (ліва).

ВИЩА МАТЕМАТИКА – навчальний курс у середніх і вищих навчальних закладах, що зазвичай включає аналітичну геометрію, елементи вищої і лінійної алгебри, диференціальне та інтегральне числення, диференціальні рівняння, теорію множин, теорію ймовірностей та елементи математичних аналізу і статистики. Початковий курс вищої математики викладається протягом 10 і 11 класів у школі та є обов'язковим предметом в українських вищих навчальних закладах відповідного профілю.

ВИЩА НЕРВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ — процеси у вищих відділах центральної нервової системи тварин і людини, до яких відносять сукупність умовних і безумовних рефлексів, а також «вищих» психічних функцій, що забезпечують адекватну поведінку тварин і людини в мінливих навколишніх природних і соціальних умовах. Термін започаткував у науці російський фізіолог Іван Павлов (1849–1936), який вважав його еквівалентним поняттю психічна діяльність, включаючи мислення і свідомість людини.

ВИЩА РАДА ЮСТИЦІЇ — колегіальний, незалежний орган України, відповідальний за формування високопрофесійного суддівського корпусу. Складається з 20 членів, з яких по 3 представники від Верховної Ради України, Президента України, з'їздів суддів, адвокатів, представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ України, та 2 — конференції працівників прокуратури України. До складу ради за посадою входять Голова Верховного Суду, Міністр юстиції і Генеральний прокурор України.

ВИЩИЙ ПІЛОТАЖ (*фр.* pilotage) — просторове маневрування літального апарата задля ураження супротивника або виконання фігур у повітрі. Фігурою пілотажу називають рух літального апарата за заздалегідь визначеною траєкторією, зазвичай у не властивому для горизонтального польоту положенні. За ступенем складності (що змінюється з удосконаленням літальних апаратів) пілотаж поділяється на простий, складний і вищий (фігурами якого нині є: кобра і розворот на кобрі, кульбіт, хук, дзвін і переворот на дзвоні тощо).

Фігура вищого пілотажу

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (**ВНЗ**) — освітній або освітньо-науковий заклад України, що заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, має один з чотирьох рівнів акредитації і за ними реалізує відповідні освітньо-професійні програми. За формою власності поділяються на: державні, АР Крим, комунальні і приватні. В Україні (2011) серед ВНЗ I–IV рівнів акредитації навчають студентів: 197 університетів, 62 академії, 109 інститутів, 234 коледжі, 130 технікумів, 121 училище та 1 консерваторія.

ВИЩІ РОСЛИНИ (**НАЗЕМНІ РОСЛИНИ**, або **ЕМБРІОФІТИ**) (*лат.* Streptophyta) — тип зелених рослин, яким властива диференціація тканин і поділ тіла на спеціалізовані органи (листя, стебла та корінь), на відміну від нижчих рослин — водоростей. До вищих рослин належать мохи і судинні рослини (папоротеподібні, хвощеподібні, голонасінні і покритонасінні тощо), понад 300 тис. видів. Еволюція вищих рослин (найдавніші відомі з силуру) тісно пов'язана з виходом на суходіл і завоюванням наземних ніш.

ВІБРАТОР — електромеханічний пристрій, що часто має вигляд статевого члена, призначений для масажу вагіни, клітора або анусу, розрізняють 4 види: кліторальні, вагінальні, анальні та комбіновані. Зазвичай продаються в спеціальних магазинах (секс-шопах). Винайдений (XVIII ст.) для полегшення праці лікарів, які активно використовували масаж при лікуванні т. зв. «істерії» у жінок або «сказу матки». Перший електричний вібратор запатентований (1902), ставши п'ятим домашнім електроприладом.

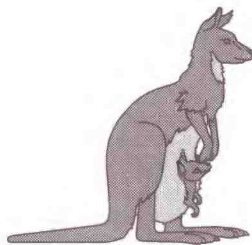
ВІБРАФОН (*англ.* vibraphone) — ударний музичний інструмент, що належить до металевих ідіофонів з певною висотою звучання, винайдений у США (1910-ті), один з основних інструментів джазу. Являє собою набір металевих пластинок, розміщених у два ряди на трапецієподібній рамі за принципом білих і чорних клавіш фортепіано, звучання яких багаторазово посилюється системою резонаторів (жерстяних трубок, розташованих під пластинками). Грають паличками з кулястими головками різної твердості.

ВІБРАЦІЯ (*лат.* vibratio — коливання, тремтіння) — механічні коливання твердих тіл. Корисна вібрація збуджується вібраторами і викорис-

товується у техніці (наприклад, при вібраційних транспортуванні, бурінні тощо), а шкідлива вібрація (наприклад, при дії двигунів) може призвести до порушення режиму роботи машин, згубно впливає на здоров'я людини (1,6–1000 Гц). За санітарними нормами поділяється на загальну (передається на тіло сидячої і стоячої людини) і локальну (через руки або ноги людини).

ВІВАЛЬДІ (VIVALDI) АНТОНІО ЛУЧО (1678–1741) – венеціанський композитор, скрипаль-віртуоз, педагог, диригент, католицький священик. Вважається одним з найвидатніших представників італійського скрипкового мистецтва (XVIII ст.), за життя здобув популярність у всій Європі. Майстер ансамблево-оркестрового концерту, автор 40 опер, але переважно відомий завдяки інструментальним концертам, особливо для скрипки. Найвідомішим твором є серія з 4 скрипкових концертів «Пори року» (1720).

ВІВІПАРІЯ (*лат.* vivus – живий і pario – народжую) – живородіння, спосіб відтворення потомства, при якому зародок розвивається в організмі матері і народжується у вигляді більш-менш розвиненого дитинчати, вільного від яйцевих оболонок і здатного до самостійного існування. У рослин – проростання насіння на материнській рослині у ще не зрілих плодах, що властиве мангровим деревам.

Вівіпарія. Кенгуру з дитинчам

ВІВСЯНИЙ КОРІНЬ (*лат.* Tragopogon porrifolius) – вид трав'янистих рослин родини Айстрові. Культивується в Італії та Франції як овочева культура, в їжу вживають коріння у вареному, смаженому, тушкованому вигляді та додають у супи. Рослина заввишки до 60 см з білими коренями, листя ланцетне або лінійне, квітки пурпурового кольору, з віночком (діаметр – 5 см), оточеним зеленими приквітками, довшими від пелюсток. У дикому вигляді зустрічається в середземноморській частині Європи і в Північній Африці.

ВІВТАР (*лат.* altus – високий, ara – піднесене місце для жертвопринесення) – у православному храмі – східна частина, розташована на узвишші, призначена для священиків. Від середньої частини храму відокремлена іконостасом. У центрі вівтарної частини знаходяться престол, освячений архієреєм для здійснення на ньому літургії, хрест і Євангеліє, а також жертовник – стіл, на якому готується євхаристія (хліб і вино).

ВІВТАРНА ПЕРЕГОРОДКА – стінка з прорізами або парапет, що відокремлює наву християнського православного храму від вівтаря. Показує місце молитви, позначаючи зовнішньою стороною простір, куди входить народ, а внутрішньою – святе святих, куди дозволений доступ лише священикам, які беруть участь у службі. Одна з найперших згадок про неї міститься в описі Євсея Кесарійського з церкви в Тірі (316–317).

ВІВУЛЬСЬКИЙ (WIWULSKI) АНТОНІЙ (1877–1919) – польський архітектор і скульптор. Освіту здобув у Вищій технічній школі (1901) у Відні, навчався у Вищій школі витончених мистецтв у Парижі (1902–1909). Автор пам'ятника Грюнвальдській битві (1910) у Кракові, каплиці в Шилуві, пам'ятника Трьох хрестів (1916) та започаткованого (1913), але не завершеного костелу Серця Ісуса у Вільні, першої в Литві сакральної будівлі із залізобетону, численних скульптурних портретів, фігурних композицій, пам'ятних таблиць.

ВІВЦЯ СВІЙСЬКА (*лат.* Ovis aries) – парнокопитний жуйний ссавець роду Барани, походить від диких гірських баранів (муфлонів і архарів), одомашнених (VI тис. до н. е.) для отримання вовни, шкіри, м'яса і молока. Вівцями називають самиць свійської вівці (самці – барани). Їхній розмір і вага дуже розрізняються залежно від породи, дорослі самиці зазвичай важать 45–100 кг, а великі самці – 70–160 кг (рекордна вага барана – 247 кг), висота в загривку 55–100 см, довжина тіла – 60–110 см.

ВІВЧАРКА – загальна назва порід службових собак, які історично використовувалися як

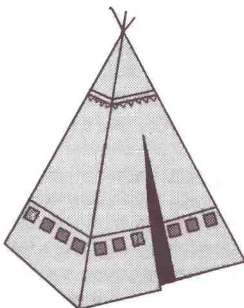

помічники пастухів овець (вівчарів). Серед них найбільша група порід, названих за географічним принципом: австралійська, анатолійська, баскська, бельгійська, бергамська, голландська, грецька, середньоазійська, східноєвропейська, кавказька, каталонська, майорська, німецька, румунська, словацька, угорська, французька, хорватська, південноросійська, швейцарська, шотландська вівчарки.

ВІВЧАРСТВО — галузь тваринництва, що займається розведенням овець і відігрaла важливу роль в економіці багатьох країн (нині найбільш популярна в Китаї, Австралії, Великобританії та Новій Зеландії). Дає сировину для легкої (вовна, шкіра, смушки) і харчової (м'ясо, сало, молоко) промисловості. Вовна є найкращою сировиною для виробництва тканин, трикотажу, килимів, валяних виробів, зі шкур виготовляють шубні і хутряні вироби, з молока — сири тощо.

ВІГ ЯНОШ ЯНОШЕВИЧ (нар. 1947) — радянський український архітектор угорського походження, народний архітектор України (1995). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1970). Керівник архітектурного бюро «Янош Віг і партнери». Автор проектів: посольств Угорщини (1976) і Франції (1987), реконструкції залу прийомів Маріїнського палацу (1980), реконструкції Львівської площі (1980, 1988), київського фунікулера (1984), Стрітенської церкви (1997), готелю «Інтерконтиненталь-Київ» (2000) та ін.

ВІГВАМ — традиційне житло індіанців Північної Америки. Курінь на каркасі, виготовленому з тонких стовбурів, покритому рогожею, корою або гілками, зі стовпом посередині. Має куполоподібну форму, на відміну від конічних типі. В обрядах очищення і відродження являє собою тіло Великого Духа, а його округла форма уособлює світ як ціле, пара — образ Великого Духа, який здійснює очисну і духовну трансформацію. Вийти на білий світ з його темного приміщення означає залишити позаду все нечисте.

Вігвам

ВІГЕЛАНД (VIGELAND) ГУСТАВ (1869—1943) — норвезький скульптор. Подорожував Європою (1891—1896), відвідавши Копенгаген, Париж, Берлін і Флоренцію. Працюючи в новій студії з 1924, у районі Кіркевеїн (Осло) біля парку Фроньєр здійснював проект відкритої виставки власних художніх робіт, який пізніше перетворився на всесвітньо відомий «Парк скульптур Вігеланда». Будівлю студії перетворено на музей Вігеланда, де представлені різні роботи митця.

ВІГИ (*англ.* whigs) — глузлива назва опозиції (1679) за прізвиськом шотландських селян-пуритан (*англ.* whigamore). Виступали на підтримку «Білля про відведення» (1680), що позбавляв Якова II (тоді ще герцога Йоркського) права на спадкування престолу після Карла II. Були попередниками Ліберальної партії (1839).

ВІГНЕР (WIGNER) ЮДЖИН ПОЛ (1902—1995) — американський фізик угорського походження, лауреат Нобелівської премії з фізики (1963, разом з М. Гепперт-Майєр і Х. Йенсеном) «за внесок у теорію атомного ядра та елементарних частинок, особливо за допомогою відкриття та застосування фундаментальних принципів симетрії». Освіту здобув у Берлінській технічній школі, працював у Принстонському університеті з 1930, отримав американське громадянство (1937).

ВІГСІНХАЗ (*угор.* vig — веселий і szinhaz — театр) — угорський театр, відкритий (1896) у Будапешті, що спочатку у своїй діяльності звертався переважно до легкої французької комедії. Спектаклі відрізнялися ансамблевістю виконання з підкресленою натуралістичністю. У період між світовими війнами репертуар театру вирізнявся еклектизмом. Після звільнення країни театр працював у тимчасовому (1945—1949) і відновленому приміщенні, називався (до 1960) Угорським театром Народної Армії.

ВІДАЛЬ ДЕ ЛА БЛАНШ (VIDAL DE LA BLACHE) ПОЛЬ (1845–1918) – французький географ, творець географічної школи, в якій особливе значення надається географії людини. Засновник географічного журналу «Annales de geographie» (1891), автор досліджень з фізичної географії та географії населення «Картина географії Франції» (1903), «Східна Франція (Лотарингія і Ельзас)» (1917), великого атласу з географії та історії світу, що містить карти з давньої, середньовічної та нової історії, географії материків і країн.

ВІДБИТТЯ – фізичний процес часткового або повного повернення хвиль будь-якої природи (звукових, електромагнітних, світлових тощо), що досягають межі розділу двох середовищ (перешкоди), в те середовище, з якого вони підходять до цієї межі. Одночасно з відбиттям на межі середовищ відбувається заломлення хвиль (за винятком випадків повного внутрішнього відбиття). В акустиці є причиною луни і використовується в гідролокації, у геології відіграє важливу роль у вивченні сейсмічних хвиль тощо.

ВІДБИТТЯ ХВИЛЬ ЗАКОН – найпоширеніше формулювання закону «кут падіння дорівнює куту відбиття» не досить точне, бо не вказує на точний напрямок відбитої хвилі. Тому кут між напрямом руху відбитої хвилі і нормаллю до кордону розділу середовищ називається кутом відбиття, він дорівнює куту падіння, але розташований по ін. бік від нормалі. Вперше закон відбиття хвиль згадується в «Катоптриці» Евкліда (бл. 200 до н. е.).

ВІДБІЛЮВАННЯ – хімічна обробка матеріалу, що усуває забарвлення, для надання йому білого кольору. Застосовується в текстильній промисловості (на етапі підготовки до фарбування тканини), у виробництві паперу, жирів та олій, воску, ін. галузях промисловості, побуті (відбілювання текстильних виробів) тощо. Відбувається, коли агент (що відбілює) руйнує хімічні зв'язки або модифікує подвійний хімічний зв'язок хромофору (структурної одиниці молекули, що відповідає за її оптичні властивості, поглинання і випромінювання світла).

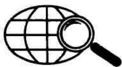
ВІДВАЛ – гірничотехнічна споруда (насип на земній поверхні), що утворюється під час розробки родовищ корисних копалин і призначена для тимчасового або постійного розміщення видобутих порід з некондиційним вмістом мінеральної сировини. За способом укладання розрізняють: конічні (терикони), хребтові та пласкі; за місцем розташування: внутрішні (у кар'єрі), зовнішні (за межами кар'єру) та комбіновані; залежно від механізації відвальних робіт: екскаваторні, бульдозерні, конвеєрні та гідравлічні.

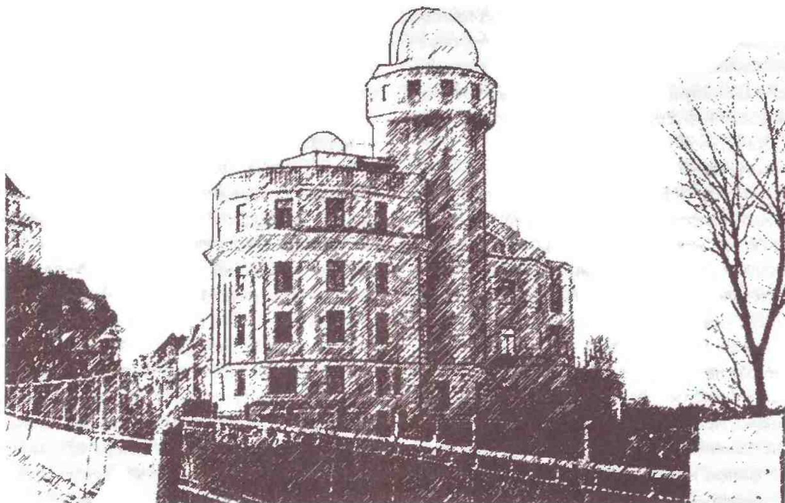
ВІДЕНСЬКА БИТВА (1683) – розгром після двомісячної облоги Відня (11 вересня 1683) османського війська, керованого Кари-Мустафою (великим візиром Мехмеда IV), об'єднаними польсько-австрійсько-німецькими військами під проводом короля Речі Посполитої Яна III Собеського, завдяки чому було знято турецьку облогу габсбурзької столиці. Перемога християн поклала край завойовним війнам Османської імперії на континенті, а Австрія перетворилася на найпотужнішу державу Центральної Європи.

ВІДЕНСЬКА ДЕРЖАВНА ОПЕРА (*нім.* Wiener Staatsoper) – найбільший оперний театр в Австрії, центр музичної культури, що називався Віденська придворна опера (до 1918). Заснований у середині XVII ст., проте спектаклі ставилися у різних приміщеннях. Спеціальна будівля для Віденської опери за проектом архітекторів Августа Сікарда фон Сікардсбурга й Едуарда ван дер Нюлля побудована у1863–1869 і відкрита оперою В. А. Моцарта «Дон Жуан».

ВІДЕНСЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ (*нім.* Universitats-Sternwarte Wien) – астрономічна обсерваторія у Відні (Австрія), первинно споруджена (1753–1754) на даху одного з будинків Віденського університету. Нова обсерваторна споруда побудована 1874–1879 й урочисто відкрита імператором Францом Йосифом I Австрійським (1883). Змонтований в основному приміщенні 68-сантиметровий телескоп-рефрактор з фокусною відстанню 10,5 м на той час був найбільшим телескопом у всьому світі.

ВІДЕНСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1945) – стратегічна наступальна операція радянської Червоної армії проти німецьких військ часів Великої Вітчизняної війни. Проводилася (16 березня – 15 квітня 1945) військами 2-го (під командуванням маршала Р. Малиновського) і 3-го (під проводом маршала Ф. Толбухіна) Укра-

Віденська обсерваторія

їнських фронтів за сприяння 1-ї Болгарської армії (командувач – генерал Б. Стойчев) задля розгрому німецької групи армій «Південь» (під головуванням генерала О. Велера) у Західній Угорщині та Східній Австрії.

ВІДЕНСЬКИЙ ВАЛЬС – бальний танець європейської програми, швидкий різновид вальсу. Програма бальних танців включає два схожих танці – вальс (повільний, або англійський) та віденський вальс. Вважається, що назва походить від Віденського конгресу (1814–1815), де цей танець виконано вперше. Авторами музики для Віденського вальсу були композитори Й. і Й. Штрауси (батько і син), Ф. Легар, Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Г. Берліоз, К. Вебер та ін.

ВІДЕНСЬКИЙ ЕТНОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ (*нім.* Museum für Volkerkunde) – один з найбільших музеїв Австрії, заснований (1876) і розташований у південному крилі фасадної частини палацу Хофбург в історичному центрі Відня. У колекції одного з найважливіших етнологічних музеїв у світі понад 200 тис. етнографічних об'єктів, 25 тис. історичних фотографій, 136 тис. друкованих видань. Експонати збирали протягом десятиліть по всьому світу, а серед перлин збірки – частина колекції самого Джеймса Кука.

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС (1814–1815) – конференція послів великих держав Європи (Росії, Великої Британії, Австрії, Пруссії, Франції, Іспанії, Португалії, Швеції, Норвегії, Нідерландів, Швейцарії та ін.), очолювана австрійським дипломатом Клементом фон Меттерніхом (1773–1859), яка проходила у Відні (1 листопада 1814–8 червня 1815) для створення нової політичної карти після розгрому наполеонівської Франції. Під час конгресу не проводилися пленарні засідання, а відбувалися неофіційні зустрічі.

ВІДЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (1738) – укладений у Відні (18 листопада 1738) між Австрією і Францією та її союзниками (Іспанією, Сардинією), завершив війну за польську спадщину. Став військовою і дипломатичною поразкою Австрії, яка через невдалу турецьку війну була змушена домовлятися з Францією, прагнучи за її посередництвом укласти мир з Османською Портою. Франція спромоглася значно послабити позиції Австрії в Італії та завершити (з приєднанням Лотарингії) возз'єднання своєї національної території.

ВІДЕНСЬКИЙ (ШЕНБРУНСЬКИЙ) МИРНИЙ ДОГОВІР (1809) – мирний договір (укладений 14 жовтня 1809) у Шенбрунському палаці у Відні між Францією та Австрією, що закінчив війну і завершив існування П'ятої коаліції. Загалом Австрія втратила 3,5 млн населення (з 21,1 млн

підданих) і бл. 100 тис. км^2 своєї території (з 700 тис. км^2 довоєнних) і фактично перетворилася на залежну від Франції державу, але Шенбрунський мир був юридично анульований рішенням Віденського конгресу (1814–1815).

ВІДЕНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ (*англ.* Vienna International Film Festival) – один із найповажніших європейських кінофестивалів, який щорічно з 1960 відбувається на межі жовтня і листопада в історичній частині Відня (Австрія). Конкурсна програма Бієнале складається із понад сотні фільмів, знятих у різних форматах: художніх, документальних, короткометражних тощо. Серед нагород фестивалю – приз ФІПРЕССІ, престижна нагорода Міжнародної федерації кінопреси.

ВІДЕНСЬКИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА (*нім.* Kunsthistorisches Museum, KHM) – найбільший і найвідоміший художній музей у Відні, заснований 1889 і відкритий 1891. Вирізняється багатством започаткованих Габсбургами мистецьких колекцій, їх різноманітністю та поділяється на відділи: театральний музей, мистецтво Давнього Єгипту, музичні інструменти, нумізматичний кабінет, античного мистецтва, західноєвропейської скульптури, картинна галерея, замок Амбрас у Тиролі тощо.

ВІДЕНЬ (*нім.* Wien) – столиця Австрії (площа – 415 км^2, населення – 1,7 млн осіб), розташована на берегах Дунаю в північно-східній частині країни біля підніжжя Альп, на висотах 155–542 м. Одне з найпривабливіших міст світу за рівнем життя, третя резиденція ООН (після Нью-Йорка і Женеви), де розміщуються штаб-квартири багатьох міжнародних організацій. Старе місто Відня внесене до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2001). Клімат субальпійський, атмосферних опади – 700–2000 мм/р.

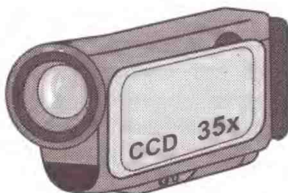
ВІДЕО (*лат.* video – дивлюся, бачу) – безліч технологій запису, обробки, передавання, збереження і відтворення візуального або аудіовізуального матеріалу, а також назва власне відеоматеріалу, телесигналу або кінофільму, у т. ч. записаного на фізичному носії (відеокасеті, відеодиску тощо). Відрізняється від кінематографа лише тим, що використовує для запису або відтворення будь-який ін. носій, крім кіноплівки. З поширенням цифрових технологій під час кінозйомки межа між кіно і відео стрімко стирається.

ВІДЕОАРТ – напрям у медіамистецтві, що використовує для вираження художньої концепції можливості відеотехніки, комп'ютерного та телевізійного зображення. На відміну від музичних кліпів, трейлерів, телевізійної реклами тощо переважно не є винятково комерційним продуктом, а зазвичай орієнтований на показ у просторі мистецтва (у музеях, галереях, на фестивалях та ін.) і часто розрахований на підготованого глядача. Започаткований (1970-ті) з появою ручних, доступних за ціною кінокамер.

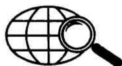
ВІДЕОГРАФІЯ (*лат.* video – дивлюся, бачу і *грец.* graphein – пишу) – сучасний різновид кінематографа, що використовує відеокамери, ін. пристрої (зокрема, фотоапарати), і монтажні системи, а для їх відтворення – мультимедійні пристрої. Також мистецтво знімати рухомі зображення на відеоплівку чи ін. носії інформації за допомогою відеокамери з наступним монтажем зображень та екранне зображення, отримане таким чином.

ВІДЕОКАМЕРА ЦИФРОВА – електронний пристрій, призначений для перетворення оптичного зображення, одержуваного за допомогою об'єктива, отримання супутнього йому звукового сигналу та збереження відео- і звукових даних. Поділяються на три основні категорії: побутові (неважкі, компактні, з простим управлінням), професійні (для використання на телебаченні та в кінематографі, зазвичай значні за об'ємом і вагою) і спеціальні (медичні відеокамери, що використовуються в ендоскопії тощо).

ВІДЕОМАГНІТОФОН – пристрій для запису відеосигналу і звуку на магнітну стрічку задля подальшого відтворення. Перший у світі відеомагнітофон моделі «VRX-1000» представлений

Цифрова відеокамера

фірмою «Ampex» (14 квітня 1956), був дуже громіздким і важким, використовував стрічку завширшки 2 дюйми (50,8 мм). Відеомагнітофони класифікувалися за форматами відеозапису, стандартами телемовлення та видами використання. Побутові відеомагнітофони почали стрімко витіснятися DVD-програвачами (2003–2005).

ВІДЕОСИГНАЛ — електричний сигнал із широким спектром частот (зазвичай від 50–60 Гц до 10 МГц), що використовується для створення зображення в телебаченні, радіолокації, факсимільному зв'язку. Утворюється світлоелектричними перетворювачами або в результаті детектування прийнятих радіолокатором електромагнітних хвиль.

ВІДЗНАКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — нагороди, які за Конституцією України (1996) встановлює та якими нагороджує Президент України. Серед президентських відзнак: звання «Герой України», ордени Богдана Хмельницького, Ярослава Мудрого, Княгині Ольги, «За мужність», «За заслуги», медалі «За військову службу Україні», «За бездоганну службу», «Захиснику Вітчизни» та ін., «Іменна вогнепальна зброя», почесні звання, хрест Івана Мазепи тощо.

ВІДМІНОК — граматична категорія іменних частин мови (іменників, прикметників, займенників, числівників), що відбиває їх відношення до ін. слів у реченні. Граматично означає зміну форми імені за рахунок додавання або зміни відмінкового закінчення. Українська мова має 7 відмінків (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий та кличний), як ін. слов'янські мови (польська, чеська, сербська), по 6 мають російська і словацька, відмінки відсутні у багатьох мовах, а деякі мають по кільканадцять відмінків.

ВІДМОРОЖЕННЯ — місцеве ураження тканин під впливом низької температури, якого насамперед зазнають пальці верхніх і нижніх кінцівок, вуха, ніс. Під час дії холоду на організм він реагує рефлекторним звуженням периферійних судин, що призводить до відтоку крові з них у напрямку внутрішніх органів. Впливаючи на тканини безпосередньо, холод спричиняє зниження їх температури і порушення обміну речовин. За глибиною ураження розрізняють 4 ступені відмороження.

ВІДНІМАННЯ — одна з чотирьох арифметичних дій, операція, обернена додаванню. Позначається знаком мінус «–». В області додатних чисел віднімання не завжди є здійсненним (від меншого числа не можна відняти більше). Ця обставина є формальним приводом для введення в арифметику нуля і від'ємних чисел, а в розширеній таким чином числовій області віднімання завжди однозначно можна виконати. Операція віднімання не є асоціативною і комутативною.

ВІДНОВЛЕННЯ РЕЧОВИНИ — процес приєднання атомами та іонами електронів, коли відбувається пониження ступеня окиснення її елементів, наприклад відновлення оксидів металів до вільних металів за допомогою водню, вуглецю та ін. речовин або відновлення органічних кислот в альдегіди та спирти, гідрогенізація жирів та ін. Відновник, що віддає електрони, набуває окислювальних властивостей та перетворюється у спряжений окисник. Незв'язаний, вільний електрон є найсильнішим відновником.

ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ — науково-дослідний інститут Відділення фізико-технічних проблем енергетики, створений (2004) у Києві для розвитку в країні сучасних технологій генерації теплової та електричної енергії з використанням відновлюваних джерел. Основні напрями досліджень: комплексні енергосистеми із відновлюваними джерелами; сонячна енергетика; гідроенергетика; біоенергетика; вітроенергетика; геотермальна енергетика; відновлювані органічні енергоносії.

ВІДНОСНОСТІ ТЕОРІЯ — термін, запроваджений (1906) М. Планком з метою показати, як спеціальна теорія відносності (розроблена Г. Лоренцем, А. Пуанкаре та А. Ейнштейном, 1901), а згодом загальна теорія відносності (опублікована А. Ейнштейном, 1915–1916) використовує принцип відносності. Вона вперше замінила 200-річну механіку І. Ньютона, що докорінно змінило сприйняття світу, значно розширило розуміння фізики в цілому та істотно поглибило знання в галузі фізики елементарних частинок.

ВІДНОСНОСТІ ПРИНЦИП — фундаментальний фізичний принцип, за яким усі фізичні процеси в інерційних системах відліку відбуваються

однаково, незалежно від нерухомості системи чи її рівномірного і прямолінійного руху. Розрізняють принцип відносності Галілея (в основі класичної механіки: взаємодія між тілами відбувається миттєво) та принцип відносності Ейнштейна (в основі теорії відносності: взаємодія між тілами поширюється зі скінченною швидкістю).

ВІДПАЛЮВАННЯ (ВІДПАЛ) — високотемпературна обробка матеріалу з метою усунення дефектів, збільшення однорідності, прискорення структурних перетворень тощо. Для цього матеріал кладуть у піч і витримують за підвищеної температури протягом певного часу. Під час наукових досліджень використовується ізохронний відпал, коли матеріал витримують однакові проміжки часу за певних температур, значення яких поетапно зростає, фіксуючи властивості після кожного етапу.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНА — застосування заходів державного примусу до винної особи за вчинене правопорушення та правовідносини, в які вступає держава, в особі її компетентних органів, і правопорушник, на якого покладається обов'язок зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать, за вчинене ним правопорушення. Види юридичної відповідальності: дисциплінарна, адміністративна, матеріальна, цивільно-правова, кримінальна, за порушення екологічного законодавства та конституційно-правова.

ВІДРАДНЕ — селище міського типу (площа — 0,86 км^2, населення — 0,7 тис. осіб), підпорядковане Ялтинській міськраді АР Крим України. Утворене 1828, розвивалося з організацією дослідно-виробничої бази виноградарства та будівництвом винoробного заводу (1851), раніше називалося Магарач, смт (1971), розташоване на чорноморському березі західніше смт Масандра та на південний захід від Нікітського ботанічного саду, абсолютна висота бл. 70 м.

ВІДРО (КАЗЕННЕ ВІДРО) — руська дометрична одиниця виміру об'єму рідин (бл. 12,299 л). До середини XVII ст. відро = 12 кухлів, у другій половині XVII ст. казенне відро = 10 кухлів = 100 чарок, а торговельне відро = 8 кухлів. Основна одиниця виміру об'єму (XIX ст.) спирту, лляної і конопляної олії (12,3 л). Положення про міри і ваги (1899) визначило: 1 відро = 10 штофів (кухлів) = 16 винних пляшок = 20 пивних пляшок = 100 чарок = 200 шкаликів.

ВІДСІК — простір усередині корпусу судна або корабля, обмежений суміжними водонепроникними перегородками («стінками»). У ширшому значенні — частина пристрою, що має порожнину всередині.

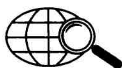
ВІДСТАНЕЙ ШКАЛА — назва комплексу проблем в астрономії, пов'язаних з вимірюванням відстаней до різних об'єктів. Оскільки в космологічних масштабах відстань перестає бути простим параметром, то для її виміру задіюють низку методів, зокрема: тригонометричних паралаксу, визначення відстані за цефеїдами і зірками типу RR Ліри; за гравітаційними лінзами; за червоними гігантами тощо.

ВІДТВОРЕННЯ — (у природі) безперервний процес відновлення в живій і неживій природі; (в економіці) у господарському житті безперервний (незгасаючий, нескінченно повторюваний) процес виробництва благ, під час якого поновлюються (відтворюються) життєві засоби, їх виробники (людина як робоча сила і споживач) і виробничі відносини між учасниками цього суспільного процесу.

ВІДХИЛЕННЯ (ДЕВІАЦІЇ) СЕКСУАЛЬНІ — форми сексуальної поведінки, що не відповідають прийнятій у даному суспільстві сексуальній нормі: фетишизм, фетишистський трансвестизм, ексгібіціонізм, вуаєризм, педофілія, садомазохізм).

ВІДХОДИ — будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності, не мають подальшого використання, завдяки чому власник позбувається їх шляхом утилізації чи видалення. Загальний обсяг відходів людства оцінюється бл. 800 млрд т, у т. ч. понад 300 млрд т твердих відходів. Вони класифікуються за галузями промисловості, конкретними виробництвами, агрегатним станом, горінням, методами переробки, можливостями переробки, рівнем небезпеки тощо.

ВІДЧУЖЕННЯ — відділення від людей процесу і результатів їх діяльності (будь-якої соціальної діяльності), які стають непідвладними людині і навіть панівними над нею. У результаті цього люди стають чужими світу, в якому живуть.

Це психологічний захист у формі ізоляції, відособлення всередині свідомості особливих зон, які пов'язані з травматичними чинниками.

ВІДЧУТТЯ – найпростіший психічний процес, що полягає в психічному відображенні окремих властивостей і станів зовнішнього середовища і виникає при безпосередньому впливі на органи чуття. За належністю до спеціалізованих аналізаторів поділяються на: зорові, слухові, тактильні (дотик, біль), смакові, нюхові, глибинні (від внутрішніх органів, м'язів, вестибулярні) та рухові.

ВІДЩЕП – в археології назва уламків, відбитих рукою людини від шматка кременю. Зазвичай має різні форми і розміри, у кам'яну, мідну і бронзову добу з них виготовляли знаряддя праці та зброю.

ВІДЬМА (*слов'ян.* відати – знати) – жінка з надприродними силами, що практикує магію, знахарство, чари. У середні віки склалося уявлення, що відьмою стають, уклавши договір з дияволом, їм приписували участь у шабаші з демонами, принесення в жертву немовлят, аби уникнути настання кінця світу. Подібне марновірство призвело до сплеску масових переслідувань (XV–XVII ст.) і страт жінок, яких вважали відьмами. Переслідування відбувалися в католицьких і протестантських державах Європи.

ВІЄТ (VIEETE) ФРАНСУА (1540–1603) – французький математик, юрист за професією. Запровадив буквені позначення для невідомих величин, коефіцієнтів рівнянь, що дозволило вперше виразити властивості рівнянь та їх коренів загальними формулами (1591). Встановив стандартний прийом розв'язання рівнянь 2-го, 3-го і 4-го ступенів, залежність між коренями і коефіцієнтами рівнянь. У тригонометрії дав повне розв'язання задачі про визначення всіх елементів плоского або сферичного трикутника за трьома даними тощо.

ВІЖЕ-ЛЕБРЕН (VIGEE-LE BRUN) МАРІ ЕЛІЗАБЕТ ЛУЇЗА (1755–1842) – французька художниця, майстер світського портрета, член Паризької академії мистецтв (1789). Працювала переважно у Франції і Росії, створила 662 портрети, 16 сюжетних картин, бл. 200 пейзажів. Її портретній манері було притаманне згладжування індивідуальних рис людей і наближення їхніх облич до модного на той час ідеалу, яким відповідали видовжений овал обличчя, чуттєвий рот, грайливий погляд, складна зачіска тощо.

ВІЗА – дозвільний документ, що є однією з підстав в'їзду іноземця на територію держави і зазвичай видається до паспорта (талон, що вклеюється в паспорт, штамп, марка або окремий вкладень). Найпоширеніші типи віз: транзитна, звичайна, службова і дипломатична; за кратністю: одноразова, дворазова, триразова і багаторазова. За видавання віз (крім службових і дипломатичних) стягується мито, встановлене внутрішнім законом або міжнародним договором.

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ – середньовічна держава (395–1453), східна частина Римської імперії, що в старослов'янських літописах також називається Християнське або Грецьке царство. Назву «Візантійська імперія» для держави, що вже перестала існувати, запровадив (1557) в історичній праці німецький філолог Ієронім Вольф (1516–1580). Вона походить від назви поселення Візантія, що існувало на місці сучасного Стамбула (Царгорода, Константинополя) до розбудови його Костянтином Великим.

ВІЗАНТІЙСЬКО-АРАБСЬКІ ВІЙНИ (VII–XII СТ.) – низка військових конфліктів Візантійської імперії та Арабського халіфату за панування у Східному Середземномор'ї. Початок воєн ознаменувало вторгнення арабів у Візантію (633). У результаті цих воєн Візантія втратила велику кількість своїх територій на сході і півдні (Палестина, Сирія, Єгипет, Північна Африка, Кіпр, Крит, Сицилія, частина Малої Азії). Мляві військові сутички тривали століттями і важливіших конфліктів між арабами і Візантією не було.

ВІЗАНТІЙСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ВІЙНИ (680–1355) – серія військових сутичок між Візантією і Болгарією за домінування на Балканському півострові за часів існування Першого (681–1018) і Другого (1185–1396) Болгарських царств. Зокрема, результатом боїв стала капітуляція (1018) болгарської цариці Марії. Після закінчення воєн Болгарію протягом 170 років контролювали візантійські імператори.

ВІЗАНТІЙСЬКО-ГОТСЬКІ ВІЙНИ (535–554) – військові дії між Східною Римською імперією і королівствами остготів в Італії і вестготів в Іспанії. Театром воєнних дій стали Апеннінський півострів (Італія) і західна частина Балкан-

ського півострова (Далмація). Військові дії мали виснажливий і напружений характер та завершилися пірровою перемогою Візантії.

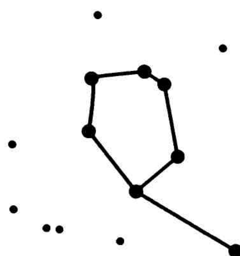
ВІЗАНТІЙСЬКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ (420–628) — низка воєн і прикордонних конфліктів між Візантією та імперією Сасанідів за контроль над Вірменією, Сирією, Єгиптом і Месопотамією. Незважаючи на окремі локальні успіхи, жодна зі сторін не спромоглася дістати рішучої переваги і здобути однозначної перемоги. Війни позначили максимальну межу розширення кордонів обох імперій, завершилися фактичним відновленням вихідних позицій і призвели до крайнього виснаження ресурсів обох держав.

ВІЗБОР ЮРІЙ ЙОСИПОВИЧ (1934–1984) – радянський кіноактор, журналіст, письменник, сценарист, поет, бард, один із засновників жанру авторської пісні, автор понад 300 пісень. Освіту здобув у Московському педагогічному інституті (1955). Відомий сценаріями, ролями в кіно, але найбільше – піснями: «Бригантина», «Серега Санин», «Мама, я хочу домой!», «Вставайте, граф», «Ты у меня одна», «Я иду на ледоколе», «Милая моя» та ін.

ВІЗЕР (WIESER) ФРІДРІХ ФОН (1851–1926) – австрійський економіст, представник австрійської школи в політичній економії. Професор політекономії у Віденському університеті з 1903. Спростовував марксистські теорії трудової і додаткової вартості. Створив теорію обов'язковості, за якою кожному з трьох факторів виробництва (праці, землі і капіталу) належить певна частина цінності створеного ними продукту. Запровадив термін граничної корисності і поняття альтернативних витрат тощо.

ВІЗІР АНАТОЛІЙ ДМИТРОВИЧ (1929–2002) – радянський український науковець-терапевт, педагог, заслужений працівник вищої школи УРСР (1977), академік НАН (1992) і АМН (1993) України. Завідувач кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб (1966–2002) і ректор Запорізького медичного університету (1974–2002). Автор понад 300 наукових праць, зокрема «Ритмы сердца» (1993), «Кардіопротекторний засіб для лікування ішемічної хвороби серця тіотриазолін» (1996), «Фармакотерапия» (2000).

ВІЗНИЧИЙ (*лат.* Auriga) – сузір'я Північної півкулі зоряного неба, що належить до 48 сузір'їв,

Візничий

описаних Птолемеєм. Найяскравіші зорі: Капелла (Альхайя), Менкалінан, Хассалех, Хедус І і ІІ. Сузір'я містить багато розсіяних скупчень, оскільки через нього проходить Чумацький шлях. Суміжні сузір'я: Персей, Жираф, Рись, Телець і Близнюки. Найліпші умови видимості сузір'я в грудні і січні.

ВІЙ — персонаж української демонології зі згубним, руйнівним поглядом, що може бути смертельним для живих істот та здатен провалити будинок під землю, утворивши на його місці водойму. Зазвичай постає в образі старезного дідугана з густими і довгими бровами та віями, крізь які нічого не бачить. Микола Гоголь називав його могутнім витвором української народної уяви, старшим над гномами, повіки на очах якого спускаються аж до землі.

ВІЙНА ЗА АВСТРІЙСЬКУ СПАДЩИНУ (1740–1748) — конфлікт задля оскарження низкою європейських держав заповіту австрійського імператора Карла VI і розчленування володінь дому Габсбургів у Європі. Розпочався (16 грудня 1740) вторгненням прусського війська Фрідріха II в Сілезію. Вели дві коаліції держав під головуванням Пруссії і Франції проти Австрії та Великої Британії. Остаточний мир, що майже відновлював передвоєнний порядок володіння землями, укладено в Аахені (18 жовтня 1748).

ВІЙНА ЗА ІСПАНСЬКУ СПАДЩИНУ (1701–1714) — війна між Великою Британією, Австрією, Нідерландами, Португалією і Данією проти Франції, Іспанії і Баварії, що розпочалася (1701) після смерті Карла II, останнього іспанського короля з династії Габсбургів. Закінчилася Утрехтським (1713) і Раштаттським (1714) миром,

за якими Філіп V залишився королем Іспанії з її колоніями, але позбувся права (разом зі спадкоємцями) наслідувати французький престол. Австрійські Габсбурги одержали володіння в Нідерландах та Італії.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ІНДОНЕЗІЇ (1945–1949) — збройний конфлікт Індонезії (що входила до складу Голландської колоніальної імперії) проти Голландії і Великобританії. Війна розпочалася (17 серпня 1945), коли Ахмад Сукарно в односторонньому порядку проголосив незалежність Індонезії. Закінчилася втратою Голландією 25 тис. убитих і поранених військовослужбовців, значних територій у Південно-Східній Азії та визнанням незалежності Індонезії (27 грудня 1949), що втратила бл. 80 тис. осіб.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США (1775–1783) — війна Великої Британії і лоялістів (її прибічників) проти революціонерів 13 англійських колоній, які проголосили свою незалежність від неї, утворивши самостійну союзну державу (1776). Стала кульмінацією політичної Американської революції, коли багато колоністів не визнали легітимності парламенту Великої Британії. За Паризьким договором (1783) визнано суверенітет США над територією від Канади (на півночі), Флориди (на півдні) та річки Міссісіпі (на заході).

ВІЙНА ЗА ПОЛЬСЬКУ СПАДЩИНУ (1733–1735) — конфлікт між коаліціями Росії, Австрійської імперії і Саксонії проти Франції, Іспанії і Сардинського королівства задля визначення наступника короля Речі Посполитої Августа II. Перша коаліція підтримувала його сина Августа III, друга — колишнього короля (1704–1709) Станіслава I Лещинського. Після кволих малорезультативних кампаній укладено мирну угоду у Відні (1735), що перерозподілила спірні території в Італії і визнала Августа III королем Речі Посполитої.

ВІЙНА ЗА ПФАЛЬЦСЬКУ СПАДЩИНУ (1688–1697) — війна в Європі та Північній Америці між Францією і коаліцією держав (Голландія, Священна Римська імперія, Іспанія, Швеція, Баварія і Саксонія), також відома як Орлеанська війна, розпочалася (24 вересня 1688) вторгненням французьких військ у Пфальц (території на берегах верхнього Рейну). Закінчилася Рісвікською мирною угодою (вересень 1697), за якою Франція відмовилася від більшої частини захоплених у країнах Західної Європи територій.

ВІЙОН (VILLON) ФРАНСУА (1431 — після 1463) — французький поет зі складною і карколомною долею. Освіту здобув у Сорбонні, але вів богемне життя жебрака і волоцюги. У його поемах «Малий заповіт» (1456) і «Великий заповіт» (1462), насичених автобіографічними натяками, знайшли відображення сцени з життя паризьких низів, де мотиви самотності і смерті поєднуються із зухвалим прославлянням земних радощів, іронічним запереченням «здорового глузду» та аскетичного ідеалу.

ВІЙСЬКОВА ПЕДАГОГІКА — складова частина загальної педагогіки та галузь військової науки, що вивчає закономірності навчання, виховання та психологічного загартування військовослужбовців і військових колективів, їх підготовки до виконання бойових завдань, визначає принципи, форми і методи навчально-виховного процесу. Пов'язана з оперативною, мобілізаційною та бойовою підготовкою, військовою психологією, допомагає командному складу і штабам в організації всіх видів підготовки військ.

ВІЙСЬКОВІ ПОСЕЛЕННЯ — система організації військ у Російській імперії (1810–1857), що поєднувала військову службу із заняттям продуктивною працею, переважно сільськогосподарською. Створені за ініціативою імператора Олександра I задля підготовки навченого резерву військ без збільшення витрат на армію та часткового скасування рекрутських наборів. Вивільнені кошти цар планував спрямувати на викуп селян із землями у поміщиків і подальше їх звільнення.

ВІЙСЬКОВИЙ РАНГ — військове звання, що визначає положення (права та обов'язки) військовослужбовців стосовно ін. військовослужбовців. Знаками розрізнення військового звання в збройних силах держав є погони, шеврони, рідше — кокарда та ін. знаки на форменому одязі. Деякі військові звання мають однакові назви у багатьох державах (наприклад, рядовий, сержант, лейтенант, капітан, майор, полковник, генерал, адмірал тощо).

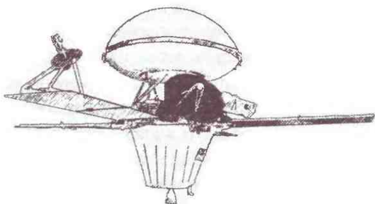
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ О. СУВОРОВА — відкрито (1972) в м. Очаків Миколаївської області. Спочатку експозиція демонструвала-

ся в колишній церкві, нині в двоповерховому особняку (2000), де розмістилася в 6 просторих залах і презентує ордени і медалі (оригінали) періоду Кримської війни (1853–1855), рідкісні книги, зброю (XVIII ст.), події російської революції (1905–1907), особисті речі легендарних людей, археологічні знахідки з острова Березань. Фонди нараховують понад 18 тис. експонатів.

війт (*пол.* Woyt) – у містах України і Польщі, заснованих на магдебурзькому праві (XV–XVIII ст.), обрана переважно із заможного населення службова особа, що очолювала магістрат. Війтів у містах затверджував гетьман, а на Лівобережній та Слобідській Україні війти (старости) були також у селах, де їх обирала сільська громада. Посада існувала в українських селах до XVIII ст., на Галичині за часів Австро-Угорщини і Польщі до 1939, а в містах – до скасування магдебурзького права (початок XIX ст.).

війтівці – селище міського типу (площа – 1,8 км^2, населення – 0,9 тис. осіб) Волочиського району Хмельницької області України. Засноване 1888, смт (1970), розташоване на горбкуватій, порізаній численними балками та ярами поверхні центральної частини Подільської височини, в верхів'ях річки Грабарка (лівої притоки Збруча), абсолютні висоти 320–345 м.

вікінг (VIKING) – космічна програма НАСА з вивчення Марса, зокрема, на предмет наявності життя на планеті. Включала запуск двох ідентичних космічних апаратів «Вікінг-1» і «Вікінг-2», які мали провести дослідження на орбіті і на поверхні Марса. Обидва запущені (1975) з мису Канаверал, штат Флорида (США), досягли Марса (1976) і пропрацювали на поверхні планети від 2 до 6 років.

Космічний апарат «Вікінг»

вікінги – ранньосередньовічні скандинавські мореплавці, які здійснювали (VIII–XI ст.) морські походи від Вінланда (Північної Америки) до Біармії (Білого моря), від Каспію до Північної Африки. Це були вільні селяни-язичники, що жили на території сучасних Швеції, Данії і Норвегії та шукали щастя за межами рідного краю. Зазвичай у скандинавських хроніках термін «вікінг» скоріше характеризував «соціальне явище», коли безземельний люд був змушений заробляти грабунками в походах на чужі землі.

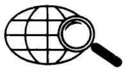
вікіпедія (*англ.* Wikipedia) – відкрита багатомовна енциклопедія інтернету, якою опікується некомерційна організація «Фонд Вікімедіа». Назва утворена від слів «вікі» (технології для створення сайтів) та «енциклопедія». Офіційно відкрита 15 січня 2001, засновники – американці Лоренс Марк Сенгер (нар. 1968) і Джиммі Донал Вейлз (нар. 1966). Найбільший і найпопулярніший серед подібних сайтів, що містить понад 18 млн статей різними мовами (зокрема українською – бл. 380 тис.), написаних добровольцями з усього світу.

Емблема Вікіпедії

віккерс веллінгтон (VICKERS WELLINGTON) – британський двомоторний бомбардувальник часів Другої світової війни. Вироблено 11 464 літаки (1936–1945), термін експлуатації 1938–1953. Екіпаж 6 осіб, довжина – 19,68 м, розмах крила – 26,26 м, висота – 5,33 м, площа крила – 78,04 м^2, маса порожнього – 8417 кг і максимальна злітна – 12 927 кг, максимальна швидкість – 378 км/год, дальність польоту – 5810 км, практична висота – 5486 м, озброєння – 6–8 кулеметів і до 1814 кг бомб.

віклоу (*англ.* Wicklow Mountains) – гірський хребет на південному сході Ірландії, що тягнеться широким (до 43 км) пасмом уздовж

узбережжя з півночі на південь на 66 км від Дубліна до Вексфорда. Складений палеозойськими породами, займає площу 3 тис. км^2, найвища вершина – гора Лугнакілла (925 м). Звідси починається річка Слені, на якій розташована єдина в країні гідроелектростанція Тарло Хілл і найвищий водоспад Пауерскут. Південна частина хребта була ареною золотої лихоманки (XIX ст.).

ВІКОВА ПЕДАГОГІКА – педагогічна наука, що вивчає особливості здійснення навчально-виховної діяльності з урахуванням вікових особливостей людини. Її об'єктом є процес виховання дитини «з моменту народження до переходу до стану дорослості», а предметом – закономірності, методи, засоби і технологія організації навчально-виховного процесу на різних стадіях дитинства.

ВІКРАМАДІТЬЯ (VIKRAMADITYA) – легкий авіаносець, що після перебудови введений до складу ВМС Індії. Споруджений на основі важкого авіаносного крейсера російського флоту «Адмірал Горшков» (1987) шляхом глибокої модернізації. Спущений на воду 2008, порт приписки Мумбай. Водотоннажність – 45 500 т, довжина – 274 м (по ватерлінії – 257 м), ширина – 53,2 м (32,7 м), осадка – 12 м, максимальна швидкість – 32 вузлів (60 км/год). Екіпаж – 1600 осіб (з авіагрупою включно), озброєння – до 18 літаків і 10 вертольотів.

ВІКРАНТ (VIKRANT) – індійський легкий авіаносець типу «Маджестік», закладений на англійській верфі (1943), спущений на воду 1945, проданий у недобудованому вигляді (1957) ВМС Індії, введений до складу індійського флоту (1961). Брав участь у війнах Індії з Пакистаном (1965, 1971), нині є музеєм в порту Мумбай (Бомбей). Водотоннажність – 19 500 т, довжина – 213 м (по ватерлінії – 192 м), ширина – 39 м (24,4 м), осадка – 7,3 м, максимальна швидкість – 23 вузли (43 км/год). Екіпаж – 1340 осіб (у воєнний час), озброєння – 21 літальний апарат.

ВІКТОР АМАДЕЙ II (*іт.* Vittorio Amedeo II) (1666–1732) – герцог Савойський (1675–1730), король Сицилії (1713–1720) і Сардинського королівства (1720–1730), син Карла Еммануїла II. За Утрехтським миром (1713) отримав Сицилію, Ніццу і титул короля, але після Війни Четверного союзу поступився нею Австрії, утворивши нове Сардинське королівство. Проводив курс освіченого абсолютизму. Зрікся престолу (1730) на користь сина Карла Еммануїла III і за спробу повернутися ув'язнений сином і помер в ув'язненні.

ВІКТОР ЕМАНУЇЛ II (*іт.* Vittorio Emanuele II) (1820–1878) – король Сардинського (П'ємонтського) з 1849 та Італійського з 1861 королівств. Здобув військову і релігійну освіту. Надавши підтримку Гарібальді під час приєднання Півдня, король забезпечив тріумф монархії та посів трон об'єднаної Італії. Після ліквідації Папської області (1871) переїхав із Флоренції до Рима, що став столицею об'єднаної Італії. Визнаний нащадками одним із чотирьох «батьків Вітчизни» і похований у римському Пантеоні.

ВІКТОР ЕМАНУЇЛ III (*іт.* Vittorio Emanuele III) (1869–1947) – третій король єдиної Італії нового часу з 1900, імператор Ефіопії (1936–1943), король Албанії (1939–1943), перший маршал Імперії (1938). Походив із Савойської династії, син і наступник Умберто І. Король ніколи не заперечував рішень фашистського уряду. Після майже півстолітнього царювання зрікся престолу (1946) на користь сина Умберто II, який носив корону лише місяць і був позбавлений влади за підсумками референдуму.

ВІКТОР СУВОРОВ (при народженні – **РЕЗУН ВОЛОДИМИР БОГДАНОВИЧ**) (нар. 1947) – колишній радянський розвідник, письменник. Освіту здобув у Київському загальновійськовому командному училищі (1968) і Військово-дипломатичній академії (1974). Працював у женевській резидентурі СРСР, зрадив 1978 і з родиною втік у Великобританію, де займається літературною діяльністю з 1981, створюючи антирадянські, а згодом антиросійські твори детективної, автобіографічної та псевдоісторичної спрямованості.

ВІКТОРІАНСЬКИЙ СТИЛЬ – мистецький стиль, названий на честь британської королеви Вікторії та імператриці Індії, оскільки хронологічно припадає на термін її царювання (1837–1901). В архітектурі йому притаманні змішування стилів готики, бароко і ренесансу, переважання коричневих і бордових (темних) кольорів, вертикальні витягнуті площини, засміченість інтер'єру (з ваговитими і примхливими меблями) дрібничками, прямокутні масивні двері, готичні, аркові, прямокутні вікна тощо.

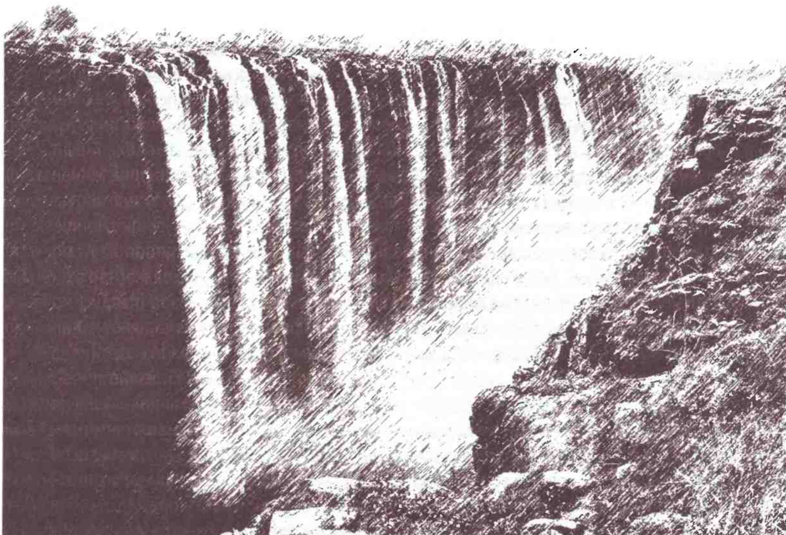
ВІКТОРІЇ І АЛЬБЕРТА МУЗЕЙ — найбільший і найперший у світі музей декоративно-ужиткового мистецтва, заснований у Лондоні (1852) після проведення «Всесвітньої виставки виробів промисловості всіх націй» (1851). Названий (1899) на честь тодішньої королеви Великої Британії та її померлого чоловіка (1861), принца Альберта, а первісна назва закладу — Музей виробників. Тут виставлено картини і скульптури, середньовічні речі, тканини, глиняні вироби тощо.

ВІКТОРІЯ (*англ.* Victoria) — столиця (площа — 13,5 км^2, населення — 25,7 тис. осіб) Республіки Сейшельські Острови, острівної держави, розташованої в західній частині Індійського океану південніше екватора. Місто засноване (1841) на найбільшому гранітному острові Мае (142 км^2) як Порт-Вікторія і назване на честь англійської королеви Вікторії, сучасна назва з 1960. Є базою постачання палива кораблів на шляху Африка — Індія. Клімат екваторіальний.

ВІКТОРІЯ (VICTORIA) — штат на південному сході Австралії (площа — 237 629 км^2, населення — 5,5 млн осіб), територіально найменший у континентальній частині країни. Адміністративний центр — Мельбурн, межує зі штатами Південна Австралія, Новий Південний Уельс і Тасманія, омивається Індійським океаном і Тасмановим морем, найвища точка — гора Богонг (1986 м). Названий на честь королеви Великої Британії. Клімат від напівпустельного і спекотного (на північному заході) до помірного і прохолодного вздовж узбережжя.

ВІКТОРІЯ (*англ.* Lake Victoria) — озеро в Східній Африці на території Танзанії, Кенії та Уганди, розташоване в тектонічному прогині Східноафриканської платформи, на висоті 1134 м. Друге за розміром прісне озеро світу, найбільше в Африці і серед тропічних озер. Відкрив його і назвав на честь королеви Вікторії британський мандрівник Джон Геннінг Спік (1858). Площа — 68 870 км^2, 320 × 275 км, об'єм — 2760 км^3, найбільша глибина — 80 м, середня — 40 м. Впадає річка Кагера та ін., витікає — Вікторія-Ніл.

ВІКТОРІЯ (*англ.* Victoria) — водоспад на річці Замбезі у Південній Африці, розташований на кордоні Замбії і Зімбабве та на межі 2 національних парків: замбійського «Гримучий дим» та зімбабвійського «Водоспад Вікторія». Один із найбільших за масштабами водоспад у світі: завширшки — бл. 1800 м, висота па-

Водоспад Вікторія

діння води — 128 м. На честь королеви Вікторії перлину списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО назвав шотландський дослідник Давід Лівінгстон (1855).

ВІКТОРІЯ (*англ.* Victoria) — острів у Північному Льодовитому океані в складі Канадського Арктичного архіпелагу, 2-й за розмірами в Канаді (після Баффінової Землі) і 9-й у світі. Площа — 217 291 км^2, населення — до 2 тис. осіб, належить провінції Нунавут (більша частина) та Північно-Західним територіям Канади. На острові багато озер, найбільше — озеро Фергюсона (562 км^2). Острів відкрито (1867) і названо на честь королеви Вікторії, тодішньої правительки Великобританії і Канади.

ВІКТОРІЯ (*англ.* Victoria) — великий алмаз вагою 469 каратів, ледь не з початку появи відомостей про нього (1884) оточений таємницею. Його ще називали «Імперіал» або «Великий білий», а появу пов'язують з копальнями Кімберлі або Ягерсфонтейн у Південній Африці. Розрізати камінь розпочали в Амстердамі (1887). Діамант, що утворився після обробки, мав 58 граней, важив 184,5 карата.

ВІКТЮК РОМАН ГРИГОРОВИЧ (нар. 1936) — радянський, російський та український театральний режисер, заслужений діяч мистецтв Росії (2003), народний артист України (2006) і Росії (2009). Освіту здобув на акторському факультеті Державного інституту театрального мистецтва (1956) в Москві. Працював у театрах Львова, Києва, Твері, Вільнюса і Москви. Режисер-постановник понад 200 вистав. Створив у Москві Театр Романа Віктюка, де є головним режисером і художнім керівником.

ВІКУНЬЯ (*лат.* Vicugna) — тварина родини Верблюдові, зовні нагадує гуанако, але менша і стрункіша. Довжина тіла сягає 150 см, зріст у холці — бл. 100 см, вага — 50 кг, світло-коричневого кольору (на спині) і світліша (на животі). Вовна помітно витончена і густа. Анатомічною особливістю вважаються нижні зуби-різці, які постійно ростуть (як у гризунів). Поширена в Південній Америці (в Андах на території Еквадору, Перу, Болівії, Аргентини і Чилі), на висоті 3500—5500 м.

ВІЛ (ВІРУС ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ) (*англ.* Human Immunodeficiency Virus, HIV) — схильний до стрімких мутацій вірус, що призводить до захворювання на СНІД (синдром набутого імунодефіциту). Передається через прямий контакт слизових оболонок або крові з рідиною тілесного походження, яка містить ВІЛ (кров, сперма, піхвові виділення, передсім'яна рідина і грудне молоко). Під час ВІЛ-захворювання в людини виникають нові штами (різновиди) вірусу, що значно ускладнює процес лікування.

ВІЛАНД (WIELAND) ГЕНРІХ ОТТО (1877—1957) — німецький хімік-органік і біохімік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1927) «за дослідження жовчних кислот і будови багатьох схожих речовин». Освіту здобув в університетах Берліна, Штутгарта і Мюнхена (1901), де потім працював викладачем, професором (1909—1921) і завідувачем кафедри органічної хімії і директором лабораторії Байєра (1924—1950). Вивчав природні речовини: морфій і стрихнін, алкалоїди кураре і лобелії, отрути поганок тощо.

ВІЛАНОВА КУЛЬТУРА — археологічна культура ранньої залізної доби, поширена в Північній Італії (900—500 до н. е.). Названа за селищем Віланова (Villanova) біля Болоньї, де виявлено (1853—1855) характерні поховання (схожі на колодязь могили), а урни для праху мають вигляд двох усічених конусів з геометричним орнаментом. Розрізняють 4 етапи, за якими простежується поступове вдосконалення техніки виготовлення бронзових виробів та зростання застосування заліза.

ВІЛАР (VILAR) ЖАН (1912—1971) — французький театральний актор і режисер, організатор Авіньйонського театрального фестивалю. Навчався в Парижі, дебютував на сцені (1935) в Театрі-ательє Ш. Дюллена, працював у пересувному театрі з 1941. Заснував власну компанію 1943, у Папському палаці Авіньйона організував Тиждень драматичного мистецтва (1947), що започаткував Авіньйонський фестиваль, яким він керував до кінця життя. Ім'ям Вілара названо кілька французьких театрів.

ВІЛДАРА (WILDARA) — кам'яний метеорит (хондрит), знайдений у районі містечка Сандстон у Західній Австралії (1968). Виявлено кілька уламків загальною масою бл. 500 кг, що зберігаються в метеоритній колекції Російської АН.

ВІЛЕМІТ — рідкісний мінерал класу силікатів, цинкова руда, поширений мінерал зони окиснення свинцево-цинкових родовищ. Склад:

ZnO – 73 %, SiO_2–27 %, блиск скляний, твердість 5–6, щільність 3,89–4,18 г/см^3, названий (1830) на честь першого нідерландського короля Віллема I. Використовують для виготовлення флуоресцентних екранів, у ювелірній справі, цінується колекціонерами. Найзначніші родовища в США, Канаді, ПАР, Намібії, Конго, Замбії, Гренландії, Німеччині, Росії, Киргизії.

ВІЛЕНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я (1656) – укладене (24 жовтня 1656) у м. Вільно (нині Вільнюс, Литовська Республіка) між Річчю Посполитою і Московською державою, за яким припинялися воєнні дії між країнами і вони зобов'язувалися не розпочинати переговорів про мир зі Швецією. Порушувало Переяславську угоду (1654), роблячи Московію союзницею Польщі, спрямовувалося проти нового союзника України (короля шведського Карла Густава) і викликало обурення Богдана Хмельницького та козацької старшини.

ВІЛЕНСЬКИЙ ІЛЛЯ АРКАДІЙОВИЧ (1896–1973) – радянський український композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (1947). Освіту здобув у Петроградській консерваторії (1919). Організатор і художній керівник Ансамблю пісні і танцю Української РСР з 1939. Серед основних творів – опера для дітей «Коник-Горбоконик» (1935), балети «Свято врожаю» (1948) та «Івасик-Телесик» (1949), музичні комедії «Сорочинський ярмарок» (1936), «Роки молоді» (1959), «Шельменко-денщик» (1962), симфонічні твори та ін.

ВІЛЕНСЬКИЙ КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ (нар. 1949) – радянський український композитор, класичний та джазовий піаніст-віртуоз. Освіту здобув у Київській консерваторії (1974), де викладав (1983–1995) гармонію та композицію. Організував і керує джаз-тріо, з яким у різних складах виступав світом. Музичний директор драматичного театру ім. Стефана Жеромського в Кельце (Польща) (1996–2001), де отримав громадянство (2002) і мешкає. Лауреат багатьох фестивалів джазової музики.

ВІЛІНСЬКИЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1888–1956) – український радянський композитор і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (1951). Освіту здобув у Новоросійському університеті (1912) та Одеській консерваторії (1919), де викладав з 1920, а згодом у Ташкентській і Київській консерваторіях. Автор симфонічних сюїт, кантат, вокально-хорових обробок українських, російських і молдавських народних пісень, романсів, камерно-інструментальних творів, теоретичних робіт і статей.

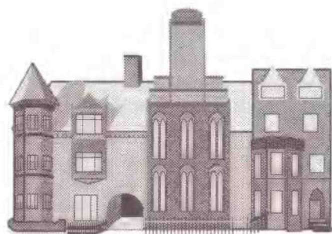
ВІЛІЯ – річка у Кременецькому і Шумському районах Тернопільської, в Острозькому районі Рівненської і Білогірському та Ізяславському районах Хмельницької областей України, ліва притока Горині (басейн Дніпра). Довжина – 77 км, площа басейну – 1815 км^2, ухил – 1,2 м/км. Починається з джерел на Подільській височині, тече коритоподібною, терасованою долиною завширшки 1,5–4 км, заболочена заплава, звивисте річище (до 28 м). Живлення переважно снігове, льодостав (грудень – березень).

ВІЛКС (WILKES) ЧАРЛЬЗ (1798–1877) – американський морський офіцер і дослідник. Освіту здобув у Колумбійському коледжі Нью-Йорка. На службі у ВМС США (1818), здійснив круїз Балтикою і Середземним морем. Очолював американську науково-дослідну експедицію з п'яти малопридатних і погано екіпірованих суден (1838–1842), під час якої наніс на карту берег Антарктиди, розташований південніше Австралії, пізніше названий Землею Вілкса. Перший, хто визнав Антарктиду континентом.

ВІЛКСА ЗЕМЛЯ (*англ.* Wilke's Land) – частина території Східної Антарктиди, що лежить між Землею Аделі і Землею Королеви Мері. Являє собою поверхню материкового льодовикового покриву завтовшки понад 3 км, а її висота на різних ділянках сягає 1000–2500 м. Відкрита американською експедицією під керівництвом Чарльза Вілкса (1840) і названа на його честь австралійською експедицією (1911–1914). Тут проводили дослідження австралійські (станція Кейсі) і радянські експедиції.

ВІЛЛА (*лат.* villa – заміський або сільський будинок) – розкішний поодинокий заміський будинок в італійському стилі, зазвичай на морському узбережжі. Більшість сучасних вілл мають один або два поверхи (три і більше, як правило, зводяться на схилах). Зазвичай вілла протиставляється замку, як місце відпочинку укріпленому притулку. З'явившись у Давньому Римі, вілли поступилися місцем замкам

Вілла

в епоху середньовіччя, але повернули до себе увагу заможних персон за часів Відродження.

ВІЛЛАДЖ РОУДШОУ (VILLAGE ROADSHOW LIMITED) — австралійська публічна медіа-компанія, що має інтереси в кіновиробництві, кінопрокаті, радіо тощо, акції якої представлені на біржі австралійських цінних паперів. Заснована (1954) Роком Кірбі в Кройдоні, передмісті Мельбурна, штат Вікторія (Австралія). Компанія була одним із флагманів у створенні сучасних комплексів багатозальних кінотеатрів на континенті (1980-ті), що дозволило розвинути бізнес. Штаб-квартира компанії розташована в Мельбурні.

ВІЛЛАМЕТТ (WILLAMETTE) — залізо-нікелевий метеорит, найбільший з будь-коли знайдених на території США і шостий за розміром у світі, важить понад 15,5 т, упав в Орегоні 1 млрд р. тому. Індіанці поклонялися каменю, називаючи його «гостем з Місяця», а дощову воду з поверхневих заглибин застосовували для лікування хвороб. Метеорит виявив емігрант з Уельсу, шахтар Елліс Х'юз (1902), згодом знахідка подарована Американському музею природної історії в Нью-Йорку (1906), де експонується.

ВІЛЛАФРАНКСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я (1859) — укладене (11 липня 1859) в Віллафранку під час австро-італо-французької війни, коли після поразки біля Сольферіно Австрія не спромоглася боротися з об'єднаними силами Франції та П'ємонту. За умовами миру австрійський імператор Франц-Йосиф поступився Ломбардією Франції, а потім Наполеон III передав її сардинському королю Віктору-Еммануїлу (початок національного об'єднання Італії під верховенством П'ємонту) в обмін на Ніццу і Савойю.

ВІЛЛІАН (WILLIAN) БОРЖЕС ДА СІЛВА (нар. 1988) — бразильський футболіст (півзахисник), заслужений майстер спорту України (2009). Виступав за бразильський клуб «Корінтіанс» Сан-Паулу (2005–2007), звідки перейшов до українського клубу «Шахтар» Донецьк з 2007 за 19 млн дол., гравець збірної Бразилії з 2011. Чемпіон України (2008, 2010, 2011), володар Кубка України (2008, 2011), Суперкубка України (2010), Кубка УЄФА (2009), кращий гравець чемпіонату України (2011).

ВІЛЛІС ТАУЕР (WILLIS TOWER) — найвищий хмарочос США і найвищий у світі (1973–1998), побудований (1970–1973) у Чикаго, штат Іллінойс, за проектом місцевого архітектурного бюро «Skidmore, Owings and Merrill» на замовлення однієї з найбільших торговельних мереж світу компанії «Сірз, Робак та К°». Висота 110-поверхового будинку — 442 м, з урахуванням двох шпилів — 527 м, загальна площа — 418 тис. м^2 (дорівнює 57 футбольним полям), 16 тис. вікон, хмарочос обладнаний 104 швидкісними ліфтами.

ВІЛЬГЕЛЬМ (*нім.* Wilhelmsberg) — найвища гора (4509 м) держави Папуа-Нова Гвінея, розташована на півночі країни, в горах Бісмарка, на стику провінцій Сімбу, Вестерн Хайлендс і Маданг. Є однією з найвищих вершин острова Нова Гвінея, відкрита (1888) німецьким мандрівником і журналістом Гуго Целлером, який досліджував гірські райони і назвав 4 вершини в горах Бісмарка ім'ям самого канцлера Вільгельма та його трьох дітей — Отто, Марії і Герберта. Уперше офіційно підкорена (1938) Л. Вайалом.

ВІЛЬГЕЛЬМ І ЗАВОЙОВНИК (*англ.* William Conqueror) (бл. 1027–1087) — герцог Нормандії (1035–1087), перший король Англії з 1066, що походив з Нормандської династії. Висадився в Англії (1066), розбив біля Гастінгса військо англосаксонського короля Гарольда II та оголосив себе англійським королем. Запровадив феодальний лад, встановивши пряму васальну залежність усіх феодалів від короля.

ВІЛЬГЕЛЬМ (ВІЛЛЕМ) І ОРАНСЬКИЙ (*нідерл.* Willem van Oranje) (1533–1584) — принц Оранський на прізвисько Мовчазний, граф Нассауський, перший штатгальтер Голландії і Зеландії, один із лідерів Нідерландської буржуазної революції. Після вторгнення в Нідерланди іспанської армії (1567) переховувався в Німеччині і за допомогою німецьких протес-

тантських князів і французьких гугенотів організував кілька походів до Нідерландів (1568, 1572). Убитий іспанським агентом Бальтазаром Жераром.

ВІЛЬГЕЛЬМ II (ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ ВІКТОР АЛЬБЕРТ ПРУССЬКИЙ) (*нім.* Wilhelm II, Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen) (1859–1941) – німецький імператор і король Пруссії (1888–1918), двоюрідний брат короля Великобританії Георга V і троюрідний дядько російського імператора Миколи II. Його царювання пов'язане з посиленням Німеччини як світової промислово-військової держави та завершилося I Світовою війною, з поразкою в якій Друга імперія була повалена Листопадовою революцією.

ВІЛЬГЕЛЬМ II НАССАУ-ОРАНСЬКИЙ (*нідерл.* Willem II van Oranje-Nassau) (1626–1650) – принц Нассау-Оранський, штатгальтер Нідерландів (крім Фрисландії). Син штатгальтера принца Фрідріха-Генріха, після смерті батька (1647) обраний штатгальтером і головнокомандувачем голландських військ, що брали участь у 30-річній війні (1618–1648). Після укладення Вестфальського миру (1648) не розпустив війська і почав обмежувати аристократичну партію. У союзі з французами збирався підкорити Антверпен, але помер від віспи.

ВІЛЬГЕЛЬМ III (ВІЛЛЕМ ОЛЕКСАНДР ПАУЛЬ ФРЕДЕРІК ЛОДЕВЕЙК) (*нідерл.* Willem III) (1817–1890) – король Нідерландів і великий герцог люксембурзький (1849–1890), герцог лімбурзький, син Віллема II й Анни Павлівни. Відвідував Лейденський університет (1834–1837). Вважав за обов'язок триматися в рамках конституції, на якій присягав. Лише раз дозволив відкрите протистояння з радниками корони (1853), коли залагоджував непорозуміння між католицькою і протестантською нідерландськими громадами.

ВІЛЬГЕЛЬМ III ОРАНСЬКИЙ, або **ВІЛЛЕМ ВАН ОРАН-НАССАУ** (*нідерл.* Willem Hendrik, Prins van Oranje) (1650–1702) – штатгальтер Нідерландів з 1672, король Англії і Шотландії з 1689. Сприяв проведенню реформ, що заклали основу політичної і господарської системи країни, її перетворення на могутню світову державу. Одночасно відбувається традиція обмеження монаршої влади низкою законоположень, встановлених «Біллем про права англійських громадян».

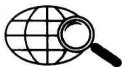
ВІЛЬГЕЛЬМ IV ОРАНСЬКИЙ (*нідерл.* Willem IV van Oranje-Nassau) (1711–1751) – принц Оранський і Нассауський, барон Бреди, штатгальтер Фрисландії і Гронінгена (1711–1747, регентша – його мати Марія Луїза ван Гессен-Кассель), Гелдерланду та Оверейсселу (1722–1747), Голландії, Зеландії й Утрехта (1747), 1-й генеральний штатгальтер Республіки Сполучених провінцій (1747–1751). Титул штатгальтера, що став спадковим (1748), зберіг до своєї смерті.

ВІЛЬГЕЛЬМІНА ХЕЛЕНА ПАУЛІНА МАРІЯ (*нідерл.* Wilhelmina Helena Pauline Marie) (1880–1962) – королева Нідерландів (1890–1948), яка після зречення мала титул принцеси. Вступила на престол в 10-річному віці (після смерті батька), і до повноліття її мати Емма була регентшею Нідерландів. Правила Нідерландами п'ятдесят років – найдовше серед нідерландських монархів. Під час її царювання відбулися Перша і Друга світові війни, а Нідерланди втратили свої колонії.

ВІЛЬГУШИНСЬКИЙ РОМАН КАЗИМИРОВИЧ (нар. 1963) – український скульптор. Освіту здобув у Львівському інституті декоративного і прикладного мистецтва (1989). Працює у Тернополі в галузі монументальної і станкової скульптури. Автор творів: погруддя Т. Шевченка (1991), меморіальний комплекс воякам УПА в Теребовлі (1993), «Світла постать», «Відпочинок амазонки» (1996), «Торс» (2000), пам'ятників С. Бандері у Теребовлі (1999) і Тернополі (2008), монумента Ісусу Христу в Бучачі (2003) та ін.

ВІЛЬДЕ ІРИНА (при народженні – **МАКОГОН ДАРИНА ДМИТРІВНА**) (1907–1982) – радянська українська письменниця, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1965), депутат Верховної Ради УРСР (1947). Освіту здобула у Львівському університеті (1933). Друкувалася з 1930 в періодичних виданнях, авторка повістей «Метелики на шпильках», «Б'є восьма» (1936), «Повнолітні діти» (1939), романів «Повнолітні діти» (1952), «Сестри Річинські» (1958–1964), збірок оповідань, новел, ліричних мініатюр тощо.

ВІЛЬНА БОРОТЬБА – спортивне єдиноборство двох борців за допомогою різних технічних прийомів (захватів, кидків, переворотів, підніжок, підсікань тощо), у якому кожен із супер-

ників намагається перемогти, поклавши ін. на лопатки («чиста перемога») або за очками. До програми Олімпійських ігор включено змагання чоловіків (1904) і жінок (2004), учасники яких поділяються на 7 вагових категорій у чоловіків (до 55, 60, 66, 74, 85, 96 і 120 кг) та на 4 у жінок (до 48, 55, 60 і 72 кг).

ВІЛЬНА РОСІЯ (*рос.* Свободная Россия) – алмаз вагою 241,8 карата, видобутий 1991 у Якутії (Росія). Зберігається у Державному сховищі цінностей РРФСР.

ВІЛЬНЕ – селище міського типу (площа – 3,1 км^2, населення – 2,0 тис. осіб) Джанкойського району АР Крим України. Засноване (1920-ті) єврейськими колоністами-хліборобами під назвою Фрайлебен (*ідиш* вільне життя) (до 1945). Місце базування авіаційного полку ВПС Чорноморського флоту СРСР (5-й Гвардійський Констанцський морський ракетоносний авіаційний полк) (1940–1995), розташоване на рівній поверхні степового Криму, абсолютна висота 35 м.

ВІЛЬНЕР ВОЛОДИМИР БЕРТОЛЬДОВИЧ (1885–1952) – радянський український режисер театру і кіно, народний артист УРСР (1940). Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1912). Працював на Одеській кіностудії, де зняв фільми: «Беня Крик» (1926), «Цемент» (1927), «Глаза, которые видели» (1928). Режисер Київських російського драматичного театру (1928–1930) і театру ім. І. Франка (1938–1941), театрів у Куйбишеві і Москві (1942–1947), Театру музичної комедії в Києві (1947–1950).

ВІЛЬНИЙ РИНОК – позбавлений будь-якого стороннього втручання (включаючи урядове регулювання) і шахрайства ринок, на якому ціни встановлюються вільно без застосування неекономічних зовнішніх факторів, а виключно на підставі попиту і пропозиції, де функція держави зводиться до захисту прав власності. Вперше детальну розробку вільного ринку вивів іспанський і перуанський юрист та економіст Хуан де Матьєнсо (1520–1579) у власних теоріях «вільного ринку», «вартості» і «справедливої ціни».

ВІЛЬНІ ВПРАВИ ГІМНАСТИЧНІ – один із видів вправ у спортивній гімнастиці, що відбуваються на спеціальному килимі-помості (12 × 12 м, з додатковим бордюром безпеки завширшки 1 м), який має пом'якшувати приземлення спортсмена при виконанні акробатичних стрибків. Зазвичай тривають 70 с (у чоловіків) і 90 с (у жінок, єдиний вид програми, що виконується під музику), оцінюється за складністю виконаних елементів, їх чистотою та відсутністю помилок.

ВІЛЬНО КОНВЕРТОВАНА ВАЛЮТА (*англ.* freely convertible currency) – валюта, для якої відсутні обмеження у здійсненні валютних операцій як за поточними платежами, так і за операціями, пов'язаними з рухом капіталу. Валюта країни є вільно конвертованою, якщо її уряд дозволяє купувати будь-яку кількість іноземної валюти за валюту даної країни як резидентам, так і нерезидентам. Часто під цим терміном розуміється валюта окремих країн (до 20), прийнята для розрахунків у міжнародній платіжній системі.

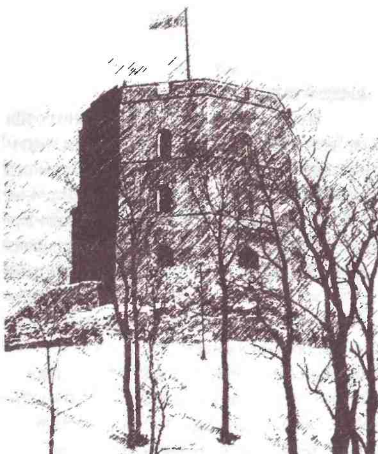
ВІЛЬНОГІРСЬК – місто (площа – 10,0 км^2, населення – 23,8 тис. осіб) обласного підпорядкування (1990) Верхньодніпровського району Дніпропетровської області України. Засноване (1956) як робітниче селище гірничо-металургійного комбінату для промислового освоєння титанових руд біля витоків річки Самоткань, статус міста (1964), розташоване на рівнинній поверхні східного краю Придніпровської височини.

ВІЛЬНЮС (*лит.* Vilnius) – столиця (площа – 401 км^2, населення – 538,9 тис. осіб) Литовської Республіки, найбільше місто і транспортний, фінансовий, торговельний та економічний центр країни, розташований на її південному сході, на берегах річки Няріс (Вілія). Уперше згадується 1323, попередня назва – Вільно (до 1939), поділяється на 21 староство з історичних частин і районів нових забудов. Клімат перехідний між континентальним та морським, середньорічна температура повітря +6,1 °C, опади – 665 мм/р.

ВІЛЬНЮСЬКА ТЕЛЕВЕЖА (*лит.* Vilniaus televizijos bokštas) – найвища будівля Литви, розташована на березі річки Няріс у Вільнюсі, в якій облаштований Литовський центр телебачення і радіомовлення. Висота вежі – 326,4 м, вага – 25 тис. т, площа приміщень – 3355 м^2, верхня частина покрита мідними листами й утеплена, основа вежі – коло діаметром 38 м, спроектована В. Ободовим, збудована

у 1974–1981. На висоті 165 м знаходиться ресторан «Чумацький шлях», що обертається.

ВІЛЬНЮСЬКИЙ ЗАМОК – уперше згадується (1323) у договорі Великого князя Гедимінаса з Орденом хрестоносців. Розташований на 48-метровому, порослому деревами і чагарниками пагорбі з крутими схилами в західній частині Замкової гори, в історичному центрі Вільнюса (Литовська Республіка). Від нього залишилася 3-поверхова вежа Гедимінаса восьмикутної форми (нижня частина чотирикутна), заввишки 20 м, складена з бутового каменю та червоної цегли з оглядовим майданчиком на Старе місто.

Вільнюський замок

ВІЛЬНЮСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ (*лит.* Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras) – державний театр у Вільнюсі, розміщений у найбільшій споруді Литви культурного призначення (120,5 тис. м^2, зал на 1149 глядачів, просторі фойє), збудованій (1974) за проектом архітектора Еляни Бучуте. Історія театру розпочалася з Каунаського театру опери та балету (1920-ті), який дістав назву Державного театру опери і балету Литовської РСР (1944) і переведений до Вільнюса (1948).

ВІЛЬНЯНСЬК – місто (площа – 16,1 км^2, населення – 16,0 тис. осіб) районного значення, центр Вільнянського району Запорізької області України. Засноване як поміщицьке село (1840), статус міста (1966), розташоване у верхів'ї річки Вільнянка (притока Самари), абсолютні висоти – 144–155. Попередні назви: Софіївка (до 1935), Червоноармійське (1935–1966). Періодично фіксуються суховії та пилові бурі.

ВІЛЬНЯНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – розташований у районному центрі м. Вільнянськ Запорізької області. Музейна колекція (до 1 тис. експонатів) зберігає предмети історії краю від давніх часів до сьогодення. Функціонує 7 експозиційних залів: заселення краю, початку XX ст., революційних подій (1917–1920), міжвоєнних часів (1920–1930-ті), галерея Слави, Великої Вітчизняної війни та сучасності. Крім екскурсійної діяльності, музей проводить науково-популяризаторську роботу, організовує масові заходи.

ВІЛЬНЯНСЬКИЙ РАЙОН – район на півночі Запорізької області, утворений 1923, площа – 1,3 тис. км^2, населення – 48,5 тис. осіб (у т. ч. міське – 17,2 тис. осіб). Межує з Новомиколаївським, Оріхівським, Запорізьким, Солонянським, Синельниківським і Васильківським районами, адміністративний центр – Вільнянськ. Розташований на лівобережжі Дніпровського водосховища на хвилястій лесовій рівнині (висоти 100–200 м), порізаній балками та ярами, з виходами кристалічних порід (у днищі) і зсувами (на схилах).

ВІЛЬСОН (WILSON) ЧАРЛЬЗ ТОМСОН РІЗ (1869–1959) – шотландський фізик, лауреат Нобелівської премії з фізики (1927, разом з А. Х. Комптоном) за «метод візуального виявлення траєкторій електрично заряджених частинок за допомогою конденсації пари». Освіту здобув у Кембриджському університеті (1892), працював у Кавендишській лабораторії. Винайшов камеру, названу його ім'ям, використовувану для вивчення радіоактивності, рентгенівського випромінювання та космічних променів.

ВІЛЬХА (*лат.* Alnus) – рід дерев родини Березові (Betulaceae). Дерево (10–30 м заввишки) з невеликою яйцеподібною кроною і струнким стовбуром, вкритим темно-бурою тріщинуватою корою. Бруньки, як і молоді листки, клейкі, тугі, на коротких ніжках, листки обернено-яйцеподібні або округлі (4–10 × 3–9 см). Лікарська, деревинна, медоносна, фарбу-

вальна, волокниста, декоративна, меліоративна і кормова рослина. Поширена майже по всій Україні та займає 4,2 % державного лісового фонду країни.

ВІЛЬХІВЩИНСЬКИЙ – ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1980) біля сіл Вільхівщина, Василівка та Черкасівка Полтавського району Полтавської області. На площі 10,3 км² охороняється заплавний комплекс у долині річки Коломак (ліва притока Ворскли), де рослинний покрив утворюють справжні та галофітні луки, болота з переважанням високотравних і осокових угруповань, водні та прибережно-водні ценози з типовою флорою (бл. 300 видів вищих судинних рослин).

ВІЛЬЧА – селище міського типу (площа – 36,8 км², населення – 1,8 тис. осіб) Вовчанського району Харківської області України. Засноване як смт переселенцями з Чорнобильської зони (1993), розташоване на південь від райцентру Вовчанськ на локальному вододілі між річками Сіверський Донець і Вовча, абсолютні висоти бл. 150 м. Назване на честь відселеного й офіційно знятого з обліку (1999) смт Вільча у Поліському районі Київської області.

ВІЛЬШАНА – селище міського типу (площа – 12,7 км², населення – 3,3 тис. осіб) Городищенського району Черкаської області України. Уперше згадується в письмових документах як місто 1598, смт (1965), розташоване на хвилястій поверхні Придніпровської височини, густо порізаній балками та ярами, у верхів'ях річки Вільшанка (правої притоки Дніпра), абсолютні висоти 140–195 м.

ВІЛЬШАНИ – селище міського типу (площа – 9,9 км², населення – 7,0 тис. осіб) Дергачівського району Харківської області України. Засноване (бл. 1655) переселенцями з одноименного села на Богуславщині, які рятувалися на Слобожанщині, смт (1938), розташоване на хвилясто-яружній поверхні південно-західних схилів Середньоросійської височини, біля злиття річок Нецвітай та Лосик, що утворюють Криворотівку (притоку Уди), абсолютні висоти 120–185 м.

ВІЛЬШАНКА – селище міського типу (площа – 23,7 км², населення – 4,9 тис. осіб), центр Вільшанського району Кіровоградської області України. Засноване як слобода Маслове (1750-ті), коли тут оселилося кілька родин запорозьких козаків, статус військового поселення (1818–1857), смт (1968), розташоване на берегах глибоко врізаної в хвилясту поверхню Придніпровської височини долини річки Синюха (притока Південного Бугу), абсолютні висоти 80–150 м.

ВІЛЬШАНКА (ВІЛЬШАНА) – річка у Звенигородському, Городищенському та Черкаському районах Черкаської області України, права притока Кременчуцького водосховища на Дніпрі. Довжина – 106 км, площа басейну – 1220 км², ухил – 0,9 м/км. Долина трапецієподібна, заплава у нижній течії заболочена, річище звивисте, завширшки до 20–25 м. Живлення мішане, льодостав (листопад – березень). Найдовша притока (20 км) – Ірдинь (права).

ВІЛЬШАНСЬКА УГОДА (1617) – укладена (28 жовтня 1617) в урочищі Стара Вільшанка поблизу Таращі (нині Київська область України) між гетьманом Петром Сагайдачним і командувачем польських військ коронним гетьманом Станіславом Жолкевським. За угодою: козацький реєстр нараховував 1000 козаків, яким надавалося право обирати гетьмана (мав затверджуватися польським королем), жити тільки на Запоріжжі, заборонялося здійснювати походи на Крим і Туреччину тощо.

ВІЛЬШАНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Кіровоградської області, утворений 1934, площа – 0,6 тис. км², населення – 13,6 тис. осіб (у т. ч. міське – 4,9 тис. осіб). Межує з Голованівським, Новоархангельським, Добровеличківським і Первомайським районами, адміністративний центр – смт Вільшанка. Лежить на полого-хвилястій поверхні, розчленованій долинами річок, балок та ярів, південних відрогів Придніпровської височини. Найбільша річка – Синюха (притока Південного Бугу).

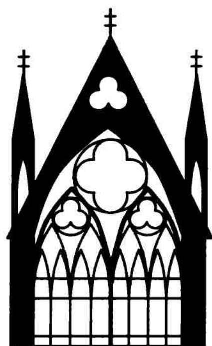
ВІЛЬЯМС (WILLIAMS) ТЕННЕССІ (при народженні – **ТОМАС ЛАНЬЄ ВІЛЬЯМС III**) (1911–1983) – американський драматург і прозаїк. Автор ліричних психологічних п'єс «Скляний звіринець» (1945), «Трамвай "Бажання"» (1947), «Орфей спускається в пекло» (1955), «Ніч ігуани» (1962), збірника «Драконова країна» (1970) про страждання самотніх, одухотворених натур у прагматичному оточенні, збірки опові-

дань «Вісім одержимих порядних жінок» (1974), повісті «Римська весна місіс Стоун» (1950), есе «Де я живу» (1978) та ін.

ВІЛЬЯМС ТАУЕР (WILLIAMS TOWER) – хмарочос, побудований (1981–1983) у Х'юстоні, штат Техас (США), за проектом архітекторів Філіпа Джонсона і Джона Берджі у співпраці з х'юстонською фірмою «Morris-Aubry Architects». Висота 64-поверхового будинку 275 м. Спочатку будівля називалася «Транско-Тауер» (Transco Tower) на честь енергетичної корпорації і головного орендаря, сучасна назва (1999) після придбання однойменною газовою компанією. Будівлю обслуговують 49 швидкісних ліфтів.

ВІЛЮЙ (*якут.* Бүлүү) – річка в Якутії і Красноярському краї Росії, найдовша притока Лени. Витоки розташовані на Вілюйському плато Середньосибірського плоскогір'я, неподалік від річок басейну Нижньої Тунгуски. Довжина – 2650 м, площа басейну – 454 тис. км^2, на якій розташовано 67 266 озер (найбільше Ніджілі, 119 км^2), живлення змішане з переважанням снігового, середня багаторічна витрата води становить 600–1460 м^3/с, максимальна – 10–15 тис. м^3/с, льодостав (жовтень – травень).

ВІМПЕРГ (*нім.* wimpurg – вія ока) – гострокінцевий трикутний декоративний фронтон над стрілчастою аркою дверного або віконного прорізу в споруді, що часто застосовувався у готичній архітектурі Західної і Центральної Європи. Його поле багато прикрашалося ажурним різьбленням і скульптурними деталями, круті профільовані краї – крабами, а вершина – хрестоцвітом. Походить від торців будинків з високими двосхилими дахами.

Вімперг

ВІНАЙКІН ВАСИЛЬ ПАВЛОВИЧ (нар. 1924) – радянський український скульптор, заслужений діяч мистецтв УРСР (1971). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1953). Автор монумента до 300-річчя возз'єднання України з Росією в Переяславі-Хмельницькому (1961), пам'ятників радянським воїнам у київській Дарниці (1970), воїнам Південно-Західного фронту в урочищі Шумейкове на Полтавщині (1976), композиції «Передача зброї» в музеї Великої Вітчизняної війни в Києві (1980) та ін.

ВІНГРАНОВСЬКИЙ МИКОЛА СТЕПАНОВИЧ (1936–2004) – радянський український письменник, режисер, актор, сценарист і поет, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1984). Освіту здобув у ВДІКу (1960), працював на Київській кіностудії ім. О. Довженка як кіносценарист, режисер та актор, постановник 10 художніх та документальних фільмів. Автор збірок поезій «Атомні прелюди» (1962), «Сто поезій» (1967), «Київ» (1982), повістей «Президент» (1960), «Літо на Десні» (1983), роману «Наливайко» (1991) та ін.

ВІНД (англ. Wind Cave) – печера Вітру в горах Блек-Хіллс у північно-східних передгір'ях Скелястих гір у штаті Південна Дакота (США), відома з 1881. Утворилася у вапняках термальними водами, природний вхід до неї має діаметр 35 см, а печера являє собою ланцюг тунелів і гротів (зі стінами і стелею, вкритими кальцитовими боксворками) завдовжки бл. 200 км (з перепадом висот 172 м), який ледь не щорічно приростає на 8–10 км новвідкритих ходів. Печера пристосована для екскурсій, обладнана ліфтом.

ВІНДГЛЯЙДЕР (ВІТРИЛЬНА ДОШКА) – спортивний снаряд для участі в змаганнях з віндсерфінгу, що являє собою плавучу дошку (2,86 × 0,93 м, водотоннажність – 220 л) з вітрилом у вигляді крила, управління якою здійснюється за рахунок переміщення вітрила відносно дошки. До програми Олімпійських ігор віндгляйдер введений (1984) у Лос-Анджелесі (США).

ВІНДГУК (*англ.* Windhoek) – столиця (площа – 645 км^2, населення – 301,1 тис. осіб) і найбільше місто Республіки Намібія, розташоване в центрі країни, в північній частині

височини Кгомас на висоті 1628 м. Поселення засноване племенем гереро (XIX ст.), за німецької окупації (1885) перетворилося на центр німецького колоніального управління Німецької Південно-Західної Африки. Клімат напівпустельний.

ВІНДЕЛЬБАНД (WINDELBAND) ВІЛЬГЕЛЬМ (1848–1915) – німецький філософ-ідеаліст, голова баденської школи неокантіанства. Університетський професор у Цюриху (1876), Фрейбурзі (1877), Страсбурзі (1882) і Гейдельберзі (1903). Розробляючи методологію наук, поділив науки на: номотетичні (мають справу з законами) та ідеографічні (вивчають поодинокі явища в їхній неповторності). Відомі праці: «Історія древньої філософії» (1888), «Історія нової філософії» (1878–1880), «Про свободу волі» (1905) та ін.

ВІНДЗОР (*англ.* Windsor) – нині правляча королівська династія у Великій Британії, молодша гілка давнього саксонського дому Веттинів. Мала назву Саксен-Кобург-Готська, поки під час Першої світової війни (1917) Георг V не відмовився для своєї родини від усіх німецьких титулів і звань, а також від родового імені, прийнявши прізвище Віндзор за назвою Віндзорського замку. Її представники: Едуард VII (1901–1910), Георг V (1910–1936), Едуард VIII (1936), Георг VI (1936–1952) і Єлизавета II з 1952.

ВІНДІШГРЕЦ (WINDISCH-GRATZ) АЛЬФРЕД КАНДІД ФЕРДИНАНД ФОН (1787–1862) – австрійський військовий діяч, князь (1804), фельдмаршал (1848). Вступив на військову службу оберлейтенантом (1804), брав участь у війні з Францією (1809), відзначився в Лейпцизькій битві (1813), комендант австрійських військ у Парижі (1815), пізніше командував дивізією в Празі і призначений головнокомандувачем військ у Богемії (1840). Придушував повстання в Празі, Відні та Угорщині (1848–1849).

ВІНДСЕРФІНГ (*англ.* wind – вітер і surfing – ковзати поверхнею) – вид вітрильного спорту та розваги на воді, в основі якого лежить майстерність управління на водній поверхні віндсерфом (легкою дошкою з плавучого матеріалу обтічної форми 2–4,7 м завдовжки, з закріпленим на ній вітрилом). Управління здійснюється шляхом нахилу щогли з вітрилом, а під час руху в режимі глісирування також за допомогою нахилу самої дошки з борту на борт.

Віндсерфінг

ВІНДХ'Я – гірський масив (заввишки до 881 м) у центральній Індії, що простягається з заходу на схід на 1000 км, від східного кордону штату Гуджарат до південного сходу штату Уттар-Прадеш. Разом з долиною річки Нармада гірське пасмо формує північний кордон плоскогір'я Декан. Південний край гір більш крутий, а північний пологий і частково утворює однойменне плато. Найдавніші скам'янілі багатоклітинні організми (водорості), знайдені в цих горах, мешкали понад 1,5 млрд р. тому.

ВІНЕР (WIENER) НОРБЕРТ (1894–1964) – американський математик-теоретик, прикладний математик, засновник кібернетики і теорії штучного інтелекту. Освіту і докторський ступінь здобув у Корнельському і Гарвардському університетах (1912). Був професором Гарвардського, Корнельського, Колумбійського, Браунівського, Геттінгенського університетів, керував кафедрою в Массачусетському інституті, автор багатьох творів, найвідоміший: «Кібернетика, або Управління і зв'язок в тварині і машині» (1948).

ВІННУФОССЕН (*норв.* Vinnufossen) – найвищий водоспад у Європі і шостий заввишки у світі, розташований на заході Норвегії неподалік від містечка Сундалселла у фюльке (області) Мере-ог-Ромсдал. Річка Вінну, що живиться з льодовика Віннуфонна, зривається зі скельного уступу заввишки 860 м і чотирма потічками стікає стрімким схилом (найдовший відрізок вільного падіння – 420 м), згодом впадаючи в річку Дріва.

ВІНОК – жіночий головний убір з листя, бадилля, гілок і квітів у форму обруча, що спочатку мав обрядове і релігійне значення, а пізніше – загальнонародний символ дівування. Право носити вінки мали тільки незаміжні дівчата, а його втрата в народі та у піснях вважалася запорукою утрати дівування.

ВІНКЕЛЬМАН (WINCKELMANN) ЙОГАНН ЙОАХІМ (1717–1768) – німецький мистецтвознавець та антиквар, основоположник сучасних уявлень про античне мистецтво та археологію. Освіту здобув в університеті в Галле (1940). Працював викладачем, головним антикварієм старожитностей Ватикану з 1763. Першим проклав шлях до розуміння культурного значення і краси класичного мистецтва (відкрив послідовність стилів у давньому мистецтві), був засновником його історії та художньої критики.

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ – область України, утворена (27 лютого 1932) на правобережжі Дніпра в межах Придніпровської та Подільської височин, обласний центр – Вінниця, площа – 26,5 тис. км^2, населення – 1650,6 тис. осіб. Межує з Чернівецькою, Хмельницькою, Житомирською, Київською, Кіровоградською, Черкаською та Одеською областями і з Республікою Молдова та невизнаним Придністров'ям. Клімат помірно континентальний.

ВІННИЦЬКА ТЕЛЕВЕЖА – вантова висотна споруда зі сталевих труб в обласному центрі Вінниця (Україна), заввишки 354 м. Збудована (1961) з метою трансляції радіо та телевізійних сигналів. Конструкція має вигляд сталевої щогли, яку підтримують троси, діаметром бл. 2 м, усередині якої рухається ліфт і з 8 зупинками піднімає на висоту 309 м.

ВІННИЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК «ЗОЛОТИЙ КЛЮЧИК» – один з найстаріших лялькових театрів України, заснований (1938) у Вінниці, де здійснено понад 250 оригінальних постановок. Театр є лауреатом і дипломантом багатьох міжнародних фестивалів та конкурсів, гастролював майже всіма областями України, Молдовою, Росією, Польщею і Румунією, започаткував Міжнародний фестиваль (1999) театрів ляльок «Подільська лялька», нині один з найпопулярніших у країні.

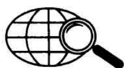
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ МИКОЛИ САДОВСЬКОГО – розташований у центрі Вінниці у споруді, збудованій (1910) для Камерного театру і відновленій (1946–1948) з глядацьким залом на 700 місць. Постійна оперна трупа існувала у 1933–1940, потім театр перетворився на музично-драматичний (1940), а в повоєнний час додалася трупа Ізмаїльського музично-драматичного театру. Після успішних гастролей у Москві театру надано ім'я Миколи Садовського (1957).

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО – заснований (1912) без поділу на факультети; його випускники викладали будь-який предмет. Нині є багатопрофільним закладом IV рівня акредитації, де вчителі готуються в 5 інститутах (перспективних технологій; економіки і фундаментальних наук; філології і журналістики; фізичного виховання і спорту; історії, права, іноземних мов) і на 3 факультетах (початкових класів, музично-педагогічному, природничо-географічному).

ВІННИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – заснований (1918) у м. Вінниці як найбільше зібрання матеріалів і документів з історії, етнографії і культури Східного Поділля. Займає будівлю (1929) всередині пам'ятки національного значення «Вінницькі мури». В основі музейної колекції (її фонди нараховують бл. 90 тис. одиниць) зібрання Вінницького повітового земства, Подільського товариства сільського господарства та промисловості, приватні зібрання членів Подільського товариства охорони історичних пам'яток тощо.

ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – створено (1982) на базі Вінницької школи підвищення кваліфікації працівників сільського господарства. Організаційна структура навчального закладу IV рівня акредитації (1999), що має право на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр, складається з 7 факультетів (де здобувають освіту бл. 13 тис. студентів), 32 кафедр, аспірантури, докторантури, інституту післядипломної освіти тощо.

ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. МИКОЛИ ПИРОГОВА – заснований (1921) як Вінницький фармацевтичний інститут. Нині у багатопрофільному навчальному закладі IV рівня акредитації (1994) функціонують 6 фа-

культетів: два медичних (№ 1 і № 2), стоматологічний, фармацевтичний, післядипломної освіти і підготовчий для іноземних громадян. Форми підготовки – денна і заочна. Всього щороку різні форми підготовки в університеті здійснюють понад 7 тис. студентів та аспірантів.

ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – створено 1960 у Вінниці, де бл. 8,6 тис. студентів здобувають освіту на 17 факультетах 8 навчально-наукових інститутів: автоматики, електроніки та комп'ютерних систем управління; будівництва, теплоенергетики та газопостачання; електроенергетики та електромеханіки; інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії; машинобудування та транспорту; радіотехніки, зв'язку та приладобудування; менеджменту; екології та екологічної кібернетики.

ВІННИЦЬКИЙ РАЙОН – район у північній частині Вінницької області, утворений 1923, площа – 0,9 тис. км^2, населення – 76,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 16,6 тис. осіб). Межує з Калинівським, Липовецьким, Немирівським, Тиврівським, Жмеринським і Літинським районами, адміністративний центр – Вінниця. Розташований у зоні зчленування Придніпровської та Подільської височин, порізаний річковими долинами (головна – Південний Буг з притоками Вишенькою, Вінничкою і Десною), балками та ярами.

ВІННИЦЬКИЙ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – створений (1993) у Вінниці приватний навчальний заклад IV рівня акредитації з денною і заочною формою навчання, що має право на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр, спеціаліст і магістр. Розташований у 4 корпусах (загальна площа – 18,5 тис. м^2), має 5 комп'ютерних класів, бібліотеку, спортивний комплекс тощо. Навчання здійснюється на 4 факультетах (менеджменту, економіки, права і другої вищої освіти).

ВІННИЦЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ – заснований (1919) у м. Вінниці і розташований на території архітектурного комплексу «Вінницькі мури» (XVII–XVIII ст.) у пристосованому двоповерховому приміщенні. У музейному зібранні бл. 7,5 тис. експонатів (XVII–XX ст.), колекції: художніх цінностей з Немирівського палацу княгині Марії Щербатової, зокрема полотна майстрів Західної та Східної Європи (XVII–XIX ст.); графіки (XVIII–XX ст.); італійської майоліки (XVII ст.); виробів порцелянових заводів; скульптури; меблів тощо.

ВІННИЦЯ – місто (площа – 79,9 км^2, населення – 369,2 тис. осіб), адміністративний центр Вінницьких району та області України. Засноване 1355, вперше згадується 1362, магдебурзьке право (1640), статус міста (1795), обласний центр (1932), розташоване на підвищеній полого-хвилястій поверхні гранітних берегів річки Південний Буг у місці впадіння приток: Вишні (правої) і Віннички (лівої), в зоні зчленування Подільської і Придніпровської височин.

ВІННІПЕГ (*англ.* Lake Winnipeg) – велике озеро на півдні центральної Канади (п'яте за площею прісноводне озеро країни) в провінції Манітоба, розташоване за 55 км на північ від однойменного міста на висоті 217 м. Площа – 24,6 тис. км^2, водозбору – 984,2 тис. км^2, середня глибина – 12 м, найбільша – 128 м. Витягнулося з півдня на північ на 416 км, включає численні острови та оточене піщаними берегами і великими вапняковими скелями, з озера витікає річка Нельсон.

ВІННІПЕГОСІС (*англ.* Winnipegosis) – озеро в провінції Манітоба (Канада), розташоване за 300 км на північний захід від міста Вінніпег на висоті 254 м. Площа – 5370 км^2, водозбору – 10 тис. км^2, 245 × 51 км, середня глибина – 12 м, найбільша – 18 м, витягнуте з півдня на північ, живиться багатьма невеличкими річками та озерами, стік відбувається з південного краю по річці Вотерхен в озеро Манітоба. Назва утворена від «Вінніпег» за допомогою зменшувального суфікса та означає «Мала мутна вода».

ВІНСОН – гірський масив (21 × 13 км), найвищий в Антарктиді, розташований за 1200 км від Південного полюса і за 2000 км від північного краю Антарктичного півострова. Відкритий (1957) з американського літака, названий на честь американського конгресмена Карла Вінсона, який сприяв вивченню Антарктиди, перше сходження 1966. Пік Вінсон (4897 м) є найвищою вершиною континенту Антарктида, а масив – частиною гір Елсверт.

ВІНСТОН (*англ.* Winston) – великий алмаз вагою 154,5 карата, видобутий на копальнях Півден-

ноафриканської Республіки (1952). З нього виготовлено діамант вагою 62,05 карата.

ВІНТЕНКО БОРИС МИХАЙЛОВИЧ (1927–2002) – радянський український художник, заслужений художник України (1993). Освіту здобув в Одеському художньому училищі (1948). Працював художником Кіровоградських товариства художників (1951–1963) і художньо-виробничих майстерень (1963–1987). Провідний напрямок творчості – образ степової України, автор пейзажів, портретів та картин на історичну тему: «Три лицарі» (1967), «Дніпровські пороги» (1967), «Наші діди» (1968) та ін.

ВІНТЕРХАЛЬТЕР (WINTERHALTER) ФРАНЦ КСАВЕР (1805–1873) – німецький живописець і літограф, портретист. Освіту здобув у Мюнхенській академії мистецтв. Відомий портретами царствених осіб Британії, Іспанії, Бельгії, Росії, Мексики, Німеччини і Франції середини XIX ст. Найвідоміші полотна: «Леоніла Барятинська Сайн-Вітгенштейн» (1843), «Імператриця Євгенія в оточенні фрейлін» (1855), «Портрет імператриці Єлизавети Баварської» (1864), «Портрет Варвари Римської-Корсакової» (1865) та ін.

ВІНТУЛУЇ (VINTULUI) – найбільша печера в Румунії, із загальною довжиною ходів майже 52 км, розташована на схилах гір Бігор на лівому березі річки Кріщул-Негру в жудці (повіті) Біхор. Закрита і доступна лише для спелеологів, але здійснюються роботи для підготовки екскурсійної демонстрації печери. Виявлена (1957) угорським інженером Б. Белою. Назва перекладається з румунської як «печера вітру», який відчувається біля входу і в далеких куточках та дме у двох напрямках, відповідно до сезону.

ВІНЦЕНТІЙ КАДЛУБЕК (WINCENTY KADŁUBEK) (1160–1223) – польський літописець, краківський єпископ. З ранніх джерел відомий як Вінцентій Магістр, зарахований католицькою церквою до числа блаженних (1764). Автор хроніки (Cronica vincenciana), що мала в Польщі величезну славу, була предметом шкільного вивчення та наслідування. Складається з 4 книг, перші три, викладені у формі діалогу між єпископами, є історією Польщі до смерті князя Болеслава IV (1173), четверта – до 1202.

ВІНЧА КУЛЬТУРА – північно-балканська археологічна культура епохи неоліту (V–III тис. до н. е.). Названа на честь перших знахідок у районі с. Бело-Брдо на річці Вінча неподалік від Белграда (Сербія). Також поширена в Угорщині, Румунії, Болгарії та, можливо, Греції. Її носії займалися хліборобством та скотарством, мешкали в землянках з глиняними печами, а згодом (3900–3600 до н. е.) з'являються хати-мазанки з двосхилими дахами і дерев'яною підлогою. Серед артефактів – кераміка з піктограмами.

ВІНЧЕСТЕР (WINCHESTER) ОЛІВЕР ФІШЕР (1810–1880) – американський підприємець і політик. Заснував у Балтиморі фірму (1830) з випуску будівельних матеріалів, в Нью-Хейвені – компанію чоловічого одягу «Вінчестер енд Девіс» (1848). Придбав (1855) розорену збройову фірму Сміта-Вессона, що стала називатися «Нью-Хейвен Армс Компані» (1857) і «Вінчестер Репеатінг Армс» (1866) та випускала переважно мисливську зброю, названу його ім'ям. Був віце-губернатором штату Коннектикут (1866–1867).

ВІНЯРСЬКИЙ МИХАЙЛО БОРИСОВИЧ (1912–1977) – радянський український кінорежисер. Освіту здобув у московському ВДІКу (1935). Працював на Київській (1935–1941, 1945–1954) та Одеській (1954–1962) кіностудіях, режисер Київської студії науково-популярних фільмів (1962–1977). Працював у художньому і документальному кінематографі, зняв фільми: «Аероград» (1935), «Тінь біля пірсу» (1955), «Координати невідомі» (1957), «Мрія збувається» (1959), «Вирок виносить історія» (1963) тощо.

ВІНЬЄТКА (*фр.* vignette, від vigne – виноград) – прикраса у книзі або рукописі, що являє невеликий орнаментальний малюнок на почат-

Віньєтка

ку, всередині тексту (наприклад, як прикраси кутових частин сторінок) або в кінці тексту. Зазвичай сюжетом для них є рослинні мотиви (часто химерного чи казкового змісту), абстрактні, рідше тваринні або людські зображення. На відміну від ілюстрацій, віньєтка не має відвертати увагу читача від тексту, а виконує функції художньої прикраси, своєрідного елемента дизайну.

ВІНЬКІВЦІ – селище міського типу (площа – 11,5 км^2, населення – 6,5 тис. осіб), центр Віньковецького району Хмельницької області України. Вперше згадується у податковому списку 1493, смт (1957), розташоване на берегах верхів'я долини річки Калюс (притока Дністра), разом з балками та ярами глибоко врізаними у горбисту поверхню центральної частини Подільської височини, абсолютні висоти 240–320 м.

ВІНЬКОВЕЦЬКИЙ РАЙОН – район на південному сході Хмельницької області, утворений 1923, площа – 0,7 тис. км^2, населення – 26,6 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,5 тис. осіб). Межує з Ярмолинецьким, Деражнянським, Барським, Новоушицьким і Дунаєвецьким районами, адміністративний центр – смт Віньківці. Розташований на лесовому плато Подільської височини, розчленованому глибокими долинами річок Ушиця, Калюс і Лядова (басейн Дністра) та Рів (басейн Південного Бугу), балками і ярами.

ВІНЬОН (VIGNON) КЛОД (1593–1670) – французький художник, придворний живописець Людовіка XIII. Вивчав живопис у Парижі, стажувався в Римі та Іспанії. Писав полотна на замовлення Людовіка XIII і кардинала Рішельє для палаців у Луврі і Пале-Рояль. Найвідоміші твори: «Мучеництво Св. Матвія» (1617), «Христос і книжники», «Навернення Св. Петра» (1623), «Поклоніння волхвів» (1924), «Крез» (1629), «Флора» (1630), «Помираюча Клеопатра» (1640), «Обмивання ніг» (1653) та ін.

ВІОЛЕНСІЯ (*ісп.* violencia – насильство) – науковий напрямок на стику соціології, конфліктології та психології, об'єктом вивчення якого є насильство в усіх його проявах. Назву дістало від драматичного внутрішньодержавного збройного конфлікту в новітній історії Колумбії (1948–1957), породженого найглибшими соціальними суперечностями, архаїчною політичною структурою і рекордним рівнем безробіття. Конфлікт забрав життя кількохсот тис. людей.

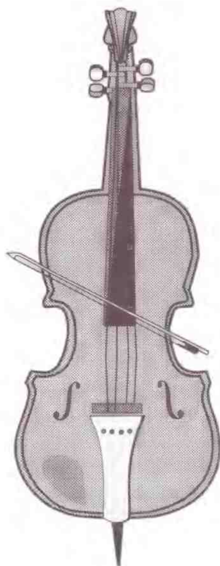
ВІОЛА (*іт.* viola) – тип старовинних струнних смичкових музичних інструментів з ладами на грифі, що розвинувся з іспанської віуели. У Франції віола називалася віела, в Іспанії – віуела, у Німеччині – фідель, в Італії – віола. Ці інструменти широко побутували в церковній, придворній і народній музиці. Інструмент тримали вертикально між колінами – гамба («ножні») або притуляли до плеча – браччо («ручні»). Віоли переважно були чотирьох видів: дискантові, альтові, тенорові і басові.

Віола

ВІОЛЛЕ-ЛЕ-ДЮК (VIOLLET-LE-DUC) ЕЖЕН ЕММАНУЕЛЬ (1814–1879) – французький архітектор, реставратор, мистецтвознавець та історик архітектури. Освіту здобув практичною роботою учнем в архітектурній фірмі. Серед найважливіших реставраційних робіт: Колегіальна церква Богоматері в Семюр-ан-Осуа (1841–1865), Абатство Сен-Дені (1846–1879), Сент-Шапель з 1840, Ам'єнський собор (1850–1859), цитадель Каркассона, замки де Кусі (1856–1866), П'єр-фон, Венсен та ін. середньовічні пам'ятки.

ВІОЛОНЧЕЛЬ (*іт.* violoncello) – струнний смичковий музичний інструмент родини скрипкових, басово-тенорового регістру. З'явилася у першій половині XVI ст. зі смичкових інструментів народного походження і до кінця XVIII ст. витіснила гамбу. Поширений як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент, що має таку саму будову, що і скрипка або альт, однак значно більших розмірів (виконавець тримає

Віолончель

литками ніг): загальна довжина віолончелі 1550–1560 мм, довжина корпусу 760 мм.

ВІРА – визнання чого-небудь істинним, інколи без попередньої фактичної чи логічної перевірки, лише в силу внутрішнього, суб'єктивного непорушного переконання, яке не потребує свого обґрунтування в доказах. Релігійна віра – це впевненість у реальному існуванні надприродних істот та особливих якостей в окремих предметів, що практично є вірою в святих, пророків, учителів, священнослужителів, у можливість спілкування з духами, істинність догматів, релігійних текстів, потойбічне життя тощо.

ВІРААТ (VIRAAT) (*санскр.* гігант) – індійський легкий авіаносець типу «Сентор», закладений на англійській верфі (1944), спущений на воду 1953, уведений до складу Королівського флоту Великої Британії (1959), флагман у війні за Фолклендські острови (1982), переданий ВМС Індії (1986), виведений зі складу флоту (2012). Водотоннажність – 28 700 т, довжина – 227 м, ширина – 48,8 м, осадка – 8,8 м, максимальна швидкість – 28 вузли (51,8 км/год). Екіпаж – до 2100 осіб, озброєння – 32 літальні апарати.

ВІРАСТЮК ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВОВИЧ (нар. 1974) – український атлет (стронгмен), заслужений майстер спорту України. Освіту здобув в Івано-Франківському технікумі фізичної культури (1992). Займався (1984–2000) легкою атлетикою (штовхання ядра), член збірної команди України, силовим багатоборством з 2000, володар титулів «Найсильніша людина України» (2000–2003, 2005), «Найсильніша людина світу» (2004), член збірної України, що виборола титул «Найсильніша нація світу» (2003, 2004).

ВІРГІНАЛ (ВІРДЖИНАЛ) (*англ.* virginal – дівочий) – невеликий столоподібний клавішний струнний музичний інструмент, різновид клавесина з одним набором струн (що, на відміну від клавесина, ідуть горизонтально, перпендикулярно до клавіш) і однією клавіатурою ліворуч від центру. Назва вперше зустрічається у трактаті (1460-ті), де інструмент описується як такий, що «має прямокутну форму і металеві струни, які звучать подібно клавесиновим». Назва походить від особливої популярності серед дівчат.

ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ – група з бл. 100 островів в Атлантичному океані, крайня північна частина Навітряних островів в архіпелазі Малих Антильських островів у Вест-Індії. Острови складаються з Американських Віргінських островів зі столицею Шарлотта-Амалія, що були придбані у Данії (1917) і стали неінкорпорованою територією США, та Британських Віргінських островів зі столицею Род-Таун, завойованих у Нідерландів англійськими поселенцями (1666), що нині мають внутрішнє самоврядування.

ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ (АМЕРИКАНСЬКІ ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ) – група островів у Карибському морі, залежна територія США. Площа – 346,4 км^2, населення – 112,6 тис. осіб, адміністративний центр – Шарлотта-Амалія. Є частиною архіпелагу Віргінських островів, найбільші: Сент-Томас, Сент-Джон, Сент-Круа. Поверхня горбиста (заввишки до 475 м), складена переважно вапняками з виходами кристалічних і вулканічних порід. Клімат тропічний, пасатний, жаркий і вологий, з двома посушливими сезонами.

ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ (БРИТАНСЬКІ ВІРГІНСЬКІ ОСТРОВИ) – група з 36 островів у Карибському морі,

британська заморська територія, на північний схід від Віргінських островів США. Площа – 153 км^2, населення – 25,11 тис. осіб, адміністративний центр – Род-Таун. Населені 16 островів, найбільші: Тортола (55 км^2), Анегада (38 км^2), Вергін-Горда (21 км^2) і Йост-ван-Дейк (8 км^2). Офіційна мова – англійська, валюта – долар США. Острови переважно горбисті, найвища точка – 530 м, клімат тропічний, пасатний.

ВІРГІНІЯ (VIRGINIA) – штат на Атлантичному узбережжі США (площа – 110 862 км^2, населення – 7,2 млн осіб), 10-й штат у складі союзу, утворений 1788, адміністративний центр – Ричмонд. Офіційні прізвиська – «Старий домініон» і «Мати президентів», межує зі штатами Північна Кароліна, Теннессі, Меріленд, Західна Віргінія, Кентуккі і федеральним округом Колумбія. Східна частина штату заболочена, західна – в передгір'ї Аппалачів. Клімат перехідний від помірного до субтропічного, вологий, зі спекотним літом і м'якою зимою.

ВІРДЖИНІЯ (*англ.* Virginia) – водоспад (заввишки 90 м) на південному заході Північно-Західних територій Канади, у південній частині гір Маккензі. Розташований у долині річки Саут-Наханні (притоки Ліарду), відомій чотирма каньйонами, що лише за 595 км опускається на цілих 915 м. Є ледь не головною атракцією Національного парку Наханні, заснованого 1976 і включеного до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1978).

ВІРЕН (VIREN) ЛАССЕ АРТУРІ (нар. 1949) – фінський бігун на довгі дистанції, рекордсмен світу. Олімпійський чемпіон (1972, 1976) на дистанціях 5000 і 10 000 м (1972 – зі світовим рекордом), єдиний в історії, хто спромігся перемогти на стаєрських дистанціях (5000 і 10 000 м) на двох Олімпіадах поспіль. Бронзовий призер чемпіонату Європи (1974) на дистанції 5000 м. Володів світовими рекордами на дистанціях 2 милі, 5000 м і 10 000 м.

ВІРМЕНИ – народ (до 11 млн осіб) у Республіці Вірменія та Нагірному Карабасі, що створив значні громади (десятки і сотні тис. осіб) у десятках країн Європи, Азії, Північної і Південної Америки та Австралії. Спілкуються вірменською мовою, яка належить до індоєвропейської мовної сім'ї. Більшість віруючих – християни, що належать до Вірменської апостольської церкви, невелика частина сповідує католицизм та іслам (часто вважаються самостійним етносом – хемшилами).

ВІРМЕНІЯ (РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ) – держава в південній частині Закавказзя і на півночі Передньої Азії, межує з Грузією, Азербайджаном, Іраном і Туреччиною. Площа – 29 740 тис. км^2, населення – 3,3 млн осіб, столиця – Єреван. Державний устрій – президентська республіка, офіційна мова – вірменська, грошова одиниця – вірменський драм. Займає північно-східну частину Вірменського нагір'я, бл. 70 % площі знаходиться вище 1500 м, найвища точка – гора Арагац (4090 м). Клімат континентальний.

ВІРМЕНОЇДНА (ПЕРЕДНЬОАЗІЙСЬКА) РАСА – антропологічний тип, що входить у велику європеоїдну расу, поширений по всій Євразії, з підвищеною концентрацією в Малій Азії, у Вірменії, південній Грузії, Сирії та Лівані, що виражається також у назвах «ассироїдна раса», «хетська раса» і «каппадокійська раса». Характеризується сильним розвитком третинного волосяного покриву, виступаючим носом з опуклою спинкою і опущеною основою, низьким і широким обличчям, плоскою потилицею, середнім зростом.

ВІРМЕНСЬКА МОВА – індоєвропейська мова вірменів (6,5–9 млн осіб), яку зазвичай виділяють в окрему групу, рідше поєднуючи з грецькою та фригійською мовами. Писемність одна з найдавніших серед індоєвропейських мов, вірменський алфавіт створив Месроп Маштоц (405–406). Історія літературної мови поділяється на 3 періоди: стародавній (давньовірменська, V–XI ст.), середній (XI–XVII ст.) і новий (з XVII ст.). Нині представлений західно- і східновірменським варіантами з безліччю діалектів.

ВІРМЕНСЬКА ЦЕРКВА СВЯТОЇ РІПСІМЕ – побудована в Ялті АР Крим у 1909–1917 на кошти вірменського нафтопромисловця П. Тер-Гукасяна на спомин про його дочку, що рано пішла з життя і похована в родинній усипальниці біля основи храму. Велична хрестоподібна в плані споруда архітектора Габріеля Тер-Мікаеляна складена на крутому гірському схилі із фороського вулканічного туфу та майже відтворює визнаний шедевр середньовіч-

ної архітектури, однойменний храм в Ечміадзіні (Вірменія).

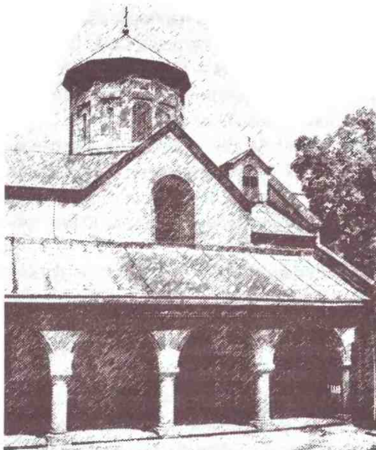
ВІРМЕНСЬКА ЦЕРКВА УСПІННЯ ПРЕЧИСТОЇ БОГОРОДИЦІ – первинно побудована (XIV ст.) неподалік від Акерманської фортеці в районному центрі Білгород-Дністровський Одеської області. Будівля зального типу, Т-подібна в плані, складена з пісковику, оштукатурена. У товщі східної стіни розташована перекрита конхою апсида та два невеликих приміщення. Значно пізніше з'явилися (1830-ті) приземкуватий портик тосканського ордера з трикутним фронтоном і прямокутна в плані двоповерхова прибудова.

ВІРМЕНСЬКЕ НАГІР'Я – гірська система Передньої Азії, розташована на сході Туреччини, у Вірменії, на заході Ірану та Азербайджану і на півдні Грузії. Загальна площа – бл. 400 тис. км², являє собою лавово-туфове плоскогір'я (заввишки 1500–3000 м) із гігантськими вулканічними конусами з найвищою горою Великий Арарат (5165 м) і тектонічними западинами, розділеними хребтами. Западини лежать на висотах 700–2000 м, мають сухі днища або зайняті озерами (Ван, Севан, Урмія, Чилдир тощо).

ВІРМЕНСЬКИЙ ДРАМ (*вірм.* гроші) – національна валюта Вірменії, за міжнародним позначенням AMD, що дорівнює 100 лум (проте монети – луми – наразі не використовуються), перебуває в обігу з 22 листопада 1993 після припинення використання рублів СРСР. Перші згадки про драми датуються 1199–1375, коли так іменувалися срібні монети. З банкнот (1998–2009 випуску) номіналом 50, 100 і 500 драмів виведені з обігу (2004), залишаються в обігу – 1000, 5000, 10 000, 20 000, 50 000 і 100 000 драмів.

ВІРМЕНСЬКИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ «САРДАРАПАТ» – головний етнографічний музей Вірменії, що є частиною меморіального комплексу «Сардарапат», побудованого (1968) на місці битви (22 травня 1918) між вірменами і турками під час Першої світової війни, за 10 км від м. Армавір. Основні елементи комплексу і фасад музею облицьовані червоним туфом. Фонди музею містять предмети матеріальної культури Вірменії різних періодів, від бронзової доби до народних костюмів і килимів XX ст.

ВІРМЕНСЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ УСПЕНСЬКИЙ СОБОР – збудований (1363–1370) майстром Дорінгом у центрі Львова, єдиний храм Вірменської апостольської церкви в Західній Україні. Неодноразово перебудовувався: навколо зведено відкриту аркову галерею (1437), переоблену на північному фасаді в захристію (1671), а згодом у ризницю (1731), прибудовано дзвіницю (1571) та прямокутну західну наву (1630), палац архієпископа (XVIII ст.) тощо.

Вірменський кафедральний Успенський собор

ВІРМЕНСЬКИЙ ТЕАТР ІМ. ГАБРІЕЛЯ СУНДУКЯНА – державний національний академічний і найбільший драматичний театр Вірменії, створений у Єревані (1921) під назвою 1-й Державний театр Вірменії. Відкрився (25 січня 1922) виставою «Пепо» за п'єсою (1871) вірменського драматурга Габріеля Мкртичевича Сундукяна (1825–1912), ім'я якого згодом надано театру (1937), академічний (1960).

ВІРМЕНСЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ І БАЛЕТУ ІМ. ОЛЕКСАНДРА СПЕНДІАРОВА – театр у Єревані, створений (1933) на базі оперного класу Єреванської консерваторії. Відкриття театру відбулося (20 січня 1933) постановкою опери «Алмаст» (1925) – єдиного оперного твору вірменського композитора і диригента Олександра Спендіарова (1871–1928), ім'я якого згодом надано театру (1938), академічний (1956). Будинок театру побудований за проектом архітектора О. Таманяна (1940, зал на 1120 глядачів).

ВІРОВИЗНАННЯ – особливість віросповідання в межах певного релігійного вчення з влас-

тивою йому обрядовістю, приналежністю до будь-якої релігії, церкви, конфесії. Свободою віровизнання називають право особи сповідувати і практикувати будь-яку релігію або культ, а в юриспруденції (XX ст.) термін також тлумачиться як право не сповідувати жодну з релігій або культів, що закріплено в законодавстві розвинених світських держав.

ВІРСЬКИЙ ПАВЛО ПАВЛОВИЧ (1905–1975) – радянський український танцівник і хореограф, Народний артист СРСР (1960), лауреат Сталінської (1950), Державних УРСР ім. Т. Шевченка (1965) і СРСР (1970) премій. Освіту здобув в Одеському музично-драматичному училищі (1926) і Московському театральному технікумі (1928). Артист балету і балетмейстер в театрах Одеси, Харкова, Дніпропетровська, Києва, військових ансамблях. Організатор (1937) і художній керівник (1955–1975) Ансамблю танцю УРСР, якому надано його ім'я (1977).

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ (*англ.* virtual reality) – комп'ютерні системи, що забезпечують візуальні і звукові ефекти та занурюють споживача в уявний світ, оточуючи нібито реальними, породженими комп'ютером образами і звуками. Відносно нова технологія безконтактної інформаційної взаємодії, що за допомогою комплексних мультимедійних технологій наближує та реалізує ілюзію безпосереднього входження і присутності в реальному часі в стереоскопічно представленому «екранному середовищі».

ВІРТУОЗ (*іт.* virtuoso, від *лат.* virtus – доблесть, талант) – виконавець (найчастіше музикант), який досяг найвищої майстерності виконання творів на тому чи ін. музичному інструменті, або людина, що досягла у своїй професії вищого ступеня майстерності. В Італії (XVI–XVII ст.) так називали людину, що відзначилася в будь-якій інтелектуальній (зокрема, в інженерній справі та балістиці) чи художній сфері.

ВІРТУТІ МІЛІТАРІ (VIRTUTI MILITARI) ОРДЕН – Військова Доброчесність, найпочесніший військовий орден Польщі за мужність перед лицем ворога (нагороджено бл. 105 тис. осіб). Запроваджений (1792) королем Станіславом Августом Понятовським після розгрому російських військ у битві під Зеленцями. Серед перших нагороджених були генерали Тадеуш Костюшко та Юзеф Понятовський. Має 5 ступенів: Великий Хрест (із зіркою), Командорський Хрест, Кавалерський Хрест, Золотий Хрест і Срібний Хрест.

ВІРУНГА – вулканічний гірський масив в Африці, між озерами Ківу та Едварда, на стику кордонів Республіки Конго, Руанди та Уганди. Є частиною Східноафриканського розлому, його гірський ланцюг включає 8 великих вулканів (із заходу на схід): Ньїрагонго (3462 м), Ньямурагіра (3056 м), Карісімбі (4507 м), Мікено (4437 м), Бісоке (3711 м), Сабіно (3634 м), Габінда (3474 м) і Мухабура (4127 м). Гірські кряжі вкриті тропічними лісами, де мешкають рідкісні представники приматів – гірські горили.

ВІРУС (*лат.* virus – отрута) – дрібні неклітинні частки, складені з нуклеїнової кислоти (ДНК або РНК) і білкової оболонки, внутрішньоклітинні паразити, що розмножуються лише в живих клітинах і використовують їх ферментативний апарат. Поширені всюди, спричиняють хвороби рослин, тварин і людини. Найбільш дієвий механізм антивірусного захисту організму людини полягає в синтезі інтерферону, протеїну, що бере участь у блокуванні поширення вірусної інфекції між сусідніми клітинами.

ВІРУСНІ ХВОРОБИ – поширені в природі хвороби людей, тварин, птахів, риб, комах, рослин, найпростіших і навіть бактерій, що спричиняються вірусами. До людських належать: натуральна і вітряна віспа, кір, грип, краснуха, паротит епідемічний, поліомієліт, гепатит вірусний, ендемічні енцефаліти (кліщовий, комариний тощо), трахома, жовта лихоманка та ін. Інкубаційний період 2–30 діб і більше, зараження відбувається через повітря, їжу, молоко, воду, укуси кровососних членистоногих тощо.

ВІРУСОЛОГІЯ – розділ мікробіології, що вивчає віруси, субмікроскопічні внутріклітинні паразити, виділилася в самостійну дисципліну лише в середині XX ст. Вперше існування вірусу (як нового типу збудника хвороб) довів російський учений Д. Івановський (1892). Вірусологія посідає важливе місце серед медико-біологічних наук, оскільки вірусні хвороби значно поширені у людини, тварин і рослин.

ВІРХОВ (VIRCHOW) РУДОЛЬФ ЛЮДВІГ КАРЛ (1821–1902) – німецький лікар, патолог і політичний діяч. Освіту здобув у Берлінському медичному інституті Фрідріха-Вільгельма (1843). Осново-

положник клітинної теорії в біології та медицині, теорії клітинної патології в медицині. Відомий також як археолог, який проводив дослідження по всій Німеччині, ін. країнах Європи та Єгипту, антрополог і палеонтолог. Один із засновників (1861) і лідерів Німецької прогресивної партії, Партії вільнодумних з 1884.

ВІРШ (*лат.* versus – повтор, поворот) – віршознавчий термін, що має кілька значень: художня мова, організована поділом на ритмічно сумірні відрізки; поезія у вузькому значенні; властивості віршування тієї чи ін. традиції («античний вірш», «вірш Бродського» тощо); рядок віршованого тексту в літературному творі, основна одиниця віршованого ритму, організований за певним ритмічним зразком.

ВІСАЙЯ (БІСАЙЯ) – найчисельніша етнологічно-лінгвістична група (до 27 млн осіб) Філіппін, що населяє острови центральної частини (Самар, Лейте, Себу, Негрос, Панай, Палаван, Міндоро, Мінданао, Сулу та ін.) архіпелагу. Розмовляють кількома мовами, об'єднаними в групу вісайя у складі центрально-філіппінської гілки мов малайсько-полінезійської групи. Як народ неоднорідні, поділяються на низку етнічних груп, кожна зі своїм діалектом. Більшість сповідують католицизм, а також синкретичні культи та іслам.

ВІСАЯН МОРЕ (*ісп.* Visayan) – невелике море Тихого океану, розташоване всередині Філіппінського архіпелагу між островами Масбате (на півночі), Лейте (на сході і південному сході), Себу і Негрос (на півдні), Панай (на заході), з гористими і сильно порізаними берегами. З'єднується з морями Камотес, Сібуян, Самар, Мінданао і Сулу. Переважаючі глибини 50–80 м, багато дрібних островів, банок і рифів, температура води 25–29 °С, солоність – 33–35 %, припливи неправильні, півдобові.

ВІСБАДЕН (WIESBADEN) – місто на заході Німеччини (площа – 203,9 км^2, населення – 286 тис. осіб), столиця федеральної землі Гессен. Розташоване на правому (північному) березі Рейну біля впадіння Майну. Один з найстаріших фешенебельних бальнеологічних курортів Європи, в якому діють 26 гарячих і декілька холодних термальних джерел; назва Вісбаден перекладається з німецької як «лугові ванни».

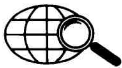
ВІСЕНТЕ КАЛЬДЕРОН (*ісп.* Estadio Vicente Calderon) – футбольний домашній стадіон клубу «Атлетико» Мадрид, розташований у центрі столиці Іспанії. Побудований (1966), перша офіційна назва «Мансанарес», пізніше перейменований на честь президента клубу Вісенте Кальдерона (1913–1987). Сьомий за місткістю стадіон Іспанії – 54 851 глядач, розміри поля 105 × 70 м, перший іспанський стадіон, що дістав від УЄФА звання «елітного стадіону» і отримав 5 зірок, приймає офіційні матчі збірної країни.

ВІСК НАТУРАЛЬНИЙ – поширені в рослинному і тваринному світі складні ефіри вищих жирних кислот і високомолекулярних спиртів. Дуже стійкі, нерозчинні у воді, але розчиняються в бензині, хлороформі та ефірі. Поділяються на тваринні: бджолиний (виробляється бджолами), вовняний (ланолін, оберігає шерсть і шкіру тварин), спермацет (зі спермацетового масла кашалотів); рослинні (покривають фрагменти рослин або у складі насіння); викопний віск (озокерит, що складається із граничних вуглеводнів).

ВІСКІ (*шотл.* uisque baugh – вода життя) – міцний ароматний алкогольний напій, що отримують з різних видів зерна (ячмінь, жито, пшениця і кукурудза) з використанням процесів солодження, перегонки і тривалого витримування в дубових діжках. Зазвичай вміст спирту 40–50 %, колір від світло-жовтого до коричневого. Першими віскі виготовили (1405) ірландські монахи, а першу монополію на його виробництво отримала (1505) Гільдія хірургів та цирульників Единбурга, які продавали його в аптеках як чудодійний лікарський засіб.

ВІСКОЗА (*лат.* viscosus – в'язкий) – високов'язкий концентрований розчин ксантогенату целюлози в розбавленому розчині NaOH. Віскоза застосовується для виробництва штучної шкіри (кирзи), неволокнистих виробів (целюлозна плівка, пластифікована гліцерином – целофан) і прядіння віскозного волокна. Зі штучних волокон скручують нитки, що стають основою приємної на дотик тканини, блиск якої порівняний з шовковим, завдяки чому її називають «штучним шовком».

ВІСКОНСИН (WISCONSIN) – штат на півночі центральної частини США (площа – 169 790 км^2, населення – 5,5 млн осіб), 30-й штат у складі союзу, утворений 1848, адміністративний

центр – Мадісон. Офіційне прізвисько – «Штат борсуків», межує зі штатами Міннесота, Айова, Іллінойс і Мічиган. Поділяється на 5 географічних рівнинних районів, переважно вкритих лісами, на Північній височині найвища точка штату – пагорб Тіммс-Хілл (595 м). Клімат вологий континентальний з теплим літом и холодною сніжною зимою.

ВІСКОНСИНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У МАДІСОНІ (*англ.* University of Wisconsin-Madison) – громадський дослідний університет, заснований (1848) у Мадісоні, столиці штату Вісконсин (США). Поділяється на 20 шкіл, де навчається понад 42 тис. студентів (бакалаврів бл. 29 тис. осіб, магістрів і докторів – понад 9 тис. осіб) та працюють понад 2 тис. викладачів. Університет має кампус площею 3,78 км^2, пропонує 135 програм у напрямку бакалаврату, 151 магістерську і 107 програм з підготовки студентів-докторантів.

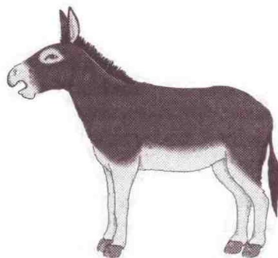
ВІСКОНТІ (VISCONTI) ЛУКІНО ДІ МОДРОНЕ (1906–1976) – італійський режисер опери і кіно. Походив із заможної аристократичної родини, свій перший фільм «Одержимість» (1943) зняв на власні і компартії Італії кошти, а наступний «Земля тремтить» (1948) за участю непрофесійних акторів здобув славу гуру неореалізму. За фільм «Леопард» (1963) отримав Золоту пальмову гілку Каннського кінофестивалю, а за «Туманні зорі великої ведмедиці» (1965) – Золотого лева Берлінського кінофестивалю.

ВІСЛА (*пол.* Wisła, *лат.* Vistula) – найвідоміша, найдовша та єдина нерегульована річка Польщі, друга за водністю (після Неви) річка басейну Балтійського моря, що починається на висоті 1106 м в Моравсько-Сілезьких Бескидах (Західні Карпати). Довжина – 1047 км, площа басейну – 198,5 тис. км^2, швидкість течії – бл. 5 км/год, середньорічна витрата – 84–1030 м^3/с, глибина – 1–7 м. Основні притоки: Західний Буг, Сан, Піліца, Нарев, на берегах розташовані міста: Краків, Варшава, Плоцьк, Торунь і Гданськ.

ВІСЛО-НІМАНСЬКА КУЛЬТУРА (ЖУЦЕВСЬКА) – локальна археологічна культура пізнього неоліту. Її центр знаходився на узбережжі Гданської і Калінінградської заток, звідки ареал простягався на північ до Куршської затоки і далі (Польща, Росія, Литва). Названа за стоянкою в с. Жуцеве (Польща) (III–II тис. до н. е.). Поселення складалися з будинків, розташованих біля узбережжя, їх мешканці займалися рибальством, полюванням і скотарством, виробляли і торгували на далекі відстані декоративними виробами з бурштину.

ВІСЛО-ОДЕРСЬКА ОПЕРАЦІЯ (1945) – стратегічна наступальна операція (12 січня – 3 лютого 1945) військ 1-го Білоруського (під командуванням маршала Г. Жукова) і 1-го Українського (під проводом маршала І. Конєва) фронтів Червоної армії, проведена за підтримки військ лівого крила 2-го Білоруського і правого крила 4-го Українського фронтів. Під час операції було розгромлено німецьку групу армій «А», звільнено територію Польщі західніше Вісли і захоплено плацдарм, згодом використаний у наступі на Берлін.

ВІСЛЮК (*лат.* Equus asinus) – одомашнений підвид африканських віслюків з роду Коні, що відіграв історичну роль у розвитку господарства і культури людини. Перші тварини, яких стародавня людина використовувала для перевезення вантажів (IV тис. до н. е.). Шляхом міжвидового схрещування віслюків і коней з'явилися дві безплідні гібридні форми: мул (гібрид осла і кобили) і лошак (гібрид жеребця й ослиці). Іноді з віслюків отримували м'ясо, молоко і шкіру (в середньовіччя з неї виготовляли пергамент).

Віслюк

ВІСМУТ (Bismuthum, Bi) – хімічний елемент, атомний номер 83, атомна маса 208,98037, густина 9,747 г/см^3, блискучий сріблястий метал, доволі рідкісний (щорічний світовий видобуток бл. 6 тис. т). Уміст вісмуту в земній корі 2×10^{-5} % за масою, а в морській воді – 2×10^{-5} мг/л. У рудах міститься у формі влас-

них мінералів і домішок у деяких сульфідах ін. металів. Бл. 90 % всього видобутого вісмуту витягується попутно під час металургійної переробки свинцево-цинкових, мідних, олов'яних руд і концентратів.

ВІСПА – вірусна хвороба, збудником якої є складний вірус, що має власну ДНК, розмножується в цитоплазмі клітин. Одне з найдавніших захворювань, описане в єгипетському папірусі Аменофіса I (бл. IV тис. до н. е.). Безпечне щеплення від віспи на основі вірусу коров'ячої віспи винайшов (1796) англійський лікар Едвард Дженнер (1749–1823). Нині віспа людини ліквідована за допомогою вакцинації.

ВІСС (WYSS) ХАНСЙОРГ (нар. 1936) – американський мільярдер швейцарського походження. Освіту здобув у Швейцарському інституті технологій у Цюриху (1959) і Гарвардському університеті в Бостоні (1965). Обіймав посади президентів і керівних директорів у компаніях текстильної і хімічної промисловості в Бельгії і США. Президент швейцарської компанії «Синтез» з 1980 з виробництва медичних імплантатів і біологічно сумісних матеріалів, що завдяки його зусиллям просунулася в сфері медичних технологій.

ВІСЬ СВІТУ – (в астрономії) уявна лінія, що проходить через центр світу, навколо якої відбувається обертання небесної сфери, перетинається з поверхнею небесної сфери в північному і південному полюсах світу, а обертання небесної сфери відбувається проти годинникової стрілки навколо північного полюса, якщо дивитися на неї зсередини; (у міфології та релігії) (*лат.* axis mundi) міфічна вісь, що зв'язує небо і землю, існує практично в усіх культурах і релігіях народів Землі.

ВІСЬ ЧИСЛОВА – безкінечна пряма, кожній точці якої відповідає певне число, а кожному числу відповідає певна точка на прямій. Між числами і числовою віссю встановлюється взаємно однозначна відповідність: початок координат відповідає нулю, числове значення довільної точки відповідає відстані її до початку координат – у додатному напрямі (зазвичай зліва направо) зі знаком плюс, у протилежному напрямку – зі знаком мінус.

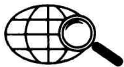
ВІТАЛІЗМ (*лат.* vitalis – життєвий) – філософський напрямок, що стверджує наявність в організмах нематеріальної надприродної «життєвої сили» (*лат.* vis vitalis), що управляє життєвими явищами. Розвивався в масштабі цивілізаційних епох, зокрема в східних вченнях, у вченні Гіппократа, у класицизмі Аристотеля, у християнській, буддійській традиції та ін. З накопиченням дослідних даних хімією і біологією втратив своє значення і належить до неакадемічних теорій.

ВІТАМІНИ (*лат.* vitae – життя і amin – скорочена назва аміаку) – органічні сполуки різної хімічної природи, в невеликих кількостях необхідні для нормального обміну речовин і життєдіяльності організмів. Уважається, що людина і тварини синтезують вітаміни в недостатній кількості, що призводить до порушення обміну речовин, тому мають одержувати їх з їжею. Термін запровадив (1912) польський біохімік Казимир Функ (1894–1967) для позначення препаратів, ефективних для лікування низки захворювань.

ВІТВЕР (WITWER) ГАРТМАН (1774–1825) – австрійський скульптор. Освіту здобув у Віденській академії мистецтв наприкінці XVIII ст. Разом із братом Йоганном Міхаелем заснував у Львові скульптурну майстерню (1800-ті). Автор чотирьох фонтанів на площі Ринок із фігурами Нептуна, Діани, Амфітрити та Адоніса (бл. 1810–1814), пам'ятника Катерині Оссолінській у Латинському кафедральному соборі (1805–1806), оздоблення фасадів багатьох львівських будинків, численних надгробків на Личаківському цвинтарі та ін.

ВІТГЕНШТЕЙН (WITTGENSTEIN) ЛЮДВІГ ЙОЗЕФ ЙОГАНН (1889–1951) – австрійський та англійський філософ, засновник аналітичної філософії. Вважається одним з найяскравіших мислителів XX ст., який здійснив два прориви в західній філософії: перший стався завдяки твору «Логіко-філософський трактат» (1921), що надихнув до створення програми логічного позитивізму; другий – ідеям про природу та устрій мови з «Філософських досліджень» (1953), що породили британську лінгвістичну філософію буденної мови.

ВІТЕБСЬКА ОБЛАСТЬ (*білор.* Віцебская вобласць) – регіон на півночі Республіки Білорусь (площа – 40,1 тис. км^2, населення – 1,23 млн осіб), утворена 1938, адміністративний центр – Вітебськ. Розташована на кордоні з Росією і Литвою,

межує з Мінською, Могилевською і Гродненською областями. Більша частина поверхні області рівнинна, лише на південь заходить північно-східний край Білоруського пасма (до 295 м). Областю протікають річки Західна Двіна (з притоками Дриса, Оболь, Ула, Каспля) і Дніпро.

ВІТЕЛО (WITELO) ЕРАЗМ ЦЕЛЕК (1220–1280) – середньовічний учений. Освіту здобув у Сорбонні (бл. 1250). Автор 10-томної «Оптики» (1270–1278), яку вважають переробкою «Книги оптики» Ібн ал-Хайсама. Експериментальне оптичне мистецтво у нього сягає дуже високого рівня: досліджуючи веселку, сконструював найкращу для свого часу призму для вивчення спектра, розглядав вивчення світла як засіб введення математичної достовірності в науку про природу, естетичне значення окремих кольорів тощо.

ВІТЕР – великомасштабний потік газів. На Землі є потоком повітря, що рухається переважно в горизонтальному напрямку, а на ін. планетах – потоком властивих цим планетам атмосферних газів. Найсильніші вітри Сонячної системи дмуть на Нептуні і Сатурні, сонячний вітер є потоком розряджених газів від зірки, а планетарний вітер дегазує планетарні атмосфери в космічний простір. Зазвичай класифікують за масштабами, швидкістю, видами сил, що їх спричиняють, місцями поширення і впливом на середовище.

ВІТІМ – одна з найбільших річок Східного Сибіру, права притока Лени, що утворюється злиттям Вітімкану і Чини та протікає територіями Республіки Бурятія, Забайкальським краєм, Іркутською областю і Республікою Саха (Якутія) Російської Федерації. Починається на схилах Ікатського хребта, величезною дугою оточує Вітімське плоскогір'я, прорізає Південно- і Північномуйський хребти і впадає в Лену. Довжина – 1978 км, площа басейну – 225 тис. км², середньорічна витрата – 1500–2000 м³/с. Живлення переважно атмосферне.

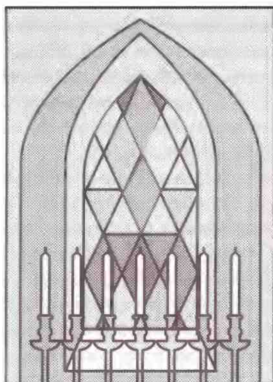
ВІТКОВСЬКИЙ ІВАН МАТВІЙОВИЧ (1777 – бл. 1844) – польський та український педагог, диригент, композитор і підприємець. Навчався у Йозефа Гайдна (1732–1809) у Відні. Викладав музику в Харківському університеті (1805–1815 і 1821–1830), заснував перші у місті музичний магазин (1812) і фабрику з виготовлення фортепіано (1813). Його особняк був першою храмовою будівлею католицької церкви у Харкові. Автор ораторії до відкриття Харківського університету (1805), хорових та інструментальних творів.

ВІТОВТ (*лит.* Vytautas) (1350–1430) – великий князь литовський (1392–1430), син Кейстута, племінник Ольгерда і двоюрідний брат Ягайла. Князь гродненський (1370–1382), луцький (1387–1389), трокський (1382–1413), проголошений король гуситів, один з найбільш відомих правителів Великого князівства Литовського, ще за життя прозваний Великим. Був тричі хрещений: за католицьким обрядом під іменем Віганд (1382) та Олександр (1386), за православним обрядом під ім'ям Олександр (1384).

ВІТОРГАН ЕММАНУЇЛ ГЕДЕОНОВИЧ (нар. 1939) – радянський і російський актор театру і кіно, народний артист Росії (1998). Освіту здобув у Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії (1961). Працював актором Псковського театру ім. О. Пушкіна (1961–1963), Ленінградських театру драми і комедії (1963–1967) та ім. Ленінського комсомолу (1967–1971), Московських театрів ім. К. Станіславського (1971–1982), на Таганці (1982–1984) та ім. В. Маяковського (1984–2006). Понад 100 ролей у кіно.

ВІТОСЛАВЛІЦИ (НОВГОРОДСЬКИЙ МУЗЕЙ НАРОДНОГО ДЕРЕВ'ЯНОГО ЗОДЧЕСТВА) – заснований (1964) на місці стародавнього с. Вітославліци (XII–XVIII ст.). На території музею (площею 0,3 км²) розмістилися 22 пам'ятки: церкви, каплиці, хати, млин, кузня, комора, житниці, що існували в хронологічних рамках XVI–XX ст. Наразі відкриті виставки «Народне мистецтво новгородського краю» і «Будні і свята новгородських селян», що відображають явища народного мистецтва, традиційні звичаї, обряди і заняття.

ВІТРАЖ (*фр.* vitre – віконне скло, від *лат.* vitrum – скло) – твір образотворчого або орнаментального декоративного мистецтва переважно із кольорового скла, розрахований на наскрізне освітлення і призначене для заповнення отвору, найчастіше віконного. З середньовіччя вітражі використовувалися для прикрашання храмів, виконувалися із кольо-

Вітраж

рового скла або ін. прозорих матеріалів, а перетинки між скляними елементами — з металів, що легко піддаються обробці (олово, свинець тощо).

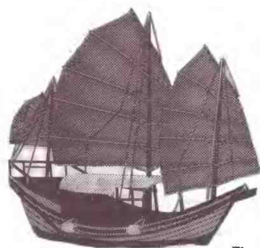
ВІТРИЛА (*лат.* Vela) — сузір'я Південної півкулі неба, в якому неозброєним оком можна розрізнити 195 зір (в Україні лише південніше широти Харкова і Львова). Найяскравіші зорі: Регор і Альсухайль. З давніх часів існувало сузір'я Корабель Арго, включене до каталогу зоряного неба Клавдія Птолемея, розділене за ініціативою Нікола Луї де Лакайля (1752) на три окремих сузір'я (Вітрила, Корма, Кіль). Найліпші умови видимості сузір'я в лютому, березні і квітні.

ВІТРИЛО — основний рушій кораблів до винаходу парової машини, являє собою аеродинамічну площину, на якій у результаті обтікання вітру виникають сили тяги і дрейфу. Зазвичай використовуються на морських вітрильних суднах (яхти, шхуни, корвети, а також на малих плавальних засобах). Існує понад 30 типів корабельних вітрил. Менш поширеними застосуваннями принципу вітрила є млини, космічні вітрила, льодові яхти тощо. Сучасні вітрила виготовляються з синтетичних тканин — нейлон, кевлар та ін.

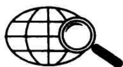
ВІТРИЛЬНЕ ОСНАЩЕННЯ — рушій вітрильного судна, шматок тканини (на сучасних судах з синтетичної тканини), що кріпиться до рангоуту за допомогою такелажу і дозволяє трансформувати енергію вітру в рух судна. Вітрила поділяють на прямі (мають форму рівнобічної трапеції) і косі (у формі трикутника або нерівнобічної трапеції). Використання косих вітрил дозволяє судну рухатися круто до вітру.

ВІТРИЛЬНИЙ СПОРТ — види спорту, в яких спортсмени змагаються на човнах і суднах, спеціальних санях для снігу або льоду, візках для пересування по твердій поверхні, що приводяться в рух вітрилами. Розвинувся у приморських країнах, зокрема у Нідерландах та Англії. Перші документальні згадки про перегони на вітрильних яхтах датуються 1662, а перший міжнародний союз вітрильного спорту заснований 1907, нині відомий як Міжнародна федерація вітрильного спорту (1996).

ВІТРИЛЬНИК (ВІТРИЛЬНЕ СУДНО) — судно, яке використовує вітрило і силу вітру для руху. Перші вітрильні і вітрильно-веслові судна з'явилися кілька тисяч років тому в епоху найдавніших цивілізацій у Китаї та Давньому Єгипті. Вітрильні судна здатні розвивати швидкість, що перевищує швидкість вітру. Класична схема вітрильного судна включає чотири складові: корпус, рангоут (систему щогл, рей, гафелів та ін. конструкцій, призначених для розміщення вітрил), такелаж (натягнуті троси) і вітрила.

Вітрильник

ВІТРИНА — засклена частина екстер'єру будівлі магазину, торговельного комплексу або музею, що дозволяє бачити з боку вулиці експозицію товару всередині приміщення, або повністю чи частково засклена шафа із середньою висотою понад 2 м, призначена для демонстрації продукції потенційному покупцеві або експонатів екскурсантові. Глибина вітрини зазвичай становить 30—40 см, каркас шафи виготовляється з листових матеріалів або з металевого профілю.

ВІТРУВІЙ (VITRUVIUS) (I ст. до н. е.) – римський архітектор, інженер і теоретик архітектури. Побудував водогін у Римі, ймовірно, розробив конструкцію мостів через Рейн під час походу в Галлію. Автор відомого трактату «Десять книг про архітектуру», де висвітлюються містобудівні, інженерно-технічні та художні питання, узагальнено теоретичний і практичний досвід, накопичений зодчеством елліністичної Греції та Риму, що прислужився у створенні канонічних форм архітектурного ордера (XVII–XVIII ст.).

ВІТРЯК – технічна споруда, що використовує силу вітру задля обмолочування зерна (млин), помпування води, розпилювання деревини або видобутку енергії. Вважається, що вітряки (вітряні млини) з'явилися пізніше водяних, перші відомі у давній Персії (бл. VII ст. до н. е.), Європі (XII ст.) і Китаї (XIII ст.). Вітряки доволі швидко стали переважати над водяними млинами в рівнинних регіонах, з повільним плином річок. Найбільшого поширення набули в Голландії, де й дістали статус Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ВІТТЕК (WITTEK) ОЛЕКСАНДР (1852–1894) – хорватський і австрійський архітектор, шахіст. Працював переважно на території Боснії і Герцеговини, коли та була в складі Австро-Угорщини. Найвідоміші твори в неомавританському стилі: будівля міського управління в Сараєво («Віжечниця»), пізніше переобладнана в національну бібліотеку, та громадський фонтан «Себіж» на площі Башчарший, що вважається одним із символів міста. Посів 9 місце на чемпіонаті світу з шахів у Відні (1882).

ВІТТЕЛЬСБАХИ (*нім.* Wittelsbach) – німецький феодальний рід, який з кінця XII ст. і до кінця Першої світової війни правив Баварією, а також деякими прилеглими землями. Дістав назву від замку Віттельсбах, що до початку XIII ст. стояв на річці Зале (ліва притока Ельби) у Верхній Баварії. Перші Віттельсбахи були маркграфами Мейсенськими і ландграфами Тюринзькими, а після падіння Генріха Лева (1180) закріпилися в Баварському герцогстві та затвердилися в Рейнському Пфальці (1214).

ВІТТІ (VITTI) МОНІКА (при народженні – **МАРІЯ ЛУЇЗА ЧЕЧАРЕЛЛІ**) (нар. 1931) – італійська актриса театру і кіно. Освіту здобула в Національній академії драматичного мистецтва в Римі (1953). Акторський успіх прийшов завдяки 4 фільмам Мікеланджело Антоніоні (1912–2007): «Пригода» (1960), «Ніч» (1961), «Затемнення» (1962) і «Червона пустеля» (1964). Актриса, що випромінює одночасно пристрасність і недоступність та переконлива у комедійних і драматичних ролях, стала іконою італійського кіно.

ВІТЧЕНКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ (нар. 1937) – радянський український актор театру і кіно, народний артист України (2005). Освіту здобув на заочному відділенні Московського інституту театрального мистецтва (1965). Актор Луганського (1955–1960, з 1963) і Донецького (1960–1963) обласних російських драматичних театрів. Акторські роботи в фільмах: «Случай в гостинице» (1961), «Государственная граница» (1987), «Ленин в огненном кольце» (1993), «Потерянный рай» (2000).

ВІТЧИЗНА (БАТЬКІВЩИНА) – рідна країна, поняття, що позначає країну предків (батьків) людини, часто має емоційний підтекст, особливе, сакральне почуття до батьківщини, яке поєднує любов і почуття обов'язку (патріотизм).

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА (1812) (*рос.* Отечественная война) – військова кампанія (24 червня – 14 грудня 1812) між Росією та наполеонівською Францією, що вторглася на її територію. Приводом для війни стало недотримання Російською імперією континентальної блокади Англії, обкладання французьких товарів митом та вимоги виведення французького війська з Пруссії. Закінчилася майже повним знищенням наполеонівської армії і перенесенням військових дій на територію Польщі та Німеччини (1813).

ВІФЛЕЄМ (*івр.* дім хліба, *араб.* дім м'яса) – місто (площа – 6 км^2, населення – 25 тис. осіб) і столиця однойменної провінції в Палестинській автономії, на території Західного берега річки Йордан, в історичній області Іудея, південніше Єрусалима. Священне для християн місто, де, за Євангелієм, народився Ісус Христос, народився і був помазаний на царство Давид.

ВІХА – багатозначний термін: жердина чи ін. знак, що служить для попередження про різні небезпеки, вказує шлях (наприклад, на дорозі, занесеній снігом); вертикальна пряма жердина, яка встановлюється під час топографічної зйомки для позначення точки на

місцевості; верстовий стовп; плавучий навігаційний знак з прапором чи ін. позначенням для огородження навігаційних небезпек, районів стоянки суден, виконання робіт тощо; поворотна подія в історії; ключовий момент у ході виконання проекту тощо.

ВІХАРА — санскритський і палійський термін для буддійського монастиря, що спочатку означав «усамітнене місце для прогулянок», застосовують до «оселі» або «притулку», використовуваному мандрівними ченцями під час дощового сезону. У ранньому буддизмі мандрівні ченці Сангхи, які практикували аскетизм і чернече життя, не мали постійного місця проживання та протягом сезону дощів залишалися у тимчасових притулках з простими, вкритими бамбуком хатинами.

ВІХТЕРЛЕ (WICHTERLE) ОТТО (1913–1998) — чеський хімік і винахідник, голова Чехословацької АН (1990–1993). Був професором Вищого хіміко-технологічного інституту в Празі і директором Інституту макромолекулярної хімії Чехословацької АН. Один із засновників макромолекулярної хімії. Автор бл. 150 патентів і понад 200 публікацій. Найзнаменитішими його винаходами є штучне поліамідне волокно — силон і гелеві (м'які) контактні лінзи.

ВІЦЕ-КОРОЛІВСТВО — форма колоніального володіння, за якої правитель колонії (віце-король, посада якого не є спадковою) наділявся необмеженими повноваженнями і був прямим намісником спадкового монарха метрополії. Віце-королівствами Іспанії були Нова Іспанія (1535–1821), Перу (1544–1821), Португалія (1580–1640); Великої Британії — Британська Індія (1858–1947), Ірландія (1700–1922); Португалії — Бразилія (1775–1815), Португальська Індія (1505–1896); Швеції — Норвегія (1814–1891) та ін.

ВІЦИН ГЕОРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1917–2001) — радянський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1990). Освіту здобув у студії МХАТ-2 (1936). Актор Московського театру ім. М. Єрмолової (1936–1969). Популярність здобули ролі в фільмах: «Двенадцатая ночь» (1955), «Деловые люди» (1962), «Женитьба Бальзаминова» (1964), «Операция "Ы"» (1965), «Кавказская пленница» (1966), «Старая, старая сказка» (1968), «Джентльмены удачи» (1971), «Земля Санникова» (1973) та багатьох ін.

ВІЧЕ — загальні збори містян у Київській Русі для розгляду громадських справ, уперше в літописах згадуються в Білгороді (997), Новгороді (1016) і Києві (1068). У головних містах земель набули характеру одного з верховних органів влади, що конкурував за своєю компетенцією із владою князя та боярської ради. Віче збиралося на княжому, церковному подвір'ї чи торговищі, було нерегулярним, скликалося на випадок княжої, боярської або народної потреби і керувалося князем чи єпископом.

ВІЧНИЙ ДВИГУН (*лат.* perpetuum mobile) — уявний пристрій, що дозволяє отримувати корисну роботу, більшу, ніж кількість наданої йому енергії (коефіцієнт корисної дії понад 100 %). Виділяють вічні двигуни двох родів: перший — здатний нескінченно здійснювати роботу без витрат палива або ін. енергетичних ресурсів, другий — здатний перетворювати в роботу все тепло, що витягується із навколишніх тіл. Обидва варіанти неможливо здійснити, оскільки вони суперечать законам термодинаміки.

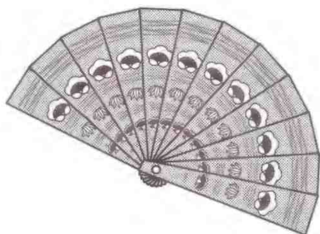
ВІЧНИЙ МИР (1686) — трактат про вічний мир між Річчю Посполитою і Московською державою, підписаний (6 травня 1686) у Москві. Текст складався з преамбули і 33 статей, основаних на Андрусівському перемир'ї (1667). Мир остаточно затвердив поділ українських земель між двома державами, Московське царство анулювало попередні угоди з Туреччиною та Кримським ханством, вступило до Священної ліги, зобов'язувалося здійснити воєнний похід проти Кримського ханства — Кримські походи (1687 і 1689).

ВІЧНОЗЕЛЕНІ РОСЛИНИ — рослини, листя яких зберігається протягом року. На противагу вічнозеленим існують листопадні рослини (листя яких облітає в певну пору року через кліматичні зміни) або напівлистопадні рослини (втрачають листя через несприятливі погодні умови). Збереження листя на вічнозелених рослинах варіює від трохи більше року до багатьох років. Рекорд збереження одного і того самого листя належить остистій сосні (*лат.* Pinus longaeva) — її хвоя тримається до 45 років.

ВІШНУ (*санскр.* всюдисущий) — бог в індуїзмі, один із трійці головних богів поряд з Брах-

мою і Шивою, верховний бог у вайшнавській традиції індуїзму. Божество сонця, займається захистом універсального порядку, створеного Брахмою, та дарує найбільші блага людині з членів трійці. Має десять аватарів, дев'ять з яких побували на Землі і виконали свої місії. Зображується раджею з блакитною шкірою і чотирма руками, в яких тримає лотос, булаву, мушлю та чакру.

віяло — невелике, зазвичай, складне опахало для обвівання обличчя, шиї і плечей. Віяла відомі на Сході з глибокої давнини, виготовлялися з листя пальми й лотоса, було атрибутом королівської (в Індії) або військової влади (у Японії). Перші віяла в Китаї (VIII–II ст. до н. е.) мали дерев'яну ручку з пір'ям. Складані віяла були завезені в Європу (1600-ті) єзуїтами-місіонерами і торговцями з тихоокеанського узбережжя Китаю, а західні майстри спритно навчилися їх копіювати.

Віяло

влада — можливість і здатність здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку ін. людей навіть усупереч їх опору. З'явилася з виникненням людського суспільства і буде в якійсь формі завжди супроводжувати його розвиток, бо необхідна для організації суспільного виробництва, що вимагає підпорядкування всіх учасників єдиній волі, а також для регулювання ін. людських відносин у суспільстві.

владивостоцька фортеця — комплекс оборонних споруд, побудований (1889–1918) у Владивостоці (Росія) та його околицях. Фортеця належить до найпотужніших приморських фортець світу, створювалася виключно російськими військовими інженерами та будівельниками, солдатами та саперами в три етапи: створення фортеці (1889–1899), будівництво другої лінії оборони фортеці (1899–1905) і проектування та зведення головної лінії оборони фортеці (1906–1918).

владивостоцький тунель імені сталіна — одноколійний залізничний тунель у Владивостоці (Росія), прокладений (1914–1916 та 1933–1935) під горою Шошина, має статус стратегічного об'єкта і пам'ятки історії та архітектури крайового значення. Довжина тунелю — 1382 м, ширина — 5 м, висота — 8 м. Через тунель здійснюються вантажні перевезення в порти на півострові Голдобіна (мис Чуркін), підвезення вугілля до Владивостоцької ТЕЦ-2, а також рух пасажирських електропоїздів.

владислав ii ягайло (*пол.* Władysław II Jagiełło) (1351–1434) — великий князь литовський (1377–1381, 1382–1386) і польський король (1386–1434), володар та спадкоємець Русі (Руського королівства). Син Ольгерда Гедиміновича, засновник династії Ягеллонів, яка панувала в Польщі (до 1572). Уклав Кревську унію (1385) між Польщею та Литвою, що започаткувала створення Речі Посполитої, передбачала інкорпорацію його держави до складу Польщі й окатоличення всіх мешканців Литви.

владислав iv ваза (*пол.* Władysław IV Waza) (1595–1648) — правитель Речі Посполитої, король польський, великий князь литовський, великий князь руський (1632–1648). Старший син Сигізмунда III Вази та Анни Габсбург. Після скинення Василя Шуйського проголошений (1610) московським боярським урядом царем Московської держави під час польської інтервенції до Московії. Домагаючись московського престолу, воював з Московським царством (1617–1618, 1632–1634).

владі (vlady) марина (при народженні — **марина володимирівна полякова-байдарова**) — французька актриса театру і кіно, співачка, авторка кількох книжок. У кіно почала зніматися в 10-річному віці (понад 100 ролей). Європейську славу приніс фільм «Нечистий, забирайся в пекло» (1955), а світову — «Чаклунка» (1956) і «Сучасна історія, або Королева бджіл» (1963), за який отримала приз Каннського кінофестивалю в номінації «Краща актриса» (1963). Була дружиною Володимира Висоцького (1970–1980).

ВЛАСІВКА — селище міського типу (площа — 4,5 км^2, населення — 7,7 тис. осіб), підпорядковане Світловодській міськраді Кіровоградської області України. Вперше згадується (1645) у зв'язку з військовими діями під проводом Станіслава Потоцького в окрузі Кременчука, сотенне містечко (XVII–XVIII ст.) Миргородського полку, смт (1960), розташоване на надзаплавній терасі лівого берега Дніпра поза греблею Кременчуцького водосховища, абсолютна висота — 70 м.

ВЛАСІВСЬКА БАЛКА — ботанічний заказник загальнодержавного значення (1994) на околиці райцентру смт Петрове Кіровоградської області. На площі 1,307 км^2 охороняється флористично багатий балковий комплекс, де найбільші площі займають степові угруповання з переважанням типчака (на верхній частині схилу поширені типчаково-ковилові угруповання з ковилою волосистою, на середній і нижній — тонконого-типчакові угруповання), зарості чагарників (терен, глід, шипшина), вишня і мигдаль степові.

ВЛАСНІСТЬ — як економічна категорія являє собою суспільно-виробничі відносини з присвоєння особами і колективами природних та створених працею предметів; як юридична категорія означає належність майна певним особам чи колективам на певних умовах і в формах (державна, комунальна і приватна); сукупність юридичних норм, які регулюють економічні відносини; власне майно, що належить якомусь суб'єкту за правом власності.

ВЛАСОВ ВІКТОР ПЕТРОВИЧ (нар. 1936) — радянський український баяніст і композитор, заслужений діяч мистецтв України (1996). Освіту здобув у Львівській консерваторії (1963). Соліст Одеської обласної філармонії (1955–1963), викладав в Одеських культурно-освітньому училищі (1963–1965) і музичній академії з 1965, підготувавши понад 100 фахівців і лауреатів багатьох конкурсів. Автор опери «Снігова королева», музичної комедії «Блиск і злидні Молдаванки», творів для хору, оркестру, ансамблів тощо.

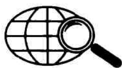
ВЛАСЮК ПЕТРО АНТИПОВИЧ (1905–1980) — радянський український агрохімік, ґрунтознавець і фізіолог рослин, академік АН УРСР (1948), заслужений діяч науки УРСР (1956). Освіту здобув в Уманському (1926) і Ленінградському (1930) сільськогосподарських інститутах. Після війни працював в Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, професором Київського університету (1947–1956), був фундатором Інституту фізіології рослин АН УРСР. Автор і співавтор понад 1500 наукових праць.

ВЛИЗЬКО ОЛЕКСА ФЕДОРОВИЧ (1908–1934) — український поет, прозаїк. Освіту здобув у Київському інституті народної освіти (1928). Автор збірок віршів «За всіх скажу» (1927), «Поезії» (1927), «Hoch, Deutschland!» (1930), «Живу, працюю!» (1930), «Книга балад» (1930), «Рейс» (1930), «Моє ударне» (1931), «П'яний корабель» (1933), «Мій друг Дон-Жуан» (1934), книжки нарисів «Поїзди ідуть на Берлін» (1931). Репресований після вбивства С. Кірова і розстріляний у Києві, реабілітований (1958).

ВНУКОВО МІЖНАРОДНИЙ АЕРОПОРТ — третій за розмірами аеропорт Російської Федерації, заснований (1937) за 28 км на південний захід від центру Москви. Складається з 3 аеровокзальних комплексів: Внуково-1 (термінали В і D — для міжнародних та внутрішніх рейсів), Внуково-2 (для рейсів вищих керівників держави), Внуково-3 (для рейсів уряду Москви і бізнес-авіації) та 2 злітно-посадкові смуги аеродромного комплексу: 3000 × 60 м (армобетон, на реконструкції) та 3060 × 45 м (асфальтобетон).

ВНУТРІШНЄ ВУХО (*лат.* auris interna) — один із трьох відділів органів слуху і рівноваги, що через форму називається кістковим лабіринтом. Складається з переддвер'я, завитки (спірально закрученого в 2,5 оберта каналу) і півколових каналів, кожний з яких виконує певну функцію. Завитка є органом слуху (звукові коливання із зовнішнього слухового проходу через середнє вухо потрапляють у внутрішній слуховий прохід), а переддвер'я і півколові канали — органи відчуття рівноваги та положення тіла в просторі.

ВНУТРІШНЄ ЯПОНСЬКЕ МОРЕ — компактне море Тихого океану, розташоване між трьома японськими островами: Хонсю, Кюсю і Сікоку. Площа — 18 тис. км^2, довжина з заходу на схід — 450 км, ширина з півночі на південь — 15–55 км, переважно мілководне, середня глибина 37,3 м, максимальна — 105 м, солоність води — 30–34 %. Протоками з'єднується з Японським (Східним) морем і Тихим океаном.

ВНУТРІШНІ НИЗОВИНИ США — територія низовин і плоскогір'їв у центральній частині США, розташована між Великими рівнинами та горами Аппалачами. Лежать на висоті від 100 м (на півдні) до 400 м (на півночі), охоплюють низькі гори Вошито і плато Озарк (на заході) і район Великих Озер (на півночі). Загальна площа — бл. 800 тис. км^2, головна річка — Міссісіпі. У регіоні розвинуте сільське господарство (вирощування зернових, бавовни, тваринництво тощо).

ВНУТРІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — головні напрямки і види діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне значення, мету і завдання з управління суспільством. Забезпечують внутрішню політику держави; за сферами (об'єктами) діяльності поділяються на політичну, економічну, оподаткування і фінансового контролю, соціальну, екологічну, культурну (духовну), інформаційну і правоохоронну; за засобами діяльності — на законодавчі, виконавчі (управлінські), судові, правоохоронні та інформаційні.

ВНУТРІШНЬОПОРОШИЦЕВІ (КАМПТОЗОЇ) (*лат.* Kamptozoa) — тип двобічносиметричних безхребетних тварин. Дрібні, здебільшого колоніальні тварини (0,1–1 см), ведуть прикріплений (сидячий) спосіб життя. Тіло складається з чашечки, що містить усі органи тварини, і здатної згинатися стеблинки, прикріпленої до субстрату (у колоніальних форм — до сланкого стовбура колонії). Розмножуються статевим і нестатевим шляхом (брунькуванням), усі види — мешканці моря, крім 1 прісноводного виду.

ВНУТРІШНЯ МОНГОЛІЯ — автономний район на півночі Китаю (площа –1 196 208 км^2, населення – 24,8 млн осіб), утворений (1947) першим з усіх автономій країни, адміністративний центр – Хух-Хото. Межує з Монголією, Росією, китайськими провінціями Ганьсу, Шеньсі, Шаньсі, Хебей, Ляонін, Гірин, Хейлунцзян та Нінся-Хуейським автономним районом. Гориста місцевість становить 50 %, найвища точка – пік Хеланьшань (3556 м), на заході знаходяться пустелі Гобі й Алашань. Клімат різко континентальний, часті піщані бурі.

ВО (WAUGH) ІВЛІН АРТУР СЕНТ-ДЖОН (1903–1966) — англійський письменник. Навчався в Оксфорді, викладав у приватній школі, працював журналістом. Відомий сатиричними романами «Занепад і руйнування» (1928), «Мерзенна плоть» (1930), «Пригорща праху» (1934), «Незабутня» (1947), з притаманними автору елементами «чорного» гумору, та серйозними романами «Повернення в Брайдсхед» (1945), «Люди при зброї» (1952), «Офіцери і джентльмени» (1955), «Беззастережна капітуляція» (1961) та ін.

ВОБЛИЙ КОСТЯНТИН ГРИГОРОВИЧ (1876–1947) — український радянський економіст і географ, заслужений діяч науки УРСР, віце-президент АН УРСР (1928–1930). Освіту здобув у Київській духовній академії (1900) і Варшавському університеті (1904). Приват-доцент Київського університету з 1906. Завідувач відділу (1939–1942) і директор Інституту економіки АН УРСР (1942–1947) та завідувач кафедри Київського університету (1933–1947), засновник української економіко-географічної школи.

ВОВК (*лат.* Lupus) — сузір'я Південної півкулі неба, розташоване між Центавром і Скорпіоном. Відоме з давніх часів, а вперше його виокремив Гіппарх (II ст. до н.е.) під назвою «Звір» (*грец.* Therion), без асоціацій з якоюсь конкретною твариною. Згодом під цією назвою розміщене у зоряному каталозі Птолемея «Альмагест», а перекладачі цієї праці латиною ідентифікували безіменну тварину як вовка. Найліпші умови видимості сузір'я в травні і червні.

ВОВК — річка у Хмельницькому, Деражнянському і Летичівському районах Хмельницької області України, права притока Південного Бугу. Довжина — 71 км, площа басейну — 915 км^2, ухил — 0,8 м/км. Долина трапецієподібна (у верхів'ї заболочена), завширшки до 2,5 км, завглибшки до 30 м, зі слабо звивистим річищем (до 10 м), на окремих ділянках зарегульованим ставками. Живлення мішане, льодостав нестійкий (жовтень — березень). Найдовша (27 км) притока — Вовчок (права).

ВОВК (*лат.* Canis) — хижий ссавець родини Псові (Canidae), що добуває їжу самотужки пошуком та переслідуванням жертв. Доросла особина зазвичай більша за вівчарку: довжина тіла — 105–160 см, хвоста — 35–50 см, висота в плечах — 80–95 см, маса — 32–50 кг. Поширений у Північній півкулі (Євразія та Північна Америка), де живе в різноманітних

Вовк

ландшафтах, віддаючи перевагу відкритому степу, напівпустелі, тундрі, лісостепу і уникаючи суцільних лісових масивів.

ВОВКОВИНЦІ – селище міського типу (площа – 7,1 км², населення – 2,6 тис. осіб) Деражнянського району Хмельницької області України. Вперше згадується 1559, смт (1956), розташоване на горбкувато-хвилястій поверхні центральної частини Подільської височини, на місті локального вододілу, звідки витікає річка Згар і притоки річок Вовк та Рів, абсолютні висоти – 350–370 м.

ВОВКУЛАКА – міфічна істота, людина-перевертень, що має надприродну здатність перевтілюватися у вовка. Вважалося, що вони можуть бути врожденими (народилися під певною планетою, якщо вагітна жінка зустрічала вовка) та оберненими (перетворені істоти, що зазнають більших страждань, ніж вроджені, живуть у лісах, але зберігають людський внутрішній світ). Символізували безсилля людини перед темними надприродними силами.

ВОВНА – тонка довга шерсть тварин, що використовується в текстильній промисловості як сировина для виготовлення вовняних тканин. Найпоширенішою в світі є овеча вовна, основними виробниками й експортерами якої є Австралія, Нова Зеландія, Китай, Уругвай, Аргентина, ПАР та ін. Вовняні волокна складаються з білка типу кератин, мають характерну лускату поверхню, звалюються, еластичні, дуже гігроскопічні (поглинають вологу з повітря) і важко займаються (горять лише в полум'ї).

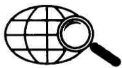
ВОВЧА – річка у Донецькій і Дніпропетровській областях України, ліва притока Самари (басейн Дніпра). Довжина – 323 км, площа басейну – 13 320 км², ухил – 0,34 м/км. Долина переважно трапецієподібна, асиметрична, місцями нечітко виражена, що розширяється з 1,5–2 км (у верхів'ї) до 5–6 км (у пониззі). Стік зарегульований численними ставками, живлення мішане, льодостав нестійкий (грудень – березень). Головні притоки: Мала Терса, Верхня Терса, Гайчур, Сухі Яли, Мокрі Яли (ліві), Солона (права).

ВОВЧА – річка у Бєлгородської області Росії та Вовчанському районі Харківської області України, ліва притока Сіверського Дінця. Довжина – 90 км, площа басейну – 1340 км², ухил – 0,34 м/км. Починається в балці на Середньоросійській височині, долина трапецієподібна, асиметрична, завширшки 2–5 км. Річище помірно звивисте, на окремих ділянках утворює рукави, водний режим характеризується весняним паводком та літньоосінньою меженню, льодостав нестійкий (грудень – березень).

ВОВЧАНСЬК – місто (площа – 70,1 км², населення – 19,2 тис. осіб) районного значення, центр Вовчанського району Харківської області України. Засноване 1674, статус міста (1780), попередня назва – Вовче (до 1776), розташоване на берегах (правий схил долини крутий, порізаний ярами та балками, лівий – пологий) річки Вовча (ліва притока Сіверського Дінця), на південно-західних схилах Середньоросійської височини.

ВОВЧАНСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1994) у Вовчанському районі Харківської області, що складається з 6 окремих ділянок загальною площею 1,85 км². Створений для збереження унікального комплексу степової рослинності в долині річки Вовча (ліва притока Сіверського Дінця). На її крутих південних схилах, на виходах крейдяних порід формуються томіляри (напівчагарникові, властиві Середземномор'ю формації), на більш пологих схилах північних і східних експозицій з розвиненим ґрунтовим покривом ростуть степові угруповання.

ВОВЧАНСЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Харківської області, утворений 1923, площа – 1,9 тис. км², населення – 49,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 28,7 тис. осіб). Межує з Великобурлуцьким, Печенізьким, Чугуївським і Харківським районами України та Бєлгородською областю Росії, адміністративний

центр – Вовчанськ. Розташований на хвилястій поверхні південних схилів Середньоросійської височини, розчленованій долинами річок Сіверський Донець, Вовча і Плотва, балками та ярами.

вовчі ягоди, або **вовче лико** (*лат.* Daphne) – великий рід рослин родини Тимелієві (Thymelaeaceae), що включає невеликі вічнозелені і листопадні кущі. Походять з Євразії, Північної Африки та Австралії, відомі запашними квітками та отруйними ягодами – соковитими кістянками (до 7 мм завдовжки), овальними, яскраво-червоними або жовтуватими, з кулястими кісточками, темно-сірими, блискучими. Поширені на Поліссі, в Карпатах і правобережному лісостепу.

вовчоярівка – селище міського типу (площа – 4,1 км^2, населення – 0,9 тис. осіб) Попаснянського району Луганської області України. Засноване як село Вовчий Яр (1783), смт (1938), розташоване на крутих берегах річки Біленької (притока Сіверського Дінця), густо порізаних ярами та ускладнених (лівий берег) крейдяними кар'єрами і відвалами порожньої породи, абсолютні висоти 105–165 м.

вогези (*фр.* Vosges) – гірський ланцюг на західному (лівому) березі Рейну на північному сході Франції. Загальна довжина пасма – 830 км (ширина – 40–60 км), складається з гранітів, гнейсів, пісковиків і вапняків, найвища точка – гора Гран-Бальоне, 1424 м. Гори круто обриваються до долини Рейну і поволі знижуються на схід до Лотаринзького плоскогір'я.

вогнегасник – переносний або пересувний пристрій для гасіння пожежі за рахунок випуску запасеної вогнегасної речовини. Розрізняють: за способом спрацьовування – автоматичні (стаціонарно монтуються в місцях можливого виникнення вогню) і ручні (приводяться в дію людиною); за принципом дії – вуглекислотні, повітряно-пінні, порошкові, водні; є поділ за обсягом корпусу, способом подачі вогнегасної речовини тощо.

вогнеземельці (фуеніни) – загальна назва індіанців-аборигенів (ягани, алакалуфи, она та ін.) архіпелагу Вогняна Земля на південному краю Південної Америки, що належить Чилі та Аргентині. В антропологічному плані належать до американської раси великої монголоїдної раси. Традиційно являли собою невеликі ізольовані докласові спільноти з примітивним способом життя – збиральництво, мисливство і рибальство. Перші контакти з європейцями (іспанцями) відбулися в XVI ст.

вогнетривкість – технічна характеристика матеріалу, а саме його властивість протистояти (не розплавляючись) впливу високих температур, що визначають як температуру деформації зразка – піроскопа (тригранної усіченої піраміди заввишки 30 мм зі сторонами основи 8 і 2 мм). Будівельні матеріали поділяються на вогнетривкі, що витримують температури 1580 °С і вище (шамот, динас), тугоплавкі – 1350–1580 °С (вогнетривка цегла) і легкоплавкі – нижче 1350 °С (звичайна глиняна цегла).

вогнище – контрольований вогонь, який утворюється завдяки матеріалам, що горять (переважно дерев'яним), зазвичай на відкритому повітрі. Використовується для освітлення, обігріву, готування їжі, відлякування диких тварин, для технологічних процесів (виготовлення вугілля, випалення кераміки тощо), знищення сміття і тощо. Може мати ритуальне, сигнальне або пропагандистське значення. Місця, де збереглися сліди вогнищ давніх людей (зазвичай у печерах) є об'єктом археологічних досліджень.

вогню храми – храми «вогнепоклонників», прихильників зороастризму, за традиційним уявленням яких вогонь пронизує все духовне і тілесне буття. Бажаючи звернутися до бога, вони звертаються обличчям до світла, а особливу повагу виявляють вогню, найбільш важливому і доступному для людини з давніх часів джерелу світла і тепла.

вогняна земля (*ісп.* Tierra del Fuego) – архіпелаг на південному краю Південної Америки, загальна площа – 73 753 км^2, населення – 256 тис. осіб. Складається з головного острова Вогняна Земля, відділеного від континенту Магеллановою протокою, та бл. 40 тис. дрібніших островів. Вони поділені (1881) між Аргентиною (східна частина) та Чилі. Назву (пов'язану з чисельними вогнищами тубільців) дав португальський мореплавець Фернан Магеллан (1480–1521), який проплив повз нього (1520).

вода (оксид водню) – хімічна речовина (H_2O) у вигляді прозорої рідини, що не має кольору

(у малому обсязі), запаху і смаку (за нормальних умов). У твердому стані називається льодом або снігом, в газоподібному — водяною парою. Бл. 71 % поверхні Землі вкрито водою (океани, моря, озера, річки, лід тощо), має ключове значення у відтворенні і підтримці життя, в хімічній будові живих організмів. У природних умовах завжди містить розчинені речовини (солі, гази).

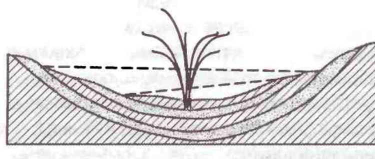
ВОДА ВАЖКА (ОКСИД ДЕЙТЕРІЮ) — важководнева вода, яка має ту саму хімічну формулу, що і звичайна вода (H_2O), але замість атомів звичайного легкого ізотопу водню (протію) містить атоми важкого ізотопу водню — дейтерію і зазвичай записується (D_2O або ^2H_2O). Безбарвна рідина без смаку і запаху, її молекули вперше виявив (1932) у природній воді Гарольд Юрі (1893—1981), за що отримав Нобелівську премію з хімії (1934). Використовується як сповільнювач нейтронів у ядерних реакторах.

ВОДАФОН ГРУП (VODAFONE GROUP PLC) — британська компанія, найбільший у світі оператор стільникового зв'язку (за обсягом виручки) зі штаб-квартирою в Ньюбері, графство Беркшир (Англія). Заснована (1983) під назвою «Racial Telecom», перший дзвінок в аналоговій мережі 1 січня 1985. Згодом виділяється (1991) з компанії «Racial Electronics» і перейменовується в «Vodafone Group», назва утворена скороченням від VOice DAta FONE (phone). Запущено (1992) першу GSM-мережу «Водафону» у Великобританії.

ВОДЕВІЛЬ (*фр.* vaudeville, від val de Vire — Вірська долина) — комедійна п'єса з пісеньками-куплетами і танцями, а також жанр драматичного мистецтва. Слово походить від назви долини річки Вір у Нормандії (Франція), де набули поширення (XVII ст.) пісеньки, приписувані народним поетам (XV ст.) — Олів'є Басселену і Ле-Гу. Заснований (1792) у Парижі «Театр водевілю» дав назву багатьом театральним майданчикам Європи; поширений у Північній Америці (1880—1930-ті) водевіль вважали «серцем американського шоу-бізнесу».

ВОДЕНЬ (Hydrogenium, H) — хімічний елемент, атомний номер 1, атомна маса 1,00794, густина 0,0000899 г/см^3. Назва походить від *лат.* hydrogenium — той, що породжує воду. Три ізотопи водню мають власні назви: ^1H — протій (H), ^2H — дейтерій (D) и ^3H — тритій (T). Проста речовина водень (H_2) — безколірний, без запаху і смаку газ, найлегший із усіх відомих газів. У суміші з повітрям або киснем горючий і вибухонебезпечний, нетоксичний, розчинний в етанолі та низці металів (залізі, нікелі, паладії, платині).

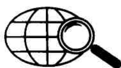
ВОДИ АРТЕЗІАНСЬКІ — напірні підземні води, розташовані у водоносних шарах між водонепроникними пластами, що в разі розкриття свердловинами піднімаються вище водотривкої покрівлі, а іноді фонтанують. Назва походить від французької провінції Артуа (*лат.* Artesium), де вперше в Західній Європі (XII ст.) було побудовано бурові колодязі (названі артезіанськими), з яких вода сама виливалася на поверхню. В Україні виділяються Дніпровсько-Донецький, Львівський та Причорноморський артезіанські басейни.

Артезіанські води

ВОДИ ҐРУНТОВІ — гравітаційні підземні води першого від поверхні Землі постійного водоносного горизонту, що залягають на першому водонепроникному шарі земної кори та утворюються головним чином за рахунок інфільтрації (просочування) атмосферних опадів і вод річок, озер, водосховищ, зрошувальних каналів та шахтових водовідвідних канав. До них належать усі неглибоко залеглі постійні у часі, переважно безнапірні підземні води, які дренуються гідрографічною сіткою і формують ґрунтовий стік.

ВОДИ МІНЕРАЛЬНІ — переважно підземні води з підвищеним вмістом деяких хімічних елементів, сполук, газів (із специфічними фізико-хімічними властивостями: температурою, радіоактивністю тощо), що справляють цілющий вплив на організм людини. Межею прісних і мінеральних вод вважають солоність 1 г/л. Мінеральні води поділяються за мінералізацією (1—150 % і більше), за газовим складом та специфічними елементами, за

температурою та за бальнеологічним значенням тощо.

води підземні — розташовані нижче земної поверхні та дна поверхневих водоймищ і водотоків, де заповнюють пори, тріщини, порожнини гірських порід у рідкому, твердому або пароподібному стані. Утворюються внаслідок інфільтрації атмосферних опадів та поверхневих вод, конденсації водяної пари, магматичних процесів та метаморфізму тощо. Серед підземних вод розрізняють верховодку, ґрунтові води і міжпластові (безнапірні та артезіанські) води, а за ступенем мінералізації — прісні і мінеральні води.

води термальні — підземні води, що мають підвищену температуру (понад 20 °С). У гірських країнах (Альпи, Кавказ, Тянь-Шань тощо) вони виходять на поверхню у вигляді численних гарячих джерел (температура до 50–90 °С), а в районах сучасного вулканізму проявляють себе у вигляді гейзерів і парових струменів (тут свердловинами на глибині 500–1000 м розкриваються води з температурою 150–250 °С), що дають при виході на поверхню пароводяні суміші і пару (гейзери Камчатки, Ісландії, США тощо).

водневий показник (рН) — міра активності іонів водню в розчині, що кількісно виражає його кислотність (у дуже розведених розчинах еквівалентна концентрації) та вираховується як від'ємний (узятий з оберненим знаком) десятковий логарифм активності водневих іонів, вираженої в молях на літр: $pH = -\lg[H^-]$. Поняття введене (1909) данським біохіміком Сереном Серенсеном (1868–1939), який розробив методи визначення концентрації іонів водню електро- і колориметричним способами.

водний об'єкт — зосередження вод на поверхні Землі: океани, моря, річки, озера, болота, водосховища, підземні води, а також води каналів, ставків та ін. місця постійного зосередження води на поверхні суходолу в формах його рельєфу або в надрах, що мають межі, обсяг і риси гідрологічного режиму. Є основою водних ресурсів, дослідженням водних об'єктів займаються багато наук, що для вивчення водних об'єктів та їх режиму застосовують гідрологічні методи вимірювання та аналізу.

водний транспорт — вид транспорту, що використовує природні і штучні водойми, основним транспортним засобом є судно. За типом використовуваних акваторій поділяється на річковий (зазвичай судна менші за розмірами) і морський. Перевезення по озерах зазвичай належать до річкового транспорту (за винятком найбільших, де можливі досить значні шторми).

водні лижі — популярний вид спорту і розвага, що являє собою пересування поверхнею води на спеціальної форми лижах завдяки поступальному руху, що забезпечує катер або ін. плавальний засіб. Водні лижі (ширші за звичайні, особливої геометрії, виготовляються зі спеціального матеріалу) бувають одиночні (фігурна і слаломна) та парні (фігурні і стрибкові). Уперше їх застосував (1922) Ральф Самуельсон (США), використавши звичайні зимові лижі на воді.

воднолижний спорт — включає проходження спортсменом дистанції слалому, стрибки з трампліна, фігурне катання та різні багатоборства (зазвичай триборство). У слаломі спортсмени (на одній або двох лижах) долають трасу з 6 буями; у фігурному катанні — за два періоди по 20 с кожен виконують якнайбільшу кількість різних фігур; для стрибків з трампліна використовують похилий дерев'яний настил заввишки до 180 см (чоловіки) і 150 см (жінки), швидкість катера — до 57 км/год (чоловіки) і 45 км/год (жінки).

Воднолижний спорт

водно-моторний спорт — технічний вид спорту, що включає швидкісні змагання на моторних судах. Змагання проводяться задля виявлення найсильніших спортсменів і команд, підвищення їхньої майстерності, розваги глядачів

і досягнення якнайкращих результатів. Для кожного класу (залежно від потужності двигунів) проводиться 3 заїзди, а результати формуються за двома кращими перегонами (у разі рівності очок враховується кількість зайнятих місць і середня швидкість на колі).

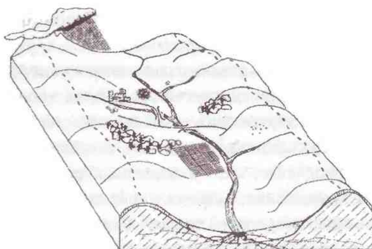
ВОДОВОЗОВ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1864–1933) – російський юрист, публіцист та політичний діяч. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1895). Член «Союза освобождения» (1903), один із творців і керівників Трудової групи в 1–2-й Державних Думах. Редактор-видавець журналу «Вестник свободы» (1906), член редакцій «Современника» з 1911 і «Былое» (1917–1918). В еміграції з 1922, автор праць з політичної історії Росії.

ВОДОВОЗОВ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (1825–1886) – російський педагог, перекладач, дитячий письменник. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1847), викладав у навчальних закладах Варшави і Петербурга. Відомий як укладач книжок для дітей: «Рассказы из российской истории» (1861–1864), «Книга для начального чтения в народных школах» (1871–1887), методичного посібника «Книга для учителей» (1871–1879) та ін. Володів десятьма мовами і переклав російською низку класичних творів.

ВОДОВОЗОВА ЄЛИЗАВЕТА МИКОЛАЇВНА (при народженні – **ЦЕВЛОВСЬКА**) (1844–1923) – російська дитяча письменниця, педагог, мемуаристика. Освіту здобула в Смольному інституті (1862) в Петербурзі. Найвідомішою її книжкою вважається «Жизнь европейских народов. Географические рассказы» (в 3 томах, 1875–1883) та її скорочений варіант «Как люди на белом свете живут» (у 10 томах, 1894–1901). Авторка мемуарів, зокрема «К. Д. Ушинский и В. И. Водовозов. Из воспоминаний институтки» (1887) та ін.

ВОДОГРАЙ – штучна декоративна споруда зі спрямованими струменями води, що встановлюється в парку, зимовому саду, житловому або торговельному приміщенні. Повільне, тихе, монотонне та естетично привабливе дзюрчання води створює затишні умови, настроює на лірично-філософський лад, сприяє релаксації.

ВОДОДІЛ – умовна топографічна лінія на земній поверхні, що розділяє водозбори (басейни) двох і більше річок, озер, морів чи океанів, спрямовуючи стік по двох протилежних схилах. Місцевість навколо нього називається вододільною територією. У гористих областях вододіли зазвичай проходять по гребенях гір, на рівнинах – по горбистих висотах. Лінія, що поділяє басейн тихоокеанського (Тихого та Індійського океанів) і атлантичного (Атлантичного і Північного) схилів, – головний вододіл Землі.

Вододіл

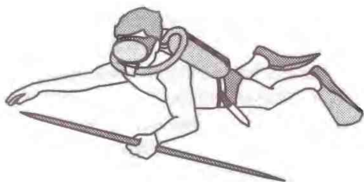
ВОДОДІЛЬНИЙ ХРЕБЕТ – гірський хребет в Українських Карпатах (Верховинський Вододільний хребет), переважно проходить кордоном між Львівською і Закарпатською областями України. Простягається між верхів'ями річок Уж і Ріка, висоти до 1405 м (гора Пікуй). Складається переважно з пісковиків, має звивисті гребені та асиметричну форму (південні схили круті та урвисті, північні – відносно пологі). Вершинами проходить головний Карпатський вододіл, звідки починаються річки Латориця, Стрий, Ріка та ін.

ВОДОЗБІРНИЙ БАСЕЙН – частина суходолу, з якого відбувається природний стік поверхневих і ґрунтових вод у річку (річкову систему), озеро або море. Виділяють поверхневі та підземні водозбори. Поверхневий являє собою ділянку земної поверхні, з якої потрапляє вода в дану річкову систему. Підземний водозбір утворюють товщі пухких відкладів, з яких вода надходить до річкової мережі. Зазвичай їхні площі не збігаються.

ВОДОЙМА (*рос.* Водоем) – картина російського художника Віктора Борисова-Мусатова (1870–1905), написана (1902) в маєтку Зубрилівка князів Прозоровських-Голіциних неподалік Саратова, експонується в Третьяковській галереї, Москва (Російська Федерація). Це наймонументальніший твір живописця, в якому

підтверджено реноме майстра символічних зображень «дворянських гнізд». На картині зображена улюблена дружина художника, що сидить біля водойми, поряд молода тендітна дівчина в легкій накидці — сестра художника.

водолаз — фахівець, навчений виконувати роботи під водою у водолазному спорядженні і допущений до спусків у встановленому порядку. Професія належить до особливо шкідливих і важких за умовами праці.

Водолаз

водолій (*лат.* Aquarius) — велике зодіакальне сузір'я, розташоване між Козерогом та Рибами, включене до каталогу зоряного неба Птолемея «Альмагест». Найяскравіші зорі: Садалмелек, Садалсууд, Скат, Альбалі, Садалахбія. У давніх шумерів було одним з найважливіших сузір'їв, уособлювало бога неба Ана, що дає землі живильну воду. Сонце перебуває у сузір'ї Водолія 16 лютого — 12 березня, найліпші умови видимості у серпні і вересні.

водомір (лічильник води) — прилад для вимірювання кількості обсягу, що проходить по водопроводу за одиницю часу (витрата води). Принцип роботи (механічних, тахометричних) полягає в підрахунку кількості обертань крильчатки всередині водоміра під тиском потоку води. Найчастіше вимірюють у кубічних метрах ($м^3$). Перший водомір винайшов (1851) німецький і британський інженер та промисловець Карл Вільгельм Сіменс (1823–1883).

водорості (*лат.* Algae) — гетерогенна екологічна група, що охоплює кілька різних груп відносно простих за структурою живих організмів, які отримують необхідну для життєдіяльності енергію завдяки фотосинтезу, мешкають переважно у водному середовищі. Вступаючи в симбіоз із грибами, ці організми в ході еволюції утворили лишайники. Серед водоростей нині описано понад 60 тис. видів, хоча очікуване різноманіття оцінюється в межах 0,5–10 млн видів. Наука про водорості називається альгологією.

водоспад — падіння води в річці з уступу, що перетинає річкове русло. Водоспадом зазвичай вважають місце, де вода падає з висоти понад 1 м, а падіння з меншої висоти називають порогами або уступами. Найвищим водоспадом у світі вважається Анхель заввишки 979 м, розташований у тропічних лісах Венесуели у Південній Америці.

водосховище — штучна водойма (озеро), створена для регулювання стоку, роботи гідроелектростанції тощо. Поділяються на 2 типи: озерні (течії в них переважно зумовлені вітрами) і річкові (мають витягнуту форму, стокові течії і за своїми характеристиками близькі до річкових вод). Основними параметрами водосховища є обсяг води, площа водного дзеркала та амплітуда коливання рівнів води в умовах його експлуатації.

водотоннажність судна — кількість води, що витісняється судном. Розрізняють об'ємну (об'єм підводної частини судна нижче ватерлінії) і вагову (за законом Архімеда дорівнює вазі судна) водотоннажність. Зміна вагової водотоннажності може відбуватися в результаті витрата пального, провізії, боєприпасів (на військових кораблях), завантаження і розвантаження судна тощо. При постійній ваговій водотоннажності об'ємна водотоннажність змінюється залежно від густини води.

водочна пляшка — російська одиниці об'єму рідини, що застосовувалася до введення метричної системи мір. 1 водочна пляшка (горілчана, пивна, торговельна пляшка, півштоф) = 0,8 винної пляшки = 0,5 штофа (кружки) = 0,05 відра = 2,599454 склянки = = 1,299726 пінти (рідкої) = 0,61495 л.

водь — нечисленний фінно-угорський народ (до 80 осіб) у Російській Федерації, мешкають у Санкт-Петербурзі, Ленінградській області та сході Естонії. Уперше згадуються в літописах (XI ст.), коли увійшли до Новгородських земель і поволі прийняли православ'я. Розмовляють водською мовою фінно-угорської групи уральсько-юкагірської сім'ї. Традиційні заняття: землеробство, рибальство, лісові промисли. Міграція до промислових центрів (1890-ті) і подальша асиміляція.

ВОДЯНЕ ЯБЛУКО (*лат.* Syzygium aqueum) – плодове вічнозелене дерево родини Миртові, що повільно росте (заввишки 3–10 м) і має короткий зігнутий стовбур. Листя шкірясте, зелено-жовтувате, 5–25 × 2,5–16 см, ароматне під час розтирання. Плоди їстівні грушоподібні, 1,6–2 см завдовжки і 2,5–3,4 см завширшки, вкриті білувато-рожевою або червоною тонкою шкіркою з соковитою хрусткою м'якоттю зі слабким солодкуватим ароматом і 1–6 маленькими насінинами. Походить із Південної Індії та Малайзії.

ВОДЯНКА (*лат.* Empetrum) – рід вічнозелених низькорослих сланких кущів родини Вересові. Латинська назва походить від *грец.* en – на і petros – камінь, і пов'язана з місцем поширення в Північній півкулі та Південній Америці (сфагнові болота, кам'яниста тундра). Висота зазвичай не перевищує 20 см, а довжина пагонів сягає 100 см. Стебло темно-бурого кольору, щільно вкрите листям, ягода чорна (з сизим нальотом) або червона, їстівна, діаметром до 5 мм, з жорсткою шкіркою і твердими насінням.

ВОДЯНОЙ МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ (при народженні – **ВАССЕРМАН**) (1924–1987) – артист театру і кіно, народний артист УРСР (1964) і СРСР (1976). Актор театрів музичної комедії в П'ятигорську (1943–1945), Львові (1946–1953) та Одесі (1953–1979), художній керівник і директор Одеського театру музичної комедії, що нині називається його ім'ям. Ролі у фільмах: «Белая акация» (1958), «Свадьба в Малиновке» (1967), «Будни уголовного розыска» (1973), «12 стульев» (1976), «Вольный ветер» (1983) та ін.

ВОДЯНСЬКЕ – селище міського типу (площа – 0,62 км^2, населення – 1,6 тис. осіб) підпорядковане Добропільській міськраді Донецької області України. Засноване на початку 1950-х для першопрохідців-будівельників шахти «Водяна-1», смт (1957), розташоване у верхів'ї річки Водяна (ліва притока Бика), що прорізає горбисту поверхню західної частини Донецької складчастої області, абсолютна висота – 170 м.

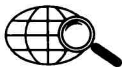
ВОЄВОДА – воєначальник, голова військового загону, керівник воєводства (військового округу), міста на Русі, що часто згадується у літописах. Так називали командира княжої дружини або керівника народного ополчення (до XV ст.). Цей титул також мали воєначальники у середньовічних Чехії, Боснії, Болгарії, Угорщині, Хорватії, Сербії, Молдавії, Волощини і Трансільванії. У Речі Посполитій і в сучасній Польщі воєвода – посада голови воєводства, який поєднує адміністративну і військову функції.

ВОЄВОДИН ВОДОСПАД – розташований у Перечинському районі Закарпатської області України, на однойменному гірському потоці, що стікає південно-західними схилами гори Полонина Руна (1497 м), тече глибокою ущелиною і за 4 км впадає в річку Шипіт. Утворився на висоті 810 м у місці виходів у річищі стійких до розмиву палеогенових пісковиків, з яких вода спадає двома потоками заввишки до 24 м. Розташований у межах орнітологічного заказника загальнодержавного значення «Соколині скелі» (1978).

ВОЄЙКОВ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (1842–1916) – російський кліматолог і географ, основоположник кліматології в Росії, член-кореспондент Петербурзької АН (1910). Освіту здобув у Геттінгенському університеті (1865). Працював у Московському і Петербурзькому університетах. Автор фундаментального твору «Клімати земної кулі, особливо Росії» (1884). Заснував перший метеорологічний журнал «Метеорологічний вісник» (1891–1935), створив мережу добровільних спостерігачів з агрокліматології.

ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ – назва внутрішньої політики Радянської держави, що проводилася (1917–1921) під час Громадянської війни. Ґрунтувалася на ліквідації товарно-грошових відносин і концентрації всіх ресурсів у руках держави, передбачала введення продовольчої диктатури, продрозверстки, прямого продуктообміну між містом і селом, державного розподілу продуктів за класовою ознакою (карткова система), натуралізації господарських відносин, загальної трудової повинності, зрівняльної оплати праці.

ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО І ЖИВОТВОРЯЩОГО ХРЕСТА ГОСПОДНЬОГО КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР – один з кращих архітектурних ансамблів столиці Закарпаття Ужгорода, споруджений (1732–1740) для єзуїтського кляштору на схилі замкового пагорба. Згодом зазнав (1780, 1878) іс-

тотного оновлення зовнішнього вигляду та інтер'єрів, висвячений (1780) як кафедральний греко-католицький собор і резиденція мукачівських єпископів. Давно перетворився на візитну картку міста.

ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО ХРЕСТА КОСТЕЛ – найдавніша пам'ятка і найвища споруда районного центру Берегове Закарпатської області, споруджений (1370) на лівому березі річки Верке. Протягом довгої історії зазнав кількох руйнувань і реконструкцій, сучасного вигляду набув під час відновлення (1839–1846) за проектом і під наглядом архітектора А. Тіхлера. Нині парафіяльним костелом опікуються представники чернечого ордену єзуїтів Мукачівської дієцезії Римо-католицької церкви в Україні.

ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО ХРЕСТА ЦЕРКВА – дерев'яна церква (пам'ятка архітектури національного значення) в м. Дрогобич Львівської області. Вперше згадується у документах 1496, сучасна збудована 1613, про що свідчить напис на бантині нави. Первісно була тризрубною одноверхою, а після спорудження на емпорі над бабинцем каплиці Св. Іоанна Хрестителя (1661) перетворилася на двоверху. На північний захід розташована триярусна стовпова дзвіниця оборонного типу.

ВОЗДВИЖЕНСЬКА ЦЕРКВА – найдавніший храм у м. Тернопіль, перші історичні відомості про який містяться у грамоті князя Костянтина Острозького (1570). Була розташована біля Львівської міської брами, на невисокому підвищенні над Тернопільським ставом, завдяки чому іноді називалася надставним храмом. Відбудована пам'ятка (1954) відрізняється від ін. культових оборонних споруд Поділля наявністю напівкруглої апсиди, що походить ще з давньоруських традицій.

ВОЗІАНОВ ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ (нар. 1938) – радянський український лікар-уролог, заслужений діяч науки УРСР (1986), лауреат Державної премії УРСР (1986) та України (2001) в галузі науки і техніки, Герой України (2000). Освіту здобув у Київському медичному інституті (1962). Директор Інституту урології АМН України, академік НАН (1991) і АМН (1993) України, президент Академії медичних наук України (1993–2011). Автор понад 400 праць у галузі діагностики і лікування урологічних захворювань.

ВОЗНЕСЕНСЬК – місто (площа – 22,6 км^2, населення – 37,3 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Вознесенського району Миколаївської області України. Засноване (1795) як центр Вознесенського намісництва Російської імперії і назване на честь церковного свята – Вознесіння Господнього, статус міста (1938), розташоване на лівому горбкуватому (розчленованому ярами та балками) березі Південного Бугу в гирлі річки Мертвовод.

ВОСКРЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА В ЛЕБЕДИНІ – дерев'яна семизрубна чотириверха церква (пам'ятка архітектури національного значення) на надзаплавній терасі правого берега річки Вільшанки в районному центрі Лебедин Сумської області. Збудована (1789) коштом парафіян на замовлення священика Григорія Шкурського артіллю місцевих майстрів на місці однойменної згорілої. Складена з соснового брусу та є характерним зразком останнього етапу розвитку Слобожанської школи народної дерев'яної архітектури.

ВОЗНЕСЕНСЬКА ЦЕРКВА В ЧОРТКОВІ – витвір народної архітектури та унікальний зразок українського дерев'яного будівництва (пам'ятка архітектури національного значення) в районному центрі Чортків Тернопільської області. Створена (1630) народними умільцями без єдиного цвяха, зазнавала руйнувань під час татарсько-турецьких нападів (1640, 1672), повністю відбудована 1717, коли й набула унікального архаїчно-монументально силуету, вкрита ґонтом, ніби лускою.

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ (1933–2010) – радянський російський поет, художник, лауреат Державної премії СРСР (1978). Освіту здобув у Московському архітектурному інституті (1957). Один із найвідоміших радянських поетів-шістдесятників, що вирізнявся екстравагантністю порівнянь і метафор, складністю ритмічної системи. Автор збірок: «Треугольная груша» (1962), «Антимиры» (1964), «Витражных дел мастер» (1976), поем «Мастера» (1959), «Оза» (1964), «Авось» (1972), мемуарів і публіцистики.

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ РАЙОН – район у західній частині Миколаївської області, утворений 1923, площа – 1,4 тис. км^2, населення – 31,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 5,5 тис. осіб). Межує з Арбузин-

ським, Братським, Єланецьким, Новоодеським, Веселинівським і Доманівським районами, адміністративний центр – Вознесенськ. Розташований на хвилястій лесовій поверхні (абсолютні висоти 100–200 м) Придніпровської (лівобережжя Південного Бугу) і Подільської (правобережжя) височин, розчленованій річковими долинами, балками та ярами.

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ СОБОР В ОЛЕКСАНДРІВСЬКУ – храм у м. Олександрівськ Луганської області був закладений (1785) і збудований (1791) на березі річки Лугань. Сучасного вигляду набув 1840. Мурований п'ятиверхий Свято-Вознесенський собор, квадратний у плані, хрестово-купольний, чотиристовпний, з квадратною апсидою, у стилі класицизм з псевдоруськими і готичними елементами, оточений муром.

ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ Є. КІБРИКА – відкритий (1985) у районному центрі Вознесенськ Миколаївської області як відділ Миколаївського обласного художнього музею ім. В. Верещагіна. Має ім'я народного художника СРСР (1967) Євгена Кібрика (1906–1978), вдова якого подарувала місту понад 2 тис. експонатів. Вони прислужилися основою музейної колекції, розміщеної у двоповерховому особняку, збудованому за спеціальним проектом задля збереження живописних творів.

ВОЗНЕСІННЯ ГОСПОДНЄ (*лат.* ascensio) – вознесіння Ісуса Христа на небо, яке відбулося через 40 днів після його розп'яття та Воскресіння. Велике свято в християнстві, що відзначається на 40-й день після Великодня (свято завжди припадає на четвер) на честь Вознесіння Ісуса Христа на небо та обітниці Його другого пришестя.

ВОЗНЕСІННЯ ІСУСА ХРИСТА КОСТЕЛ – найдавніший уцілілий храм районного центру Виноградів Закарпатської області, заснований (XV ст.) біля підніжжя згаслого вулкана. Зведений з оброблених блоків природного каменю і цегли, однонавна зальна споруда витягнута з заходу на схід із потужною чотириярусною вежею-дзвіницею на парадному фасаді. Нині парафіяльним костелом опікується орден францисканців Мукачівської дієцезії Римо-католицької церкви в Україні.

ВОЗНЕСІННЯ ОСТРІВ (*англ.* Ascension Island) – вулканічний острів (площа – 88 км^2) в серединній частині Атлантичного океану, розташований за 1600 км на захід від Африки. Входить до складу британської заморської території Острів Святої Єлени, від якого відстоїть за 1287 км на північний захід. Першовідкривачем вважається португалець Жуан да Нова (1501), названий на честь свята Вознесіння (1503), перше постійне поселення (1815). Рельєф гористий (до 818 м), клімат тропічний, морський.

ВОЗНИЙ – судовий урядовець у Речі Посполитій до її третього поділу (1795), що вручав повістки до суду, підтримував контакти зі сторонами, оглядав місце злочину, жертв або потерпілих, виконував рішення суду у цивільних справах та наглядав за порядком під час судового процесу. У козацькому війську призначувана гетьманом посада зі своєю печаткою, володар якої займався постачанням харчів і фуражу, а за відсутності гетьмана виконував його обов'язки.

ВОЗНИЦЬКИЙ БОРИС ГРИГОРОВИЧ (нар. 1926) – радянський український мистецтвознавець та музеєзнавець, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1990), Герой України (2005). Освіту здобув у Львівському училищі прикладного мистецтва (1955) та Ленінградському інституті живопису, скульптури і архітектури (1962). Директор Львівської галереї мистецтв, засновник львівських музеїв: першодрукаря Івана Федорова, садиби Шашкевича, «Русалки Дністрової», найдавніших пам'яток Львова, Пінзеля та ін.

ВОЗНЯК МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ (1881–1954) – український літературознавець і фольклорист, академік АН УРСР (1929). Освіту здобув у Львівському університеті (1908), учителював у Львові, опублікував книжку «Просвітні змагання українців у XIX ст. (до 1850 р.)» (1912). Працював у журналах «Вікна», «Культура», «Нові шляхи» та ін., професор Львівського університету з 1939, завідувач відділу Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (1951). Автор праць з історії давнього українського письменства та ін.

ВОЗНЯК ТАРАС СТЕПАНОВИЧ (нар. 1957) – український культуролог, політолог, перекладач. Освіту здобув у Львівському політехнічному інституті (1979). Офіцер Радянської армії (1980–1984), програміст Львівського заво-

ду фрезерних верстатів (1984—1987). Засновник і головний редактор Незалежного культурологічного журналу «Ї» (1989), голова правління львівської громадської організації «Міжнародний центр культурних ініціатив» з 1989, співпрацює з міжнародним фондом «Відродження».

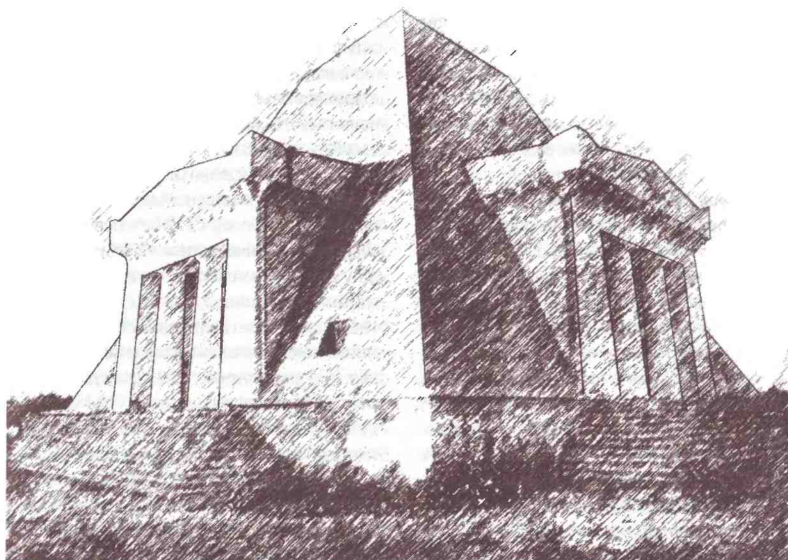
воїнів храм — храм-пам'ятник Нерукотворного Образа Спасителя, побудований (XIX ст.) на честь воїнів, полеглих під час облоги і взяття Казані (1552). Один з найстаріших військових меморіалів Росії, являє собою підняту на високий постамент двадцятиметрову чотирикутну усічену піраміду з однаковою довжиною, шириною і висотою. Входи в будівлю з чотирьох сторін прикрашені грецькими портиками з ліпними зображеннями Георгіївського хреста на фронтонах і двома доричними колонами.

войковський — селище міського типу (площа — 1,9 км², населення — 1,2 тис. осіб) Амвросіївського району Донецької області України. Засноване у 1890-ті, називалося Капани (до 1940), смт (1938), розташоване на хвилястій поверхні, густо розчленованій ярами та балками, у верхів'ях річки Сухий Єланчик (впадає в Азовське море), на північно-східному краю Приазовської височини, абсолютні висоти — 120—150 м.

войнилів — селище міського типу (площа — 19,7 км², населення — 2,7 тис. осіб) Калуського району Івано-Франківської області України. Вперше згадується у писемних джерелах 1443, районний центр (1940—1962), смт (1960), розташоване на правому березі річки Сівка (правої притоки Дністра), біля західних схилів Войнилівської височини у центральній частині Передкарпатської височини, абсолютні висоти — 260—340 м.

войнич (voynich) етель ліліан (1864—1960) — англійська письменниця. Навчалася в Берлінських університеті й консерваторії, жила в Росії, де була пов'язана з польським і російським революційним рухом (1887—1889), в США з 1920. Створила героїчний образ італійського революціонера в романах «Овід» (1897) та «Овід у вигнанні» (1910), а роман «Зніми взуття твоє» (1945) розповідає про предків головного героя попередніх творів. Автор музичної ораторії «Вавилон» (1948), перекладів з російської літератури.

войнівський — ландшафтний заказник загальнодержавного значення (1994) біля с. Но-

Воїнів храм

воолександрівка Новоукраїнського району Кіровоградської області. На площі 0,5 км^2 охороняються заплава і схили долини річки Плетений Ташлик з виходами гранітів, на яких ростуть цибулі жовтіюча та Пачоського, жабриця Палласа, аспленій північний, пухирник ламкий. Менші площі займають угруповання костриці валіської і ковили волосистої з гвоздикою бузькою, соном чорніючим, півниками понтійськими та ін. видами.

ВОЙНОВ ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1931–2003) – радянський український футболіст (півзахисник) і тренер, заслужений майстер спорту СРСР (1959), заслужений тренер УРСР (1968). Виступав за «Зеніт» Ленінград (1951–1955), «Динамо» Київ (1956–1964). Чемпіон Європи (1960), СРСР (1961). Тренував «Чорноморець» Одеса (1965–1967), «Суднобудівник» Миколаїв (1967–1969, 1978–1979), «Шахтар» Донецьк (1969–1970), «Будівельник» Полтава (1970–1972), «Металіст» Харків (1972–1973), СКА Київ (1976–1977).

ВОЙНОВИЧ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ (нар. 1932) – радянський російський поет, письменник і драматург, лауреат Державної премії Росії (2000). Перебував в еміграції в Німеччині (1980–1992), працював на радіо «Свобода». Автор сатиричного роману «Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина» (1969–1975), його продовження «Претендент на престол» (1979), повісті-антиутопії «Москва 2042» (1987), автобіографії «Замысел» (1995), роману «Монументальная пропаганда» (2000) тощо.

ВОЙТ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1979) – український бандурист, співак і композитор, заслужений артист України (2008). Освіту здобув у Національній музичній академії України ім. П. Чайковського (2002). Артист і соліст Національної капели бандуристів України ім. Г. Майбороди з 2001, артист оркестру Національного народного хору України ім. Г. Верьовки з 2008. Учасник багатьох фестивалів, лауреат міжнародних конкурсів.

ВОЙТЕЦЬКИЙ АРТУР ЙОСИПОВИЧ (1928–1993) – радянський український кінорежисер і сценарист. Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого (1954), де згодом викладав (1966–1971). Працював режисером Київської кіностудії художніх фільмів (1953–1993). Режисер і автор сценарію фільмів: «Оповіді про кохання» (1980), «Історія одного кохання» (1981), «Ненаглядний мій» (1983), «Нині прославився син людський» (1990), «Господи, прости нас грішних» (1993) та ін.

ВОЙТОВИЧ ОЛЕКСАНДР ІГОРОВИЧ (нар. 1971) – український художник. Освіту здобув у Львівських коледжі декоративного і ужиткового мистецтва ім. І. Труша та академії мистецтв (1993). Основною темою творчості є портрет і оголена переважно жіноча натура з притаманним автору трактуванням жіночого образу. Автор багатьох мистецьких проектів, виставок і пленерів у Києві, Західній Україні та Європі (Польщі, Румунії, Угорщині та Іспанії): «Inspiratio» (1999), «Жіночі примхи» (2003), «Нюанс» (2009) тощо.

ВОЙТОВИЧ ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ (1862–1936) – український скульптор. Освіту здобув у Віденській академії мистецтв (1890), стажувався у Римі та Флоренції. Повернувшись до Львова (1895), набував досвіду під керівництвом Л. Марконі, прикрасивши своїми скульптурами найвідоміші громадські, сакральні та житлові споруди міста: «Слава», «Геній музики» та «Геній драми і комедії» на фасаді опери; «Розп'яття» на головному фасаді костелу Св. Ельжбети, скульптури у Латинському соборі та ін.

ВОЙТОВИЧ СТАНІСЛАВ АНДРІЙОВИЧ (нар. 1965) – український підприємець-аграрій, заслужений працівник сільського господарства України (2006), Герой України (2009). Освіту здобув в Українському університеті харчових технологій (1997). Акціонер ВАТ «Тульчинський маслосирзавод», «Вапнярський молокозавод» (2001), «Решетилівський маслозавод» (2003), голова спостережної ради ТОВ Агрокомплекс «Зелена долина» (Вінницька область).

ВОЙЦЕХОВИЧ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1913–1987) – радянський український письменник, Герой Радянського Союзу (1944). Освіту здобув у Богодухівському сільськогосподарському технікумі, працював меліоратором в Україні і Середній Азії. Один з керівників партизанської боротьби в часи Великої Вітчизняної війни. Автор книжок: «Партизаны идут на запад: Воспоминания» (1982), «Сто дней подвига: Партизанские тетради» (1982),

«Наследники Павки Корчагина: Фрагменты повести» (1990).

ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ (WOJCIECHOWSKI) СТАНІСЛАВ (1869–1953) – польський державний і політичний діяч. Вивчав математику і фізику у Варшавському університеті (1888–1891). Брав участь у заснуванні Польської соціалістичної партії (1892). Міністр внутрішніх справ (1919–1920) і президент (1922–1926) Польщі після вбивства у Варшаві Габрієля Нарутовича. Автор робіт, присвячених кооперативному руху: «Кооперативний рух в Англії» (1907) і «Кооперація в її історичному розвитку» (1923).

ВОКАЛ (*лат.* vox – голос і vocalis – звучний) – мистецтво співу, майстерність володіння співочим голосом. Походження співу пов'язане з прагненням людини висловити свій настрій у звуках голосу, поступово розвиваючись, перетворилося на особливе мистецтво. Для мистецького співу необхідні правильна, натуральна постановка голосу і технічний вокальний розвиток.

ВОКС (VAUX) КАЛВЕРТ (1824–1895) – англійський архітектор і ландшафтний дизайнер. Вивчав архітектуру під керівництвом Льюїса Коттінгема (1850). Переїхав до США (1851), де брав участь у створенні Американського інституту архітектури (1857) і виконав більшість своїх робіт: проект Централ-парку в Нью-Йорку з 1858 та ін. парків міста – Проспект-парк і Форт-Грін-парк (Бруклін), Морнінгсайд-парк (Манхеттен), Делавер-парк, найбільший міський парк Канади у Сент-Джоні (провінція Нью-Брансуїк).

ВОЛАНСЬКИЙ (WOLAŃSKI) ТАДЕУШ (1785–1865) – польський археолог і колекціонер, автор теорії про слов'янське походження етрусків і багатьох ін. давніх цивілізацій. Здійснив археологічні розкопки в Європі і Північний Африці, на основі знахідок біля Балтійського моря припустив, що між слов'янськими землями та Давнім Єгиптом існували (VII–IV ст. до н. е.) торговельні відносини. За допомогою слов'янських мов розшифрував більшість написів етруською мовою, зокрема на пам'ятнику біля Креччіо.

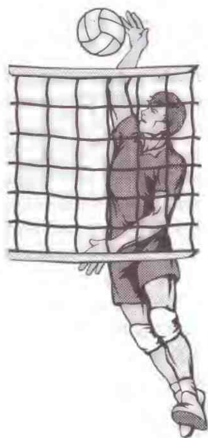
ВОЛГА – найбільша річка Європи, розташована в європейській частині Росії. Довжина – 3530 км (до будівлі водосховищ – 3690 км), площа басейну – 1360 тис. км^2, система якого включає 151 тис. водотоків (річок, струмків і тимчасових потоків) загальною довжиною 574 тис. км. Бере початок на Валдайській височині (на висоті 229 м), приймає бл. 200 приток (ліві притоки численніші і багатоводніші за праві), впадає в Каспійське море і є найбільшою в світі річкою внутрішнього стоку (що не впадає в світовий океан).

ВОЛГО-БАЛТІЙСЬКИЙ ВОДНИЙ ШЛЯХ – система каналів і озер на північному заході Росії, що з'єднує Волгу з Балтійським морем (завдовжки 1100 км). Прямує через Рибінське водосховище, річку Шексна, Білоозерський канал, річку Ковжа, Маріїнський канал, річку Витегра, Онезький канал, Онезьке озеро, річку Свір, Ладозьке озеро і річку Нева. Маріїнська водна система споруджена 1810, сучасну назву дістала після реконструкції (1964). Глибина фарватеру понад 4 м, що забезпечує прохід суден до 5000 т.

ВОЛГОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ – регіон Російської Федерації (площа – 112,9 тис. км^2, населення – 2,61 млн осіб) , входить до складу Південного федерального округу, утворений 1944, адміністративний центр – Волгоград. Розташована на кордоні з Казахстаном, межує з Республікою Калмикія, Саратовською, Ростовською, Астраханською, Воронезькою областями Росії. Лежить на південному сході Східноєвропейської рівнини в зоні сухих степів і напівпустель. Клімат посушливий, близький до різко континентального.

ВОЛГО-ДОНСЬКИЙ КАНАЛ – судноплавний канал імені В. І. Леніна, що з'єднує річки Волгу і Дон в місці максимального зближення їхніх річищ (у районі Волгограда). Під час будівництва (1947–1952) вийнято 150 млн м^3 землі та укладено 3 млн м^3 бетону. Загальна довжина каналу – 101 км (з них 45 км припадає на водосховища), глибина не менш ніж 3,5 м, складається з 13 шлюзів, поділених на Волзькі (висота 88 м, з 9 шлюзів) і Донські (висота 44 м, з 4 шлюзів) шлюзові сходи, шлюзові камери – 145 × 18 м.

ВОЛЕЙБОЛ (*англ.* volley – вдаряти з льоту і ball – м'яч) – вид спорту, командна спортивна гра, в процесі якої дві команди змагаються на спеціальному майданчику, розділеному сіткою, прагнучи направити м'яча у бік суперника так, щоб він торкнувся майданчика. Входить до

Волейбол

Волинка

програми Олімпійських ігор (1964). Неконтактний, комбінаційний вид спорту, де кожен гравець має спеціалізацію на майданчику.

ВОЛЗЬКА ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – найбільша гідроелектростанція в Європі, побудована (1950–1961) на річці Волга у Волгоградській області Росії (колишня назва – Сталінградська/Волгоградська ГЕС ім. XXII з'їзду КПРС), входить до Волзько-Камського каскаду. Середньонапірна гідроелектростанція руслового типу з бетонною водозливною греблею завдовжки 725 м (заввишки до 44 м) і намивною земляною греблею – 3249 м (до 47 м). Потужність – 2592,5 МВт.

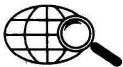
ВОЛЗЬКІ ТАТАРИ – тюркський народ (до 4 млн осіб), мешкають у центральних областях Росії (переважно в басейні річки Волга), зокрема становлять понад половину жителів Республіки Татарстан, поділяються на казанських та астраханських татар і кряшенів. Розмовляють татарською мовою, що належить до кипчацької підгрупи тюркської групи алтайської сім'ї мов. Віруючі – переважно мусульмани-суніти і лише кряшени сповідують православ'я. Вважається, що прародичі татар прийшли в Поволжя у III–IV ст.

ВОЛИНКА – традиційний музичний духовий інструмент багатьох народів Євразії. Являє собою повітряний резервуар, що зазвичай виготовляється з телячої або козячої суцільної шкіри, зашитої на кшталт бурдюка, зверху має трубку для наповнення міха повітрям та одну, дві або три гральні язичкові трубки для створення багатоголосся, прикріплені знизу.

ВОЛИНО-ПОДІЛЬСЬКИЙ АРТЕЗІАНСЬКИЙ БАСЕЙН – розташований переважно у Волинській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій і Львівській областях на північному заході України та структурно охоплює південно-західний край Східноєвропейської платформи. Прогнозні ресурси підземних вод басейну становлять 13 млн м^3/добу, а добовий водозабір – 1 млн м^3. Продуктивні горизонти залягають на глибинах 250–1600 м, бл. 70 % запасів припадає на води верхньокрейдового водоносного горизонту.

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ – область України, утворена (4 грудня 1939) після приєднання західноукраїнських земель до СРСР. Розташована на північному заході країни в межах Поліської низовини та Волинської височини, обласний центр – Луцьк, площа – 20,1 тис. км^2, населення – 1036,7 тис. осіб. Межує з Рівненською та Львівською областями, Республіками Польща і Білорусь. Клімат помірно континентальний, зима м'яка і тепле літо.

ВОЛИНСЬКА ВИСОЧИНА – розташована на північному заході України, у Волинській і Рівненській областях. Її слабохвиляста поверхня заввишки 220–250 м (найбільша на Мізоцькому кряжі – 342 м) простягається смугою завдовжки 200 км (завширшки 40–50 км) між долинами річок Західний Буг і Корчик (притока Случі). Відокремлена невисоким уступом від рівнини Малого Полісся (на півдні) і чітко межує з Поліською низовиною (на півночі).

Врізані на 30–50 м річкові долини ділять височину на кілька районів.

ВОЛИНСЬКЕ ПАСМО – смуга невисоких горбів та валів, що у вигляді вигнутої на південь дуги простягаються центральною частиною Волинської і Рівненської областей на північному заході України. Найкраще помітна у сучасному рельєфі його західна частина, складена моренними та водно-льодовиковими відкладами (глинами, пісками, валунами, галечниками тощо) окраїнної зони дніпровського зледеніння. Вони утворюють горби і вали, що на 30–40 м піднімаються над вирівняною поверхнею Полісся.

ВОЛИНСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК – єдиний професійний дитячий театр Волині, заснований (1976) і розташований у новій будівлі (1975) у середмісті Луцька. Трупу театру сформували випускники Харківського інституту мистецтв, а відкрився новий театр прем'єрою вистави «Військова таємниця» (16 липня 1976). Театр приймав Перший Всеукраїнський фестиваль театрів ляльок (1983), у якому брали участь 12 театрів-учасників і 15 делегацій театрів.

ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – відкритий (1929) у м. Луцьк Волинської області, нині розташований з 1985 у триповерховому будинку (32 зали, загальна площа – 2056 м^2), фонди сягають бл. 140 тис. одиниць. Має філіал – літературно-меморіальний музей Лесі Українки (с. Колодяжне Ковельського району) та 3 відділи: Художній музей (луцький замок Любарта), Музей Волинської ікони у Луцьку та Меморіальний музей В'ячеслава Липинського (с. Затурці Локачинського району).

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ – перший університет на Волині створено (1993) на базі Луцького державного педагогічного інституту (1946). У його структурі функціонує 3 інститути (мистецтв, соціальних наук, фізичної культури та здоров'я) та 11 факультетів (біологічний, географічний, економічний, історичний, математичний, міжнародних відносин, педагогічний, філологічний, фізичний, хімічний та юридичний), 73 кафедри, навчається понад 13 тис. студентів і слухачів.

ВОЛИНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА – головна театральна сцена Волині, розташована в центрі Луцька в спеціальній будівлі (1976). Заснований (1939) на основі трупи Волинського українського театру, що діяв (1928–1939) під керівництвом Миколи Певного. Першою постановкою стала (29 лютого 1940) прем'єрна вистава «Платон Кречет» (О. Корнійчук). Після війни (1945) об'єднаний з трупою Миргородського пересувного театру ім. Т. Шевченка.

ВОЛИНЬ БОТАНІЧНИЙ САД – у складі Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Заснований (1977) на території (0,1 км^2) парку відпочинку ім. К. Ворошилова у центрі Луцька, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (1982) і ботанічний сад (1983). Основними напрямками наукових досліджень є інтродукція дерев і кущів (понад 320 видів) та трав'янистих рослин (200 видів), збереження флори західного регіону України, фенологія нових видів.

ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ МУЗЕЙ – відділ Волинського краєзнавчого музею, відкритий (1993) у Луцьку. Єдиний в Україні музей, що презентує самобутню регіональну школу іконопису, зібрання якої нараховують понад 1,5 тис. пам'яток сакрального мистецтва: понад 600 ікон (XVI–XIX ст.), предметів металопластики (оздоблення ікон, церковне начиння, іконки), різьбярства (царські врата, кіоти ікон) та скульптур. Створенню колекції прислужився краєзнавець і мистецтвознавець Павло Жолтовський (1904–1986).

ВОЛИНЬ – давньоруська історична область та історично-географічний край сучасної України, розташований у басейні південних приток Прип'яті та верхів'ях Західного Бугу, між Поділлям (на півдні), Поліссям (на півночі), Західним Бугом (на заході) і верхів'ями Тетерева та Ужа (на сході). Охоплює сучасні Волинську та Рівненську області, захід Житомирської та північ Тернопільської і Хмельницької областей, прикордонні райони Польщі і Білорусі, площа – бл. 70 тис. км^2. Вперше згадується в літописі 1077.

ВОЛИНЬ ЛУЦЬК – український професіональний футбольний клуб з Луцька, заснований 1960, виступає у Прем'єр-лізі України. Найвищі досягнення – шосте місце в чемпіонаті країни (2003), участь у півфіналах Кубка України (2003, 2010). Колишні назви: «Волинь» (1960–1967), «Торпедо» (1968–1988), «Во-

линь» (1989–2001), СК «Волинь-1» (2001–2002), «Волинь» з 22 липня 2002. Виступає на стадіоні «Авангард» (12 080 глядачів), форма червона, гостьова – біла.

Емблема футбольного клубу «Волинь Луцьк»

волиняни – східнослов'янський союз племен, що мешкали на Волині (райони сучасної України, Білорусі і Польщі). Згадки про них є у давньоруських літописах («Повість минулих літ») та іноземних хроніках («Баварський анонім»), а у більш ранніх джерелах згадуються під назвою дуліби. Займалися землеробством, розвивали промисли і ремесла (обробка заліза, гончарство тощо). На їхніх землях (наприкінці X ст.) виникло Володимир-Волинське князівство, що згодом стало частиною Галицько-Волинської держави.

волицький – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1978) неподалік с. Хлевчани Сокальського району Львівської області. На площі 1,5 км^2 у межах Волицького лісництва державного підприємства «Рава-Руське лісове господарство» охороняється осоково-сфагнове мезотрофне болото в долині річки Болотниця (басейн Західного Бугу), де переважають угруповання з домінуванням різноманітних осок та фрагментами, суцільно вкритими сфагновими мохами і шейхцерією болотною.

воліков володимир миколайович (нар. 1953) – радянський український працівник вугільної промисловості, заслужений шахтар України (2003), Герой України (2010) «за героїчну і багаторічну самовіддану шахтарську працю, досягнення високих виробничих показників у видобутку вугілля». Прохідник і бригадир прохідників відокремленого підрозділу «Шахта Комсомольська» державного підприємства «Антрацит» (Луганська область, Україна), голова Антрацитівського територіального комітету профспілок.

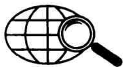
волкано жолоб – значне зниження дна Тихого океану, розташоване на південь від Ідзу-Огасавара (Бонін) жолоба (від якого відділене високим вузьким гребенем) і на північ від найглибшого в світі Маріанського жолоба. Найбільша визначена глибина – 9157 м. Біля північно-західного краю розташована група з трьох японських вулканічних островів Кадзан (Волкано), загальна площа – 30 км^2, що відділяють Філіппінське море від Тихого океану.

волков василь олексійович (1840–1907) – російський і український художник. Освіту здобув в Академії мистецтв у Петербурзі. Викладав у Полтаві в Кадетському корпусі та Інституті шляхетних дівчат. Працював у портретному, побутовому та історичному жанрах: портрети царя Олександра II, художників М. Ярошенка і Л. Позена, картини «Українець», «Няня», «Гоголь слухає лірника», «Гоголь у Василівці», «Околиці Полтави», «Петро I відвідує в тюрмі наказного гетьмана Павла Полуботка 1724 року» та ін.

волков володимир васильович (нар. 1929) – радянський український актор. Освіту здобув у Свердловській школі кіноактора (1948) і ВДІКу (1952) у Москві. Актор Київської кіностудії ім. О. Довженка з 1956, понад 80 ролей в кіно, серед яких головні у фільмах: «Радость моя» (1961), «Бурьян» (1965), «Улица 13 тополей» (1969), «Депутатский час» (1980), «Водоворот» (1983), «И никто на свете…» (1986) тощо.

волков геннадій никандрович (1927–2010) – радянський російський педагог, академік АПН СРСР (1990). Освіту здобув у Чуваському педагогічному інституті (1947). Завідувач лабораторії педагогіки в Інституті національних шкіл в Москві (1972–1991). Уважається засновником етнопедагогіки, що досліджує національні традиції виховання та спілкування. Підготував понад 100 докторів і кандидатів педагогічних наук, що є представниками понад 30 національностей Росії. Автор понад 1000 публікацій.

волков дмитро васильович (1925–1996) – радянський український фізик-теоретик, заслуже-

ний діяч науки і техніки УРСР (1982), академік АН УРСР (1988). Освіту здобув у Харківському університеті (1952). Працював у Харківському фізико-технічному інституті з 1956, керівником лабораторії з 1967. Наукові праці з теорії елементарних частинок, створив теорії суперсиметрії та супергравітації (1972–1973), розробив теорію голдстоунівських частинок і калібрувальних ферміонів (1974) та ін.

ВОЛКОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (СТАРШИЙ) (при народженні – **АГУРОВ**) (1890–1985) – радянський актор театру і кіно, народний артист УРСР (1956). Освіту здобув у Бакинській театральній студії (1921). Працював у театрах Баку, Казані, Пермі, Іванова. Артист Одеського російського драматичного театру ім. А. Іванова з 1933. Бл. 60 ролей у кіно, найвідоміші у фільмах: «Старик Хоттабыч» (1956), «Как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем» (1959), «Начальник Чукотки» (1966) та ін.

ВОЛКОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (МОЛОДШИЙ) (1934–1989) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1989). Освіту здобув в Одеському художньому училищі (1956) і Театральному училищі ім. Б. Щукіна (1962). Артист московських театрів на Малій Бронній (1962–1987) та ім. В. Маяковського (1987–1989). Бл. 60 ролей в кіно, найвідоміші у фільмах: «Собака Баскервилей» (1971), «Семнадцать мгновений весны» (1973), «Шаг навстречу» (1975), «Женщина, которая поет» (1978) та ін.

ВОЛКОВ ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1964) – радянський український баскетболіст, заслужений майстер спорту СРСР (1988). Виступав за команди «Будівельник» Київ (1981–1986; 1988–1989), ЦСКА Москва (1986–1988), «Атланта Хоукс» Атланта, США (1989–1992), «Калабрія» Італія (1992–1993), «Олімпіакос» Греція (1994–1995), БК «Київ» (2000–2002). Чемпіон СРСР (1988, 1989), Європи (1985), олімпійський чемпіон (1988). Міністр спорту України (1999–2000), голова Федерації баскетболу України з 2007.

ВОЛКОВ ОЛЕКСАНДР МЕЛЕНТІЙОВИЧ (1891–1977) – російський радянський письменник, драматург, перекладач. Освіту здобув у Томському учительському (1910) і Ярославському педагогічному (1920-ті) інститутах. Розпочав писати (1903), перша публікація (1917). Автор дитячих книжок «Волшебник Изумрудного города» (1939), «Урфин Джюс и его деревянные солдаты» (1963), «Семь подземных королей» (1964) та багатьох ін. Загальний наклад творів, виданих багатьма мовами, перевищив 25 млн примірників.

ВОЛКОВ СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1935) – радянський український хімік, академік НАН України (1992), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1995), заслужений діяч науки і техніки України (1998). Освіту здобув у Московському хіміко-технологічному інституті (1959), після закінчення якого працює в Інституті загальної та неорганічної хімії АН УРСР, де пройшов шлях від інженера до директора. Створив наукову школу з високотемпературної координаційної хімії, автор понад 1000 праць.

ВОЛКОВИЧ МИКОЛА МАРКІЯНОВИЧ (1858–1928) – український учений-хірург, академік ВУАН (1928). Освіту здобув на медичному факультеті Київського університету (1882). Приват-доцент Київського університету, працював в Олександрійській лікарні, професор госпітальної хірургічної клініки. Засновник і незмінний голова Київського хірургічного товариства (1908–1928). Автор бл. 100 наукових праць з хірургії, травматології, ортопедії, отоларингології, нейрохірургії та урології.

ВОЛЛІС (WALLACE) ВІЛЬЯМ (бл. 1270–1305) – шотландський лицар і воєначальник, ватажок шотландців у війні за незалежність від Англії. Молодший син дрібномаєтного шотландського лицаря, обраний баронами регентом Шотландії (1297–1298), вшановується як патріот і народний герой. Зраджений шотландським лицарем, заарештований англійцями і четвертований у Лондоні (23 серпня 1305), частини його розрубаного тіла було виставлено в найбільших містах Шотландії.

ВОЛНОВАСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – відкритий (1977) як відділ Донецького краєзнавчого музею, статус державного музею (1992). Музейна колекція налічує бл. 5 тис. предметів, що характеризують матеріальну і духовну спадщину народів краю. Експозиція розміщена в 3 залах: природа та флора і фауна краю, історико-археологічні експонати від кам'яної доби до кінця XIX ст., етнографічна

експозиція та виставковий зал, що розповідає про сучасне життя, промисловий та аграрний розвиток регіону.

ВОЛНОВАСЬКИЙ РАЙОН – район у південній частині Донецької області, утворений 1930, площа – 2,0 тис. км^2, населення – 86,0 тис. осіб (у т. ч. міське – 52,2 тис. осіб). Межує з Мар'їнським, Старобешівським, Тельманівським, Володарським, Розівським районами та Донецькою міськрадою, адміністративний центр – Волноваха. Розташований переважно на Приазовській височині (до 277 м) з частими виходами кристалічних порід, порізаній річковими долинами (Кальчика, Мокрої і Сухої Волновахи) та балками.

ВОЛНОВАХА – місто (площа – 21,1 км^2, населення – 23,5 тис. осіб) районного значення, центр Волноваського району Донецької області України. Заснована (1881) як залізнична станція під час будівництва Катерининської залізниці, статус міста (1938), розташована на підвищеній рівнинній поверхні (порізаній балками та ярами) північно-східних відрогів Приазовської височини (абсолютні висоти – до 260 м).

ВОЛОВЕЦЬ – селище міського типу (площа – 6,7 км^2, населення – 5,1 тис. осіб) центр Воловецького району Закарпатської області України. Вперше згадується 1433, смт (1957), розташоване в міжгірній улоговині (зі схилами, порізаними численними струмками та потічками), неподалік від Вододільного хребта Українських Карпат, на берегах річки Віча (притока Латориці, басейн Дунаю), абсолютні висоти – 510–600 м.

ВОЛОВЕЦЬКА ВЕРХОВИНА – низькогірна область в Українських Карпатах, також відома під назвою Воловецько-Міжгірська верховина, у межах Воловецького та Міжгірського районів Закарпатської області України. Простягається вузькою смугою між Вододільним (на півночі) і Полонинським (на півдні) хребтами від верхів'їв річок Уж і Ріка. Система невисоких гірських масивів (600–700 м) з пологими схилами, складених переважно пісковиками і глинистими сланцями, та широких улоговин і річкових долин.

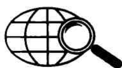
ВОЛОВЕЦЬКИЙ (БЕСКИДСЬКИЙ) ПЕРЕВАЛ – перевал в Українських Карпатах через Вододільний хребет, розташований на кордоні Львівської (Сколівський район) і Закарпатської (Воловецький район) областей України, на межиріччі Опору та Вічі, на висоті 1014 м. Складається з пісковиків і глинистих сланців, зі стрімким південним схилом і відносно пологим – північним. Під укритим луками і слабо залісненим перевалом прокладений залізничний тунель.

ВОЛОВЕЦЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Закарпатської області, утворений 1946, площа – 0,5 тис. км^2, населення – 24,3 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,2 тис. осіб). Межує з Великоберезнянським, Перечинським, Свалявським, Міжгірським, Сколівським і Турківським районами, адміністративний центр – смт Воловець. Розташований в Українських Карпатах (Вододільний і Полонинський хребти), де переважає ерозійно-тектонічний низько-середньогірний хвилястий рельєф. Найбільша річка – Латориця.

ВОЛОВИК ГРИГОРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (1902–1967) – радянський український актор і режисер, заслужений артист УРСР (1948). Освіту здобув у Вищому музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка у Києві (1923). Артистичну кар'єру розпочав у харківському театрі «Березіль» (1922–1924). Працював актором, режисером, художнім керівником і головним режисером у драматичних театрах Одеси, Чернігова, Донецька, Кам'янця-Подільського, Києва, Кіровограда, Артемівська, фронтових агітбригад тощо.

ВОЛОГІСТЬ – показник вмісту води у фізичних тілах або середовищах, для вимірювання якого використовуються різні, часто позасистемні одиниці і прилади. Залежить від природи речовини, а в твердих тілах, крім того, від ступеня подрібнення або пористості. Вологість повітря, наприклад, що характеризує вміст водяної пари в атмосфері Землі, одна з найбільш істотних характеристик погоди і клімату. Для вимірювання відносної вологості використовуються вологоміри, гігрометри і психрометри.

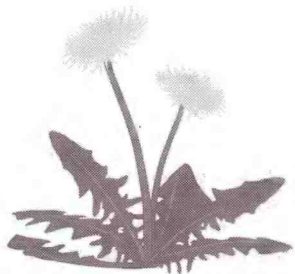
ВОЛОГОДСЬКА ОБЛАСТЬ – регіон Російської Федерації (площа – 144,5 тис. км^2, населення – 1,2 млн осіб), входить до складу Північно-Західного федерального округу, заснований 1937, адміністративний центр – Вологда. Межує з Республікою Карелія, Архангель-

ською, Кіровською, Костромською, Ярославською, Тверською, Новгородською, Ленінградською областями Росії. Розташована на горбкувато-низовинній поверхні в північно-східній частині Східноєвропейської рівнини. Клімат помірно континентальний.

ВОЛОГОДСЬКЕ ДЕРЕВ'ЯНЕ ЗОДЧЕСТВО — сукупність стилів і напрямів у дерев'яній архітектурі Вологди (Росія), представлених ансамблем особняків (1790—1920-ті). У місті збереглося до 170 дерев'яних пам'яток архітектури, що демонструють усі основні типи особняків (XIX—XX ст.) — дворянські, купецькі і міщанські, створених в архітектурних стилях класицизму, ампіру і модерну. Тут утворився особливий вид дерев'яного будинку «вологодського типу» — витягнутий у двір двоповерховий особняк з кутовою лоджією над ґанком.

ВОЛОГОЛЮБНІ РОСЛИНИ (ГІГРОФІТИ) (*грец.* hygros — вологий і phyton — рослина) — рослини, що живуть у місцях з високою вологістю повітря і ґрунту. Ця категорія виділяється на основі особливостей фізіології та морфології рослин, а найхарактернішою ознакою є відсутність пристосувань, що обмежують витрачання вологи. Зазвичай відрізняються великим і тонким листям з незначним поверхневим захисним шаром (кутикулою), найбільш характерними є трав'янисті рослини вологих тропічних лісів.

Вологолюбні рослини. Кульбаба

ВОЛОДАРКА — селище міського типу (площа — 5,7 км², населення — 6,4 тис. осіб) центр Володарського району Київської області України. Перша літописна згадка про селище Володарев (1150) припадає на часи Київської Русі, смт (1960), розташоване у межах Придніпровської височини переважно на вигині лівого берега річки Рось (права притока Дніпра), порізаного балками та ярами, абсолютні висоти — 170—190 м.

ВОЛОДАРСЬК — селище міського типу (площа — 5,7 км², населення — 2,8 тис. осіб), підпорядковане Свердловській міськраді Луганської області України. Засноване (1905) як селище шахти № 10 (до 1923), смт (1938), розташоване на хвилястій поверхні (ускладненій ярами, відвалами і териконами) південно-східного краю Донецького кряжа, у верхів'ях річки Мала Ведмежа (притока Великої Кам'янки), абсолютні висоти — 130—250 м.

ВОЛОДАРСЬК-ВОЛИНСЬКИЙ — селище міського типу (площа — 83,3 км², населення — 7,8 тис. осіб) центр Володарсько-Волинського району Житомирської області України. Відоме (1545) як село Олександрополь — власність боярина Олександра Пронського, ін. назви — Горошки (1607—1912), Кутузове (1912—1921) і Володарськ (1921—1927), смт (1924), розташоване на слабо хвилястій рівнині південного Полісся на берегах річки Ірша (притока Тетерева).

ВОЛОДАРСЬКЕ — селище міського типу (площа — 18,9 км², населення — 8,6 тис. осіб) центр Володарського району Донецької області України. Засноване 1831, попередні назви — Гладкий (1831—1855), Нікольське (1855—1924), смт (1965), розташоване на слабо хвилястій поверхні центральної частини Приазовської височини, у верхів'ях річки Калець (притока Кальчика), абсолютні висоти 90—160 м.

ВОЛОДАРСЬКИЙ ЕДУАРД ЯКОВИЧ (нар. 1941) — радянський російський сценарист і драматург, лауреат Державної премії СРСР (1987). Освіту здобув на сценарному факультеті ВДІКу (1968). Автор сценаріїв понад 60 фільмів: «Проверка на дорогах» (1971), «Свой среди чужих, чужой среди своих» (1974), «Вторая попытка Виктора Крохина» (1977), «Мой друг Иван Лапшин» (1984), «Отряд специального назначения» (1987), «Баязет» (2003), «Штрафбат» (2004), «Вольф Мессинг: видевший сквозь время» (2009) та ін.

ВОЛОДАРСЬКИЙ РАЙОН — район на півдні Донецької області, утворений 1923, площа — 1,2 тис. км², населення — 29,8 тис. осіб (у т. ч. міське — 8,6 тис. осіб). Межує з Волновась-

ким, Тельманівським, Новоазовським, Першотравневим, Бердянським, Куйбишевським і Розівським районами, адміністративний центр – смт Володарське. Лежить у південно-східній частині Приазовської височини, на полого-хвилястій поверхні, розчленованій долинами річок Кальчик, Берда, Каратиш тощо, балками та ярами.

ВОЛОДАРСЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Київської області, утворений 1923, площа – 0,7 тис. км², населення – 18,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 6,4 тис. осіб). Межує зі Сквирським, Білоцерківським, Ставищенським, Тетіївським і Погребищенським районами, адміністративний центр – смт Володарка. Розташований на Придніпровській височині, на полого-хвилястій лесовій поверхні, нерівномірно розчленованій долинами річок Рось, Верезанка, Молочна, Коса (басейн Дніпра), балками та ярами.

ВОЛОДАРСЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ РАЙОН – район у центральній частині Житомирської області, утворений 1923, площа – 0,9 тис. км², населення – 35,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 20,0 тис. осіб). Межує з Коростенським, Малинським, Радомишльським, Черняхівським, Червоноармійським та Ємільчинським районами, адміністративний центр – смт Володарськ-Волинський. Розташований на слабо хвилястій поверхні Поліської низовини, з виходами кристалічних порід. Річки: Ірша, Іршиця, Тростяниця (басейн Дніпра).

ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬКОВИЧ (? – 1288) – князь волинський (1269–1288), син Василька Романовича. Вимушений «татарською неволею» виступити (1280, 1283 і 1287) проти Польщі разом із загонами Золотої Орди, що розоряли її землі. У той же час відбив набіги литовських феодалів на Волинське князівство та здійснив проти них походи (1273, 1274, 1276 і 1277). За літописом, вважався великим книжником і філософом, який володів значною бібліотекою і власноруч переписував книги.

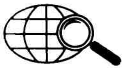
ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – західне руське феодальне князівство династії Рюриковичів на території верхньої і середньої течії річки Західний Буг і правих приток Прип'яті (Стир, Горинь та ін.) у межах Волині з центром у Володимирі. Утворилося наприкінці X ст., входило до складу Київської Русі, першим князем був син Всеволода Володимировича. Найбільшої могутності досягло за князювання Романа Мстиславича (1170–1205), коли було об'єднане у Галицько-Волинське князівство (1199).

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ – місто (площа – 16,1 км², населення – 38,8 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Володимир-Волинського району Волинської області України. Вперше згадується в літописі (988) як місто-фортеця Володимир, нинішня назва з 1944, магдебурзьке право (1324), статус міста (1431), розташоване на правому березі річки Луга, на горбкуватій (порізаній ярами) поверхні схилів Волинської височини, у зоні мішаних лісів.

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ – один із найдавніших музеїв районного центру Володимир-Волинський і Волині, що веде власну історію від зібрання при Братстві Св. Володимира (1887). Музейна експозиція (бл. 16 тис. одиниць) розташована у двоповерховому особняку (1912) з наріжною вежею в центральній частині міста і представлена великою археологічною колекцією, матеріалами фотодокументального фонду, етнографічними пам'ятками, творами образотворчого мистецтва.

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ РАЙОН – район на південному заході Волинської області, утворений 1940, площа – 1,0 тис. км², населення – 25,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 2,2 тис. осіб). Межує з Любомльським, Ковельським, Локачинським, Іванківським районами і Польщею, адміністративний центр – Володимир-Волинський. Північна частина розташована на Поліській низовині (абсолютні висоти 150–180 м), південна – на Волинській височині (190–250 м). Річки: Західний Буг і притоки (Луга, Свинорийка та ін.).

ВОЛОДИМИР ВОЛОДАРЕВИЧ (ВОЛОДИМИРКО) (1104–1153) – князь звенигородський з 1124 і галицький з 1141, син Володаря Ростиславича. Намагався об'єднати волинські землі, але в боротьбі з київським князем Всеволодом II зазнав невдачі. Придушив Галицьке повстання (1144), виступав союзником Юрія Долгорукого і допоміг йому здобути Київ. Вів боротьбу проти Угорського королівства й уклав мирну угоду з королем Гейзою (1152). Заклав

основи майбутньої могутності Галицько-Волинської держави.

ВОЛОДИМИР II ВСЕВОЛОДОВИЧ МОНОМАХ (1053–1125) – державний і політичний діяч, великий князь київський (1113–1125), письменник, син князя Всеволода І. Ініціатор Любецького з'їзду (1097), де було проведено радикальну реформу порядку спадкоємства. Автор вміщеного в Лаврентіївському літопису «Повчання» своїм дітям – видатного давньоруського літературного світського твору, в якому засуджувалися князівські міжусобиці, а нащадкам дано настанову на об'єднання давньоруських земель.

ВОЛОДИМИРЕНКО ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ (нар. 1955) – машиніст дистриб'ютора конвертерного цеху комбінату ВАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг», Герой України (2004). Здобув середню технічну освіту (1975) і після служби в Радянській армії (1975–1977) працював підручним сталевара, сталеваром, машиністом дистриб'ютора конвертерного цеху комбінату «Криворіжсталь», де за визначні заслуги перед державою в розвитку металургії і багаторічну самовіддану працю удостоєний найвищої нагороди.

ВОЛОДИМИРЕЦЬ – селище міського типу (площа – 60,1 км^2, населення – 8,8 тис. осіб) центр Володимирецького району Рівненської області України. Вперше згадується в реєстрі Луцького повіту (1570) як давнє поселення, смт (1957), розташоване в центральній частині межиріччя Стиру і Горині (притоки Прип'яті) на рівнинній і вкритій густими лісами поверхні Поліської низовини, абсолютні висоти – 170–185.

ВОЛОДИМИРЕЦЬКИЙ РАЙОН – район на північному заході Рівненської області, утворений 1939, площа – 2,0 тис. км^2, населення – 61,2 тис. осіб (у т. ч. міське – 12,2 тис. осіб). Межує з Зарічненським, Дубровицьким, Сарненським, Костопільським і Маневицьким районами, адміністративний центр – смт Володимирець. Розташований на Поліській низовині у межах Волинського пасма. Поверхня низовинна, полого-хвиляста, з горбами та пасмами (заввишки 10–30 м), розділеними заболоченими зниженнями.

ВОЛОДИМИРІВКА – селище міського типу (площа – 23,8 км^2, населення – 6,8 тис. осіб) Волноваського району Донецької області України. Засноване 1840, смт (1938), розташоване на хвилястій, слабо розчленованій поверхні північно-східного краю Приазовської височини, по берегах річки Кашлагач (правої притоки Мокрих Ялів), схили долини якої порізані невеликими ярами та кар'єрами, абсолютні висоти 160–200 м.

ВОЛОДИМИР МСТИСЛАВИЧ (1132–1171) – князь дорогобузький (1150–1154, 1170–1171), володимир-волинський (1154–1157), слуцький (1162), трипільський (1162–1168), великий князь київський (1171). Син великого князя Мстислава І Володимировича. Під час усобиць, що розпочалися зі смертю великого князя Всеволода Ольговича, стояв на боці свого брата Ізяслава. Потайки почав князювати в Києві, але помер після трьох місяців, не дочекавшись насильницького вигнання з великого столу.

ВОЛОДИМИРОВ ІГОР ПЕТРОВИЧ (1919–1999) – радянський російський актор театру і кіно, театральний режисер, народний артист СРСР (1978). Освіту здобув у Ленінградських суднобудівельному (1943) і театральному (1948) інститутах. Працював актором у ленінградських театрі ім. Ленінського комсомолу (1949–1956) і Великому драматичному театрі (1956–1960). Головний режисер академічного драматичного театру ім. Ленсовєту (1960–1999). Був чоловіком актрис Зінаїди Шарко й Аліси Фрейндліх.

ВОЛОДИМИР ОЛЬГЕРДОВИЧ (бл. 1331 – після 1398) – князь київський (1362–1394) і копильський (1395 – після 1398). Перший київський князь із династії Гедиміновичів, син великого князя литовського Ольгерда. Хрещений за православним обрядом, вихований за слов'янськими звичаями і традиціями. Провадив самостійну політику, карбував власну монету, виступив проти політики обмеження удільних князів і вигнаний Вітовтом з Київського князівства, отримавши замість нього Копил.

ВОЛОДИМИР РЮРИКОВИЧ (1187–1239) – князь переяславський (1206–1213), смоленський (1214–1219), овруцький (1219–1223, 1235–1239) і великий князь київський (1223–1235, 1235–1236). Син Рюрика Ростиславича. Брав участь у боротьбі свого батька проти Всеволода Чермного (1206–1210), в Липицькій

битві (1216), у битві на Калці, після загибелі в якій Мстислава Старого посів київський престол. Помер у день взяття монголами Переяславля Південного.

ВОЛОДИМИР СВЯТОСЛАВИЧ (958? – 1015) – руський державний і політичний діяч із варязької династії Рюриковичів, князь новгородський (958–980), великий князь Київський (980–1015). Син Святослава Ігоревича, великого князя київського. Хрестив Русь (988), першим з руських князів розпочав карбувати власну монету. Канонізований католицькою і православною церквами як святий рівноапостольний князь Володимир. Відомий також як Володимир Святий, Володимир Хреститель і Володимир Красне Сонечко.

ВОЛОДИМИРО-СУЗДАЛЬСЬКА ШКОЛА ІКОНОПИСУ – сформувалася на середньоруських землях (1150–1200-ті), коли центрами мистецтва стали Володимир і Суздаль, які відіграли велику роль у збереженні традицій київської школи. Ікони «Богоматір Боголюбська» (1150-ті), «Спас Еммануїл з ангелами» (1190-ті) належать до найбільш «візантійських» пам'яток (XII ст.). Для них притаманні поєднання сріблясто-блакитного, сірого з ліловим, рожевим, зеленуватим в їх неяскравому і ледь приглушеному відтінку.

ВОЛОДИМИРСЬКА ГІРКА – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (1972) у Печерському районі Києва. Започаткований (1840) на схилах Михайлівської гори за проектом Г. Лешевського. Територія складається з двох терас і схилів, перепад висот – 74 м, назва походить від пам'ятника князю Володимиру, встановленого на середній терасі (1853). На площі 0,106 км^2 ростуть до 90 видів дерев, кущів і ліан, збереглися старі дуби, ясени, в'язи, гіркокаштани, клени, робінії та ін.

ВОЛОДИМИРСЬКА ДУБИНА – ладшафтний заказник загальнодержавного значення (1974) біля с. Володимирівка Жмеринського району Вінницької області. На площі 1,33 км^2 охороняється віковий грабовий гай (з домішками ясена звичайного, липи серцелистої, осики, вільхи чорної та підліску з переважанням ліщини звичайної) на схилах долини річки Рів зі скелястими утвореннями і джерелами. У травостої переважають зірочник ланцетоподібний, копитняк європейський, медунка темна, фіалка дивна та ін.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР – патріарший православний собор у Києві, головний храм Української православної церкви (Київський патріархат), збудований у 1862–1882, урочисто освячений (20 серпня 1896) у присутності російського імператора Миколи II. Традиційний давньоруський шестистовпний триапсидний храм у псевдовізантійському стилі, з сімома банями, розписаний (1885–1896) російськими, українськими і польськими художниками під керівництвом А. Прахова.

ВОЛОДИМИРСЬКА ОБЛАСТЬ – регіон (площа – 29,0 тис. км^2, населення – 1,43 млн осіб) Російської Федерації, входить до складу Центрального федерального округу, заснований 1944, адміністративний центр – Володимир. Межує з Московською, Ярославською, Івановською, Рязанською і Нижегородською областями. Розташована в центрі Східноєвропейської рівнини на півдні Волзько-Оцького межиріччя на слабко горбистій поверхні із загальним зниженням на південний схід. Клімат помірно континентальний.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР – православний храм на території Севастополя у Національному заповіднику «Херсонес Таврійський». За літописом, тут відбулося (988) хрещення великого київського князя Володимира Святославича. Собор на його честь урочисто закладений 1861 та освячений 1891, але під час Великої Вітчизняної війни був зруйнований. Проект відтворення храму розробив (1990-ті) київський інститут «Укрпроектреставрація», а освячення головного вівтаря відбулося 2004.

ВОЛОДІН ОЛЕКСАНДР МОЙСЕЙОВИЧ (при народженні – **ЛІФШИЦ**) (1919–2001) – радянський російський драматург, сценарист і поет, лауреат багатьох літературних премій. Учасник Великої Вітчизняної війни. Освіту здобув у ВДІКу (1949). Автор сценаріїв до популярних радянських фільмів: «Звонят, откройте дверь» (1965), «Старшая сестра» (1966), «Дочки-матери» (1974), «Пять вечеров» (1978), «Осенний марафон» і «С любимыми не расставайтесь» (1979), «Назначение» (1980), «Слезы капали» (1982) та ін.

ВОЛОКИТИНСЬКИЙ ФАРФОР – вироблявся на Слобожанщині в с. Волокитине (нині Путивль-

Володимирський собор у Севастополі

ський район Сумської області України). Завод заснував (1839) поміщик Андрій Міклашевський (1801–1895), запросивши для ведення справ французького майстра Франсуа Дарта (перший директор), який займався будівництвом печей для випалювання, організацією виробництва, декоруванням фарфору. Виробництво фарфору припинилося (1861), але волокитинський фарфор встиг завоювати Європу.

волокно – клас гнучких та міцних матеріалів обмеженої довжини з малими поперечними розмірами, придатних для виготовлення пряжі та текстильних виробів. До натуральних належать волокна, що утворюються біологічним шляхом (в організмі рослини, тварини) або в ході геологічних процесів. За походженням волокно поділяється на: рослинне (переважно целюлоза, деревне волокно, задіяне у виробництві паперу), тваринне (вовна, волосся) і мінеральне (азбест).

волокуша – багатозначний термін: сільськогосподарське знаряддя для весняної передпосівної обробки ґрунту, підбирання сіна і соломи з валків, транспортування копиць сіна до місць скиртування; примітивний без-

колісний візок, що складається з двох жердин, передні кінці яких прив'язуються до коня, бика або собаки, а задні волочаться по землі (звідси назва); дерев'яний ящик на полозах для доставки кам'яного вугілля і руди в вибоях; різновид риболовної сіті на кшталт невода тощо.

ВОЛОНТІР МІХАЙ ЄРМОЛАЙОВИЧ (нар. 1934) – радянський і молдавський актор театру і кіно, народний артист СРСР (1984), визнаний кращим актором XX ст. молдавського кіно. Освіту здобув в Оргіївському педучилищі (1955), актор Бельцького музично-драматичного театру ім. Александрі з 1957. Широку популярність здобула роль Будулая в багатосерійних фільмах «Цыган» (1979) і «Возвращение Будулая» (1985), а також фільми «Дмитрий Кантемир» (1974), «В зоне особого внимания» (1977) та ін.

ВОЛОПАС (*лат.* Bootes) – сузір'я Північної півкулі неба, включене до каталогу зоряного неба Птолемея «Альмагест». Альтернативна назва у Давній Греції – Арктофілакс («Сторож Ведмедиці», що охороняє сузір'я Велика Ведмедиця). Найяскравіші зорі: Арктур, Неккар, Сегінус (Харіс), Ізар (Пульхерріма, Мірак), Муфрід, Алькалюропс, Мерга, Надлат. Спостерігається на всій території України, найліпші умови видимості наприкінці зими, навесні та влітку.

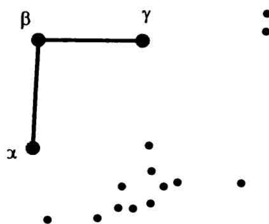
ВОЛОСАТИК – кварц із найтоншими волосоподібними або голчастими включеннями кристалів рутилу, актиноліту, гетиту або (рідко) чорного турмаліну. Синоніми – Волосся Венери, Стріли Амура. Рутил у великих кристалах має чорне або буре забарвлення, у тонких голчастих кристалах – золотисто-жовте різних відтінків, іноді помаранчевий, з сильним алмазним блиском. Тому такі включення нагадують золото, використовуються в ювелірних виробах і вельми цінуються, особливо у кристалах (до 20–30 см).

ВОЛОСІВСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура неоліту (2200–1500 до н. е.), поширена в басейні річки Ока та в пониззях Клязьми (Росія). Названа за стоянкою біля с. Волосове в околицях Мурома. Для неї характерні великі стоянки із житлами-землянками, своєрідні типи кремінних знарядь, фігурки з кістки і каменю, посудини із глини з домішкою черепашок, прикрашені відбитками, ямками. Основне заняття носіїв – рибальство. Згодом культура поширилася (2000–1500 до н. е.) на північ.

ВОЛОСОВІ (ВОЛОСАТИКИ) (*лат.* Nematomorpha) – тип безхребетних тварин, відомих з еоцену (понад 50 млн р.), личинки яких ведуть паразитичний спосіб життя. Тіло волосоподібне (звідси народна назва «живе волосся»), забарвлення від білуватого до темно-бурого кольору, довжина дорослих особин сягає 30–40 см (рекорд довжини належить тропічному виду Gordius fulgur, завдовжки понад 2 м), а товщина не перевищує 2–5 мм. Тип включає бл. 320 сучасних морських і прісноводних (більшість) видів.

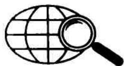
ВОЛОССЯ (*лат.* pilli) – складова частина захисного покриву тварин, переважно ссавців, що називається шерстю, хутром або вовною. Є похідним елементом шкіри, у людини поділяється на довге (на голові, під пахвами, на лобку, у чоловіків – на обличчі), щетинкове (брови, вії, в носі і вухах) і пушкове (вкриває майже все тіло) волосся. Його довжина від кількох мм до кількох м, товщина – 0,005–0,5 мм. Кожна волосина має стрижень, що випинається над поверхнею шкіри, і корінь, утоплений в епідерміс і дерму.

ВОЛОССЯ ВЕРОНІКИ (*лат.* Coma Berenices) – сузір'я Північної півкулі неба, що містить 64 неяскраві зірки, видимі неозброєним оком. Одне з небагатьох сузір'їв, що дістали назву від історичної персони – Береніки II, дружини правителя Стародавнього Єгипту Птолемея Евергета, яка за легендою віддала своє довге гарне волосся як жертву Афродіті на знак подяки за перемогу її чоловіка над сирійцями. Найліпші умови видимості у квітні і червні.

Сузір'я Волосся Вероніки

ВОЛОСТЬ – адміністративна одиниця нижчого рівня у Східній Європі. У Давній Русі підпоряд-

ковувалася княжій або церковній владі, складалася з дрібних князівств після усунення з них княжих столів і призначення волосних намісників великого князя. У Речі Посполитій була підрозділом повіту, складалася з кількох сіл, підпорядкованих волосній управі. Також і в Російській імперії, де перетворилася на одиницю селянського самоврядування (1861) і була ліквідована адміністративно-територіальною реформою (1920-ті).

волоське право — звичаєве молдавське (волоське) право, що склалося (XIV–XV ст.) з утворенням Молдовського князівства, поширювалося на вільних селян та регулювало всі сторони життя волоського села (земельні відносини, порядок спадкування, судові розгляди справ, регламентація повинностей тощо). За ним на чолі села стояв представник місцевої знаті (сільський староста), якого називали кнез, жуде або ватаман. Для вирішення найважливіших справ збиралося віче (зазвичай, двічі на рік).

волоф (уолоф, джолоф) — народ у Західній Африці, що мешкає переважно на межиріччі Сенегалу і Гамбії: найчисельніший народ (до 4,7 млн осіб) Сенегалу, на півночі Гамбії (до 190 тис. осіб), а також громади (кілька десятків тис. осіб) у Малі, Кот-д'Івуарі, Мавританії, Гвінеї-Бісау і Франції. Спілкуються мовою волоф атлантичної сім'ї, а також французькою, англійською та арабською мовами. За релігією — мусульмани-суніти, зрідка католики (у містах) або прихильники традиційних вірувань.

волохатий краб (*лат.* Pilumnus hirtellus) — краб родини Ксантові, єдиний вид роду у фауні України (мешкає в Чорному морі від дельти Дунаю до Керченського півострова), поширений на сході Атлантики від Північного до Середземного моря. Тіло завдовжки до 20 мм і завширшки до 28 мм, вкрите волосками, права клешня більша за ліву. Переносить шторми та низькі температури, живе на глибинах 0,2–10 м. Занесений до Червоної книги України, охороняється в кримських заповідниках.

волохи — назва народів, носіїв східнороманських мов, зокрема румунів і всього східнороманського населення Балкан і Карпат у середньовіччі, а також (ще раніше) всього романського або романізованого населення Європи. На основі волоських етнічномовних груп склалися дві великі сучасні нації (румуни і молдавани), що мають свої державні утворення, а також ряд нечисленних народностей Балкан (Сербії, Воєводини, Македонії тощо) і дрібних груп, поступово асимільованих до південнослов'янських народів.

волочиськ — місто (площа — 14,6 км^2, населення — 19,8 тис. осіб) районного значення, центр Волочиського району Хмельницької області України. Вперше згадується (1463) як поселення Волочище, сучасна назва з 1545, статус міста (1970), розташоване на хвилястій поверхні (розчленованій балками та ярами) лівого берега річки Збруч (ліва притока Дністра) у межах Подільської височини, абсолютні висоти — бл. 320 м.

волочиське родовище мінеральних вод — розташоване на північно-західній околиці Волочиська на лівому березі Збруча, на заході Хмельницької області України. Видобувається (2000) з глибини 230 м мінеральна вода «Кришталева криниця» (кальцієво-магнієвонатрієва з мінералізацією 0,9–1 г/дм^3, підвищеним вмістом органічних речовин 0,01–0,03 г/л). Її запаси становлять 144 м^3/добу з терміном експлуатації 50 років. Рекомендується для лікування захворювань гепатобіліарної системи і сечовивідних шляхів.

волочиський район — район на заході Хмельницької області, утворений 1923, площа — 1,1 тис. км^2, населення — 54,3 тис. осіб (у т. ч. міське — 22,2 тис. осіб). Межує з Теофіпольським, Красилівським, Хмельницьким, Городоцьким, Гусятинським, Підволочиським і Лановецьким районами, адміністративний центр — Волочиськ. Розташований на підвищеній полого-хвилястій лесовій поверхні Подільської височини, розчленованій численними долинами річок (Збруч, Південний Буг, Бужок, Бовванець та ін.).

волочиський історичний музей — районний музей, розташований у м. Волочиськ Хмельницької області в одноповерховому особняку, має бл. 1,5 тис. одиниць зберігання основних фондів. Частину з них представлено в експозиційних залах: археологічної колекції, що розповідає про історію міста та околиць від пізнього палеоліту до часів заснування міста (XV ст.), природничому, етнографії та побуту, Великої

Вітчизняної війни та сучасності міста і району, видатних постатей земляків тощо.

волочіння – обробка металів тиском, при якому вальцьовані або пресовані вироби (заготовки) круглого чи фасонного профілю (поперечного перерізу) протягуються крізь отвір, переріз якого менший від перерізу заготовки, завдяки чому поперечні розміри виробу зменшуються, а довжина збільшується. Широко застосовується у виробництві пруткового металу, дроту, труб та ін., яке здійснюється на волочильних станах, основними частинами яких є волоки і пристрій, який тягне крізь них метал.

волошанська дача – орнітологічний заказник загальнодержавного значення (1974) неподалік с. Преображенка Юр'ївського району Дніпропетровської області. На площі 6,48 км^2 охороняється лісовий масив байрачного типу в межах яружно-балкової системи з поодинокими старими деревами дуба звичайного і ділянками степової рослинності, що мають важливе значення для збереження лісових птахів, зокрема канюка звичайного, шуліки чорного, сов сірої та вухастої, багатьох видів горобиних та ін.

волошин августин іванович (1874–1945) – український політичний, культурний і релігійний діяч Закарпаття, Герой України (2002, посмертно). Освіту здобув у семінарії та Вищій педагогічній школі в Будапешті. Директор вчительської семінарії в Ужгороді (1917–1938), автор низки підручників. Заснував і очолював Народно-християнську партію (1923–1939), від якої обирався послом до чехословацького парламенту (1925–1929). Прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України (1938) і президент (1939).

волошин максиміліан олександрович (прізвище при народженні – **кирієнко-волошин**) (1877–1932) – російський поет і художник-аквареліст. Навчався в Московському університеті з 1897, виключений (1899). Багато подорожував Європою, мешкав у кримському Коктебелі з 1907, перетворивши власний маєток (1924) на безкоштовний будинок творчості. Автор збірок поезій: «Иверни» (1918), «Демоны глухонемые» (1919), «Неопалимая Купина», «Путями Каина» (1921–1923), поеми «Россия» (1924) та ін.

волошина максиміліана будинок-музей – відкритий (1984) у Коктебелі Феодосійської міськради АР Крим, у колишньому будинку (1913) російського поета і художника Максиміліана Волошина (1877–1932). Зібрання музею, розташованого на чорноморській набережній, нараховує бл. 60 тис. одиниць зберігання. Демонструються прекрасні інтер'єри кімнат, уславлена майстерня і бібліотека поета, п'ята частина якої містить видання з автографами видатних діячів російської і світової культури.

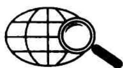
волошка (*лат.* Centaurea) – рід трав'янистих рослин родини Айстрові, або Складноцвіті. Однорічна рослина заввишки 30–80 см, стебло пряме, гіллясте, з лінійно-ланцетними листками і синіми квітками. Росте всюди в Європі як бур'ян, переважно в озимих хлібах. Використовуються як декоративні рослини, квітки мають сечогінну дію, застосовуються для лікування набряків, пов'язаних з хворобами нирок, листя – як приправа для консервування і м'ясних страв.

Волошка

волощина – історична область у Румунії між Карпатськими горами та Дунаєм. Долина річки Олт поділяє її на дві частини: Мунтенію (Велику Волощину), з центром в Бухаресті, та Олтенію (Малу Волощину), з центром Крайова. Першим правителем Волоського князівства був Басараб I (бл. 1310–1352), а найвідомішим – Влад III Дракула (1431–1476).

волтон (walton) джим (нар. 1948) – американський мільярдер другого покоління (син Сема Волтона, засновника мережі супермаркетів «Wal-Mart»). Починав кар'єру в магази-

нах батька, підмітаючи підлогу і розставляючи товар на полиці. Здійснює контроль над багатьма підприємствами, що перебувають у власності родини, включаючи «Walton Enterprises», активи якої оцінюються в 90 млрд доларів, банківською мережею, кількома виданнями і невеликими фірмами.

ВОЛТОН (WALTON) ЕЛІС (нар. 1949) — американська мільярдерка другого покоління, донька і спадкоємиця засновника роздрібної мережі «Wal-Mart» (1970) Сема Волтона. Освіту здобула в університеті Трініті в Сан-Антоніо. Мешкає в Форт-Ворт, Техас (США). Відома як спонсор консерваторів-республіканців, що підтримувала американську агресію в Іраку і політику Джорджа Буша. За оцінкою «Forbes», найбагатша жінка в США (2009).

ВОЛТОН (WALTON) КРІСТІ (нар. 1955) — американська мільярдерка, вдова і спадкоємиця Джима Волтона, першорядного спадкоємця глобальної торговельної корпорації «Wal-Mart», що загинув у авіакатастрофі (2005). Мешкає в Дженсоні, Вайомінг (США). Співвласниця мережі магазинів «Wal-Mart», але займається переважно благодійністю, допомагаючи, зокрема, Музею природничої історії в Сан-Дієго, де вона є членом ради директорів.

ВОЛТОН (WALTON) САМУЕЛЬ РОБСОН (нар. 1944) — американський мільярдер другого покоління, старший син засновника мережі супермаркетів «Wal-Mart» Сема Волтона (1918–1992), який поділив її акції між п'ятьма своїми дітьми. Став главою корпорації, але не має права одноосібно розпоряджатися всіма активами фірми. Під його керівництвом доходи компанії зросли у 5 разів і вона визнана найприбутковішою в світі (2002). Розпочав роботу в «Wal-Mart» юрисконсультом (1969), першу директорську посаду посів 1978.

ВОЛХВИ — особливий клас людей, що мали великий вплив у давнину. Їхня мудрість і сила полягала в приписуваних знаннях різних таємниць, недоступних звичайним людям. Залежно від ступеня культурного розвитку народу займалися від простого знахарства до власне наукового знання. Вважалося, що волхви мали вплив на сили природи, вміли пророкувати майбутнє і лікувати людей та тварин.

ВОЛЧЕК ГАЛИНА БОРИСІВНА (при народженні — **ГАЛИНА БЕРІВНА ВОЛЧОК**) (нар. 1933) — радянська і російська актриса театру і кіно, режисер, лауреат Державної премії СРСР (1967), народна артистка СРСР (1989), повний кавалер ордену «За заслуги перед Отечеством» I–III ступеня (1996–2008). Освіту здобула в Школі-студії МХАТ (1955). Актриса з 1956, режисер з 1962, головний режисер з 1972 і художній керівник Московського театру «Современник» (1989), режисер понад 30 вистав, бл. 25 ролей у кіно.

ВОЛЬВАЧ ПАВЛО ІВАНОВИЧ (нар. 1963) — український письменник. Освіту здобув у Запорізькому університеті, працював на обласному телебаченні, кореспондент київського бюро української служби радіо «Свобода» з 1999. Автор збірок віршів «Маргінес» (1996), «Кров зухвала» (1998), «Південний Схід», «Бруки і стерні» (2000), «Тривання подорожі» (2007), роману «Кляса» (2003).

ВОЛЬНОСТІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО (ЗАПОРОЗЬКІ ВОЛЬНОСТІ, ЗАПОРОЖЖЯ) — назва території (у межах сучасної України), якою володіли запорозькі козаки (XVI–XVIII ст.) і кордони якої періодично змінювались. Найбільшу площу (бл. 80 555 км^2) мала за часів існування Нової (Підпільненської) Січі (1734–1775), підпорядкованої Російській імперії, що лежала в межах сучасних Дніпропетровської і частково Запорізької, Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Донецької областей України.

ВОЛЬТ (V) — одиниця вимірювання електричного потенціалу, різниці потенціалів, електричної напруги й електрорушійної сили в системі СІ. Різниця потенціалів між двома точками дорівнює 1 вольт, якщо для переміщення заряду 1 кулон здійснюється робота 1 джоуль. Вольт також дорівнює електричній напрузі, що викликає в електричному ланцюзі постійний струм 1 ампер при потужності 1 ват. Названа на честь італійського фізика Алессандро Вольта (1745–1827), який винайшов першу електричну батарею.

ВОЛЬТА (*англ.* Volta) — річка в Західній Африці, на території Гани, Кот-д'Івуару і Буркіна-Фасо, що утворилася злиттям Білої і Чорної Вольти. Довжина — бл. 1400 км (від витоків Чорної Вольти), впадає в Гвінейську затоку, площа басейну — 394 тис. км^2, середньорічна витрата води становить 1288 м^3/с. Повінь у дощовий літній сезон, найбільш висока во-

да (підйом до 14 м) у вересні — жовтні. Найбільші притоки — Оті, Дака (ліві), Афрам (правий), головні порти — Кете-Крачі, Акосомбо.

ВОЛЬТА (*іт.* volta — поворот, раз) — музичний термін, позначення в музичній нотації, що використовується для повторюваної частини музичного твору. Якщо при повторенні кінець даної частини або всього музичного твору змінюється, то над тактами, що змінюються, ставиться квадратна горизонтальна дужка, далі знак репризи, а потім пишуться такти, які виконуються при повторенні, над якими також ставиться квадратна дужка. Також різновид парного танцю часів Ренесансу.

ВОЛЬТА (VOLTA) АЛЕССАНДРО ДЖУЗЕППЕ АНТОНІО АНАСТАСІО (1745—1827) — італійський фізик, хімік і фізіолог, один із засновників вчення про електрику. Навчався в єзуїтській колегії (1757—1761) в Комо, викладав фізику в гімназії (1774—1779), професор університету в Павії з 1779, директор філософського факультету в Падуї з 1815. Створив перше хімічне джерело постійного струму вольтів стовп (1800), винайшов низку електричних приладів (електрофор, електрометрії, конденсатор, електроскоп та ін.).

ВОЛЬТ-АМПЕР (V·A) — одиниця виміру електричної потужності в системі СІ, еквівалентна ват (Вт). Використовується як одиниця вимірювання величини повної потужності змінного струму, що визначається як добуток діючого значення сили струму в колі і діючого значення напруги на його кінцях. Іноді повну потужність називають уявною, підкреслюючи, що вона може не вся брати участь у здійсненні роботи. Швидкість здійснення роботи електричного струму дорівнює активної потужності кола.

ВОЛЬТЕР (VOLTAIRE) (при народженні — **МАРІ ФРАНСУА АРУЕ**) (1694—1778) — французький письменник і філософ-деїст. Освіту здобув у єзуїтському коледжі. Найяскравіший виразник прогресивної громадської думки Європи. Автор різноманітних за жанрами творів: філософських повістей «Макромегас» (1752), «Кандид, або Оптимізм» (1759), «Простодушний» (1767), трагедій «Брут» (1731), «Танкред» (1761), поеми «Орлеанська діва» (1735). Критикував феодально-абсолютистську владу у творах «Філософські листи» (1733), «Філософський словник» (1764—1769) та ін.

Ж.-А. Гудон. «Вольтер у кріслі»

ВОЛЬТЕР У КРІСЛІ — мармурова статуя (заввишки 138 см) в стилі неокласицизму, створена у Франції (1781) Жаном-Антуаном Гудоном (1741—1828) на замовлення Катерини II. Скульптор зобразив великого французького філософа і письменника немічним старим у широкому плащі, який носили давні мислителі. Спочатку статуя зберігалася в скульптурній колекції російської імператриці в Царському Селі, а нині експонується з 1887 в петербурзькому Ермітажі (Росія).

ВОЛЬТИЖУВАННЯ (*фр.* voltiger — пурхати) — вид кінного спорту, що полягає у виконанні гімнастичних і акробатичних вправ (поодинці, парою і групою) на коні, що рухається по колу кроком або галопом. Змагання проводяться на арені завбільшки не менш ніж 20 × 20 м, виступ оцінюється щонайменше трьома суддями, які розташовуються по колу арени. Як індивідуальні, так і групові змагання включають обов'язкову та довільну програми, що виконуються під індивідуальну музичну фонограму.

ВОЛЬТМЕТР — прилад для вимірювання напруги між двома точками електричного кола, що підключається паралельно навантаженню

або джерелу електричної енергії. За принципом дії вольтметри поділяються на: електромеханічні – магнітоелектричні, електромагнітні, електродинамічні, електростатичні, випрямні, термоелектричні; за призначенням: постійного і змінного струму, імпульсні, фазочуттєві, селективні та універсальні; а за конструкцією і способом застосування: щитові, переносні і стаціонарні.

ВОЛЬФ (WOLFF) КАРЛ КОНРАД АЛЬБЕРТ (1814–1892) – німецький скульптор. Працював у майстерні Християна Фауна з 1831, першим самостійним твором стала бронзова статуя «Дівчина з ягням» (бл. 1836), а успіх принесла статуя «Принцеса Кароліна фон Мекленбург-Стрелітцька» (бл. 1841). Автор бронзової кінної статуї короля Ернста Августа Ганноверського (1861), портретних погрудь знатних осіб (королів та герцогів), групи «Діоніс з Еросом і пантерою» (1879). Професор Академії мистецтв у Берліні (1866).

ВОЛЬФ (WOLFF) КАСПАР ФРІДРІХ (1734–1794) – німецький натураліст, академік Петербурзької АН (1767). Освіту здобув у Берліні (1755) і Галле (1759), де захистив дисертацію «Теорія зародження» (1759), що поклала початок сучасній ембріології і відіграла значну роль у боротьбі з преформізмом та уявленнями про незмінність видів, обґрунтуванні епігенезу, заклала основи вчення про індивідуальний розвиток організмів – онтогенез. Керував Анатомічним кабінетом Кунсткамери в Петербурзі з 1768.

ВОЛЬФ (WOLFF) ХРИСТІАН ФОН (1679–1754) – німецький вчений-енциклопедист, філософ, юрист та математик, засновник мови німецької філософії. Освіту здобув у Йенському університеті (1702). Приват-доцент Лейпцизького університету (1703–1706), професор Марбурзького університету (до 1740), професор і ректор університету в Галле (1743–1754). Автор кількох посібників з математики, найвідоміший – «Математичний лексикон» (1716), перший математичний словник енциклопедичного охоплення.

ВОЛЬФРАМ (Wolframium, W) – хімічний елемент, атомний номер 74, атомна маса 183,85, густина 19,3 г/см^3, твердий сірий, сріблясто-білий метал, що переважно застосовується як основа тугоплавких матеріалів у металургії (вкрай тугоплавкий, за стандартних умов хімічно стійкий). Відкритий і виділений у вигляді вольфрамового ангідриду (1781) шведським хіміком Карлом Шеєле (1742–1786). Найважливіші із його сполук: триоксид вольфраму WO_3, вольфрамова кислота H_2WO_4 та її солі – вольфрамати.

ВОЛЬФРАМІТ (*англ.* wolframite) – мінерал $(FeMn)WO_4$ класу вольфраматів та молібдатів. Формує чорні і темно-коричневі таблитчасті та призматичні кристали, з металевим блиском, твердість 5–5,5, щільність 7,1–7,5 г/см^3. Утворюється у високотемпературних гідротермальних кварцових жилах, а після їх руйнування накопичується в розсипах. Родовища відомі на всіх континентах, окрім Африки. Застосовується у вимірювальних приладах, рентгенівських апаратах, у виробництві барвників і броні.

ВОЛЮТА (*лат.* voluta – завиток, спіраль) – архітектурний мотив у формі спіралеподібного завитка з колом («оком» волюти) у центрі, складова частина іонічної та входить у композицію коринфської і композитної капітелей. Форми волюти іноді набувають архітектурні деталі, що слугують для зв'язку частин будівлі, а також консолі карнизів, обрамлення порталів, дверей, вікон (переважно в архітектурі пізнього ренесансу і бароко).

ВОНА – грошова одиниця Корейської Народно-Демократичної Республіки, за міжнародним позначенням KPW, що дорівнює 100 чонам. Запроваджена після японської окупації (1945–1947), деномінована за курсом 100:1 (1959, 2009). У країні заборонена іноземна валюта (1 січня 2010). В обігу перебувають монети 10, 50 і 100 вон та банкноти номіналом 1, 5, 10, 50, 100, 200, 500, 1000 і 5000 вон, переважно рожевого і фіолетового кольорів, випущені Центральним банком КНДР.

ВОННЕГУТ (VONNEGUT) КУРТ (1922–2007) – американський письменник, сатирик і художник, один із найзначніших літераторів США XX ст. Учасник Другої світової війни. Освіту здобув у Чиказькому університеті (1947). Його твори поєднують елементи сатири, чорного гумору і наукової фантастики: «Механічне піаніно» (1952), «Сирени Титана» (1959), «Мати Темрява» (1961), «Колиска для кішки» (1963), «Бійня номер п'ять» (1969), «Сніданок для

чемпіонів» (1973), «Тюремна пташка» (1982), «Галапагос» (1985) та ін.

ВОРЗЕЛЬ – селище міського типу (площа – 7,1 км², населення – 5,6 тис. осіб) підпорядковане Ірпінській міськраді Київської області України. Засноване (1900) як північно-західне дачне передмістя Києва, кліматичний курорт (1929), смт (1938), розташоване на вирівняній поверхні надзаплавної (борової) тераси на межиріччі річок Буча і Рокач (ліві притоки Ірпеня) Київського Полісся.

ВОРНЕР БРАЗЕРС ПІКЧЕРС (WARNER BROTHERS ENTERTAINMENT, INC.) – американська компанія, один із найбільших виробників фільмів і телесеріалів, філія групи компаній «Time Warner» з офісом у Каліфорнії (США). Включає кілька дочірніх компаній, заснованих (1903) і названих на честь чотирьох братів Ворнер (Ванско															ласер): Гаррі (Хірш) (1881–1958), Альберта (Аарон) (1883–1967), Сема (Шмуль) (1887–1927) і Джека (Іцхак) (1892–1978), батьки яких емігрували з Білорусі (тодішня Польща) в США.

ВОРОБЕЙ АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (нар. 1978) – український футболіст (нападник), заслужений майстер спорту України (2006). Виступав за «Шахтар» Донецьк (1997–2007), «Дніпро» Дніпропетровськ (2007–2009), «Арсенал» Київ (2009–2010), «Металіст» Харків з 2010 та національну збірну України (2000–2008). Чемпіон України (2002, 2005, 2006), володар Кубка України (2001, 2002, 2004), кращий бомбардир чемпіонату України (2001, 21 м'яч).

ВОРОБЙОВ ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (1876–1937) – український радянський анатом, лауреат Ленінської премії (1927), академік АН УРСР (1934). Освіту здобув у Харківському університеті (1903), де працював приват-доцентом і завідувачем кафедри анатомії (1910–1937). Досліджував анатомію нервової системи, один із авторів (1924) методу бальзамування тіл померлих. Брав участь у бальзамуванні тіл В. Леніна і Г. Котовського. Організував у Харкові перший і єдиний у світі «Музей становлення людини».

ВОРОБЙОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1984) – український гімнаст, заслужений майстер спорту України. Освіту здобув у Луганському педагогічному університеті (2007). Представник спортивних товариств «Україна – Динамо» (Луганськ), улюблений снаряд – кільця, на якому виборов срібну медаль Кубка світу (2006), став чемпіоном Європи (2007) та України (2007), володарем Кубка України (2008) і бронзовим призером XXIX Олімпійських ігор у Пекіні (2008).

ВОРОБЙОВІ ГОРИ (*рос.* Воробьевы горы) – високий правий берег річки Москва в столиці Росії. Названі у XV ст., коли дружина Московського князя Василя I велика княгиня Софія Вітовтівна придбала село у місцевого священика на прізвисько Воробей. Гори називалися Ленінськими (1935–1991), увійшли до кордонів міста (1941), на них побудовано нові корпуси Московського університету (1952). З оглядового майданчика відкривається чудова панорама Москви і широкий меандровий викрут річища річки Москва з Лужниками.

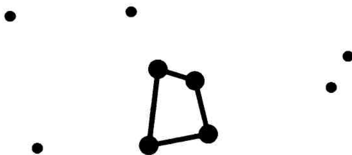
ВОРОБКЕВИЧ СИДІР ІВАНОВИЧ (1836–1903) – український буковинський письменник, композитор, православний священик, педагог, редактор часописів Буковини. Відомі псевдоніми: Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Семен Хрін, Ісидор Воробкевич та ін. Освіту здобув у Чернівецькій духовній семінарії (1861) та Віденській консерваторії (1868). Викладав у Чернівецьких духовній семінарії та гімназії з 1867 і університеті (1875). Автор збірки віршів «Над Прутом» (1901) та низки оповідань.

ВОРОЖБА – місто (площа – 18,3 км², населення – 7,7 тис. осіб) Білопільського району Сумської області України. Засноване (1672) як сотенне село Сумського полку, розбудовувалося як залізничний вузол (1870–1890-ті), коли були прокладені колії в різні напрямки і постали паровозо-вагонні майстерні, статус міста (1959). Розташоване на лівому березі річки Вир (притока Сейму) на рівній поверхні надзаплавної тераси, ледь порізаної неглибокими ярами.

ВОРОЖІННЯ (ВОРОЖБА) – прийоми чи обряди в культурах багатьох народів, що начебто дозволяють дізнатися майбутнє і пізнати непізнані людським розумом (на сучасному етапі розвитку) сторони дійсності. Частина ворожіння, передусім пов'язана з господарською діяльністю людини, спостереженнями за явищами природи, поведінкою тварин тощо, аку-

мулювала певний раціональний досвід, хоча переважна більшість ґрунтувалася на забобонних уявленнях малоосвічених людей.

ворон (*лат.* Corvus) – сузір'я Південної півкулі зоряного неба, розташоване між сузір'ями Діви і Гідри. Включене до каталогу зоряного неба Птолемея «Альмагест». Найліпші умови видимості у квітні і травні.

Сузір'я Ворон

ворона – річка у Богородчанському і Тисменицькому районах Івано-Франківської області України, права притока Бистриці-Надвірнянської (басейн Дністра). Довжина – 72 км, площа басейну – 697 км^2, ухил – 2,6 м/км. Починається у передгір'ях Українських Карпат, тече відносно вузькою долиною (завширшки 0,1–1 км), зі звивистим, з багатьма перекатами річищем. Живлення мішане, льодовий режим нестійкий. Найдовші притоки ліві: Стримбал (44 км), Рокитна (31 км) і Полимський (23 км).

воронезька область – регіон Російської Федерації (площа – 52,2 тис. км^2, населення – 2,34 млн осіб), входить до складу Центрального федерального округу, заснований 1934, адміністративний центр – Воронеж. Межує з Луганською (Україна), Ростовською, Бєлгородською, Курською, Липецькою, Тамбовською, Волгоградською, Саратовською областями Росії. Лежить між Середньоросійською рівниною (на заході) і Калацькою височиною (на сході). Клімат помірно континентальний.

воронезько-ворошиловградська операція (1942) – масштабна оборонна операція військ Брянського (генерал П. Голиков), Воронезького (генерал М. Ватутін), Південно-Західного (маршал С. Тимошенко) і Південного (генерал Р. Малиновський) фронтів Червоної армії, проведена (28 червня – 24 липня 1942) з метою відбиття наступу німецької групи армій «Південь» (фельдмаршал Ф. Бок) на воронезькому і ворошиловградському напрямках. Під час операції радянські війська відступили на 150–400 км.

вороний микола кіндратович (1871–1938) – український письменник, поет, режисер, актор. Працював актором (1897–1901), служив в установах Єкатеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова, оселився в Києві (1910). Автор поетичних збірок «Ліричні поезії» (1911) і «В сяйві мрій» (1913). Був серед засновників Українського національного театру (1917). Повернувся в УРСР (1926), викладав у Харківському музично-драматичному інституті. Репресований (1934) в Одеській області, реабілітований (1957).

воронін андрій вікторович (нар. 1979) – український футболіст (нападник), заслужений майстер спорту України (2006). Виступав за «Боруссію» Менхенгладбах (1995–2000), «Майнц 05» (2000–2003), ФК «Кельн» (2003–2004), «Байєр» Леверкузен (2004–2007), «Ліверпуль» (2007–2008), «Герта» Берлін (2008–2009), «Динамо» Москва з 2010 та національну збірну України з 2002. Один з небагатьох футболістів у світі, який не виступав у національному чемпіонаті.

вороніж – селище міського типу (площа – 15,2 км^2, населення – 7,2 тис. осіб) Шосткинського району Сумської області України. Засноване у 1600-ті, смт (1938), розташоване на пологих берегах річки Осота (ліва притока Десни), на західному краї Середньоросійської височини у межах Новгород-Сіверського Полісся, абсолютні висоти 150–165 м.

воронове – селище міського типу (площа – 3,8 км^2, населення – 0,8 тис. осіб), підпорядковане Сєвєродонецькій міськраді Луганської області України. Засноване 1692, смт (1958), розташоване в південно-східному передмісті Сєвєродонецька в оточенні піщаних дюн, стариць та соснових лісів на другій надзаплавній (боровій) терасі лівого берега річки Сіверський Донець, абсолютні висоти 50–70 м.

вороновицький музей історії авіації та космонавтики україни – заснований (1971) у смт Вороновиця Вінницького району Вінницької області, у триповерховому палаці (1770-ті) маєтку Грохольських, має фонди бл. 1,5 тис. предметів. Основу його зібрання становлять

документи, фотографії, книги, речі, пов'язані з розвитком авіації та космонавтики, сучасне льотне спорядження, а також меморіальні предмети, що належали російському піонерові авіації О. Можайському (1825–1890) та льотчикові С. Гризодубову (1884–1965).

ВОРОНОВИЦЯ – селище міського типу (площа – 10,9 км^2, населення – 6,4 тис. осіб) Вінницького району Вінницької області України. Засноване 1545, магдебурзьке право (1748), смт (1956), розташоване на хвилястій поверхні Подільської височини, у верхів'ях річки Воронка (лівої притоки Південного Бугу), з порізаними невеликими балками та ярами схилами, абсолютні висоти – 270–310 м.

ВОРОНОВИЧ ОЛЕКСАНДРА ПЕТРІВНА (1898–1985) – радянська російська і українська театральна актриса, народна артистка СРСР (1954). Освіту здобула в театральній студії при Московському драматичному театрі Суходольських (1918). Актриса московських театрів (1918–1933), Харківського російського драматичного театру ім. О. Пушкіна (1933–1962). Головні ролі у виставах: «Дворянское гнездо», «Анна Каренина», «Таланты и поклонники», «Воскресение», «Семья» та ін.

ВОРОНОВСЬКИЙ ГЕННАДІЙ КИРИЛОВИЧ (1944–2010) – радянський український промисловець-енергетик, заслужений енергетик України і СНД, Герой України (2007). Освіту здобув у Дніпропетровському металургійному (1978) і Ленінградському інженерно-економічному (1982) інститутах, Академії народного господарства (1989). Працював на Придніпровській ГРЕС (1961–1984), в «Одесаенерго» (1984–1987), «Главенерго» (1989–1991), директором і головою правління ВАТ «Харківська ТЕЦ-5» (1991–2008).

ВОРОНОЙ ГЕОРГІЙ ФЕОДОСІЙОВИЧ (1868–1908) – російський математик українського походження. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1894). Професор Варшавського університету з 1894, де вивчав ланцюгові дроби і захистив докторську дисертацію (1897). Відома його теорема про паралелоедри, а справжнє значення започаткованих ним напрямків у галузі теорії чисел розкривається лише нині і пов'язане із розвитком комп'ютерної графіки, молекулярної біології, радіаційної фізики тощо.

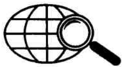
ВОРОНЦОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (1934–2000) – радянський російський зоолог, еволюціоніст, еколог, генетик і державний діяч, лауреат Державної премії СРСР (1990). Освіту здобув у Московському університеті (1955) та аспірантурі Ленінградського зоологічного інституту АН СРСР (1963). Автор понад 550 творів з зоології, теорії еволюції, генетики, історії науки тощо. Голова Держкомітету з охорони природи, Міністр природокористування СРСР, депутат Верховної Ради СРСР і Держдуми Росії (1989–1995).

ВОРОНЦОВ-ВЕЛЬЯМІНОВ БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1904–1994) – радянський астроном, заслужений діяч науки РРФСР (1957). Освіту здобув у Московському університеті (1925). Працював в Астрономічному інституті ім. П. Штернберга з 1924. Автор монографій «Галактичні туманності» (1935), «Нові зірки і газові туманності» (1948), праць «Нариси історії астрономії в Росії» (1956), «Нариси історії астрономії в СРСР» (1960), «Позагалактична астрономія» (1972), багатьох підручників і навчальних посібників тощо.

ВОРОНЬКО ПЛАТОН МИКИТОВИЧ (1913–1988) – радянський український письменник, поет і публіцист, лауреат Сталінської премії (1951), Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1972). Освіту здобув у Харківському автомобільно-дорожньому (1934) і Московському Літературному (1941) інститутах. Брав участь у двох війнах, командував партизанським загоном. Автор збірок: «Весняний грім» (1947), «Славен мир» (1950), «Від Москви до Карпат» (1951), «Моя Гуцульщина» (1956), «Дорогі друзі» (1959), «Повінь» (1970) та ін.

ВОРОНЯКИ – горбисте пасмо на півночі Подільської височини (частина Гологоро-Кременецького кряжа) в межах Львівської (найбільша частина), Тернопільської і Рівненської областей. Простягається на 70 км (завширшки до 25–30 км) від верхів'я річки Золочівки (притока Західного Бугу) до річки Ікви (притока Стиру), найвища точка – гора Високий Камінь (440 м). На західному краю обривається уступом до Малого Полісся (заввишки 50–170 м). Складене мергелями, крейдою, вапняками та ін. породами.

ВОРОНЯЧЕ ОКО (*лат.* Paris) – рід (6 видів) однодольних рослин родини Мелантієві (Melan-

thiaceae). Багаторічник заввишки до 40 см з повзучим кореневищем. На стеблі 4 овальних листки нижче квітки. Зелена квітка складається з чотирьох чашолистків, чотирьох пелюсток. Зростає в тінистих лісах Центральної Європи і лісах помірного поясу Азії. Рослина дуже отруйна, але сушені ягоди і листя широко застосовуються в народній медицині.

ВОРОТНІВ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1978) поблизу с. Воротнів Ківерцівського району Волинської області. На площі 6,0 км^2 охороняються грабово-дубові, дубово-ясенові та грабові насадження з багатим флористичним складом трав'яного покриву (понад 900 видів вищих рослин), зокрема види, занесені до Червоної книги: лілія лісова, любка зеленоквіткова, коручка чемерникоподібна, гніздівка звичайна, астранція велика (рідкісний на рівнині карпатський вид) та реліктові вовчі ягоди звичайні.

ВОРОХТА – селище міського типу (площа – 23,5 км^2, населення – 4,1 тис. осіб), підпорядковане Яремчанській міськраді Івано-Франківської області України. Засноване у XVII ст., спортивно-туристичний центр з 1890-х, смт (1960), розташоване на хвилястій поверхні біля підніжжя Вододільного хребта Українських Карпат, у міжгірній улоговині на берегах Пруту (притока Дунаю), абсолютні висоти – 750–880 м.

ВОРОХТЯНСЬКА УЛОГОВИНА – улоговина Українських Карпат, у північно-східній частині Ворохта-Путильського низькогір'я на території Івано-Франківської області України. Простягається вздовж верхньої течії річки Прут між відрогами Покутсько-Буковинських Карпат (на північному сході) і масивом Чорногора (на південному заході), абсолютні висоти – 600–700 м. Переважають луки, ліси та сільгоспугіддя, значна частина території у відданні Карпатського національного природного парку.

ВОРОШИЛОВ ВОЛОДИМИР ЯКОВИЧ (при народженні – **КАЛМАНОВИЧ**) (1930–2001) – радянський російський режисер театру і телебачення, академік Російської академії телебачення. Освіту здобув у Школі-студії МХАТ і на Вищих режисерських курсах (1954). Працював художником-постановником і режисером у московських театрах (1955–1956) і на телебаченні (1966–2001), де створив програми «Аукцион» (1968), «А ну-ка, парни!» (1970–1972), «Брейн-ринг» (1989) і найпопулярнішу «Что? Где? Когда?» (1975).

ВОРОШИЛОВ КЛИМЕНТ ЄФРЕМОВИЧ (1881–1969) – радянський військовий, державний і партійний діяч, Герой Радянського Союзу (1956, 1968), Герой Соціалістичної Праці (1960). Освіту здобув у земській школі на Донбасі (1895). Член Російської соціал-демократичної робочої партії (1903). Нарком військових і морських справ СРСР (1925–1934), оборони СРСР (1934–1940), голова Президії Верховної Ради СРСР (1953–1960). Найдовше за всіх перебував у Політбюро і Президії ЦК КПРС (1926–1960).

ВОРСКЛА – річка у Бєлгородській області Росії та Сумській і Полтавській областях України, ліва притока Дніпродзержинського водосховища на Дніпрі. Довжина – 452 км, площа басейну – 14 700 км^2, середня витрата води у гирлі – бл. 38 м^3/с, ухил – 0,3 м/км. Починається з джерел на західних схилах Середньоросійської височини, а нижче тече Придніпровською низовиною. Долина трапецієподібна, завширшки 10–12 км, асиметрична (правий берег підвищений і крутий), річище звивисте і широке (35–110 м).

ВОРСКЛА ПОЛТАВА – український професійний футбольний клуб з Полтави, заснований 1955, виступає у Прем'єр-лізі України. Найвищі досягнення – бронзовий призер чемпіонату (1997) і володар Кубка України (2009), учасник європейських кубків. Колишні назви: «Колхозник» (1955–1965), «Колос» (1965–1968), «Сельстрой» (1968–1969), «Будівельник» (1969–1971), «Колос» (1971–1984), «Ворскла» з 1984. Виступає на стадіоні «Ворскла» (104 × 68 м, 24 795 глядачів), форма зелена, гостьова – біла.

ВОРСКЛИЦЯ – річка у Бєлгородській області Росії і у Великописарівському та Охтирському районах Сумської області України, права притока Ворскли (басейн Дніпра). Довжина – 96 км, площа басейну – 1480 км^2, ухил – 0,8 м/км. Починається на західних схилах Середньоросійської височини, долина трапецієподібна (правий берег високий, лівий – низький), завширшки до 4–5 км, зі звивистим річищем, подекуди заболоченою

заплавою і старицями. Живлення мішане, льодостав нестійкий (грудень – березень).

ВОРТИЦИЗМ (*англ.* vorticism) – течія в образотворчому мистецтві (1910-ті) в Англії, близька до футуризму. Являла собою виключно англійське культурне явище, своєрідний англійський модернізм, що деякою мірою протистояв імпресіонізму і класичній художній традиції. Її предтечею був англійський художник Роджер Фрай (1866–1934) з виставками імпресіоністів, великий вплив на формування справив італійський футуризм. Друкованим органом мистецького напряму був журнал «Blast» (1914–1915).

ВОСКОВЕ ДЕРЕВО (ВОСКОВИЙ ПЛЮЩ) (*лат.* Hoya carnosa) – вид кучерявих сукулентних вічнозелених кущів з роду Хойя (Hoya) родини Кутрові (Apocynaceae). Популярна кімнатна рослина. Листя темно-зелені, м'ясисті, овальні і блискучі, квітки запашні біло-рожеві, ніби зроблені з воску (звідси назва), зібрані в зонтики. У природі рослина росте у вологих субтропічних лісах у Східній Індії, на півдні Китаю, на Тайвані, в М'янмі, В'єтнамі, Малайзії, на японських островах Кюсю і Рюкю.

ВОСКОВИЙ (ЗИМОВИЙ) ГАРБУЗ (*лат.* Benincasa hispida) – трав'яниста ліана, вид рослин родини Гарбузові (Cucurbitaceae). Широко культивується в країнах Південної та Східної Азії заради її великих їстівних плодів (до 2 м завдовжки). У недозрілих плодів поверхня оксамитова, а під час дозрівання стає гладкою і вкривається восковим нальотом, завдяки якому плід може зберігатися досить тривалий час після зрізання.

ВОСКОВИЙ ЖИВОПИС – вид живописної техніки, коли сполучною речовиною фарби служить віск. Завдяки його малій хімічній активності і вологостійкості твори, виконані восковим живописом, сторіччями зберігають первинну свіжість кольору, густину і фактуру фарби. Інколи синонімом терміна вважають енкаустику – спосіб живопису восковими фарбами у давніх греків і римлян, хоча у чому саме полягала ця нині втрачена техніка, залишається нез'ясованим.

ВОСКОВНИК (*лат.* Myrica) – рід рослин родини Восковникові (Myricaceae), що включає 35–50 видів дерев і кущів, поширених всюди, крім Австралії. За розмірами від чагарників заввишки 1 м до дерев – до 20 м. Деякі види листопадні, але більшість вічнозелені. Листя прості, загострені, розташовані по спіралі, завдовжки 2–12 см, суцвіття – сережка, а плід – маленька кістянка діаметром до 2,5 см, з восковим покриттям. Восковниця червона (Myrica rubra) – плодова культура в Південно-Східній Азії.

ВОСКРЕСЕНСЬКЕ – селище міського типу (площа – 30,2 км², населення – 4,8 тис. осіб) Жовтневого району Миколаївської області України. Засноване 1789, смт (1958), розташоване в центральній частині Причорноморської низовини, біля закруту річища на лівому березі річки Інгул (притока Південного Бугу), порізаному глибокими, але недовгими балками та ярами, абсолютні висоти – 10–50 м.

ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР У СУМАХ – храм Української православної церкви (Київський патріархат) і перша міська кам'яниця (1702), що є чудовим взірцем козацького бароко. Автентичний вигляд не зберігся, а сучасного храм набув завдяки численним перебудовам і відновленням – останнє значне (1970-ті). Архітектурно-планувальною особливістю тризрубної, трибанної споруди є її два яруси: нижній (теплий, або зимовий) храм Андрія Первозваного, верхній – Воскресіння Христа.

ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ – греко-католицький собор Святого Воскресіння Христового, збудований (1713–1722) у центрі тодішнього Станіслава як єзуїтський костел. Після скасування ордену (1773) храм закрили і поступово споруда занепала. Із запровадженням у місті греко-католицького єпископства (середина XIX ст.) та після реставрації колишній костел єзуїтів перетворився на головний уніатський храм Прикарпаття.

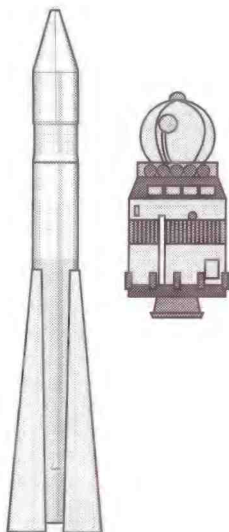
ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР У РІВНОМУ – православний храм у центрі м. Рівне, урочисто закладений (25 серпня 1890) за участю російського імператора Олександра III та освячений (1895). Хрестово-купольна, чотиристовпна, триапсидна з хорами в західній частині споруда складної об'ємної композиції, завершена п'ятьма куполами. Збудований із цегли, з великою кількістю рустів та декору на фасадах.

Воскресенський кафедральний собор у Сумах

воскресіння христа — воскресіння Ісуса Христа з мертвих через три дні після смерті, центральна доктрина в християнстві, яка є найважливішою подією, описаною в книгах Нового Завіту. Християни щорічно святкують його під час найбільшого свята християнського літургійного року — Великодня. Ісус воскрес уранці в неділю, на початку нового єврейського тижня, тому неділя стала святим днем для християн.

воскресіння христового церква — православний храм у смт Форос Ялтинської міськради АР Крим, розташований на стрімкій мальовничій 400-метровій червоній скелі біля автошляху Севастополь — Ялта, за 2 км від перевалу Байдарські ворота. Збудована (1888) за проектом архітектора М. Чагіна на кошти російського підприємця О. Кузнецова. Мурований з плінфи та облицьований інкерманським каменем двох'ярусний, дев'ятиглавий, з напівкруглою апсидою храм.

восток — серія радянських одномісних пілотованих космічних кораблів для польотів по навколоземній орбіті. Започаткована 1958, а корабель першої модифікації «Восток-1КА» уперше вирушив в автоматичний політ у травні 1960. На кораблях програми здійснено, зокре-

Космічний корабель «Восток»

ма, перші в світі: пілотований космічний політ («Восток-1»), добовий політ («Восток-2»), групові польоти двох кораблів («Восток-3» і «Восток-4») і політ жінки-космонавта («Восток-6»).

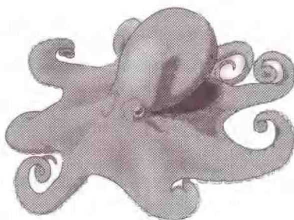
восход – радянська триступінчаста ракета-носій (перший політ 16 листопада 1963), що дозволила виводити на орбіту пілотовані кораблі (300 запусків, 13 невдалих) з екіпажем з 2–3 осіб. Висота – 30,84 м, діаметр – 2,99 м, маса – 298,4 т, пальне – гас, рідкий кисень, тривалість горіння – 1 ступінь (140 с), 2 (248 с) і 3 (301 с). З її допомогою були виведені на навколоземну орбіту космічні кораблі серії «Восход», але найбільш широко використовувалася для запусків штучних супутників серії «Зеніт».

восход – селище міського типу (площа – 1,0 км^2, населення – 0,4 тис. осіб), підпорядковане Ялтинській міськраді АР Крим України. Засноване (1920) після будівництва протитуберкульозного санаторію та ефіроолійного заводу, попередня назва Джеміет, смт (1971), утворене шляхом злиття сіл Душисте, Дорожнє і Сосняк, розташоване на чорноморському узбережжі, абсолютні висоти – 290–330 м.

восьма нота (восьмушка) – нота, що за тривалістю у вісім разів коротша від цілої ноти. Позначається заштрихованим овалом з штилем і прапорцем (хвостиком). У разі об'єднання двох або більше восьмих нот прапорці заміняються ребрами. Щоб зіграти восьмі ноти, необхідно четвертну ноту розбити на дві, рівні за тривалістю.

восьмерик – в архітектурі – восьмигранна (восьмикутна) в плані споруда або її частина. Найдавнішою вважається Вежа Вітрів в Афінах (середина I ст. до н. е.). Восьмерик – один з поширених планів для вітряка, восьмигранні будинки були популярні в США (середина XIX ст.), така форма дозволяла отримати приблизно на 20 % більшу площу будівлі, зекономити будівельні матеріали, зберегти тепло і поліпшити освітлення.

восьминоги (*лат.* Octopoda, від *грец.* вісім і нога) – найвідоміші тварини класу Головоногі молюски (*лат.* Cephalopoda). Тіло коротке, м'яке, овальне, голова має вісім довгих, сполучених між собою тонкою перетинкою, щупалець з 1–3 рядами присосок (всього бл. 2000, кожна спроможна утримувати до 100 г). Деякі види сягають загальної довжини 300 см (і більше) та маси до 50 кг. Живуть у тропічних і субтропічних морях і океанах, від мілководдя до глибин 100–150 м, деякі види отруйні, живляться молюсками, ракоподібними і рибою.

Восьминіг

вотруба (wotruba) фріц (1907–1975) – австрійський скульптор, лауреат Великої державної премії Австрії (1958), визнаний найбільшим майстром австрійського мистецтва XX ст. Наймолодший із восьми дітей у злиденній родині. Викладав в Академії образотворчих мистецтв у Відні, представляв Австрію на Венеціанському бієнале (1948, 1952). Близький до кубізму й абстрактного мистецтва, найвідоміша робота – церква

Святої Трійці у Відні. Багато його робіт розміщені в громадських парках Відня.

ВОТСОН (WATSON) ДЖОН БРОДЕС (1878–1958) – американський психолог, засновник біхевіоризму (*англ.* behavior – поведінка), однієї з найпоширеніших теорій західної психології XX ст. Освіту здобув у Чиказькому університеті (1903). У Нью-Йорку виступив (1913) з лекцією-маніфестом – «Психологія з точки зору біхевіориста», заперечуючи свідомість як предмет наукового дослідження, зводячи психічні явища до 4 загальних форм поведінки: видимі, приховані, видимі спадкові та приховані спадкові реакції.

ВОТЧАЛ ЄВГЕН ПИЛИПОВИЧ (1864–1937) – український ботанік, фізіолог рослин, академік АН УРСР (1921). Освіту здобув у Казанському університеті (1889). Працював у Петровській сільськогосподарській академії під керівництвом К. Тімірязєва. Професор сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту з 1898, один з організаторів і співробітників Наукового інституту селекції в Києві. Засновник української школи фізіологів рослин.

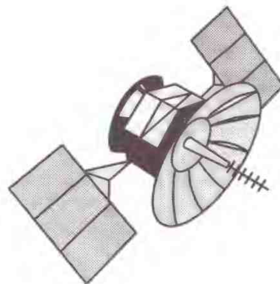
ВОТЧИНА – земельне володіння, що належить феодалові спадково з правом продажу, застави, дарування та являє собою комплекс із земельної власності (землі, будівель та інвентарю) і прав на залежних селян. За часів Київської Русі одна з форм земельної власності, що виникла в процесі формування приватної феодальної власності на землю. Зазвичай їх володарями (IX–XI ст.) були князі, князівські дружинники та земські бояри (нащадки колишньої родоплемінної верхівки).

ВОТЯКОВ ЮРІЙ ГРИГОРОВИЧ (нар. 1950) – радянський український актор театру і кіно, народний артист України (2007). Освіту здобув на акторському відділенні Алма-Атинської консерваторії (1973). Актор Алма-Атинських театрів для дітей та юнацтва ім. Н. Сац (1973–1979) і драми ім. М. Лермонтова (1979–1980), Одеського російського драматичного театру ім. А. Іванова з 1980. Понад 30 ролей у кіно, зокрема у фільмах: «Кровь и пот» (1979), «Овраги» (1990), «Сам я» (1993), «Ликвидация» (2007) та ін.

ВОХРА (*грец.* жовтувато-блідий, блідо-жовтий) – природний пігмент, що складається з гідрату окису заліза з домішкою глини. Має колір від світло-жовтого до золотисто-жовтого і темно-жовтого. Жовта вохра – суміш гідрату окису заліза з глиною, а червона – суміш безводного окису заліза з глиною (готується переважно обпалюванням жовтої вохри, що часто зустрічається в природних умовах). Завдяки дешевизні та стійкості до дії світла і хімічних речовин широко застосовується для всіх видів фарб.

ВОШІ (*лат.* Anoplura) – підряд дрібних ектопаразитів ряду Пухоїдові (Phthiraptera). Тіло сплощене, завдовжки 0,4–6 мм, з маленькою головою і грудьми, але великим черевцем, крила редуковані (наслідок переходу до паразитичного способу життя). Найдавніші виявлені в оперенні птаха, який жив 44 млн р. тому. Постійні супутники людських лих, плодяться у величезних кількостях в умовах скупченого проживання людей без дотримання елементарної гігієни.

ВОЯДЖЕР (*англ.* voyager – мандрівник) – назва двох американських космічних апаратів і проекту з дослідження далеких планет Сонячної системи, що вважається одним з найуспішніших і найрезультативіших в історії міжпланетних досліджень. Обидва «Вояджери» (загальна маса – бл. 815 кг) вперше передали якісні знімки Юпітера і Сатурна, а «Вояджер-2» уперше досяг Нептуна і Урана. Вони стали 3-м і 4-м космічними апаратами, що залишили межі Сонячної системи.

Космічний апарат «Вояджер»

ВРАДІЇВКА – селище міського типу (площа – 13,2 км^2, населення – 8,8 тис. осіб) центр Врадіївського району Миколаївської області України. Засноване 1772, попередня назва – Велика Врадіївка (до 1964), смт (1967), роз-

ташоване над глибоко врізаною долиною річки Кодима (права притока Південного Бугу), на хвилястій поверхні локального вододілу Кодими і Бакшали, абсолютні висоти – 150–170 м.

ВРАДІЇВСЬКИЙ РАЙОН – район на північному заході Одеської області, утворений 1923, площа – 0,8 тис. км^2, населення – 18,7 тис. осіб (у т. ч. міське – 8,8 тис. осіб). Межує з Кривоозерським, Первомайським, Доманівським, Любашівським і Миколаївським районами, адміністративний центр – смт Врадіївка. Розташований на слабо хвилястій поверхні Подільської височини (абсолютні висоти – 150–200 м), розчленованій долинами річок (Кодима, Чичиклія, Черталка, Бакшала), ярами та балками (100–150 м).

ВРАЖЕННЯ. СХІД СОНЦЯ (*фр.* Impression, soleil levant) – картина (полотно, олія, 48 × 63 см) французького живописця Клода Моне (1840–1926), написана (1872) з натури у старому аванпорті Гавра, нині експонується в Паризькому музеї Мармоттан-Моне (Франція). Картина вперше представлена на виставці (1874) в колишній майстерні фотографа Надара і, з легкої руки журналіста Л. Леруа, дала назву напрямку «імпресіонізм», представники якого брали участь у тій експозиції.

ВРАЖЛИВИЙ ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ (прізвище при народженні – **ШТАНЬКО**) (1903–1937) – український письменник. Автор збірок оповідань «В яру» (1924), «Земля» (1925), «Вовчі Байраки», «Молодість» (1929), «Шість оповідань» (1930), «Перемога» (1932), повісті «Батько» (1929), роману «Справа серця» (1933), перекладів з французької мови. Репресований під час масових арештів після вбивства С. Кірова (1934), засуджений і під час відбування покарання на Соловках розстріляний, реабілітований (1956).

ВРАНГЕЛЬ ПЕТРО МИКОЛАЙОВИЧ (1878–1928) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант імператорської армії, барон. Освіту здобув у Петербурзькому гірничому інституті (1901) та Імператорській військовій академії Генерального штабу (1910). Один з провідників Білого руху, командувач Кавказької (1919) і Добровольчої (1919–1920) армій. В еміграції заснував і очолював Російське загальновійськове об'єднання (1924). Працював у Брюсселі інженером, де й помер, похований у Белграді.

ВРАНГЕЛЬ (WRANGELL) ФЕРДИНАНД (ФЕДІР) ПЕТРОВИЧ (1797–1870) – російський мореплавець і полярний дослідник, адмірал (1856). Керував експедицією, що описала узбережжя Сибіру (Східносибірського і Чукотського морів) (1820–1824), визначив положення острова, названого згодом його ім'ям. Керував навколосвітньою експедицією на судні «Кроткий» (1825–1827). Головний правитель російських поселень в Америці (1829–1835), керівник Морського міністерства (1855–1857).

ВРАНГЕЛЯ ГОРИ (*англ.* Wrangell Mountains) – високогірний вулканічний масив (найвища точка – згаслий вулкан Блекберн, 4996 м) на південному сході Аляски (США), що сформувався в неогені і витягнувся з північного заходу (від Аляскинського хребта) на південний схід (до гір Св. Іллі) майже на 150 км. У центральній частині вкритий фірновими полями, від яких розтікаються льодовики (найбільший – Набесна, площею 819 км^2). Названі на честь російського адмірала Фердинанда Врангеля (1797–1870).

ВРАНГЕЛЯ ОСТРІВ – острів у Північному Льодовитому океані між Східносибірським і Чукотським морями, на стику Західної та Східної півкуль, поділяється 180-м меридіаном на дві частини, належить Росії. Входить до складу однойменного заповідника – об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Відділений від материка (північного узбережжя Чукотки) протокою Лонга завширшки понад 140 км. Назву дістав на честь російського мореплавця і полярного дослідника Фердинанда Врангеля (1797–1870).

ВРАНЧА (VRANCEA) – жудець (повіт) у регіоні Молдова, розташований на сході Румунії, біля вигину пасма Східних Карпат, тому є найбільш сейсмонебезпечним у країні. Вранчанський землетрус (1977) мав потужність 8 балів в епіцентрі і забрав тисячі життів. Площа – 4857 км^2, населення – 396 тис. осіб, адміністративний центр – Фокшань. Межує з жудцями Васлуй, Галац, Ковасна, Бакеу, Бузеу і Браїла. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 3 міста та 59 комун.

ВРАНЧИЧ (VRANČIĆ) ФАУСТ (1551–1617) – хорватський учений епохи пізнього Ренесансу. Створив перший словник п'яти мов (латини,

італійської, німецької, далматинської й угорської), виданий у Венеції (1595), розробив плани металевого підвісного мосту, побудованого XVIII ст. Зібрав власну модель парашута (натягнута на дерев'яну раму тканина, 6 × 6 м) і, за легендою, стрибнув із 86-метрової дзвіниці в Братиславі, ставши першим європейцем-парашутистом.

ВРЕДЕФОРТ (VREDEFORT) — ударний кратер за 120 км від Йоганнесбурга (Південноафриканська Республіка), найбільший на планеті, діаметр 250–300 км. Названий на честь розташованого поблизу міста, занесений до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2005). Астероїд впав тут понад 2 млрд р. тому. Його вважають найбільшим із тих, що коли-небудь стикалися з Землею, діаметр — бл. 10 км.

ВРІГТ (WRIGHT) ГЕОРГ ХЕНРІК ФОН (1916–2003) — фінський філософ і логік, президент АН Фінляндії (1968–1970). Наступник Людвіга Віттенштейна в Кембриджі з 1945. Досліджував проблеми індукції та ймовірності, тимчасової логіки аналізом людської дії та її мотивів, логічної природи відносин між детермінованістю і свободою. Найвідоміші твори: «Логіко-філософські дослідження. Вибрані праці» (1986), «Три мислителі» (2000), дослідження творчості Достоєвського, Толстого і Бердяєва.

ВРОНА ІВАН ІВАНОВИЧ (1887–1970) — український мистецтвознавець, критик, художник, заслужений працівник культури УРСР (1968). Освіту здобув у Московському університеті (1914) і Українській академії мистецтв у Києві (1920). Перший ректор Київського художнього інституту (1924–1930) та його викладач (1930–1933 і 1945–1948). Репресований (1933), реабілітований (1943 і 1958). Начальник (1944–1952) і завідувач (1956–1970) сектору Інституту теорії та історії архітектури Академії архітектури УРСР.

ВРОНСЬКИЙ ВАХТАНГ ІВАНОВИЧ (при народженні — **НАДІРАДЗЕ**) (1905–1988) — радянський артист балету і балетмейстер, народний артист УРСР (1948) і СРСР (1962). Освіту здобув у Тбіліській балетній студії (1923), танцівник театрів опери і балету Ростова-на-Дону, Баку, Ташкента і Саратова (1923–1940). Балетмейстер Одеського (1940–1954) і Київського (1954–1969) театрів опери і балету, художній керівник і балетмейстер Українського (1961–1973) і Московського (1978–1979) балету на льоду.

ВРОНСЬКИЙ МАКАР КІНДРАТОВИЧ (1910–1994) — радянський український скульптор, народний художник УРСР (1963), лауреат Сталінської премії (1951) і Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1984). Освіту здобув у Київському художньому інституті (1945), де викладав з 1949. Працював у галузі станкової та монументальної пластики. Автор пам'ятників Б. Хмельницькому в Чигирині (1967), «Декабристи у Кам'янці» (1975), Т. Шевченку в Донецьку (1955), М. Коцюбинському у Вінниці (1989) тощо.

ВРУБЕЛЬ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1856–1910) — російський художник, який працював у багатьох жанрах. Освіту здобув у Петербурзькому університеті (1879) та Імператорській академії мистецтв (1884). Автор полотен — «Демон сидящий» (1890), «Жена художника» (1898), «Пан» (1899), «Царевна-Лебедь» (1900), «Сирень» (1901), декоративних панно, фресок — розписи Кирилівської церкви в Києві (1884–1889), книжкових ілюстрацій до «Демона» М. Лермонтова (1890–1891) та ін.

ВРУБІВКА — селище міського типу (площа — 2,1 км², населення — 1,0 тис. осіб) Попаснянського району Луганської області України. Виникло (1921) як шахтарське селище Хущевате (до 1935), смт (1963), розташоване на хвилястій поверхні, порізаній балками та ярами, в північній частині Донецького кряжа, біля витоків річок Біленька, Суха і Мокра Плотва та Комишуваха (праві притоки Сіверського Дінця), абсолютні висоти — 215–240 м.

ВРУБІВСЬКИЙ — селище міського типу (площа — 6,2 км², населення — 1,4 тис. осіб) Лутугинського району Луганської області України. Засноване (1895) у зв'язку з будівництвом шахти «Надія», смт (1938), розташоване на горбкуватій поверхні, розчленованій ярами і балками, на північних схилах Донецького кряжа, над глибоко врізаною долиною річки Вільхова (права притока Лугані), абсолютні висоти — 100–210 м.

ВРУБЛЕВСЬКА ВАЛЕРІЯ ВАСИЛІВНА (при народженні — **САХНЕНКО-БЕРЕЗНЯК**) (нар. 1938) — радянський український письменник, драматург, перекладач і філософ. Освіту здобула в Київ-

ському університеті (1968). Працювала в Інституті філософії АН УРСР (1971–1991). Авторка книг: «Перстень» (1969), «Несподівані мандри» (1974), «Соломія Крушельницька» (1986), «Емансипантки» (1989), сценаріїв і п'єс «Кафедра», «Возвращение Баттерфляй», «Визави», «Перекресток», «Призвание», «Окаянные женщины» та ін.

ВСЕВОЛОД ОЛЬГОВИЧ (бл. 1084–1146) – князь сіверський (1115–1127), чернігівський (1127–1139), великий князь київський (1139–1146). Старший син князя Олега Святославича, разом з ін. князями брав участь у поході на половців (1111). Під час князювання у Києві був майстерним політиком і зберігав трон, лавіруючи між Мстиславичами і Мономашичами, уміло граючи на розбратах нащадків Мономаха, сварив сильних супротивників, а дрібним князям роздавав в управління міста на околицях Русі.

ВСЕВОЛОД СВЯТОСЛАВИЧ ЧЕРМНИЙ (? – після 1214) – князь чернігівський, великий князь київський (1206, 1207, 1210–1212). Третій син Святослава III Всеволодича і доньки полоцького князя Василька Святославича. Брав участь у великому переможному поході руських князів на половців (1183). За сприяння Володимира Ігоревича забрав Київ (1206) у Рюрика Ростиславича і решту життя присвятив міжусобній боротьбі (що точилася зі змінним успіхом) за головний престол Київської Русі.

ВСЕВОЛОД ЮРІЙОВИЧ (1154–1212) – князь остерський (1169–1172), князь володимиросуздальський (1176–1212), великий князь київський (1173). За його князювання розпочалося піднесення Володимиро-Суздальського князівства. За Київським літописом (1195), обраний руськими князями головним у державі за часів колективного управління Давньоруською федеративною монархією. Прізвисько «Велике Гніздо» дістав завдяки великій родині (8 синів і 4 доньки).

ВСЕВОЛОД ЯРОСЛАВИЧ (1030–1093) – князь переяславський (1054–1073) і чернігівський (1073–1078), великий князь київський (1077–1093). Четвертий та улюблений син Ярослава I Мудрого і шведської принцеси Інгігерди, за життя батька не мав уділу і жив з родиною в Києві. Один з найосвіченіших людей свого часу, його син, Володимир Мономах, у «Повчанні» писав про батька, що той, «сидячи вдома», володів п'ятьма мовами, зокрема, шведською, грецькою, а також, можливо, англійською і половецькою.

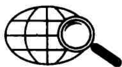
ВСЕНОШНА – громадське богослужіння встановленого зразка в православ'ї, що триває від заходу сонця до світанку. Практика старозавітної церкви не знала регулярної нічної молитви, але стосовно нічних богослужінь Василь Великий (бл. 330–379) писав, що такі мали повсюдне поширення на Сході і відбувалися напередодні неділь протягом усього року, у святу ніч Великодня, свята Богоявлення і днів пам'яті святих мучеників.

ВСЕСВІТ – весь різноманітний за формами матеріальний світ, що їх набуває матерія та енергія, включаючи усі галактики, зорі, планети та ін. космічні тіла. Неосяжно великий, розміри практично не піддаються людській уяві. Частина всесвіту, що вивчається астрономами, є фрагментом, доступним дослідженню сучасними астрономічними засобами матеріального світу, який простягається на $1{,}6 \times 10^{24}$ км. Наскільки він великий за межами видимої частини, нікому не відомо.

ВСЕСВІТНІЙ ФОНД ДИКОЇ ПРИРОДИ (WORLD WIDE FUND FOR NATURE, WWF) – міжнародна неурядова організація, що займається збереженням природи, дослідженнями та відновленням природного середовища. Офіційна назва змінена з «World Wildlife Fund» (1986), проте попередня назва залишається офіційною в багатьох країнах. Заснований (1961) англійцями Пітером Скоттом, Люком Гоффманом і Гаєм Монфоро. Головна мета – збереження біологічної різноманітності Землі, символ – гігантська панда.

Емблема Всесвітнього фонду дикої природи

ВСЕСВІТНЬОГО ТЯЖІННЯ ЗАКОН – фізичний закон, що описує гравітаційну взаємодію в рамках ньютонівської механіки і стверджує, що сила притягання між двома тілами (матеріальними точками) прямо пропорційна добутку їхніх мас і обернено пропорційна квадрату відстані між ними. Сформульований Ісааком Ньютоном (1642–1727) у трактаті «Philosophiae Naturalis Principia Mathematica» (1687). Закон справедливий і застосовний для більшості фізичних задач, але має свої обмеження, зокрема він спирається на принцип далекодії.

ВСЕСВІТНЯ РАДА БІЗНЕСУ ЗІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ (WORLD BUSINESS COUNCIL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT, WBCSD) – створена з ініціативи Міжнародної торговельної палати (1995). Об'єднує 200 найбільших компаній з 36 країн світу, з загальною капіталізацією компаній (членів Ради) 8 трлн доларів. Основна мета – розвиток співпраці між підприємцями, урядами та організаціями у сфері захисту навколишнього середовища і сталого розвитку, узагальнення та пропаганди екологічно ефективної діяльності.

ВСЕСВІТНІЙ СОЮЗ З ОХОРОНИ ПРИРОДИ (UNION INTERNATIONALE POUR LA CONSERVATION DE LA NATURE, IUCN) – міжнародна некомерційна організація, що займається висвітленням проблем збереження біорізноманіття планети, має статус спостерігача при Генеральній Асамблеї ООН. Заснована 1948, штаб-квартира розташована в м. Гланде (Швейцарія), 1100 співробітників. Союз об'єднує 82 держави, 111 урядових установ, понад 800 недержавних організацій і бл. 10 тис. вчених та експертів з 181 країни світу.

ВСЕСЛАВ БРЯЧИСЛАВИЧ (ВСЕСЛАВ ВІЩИЙ, або **ЧАРОДІЙ)** (бл. 1029–1101) – князь полоцький (1044–1101), єдиний представник полоцької гілки Рюриковичів на київському великокняжому престолі (1068–1069). Відомий як герой «Слова о полку Ігоревім» і східнослов'янського фольклору, де постає як богатир і чаклун.

ВСІХ СВЯТИХ ЦЕРКВА – садибна православна церква в с. Старий Мерчик Валківського району Харківської області, побудована (1760, за ін. даними – 1788) на місці давньої дерев'яної, заснованої 1680. Храм постав поруч із палацом за сприяння тодішнього володаря маєтку дійсного статського радника Григорія Шидловського, який згодом упокоївся на його погості. Церква була закрита та покинута напризволяще (1921–1994) і постала з руїн лише наприкінці XX ст.

ВТЕНСЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1980) неподалік с. Ростань Шацького району Волинської області. На площі 1,30 км² (у складі Шацького національного природного парку) охороняється верхове болото високого ступеня розвитку, де переважають чагарниково-сфагнові угруповання з пониклою сосною і ростуть типові для оліготрофних боліт андромеда багатолиста, ринхоспора біла, журавлина болотна та види, занесені до Червоної книги: журавлина дрібноплода, росички англійська і проміжна.

ВТОМА – зниження продуктивності діяльності через витрату енергетичних ресурсів організму людини, що виникає через певне ставлення людини до праці, звички до фізичного та розумового напруження. Розрізняють два аспекти втоми – фізіологічну (діяльність м'язів, залоз, нервів, мозку тощо з часом зменшується в енергії і сповільнюється в темпі) і психічну (у своїй найпростішій формі має характер нерозкладного простого відчуття втоми), що є одним з механізмів захисту організму.

ВТОРИННІ РЕСУРСИ – сировина, матеріали, вироби і відходи виробництва, які утворюються при створенні продукції і можуть бути надалі застосовані у виробничому процесі під час виготовлення нової продукції. Використання вторинних ресурсів зазвичай економічно вигідніше від видобутку, збагачення та підготовки первинних ресурсів. Основні види вторинних ресурсів: брухт і відходи чорних, кольорових і дорогоцінних металів, відпрацьовані нафтопродукти, макулатура, відходи, що містять гуму, скло тощо.

ВТОРИННОРОТІ (*лат.* Deuterostomia) – група багатоклітинних тварин з групи Білатеральні (Bilateria), до яких належать типи тварин: Хордові (Chordata), Голкошкірі (Echinodermata), Напівхордові (Hemichordata) і Щетинкощелепні (Chaetognatha). Походження, ймовірно, від радіальних (кишковопорожнинних) тварин незалежно від первиннoротих. У період зародкового розвитку в них на місці первинного рота (бластопора) утворюється анальний отвір, а власне рот незалежно з'являється в передній частині тіла.

ВУАЛЬ (*фр.* voile – покривало, завіса) – частина жіночого головного убору, що частково або повністю закриває обличчя власниці. Зазвичай виконується з напівпрозорої тканини, мереживом, часто у вигляді сітки. У давнину вуалі використовувалися для позначення класового чи релігійного статусу, а в сучасному світі – як прикраса для дамського капелюшка або зачіски.

ВУГІЛЛЯ – тверда осадова порода, горюча корисна копалина, утворена шляхом вуглефікації рослинних залишків. Колір від бурого до чорного, твердість 1–3, щільність 0,9–1,7 г/см^3, виділяють гумоліти (вугілля кам'яне, вугілля буре та антрацити), сапропеліти і сапрогумоліти. Викопне вугілля – один із найпоширеніших видів корисних копалин, виявлене на всіх континентах (бл. 3 тис. вугільних родовищ і басейнів, з запасами 7–16 трлн т). У світовому паливно-енергетичному балансі становить бл. 25 %.

Вугілля

ВУГІЛЛЯ БУРЕ (ЛІГНІТ) – горюча корисна копалина, викопне вугілля другої стадії метаморфізму (перехідна між торфом і кам'яним вугіллям). Містить 50–77 % вуглецю, 20–30 % вологи і велику кількість летких речовин (до 50 %). Має чорно-бурий, чорний, рідше бурий колір, утворюється з органічних решток під дією тиску і підвищеної температури. Використовується як паливо в дрібних і приватних котельнях, а також як хімічна сировина. Має низьку теплоту згоряння, бл. 26 МДж/кг.

ВУГІЛЛЯ КАМ'ЯНЕ – осадова порода, тверда горюча корисна копалина, один із видів викопного вугілля (проміжний між бурим вугіллям і антрацитом), що являє собою продукт глибокого розкладу залишків рослин (папоротей, хвощів, плаунів тощо). Більшість покладів утворилася в палеозої, переважно в кам'яновугільному періоді (300–350 млн р. тому). Залежно від сорту, містить 75–95 % вуглецю, до 12 % вологи і до 32 % летких речовин. Зазвичай поклади утворюються з бурого вугілля на глибинах бл. 2–3 км.

ВУГІЛЬНА ГЕОЛОГІЯ – розділ геології, що вивчає умови виникнення вугільних родовищ корисних копалин у надрах Землі, їхню будову та склад, досліджує походження і закономірності розміщення родовищ, які формувалися протягом всієї геологічної історії. Значний внесок у вугільну геологію здійснив радянський геолог Павло Степанов (1880–1947), який дослідив і класифікував генетичні типи вугільних басейнів, зони і вузли вугленагромадження і, зокрема, розширив межі Донбасу.

ВУГІЛЬНА КИСЛОТА – слабка двоосновна кислота (H_2CO_3), безбарвна рідина, нестійка у чистому вигляді. Утворюється в малих кількостях під час розчинення вуглекислого газу у воді, в т. ч. і вуглекислого газу з повітря. Утворює ряд стійких неорганічних і органічних похідних: солі (карбонати і гідрокарбонати), складні ефіри, аміди та ін.

ВУГІЛЬНИХ ЕНЕРГОТЕХНОЛОГІЙ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ – створений (1996) у Києві на базі Відділення високотемпературного перетворення енергії Інституту проблем енергозбереження НАН України, сучасна назва з 2002. У структурі інституту три наукових, конструкторсько-технологічний і загальнотехнічний відділи, де працюють 40 наукових співробітників, створені наукові школи: нових технологій термічної переробки твердого палива; дослідження елементарних процесів у низькотемпературній плазмі.

ВУГЛЕВОДНІ – органічні сполуки, що складаються виключно з атомів вуглецю і водню, вважаються базовими сполуками органічної хімії, а всі ін. органічні сполуки розглядають як їхні похідні, найпростіший вуглеводень – метан (CH_4). Під час їх систематизації зазвичай враховують будову вуглецевого скелета і тип зв'язків атомів вуглецю. Вуглеводні, як правило, не змішуються з водою, а основними їх джерелами є нафта, природні гази і кам'яне вугілля.

ВУГЛЕГІРСЬК – місто (площа – 7,3 км^2, населення – 8,4 тис. осіб) районного значення, підпорядковане Єнакіївській міськраді Донецької області України. Засноване (1879), за перека-

зами, кріпаками-втікачами з Катеринославщини братами Микитою та Іваном Хацапетами, завдяки чому називалося Хацапетівкою (до 1957), статус міста (1958), розташоване на ледь хвилястій рівнині (місцями порізаній балками), з перевищення висот до 37 м.

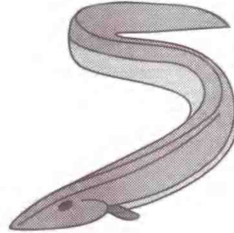
ВУГЛЕДАР – місто (площа – 5,3 км^2, населення – 15,6 тис. осіб) обласного підпорядкування, центр Вугледарської міськради Донецької області України. Засноване (1964) як центр майбутнього великого Південнодонбаського вугільного регіону з видобутку кам'яного вугілля (розвідані запаси якого становлять бл. 1,5 млрд т) і почалося з будівництва шахти «Південнодонбаська» № 1, смт (1969), статус міста (1991), абсолютні висоти бл. 185 м.

ВУГЛЕХІМІЯ – галузь науки, що вивчає загальну систематику різних твердих горючих копалин, їх визначальні ознаки, стадії розвитку, структуру і надмолекулярну організацію, перетворення при метаморфізмі, теоретичні основи процесів термічної та термохімічної деструкції і газифікації твердих палив. Розробляє методи і процеси термічної, хімічної переробки вугілля, є теоретичною основою коксохімії, процесів хіміко-технологічної переробки торфу і сланців, газифікації та гідрогенізації вугілля.

ВУГЛЕЦЬ (**CARBONEUM, C**) – хімічний елемент, атомний номер 6, атомна маса 12,0107, густина 2,25 г/см^3 (графіт), належить до поширених елементів земної кори, а сполуки вуглецю є основою всіх рослинних і тваринних організмів. У вигляді деревного вугілля застосовувався в давнину для виплавки металів, здавна відомі алотропні модифікації вуглецю – алмаз (найтвердіша речовина серед усіх відомих) і графіт (темно-сіра непрозора дрібнокристалічна речовина).

ВУГЛЯР – селище міського типу (площа – 2,7 км^2, населення – 1,1 тис. осіб), підпорядковане Макіївській міськраді Донецької області України. Засноване 1952, смт (1965), розташоване у південно-східному передмісті Макіївки на південних схилах Донецького кряжа, на берегах верхньої течії річки Грузька, перетвореної на низку невеличких ставків, абсолютні висоти – 190–210 м.

ВУГОР – морські (*лат.* Conger) та річкові (*лат.* Anguilla) риби родини Вугрові (Anguillidae). Морські мають міцне, змієподібне тіло завдовжки до 3 м (маса до 25 кг), шкіру без луски сіро-коричневого кольору з блакитним блиском на спині, мешкають у Північній Атлантиці, Балтиці і Середземному морі. Річкові характеризуються довгим звивистим тілом завдовжки до 2 м (маса до 4 кг) з буро-зеленою спиною, дуже слизькою шкірою з дрібною лускою, мешкають переважно в європейських водоймах.

Вугор

ВУГРІ (**АКНЕ**) – запальне захворювання шкіри, зокрема сальних залоз, причини виникнення якого достеменно нез'ясовані. У механізмі розвитку основну роль відводять себореї, яка знижує бактерицидний ефект шкірного сала і призводить до активізації кокової флори. Серед причин виділяють: спадковість, гормональну активність (менструації, статеве дозрівання), перехідний вік, стрес, гіперактивність сальних залоз, накопичення мертвих клітин шкіри, мікроорганізми, шкірні пошкодження, використання певних препаратів тощо.

ВУД (**WOOD**) **ГРАНТ ДЕВОЛСОН** (1891–1942) – американський художник. Під час подорожей Європою познайомився з північноготичними (XV ст.) і примітивними творами ранніх фламандських та німецьких майстрів, що сприяло створенню власного стилю, названого «Школою американського регіоналізму». Автор картин з сільського життя американського Середнього Заходу: «Американська готика» (1930), «Молода кукурудза», «Опівнічна верхова прогулянка Пола Ревіра» (1931), «Весна в селі» (1941) тощо.

ВУД (**WOOD**) **РОБЕРТ ВІЛЬЯМС** (1868–1955) – американський фізик-експериментатор, президент Американського фізичного товариства (1935). Освіту здобув у Гарвардському уні-

верситеті (1891). Основні наукові інтереси пов'язані з фізичною оптикою, у межах якої відкрив і дослідив оптичний резонанс (1902), зробив знімки Місяця в ультрафіолетовому світлі (1909), виявив високу відбивну здатність зелених рослин при інфрачервоній зйомці («ефект Вуда»), відкрив оптичний ефект дифракції («аномалія Вуда») тощо.

ВУДВОРД (WOODWARD) РОБЕРТ БЕРНС (1917–1979) – американський хімік-органік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1965). Освіту здобув у Массачусетському технологічному інституті (1937), після чого працював у Гарварді на різних посадах все життя. Зробив значний внесок у сучасну органічну хімію, особливо в синтез і визначення структури складних природних продуктів.

ВУДИЛА – деталь кінської збруї, складова вуздечки, що вставляється в рот тварини і призначена для управління конем. З'явилися наприкінці бронзової доби, коли коня почали використовувати як транспортну тварину, завдяки чому є складовою археологічної хронології. Первісно були м'які, із сухожиль, вставлялися в рот коня й обмежувалися кістяними вставками. Бронзові вудила відомі з II–I тис. до н. е., залізні з VII–VI ст. до н. е., а на Русі використовувалися залізні двоскладні вудила з рухомими кільцями на кінцях.

ВУДІ АЛЛЕН (WOODY ALLEN) (при народженні – **АЛЛЕН СТЮАРТ КОНІГСБЕРГ**) (нар. 1935) – американський кінорежисер, актор-комік, продюсер, письменник, драматург, інтелектуал, джазовий кларнетист, лауреат премій «Оскар» (1977), «Сезар» (1980, 1986), «Золотий глобус» (1980), «Золотий лев» (1995), «Пальмова гілка» (2002) та ін. Найвідоміші фільми: «Сплячий» (1973), «Енні Холл» (1977), «Манхеттен» (1979), «Пурпурова троянда Каїра» (1985), «Ханна та її сестри» (1986), «Тіні і туман» (1992) та ін.

ВУДІННЯ – ловля риби вудилищем. Існує кілька прийомів вудіння найпростішою вудкою: з поплавцем, який встановлюється на необхідній відстані від гачка (зазвичай 1–3 м), що забезпечує занурення гачка з наживкою на потрібну глибину; з поплавцем-важком, коли обважнений свинцевими вставками (до 15–30 г) поплавець забезпечує далеке закидання; з насадкою, що повільно занурюється, зазвичай здійснюється влітку, коли клювання риби слабшає, та ін.

ВУДКА (*слов'ян.* уд – хлист) – снасть для риболовлі, що складається з вудилища (гнучкого хлиста, до якого кріпиться волосінь), волосіні, поплавця, важка та гачка. Матеріалом для вудилища може бути бамбук, дерево, метал чи пластик, вони зазвичай бувають цільні, розбірні (складаються з кількох частин) або телескопічні, завдовжки від 0,4 м до кількох м.

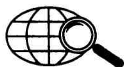

Вудка

ВУАЛЕЙ (WOODLEIGH) – метеоритний кратер у Західній Австралії, на схід від затоки Шарк, виявлений дослідниками Австралійського національного університету (2000). Він не виходить на поверхню, тому його розміри досі залишаються невідомими, першовідкривачі оцінюють його діаметр 120 км, а ін. науковці вважають, що він принаймні удвічі менший. Загальноприйнятим датуванням падіння метеорита вважається пізній девон (бл. 365 млн р. тому), що збігається з девонським вимиранням тварин.

ВУДС «ТАЙГЕР» (WOODS «TIGER») ЕЛДРІК ТОНТ (нар. 1975) – американський гольфіст, понад десятиріччя найкращий у світі, 14-кратний переможець турнірів «Мейджор» (2-е місце в історії). Всього за кар'єру виграв 71 турнір PGA Туру (3-тє місце в історії), перемагав на найважливіших турнірах щонайменше двічі: «Мастерс» (1997, 2001, 2002, 2005), чемпіонат PGA (1999, 2000, 2006, 2007), відкриті чемпіонати США (2000, 2002, 2008) і Великобританії (2000, 2005, 2006). Найбільш високооплачуваний спортсмен у світі.

ВУЖ (*лат.* Natrix) – рід неотруйних змій родини Вужеві (Colubridae). Вирізняються яскраво-вираженими (жовтими, іноді білими й оранжевими) плямами на голові. Самки більші за самців, іноді завдовжки сягають 1,5 м (але зазвичай не перевищують 1 м). Живляться переважно жабами, гризунами і рідше рибою, потерпають від лелек, хижих птахів і деяких ссавців. Відмінно плавають, перебува-

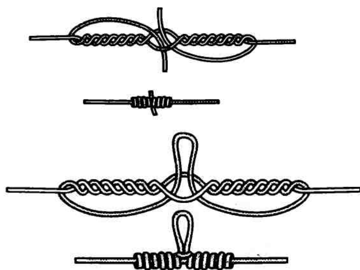

ючи під водою до півгодини. Поширені майже повсюдно в Євразії, за винятком приполярних і тропічних районів.

ВУЖИНСЬКИЙ ІВАН АНДРІЙОВИЧ (нар. 1955) – український державний службовець, заслужений будівельник України (2002), Герой України (2004) «за визначний особистий внесок у забезпечення будівництва та введення в дію швидкісної автомагістралі «Київ – Одеса», багаторічну самовіддану працю». Працював директором підприємства «Гарант» Львівського товариства сліпих, у Державній адміністрації залізничного транспорту «Укрзалізниця», головою Державної служби автомобільних доріг України «Укравтодор».

ВУЗДЕЧКА – багатозначний термін: (в анатомії людини) частина, що обмежує рух будь-якого органа (верхньої і нижньої губи, язика, клітора, крайньої плоті, статевих губ); (в анатомії тварин) вузька ділянка між оком і дзьобом у птахів та аналогічна у риб і плазунів; (конярство) спорядження для голови коня, що складається з суголовного, налобного, щічного, переносного, підборідного, з'єднувального ременів, а також чумбура, вудил і віжок.

ВУЗЛИ – способи з'єднання мотузок, утворення мотузяних петель і прив'язування мотузок до будь-яких предметів або між собою. Зав'язані вузли повинні бути затягнуті, мати правильний малюнок, а на вільних (неробочих) кінцях мотузки створюють задля підстрахування (контрольні) вузлики, що перешкоджають прослизанню мотузки і мимовільному розв'язуванню. Вузли цікаві своїм давнім походженням, практичним застосуванням, а також теорією вузлів – розділом математики, що досліджує їхні властивості.

Вузли

ВУЗОЛ (KT АБО KN) – позасистемна одиниця швидкості, що використовується у всьому світі у навігації та авіації (разом з одиницями системи СІ) і дорівнює: 1 міжнародний вузол = 1 морська миля/година = 1,852 км/год = 0,514 м/с. Заснований на міжнародно-узгодженій довжині морської милі, прийнятій у США (1954), Великобританії (1970) та ін. країн у різні часи. Це визначення вважається загальним і зараз використовується у всіх випадках.

ВУЗЬКА БУХТА – фрагмент Каркінітської затоки Чорного моря на північному заході Кримського півострова, що омиває районний центр смт Чорноморське АР Крим України. Колишня назва – Ак-Мечетська бухта, довжина піщаної берегової лінії – 6 км, середня глибина бухти – 15 м, максимальна – 42 м. На березі бухти розташований історико-археологічний заповідник «Калос-Лімен», де існувало давньогрецьке місто (IV ст. до н. е. – I ст.), назва якого перекладається як «чудова гавань».

ВУЙЧИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ СТАНІСЛАВОВИЧ (нар. 1936) – радянський український промисловець-аграрій, Герой України (2002) «за визначні особисті заслуги перед державою Україна у розвитку сільського господарства, впровадження сучасних форм господарювання». Освіту здобув у Дніпропетровському сільськогосподарському інституті (1959). Народний депутат СРСР (1989–1991). Голова колгоспу «Дружба» (с. Багате Новомосковського району Дніпропетровської області), директор ВАТ Агрофірма «Дружба».

ВУЛ БЕНЦІОН МОЙСЕЙОВИЧ (1903–1985) – радянський фізик, фахівець у галузі фізики діелектриків, напівпровідників та квантової електроніки, лауреат Сталінської (1946) і Ленінської (1964) премій, Герой Соціалістичної Праці (1969), академік АН СРСР (1972). Воював у Першій кінній армії, освіту здобув у Київському політехнічному інституті (1928), працював у Фізичному інституті АН СРСР (1932). Один із розробників перших радянських напівпровідникових діодів і лазерів, транзисторів і сонячних батарей.

ВУЛКАН – геологічне утворення і геотектонічне явище, що виникає завдяки тиску газів у магмі над каналами і тріщинами в земній корі, якими на поверхню викидаються лава, попіл,

гарячі гази, водяна пара та уламки гірських порід. Зазвичай мають конічну форму, з кратером (лійкоподібним заглибленням на вершині). Вулкани поділяють на діючі (прояви діяльності мали місце за останні 3,5 тис. р.), потенційно діючі (вивергалися 3,5–13,5 тис. р. тому), умовно згаслі (зберегли свої зовнішні форми) і згаслі.

ВУЛКАНІЗАЦІЯ – технологічний процес взаємодії каучуку з агентом, що вулканізує (сірка, пероксиди, оксиди металів, сполуки амінного типу та ін.), у результаті якого відбувається зшивання молекул каучуку в єдину просторову сітку. При цьому підвищуються міцнісні характеристики каучуку, його твердість та еластичність, знижуються пластичні властивості, ступінь набрякання і розчинність в органічних розчинниках. Процес називається на честь Вулкана, давньоримського бога вогню.

ВУЛКАНІЧНЕ СКЛО – склувата аморфна вулканічна гірська порода, яка утворюється при швидкому (без кристалізації) охолодженні (загартуванні) магматичного розплаву, що досяг земної поверхні. Може повністю складати ліпаритові кислі, рідше базальтові ефузивні гірські породи. Майже повністю складає обсидіан, смоляний камінь (пехштейн), перліт, пемзу, тахіліт, сордавалітіт. Фізичний стан переважно аморфний, як у звичайного штучного скла, кристали присутні лише у вигляді поодиноких включень.

ВУЛКАНІЧНІ ГІРСЬКІ ПОРОДИ (ВУЛКАНІТИ) – гірські породи, що утворюються в результаті вулканічних виверження, залежно від характеру яких (вилив лав або вибуху виверження) утворюють 2 типи порід: вилиті (ефузивні) і вулканогенно-уламкові (пірокластичні). Останні поділяються на пухкі (вулканічний попіл, пісок, бомби), ущільнені і зцементовані (туфи, туфобрекчії). Крім того, виділяють проміжні типи – туфолави, що виникли внаслідок виверження лавових потоків і можуть займати площі до тис. км².

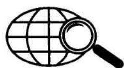
ВУЛКАНІЧНІ КАРПАТИ – гірський Вулканічний (Вигорлат-Гутинський) хребет Українських Карпат, розташований у Закарпатській області України. Загальна довжина у межах країни сягає бл. 125 км (ширина 8–20 км), порізаний долинами річок Уж, Латориця, Боржава і Ріка (всі притоки Тиси) на окремі масиви (Маковиця, Синяк, Великий Діл, Тупий та ін.) у середньому заввишки 600–1000 м, максимальна – 1081 м (гора Бужора). Складені вулканічними породами (андезити, базальти, туфи).

ВУЛКАНОЛОГІЯ – наука, що вивчає процеси і причини утворення вулканів, закономірності їх розміщення на земній поверхні, розвиток, будову і склад продуктів вивержень, зміну характеру діяльності у часі. Практичною метою є розробка методів прогнозу вивержень і використання вулканічного тепла (гарячих вод і пари), розкриття закономірностей утворення корисних копалин і вирішення питань про джерела вулканічної енергії, еволюції магми та ін.

ВУЛЛІ (WOOLLEY) ЧАРЛЬЗ ЛЕОНАРД (1880–1960) – англійський археолог. Освіту здобув в Оксфордському університеті (1903). Брав участь в британських археологічних експедиціях у Нубії (1907–1912), у розкопках Кархеміша на Єфраті (1912–1914, 1919), керував експедиціями в Тель-ель-Амарні (1921–1922), колишній столиці фараона Ехнатона Ахетатона, в Урі (1922–1934), де реконструював історію і побут у найбільшому шумерському місті-державі, в Алалаха в Туреччині (1936–1939, 1946–1949) тощо.

ВУЛФ (WOOLF) ВІРДЖИНІЯ (1882–1941) – британська письменниця, літературний критик. У міжвоєнний період була значною фігурою в Лондонському літературному товаристві і членом гуртка Блумсбері. Найвідоміші романи: «Місіс Деллоуей» (1925), «На маяк» (1927), «Орландо» (1928), «Хвилі» (1931), «Між актів» (1941) та оповідання «Своя кімната» («Свій простір») з відомим афоризмом: «У кожної жінки, якщо вона збирається писати, мають бути кошти і своя кімната». Втопилася у річці Оуз, неподалік власної оселі.

ВУЛЬВА (*лат.* vulva) – медична (наукова) назва зовнішніх жіночих статевих органів (зовнішніх геніталій), до яких належать: лобок (венерин горбок), великі і малі статеві губи, клітор, дівоча пліва, присінок піхви, промежина, отвір сечівника, а також залозисті та судинні структури, які розташовані в проміжку між лобком і промежиною. Утворена м'якими покривними тканинами (шкірою і слизовою), пронизаними нервовими за-

кінченнями, іннервація яких у кожної жінки індивідуальна.

ВУЛЬГАТА (*лат.* Vulgata versio – загальноприйнята версія) – латинський переклад Біблії, здійснений переважно блаженним Ієронімом (бл. 345–420). Коли виникла потреба в єдиному і достовірному тексті латинської Біблії (наприкінці IV ст.), на якому західна церква могла б основувати своє вчення, здійснення доручили Ієроніму, найбільшому знавцеві Біблії і секретарю папи Дамасіо I. Він працював понад два десятиліття, а переклад офіційно затвердив Тридентський собор (1546).

ВУНДЕРКІНДИ (*нім.* wunderkind – чудесне дитя) – обдаровані діти, які в інтелектуальному розвитку переважають дітей свого віку. Зазвичай змалку виявляють здібності в ранньому віці в різних сферах інтелектуальної діяльності: математиці, фізиці, музиці, енциклопедичних знаннях тощо. У ранньому віці вони можуть: вступити до інституту, закінчити його і захистити дисертацію, коли однолітки ще навчаються в школі; створювати музику, виборювати чемпіонство в шахах та ін.

ВУСАЧ (МАРЕНА) (*лат.* Barbus) – риба родини Коропові, мешкає у водах Європи (за винятком Іспанії та Італії на півдні, Англії, Данії і Скандинавії на півночі). Довжина тіла – до 85 см, маса – 4–12 кг, спинний плавець високий, забарвлення рівне сріблясте, рідко з дрібними буруватими цятками. Доживають до 15-річного віку, нерест у травні – червні за температури понад 15 °С. Живляться переважно донними організмами (молюсками, черв'яками, личинками і ракоподібними) та кормами рослинного походження.

ВУТВИЦЬКИЙ – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1980) поблизу с. Нуйне Камінь-Каширського району Волинської області. На площі 0,5 км^2 охороняється сфагнове болото, що займає улоговину, оточену сосновим лісом. Воно поросло пониклою сосною звичайною і березою повислою. Переважають угруповання мезотрофних боліт з очеретом, хвощем і вовчим тілом болотним на сфагновому покриві, а оліготрофні ценози з хамедафною чашковою, занесеною до Червоної книги України, розміщуються в центрі.

ВУТЕВЕ (*англ.* Wuteve) – гора і найвища точка Ліберії, держави на заході Африки. Розташована на півночі країни (біля кордону з Гвінеєю і Кот-д'Івуаром), куди заходить частина Гвінейської височини, якою проходить вододіл між річками басейну Нігеру і тими, що несуть свої води територією Ліберії (Мано, Сент-Пол, Лоффа, Сент-Джон та ін.). Для Гвінейської височини характерні савани з розрідженою деревною рослинністю і густим деревостаном у долинах річок.

ВУХАНЬ (*лат.* Plecotus) – рід кажанів родини Лиликові (Vespertilionidae), представлений бл. 20 видами. Найпомітнішою їхньою особливістю є величезні вуха, які виступають з голови на 30–35 мм (при довжині тіла бл. 50–60 мм). У фауні України відомі два морфологічно близькі види (обидва включені до Червоної книги України): вухань звичайний, або бурий (Plecotus auritus), і вухань австрійський, або сірий (Plecotus austriacus), що мають різне забарвлення черева й окремих утворень на голові.

ВУХО – складний вестибулярно-слуховий орган, що виконує дві функції – сприймає звукові імпульси і відповідає за положення тіла в просторі і здатність утримувати рівновагу. Це парний орган, який розміщується в скроневих кістках черепа та обмежується зовні вушними раковинами. Вухо людини сприймає звукові хвилі завдовжки від 1,6 см до 20 м, що відповідає 16–20 000 Гц (коливань за секунду). У процесі еволюційного розвитку виникло у первинно водних предків хребетних з особливих шкірних органів чуття.

ВУЧЕТИЧ ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ (1908–1974) – радянський скульптор-монументаліст, народний художник СРСР (1959), академік (1953) і віце-президент (1970) Академії мистецтв СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1967), лауреат Сталінської премії (1946–1950), лауреат Ленінської премії (1970). Створив галерею скульптурних портретів політиків, воєначальників, героїв праці, з пафосом драматизму і життєствердження розкривав тему подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

ВУШНА РАКОВИНА (*лат.* pinna) – зовнішня частина слухового аналізатора ссавців і людини, утворена еластичним хрящем, покритим

шкірою, що визначає зовнішню форму внутрішньої раковини та її виступи. Шкіра вушної раковини вкрита волосками, у її товщі розташовані сальні і потові залози. У деяких ссавців вушні раковини забезпечені особливою мускулатурою і рухливі, в ін. рухливість мають лише окремі її частини, а у людини рухливість різко обмежена.

ВХУТЕМАС (Вищі ХУдожньо-ТЕхнічні МАйСтерні) – навчальний заклад у Москві, створений (1920) постановою Радянського уряду шляхом злиття московських 1-х та 2-х Вільних художніх майстерень. Включав факультети: художні (художній, скульптурний, архітектурний) і виробничі (поліграфічний, текстильний, керамічний, деревообробний і металообробний) і готував переважно художників-монументалістів та архітекторів. Перетворений (1926) на ВХУТЕІН (Вищий художньо-технічний інститут).

ВЮРТ (WURTH) РАЙНХОЛЬД (нар. 1935) – німецький мільярдер, власник транснаціональної компанії «Вюрт-Груп». Після ранньої смерті батька (1954) прийняв керівництво його фірмою і в наступні десятиліття створив з регіонального підприємства групу торговельних компаній. Головна сфера діяльності концерну – забезпечення виробництва всіма видами монтажних і кріпильних виробів (бл. 50 тис. найменувань). Концерн співпрацює з 370 торговельними компаніями в 83 країнах на всіх континентах.

ВЮРТЕМБЕРГ (*нім.* Wurttemberg) – історична область на південному заході Німеччини, частина Швабії, столицею якої тривалий час був Штутгарт. Можновладний дім Вюртембергів, що дав назву краю, з'явився на історичній арені в XI ст. У минулому герцогство (1495–1806), потім королівство (1806–1918), що з ліквідацією монархії стало вільною народною державою (1918–1933) у складі Веймарської республіки, скасоване після Другої світової війни. У складі федеральної землі Баден-Вюртемберг з 1952.

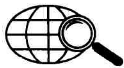
В'ЯЗ (*лат.* Ulmus) – рід листопадних дерев родини В'язові (Ільмові) (Ulmaceae), заввишки до 35 м. Поширені по всій Україні (особливо в лісостепу і степу). Дають гарну щільну, в'язку, тверду, пружну, красивої текстури деревину, що незначно жолобиться і розтріскується від висушування, важко колеться та обробляється, але добре полірується. Використовується для підводних і підземних споруд, оздоблення приміщень, виготовлення паркету, у вагонобудуванні, меблевій промисловості тощо.

В'ЯЗАННЯ – процес виготовлення виробів (зазвичай елементів одягу) з безперервних ниток шляхом згинання їх у петлі і з'єднання петель за допомогою нескладних інструментів вручну (в'язальний гачок, спиці, голка) або на спеціальній машині (механічне в'язання). Уважається, що найдавніші в'язані шкарпетки знайдені в коптських гробницях (IV–V ст.), а їх висока якість виконання дозволяє вважати, що техніка в'язання була відома набагато раніше.

В'ЯЗАННЯ ГАЧКОМ – процес ручного виготовлення полотна, одягу або мережива з ниток за допомогою в'язального гачка. Найперша письмова згадка датується XIX ст., а вперше візерунки для в'язання гачком опубліковані в голландському журналі «Пенелопа» (1824). Більшість старовинних зразків, що вважалися виконаними гачком, насправді з'явилися завдяки голці, а всі відомі найстарші зразки, напевне в'язані гачком, вироблені після початку XIX ст.

В'ЯЗАННЯ СПИЦЯМИ – процес виготовлення в'язаного полотна, одягу або мережива з ниток за допомогою в'язальних спиць (інструмента для ручного в'язання). Зазвичай використовуються в парах, із загостреним кінцем, але не таким гострим, як у швацької голки, і обмежувачем на протилежному кінці. На спиці (зазвичай завдовжки 25–40 см) утримуються робочі (незакриті) петлі в'язаного полотна, що перешкоджає їх розпусканню. Гострий кінець спиці використовується для формування нових петель.

В'ЯЗЕМСЬКИЙ ПЕТРО АНДРІЙОВИЧ (1792–1878) – російський поет і критик, член Російської АН (1839). Учасник Вітчизняної війни. При дворі Олександра II був товаришем міністра народної освіти (1855–1858), керував Головним управлінням цензури (1856–1858). У пресі дебютував віршованим «Посланием Жуковскому в деревню» і критичними статтями (1808). Відомий епічними творами: «Послание к халату» (1817), «Петербург» (1818),

«Негодование» (1820), «Да как бы не так» (1822), «Уныние» (1849) та ін.

В'ЯЗЕНЬ СУМЛІННЯ (*рос.* узник совести або *англ.* prisoner of conscience) – особа, що перебуває під вартою або в ув'язненні виключно за мирні висловлювання власних політичних, релігійних чи наукових поглядів. Термін запровадив засновник організації «Міжнародна амністія» британський юрист Пітер Бененсон (1921–2005). Першим в'язнем сумління названий (1962) празький архієпископ Йозеф Беран, ув'язнений (1949–1963) за проповідь, що засуджувала комуністичний лад у Чехословаччині.

В'ЯЗКІСТЬ (ВНУТРІШНЄ ТЕРТЯ) – властивість рідких тіл (рідин і газів) чинити опір переміщенню однієї їх частини щодо ін. Механізм внутрішнього тертя в рідинах і газах полягає в тому, що молекули (які хаотично рухаються) переносять імпульс з одного шару в ін., завдяки чому швидкості вирівнюються. В'язкість твердих тіл має низку специфічних особливостей і розглядається зазвичай окремо. Розрізняють динамічну і кінетичну в'язкість, що вимірюється приладом віскозиметром.

В'ЯЗЬ – багатозначний термін: (писемність) тип письма, в якому букви зближуються або з'єднуються одна з одною в безперервний орнамент; (зоологія) прісноводна риба родини Коропові, зовні схожа на плітку, довжина – 30–90 см, вага – 1–8 кг.

ВЯЛОВ ОЛЕГ СТЕПАНОВИЧ (1904–1988) – радянський український геолог і палеонтолог, лауреат Сталінської премії (1947), академік АН УРСР (1948). Освіту здобув у Ленінградському університеті (1928). Працював у Геологічному комітеті (1927–1933), Всесоюзному науково-дослідному нафтовому геологорозвідувальному інституті (1933–1948), Інституті геології і геохімії горючих копалин АН УРСР з 1949. Наукові праці зі стратиграфії, палеонтології, тектоніки та геології нафтових родовищ тощо.

В'ЯТИЧІ – союз східнослов'янських племен, що жили у V–X ст. і поступово розселилися у верхній та середній течії річок Ока і Москва поряд з місцевими угро-фінськими племенами (переважно меря). За легендою, їхня назва походить від імені родоначальника племені В'ятка. Суспільний устрій характеризувався самоврядуванням і народовладдям, довше за ін. слов'ян зберігали своє племінне найменування та востаннє згадуються літописом під цією назвою 1197.

В'ЯТКА – річка в європейській частині Росії (у межах Кіровської області та Республік Удмуртія і Татарстан), найбільша права притока Ками (басейн Волги). Довжина – 1314 км, площа басейну – 129 тис. км^2, починається на Верхньокамській височині, типово рівнинна річка, здебільшого тече в широкій долині з пологими схилами (різко змінює напрямок течії, звивиста), живлення переважно атмосферне, річна витрата води – 890 м^3/с, льодостав (листопад – квітень).

В'ЯТСЬКЕ БАРОКО – архітектурний стиль, що зародився в басейні річки В'ятка (1750-ті) в Кіровській області Росії. Являє собою місцеву архітектурну школу, що виникла через дорожнечу цегли на основі застосування природного каміння (XVII ст.), своєрідної інтерпретації форм столичної архітектури та пов'язана з народними джерелами. Серед численних храмів вершиною розквіту стилю вважають сільські Миколаївську (1768) та Іллінську (1774) церкви та ін.

В'ЯТСЬКИЙ УВАЛ – височина (заввишки до 284 м) в Республіці Марій Ел і Кіровської області Росії, на сході Східноєвропейської рівнини. Витягнута у меридіональному напрямку, перетинає долину річки В'ятка (права притока Ками) і складена доломітами, вапняками і гіпсами. Широко розвинені карстові явища: карстові лійки і «сліпі» карстові долини, завдяки чому більшість озер (Яльчик, Глухе, Таїр, Сайвер, Зрив тощо) мають карстове походження. Укрита лісами з переважанням сосни та ялиці.

В'ЯЧЕСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (бл. 1083–1155) – князь смоленський (1113–1127), туровський (1127–1132, 1134–1142 і 1143–1146), переяславський (1132–1134, 1142–1143), великий князь київський (1139, 1150, 1151–1154). Шостий син Володимира Мономаха та доньки англійського короля Гіти Уессекської. Відрізнявся невпевненістю в собі, обережністю і боягузтвом, маючи законні права на трон, не вмів їх відстоювати з мечем в руках і серед родичів вважався нездатним до правління невдахою.

Г

Г г — четверта літера українського та усіх слов'янських і більшості кириличних алфавітів (назва — ге), позначає приголосний звук, у старослов'янському алфавіті — «глаголи», тобто «говори». Походить від третьої грецької літери Γ γ «гамма» і більш давньої фінікійської «гімель».

ГААЗЬКИЙ ДОГОВІР (1794) — угода про активізацію військових дій Пруссії проти Франції, укладена (19 квітня 1794) між Англією і Голландією з Пруссією. Визначала чисельність військ, які Пруссія зобов'язувалася виставити проти Франції, та розміри англо-голландських субсидій Пруссії. Англійський і голландський уряди були зацікавлені в тому, щоб Пруссія надіслала до Бельгії значні військові сили, та пропонували їй значну винагороду, але Пруссія не виконала умов угоди.

ГАБАРДИН (*фр.* gabardine) — вовняна тканина, що виробляється з дуже тонкої мериносової пряжі. Завдяки особливому переплетінню складної саржі на лицьовій поверхні утворюється різко виражений дрібний рубчик, з нахилом 60–70°. З габардину шиють весняно-літні чоловічі і жіночі пальта, а також костюми і деякі види офіцерського обмундирування. Винайдений (1879) Томасом Берберí (1835–1926), засновником знаменитого бренду.

ГАБАРИТ (*фр.* gabarit) — граничний обрис предмета або просвіту між частинами споруд. Для рухливих машин або рухомих частин нерухомих машин визначає простір, у якому вони переміщаються. У цей простір не мають заходити ніякі деталі споруд чи механізмів, крім тих, що безпосередньо взаємодіють із ними. Поняття габариту більш строго визначене для рухомих машин, траєкторія руху яких чітко задана (наприклад, для рейкового та ін. спрямованого транспорту).

ГАБЕЛОК — шкіра молодого теляти, яке годували виключно молоком без додавання фуражу (рослинного корму). Його волосяний покрив (на відміну від дорослої тварини) еластичніший та густіший, а волосини тонші, завдяки чому шкіра ніжніша, м'якша, пружна та водночас міцна (тобто вважається ціннішою). З неї отримують особливо м'яку замшу, яка, після нанесення відповідного захисту, стає водостійкою і зазвичай використовується для виготовлення галантерейних виробів та взуття.

ГАБЕН (GABIN) ЖАН (при народженні — **ЖАН АЛЕКСІС МОНКОРЖЕ**) (1904–1976) — французький актор театру і кіно, дворазовий лауреат премій за кращу чоловічу роль Венеціанського (1951, 1954) і Берлінського (1959, 1971) кінофестивалів, премії «Сезар» за внесок у кінематограф (1987). Акторські роботи в понад 60 фільмах, найвідоміші: «Пепе ле Моко» (1936), «Велика ілюзія» (1937), «Набережна туманів» (1938), «Ніч — моє царство» (1951), «Не чіпай здобич» (1954), «Архімед-бродяга» (1959), «Кіт» (1971) та ін.

ГАБІРОЛЬ (GABIROL) СОЛОМОН (ШЛОМО БЕН ІЄХУДА ІБН ГВІРОЛЬ) (бл. 1020/1021–1058/1070) — поет і перший єврейський філософ Заходу (Іспанії). Справив значний вплив на схоластику, передавши їй аристотелівсько-неоплатонівський ідейний спадок. «Джерело життя» (*лат.* Fons vitae) — головна філософська праця, написана в формі діалогу між Наставником і Учнем, перекладена з арабської латиною (1150), складається з 5 книг та стверджує, що все суще утворюється з матерії і форми.

ГАБІТОСКОПІЯ (*лат.* habitus — зовнішній вигляд людини, статура і *грец.* skopeo — розглядаю) — вчення про зовнішній вигляд людини та галузь криміналістичної техніки. Наукова основа портретної експертизи та методу словесного опису зовнішності людини. Її предметом є властивості зовнішнього вигляду людини, його елементи та ознаки, закономірності їх фіксації, збирання, систематизації тощо. Під зовнішнім виглядом людини розуміється сукупність зовнішніх даних, що сприймаються візуально.

ГАБІТУС (*лат.* habitus – зовнішність) – зовнішній вигляд, багатозначний термін: (у геології) кристалів, що визначається переважним розвитком граней тих чи ін. простих форм (призматичний, ромбоедричний, кубічний тощо); (у ботаніці) рослини, що визначається походженням її гілок, їх кількістю, тривалістю життя і формою всієї системи гілок; (у мікології) в описі зовнішнього вигляду плодових тіл і деяких мікроскопічних елементів; (у соціології, за П'єром Бурдьє) «система міцних набутих схильностей».

ГАБОН (ГАБОНСЬКА РЕСПУБЛІКА) – держава в Центральній Африці, межує з Екваторіальною Гвінеєю, Камеруном і Конго, на заході омивається Атлантичним океаном. Площа – 267,67 тис. км^2, населення – 1,5 млн осіб, столиця – Лібревіль. Незалежність від Франції (1960), державний устрій – президентська республіка, офіційна мова – французька, грошова одиниця – франк КФА. Вздовж узбережжя простягається низовина, решта – плоскогір'я і гори. Клімат субекваторіальний, на півночі – екваторіальний.

ГАБОР ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1959) – український письменник і літературознавець. Освіту здобув у Львівському університеті (1986). Працював у періодичних виданнях Львова (1987–1992) і Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України з 1993. Автор збірки новел «Книги екзотичних снів та реальних подій» (1999) та один з авторів книги «Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів» (2004), історико-бібліографічного дослідження «Українські часописи Ужгорода (1867–1944)» (2003) тощо.

ГАБОР (GABOR) ДЕНЕШ (прізвище при народженні – **ГРІНСБЕРГ**) (1900–1979) – угорський фізик, лауреат Нобелівської премії з фізики (1971) «за відкриття і розвиток голографічного методу». Освіту здобув у Будапештському (1920) і Берлінському (1924) технічних університетах. Під час експериментів зі збільшення роздільної здатності електронного мікроскопа отримав першу голограму (1947), що дозволяла зареєструвати інформацію про об'єкт. Був першим відвідувачем музею Голографії в Нью-Йорку (1977).

ГАБОРОНЕ – столиця (площа – 19,6 км^2, населення – 198,1 тис. осіб) Республіки Ботсвана, названа на честь місцевого правителя (XIX ст.), розташована на південному сході країни на краю пустелі Калахарі, на висоті 980 м. Засноване 1964, статус міста (1969); новозбудована столиця країни, витягнута з півночі на південь уздовж залізниці. Клімат напівпустельний.

ГАБРИЧЕВСЬКИЙ ГЕОРГІЙ НОРБЕРТОВИЧ (1860–1907) – російський лікар, засновник російської мікробіології. Освіту здобув у Московському університеті (1884), де заснував бактеріологічну лабораторію (1895), що згодом трансформувалася в Московський інститут епідеміології і мікробіології ім. Г. Габричевського. Основні праці із вивчення скарлатини, дифтерії, поворотного тифу, малярії, чуми і загальних питань бактеріології, один із організаторів виробництва бактеріологічних препаратів у Росії.

ГАБРІАДЗЕ РЕВАЗ (РЕЗО) ЛЕВАНОВИЧ (нар. 1936) – радянський грузинський письменник, сценарист, драматург і режисер, лауреат Державної премії СРСР (1989). Заснував Театр маріонеток у Тбілісі (1981), де був автором, режисером, дизайнером костюмів багатьох вистав. Автор сценаріїв до популярних радянських фільмів: «Не горюй!» (1969), «Кувшин» (1971), «Чудаки» (1973), «Пари» (1974), «Мимино» (1977), «Три жениха» (1978), «Дюма на Кавказе» (1979), «Кин-дза-дза!» (1986), «Паспорт» (1990) та ін.

ГАБРО (*іт.* gabbro) – магматична інтрузивна гірська порода основного складу, складена переважно з плагіоклазу і піроксену, до яких додаються олівін, рогова обманка і кварц, а як акцесорні присутні апатит, ільменіт, магнетит, сфен. Колір чорний, темно-зелений, залягає у великих лаколітах, лополітах, силлах і штоках, поширена світом. Іноді містить скупчення рудних мінералів і використовується як руди міді, нікелю і титану, але найчастіше – як будівельний та облицювальний камінь.

ГАБРОЇДИ – збірний термін для магматичних порід груп габро (інтрузивної основної гірської породи основного складу, складеної плагіоклазом, моноклінним піроксеном, олівіном, роговою обманкою, кварцом та ін.) і нориту (різновиду габро, складеного основним плагіоклазом, ортопіроксеном і клінопіроксеном).

ГАБРО-ПЕГМАТИТ – дуже грубозернисті габро, що залягають у вигляді жил, лінз і гнізд (сегрегації) і є останніми залишками диференціації та кристалізації габрової магми. Головні мінерали габро-пегматитів зазвичай ті самі, що і в материнському габро – основний плагіоклаз, піроксен, олівін, рогова обманка, апатит. Зазвичай мінерали габро-пегматитів збагачені легкоплавкою складовою – плагіоклазом більш натрієвим, а кольорові мінерали – більш залізисті порівняно з материнським габро.

ГАБСБУРГИ (*нім.* Habsburger) – одна з наймогутніших монарших династій Європи. Її представники відомі як правителі Австрії з 1282, що трансформувалася пізніше в багатонаціональну імперію і була (до 1918) однією з провідних європейських держав, а також як імператори Священної Римської імперії, престол якої Габсбурги обіймали (1438–1806) з короткою перервою (1742–1745). Засновником династії вважається Гунтрам Багатий (бл. 930–990), володар земель у північній Швейцарії та Ельзасі.

ГАВАЇ (HAWAII) – штат (площа – 28 311 км², населення – 1,4 млн осіб) США, розташований на Гавайських островах у центрі Тихого океану, 50-й штат у складі союзу, утворений 1959, адміністративний центр – Гонолулу. Офіційне прізвисько – «Штат Алоха». Територію утворює ланцюг із 20 островів вулканічного походження, вкритих тропічними лісами і саванами. На найбільшому острові Гаваї знаходяться діючі вулкани Мауна-Лоа (4170 м) і Кілауеа, сплячий вулкан Мауна-Кеа (4205 м). Клімат тропічний пасатний, опади – до 4000 мм/р.

ГАВАЇ (ВЕЛИКИЙ ОСТРІВ) – найбільший за площею і найсхідніший острів в архіпелазі Гавайських островів у Тихому океані (США). Площа – бл. 10458 км², населення – 161 тис. осіб, довжина 150 км. Виник з п'яти окремих щитових вулканів (від найдавнішого до наймолодшого): Когала (згаслий), Мауна-Кеа (недіючий), Гуалалаї, Мауна-Лоа (діючі) та Кілауеа (активно діючий, що лавою прирощує площу острова). За висотою від фактичної основи до вершини Мауна-Кеа є найвищою горою на Землі.

ГАВАЙСЬКА ГІТАРА (УКУЛЕЛЕ) – чотириструнний щипковий музичний інструмент, що став широковідомим з часів гастролей гавайських музикантів (1915) на Тихоокеанської виставці в Сан-Франциско (США). Гітара, що призначена для гри слайдом (висота звуку плавно змінюється за допомогою спеціального пристосування – слайда, яким водять по струнах). Існують 4 види укулеле: сопрано (завдовжки 53 см) – найпоширеніша; концертна (58 см); тенор (66 см) – з'явилася (1920-ті) і баритон (76 см) (1940-ві).

ГАВАЙСЬКІ ОСТРОВИ (*англ.* Hawaiian islands) – архіпелаг із 137 островів та атолів (підняті над рівнем океану вершини великого підводного вулканічного хребта), що витягнулися на 2400 км з північного заходу на південний схід у центральній частині Тихого океану і адміністративно утворюють штат Гаваї (США). Площа бл. 16 636 км², названий за найбільшим островом у групі, попередня назва – Сандвічеві острови. Найбільш ізольована група островів на Землі (щонайменше 3000 км до найближчого материка).

ГАВАЙЦІ (*англ.* Native Hawaiians) – східнополінезійський народ (400 тис. осіб), корінне населення Гавайських островів (США). За віросповіданням є протестантами і католиками, інколи зберігаючи традиційні вірування. Спілкуються англійською та гавайською мовами, писемність на основі латини. Займаються землеробством і рибальством, з ремесел розвинуте будування човнів, а матеріальна культура близька до загальнополінезійської.

ГАВАНА (*ісп.* La Habana) – столиця (площа – 721 км², населення – 2,4 млн осіб), найбільше місто і одна з 14 провінцій Республіки Куба, розташована на північному заході острова, на березі Мексиканської затоки і Флоридської протоки. Першими європейськими колонізаторами в цих місцях були члени експедиції Себастьяна де Окампо (1509), а Гавану заснував конкістадор Дієго Веласкес де Куельяр (1515). Клімат тропічний, пасатний, середня річна температура повітря +25,2 °С, опади – 1190 мм/р.

ГАВАНЬ – частина акваторії водойми, що зазвичай безпосередньо примикає до причалів порту, де здійснюється навантаження і розвантаження суден, посадка і висадка пасажирів тощо. Також у гавані судна можуть перебувати на тривалій стоянці або під час шторму. У порту може бути кілька гаваней,

для яких вибирають добре захищене від хвиль і вітру місце природного чи штучного походження.

ГАВАРНІ (*фр.* Gavarnie) – водоспад у Центральних Піренеях, на південному заході Франції. Утворився в верхів'ях річки Гав-де-По (басейн Адуру), де вода падає зі стрімкого схилу найбільшого в Європі льодовикового цирку Гаварні (на висоті 1400 м), утворюючи каскад із трьох уступів загальною висотою 422 м.

ГАВДЗІНСЬКИЙ АЛЬБІН СТАНІСЛАВОВИЧ (нар. 1923) – радянський український художник, заслужений художник УРСР (1976), народний художник України (2003). Освіту здобув в Одеському художньому училищі (1950). Працював на будівництві Каховської ГЕС (1951–1960), усі написані там полотна (237 робіт) подарував місту, де вони стали основою експозиції нової картинної галереї, названої ім'ям художника (2003). Працює в жанрі натюрморту, пейзажу, портрета, майстер сюжетної композиції.

ГАВЕЛ (HAVEL) ВАЦЛАВ (1936–2011) – чеський драматург, есеїст, дисидент, політик, дев'ятий та останній президент Чехословаччини (1989–1992) і перший президент Чехії (1993–2003). Освіту здобув у Празькій академії мистецтв (1966). Після поразки Празької весни (1968) і заборони творчої діяльності один із найвідоміших дисидентів і критиків системи, був серед засновників правозахисної організації «Хартія 77», за що відбув 5-річне ув'язнення. Автор п'єс у стилі театру абсурду, есе, критичних творів.

ГАВОТ (*фр.* gavotte) – старовинний французький народний танець, що спочатку розвивався в південних і центральних районах Франції і Бретані, був запроваджений композитором і засновником національної французької опери Жаном-Батистом Люллі (1632–1687) в репертуар придворної і салонної музики (XVII ст.). Зустрічається як складова частина сюїти, пізніше композитори використовували гавот радше як стилізацію, відомий, зокрема, з опери Жуля Массне «Манон Леско» (1884).

ГАВР ПОРТ – найбільший порт на північному узбережжі Франції, розташований біля впадіння річки Сени в протоку Ла-Манш. Складається з аванпорту і шлюзів, докових басейнів, довжина причальної лінії – 27,5 км з глибинами 12–18 м, має 7 сухих доків і плавучий док. Порт здатний приймати танкери дедвейтом до 270 тис. т, рудовози – до 150 тис. т., а гавань Антифер з нафтовими терміналами (за 20 км від Гавра) призначена для розвантаження супертанкерів до 550 тис. т і облаштована 3 нафтоперегінними заводами.

ГАВРИЛЕНКО ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ (1927–1984) – радянський український художник, графік, майстер книжкової ілюстрації. Освіту здобув у Київському художньому інституті (1955). Оформив і проілюстрував 32 книги, серед яких «Сліпий музикант» В. Короленка, «Чіпка» П. Мирного, «Кобзар» Т. Шевченка, «Vita Nova» Данте, «Витязь у тигровій шкурі» Ш. Руставелі, «Доробок» М. Бажана. Основні живописні роботи: «Дві жінки у природі» (1965–1966), «Образ дівчини» (1967), «Пляж» (1967–1969), «Триптих» (1982) тощо.

ГАВРИЛЕНКОВ МИКОЛА ПРОТАСОВИЧ (нар. 1933) – радянський український промисловець-аграрій, заслужений працівник промисловості УРСР (1983), Герой України (2004). Освіту здобув у Московському технологічному інституті м'ясної та молочної промисловості (1971). Працював на сільськогосподарських підприємствах Росії і Білорусі (1956–1974). Директор (1974–1993), голова правління (1993–2006) та спостережної ради Хорольського молочноконсервного комбінату дитячих продуктів (Полтавська область).

ГАВРИЛЕЦЬ ГАННА ОЛЕКСІЇВНА (нар. 1958) – український композитор і педагог, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка (1999), заслужений діяч мистецтв України (2005). Освіту здобула в Львівській консерваторії (1982) та аспірантурі Київської консерваторії (1984). Викладає композицію у Національній музичній академії з 1992, лауреат національних і міжнародних конкурсів. Автор симфонічних, камерно-інструментальних, вокально-інструментальних творів, естрадних пісень тощо.

ГАВРИЛОВ ЮРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1967) – радянський український гандболіст, заслужений майстер спорту СРСР (1992). У складі збірної команди СРСР виборов срібні медалі Чемпіонату світу, а в об'єднаній збірній – олімпійський чемпіон (1992) у Барселоні, де

у фінальному турнірі брав участь у всіх 6 матчах, забивши 19 голів.

ГАВРИЛЮК ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (1939–2008) – радянський український художник-графік, ілюстратор. Освіту здобув у Львівському поліграфічному інституті ім. І. Федорова. За три десятиліття у видавництві «Дніпро» розробив дизайн і графічне оформлення понад двохсот книжок. Автор дизайну серій «Українська література XX ст.», «Українська модерна література», 10-томного видання «Вибраних творів В'ячеслава Чорновола». Створив художнє оформлення для десятків книжок переважно київських видавництв.

ГАВРИЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ (нар. 1948) – радянський український кіноактор і політик, народний артист України (1992). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1970). Актор Київської кіностудії ім. О. Довженка (1973). Головні ролі в фільмах: «Хлеб и соль» (1970), «Искупление чужих грехов» (1978), «На вес золота», «Требуются мужчины» (1983), «Тепло студеной земли» (1984), «Даниил – князь Галицкий» (1987), «Небылицы про Ивана» (1989) та ін. Народний депутат України (2002–2005).

ГАВРИЛЮК ОЛЕКСАНДР ЯКИМОВИЧ (1911–1941) – український письменник-комуніст і публіцист. Учасник комуністичного підпілля на західних білоруських та українських землях, якого 14 разів заарештовувала польська поліція (1929–1939). Літературну діяльність розпочав (1929), автор памфлету «Пани і паничі над «Кобзарем»» (1936), поем «Пісня з Берези» (1937), «Львів» (1939), повісті «Береза» (1941) та ін. Загинув у Львові від випадкового потрапляння німецької авіабомби.

ГАВРИЛЮК ЮХИМ СЕМЕНОВИЧ (1902–1972) – український радянський скульптор-керамік. Освіту здобув у Кам'янець-Подільській художньо-промисловій школі (1925) і Київському художньому інституті (1930). Працював на Баранівському (1930–1936) і Городницькому (1936–1964) фарфорових заводах. Основні твори: «Гуцулка з газетою» (1939), «Гуцул з сопілкою», «Дідусь Кобзар» (1941), серія портретів «Погруддя Т. Шевченка» (1938, 1951), «Бандурист Барташевський» (1938), барельєфні медальйони та ін.

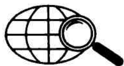
ГАВРИЛЮК ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ (нар. 1951) – радянський український актор театру і кіно, народний артист України (2006). Освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва (1976). Актор Львівського театру юного глядача (1976–1979), Київського молодого театру з 1979. Головні ролі у виставах: «За двома зайцями», «Записки божевільного», «Одруження», «Марат-Сад», «РЕхуВІлійЗОР» та в фільмах: «Дударики» (1980), «Грачи» (1982), «Завтра начинается сегодня» (1983) та ін.

ГАВРОШ ОЛЕКСАНДР ДЮЛОВИЧ (нар. 1971) – український журналіст і письменник, лауреат багатьох літературних конкурсів. Освіту здобув у Львівському університеті, плідно працює в закарпатській пресі. Автор збірок поезій «Фалічні знаки» (2004), «Тіло лучниці» (2006), «Коньяк з дощем» (2009), публіцистичних книжок «Моя р-р-революція» (2005), «Закарпатське століття: XX інтерв'ю» (2006), «Точка перетину», «Владика Мілан: «Свобода – це можливість обирати добро»» (2009) та дитячих книжок про Івана Силу.

ГАВРЮШЕНКО АНАТОЛІЙ ЯКОВИЧ (1928–2011) – радянський український актор театру і кіно, народний артист УРСР (1989). Освіту здобув у Харківському театральному інституті (1951). Працював драматичним актором у Тернопільському, Дрогобицькому, Коломийському, Сумському та Рівненському українських театрах, де створив сотні яскравих різноманітних образів. Ролі у фільмах: «Іванна» (1959), «Акваланги на дне» (1965), «Отряд специального назначения» (1987).

ГАГАНА – у слов'янській міфології – птах із залізним дзьобом і мідними кігтями, що живе на острові Буян і разом зі змією Гарафеною стереже чудовий камінь Алатир. Саме їй приписується здатність давати міфічне «пташине молоко».

ГАГАРІН ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1934–1968) – військовий льотчик, перший у світі космонавт, полковник, Герой Радянського Союзу (1961). Освіту здобув в Оренбурзькому військово-авіаційному училищі льотчиків ім. К. Ворошилова (1957). Зарахований до групи кандидатів у космонавти 1960. Здійснив перший у світі 108-хвилинний космічний політ на кораблі «Восток» (12 квітня 1961) по орбіті з апо-

геєм 327 км. Загинув під час тренувального польоту (27 березня 1968) в Підмосков'ї на літаку МіГ-15.

ГАГАТ (*грец.* gagates – чорний бурштин) – різновид кам'яного вугілля (з групи «бурого вугілля»), однорідний, щільний, в'язкий, з яскравим смолистим блиском матеріал, чорного або коричнево-чорного кольору, твердість 3–3,5, щільність бл. 1,3–1,4 г/см^3. Утворення пов'язується з метаморфізмом деревини, похованої в морських мулах мезозойських і кайнозойських відкладів. Трапляється у вигляді окремих скупчень у пісковиках, мергелях і пластах слабо метаморфізованого кам'яного і бурого вугілля.

ГАГАУЗИ – тюркомовний народ (бл. 250 тис. осіб) у нижній течії Дунаю. Основна частина мешкає в Молдові (автономія Гагауз Єрі зі столицею у Комраті) та Україні, а також (громади по кілька тис. осіб) у Росії, Туреччині, Греції, Болгарії, Румунії і Казахстані. За найпоширенішою версією походження гагаузів, їхніми предками були тюркомовні кочівники – огузи, печеніги, половці. Гагаузька мова належить до огузької групи тюркських мов, писемність на основі латинського алфавіту. Традиційна релігія – православ'я.

ГАГАУЗЬКА МОВА – мова гагаузів (бл. 150 тис. осіб), що поширена в Молдові (в Автономії Гагауз Єрі), Одеській області України і незначними ареалами на території Казахстану та Узбекистану. Належить до огузької групи тюркської сім'ї мов, схожа на турецьку мову, поширена гіпотеза про її походження з печенізької мови. Виокремлюються два діалекти – чадирлунзько-комратський (центральний) і вулканештський (південний), до яких додаються мішані говірки.

ГАДАМЕР (GADAMER) ГАНС-ГЕОРГ (1900–2002) – німецький філософ, один із найзначніших мислителів другої половини XX ст., засновник «філософської герменевтики». Освіту здобув в університетах Бреслау і Марбурга (1922), де викладав, професор (1939–1947) і ректор (1946–1947) Лейпцизького університету, професор університету Франкфурта-на-Майні (1948–1949) і завідувач кафедри Гейдельберзького університету (1950–1968), запрошений професор університетів США (1968–1989).

ГАДД ОЛЕКСАНДР ОТТОВИЧ (1875–1960) – російський морський офіцер, контр-адмірал (1918), військовий діяч часів Української Держави (1918–1920). Освіту здобув у Морському корпусі (1895) на курсах підводного плавання (1907). Офіцер підводного плавання на Балтійському флоті. Командир підводних човнів «Осетр», «Сіг», «Макрель», «Крокодил» та «Кайман» (1904–1910). Емігрував у Константинополь (1920), мешкав у Варні, Парижі й Гельсінкі.

ГАДЕНКО МАР'ЯН ІЛЛІЧ (нар. 1955) – український генерал-майор, композитор-пісняр, народний артист України (1999). Освіту здобув у Чернівецькому університеті (1982). Понад чверть сторіччя служив у внутрішніх військах УРСР і України, зокрема начальником відділу боротьби з організованою злочинністю на Львівській залізниці (1988–1998). Автор і співавтор бл. 800 пісень, засновник фестивалю «Прем'єра пісні» і його лауреат як кращий композитор (2006–2010).

ГАДОЛІНІЙ (Gadolinium, Gd) – хімічний елемент, атомний номер 64, атомна маса 157,25, густина 7,895 г/см^3, рідкісноземельний метал сріблясто-білого кольору, належить до лантаноїдів. Відкритий (1880) швейцарським хіміком Жаном Шарлем Маріньяком (1817–1894) спектроскопічним методом, названий на честь фінського хіміка Юхана Гадоліна (1760–1852). Добувають відновленням фториду або хлориду гадолінію (GdF_3, $GdCl_3$) кальцієм, а сполуки – поділом оксидів рідкісноземельних металів на фракції.

ГАДЮКИ (*лат.* Viperidae) – родина отруйних змій, поширених у всьому світі, крім Австралії та Мадагаскару. Мають пару відносно довгих іклів (отруйних зубів), що використовуються для виділення отрути з отруйних залоз за верхньою щелепою. Голова округло-трикутна, тіло коротке, потовщене (особливо в середній частині), хвіст короткий. Забарвлення змінюється залежно від виду і місця існування, переважають захисні кольори. Живляться дрібними гризунами, земноводними, птахами і деякими комахами.

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР (1658) – угода, укладена (16 вересня 1658) біля м. Гадяч (нині Полтавська область України) між Річчю Посполитою і Гетьманщиною з ініціативи гетьмана

Івана Виговського. Передбачала входження Гетьманату до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і Литви, ліквідацію Берестейської церковної унії (1596). Польський сейм ратифікував угоду в урізаному вигляді, скасувавши головні положення.

ГАДЯЦЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Полтавської області, утворений 1923, площа – 1,6 тис. км^2, населення – 57,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 24,0 тис. осіб). Межує з Зіньківським, Миргородським, Лохвицьким, Липоводолинським і Лебединським районами, адміністративний центр – Гадяч. Лежить на Полтавській рівнині, поділеній річковою долиною Псла на північно-західну (підвищене вододільне плато, порізане долинами річок, балок та ярів) та південно-східну (з широкими річковими терасами) частини.

ГАДЯЧ – місто (площа – 17,8 км^2, населення – 24,0 тис. осіб) районного значення, центр Гадяцького району Полтавської області України. Вперше згадується на карті «Границі Литовської Русі» (1533), статус міста (1634), розташоване на рівнинній поверхні, розчленованій балками та ярами, правого берега річки Псел (ліва притока Дніпра) біля впадіння в нього річки Грунь.

ГАЗА СЕКТОР – територія (54 × 12 км, площа – 363 км^2) на березі Середземного моря, виділена ООН для арабської держави Палестини, окупована (1948–1967) Єгиптом, а після Шестиденної війни (1967) – Ізраїлем (до 2005). Разом із Західним берегом річки Йордан утворює Палестинську Автономію. Сектор вважається одним з найбільш густонаселених у світі, тут мешкає понад 1,5 млн осіб, а головним джерелом їх доходів є виробництво сільськогосподарської продукції, переважно цитрусових.

ГАЗ (ГАЗОПОДІБНИЙ СТАН) (*нідерл.* gas) – агрегатний стан речовини, що характеризується дуже слабкими зв'язками між його складовими частинками (молекулами, атомами або іонами), а також їх великою рухливістю. Газоподібний стан речовини в умовах, коли можливе існування стійкої рідкої або твердої фази цієї ж речовини, зазвичай називається парою. Газоподібний стан є найпоширенішим станом речовини Всесвіту (міжзоряна речовина, туманності, зорі, атмосфери планет тощо).

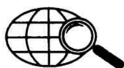
ГАЗ НАФТОВИЙ – газ, розчинений у нафті в пластових умовах, що виділяється під час експлуатації нафтових покладів внаслідок зниження пластового тиску. Його вміст коливається від 3–5 м^3/т у верхніх горизонтах до 200–250 м^3/т і більше у глибоких пластах. За складом поділяють на вуглеводневий (95–100 % вуглеводнів), вуглеводневий з домішкою вуглекислого газу (CO_2 4–20 %), вуглеводневий з домішкою азоту (N_2 3–5 %), вуглеводнево-азотний (N_2 до 50 %).

ГАЗ ПРИРОДНИЙ – суміш газів, горюча корисна копалина, що утворилася в надрах землі при анаеробному розкладанні органічних речовин. У пластових умовах (залягання в земних надрах) перебуває в газоподібному стані – у вигляді окремих скупчень (газові поклади) або газової шапки нафтогазових родовищ чи в розчиненому стані в нафті або воді. Основну частину природного газу становить метан (CH_4) 92–98 %, до якого додаються більш важкі вуглеводні – етан (C_2H_6), пропан (C_3H_8), бутан (C_4H_{10}) та ін.

ГАЗ СКРАПЛЕНИЙ – природний газ, штучно скраплений шляхом охолодження до – 160 °С для полегшення зберігання і транспортування. Безбарвна рідина без запаху, вдвічі менш щільна за воду, на 75–99 % складається з метану. Для господарського застосування перетворюється в газоподібний стан на спеціальних терміналах з природного газу шляхом стиснення з подальшим охолодженням. Під час зріджування природний газ зменшується в об'ємі майже в 600 разів.

ГАЗЕТА (*іт.* gazzetta – дрібна італійська монета) – друковане періодичне видання, що виходить під постійною назвою і не рідше ніж один раз на місяць. Прообразом вважаються стародавні рукописні зведення новин, що почалися публікуватися («Діяння сенату», «Щоденні громадські діяння народу») ще за Юлія Цезаря та являли собою глиняні дощечки із записами хроніки подій. Назва походить від дрібної італійської монети, яку платили (XVI ст.) за прочитання щоденного публічного аркуша з інформацією.

ГАЗИРІ (*тюрк.* газир – напоготові) – у кавказьких народів циліндричний пенал для за-

здалегідь відміряного порохового заряду, що герметично закривається, або вмістилище для паперового патрона. Їх носили в сумці-газирниці або кріпили (частіше) в один ряд у нагрудних кишенях, що виконували роль патронташа. Згодом перетворилися на декоративні невід'ємні елементи національного одягу деяких гірських народів (XIX–XX ст.). Газирі зазвичай були кістяними, а парадні виготовляли зі срібла.

ГАЗИФІКАЦІЯ — перетворення органічної частини твердого або рідкого палива в горючі гази при високотемпературному (1000–2000 °С) нагріванні з окислювачем (кисень, повітря, водяна пара, CO_2 або їх суміші). Отриманий газ називають генераторним за назвою апаратів (газогенераторів), де відбувається процес. Сировиною зазвичай є кам'яне вугілля, буре вугілля, горючі сланці, торф, дрова, мазут, гудрон. Сукупність процесів під час газифікації твердих горючих копалин називають конверсією.

ГАЗНЕВІДИ — династія тюркського походження, що правила Газневідською державою (X–XII ст.) з центром в афганському місті Газні, заснованою (962) саманідським полководцем Алп-Тегіном. Наймогутнішою була за Себук-Тегіна (977–997) та Махмуда Газневі (998–1030), коли до складу країни входили території сучасного Афганістану, низка областей Ірану, Середньої Азії, північних провінцій Індії. За Масуда I (1030–1041) почався розпад держави, яка згодом (1186) разом із династією припинила існування.

ГАЗОВА ПЛИТА — кухонна плита, що працює на природному газі з газової мережі або на зрідженому газі із газових балонів. Регулювання вогню здійснюється дозуванням потоку газу, що надходить у пальник, далі проходить через сопло (жиклер), змішується з повітрям, а отримана газоповітряна суміш через розсікач пальника виходить у бічні отвори і запалюється. Висота робочого столу побутових плит 850 мм, ширина – не менш ніж 500 мм, відстань між центрами сусідніх конфорок 230 мм.

ГАЗОВИЙ КОНДЕНСАТ — рідкі суміші висококиплячих вуглеводнів різної будови, що виділяються з природних газів при їх видобутку на газоконденсатних родовищах. У пластових умовах за високих тиску (10–60 МПа) і температури в пароподібному стані перебувають деякі бензин-гасові фракції і (рідше) більш високомолекулярні рідкі компоненти нафти. Під час розробки родовищ тиск падає в кілька разів (до 4–8 МПа) і з газу виділяється сирий нестабільний конденсат, що використовують переважно як паливо.

ГАЗОЛІН — найбільш леткі, нерозчинні у воді рідкі вуглеводні, що входять до складу нафти і здатні легко переходити в пароподібний стан (завдяки низькій температурі їх кипіння – бл. 30–70 °С). Подібні вуглеводні, але з вищою середньою температурою кипіння, називаються бензином. У бензині, що продається, завжди міститься певна кількість газоліну, до складу якого входять переважно пентан C_5H_{12} і гексан C_6H_{14}.

ГАЗУ ІНСТИТУТ НАН УКРАЇНИ — створений (1949) як інститут використання газу в комунальному господарстві і промисловості Києва (1949–1963). Наукові напрями: розробка енерго- та ресурсозберігаючих технологій у різних галузях господарства з ефективним використанням природного газу; розробка технологій альтернативних джерел енергоносіїв на транспорті і в енергоустановках та децентралізації тепло- та електропостачання; переробка відходів та захист повітряного басейну від забруднення.

ГАЇВКИ – твори (пісні) народної творчості (різновид веснянок), якими супроводжувались обрядові дійства, весняні ігрища та святкування, що відбувалися у гаях чи поблизу водоймищ. Назву часто виводять від слова «гай» – місця проведення язичницьких оргій та забав, звідси походять часті рефрени типу «гай-гай», «ой, гай», «гаю-гаю» та ін.

ГАЇТІ (РЕСПУБЛІКА ГАЇТІ) – держава в Карибському морі, що займає західну частину одноіменного острова, межує з Домініканською Республікою. Площа – 27 750 км², населення – 9,1 млн осіб, столиця – Порт-о-Пренс. Незалежність від Франції 1804, державний устрій – президентська республіка, офіційні мови – креольська і французька, грошова одиниця – гурд. Зі сходу на захід країну перетинають гірські хребти, облямовані вузькими прибережними рівнинами, клімат тропічний пасатний.

ГАЇТІ (HAITI) – другий за площею та населенням острів Антильських островів Карибського моря, розташований між островами Куба (на заході) і Пуерто-Рико (на сході). Площа – 76,4 тис. км², населення – 20,4 млн осіб, його західну третину займає країна Гаїті, решту – Домініканська Республіка. Перший острів, відкритий (5 грудня 1492) Христофором Колумбом і названий Еспаньйола (*ісп.* La Espanola), де засновано першу іспанську колонію в Новому Світі (1493). Рельєф гористий, клімат тропічний пасатний.

ГАЇТЯНСЬКА КРЕОЛЬСЬКА МОВА – рідна мова (бл. 12 млн осіб) мешканців Гаїті (офіційна з 1961), гаїтянських емігрантів та їхніх потомків на Багамських островах, у Канаді тощо. Склалася на основі істотно спрощеної французької мови, що була єдиною офіційною мовою (до 1961). Лексика являє собою варіативну видозміну французької (XVIII ст.) з помітним впливом мов Західної і Центральної Африки з невеликими арабськими, іспанськими, португальськими та англійськими вкрапленнями.

ГАЙ ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ (нар. 1982) – український футболіст (півзахисник), заслужений майстер спорту України (2009). Виступав за клуби «Шахтар» Донецьк (2000–2004, з 2006), «Іллічівець» Маріуполь (2004–2006) та національну збірну України з 2004. Чемпіон України (2008, 2010, 2011), володар Кубка України (2002, 2008, 2011), Кубка УЄФА (2009).

ГАЙАНА (КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА ГАЙАНА) – держава на півночі Південної Америки, межує з Венесуелою, Бразилією, Суринамом та омивається на півночі Атлантичним океаном. Площа – 214,97 тис. км², населення – 751,8 тис. осіб, столиця – Джорджтаун. Незалежність від Великобританії 1966, парламентська республіка, офіційна мова – англійська, грошова одиниця – гайанський долар. Лежить на сході Гвіанського нагір'я (до 2772 м), прибережна низовина (завширшки до 100 км), клімат субекваторіальний.

ГАЙАНСЬКИЙ ДОЛАР – національна валюта держави Гайана в Південній Америці, за міжнародним позначенням GYD, що дорівнює 100 центам. В обігу перебувають монети 1, 5 і 10 доларів та банкноти номіналом 1, 5, 10, 20, 100, 500 і 1000 доларів різних років випуску (1965–2000). Усі банкноти з 1965 випуску є платіжним засобом і вилучаються з обігу в міру зношення, банкноти 1, 5 і 10 доларів (1965–1966) зустрічаються вкрай рідко.

ГАЙВОРОН – місто (площа – 24,7 км², населення – 15,5 тис. осіб) районного значення, центр Гайворонського району Кіровоградської області України. Засноване (XVIII ст.) як козацький зимівник, статус міста (1949), розташоване на підвищеній хвилястій поверхні південно-західних схилів Подільської височини, на лівому березі річки Південний Буг, неподалік від Гайворонського поселення (VI–VII ст.).

ГАЙВОРОНСЬКИЙ РАЙОН – район на заході Кіровоградської області, утворений 1923, площа – 0,7 тис. км², населення – 40,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 22,2 тис. осіб). Межує з Ульяновським, Савранським, Балтським, Бернадським та Уманським районами, адміністративний центр – Гайворон. Розташований на підвищеній, полого-хвилястій лесовій поверхні відрогів Подільської і Придніпровської височин, розчленованій долинами річок Південний Буг та його притоки Яланець, ярами та балками.

ГАЙДА (*англ.* hide) – одиниця вимірювання площі земельних ділянок в англосаксонській Британії (за винятком Кенту і територій данського права). Являла собою оброблювану земельну ділянку, достатню для утримання однієї родини вільного селянина, і дорівнювала 40–120 акрам (0,16–0,49 км²).

ГАЙДАЙ ЗОЯ МИХАЙЛІВНА (1902–1965) – співачка (сопрано), народна артистка УРСР (1939) і СРСР (1944), лауреат Сталінської премії (1941). Освіту здобула в Київському музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (1927). Солістка Київського (1928–1930 і 1934–1955) і Харківського театрів опери та балету (1930–1934). Викладала в Київській консерваторії (1947–1965), професор (1963). Володіла гнучким голосом красивого тембру та широкого діапазону, створила понад 50 музично-художніх образів.

ГАЙДАЙ ЛЕОНІД ЮВИЧ (1923–1993) – радянський кінорежисер, кіносценарист та актор, народний артист СРСР (1989). Освіту здобув у ВДІКу (1955). Автор популярних радянських кінокомедій: «Самогонщики» (1961), «Пес

Барбос и необычный кросс» (1961), «Операция «Ы» и другие приключения Шурика» (1965), «Кавказская пленница, или Новые приключения Шурика» (1966), «Бриллиантовая рука» (1968), «12 стульев» (1971), «Иван Васильевич меняет профессию» (1973), «Не может быть!» (1975) та ін.

ГАЙДАМАКА ПЕТРО ДАНИЛОВИЧ (1907–1981) – радянський український композитор, диригент, заслужений діяч мистецтв УРСР (1967), народний артист УРСР (1977). Освіту здобув у Харківській консерваторії (1938). Диригент Харківського обласного радіо (1938–1941), директор Харківського театру опери та балету (1941–1946), художній керівник Харківської філармонії (1951–1967). Автор вокально-симфонічних творів, концертів для гобоя і балалайки, хорів, вокальних циклів, романсів, пісень тощо.

ГАЙДАМАКИ (*тур.* haydamak – нападати, гнати) – учасники українських повстанських збройних загонів на теренах, що належали Речі Посполитій на Правобережній Україні (XVIII ст.). Зокрема, вони брали участь (1735, 1754, 1750 і 1768) у масових повстаннях та здійснювали окремі напади на польських поміщиків, католицьких священиків та євреїв. Уперше термін зустрічається в акті (1737) щодо розбійницьких зграй, які спустошували Київське та Брацлавське воєводства.

ГАЙДАМАЦЬКА БАЛКА – ботанічний заказник загальнодержавного значення (1989) біля с. Ободівка Тростянецького району Вінницької області. На площі 12,17 км^2 охороняється типова для Поділля розгалужена балка, в якій переважають грабово-дубові ліси в комплексі з ясенево-дубовими, а на вологому дні у трав'яному ярусі домінують занесені до Червоної книги цибуля ведмежа та скополія карніолійська, трапляються лісові види орхідних (любка дволиста, гніздівка звичайна, коручка чемерникоподібна).

ГАЙДАМАЦЬКИЙ ЯР – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) між селами Гамулівка Чернівецького району і Буша Ямпільського району Вінницької області. На площі 0,96 км^2 серед грабового лісу охороняється каскад мальовничих пісковикових скель (що утворилися завдяки вивітрюванню) на крутосхилах яру по берегах річки Бушанка. Скелі-останці мають власні назви – Висяча, Гриб, Баран, Гайдамацька (з печерою та підземними ходами завдовжки бл. 4 км) та ін.

ГАЙДАР АРКАДІЙ ПЕТРОВИЧ (при народженні – **Голиков**) (1904–1941) – радянський дитячий письменник. Під час Громадянської війни в 17-річному віці командував полком. Перша повість «В дни поражений и побед» (1925), а найвідоміші твори: «Р.В.С.» (1925), «Школа» (1930), «Дальние страны» (1932), «Четвертый блиндаж», «Военная тайна» (1935), «Судьба барабанщика» (1938), «Чук и Гек» (1939), «Бумбараш» і «Тимур и его команда» (1940), оповідання «Голубая чашка» (1936), «Горячий камень» (1941) та ін.

ГАЙДАРА АРКАДІЯ МУЗЕЙ-БІБЛІОТЕКА КАНІВСЬКИЙ – дитячий заклад культури м. Канів Черкаської області, збудований на кошти, зароблені школярами СРСР збиранням макулатури та металобрухту, відкритий (1948) як бібліотека, а згодом дістав (1966) статус музею. Розташований у центрі міста, тут зберігаються особисті речі радянського дитячого письменника Аркадія Гайдара (1904–1941), який загинув під час Великої Вітчизняної війни біля Канева і перепохований (1947) у міському парку, неподалік музею.

ГАЙДАРАБАД – місто на півдні Пакистану (площа – 430 км^2, населення – 1,6 млн осіб) у провінції Сінд. Засноване (1768) в нижній течії річки Інд (на висоті 19 м над рівнем Аравійського моря) на місці рибальського села Нероон Кот правителями Сінду з династії Калхора. Славиться архітектурними пам'ятками, багато з яких були знищені або значно пошкоджені під час боротьби за незалежність від Великобританії і антиурядових повстань (1980-ті). Відоме великою кількістю навчальних закладів.

ГАЙДЕРАБАД – місто в південній Індії (площа – 650 км^2, населення – 3,9 млн осіб), адміністративний центр штату Андхра-Прадеш, розташоване на річці Мусі, на висоті 540 м. Місто засноване (1592) як столиця мусульманського султанату Голконди, назване на честь праведного халіфа Алі ібн Абу Таліба, відомого під прізвиськом Гайдер (лев). Побудоване могольскими правителями, від яких лишилася низка мальовничих палаців, мечетей, гробниць, житлових будинків тощо.

ГАЙДН (HAYDN) ФРАНЦ ЙОЗЕФ (1732–1809) – австрійський композитор, один із засновників музичних жанрів симфонії і струнного квартету. Співи у капелі віденського собору Св. Стефана (1740–1749), доки не зламався голос, замінили йому консерваторську освіту. Працював капельмейстером, створив 35 концертів, 14 ораторій, 24 опери, 14 мес, 107 симфоній, 52 фортепіанні сонати і майже 300 творів камерної музики, зокрема мелодії, що згодом стали основою гімнів Німеччини та Австро-Угорщини.

ГАЙД-ПАРК (*англ.* Hyde Park) – королівський парк у центрі Лондона (Велика Британія), площа – 1,4 км^2. Спочатку належав Вестмінстерському абатству, назву дістав від давньої одиниці виміру площі. Головна природна пам'ятка – озеро Серпентайн, де дозволено купатися всім охочим. У парку відбулася перша Всесвітня виставка (1851), працюють галерея Серпентайн і музей Веллінгтона. За межами Англії відомий завдяки кутку спікерів, де відпрацьовують красномовство різноманітні оратори і проповідники.

ГАЙДУКИ – озброєні повстанці, які боролися проти османського гніту на Балканах (південні слов'яни, XV–XIX ст.) і в Західній Вірменії (вірмени, XIX–XX ст.). Гайдуками угорці спочатку називали погоничів худоби, а з XVI ст. – нерегулярні загони угорських і слов'янських селян, що вели партизанську війну з турками і Габсбургами. Брали участь у Першому сербському повстанні (1804–1813), у російсько-турецький війні (1877–1878). Гайдуками також звалися охоронці місцевих можновладців.

ГАЙЗІНЬКАЛНС (*латиськ. Gaiziņkalns*) – найвищий пагорб (311,6 м) Латвії, що височіє над околицею на 60 м, розташований на сході країни у межах Відземської височини, в Мадонському краї. На вершині розташований пам'ятний камінь із написом про відвідини його (17 серпня 1930) президентом Альбертом Квієсісом. На пагорбі облаштовані лижні бази і збереглася багатоповерхова вежа (1978) із оглядовим майданчиком (нині в аварійному стані).

ГАЙКОВЕРТ – інструмент, призначений для затягування і розкручування різьбових з'єднань із контрольованим моментом. Розрізняють: (за виконанням) ручний, переносний, стаціонарний і саморушний; (за способом дії) гідравлічний, пневматичний, електричний тощо. Пневматичний гайковерт застосовується для робіт, що вимагають точного моменту затягування, і використовується під час збирання великих машин, вантажних автомобілів і кораблів, де забезпечує великий крутний момент.

ГАЙЛЕР (HEILER) ФРІДРІХ (1892–1967) – німецький історик релігії, професор богословського факультету Марбурзького університету, один з основоположників порівняльного релігієзнавства. Основні твори: «Молитва. Досвід релігійно-історичного та релігійно-психологічного дослідження» (1917), «Релігійно-історичне значення Лютера» (1918), «Християнство та інші релігії» (1925–1939), «Релігії людства» (1966) та ін.

ГАЙМАНОВА МОГИЛА – скіфське поховання (IV ст. до н. е.), що належать до категорії «царських» (з великою кількістю коштовних прикрас та предметів побуту), біля с. Балки Василівського району Запорізької області України. Досліджене у 1969–1970, являло собою конічний насип заввишки до 9 м, діаметром бл. 70 м, обкладений довкола вапняковими плитами. Знайдено срібну з позолотою чашу, амфори, бронзові казани, жаровню, блюдо, відерця, срібні глеки, понад 250 золотих прикрас тощо.

ГАЙМОРИТ – запалення слизової оболонки навколоносових пазух (гайморової порожнини), один із видів синуситу (*лат.* sinusitis). Виникає як ускладнення при гострому нежиті, грипі, кору, скарлатині та ін. інфекційних захворюваннях, коли бактерії або віруси, проникаючи в гайморову пазуху через порожнину носа або через кров, спричиняють запальний процес. З'являються неприємні відчуття в носі і навколоносовій ділянці або переніссі, які поступово наростають.

ГАЙОТ (ГІЙОТ) – ізольовані плосковершинні підводні гори, зазвичай вулканічного походження, поширені переважно в Тихому океані, рідше зустрічаються в Атлантичному та Індійському океанах. Назву дістали на честь швейцарсько-американського геолога Арнольда Гюйо (1807–1884). Зустрічаються на глибині до 2 км і являють собою згаслі підводні вулкани, вершини яких зрізані мор-

ською абразією і перекриті мілководними осадами, нерідко рифами, і далі занурилися нижче рівня океану.

ГАЙСИН – місто (площа – 18,3 км^2, населення – 25,8 тис. осіб) районного значення, центр Гайсинського району Вінницької області України. Уперше згадується 1545, коли входило до складу Брацлавського воєводства, магдебурзьке право (1744), повітове місто Подільської губернії (1795), розташоване на полого-хвилястій поверхні Подільської височини, на лівому березі річки Соб (ліва притока Південного Бугу).

ГАЙСИНСЬКИЙ РАЙОН – район у східній частині Вінницької області, утворений 1923, площа – 1,8 тис. км^2, населення – 59,8 тис. осіб (у т. ч. міське – 25,8 тис. осіб). Межує з Іллінецьким, Немирівським, Тульчинським, Тростянецьким, Теплицьким, Монастирищенським і Христинівським районами, адміністративний центр – Гайсин. Розташований на слабо хвилястій поверхні західних схилів Придніпровської височини, розчленованій долинами річок Південний Буг, його приток Соб і Кіблич, балками та ярами.

ГАЙСИНЩИНИ МУЗЕЙ МІСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ – створений (1995) ветеранами Міністерства оборони України в районному центрі Гайсин Вінницької області, розміщений у колишньому будинку директора чоловічої гімназії (1900-ті). Основу колекції музею (бл. 1,5 тис. одиниць) становлять зразки зброї Великої Вітчизняної війни та повоєнного військового одягу, предмети народного побуту (XX ст.), ікони (XVIII–XX ст.), кераміка Бубнівського заводу, твори українського декоративно-ужиткового мистецтва тощо.

ГАЙЧУР – річка у Куйбишевському, Пологівському і Гуляйпільському районах Запорізької та Покровському районі Дніпропетровської областей України, ліва притока Вовчої (басейн Дніпра). Довжина – 134 км, площа басейну – 2140 км^2, ухил – 1,1 м/км, долина трапецієподібна, завширшки до 4,5–5 км, річище звивисте, на окремих ділянках розчищене і відрегульоване. Живлення атмосферне (переважно снігове), влітку міліє, льодостав нестійкий (грудень – березень). Найдовша (72 км) притока – Янчур (права).

ГАК – металевий стрижень, загнутий на одному кінці, що застосовується для: закріплення і підняття вантажу за допомогою підйомних засобів; рибальства – снасть для риболовлі; рукоділля, в'язання – протягування нитки; збройової справи – спусковий гачок; будівництва – безліч кріпильних приладь; побутових потреб – вішаки та ін. предмети; замикання дверей – один із найпростіших замків.

ГАК (МОМОРДИКА КОХІНХІНСЬКА) (*лат.* Momordica cochinchinensis) – однорічна кучерява трав'яниста витка рослина родини Гарбузові та її плоди, що використовуються в традиційній медицині В'єтнаму, росте в багатьох країнах Південно-Східної Азії. Квітки прості, жовті, різні за формою. Плоди мають форму еліпса, майже круглі (діаметром 10–12 см), з невеликими виростами у вигляді сосочків. Насіння велике з неприємним запахом, має форму панцира черепахи, плоске, з лопатевими краями.

ГАККЕБУШ ЛЮБОВ МИХАЙЛІВНА (1888–1947) – українська радянська драматична актриса, народна артистка УРСР (1943). Навчалася в Інституті шляхетних дівчат у Києві (1896–1905) і студії камерного театру в Москві, дебютувала на сцені (1917). Працювала у театрі Леся Курбаса «Березіль», Донецькому українському музично-драматичному театрі, театрах Вінниці, Одеси, Києва. Викладала в Київському інституті театрального мистецтва, виконала 30 перекладів п'єс із російської та французької мов.

ГАКРУКС (*лат.* Gacrux) – третя за яскравістю зоря сузір'я Південний Хрест, що входить до списку найбільш яскравих зір на нічному небі. Назву Гакрукс складено з позначення Байєра γ (гамма) та латинської назви сузір'я Crux (Крукс). Оптична подвійна зірка, легко помітна в сильний бінокль, більш яскравий компонент (холодний червоний гігант, маса – 3 маси Сонця) розташовується на відстані 88 світлових р. від Сонця, другий – на відстані 400 світлових р. і належить до білих зір головної послідовності.

ГАЛ (GAL) – одиниця вимірювання прискорення в системі СГС, що іноді називається Галілео і застосовується в гравіметрії для вимірювання прискорення вільного падіння, названа на честь італійського фізика та астронома Галілео Галілея (1564–1642). 1 гал = 1 см/с^2.

ГАЛА-КОНЦЕРТ (*фр.* gala – урочистий, святковий) – великий, яскравий, святковий, уро-

чистий, пишний концерт. Назва, що підкреслює надзвичайний характер концерту, який відбувається на честь національного свята, видатної події, підбиття підсумків значного мистецького конкурсу тощо.

ГАЛАКТИКА (*грец.* galaktikos – молочний) – гігантська гравітаційно пов'язана зоряна система, до якої належить Сонце. Галактика містить бл. 200 млрд зір (загальною масою 10^{11} мас Сонця), міжзоряну речовину (газ і пил, маса яких становить кілька відсотків маси всіх зір), космічні промені, магнітні поля, випромінювання (фотони). Усі об'єкти в складі галактик беруть участь у русі щодо загального центру мас.

ГАЛАКТИЧНЕ ОБЕРТАННЯ – обертання усіх зір галактики навколо осі, що проходить крызь її центр перпендикулярно до галактичної площини, вперше встановлене (1915) американським астрономом Весто Слайфером (1875–1969). Сонячна система здійснює 1 оберт навколо центру галактики за 200 млн р. зі швидкістю бл. 250 км/с.

ГАЛАН ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1902–1949) – радянський український письменник, журналіст, лауреат Сталінської премії (1952, посмертно). Навчався у Віденському (1922–1926) і Краківському (1926–1928) університетах. Член Комуністичної партії Західної України (1924), кореспондент газет «Вільна Україна» (1939–1941), «Правда Украины» і «Радянська Україна» (1942–1948). Автор п'єс «Вантаж», «99 %» (1930), «Оселедок» (1932), «Любов на світанні» (1949) та ін. Убитий бойовиками ОУН-УПА.

ГАЛАПАГОСЬКІ ОСТРОВИ – архіпелаг у Тихому океані за 972 км на захід від Еквадору, якому адміністративно належить, складається з понад 120 вулканічних островів і скель. Площа – 7880 км², населення – бл. 30 тис. осіб, найвища точка – вулкан Вулф (1707 м), назву дістали від гігантських морських черепах (*ісп.* galapagos – водяні черепахи). Офіційно відкриті іспанським священиком Томасом де Берланга (1535), у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1978).

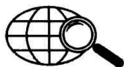
ГАЛАТАСАРАЙ СТАМБУЛ (**GALATASARAY S.K.**) – турецький футбольний клуб із Стамбула, що входить до однойменного спортивного товариства, заснованого (1905) при Галатасарайському вищому ліцеї. Один із найстаріших клубів країни, виступає (Galatasaray Spor Kulubu) в Турецькій Суперлізі: 17-разовий чемпіон Туреччини, володар Кубка УЄФА (2000) і Суперкубка УЄФА (2000). Виступає на «Тюрк Телеком Арені» (55 147 глядачів), форма червоно-жовто-біла, гостьова – чорна.

ГАЛАТЕЯ – внутрішній супутник планети Нептун, названий ім'ям однієї з нереїд у грецькій міфології, також позначається як Нептун VI. Відкритий (1989) за 10 зображеннями, зробленими апаратом «Вояджер-2» протягом 5 діб, власну назву дістав 16 вересня 1991. Галатея має несферичну форму, без помітних слідів геологічної активності. Ймовірно, як і ін. супутники на орбітах нижче Тритона, сформувався з уламків раніше існуючих супутників Нептуна, що зруйнувалися в результаті зіткнень.

ГАЛАТІЯ (*тур.* Galatya) – історичний регіон на північному заході Малої Азії в центральній області Анатолії (сучасна Туреччина). Назва походить від імені народу галати – так греки називали кельтів, що переселилися сюди (III ст. до н. е.). Межувала з Віфінією і Пафлагонією (на півночі), Понтом (на сході), Ліканією і Каппадокією (на півдні) та Фригією (на заході). Згодом провінція (25 до н. е.) у складі Римської імперії з центром у Андкірі (сучасна Анкара). Завойована сельджуками (XI ст.) і турками-османами (XIV ст.).

ГАЛАХА (**АЛАХА**) – традиційне іудейське право, сукупність законів та установ іудаїзму, що регламентують релігійне, родинне та громадське життя віруючих євреїв, або сукупність законів, що містяться в Торі, Талмуді і в пізнішій рабинській літературі, а також кожен із цих законів (галахот) окремо. Термін походить від єврейського дієслова «ходити» та означає «шлях дії», «поведінка», «керівництво». Ортодоксальні євреї сприймають галахи як твердо встановлений закон, що не підлягає трансформуванню.

ГАЛАЦ (**GALAȚI**) – жудець (повіт) у регіоні Молдова, розташований на сході Румунії, на межиріччі Сірету і Пруту в пониззі Дунаю. Площа – 4466 км², населення – 619 тис. осіб, адміністративний центр – Галац (порт на лівому березі Дунаю). Межує з жудцями Вранча, Васлуй, Браїла і Тулча, Кагульським райо-

ном Молдови і Ренійським районом Одеської області України. Адміністративно поділяється на 2 муніципії, 2 міста та 61 комуну.

ГАЛЕАС (*іт.* galeazza – велика галера) – тип вітрильно-веслових військових кораблів, уперше застосований венеціанцями в битві біля Лепанто (1571). Перебував у складі європейських флотів (XVI–XVII ст.), проміжний тип судна між галерою і вітрильним кораблем. Від галери відрізнявся великими розмірами (завдовжки до 80 м і завширшки до 9 м), мав один ряд весел, три щогли з косими вітрилами, екіпаж до 800 осіб та озброєння до 70 гармат і надводний таран.

ГАЛЕН (GALENUS) КЛАВДІЙ (бл. 119–199) – римський лікар і натураліст. Народився в родині багатого грецького архітектора. Вивчав філософію, медицину, природничі науки. Задля нових знань мандрував, побувавши в Коринфі, Смирні, Александрії. Медичну допомогу надавав переважно гладіаторам. Переїхав до Рима (164), де став придворним лікарем в імператора Марка Аврелія Антоніна, а після його смерті (180) – у його сина Коммода. Залишив понад 400 трактатів з медицини і філософії.

ГАЛЕНОВІ ПРЕПАРАТИ – група фармацевтичних засобів та лікарських форм, які добуваються переважно з рослинної сировини шляхом витяжки або екстракції. Вживаються майже виключно внутрішньо. До них належать настоянки, екстракти, медичні води, спирти, сиропи і мила, пластирі, лініменти. Названі за ім'ям античного лікаря Клавдія Галена (бл. 119–199).

ГАЛЕОН (*ісп.* galeon) – велике багатопалубне вітрильне судно, найдосконаліший тип вітрильника, що з'явився (1535) в ході еволюції каравел і карак і призначався для далеких океанських подорожей. Зниження бакової надбудови та видовження корпусу сприяло збільшенню остійності і зниженню хвильового опору, завдяки чому судно стало більш швидким і маневреним. Корпус зазвичай будувався з дуба та ін. твердих порід дерева, рангоут – із сосни, вітрильне оснащення складалося з 3–5 щогл.

ГАЛЕРА – дерев'яний весловий військовий корабель з одним рядом весел і двома щоглами з трикутними вітрилами, що використовувалися як додатковий двигун. Уперше з'явилися у Венеції (VII ст.) і надалі входили до складу військових флотів європейських та азійських країн (до XIX ст.). Довжина – 40–50 м, ширина – 4,5–7,5 м, 16–25 пар весел, вміщувало до 200 осіб, досягало швидкості до 13 км/год. Праця веслярів на галерах (часто рабів або полонених) стала синонімом тяжких непосильних робіт.

ГАЛЕРЕЯ (*фр.* galerie) – витягнуте в довжину крите приміщення або перехід між частинами будівлі чи до сусідньої, де одну з поздовжніх стін замінюють колони. Галереї у вигляді палацових залів зі стіною майже суцільних великих вікон з'явилися у XVI ст. Добре освітлена протилежна до вікон стіна використовувалася для розміщення мистецьких творів, завдяки чому галереями почали називати художні музеї.

ГАЛЕТА (*фр.* galette – валун) – сухар із житнього чи пшеничного борошна, що вживався на суднах за відсутності хліба. Нині цей харчовий продукт із листковою структурою виготовляють з пшеничного борошна з додаванням дріжджів, хімічних розпушувачів, солі й цукру. Розрізняють два типи галет – прості (галетне печиво, крекер, що зберігають харчові якості до 2 р. і застосовуються в морських плаваннях, армії тощо) і жирні (містять 10–18 % вершкового масла або маргарину, термін зберігання до півроку).

ГАЛЕЧНИК – гірська порода складена з пухкого скупчення гальки, за петрографічним складом розрізняється: поліміктова (гальки різного складу), олігоміктова (гальки 2–3 порід) і мономіктова (однорідні гальки). За петрографічним складом, формою, розташуванням та орієнтуванням нахилу гальок визначають генетичний тип галечнику і встановлюють напрям знесення уламкового матеріалу і положення його в ділянці розмиву. Використовується як будівельний матеріал, переважно в дорожньому будівництві.

ГАЛИЦЬКА БИТВА (1914) – одна з найбільших битв (фронт завдовжки 400 км, бл. 2 млн вояків і до 5 тис. гармат) Першої світової війни (18 серпня – 21 вересня 1914), під час якої 5 армій у складі російського Південно-Західного фронту (командувач – генерал М. Іванов) відбили наступ 4 австро-угорських армій (під головуванням ерцгерцога Фрідріха, фельдмаршала Гетцендорфа) і німецької групи (генерала Р. Войрша) та зайняли майже

всю східну Галичину і Буковину та обложили Перемишль.

ГАЛИЦЬКА ФОРТЕЦЯ – розташована в райцентрі Галич Івано-Франківської області України на правому березі Дністра у гирлі річки Луква. Вперше згадується 1113, довгий час замок був дерев'яним. Мурований замок (1627) з трьох сторін оточували земляні вали, на них піднімалися п'ять оборонних веж, а на замкову територію вели троє в'їзних брам. Замок зруйнували (1676) турецькі війська, а руїни поступово розібрали. Нині відновлено п'ятигранну західну кутову вежу і фрагменти мурів.

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО – південно-західне руське князівство династії Рюриковичів у межах сучасної Галичини (Україна). Займало північно-східні схили Карпатських гір, верхів'я Дністра, Пруту і Серету, головні міста: Галич (центр), Перемишль, Звенигород і Теребовля. Увійшло до складу Київської Русі (наприкінці × ст.), а найбільшої могутності досягло за Ярослава Осмомисла (1152–1187). Завойоване волинським князем Романом Мстиславичем (1199) і стало складовою Галицько-Волинського князівства.

ГАЛИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ (1846) – селянське повстання проти поміщицького гніту в Галичині, що входила до складу Австрії. Війська придушили виступи, а уряд змушений був піти на деякі поступки: на чверть скоротив панщину, скасував літні помічні дні, підводову (візникову) повинність, дозволив селянам подавати скарги на поміщиків окружним старостам, розширив права селян щодо їхніх земельних наділів. Стало однією з безпосередніх причин скасування кріпацтва в Галичині (квітень 1848).

ГАЛИЦЬКИЙ – національний природний парк (площа – 146,848 км²) у Галицькому районі Івано-Франківської області України. Створений (2004) задля збереження, відтворення та раціонального використання природних комплексів і об'єктів Верхнього Придністров'я, підпорядкований Державному комітету лісового господарства. Розташований у долинах Дністра та нижніх течій його приток Лімниця, Луква і Гнила Липа, де представлені лісові, лучні, лучно-степові, водно-болотні та петрофільні типи рослинності.

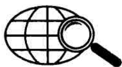
ГАЛИЦЬКИЙ (HALICKI) ВЛАДИСЛАВ (1850 – після 1939) – польський архітектор. Освіту здобув у Львівській технічній академії (1875). Працював у різних напрямках історизму і модерну в Львові (1875–1914), згодом був міським архітектором у Ясло Підкарпатського воєводства. Збудував трускавецький курзал при джерелі «Марія» (1896), «Палац балів» (1899) в с. Тулиголове на Львівщині, а у Львові: церкву Вознесіння Господнього (1901), вежу костелу монастиря босих кармелітів (1906), кілька житлових будинків тощо.

ГАЛИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР (ВОЛОДИМИР ЛЬВОВИЧ) (? – 1340) – останній князь Галицько-Волинського князівства та останній король Русі з династії Романовичів, що правив недовго (1323–1325). Син короля Лева II Юрійовича Галицького. За польськими хроніками, правив він номінально, а замість нього королівством керувала боярська рада під проводом боярина Дмитра Детька, яка запросила на Волинсько-Галицький престол мазовецького князя Юрія II Болеслава з польського королівського роду П'ястів.

ГАЛИЦЬКИЙ РАЙОН – район на північному сході Івано-Франківської області, утворений 1940, площа – 0,7 тис. км², населення – 62,1 тис. осіб (у т. ч. міське – 11,1 тис. осіб). Межує з Рогатинським, Калуським, Тисменицьким, Монастириським і Підгаєцьким районами, адміністративний центр – Галич. Розташований на Бурштинському Опіллі (північна частина) і Прилуквинській височині (південна частина). Головні річки: Дністер (перетинає район із заходу на південь) та його притоки Гнила Липа, Лімниця і Луква.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – південно-західне руське князівство династії Рюриковичів (1199–1349), утворене завдяки об'єднанню Галицького і Волинського князівств Романом Мстиславичем. Було одним з найбільших князівств періоду феодальної роздробленості Русі, а з середини XIII ст. стало королівством, головним законним спадкоємцем Київської династії та продовжувачем руських політичних і культурних традицій. Згодом (1349) Галичину захопила сусідня Польща, а Волинь – Литва.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС – літопис XIII ст., присвячений історії Галичини і Волині, що

зберігся в Іпатіївському зводі та охоплює події 1201–1292. Головне джерело з історії Галицько-Волинського князівства. За змістом і мовностилістичними особливостями поділяється на: Галицький літопис (1201–1261), переважно літописання часів князя Данила Романовича Галицького, і Волинський літопис (1262–1291), що відображав князювання Василька Романовича та його сина Володимира.

ГАЛИЧ – місто (площа – 24,7 км^2, населення – 6,3 тис. осіб) районного значення, центр Галицького району Івано-Франківської області України. Засноване 898, було центром Галицько-Волинського князівства і найбільшого розквіту досягло за Ярослава Осмомисла (1153–1187), магдебурзьке право (1367), розташоване на хвилястій поверхні, відділеного вигином Дністра, північного виступу Прилуквинської височини, перевищення висот – до 78 м.

ГАЛИЧИНА (*пол.* Galicja) – історична назва центральноєвропейських земель, нині поділених між Україною і Польщею. Назва походить від кельтського племені галлів, що мігрували сюди (IV–III ст. до н. е.). Територіально до неї належать північно-східні схили Карпатських гір, басейни верхнього і середнього Дністра, верхів'я Західного Бугу і Сяну, адміністративно – Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська (крім північної частини) області України та південно-східні воєводства Польщі.

ГАЛИЧИНИ ТА ВОЛОДИМИРІЇ КОРОЛІВСТВО – коронна земля на сході Австрійської імперії (потім Австро-Угорщини) Габсбурзької монархії, зі столицею у Львові. Утворена після першого поділу Речі Посполитої (1772) і включала в себе Галичину, Малу Польщу і Чернівецький округ (1775), що згодом перетворився (1849) на самостійну провінцію. Після розпаду Австро-Угорщини за результатами радянсько-польської та українсько-польської воєн уся територія королівства увійшла до складу відновленої Польщі.

ГАЛІЙ (Gallium, Ga) – хімічний елемент, атомний номер 31, атомна маса 69,723, густина 5,91 г/см^3, сріблясто-білий м'який метал, стійкий до дії повітря і води, застосовують у виробництві легкоплавких сплавів. Науково передбачений Дмитром Менделєєвим під час створення періодичної системи, відкрив (1875) французький хімік Поль Еміль Лекок де Буабодран (1838–1912) і назвав на честь своєї батьківщини Франції, за її латинською назвою – Галлія (Gallia).

ГАЛІЛЕЙ (GALILEI) ГАЛІЛЕО (1564–1642) – італійський учений, один із засновників точного природознавства. Боровся проти схоластики, вважав основою пізнання досвід. Побудував телескоп з 32-кратним збільшенням і відкрив гори на Місяці, 4 супутники Юпітера, фази у Венери, плями на Сонці. Захищав геліоцентричну систему світу, зазнав суду інквізиції (1633), яка змусила зректися вчення М. Коперника, реабілітував папа Іван Павло II (1992).

ГАЛІЛЕО (GALILEO) – спільний проект супутникової системи навігації Європейського Союзу і Європейського космічного агентства, частина транспортного проекту «Транс'європейські мережі» (*англ.* Trans-European Networks), призначена для вирішення навігаційних завдань для рухомих об'єктів з точністю менш ніж 1 м. Має почати роботу (2014–2016), коли на орбіту виведуть всі 30 запланованих супутників (27 операційних і 3 резервних). Існуючі GPS-приймачі не зможуть обробляти сигнали з супутників Галілео.

ГАЛІЛЕЯ (*івр.* галіль – область інших народів) – історична область на півночі сучасного Ізраїлю, на кордоні з Ліваном. Обмежена Середземним морем (на заході), Ізреельською (на півдні) та Йорданської (на сході) долинами, традиційно поділяється на Верхню і Нижню Галілею. Стала відосмою завдяки Ісусу Христу, який тут провів велику частину свого життя, створив вісім з одинадцяти чудес, і в цих краях сталася більшість подій, описаних у Новому Завіті. Нині найбагатший сільськогосподарський район Ізраїлю.

ГАЛІЛЕЯ ДАЧА – лісовий заказник загальнодержавного значення (1974), розташований у Чортківському та Борщівському районах Тернопільської області, в однойменному лісовому урочищі. На площі 18,56 км^2 охороняється унікальний високопродуктивний масив дубових лісів штучного походження (переважають дуб і ясен звичайні, граб, липа серцелиста, черешня, бук) з великою кількістю екзотів (горіхи чорний, сірий і маньчжурський, сосни чорна і Веймутова, модрини європейська та японська, ялиця біла та ін.).

ГАЛІОТ (*нідерл.* galiot) – тип вітрильного судна, що з'явився в Голландії та поширився в риболовецьких і військових флотах (XVII–XVIII ст.) країн Балтійського і Північного морів. Переважно задіяні для прибережного плавання, з корпусом голландського типу (плоскодонний з округленими носовим і кормовим краями), основу якого становили потужний кіль і грубі форштевень та ахтерштевень. Найдовші сягали 30 м, ширина – 8,5 м, водотоннажність – 500 т, верхня частина носа, корми і бортів загнуті всередину.

ГАЛІСІЙЦІ – народ (понад 4 млн осіб) в Іспанії (основне населення історичної області Галісія на північному заході країни на узбережжі Атлантики), також мешкають в Аргентині, Венесуелі, Бразилії, Швейцарії, Уругваї, Німеччині, Великій Британії, США, Мексиці, Португалії та ін. Розмовляють галісійською мовою (галего) західнороманської підгрупи романської групи індоєвропейської мовної сім'ї, писемність на основі латини. Сповідують католицизм. За походженням близькі до португальців.

ГАЛІСІЯ (*ісп.* Galicia) – автономна область (площа – 29 574 км^2, населення – 2,8 млн осіб) в Іспанії, розташована на північному заході країни та Піренейського півострова. Межує з іспанськими регіонами Астурія і Кастилія-Леон, з Португалією та омивається Атлантичним океаном, адміністративний центр – Сантьяго-де-Компостела. Складається з численних гірських ланцюгів (заввишки 975–1985 м) та міжгірних улоговин, має дуже звивисту берегову лінію. Клімат із м'якою, але дощовою зимою і помірно теплим літом.

ГАЛІТ (*грец.* сіль) – кам'яна сіль, мінерал підкласу хлоридів, кристалічна форма хлориду натрію ($NaCl$). Формується у вигляді кубічних кристалів, від безбарвного до білого кольору (з блакитним, жовтим і рожевим відтінками), зі скляним блиском, твердість – 2, щільність 2,1–2,2 г/см^3. Утворюється у замкнених мілководних водоймах, створює штокоподібні тіла в соляних куполах тощо. Є основним джерелом кухонної солі та використовується для виробництва хлору, гідроксиду натрію і соляної кислоти.

ГАЛКІН БОРИС СЕРГІЙОВИЧ (нар. 1947) – радянський російський кіноактор, режисер і сценарист, лауреат премії Ленінського комсомолу (1981), заслужений артист Росії (1999), президент Гільдії акторів кіно Росії (2005–2008). Освіту здобув у театральному училищі ім. Б. Щукіна (1969) і ГІТІСі (1977). Ролі в бл. 50 фільмах: «В зоне особого внимания» (1977), «Гражданин Лешка» (1980), «Ответный ход» (1981), «Матвеева радость» (1985), «Акция» (1987), «Рой» (1990), «Черный клоун» (1994), «Отставник» (2009) та ін.

ГАЛКІН ВЛАДИСЛАВ БОРИСОВИЧ (1971–2010) – російський актор театру і кіно, заслужений артист Росії (2009), лауреат багатьох російських кінопремій (2001–2011). Освіту здобув на режисерському факультеті ВДІКу (1999). Ролі в понад 50 фільмах і серіалах: «Приключения Тома Сойера и Гекльберри Финна» (1981), «Абориген» (1988), «Игра» (1992), «Дальнобойщики» (2000–2004), «В августе 44-го...» (2001), «Диверсант» (2004–2007), «Неидеальная женщина» (2008), «Грязная работа» (2009), «Котовский» (2010) та ін.

ГАЛЛАЙ МАРК ЛАЗАРОВИЧ (1914–1998) – радянський льотчик-випробувач, письменник, Герой Радянського Союзу (1957), заслужений льотчик-випробувач СРСР. Освіту здобув у Ленінградському політехнічному інституті (1937) і школі пілотів ленінградського аероклубу. Учасник Великої Вітчизняної війни. За час льотно-випробувальної роботи в ОКБ ім. В. Мясищева (1953–1958) освоїв бл. 125 типів літаків, вертольотів і планерів. Працював у наукових установах, викладав, професор, доктор технічних наук (1972).

ГАЛЛЕ (GALLE) ЕМІЛЬ (1846–1904) – французький художник-дизайнер, представник стилю модерн, реформатор художнього скла. Освіту здобув в училищах Веймара (1866). Очолив сімейну справу (скляна фабрика) і завів власну майстерню (1874). Починаючи з дебюту на Паризькій всесвітній виставці (1878), завоював авторитет вишуканого митця скляного декоративного мистецтва. У своїй творчості використовував здобутки ісламських, китайських та японських майстрів, вдало їх поєднуючи.

ГАЛЛЕ (GALLE) ЙОГАНН ГОТФРІД (1812–1910) – німецький астроном. Освіту здобув у Берлінському університеті (1833). Працював у Берлінській обсерваторії (1835–1851), директор

обсерваторії і професор університету в Бреслау (1851–1897). Відкрив внутрішнє кільце Сатурна (1838), три комети (1839–1840), планету Нептун (1846), склав таблицю-огляд (1847) елементів орбіт 178 комет, що спостерігалися дослідниками, починаючи з 371 до н. е., вивчав земний магнетизм і полярні сяйва тощо.

ГАЛЛЕЙ (HALLEY) ЕДМУНД (1656–1742) – англійський астроном і геофізик. Навчався в Оксфордському університеті, де працював професором з 1703. Директор Гринвіцької обсерваторії з 1720. Склав перший телескопічний каталог бл. 350 зір (1678) Південного неба і детальну геомагнітну карту (1701), відкрив першу періодичну комету, названу його ім'ям (1682), власний рух зір (1718), нові збурення в русі Місяця і планет (1720–1738). Вперше видав власним коштом «Математичні витоки натуральної філософії» І. Ньютона (1687).

ГАЛЛЕР (HALLER) АЛЬБРЕХТ ФОН (1708–1777) – швейцарський анатом, фізіолог і натураліст, член Петербурзької АН (1776). Навчався в Тюбінгенському і Лейденському університетах (1727), стажувався в Парижі і Кембриджі (1728). Професор Геттінгенського університету (1736–1753). Склав велику бібліографію анатомічних і ботанічних досліджень, запропонував класифікацію рослин, вивчав властивості м'язових волокон і кровообіг людини, одним із перших описав функціонування організму в цілому.

ГАЛЛЕР (HALLER) ГЕРМАН (1880–1950) – швейцарський скульптор, основоположник сучасної пластики в Швейцарії. Вивчав архітектуру в Штутгарті і живопис у Мюнхені, здійснив навчальну поїздку до Рима. Популярність здобув 1907, жив у Цюриху, був визнаний кращим скульптором Швейцарії свого часу, почесний доктор Цюрихського університету (1933). Головна тема творчості – зображення краси жіночого тіла у фігурах ню в натуральну величину, глиняна жіноча скульптура.

ГАЛІКАНСТВО (*фр.* gallicanisme) – назва, що об'єднує церковні, політичні та правові вчення і доктрини, поширені у Франції в середньовіччі і в новітні часи. Основною ідеєю галіканства є певна незалежність національної церкви від папської влади і визнання за державою або монархом права мати владні повноваження у французькій церкві. Ідеї галіканства частково схожі з положеннями англіканства, проте не передбачають розриву з папством, а лише обмежують його вплив на національну церкву.

ГАЛЛІЯ (*лат.* Gallia) – римська назва історичної частини Європи, обмеженої долинами річок Рубікон, Магра і Рейн, Апеннінами, Піренеями та Альпами, узбережжям Атлантики та Середземного моря (тобто землі сучасних Франції, Люксембургу, Бельгії, Нідерландів і Швейцарії). Назва походить від кельтських племен галлів, які тривалий час боролися за свободу з Римом. Була поширена в Європі до кінця XVII ст., а з XVIII ст. Галлією переважно називають Францію, здебільшого в історичній літературі та поезії.

ГАЛОБІОНТИ (*грец.* halos – сіль і bion – живе) – організми, що мешкають у пересолених (ультрагалінних) озерах і ніколи не зустрічаються в прісних водах. Найтиповішими є одноклітинна зелена водорість дуналіелла (Dunaliella), синьо-зелена водорість хлороглея (Chlorogloea), коловертка (Brachionus mulleri), рачок артемія (Artemia), личинки деяких комах та ін.

ГАЛОГЕНИ (*грец.* halos – сіль і genes – утворюючий) – хімічні елементи 17-ї групи періодичної таблиці хімічних елементів (фтор F, хлор Cl, бром Br, йод I, астат At), що реагують майже з усіма простими речовинами, крім деяких неметалів. Фтор – зеленувато-жовтий дуже отруйний газ, хлор – зеленуватий дуже отруйний газ фз неприємним запахом, бром – червоно-бура отруйна дуже летка рідина, йод – фіолетово-чорні отруйні кристали, астат – синьо-чорні дуже радіоактивні кристали.

ГАЛОН РІДКИЙ – міра об'єму, що зазвичай використовується для рідин, в окремих випадках – для твердих тіл. Традиційно використовується в країнах, де застосовувалася англійська система одиниць вимірювання (Великобританії, США та ін.): 1 англійський галон = 4,546 л, 1 американський галон = 3,785 л.

ГАЛОН СУХИЙ – первинно визначався як обсяг 8 фунтів пшениці, а пінта є похідною величиною від галона – ⅛ його частина. Пізніше різновиди галона були введені в ужиток для ін. продуктів. Був також прийнятий британський кукурудзяний галон (268,8 кубічного дюйма) як міра об'єму сипких тіл, звідки виведена американська суха пінта.

ГАЛС – курс корабля щодо вітру. Якщо судно йде під вітрилами і вітер дме йому в правий борт, то воно йде правим галсом та навпаки. У ситуації перетину курсів, щоб уникнути зіткнення, судно, що йде лівим галсом, зобов'язане поступитися судну з правим галсом. Галсом також називається відрізок шляху, який проходить вітрильне судно від одного повороту до ін. під час лавірування.

ГАЛУА (GALOIS) ЕВАРІСТ (1811–1832) – французький математик, засновник сучасної вищої алгебри. Радикальний революціонер-республіканець, за публічні виступи проти королівської влади двічі був ув'язнений, застрелений на дуелі. З його ідеями пов'язані такі поняття теорії алгебраїчних рівнянь, як група, поле та ін. Залишив невелику кількість дуже коротко написаних робіт, що через новизну ідей не були зрозумілі за життя, опубліковані Ж. Ліувіллем (1846).

ГАЛУН (*фр.* galon – тасьма) – щільна стрічка або тасьма різних кольорів, золототкана стрічка, пов'язка, обшивка, облямівка, що виробляється з бавовняної пряжі, шовку, часто вишита золотими, срібними, мішурними (мідними, олов'яними) нитками. Використовується в оздобленні військової і поліцейської уніформи (для виготовлення знаків розрізнення на форменому одязі), мундирів, церковного одягу, оздобленні меблів тощо.

ГАЛУНЕНКО ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1946) – радянський український льотчик, заслужений льотчик-випробувач СРСР (1989), заслужений працівник транспорту (1992) і заслужений майстер спорту України (2004), Герой України (1999). Освіту здобув у Чернігівському авіаційному училищі (1968) і Ленінградському інституті авіаційного приладобудування (1974). Працював льотчиком (1968–1973), льотчиком-випробувачем (1975–1991) і командиром літного загону (1991–1994) АНТК ім. О. Антонова.

ГАЛУШКИ – страва східноєвропейської кухні (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Україна), що являє собою відварені в киплячій воді шматочки тіста, виготовленого з картоплі і борошна з додаванням яйця, молока, солі і перцю. В Україні галушки подають як окрему страву (з маслом або зі сметаною) або готують суп з галушками.

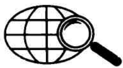
ГАЛФВІНД (*нідерл.* halfwind – піввітру) – курс судна щодо вітру, коли вітер дме практично прямо в борт (діаметральна площина судна утворює з лінією напрямку вітру кут бл. 90°).

ГАЛЬВАНІ (GALVANI) ЛУЇДЖІ (1737–1798) – італійський лікар, анатом, фізіолог і фізик, один із засновників електрофізіології і вчення про електрику, основоположник експериментальної електрофізіології. Освіту здобув у Болонському університеті (1759), отримавши ступінь доктора медицини (1762). Першим досліджував електричні явища в біологічних об'єктах (проводячи експерименти на страчених в'язнях), названих гальванізмом. Автор «Трактату про сили електрики під час м'язового руху» (1791).

ГАЛЬВАНІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ – хімічне джерело електричного струму, назване на честь італійського фізика Луїджі Гальвані (1737–1798). Принцип його дії заснований на взаємодії двох металів через електроліт, що призводить до виникнення в замкнутому ланцюзі електричного струму. Електрорушійна сила гальванічного елемента залежить від матеріалу електродів і складу електроліту. Нині мають поширення такі гальванічні елементи: вугільно-цинкові (сольові); лужні; нікельоксигідроксидні (NiOOH).

ГАЛЬВАНОМЕТР – високочутливий прилад для вимірювання малих постійних і змінних електричних струмів, шкала якого може бути проградуйована не лише в одиницях сили струму, але й напруги, ін. фізичних величин, або мати умовне, безрозмірне градуювання (наприклад, при використанні як нуль-індикаторів). Розрізняють магнітоелектричний, електромагнітний, електродинамічний, вібраційний, тепловий, аперіодичний прилади. Названий на честь італійського фізика Луїджі Гальвані (1737–1798).

ГАЛЬВАНОПЛАСТИКА – відділ прикладної електрохімії, що займається добуванням порівняно товстого шару металевих осадів на поверхні якого-небудь предмета, відтворюючи його форми за допомогою електролітичного осадження металів. За цією методикою осади виходять масивними, міцними, легко відділяються від покриття поверхні. Найширше застосовується в гальванопластиці мідь, а залізо, нікель, срібло, золото та ін. метали мають більш обмежене використання.

ГАЛЬВАНОТЕХНІКА – галузь прикладної електрохімії, що охоплює процеси електролітичного осадження металів на поверхню металевих і неметалевих виробів. Включає: гальваностегію – отримання на поверхні виробів міцно зчеплених з нею тонких металевих покриттів і гальванопластику – отримання відносно товстих, точних копій з різних предметів, що легко відділяються від матриць. Відкриття і технічна розробка гальванотехніки належать (1838) російському фізикові Борису Якобі (1801–1874).

ГАЛЬКА – різною мірою обкатані (під дією проточної води, прибережних морських або озерних хвиль, льодовиків) уламки гірських порід діаметром 1–10 см. Морська галька зазвичай має більш плоску форму, ніж річкова, а за рохміром їх поділяють на дрібну (1–2,5 см), середню (2,5–5 см) і велику (5–10 см). Гірська порода, що складається переважно з гальки, називається галечник. Галька використовується в дорожньому будівництві, як сировина для заповнення бетону, для облицювальних робіт тощо.

ГАЛЬКОВЕ ЗНАРЯДДЯ – найдавніші зроблені з гальки знаряддя людини, відомі бл. 2,6 млн р. тому в Африці (олдувайська культура). Являють собою оббиті і загострені гальки. Зазвичай виготовлялися там, де не було ін. сировини, крім річкової гальки, аж до кінця кам'яної доби (гіссарська культура).

ГАЛЬМО – пристрій для зниження швидкості чи повної зупинки автомобіля або ін. транспортного засобу. Під час гальмування кінетична енергія машини перетворюється на теплову за рахунок тертя. Гальмами обладнані майже всі колісні транспортні засоби (автомобілі всіх типів, поїзди, мотоцикли, велосипеди, самокати, дитячі і багажні візки тощо). Літаки обладнані гальмами для коліс шасі і часто також мають повітряні гальма, що застосовуються для зменшення швидкості в польоті.

ГАЛЬСЬКИЙ МОХ БОЛОТО – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (1975) біля с. Загребельна Слобода Щорського району Чернігівської області. На площі 0,28 км^2 охороняється рідкісне для Лівобережного Полісся сфагнове болото (з торфовими відкладами потужністю до 2,1 м) видовжено-овальної форми, оточене сосновим лісом. Трапляються рідкісні для регіону види: верба лапландська, андромеда багатолиста, багно звичайне, журавлина болотна, сфагнум великий та ін.

ГАЛЬХЕПІГГЕН (*норв.* Galdhopiggen) – гора (2469 м), найвища точка Скандинавських гір і Норвегії, розташована в південній частині країни. Складена кристалічними породами (габро), укрита однойменним льодовиком, де функціонує річний і найвисокогірніший гірськолижний центр (місце літніх тренувань збірних команд з гірськолижного спорту). Розташовується на території національного парку Йоунхеймен (Jotunhejmen), на схід від Согне-фіорду.

ГАЛЬШТАТСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура племен південної частини Середньої Європи ранньої залізної доби (900–400 до н. е.). Названа за могильником біля Гальштата в південно-західній Австрії. Поширена також у Німеччині, Франції, Італії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Сербії, Чорногорії, Албанії. Житла – дерев'яні стовпові будинки, напівземлянки і пальові будівлі. Артефакти: бронзові і залізні мечі, кинджали, сокирки, ножі, наконечники списів, бронзові конічні шоломи, панцири та багато ін.

ГАЛЬЮН (*нідерл.* galjoen – ніс корабля) – майданчик у вигляді балкона, на носі вітрильного судна, під носовою прикрасою, що служив туалетом. На сучасних кораблях так називаються туалети й устаткування для видалення за борт продуктів життєдіяльності.

ГАЛЬЮННА ФІГУРА – прикраса у вигляді символічних фігур, що розміщувалася на носі веслових і вітрильних кораблів. На стародавніх суднах мали різні сюжети: птах (єгиптяни), кінь (фінікійці), голова вепра (греки), голова змія (вікінги). Зі зміною конструкції корпусу вони набули вигляду носових фігур (до XVI ст.) – дерев'яні скульптури геральдичних тварин, літературних персонажів чи реальних людей, виконані відомими художниками. Зникли з переходом до металевих корпусів суден.

ГАЛЮЦИНАЦІЇ (*лат.* hallucinatio – безглузда балаканина, бредні) – невідповідний зовнішньому подразнику образ, що виникає у свідомості унаслідок сильної втоми, прослуховування звуків певних частот, вживання галюциногенних речовин та деяких психічних захворю-

вань. Справжні галюцинації, що не виникають у психічно здорових людей, класифікуються за аналізатором на: зорові, слухові (акустичні), тактильні, нюхові, смакові, вісцеральні (соматичні), глибинні (моторні), вестибулярні та комплексні (складні).

ГАЛЮЦИНОГЕН — хімічна або природна речовина, вживання якої людиною призводить до зорових чи слухових галюцинацій. Спричиняє переважно психологічну залежність, ніж фізичну, оскільки тим, хто його вживає, починає бракувати яскравих почуттів у буденному житті. До групи галюциногенів входять дуже різні за хімічним складом продукти, деякі з них — природного походження (галюциногенні гриби, кактус пейот, лісові ліани та ін.).

ГАЛЮЦИНОГЕННІ ГРИБИ — загальноприйнята назва видів грибів, плодові тіла яких містять галюциногенні речовини. Уживання впливає на свідомість і спричиняє переживання, що називають психоделічним досвідом, або тріпом (*англ.* trip — подорож). З давнини вживалися людиною під час релігійних церемоній та задля психічної стимуляції. Регулярне неконтрольоване вживання може призводити до небезпечних негативних наслідків для психіки і фізичного здоров'я.

ГАМА — у теорії музики звукоряд невизначеної довжини, сусідні ступені якого розташовані один від одного на цілий тон або півтону. Гами необхідні для розвитку швидкості пальців музиканта, поліпшення координації рук; регулярні заняття підвищують витривалість м'язів, завдяки чому вони є підґрунтям виконавського мистецтва. Гами поділяються на дві великі групи: мажорні та мінорні, які в свою чергу поділяються на дієзні і бемольні.

ГАМА (GAMA) ВАСКО ДА (1469—1524) — португальський дослідник і мореплавець. Здійснив плавання з Португалії в Індію, завершивши багаторічні пошуки морського шляху з Європи в країни Південної Азії (в Індійському океані частково за допомогою арабського лоцмана) (1497—1499). Першим перетнув Центральну Атлантику в меридіональному напрямку (понад 4000 км), провівши три місяці у відкритому океані, і довів відсутність будь-якої землі по лінії маршруту. Ще двічі плавав до Індії (1502—1503 і 1524).

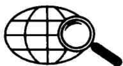
ГАМАЛІЇВСЬКИЙ (ХАРЛАМПІЇВСЬКИЙ) МОНАСТИР — православний жіночий (згодом чоловічий) монастир у с. Гамаліївка Шосткинського району Сумської області України, що з перервами діяв у 1713—1924. Заснований (1713) клопотом дружини гетьмана Івана Скоропадського. Монастирський ансамбль складають Собор Різдва Богородиці (1735), Харлампіївська тепла церква (1714) і корпус келій (1834). Пам'ятка архітектури державного значення (1956), перетворена на колонію суворого режиму (1962) для ув'язнених.

ГАМАН (HAMANN) ЙОГАНН-ГЕОРГ (1730—1788) — німецький філософ, ідеолог літературного руху «Буря і натиск» (реакція проти шкільного раціоналізму і догматизму в ім'я вільного релігійного почуття та живої віри). Освіту здобув у Кенігсберзі, працював домашнім учителем у Ризі і Лондоні, де від глибокої зневіри врятувався раптовим «прозрінням» під час читанні Біблії. Ніколи систематично не викладав своїх думок, що переважно розпорошені дрібними статтями і замітками.

ГАМАРНИК ЯН БОРИСОВИЧ (при народженні — **ЯНКЕВ БОРИСОВИЧ ПУДИКОВИЧ**) (1894—1937) — радянський партійний, державний і військовий діяч. Навчався в Київському університеті (1915—1917). Керівник київських більшовиків (1917—1918), голова Київської міськради (1921—1923), начальник політуправління Червоної армії (1929—1937), заступник наркома оборони СРСР (1930—1934), армійський комісар I рангу. Покінчив життя самогубством, передбачаючи репресії проти себе, реабілітований (1955).

ГАМБІЯ (РЕСПУБЛІКА ГАМБІЯ) — держава в Західній Африці (найменша на континенті), на суходолі оточена Сенегалом, на заході омивається Атлантичним океаном. Площа — 10 402 км^2, населення — 1,8 млн осіб, столиця — Банжул. Незалежність від Великобританії здобула 1965, президентська республіка, офіційна мова — англійська, грошова одиниця — даласі. Лежить на берегах річки Гамбія, укритих низькими пагорбами (до 60 м), клімат субекваторіальний, з сухим (зима — весна) і дощовим (літо — осінь) сезонами.

ГАМБІЯ (*англ.* Gambia) — річка в Західній Африці, на території Гвінеї, Сенегалу і Гамбії. Довжина — бл. 1130 км, площа басейну — 69 931 км^2,

середня витрата води – бл. 2000 $м^3/с$. Починається на плато Фута-Джаллон у Гвінеї, у верхній течії порожиста, в середній – тече низовиною у звивистому руслі (найменша ширина річища на території Гамбії – бл. 200 м), впадає в Атлантичний океан, утворюючи естуарій завширшки до 20–30 км. Паводки з липня до жовтня, припливи проникають на 150 км від гирла.

ГАМБУРГ (ВІЛЬНЕ І ГАНЗЕЙСЬКЕ МІСТО ГАМБУРГ) (*нім.* Hamburg) – місто-держава (площа – 755,3 $км^2$, населення – 1,8 млн осіб), одна з 16 земель Федеративної Республіки Німеччина, друге за розміром у країні (після Берліна). Розташоване на півночі Німеччини за 110 км від впадання річки Ельби в Північне море. Природна морська гавань простягається Ельбою до її гирла, перетворюючи місто на один із найбільших портів у Європі. Міські квартали но берегах Ельби з'єднані безліччю мостів і 2 тунелями під річкою.

ГАМБУРГ ПОРТ – розташований у гирлі річки Ельби за 110 км від Північного моря і при цьому доступний для найбільших суден із дедвейтом до 250 тис. т. Займає десяту частину території міста (75 $км^2$), має понад 300 причалів для океанських і морських суден, загальна довжина – 46 км, бл. 200 контейнерних перевантажувачів і кранів, бл. 30 вантажних пневматичних комплексів для зернових вантажів, 4 контейнерних (понад 90 % вантажообігу порту припадає на контейнери) і 8 багатоцільових терміналів.

ГАМБУРГ (HAMBURGER SV) – німецький футбольний клуб із Гамбурга, заснований (1887) після злиття 2 клубів, сучасна назва з 1919, єдиний клуб (Hamburger Sport-Verein), який грав у всіх сезонах Бундесліґи з часу її створення (1963): чемпіон (1979, 1982, 1983) і володар кубка (1963, 1976, 1987) Німеччини, володар Кубка європейських чемпіонів УЄФА (1983), Кубка володарів кубків УЄФА (1977) тощо. Виступає на «Імтех Арені» (57 000 глядачів), форма біло-червоно-синя, гостьова – чорна.

ГАМБУРЗЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ СТЕРНВАРТЕ (*нім.* Hamburger Sternwarte) – астрономічна обсерваторія, спочатку побудована (1802) в Міллентори, а згодом перенесена (1825) в будівлю на міському мурі. Через забруднення, що зростало, і погіршення умов спостереження, вирішено (1906) перемістити обсерваторію в передмістя Бергедорф, куди розпочали транспортувати інструменти 1909. Була офіційно відкрита 1912, з 1968 перебуває під управлінням Гамбурзького університету.

ГАМБУРЗЬКИЙ ОПЕРНИЙ ТЕАТР – найстаріший загальнодоступний музичний театр у Німеччині, заснований у Гамбурзі (1677). Відкритий (2 січня 1678) оперою «Адам і Єва...» Йоганна Тайле. Припиняє діяльність 1738, а на його сцені гастролюють переважно італійські трупи. Працює у новій споруді Міського театру з 1766, а теперішня будівля театру відкрита (3 травня 1827) бетховенським твором до трагедії «Егмонт» Гете.

ГАМЗАТОВ РАСУЛ ГАМЗАТОВИЧ (1923–2003) – аварський поет, письменник, публіцист, політичний діяч, народний поет Дагестанської АРСР (1959), Герой Соціалістичної Праці (1974), лауреат Сталінської (1952), Ленінської (1963) та багатьох літературних премій. Освіту здобув у Літературному інституті в Москві (1950). Автор десятків поетичних збірок, які перекладав з аварської поет Наум Гребнев (Рамбах) (1921–1988). Деякі вірші стали піснями: «Журавли» (1969), «Есть глаза у цветов», «Берегите друзей» та ін.

ГАМІЛЬТОН (HAMILTON) ВІЛЬЯМ (1730–1803) – британський дипломат, археолог, вулканолог, антиквар і покровитель витончених мистецтв. Служив у британській армії (1747–1758), посланцем Великої Британії при дворі королівства Неаполь (1764–1799). Досліджував місцеві вулкани і землетруси, написав книгу про Везувій, Помпеї, предмети етруського, давньоримського і давньогрецького мистецтва. Збирав місцеві старожитності, значну частину своєї колекції античності продав Британському музею (1772).

ГАМІЛЬТОН (HAMILTON) ВІЛЬЯМ РОВЕН (1806–1865) – ірландський математик, баронет (1835). У дитинстві виявив незвичайні лінгвістичні та математичні здібності. Вступивши до Коледжу Св. Трійці у Дубліні, продемонстрував блискучі знання і ще в студентські роки (1828) був призначений професором астрономії в Дублінському університеті. Обраний президентом Королівської ірландської академії (1837). Зробив внески в алгебру,

теорію диференціальних рівнянь, фізику, астрономію, оптику, динаміку.

ГАММА (γ) — позасистемна одиниця вимірювання напруженості магнітного поля, що застосовується в геофізиці і позначається грецькою буквою γ. 1 гамма = 10^{-5} ерстед = = 0,01/(4π) А/м ≈ 0,000795774715 А/м. Напруженість магнітного поля Землі на поверхні залежно від точки становить у середньому бл. 5000 γ.

ГАММА-ВИПРОМІНЮВАННЯ (**γ-ПРОМЕНІ**) — вид електромагнітного випромінювання з надзвичайно малою довжиною хвилі (менш ніж 1 ангстрем), що на шкалі електромагнітних хвиль межує з рентгенівським. Утворюється в реакціях за участю атомних ядер і елементарних частинок у процесах розпаду, синтезу, анігіляції, під час гальмування заряджених частинок великої енергії. Відкрив (1900) французький фізик Поль Віллард (1860—1934), досліджуючи радій.

ГАММАГРАФІЯ (*грец.* gamma — випромінювання і grapho — пишу, зображаю) — контрольний метод: (у медицині) отримання на фотоплівці або екрані комп'ютера зображення внутрішніх органів людини за допомогою гамма-випромінювання штучного або природного радіонукліда, що використовується для дослідження пухлин; (у техніці) те саме під час радіаційної дефектоскопії, зокрема зварних швів, ґрунтується на здатності гамма-випромінювання проходити крізь непрозорі предмети.

ГАММА-ТЕЛЕСКОП — призначений для реєстрації космічного гамма-випромінювання. Гамма-промені являють собою електромагнітні хвилі з надзвичайно малою довжиною, а для їх випускання потрібні колосальні запаси енергії, джерелами яких є пульсари, залишки наднових зір, активні ядра галактик та ін. Перші дані про гамма-випромінювання космічного походження отримано (1968) гамма-телескопом, встановленим на американському штучному супутнику Землі «OSO-3».

ГАММУРАПІ — політик і полководець, цар Вавилонії (1792—1750 до н. е.) з аморейської династії. Підпорядкував більшу частину Месопотамії та Ассирію. За його царювання було складено перший відомий письмовий звід законів, цінну пам'ятку давнього східного права — Кодекс Гаммурапі. Події 43-річного правління Гаммурапі відомі завдяки спільній для Месопотамії традиції називати рік за якимсь з діянь царя.

ГАММУРАПІ СТЕЛА — чорна базальтова стела заввишки 225 см, завширшки 65 см вавилонського царя Гаммурапі, який правив (1792—1750 до н. е.) у Месопотамії. Являє собою найдавніший зі збережених законодавчих збірників, висічений у камені (бл. 1759 до н. е.). Спочатку цей прикрашений рельєфним зображенням камінь стояв у Сіппаре, але згодом (XII ст.) був доставлений як трофей (добутий під час набігу на Вавилон) у Сузі, де пізніше був знайдений археологами. Зберігається в Луврі (Париж).

ГАМСАХУРДІА КОСТЯНТИН СИМОНОВИЧ (1891—1975) — радянський грузинський письменник, академік АН Грузинської РСР (1944). Освіту здобув у Берлінському університеті (1919). На початку життєвого шляху, зазнавши утисків від більшовиків, не втручався і поволі засуджував радянську дійсність у своїх творах, зокрема в романах: «Посмішка Діоніса» (1925), «Сторінки життя Гете» (1930), «Викрадення місяця» (1936), «Десниця великого майстра» (1939—1956), «Давид Будівельник» (1946—1958), «Цвітіння лози» (1956).

ГАН (HAHN) ОТТО (1879—1968) — німецький фізик і радіохімік, лауреат Нобелівської премії з хімії (1944), член багатьох академій світу. Освіту здобув у Марбурзькому і Мюнхенському університетах (1901). Професор у Берліні (1910—1934), працював у Хімічному інституті ім. Імператора Вільгельма з 1912, директор з 1928. Разом з Фріцем Штрассманом (1938—1939) відкрив розщеплення ядра, що стало початком нової епохи в історії людства. Перший президент Товариства Макса Планка (1948—1960).

ГАНА (РЕСПУБЛІКА ГАНА) — держава в Західній Африці, межує з Кот-д'Івуаром, Буркіна-Фасо, Того та на півдні омивається водами Гвінейської затоки Атлантичного океану. Площа — 238,54 тис. км^2, населення — 23,9 млн осіб, столиця — Аккра. Незалежність від Великобританії здобула 1957, президентська республіка, офіційна мова — англійська, грошова одиниця — седі. Уздовж узбережжя

низовинна рівнина, на північ підвищується до 150–300 м, на сході – пасмо Атакора (до 876 м). Клімат екваторіальний, мусонний.
ГАНГ (*англ.* Ganges) – одна з найбільш повноводних річок світу і найдовших у Південній Азії. Довжина – 2700 км, площа басейну – 1060 тис. км^2, середня витрата води – бл. 12 000 м^3/с. Починається в Західних Гімалаях з льодовика Ганготрі, перетинає Індо-Гангську рівнину на півночі Індії і впадає в Бенгальську затоку, формуючи разом із Брахмапутрою гігантську дельту. Здавна вважається священною річкою для індуїстів, які розвіюють над нею попіл небіжчиків, здійснюють ритуальні обмивання.
ГАНГДІСЕ (ГАНДІСИШАНЬ) (*тибет.* gang – сніжні гори і tse – вершина) – гірська система на півдні Тибетського нагір'я в південно-західній частині Китаю. Її головною вершиною є священна гора Кайлас (6714 м), яку тибетці вважають притулком усіх богів і центром Всесвіту. Прихильники джайнізму шанують гору тому, що св. Рішабхадатта досяг тут просвітління, а індуси вважають її містичним раєм, де медитує Шива. Неподалік гори розташовані витоки 4 великих річок Азії: Інду, Брахмапутри, Гангу і Сатледжу.
ГАНГКХАР ПУЄНСУМ (*англ.* Gangkhar Puensum) – гора (7570 м) і найвища точка Бутану, що височіє над округою на 2990 м. Уперше описана 1922, чотири рази безуспішно штурмувалася альпіністськими командами (1985–1986). Після заборони в Бутані (1994) сходження на гори заввишки понад 6000 м (з поваги до місцевої віри), а згодом повної заборони альпінізму (2003) вершина Гангкхар Пуєнсум є найвищою нескореною вершиною у світі.
ГАНГРЕНА (*лат.* necrosis) – некроз тканин живого організму, чорного або дуже темного кольору (зумовлений сульфідом заліза, утвореного із заліза гемоглобіну за участю сірководню повітря), що розвивається прямо в тканинах або через анатомічні канали, пов'язані із зовнішнім середовищем (шкіра, легені, кишечник та ін.). Класифікується за консистенцією відмерлої тканини (суха, волога), етіологією (інфекційна, алергічна, токсична тощо), патогенезом (блискавична, газова, госпітальна).
ГАНДА (БАГАНДА) – народ (до 4,4 млн осіб), що мешкає на півдні в столичній області Уганди. Найбільша етнічна група країни, спілкується мовою луганда, що належать до мов банту. Значна частина сповідує християнство (протестантизм і католицизм), значно менше – іслам, а частина зберігає традиційні вірування. Громада організована за клановою системою, поділяється на роди, шлюби всередині яких заборонені. Займаються землеробством, вирощуючи бавовну, банани тощо.
ГАНДАРІЯ (МАРІАНСЬКА СЛИВА) (*лат.* Gandaria) – деревна рослина родини Анакардієві (Сумахові), близький родич манго, що походить із Малайзії та Індонезії. Велике дерево, заввишки до 27 м, зі світло-коричневою корою з тріщинами, зі сплощеними голими гілками. Плоди схожі на манго, менші за розміром, кістянка з голою шкірою, подовжено-куляста, діаметр – 2,5–5 см, від жовтого до помаранчевого кольору, м'ясиста, соковита, кисло-солодка на смак, з характерним слабким запахом.
ГАНДБОЛ (*англ.* hand – рука і ball – м'яч) – командна спортивна гра, олімпійський вид спорту. У гандбол грають на спеціальному (переважно в залі) майданчику 40 × 20 м дві команди по 7 спортсменів у кожній (по 6 польових гравців і воротар) м'ячем, в основному руками, намагаючись закинути якнайбільше м'ячів у ворота (3 × 2 м) суперника. Засновником гри вважається викладач фізичного виховання з данського міста Ордруп Хольгер Нільсен, який запровадив (1898) уроки гри з м'ячем для дівчат.
ГАНДБОЛЬНИЙ М'ЯЧ – спортивний снаряд для командної гри в гандбол (ручний м'яч). Виготовляють зі шкіри або синтетичного матеріалу, має бути круглим, неслизьким та неблискучим. Існує 3 загальноприйняті розміри гандбольних м'ячів: коло – 50–52 см, вага – 290–330 г (для команд хлопчиків 8–12 р. і дівчаток 8–14 р.); коло – 54–56 см, вага – 325–375 г (чоловічих команд 12–16 р. і для жіночих команд старше 14 р.); коло – 58–60 см, вага – 425–475 г (для чоловічих команд старше 16 р.).
ГАНДЗЮК ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛІВНА (ПСЕВДОНІМ – САНДРА ОЛЕК) (нар. 1961) – українська письменниця і перекладачка. Освіту здобула в Луцькому педагогічному інституті (1983), де працює доцентом. Володарка 2 літературних рекор-

дів: за рік створила 365 оповідань про кохання, а загальна кількість таких творів сягає 500 (2004). Авторка збірок поезій «Вагітна болем: ситуації», «Чотири виміри любові» (2007), оповідань «Контрольний мужчина» (2005), «Венера в хакі» (2007), «Смак життя» (2008), «Змія» (2010) та ін.

ГАНДИКАП (*англ.* handicap) – багатозначний термін, що може означати: (у спорті) у багатоетапних змаганнях спосіб відображення лідерства на попередніх етапах у більш ранньому випуску на старт найслабших; (у букмекерських ставках) варіант ставок (своєрідна фора), первісно запроваджений у США для зрівнювання сили команд.

ГАНДІ ІНДІРА ПРІЯДАРШИНІ (1917–1984) – індійський політичний діяч. Донька Джавахарлала Неру, мати Раджива Ганді. Освіту здобула в навчальних закладах Швейцарії, Англії та Індії. Учасниця національно-визвольного руху, один із лідерів партії Індійський національний конгрес. Обіймала різні міністерські посади з 1964, прем'єр-міністр Індії (1966–1977, 1980–1984). Убита сикхськими екстремістами, прем'єр-міністром став її син Раджив Ганді (1944–1991).

ГАНДІ (МАХАТМА) МОГАНДАС КАРАМЧАНД (1869–1948) – індійський політичний діяч, один із керівників та ідеологів руху за незалежність Індії від Великобританії. Юридичну освіту здобув у Лондоні (1891), жив і працював у Південній Африці (1893–1914). В Індії очолив партію Індійський національний конгрес (1916), розробив тактику ненасильницької боротьби за незалежність (сатьяграха) у формі співпраці і цивільної непокори. Прозваний Махатмою (Велика душа), убитий індуїстським екстремістом.

ГАНИЦЬКИЙ ТАДЕЙ ДЕНИСОВИЧ (1844–1937) – польський і український скрипаль, педагог, диригент, композитор. Освіту здобув у Віденській консерваторії (1872) і Берлінській академії музики (1876). Скрипаль-соліст і професор Берлінської консерваторії з 1877, працював у Варшаві та Лодзі (1894–1901), у Петербурзі (1901–1902). Створив Подільське музичне товариство (1907) і симфонічний оркестр (1914), з яким концертував. Автор симфонічних і скрипкових творів, обробок народних пісень тощо.

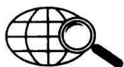
ГАНІМЕД – сьомий супутник Юпітера на зовнішній орбіті, відкритий Галілео Галілеєм (7 січня 1610), є найбільшим супутником (діаметр – 5268 км) у Сонячної системі, що на 8 % перевершує за розмірами Меркурій, а за масою поступається йому майже вдвічі (на 45 %), але вдвічі важчий за Місяць. Складається з приблизно рівної кількості силікатних порід і водяного льоду, являє собою повністю диференційоване тіло з рідким ядром, багатим на залізо, єдиний супутник у Сонячній системі, що має власну магнітосферу.

ГАННИНА ПУСТИНЬ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША – засновано (2002) в маєтку Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка (с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської області). Являє собою ландшафтний парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва (загальна площа – 0,092 км^2) з реконструкцією 5-кімнатної хати П. Куліша (1877), побудованої за порадою дружини Г. Барвінок, реконструкції господарських споруд (клуні, колодязя-журавля, стежок), Шевченкової альтанки тощо.

ГАННІБАЛ (HANNIBAL) (ГАННІБАЛ БАРКА) (247/246–183 до н. е.) – карфагенський військовий діяч, який вважається одним із найвидатніших полководців давнини. Головний ворог Римської республіки та останній справжній лідер Карфагену перед його падінням. Під час 2-ї Пунічної війни (218–201 до н. е.) здійснив перехід через Альпи, переміг на річках Тіцин, Треббія (218 до н. е.), біля Тразименського озера (217 до н. е.), біля Канн (216 до н. е.). Переможений римлянами в північній Африці (202 до н. е.)

ГАННІВКА – селище міського типу (площа – 1,8 км^2, населення – 0,3 тис. осіб), підпорядковане Брянківській міськраді Луганської області України. Засноване 1915, смт (1965), розташоване на горбистій поверхні північних схилів Донецького кряжа, на густо порізаних ярами берегах глибокої долини верхів'я річки Ломуватка (права притока Лугані), абсолютні висоти – 160–220 м.

ГАНТЕЛІ (*нім.* hantel) – спортивне знаряддя для виконання фізичних вправ з обтяженнями, спрямованих на розвиток м'язів, зміцнення суглобів і загальної працездатності організму. Зазвичай бувають двох видів:

суцільноліті (класичні мають форму двох куль, з'єднаних посередині рукояткою для захоплення рукою) і розбірні (найчастіше мають вигляд невеликого стрижня-грифа, на який із двох боків навішують необхідну кількість змінних дисків до потрібної маси і закріплюють фіксатором).

ГАНЬСУ – провінція (площа – 454,4 тис. км^2, населення – 26,8 млн осіб) на півночі центральної частини Китаю, адміністративний центр – Ланьчжоу. Межує з Монголією, китайськими провінціями Внутрішня Монголія, Шеньсі, Сичуань, Цінхай та Сіньцзян-Уйгурським і Нінся-Хуейським автономними районами. Провінцією протікає річка Хуанхе, значні простори займають степи, що на сході переходять у пустелю Алашань (частина Гобі), на південному заході гори Ціляньшань (заввишки до 5 км), клімат різко континентальний.

ГАОСЮН (*англ.* Kaohsiung) – місто (площа – 154 км^2, населення – 1,6 млн осіб) на південному заході Тайваню (Китай), друге за розміром на острові і великий центр металургійної, нафтової, целюлозної, хімічної, суднобудівної промисловості та морський порт, що входить до десятки найбільших у світі. Розташоване на узбережжі Південнокитайського моря, біля підніжжя гори Шушан заввишки 328 м, на берегах річки Ай-хе. Клімат тропічний, середня кількість опадів – 1785 мм/р.

ГАОСЮН ПОРТ (*англ.* Kaohsiung) – морський порт, розташований на південно-західному узбережжі Тайваню (Китай), головний на острові і шостий за розміром контейнерний порт у світі. У його розпорядженні понад 100 причалів, загальна довжина – бл. 23,4 км для всіх видів вантажів, зокрема нафтових танкерів і вуглевозів, контейнерних, зернових, цементних та ін., два пасажирські причали завдовжки 630 м, 65 складів та ангарів для зберігання до 1 млрд т. вантажів тощо.

ГАОШАНЬ (*кит.* гірський народ) – група народів (до 425 тис. осіб) на острові Тайвань (Китай), нащадки аборигенного населення. Гірські племена говорять тайваньськими мовами австронезійської сім'ї і китайською, рівнинні – виключно китайською. Сповідують переважно протестантизм і католицизм, але зберігаються і традиційні вірування. Жінки займалися підсічно-вогневим терасовим поливним землеробством, чоловіки – полюванням і рибальством. Ремесла – ткацтво, гончарство, обробка бамбуку.

ГАПРІНДАШВІЛІ НОНА ТЕРЕНТІЇВНА (нар. 1941) – радянська грузинська шахістка, заслужений майстер спорту СРСР (1964), п'ята чемпіонка світу (1962–1978), перший міжнародний гросмейстер серед жінок (1976) і перша жінка міжнародний гросмейстер серед чоловіків (1978). Навчилася грати в шахи 1946, виграла перший турнір 1960, 5-разова чемпіонка СРСР, голова жіночої комісії ФІДЕ. Перша володарка призу «Шаховий Оскар» (1982). Президент Національного олімпійського комітету Грузії (1989–1996).

ГАРАЖНІ ВОРОТА З ЕЛЕКТРОПРИВОДОМ – промислово-побутовий пристрій, що встановлюється в гаражах, боксах, майстернях та ін., автоматично відчиняються-зачиняються, забезпечують теплоізоляцію, світло- і шумозахист приміщень, запобігають несанкціонованому проникненню. Для різних типів гаражів розрізняють п'ять основних видів воріт: секційні (із горизонтальних панелей), розкривні (із 2 стулок), відкатні (відкочуються вбік), підйомно-поворотні і рулонні (скручуються в рулон).

ГАРАНД (GARAND) ДЖОН КАНТІУС (1888–1974) – американський інженер-винахідник стрілецької зброї. Створив (1920–1936) першу в світі напівавтоматичну гвинтівку M1 «Гаранд», взяту на озброєння армії США (1936) як основна зброя піхоти. Була активно задіяна в боях під час Другої світової, корейської та в'єтнамських війн. Вироблено 5,5 млн гвинтівок (1936–1957). Досі використовується в армії США як парадна зброя, а на цивільному ринку – для мисливської та спортивної стрільби.

ГАРАНТІЯ (*фр.* garantie – запорука, забезпечення) – у цивільному праві передбачене законом або договором зобов'язання, зроблене третьою стороною – гарантом, яка не бере участі в контракті двох інших, але заявляє про свою відповідальність у випадку, якщо одна зі сторін-учасниць не виконає або неналежним чином виконає передбачені контрактом зобов'язання.

ГАРБО (GARBO) ГРЕТА (при народженні – **ГРЕТА ЛОВІСА ГУСТАФССОН**) (1905–1990) – шведська і американська актриса, лауреат «Оскара»

(1954) за значний внесок у розвиток кіномистецтва. Освіту здобула у школі драматичного мистецтва в Стокгольмі (1924). Перша велика роль у фільмі «Сага про Йесте Берлінге» (1924), знімалася в Голлівуді з 1926. Головні ролі у фільмах «Королева Христина» (1933), «Анна Кареніна» (1935), «Дама з камеліями» (1937). Пішла з кіно (1941) та уникала появи на публіці.

ГАРБУЗ (*лат.* Cucurbita) – рід однорічних та багаторічних трав'янистих рослин родини Гарбузові. Мають повзуче стебло, п'ятилопатеві листки та великі жовті квітки, вирощуються на городах і баштанах, невибагливі до обробки ґрунтів (не потребують орання), достиглі плоди збирають восени і сушать. Відомі здавна, поділяються на дві великі групи – їстівні та кормові, до яких долучаються декоративні. Плід зазвичай із твердим зовнішнім шаром (корою) і з численними сплюснутими насінинами.

ГАРБУЗ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ (нар. 1951) – український художник. Працював оформлювачем у «Київоздоббуді» (1972–1979) і на київському комбінаті «Художник» (1979–1990). Освіту здобув в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова у Львові (1987). Автор графічних серій на шевченківські теми: ілюстрації до книжок «Кобзар», «Шевченко і вічність», «Стежками до світил», «Давидові псалми» та олійних творів «Катерина», «Перепоховання генія», а також книжок легенд, українських казок та багатьох ін.

ГАРВАРДСЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ – астрономічна установа Гарвардського університету, заснована (1839) в Кембриджі, штат Массачусетс (США). Керує комплексом із кількох будівель, разом з астрофізичною обсерваторією Смітсонівського інституту є частиною об'єднаного центру астрофізики. Напрями діяльності: вивчення змінних зір, фотометричні і спектрофотометричні дослідження зір, туманностей, галактик, радіоастрономічні дослідження, вивчення проблеми внутрішньої будови зір.

ГАРВАРДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*англ.* Harvard University) – приватний університет, заснований (1636) у Кембриджі, штат Массачусетс, найстаріший діючий вищий навчальний заклад у США та один із найкращих у світі. Названий Гарвардським коледжем (1639) за ім'ям першого значного спонсора, священика Джона Гарварда. В університеті навчається понад 21 тис. студентів (бакалаврів – бл. 7 тис. осіб, магістрів і докторів – понад 14 тис. осіб) та працює понад 2 тис. викладачів, кампус має площу 2,4 км^2.

ГАРВАРДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІБЛІОТЕКА – розташована в Гарвардському дворі (Harvard Yard) при однойменному університеті в Кембриджі, штат Массачусетс (США). Складається з 90 спеціалізованих за територіально-тематичними принципами окремих бібліотек, що зберігають понад 15,5 млн томів, і за цим показником у країні поступається лише Бібліотеці Конгресу.

ГАРВЕЙ (HARVEY) ВІЛЬЯМ (1578–1657) – англійський медик, основоположник фізіології та ембріології. Освіту здобув у кембриджському Кінгз-коледжі (1598) і Падуанському університеті (1602). Опублікував у Франкфурті (1628) працю «Анатомічне дослідження про рух серця і крові у тварин», де вперше сформулював власну теорію кровообігу і навів її експериментальні докази. Проривом в ембріології став його фундаментальний твір «Дослідження про зародження тварин», опублікований (1651) у Кембриджі.

ГАРГУЛЬЯ (*фр.* gargouille) – схожа на дракона змія, яка, за легендою, мешкала в річці Сена (Франція), з шаленою силою викидала воду, перевертаючи човни рибалок та затоплюючи будинки. Архієпископ Руана Св. Роман приборкав її завдяки хресту і відвів у місто, де її вбили містяни. Згодом майстри почали вирізати її зображення на ринвах та прикрашати готичні храми і фортифікаційні споруди.

ГАРДА (*іт.* Lago di Garda) – найбільше озеро в Італії, розташоване на півночі країни поблизу південного підніжжя Альп в улоговині льодовиково-тектонічного походження, на висоті 65 м. Площа – 370 км^2, об'єм – 50,35 км^3, 51,9 × 16,7 км, середня глибина – 136 м, найбільша – 346 м. Північна, вузька і довга частина озера нагадує фіорд, оточений гірськими пасмами заввишки до 2000 м, південна – ширша, складена моренними відкладами.

ГАРДЕНІЯ (*лат.* Gardenia) – рід тропічних вічнозелених рослин родини Маренові, названий на честь американського натураліста Олек-

сандра Гардена (1730–1791). Кущі й дерева, деякі види з колючками, листя дрібні й парні, квітки білі і жовті, поодиноко розташовані в кутах листя, рідко на кінцях гілок. Плід сидячий, грушоподібний або циліндричний, багатонасінний, м'ясистий або сухий, стебло трав'янисте, витке. Налічує бл. 250 видів дерев і кущів у Південній Африці і Південно-Східній Азії.

ГАРДКОУТИ (*фр.* gardekote – берегова варта) – малі вітрильно-веслові судна, призначені для охорони судноплавства по річці Волга в Російській імперії. Перші судна побудовані відповідно до указу Адміралтейств-колегій (1797). Вони крейсували Волгою та її притоках (Камі, В'ятці та ін.), а згодом (1829) були передані до Головного управління шляхів сполучення.

ГАРЕМ (*араб.* харам – відокремлене, заборонене) – закрита житлова частина палацу або будинку, в якій жили дружини високопоставленого східного можновладця. Жінки зазвичай перебували під наглядом першої дружини та євнухів. Часто розташовувався на верхньому поверсі в передній частині будинку, обладнувався окремим входом, мав власний двір і сад. Від чоловічої половини помешкання відділявся дверима, ключ від яких зберігався у господаря будинку.

ГАРИДЖИТИ (*араб.* ті, що покинули) – перше в історії ісламу релігійно-політичне угруповання, що відокремилося від основної частини мусульман (сунітів) після Сиффінської битви (657), у період боротьби за владу між халіфом Алі ібн Абу Талібом і Муавією. Першими його представниками стали 12 тис. воїнів з армії Алі, які згодом розкололися на групи (азракіти, ібадити, суфріти та ін.). Гариджити виступали проти центральної влади, конкурували між собою, що не дозволило їм стати потужним опозиційним рухом.

ГАРІБАЛЬДІ (GARIBALDI) ДЖУЗЕППЕ (1807–1882) – народний герой Італії, генерал, один із вождів республіканського руху Рісорджименто. Вступив у визвольну боротьбу 1833, учасник Італійської революції (1848–1849), організатор оборони Римської республіки (1849). Командувач добровольців у визвольних війнах проти Австрії (1848, 1859 і 1866), очолив похід «Тисячі» за звільнення півдня Італії (1860). Намагався звільнити Рим від влади пап (1862 і 1867). Воював у франко-прусській війні (1870–1871).

ГАРІН ЕРАСТ ПАВЛОВИЧ (при народженні – **ГЕРАСИМОВ**) (1902–1980) – радянський актор театру і кіно, режисер, сценарист, народний артист СРСР (1977), лауреат Сталінської премії (1941), нагороджений спеціальним призом Каннського кінофестивалю (1961). Освіту здобув у Державній експериментальній театральній майстерні (1926). Актор і режисер московських театрів (1922–1950), режисер 7 фільмів, відомі акторські роботи: «Женитьба» (1936), «Музыкальная история» (1940), «Свадьба» (1944), «Золушка» (1947) та ін.

ГАРІН-МИХАЙЛОВСЬКИЙ МИКОЛА ГЕОРГІЙОВИЧ (1852–1906) – російський письменник. Освіту здобув у Петербурзькому університеті та Інституті шляхів сполучення (1878). Працював у Болгарії, на будівництвах Батумського порту і Транссибірської магістралі. Автор тетралогії повістей «Детство Темы», «Гимназисты», «Студенты» і «Инженеры» (1892–1907), оповідань «Несколько лет в деревне» (1892), «Деревенские панорамы» (1895), подорожніх нотаток по Далекому Сходу і «Корейских сказок» (1899).

ГАРКАЛІН ВАЛЕРІЙ БОРИСОВИЧ (нар. 1954) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (2008). Освіту здобув у музичному училищі ім. Гнесіних (1978) і ГІТІСі (1988). Характерний комедійний актор, працював у багатьох театрах і антрепризах. Бл. 50 ролей у кіно: «Катала» (1989), «Белые одежды» (1992), «Ширли-мырли» (1995), «Директория смерти» (1999), «Герой её романа» (2000), «Лифт уходит по расписанию» (2002), «Национальное достояние» (2006), «Кровавая Мэри» (2007).

ГАРМАТА – тип артилерійської зброї, що від ін. представників ствольної артилерії (гаубиця, мортира тощо) відрізняється значною довжиною ствола (40–80 калібрів), початковою швидкістю снаряда, далекобійністю та меншим максимальним кутом піднесення. Основним призначенням гармат є стрільба по настильній траєкторії як із закритих позицій (по артилерійських батареях, колонах військ на марші і в місцях зосередження, населених пунктах), так і прямою наводкою (по танках, кораблях, фортецях).

ГАРМАШ СЕРГІЙ ЛЕОНІДОВИЧ (нар. 1958) — радянський російський актор театру і кіно, народний артист Росії (2006). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1984), у трупі Московського театру «Современник», де став одним із провідних акторів. Головні ролі у фільмах: «Однажды в декабре» (1988), «По 206-й» (1990), «Время танцора» (1997), «Каменская-1–4» (1999–2005), «Любовник» (2002), «Линии судьбы» (2003), «Свои» (2004), «12» (2007), «Папа напрокат» (2008), «Дом» (2011) та багато ін.

ГАРМОНІКА ГУБНА (*англ.* harmonica) — компактний кишеньковий духовий музичний інструмент, у якому звук видобувається за допомогою коливання металевих язичків під дією повітря (видихається чи вдихається музикантом). На відміну від більшості язичкових інструментів, не має клавіш, замість яких обирається один з отворів, розташованих у лінію. Найчастіше використовується в блюзі та фольклорній музиці, а також у джазі, кантрі, поп-музиці та ін.

ГАРМОНІЯ (*грец.* harmonia — співзвуччя, злагодженість) — багатозначний термін: (у міфології) у давньогрецькій міфології богиня згоди, уособлення щасливого шлюбу; (в естетиці) одна з форм прекрасного, поняття, що означає впорядкованість різноманіття, цілісність та узгодженість; (у музиці) комплекс понять музичної теорії — приємна слуху і досяжна розуму злагодженість звуків (музично-естетичне поняття).

ГАРМОНЬ (ГАРМОШКА) — язичковий клавішно-пневматичний музичний інструмент з міхами і двома кнопковими клавіатурами. Ліва клавіатура призначена для акомпанементу: при натисканні однієї кнопки звучить бас або цілий акорд, а на правій клавіатурі грається мелодія. За першість у винаході інструмента сперечаються Росія (1783) і Німеччина (1810-ті). Російські гармоні поділяються на 2 види за типом видобування звуку і на 3 види за типом правої клавіатури (кількістю рядів кнопок) — одно-, дво- і трирядні.

ГАРНАЄВ ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ (нар. 1960) — радянський російський потомствений льотчик-випробувач, Герой Росії (1998), заслужений льотчик-випробувач Росії (2002). Освіту здобув в Армавірському військовому училищі льотчиків (1981) і Школі льотчиків-випробувачів Мінавіапрому СРСР (1987). За льотну кар'єру освоїв понад 60 типів дослідних, серійних, модернізованих літальних апаратів, ліквідовував аварійні ситуації, рятуючи дослідну техніку. Автор двох книжок і багатьох наукових публікацій.

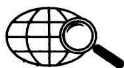
ГАРНАЄВ ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1917–1967) — радянський російський льотчик-випробувач, Герой Радянського Союзу (1964), заслужений льотчик-випробувач СРСР (1964). Освіту здобув в Енгельському авіаційному училищі (1939). Працював льотчиком-випробувачем літаків та вертольотів, освоїв понад 120 типів літальних апаратів, навчав пілотів, учасник багатьох показів льотної техніки. Загинув у катастрофі вертольота Мі-6 (яким командував) під час гасіння лісової пожежі в гірській місцевості Франції.

ГАРНЕЦЬ (*пол.* garniec) — польська і російська дометрична одиниця виміру сипких тіл (жита, крупів, борошна тощо), що дорівнює ⅛ четверика (3,2798 л). Визначений у сеймі Речі Посполитої (1766) як гарнець малий (шинковий) = 2,8237 л і гарнець великий (цеховий) = 5,6474 л, а в указі «Про систему Російських мір і ваг» (1835) як обсяг, що вміщує 8 фунтів дистильованої води.

ГАРНІТУР (*фр.* garniture — прилад, підбір, убір) — комплект або набір предметів, що служать для якоїсь однієї мети: дібрані за стилем і виконані з матеріалів або каміння, що пасують одне до одного, речі для оздоблення певного одягу; комплект меблів в одному стилі тощо; у давнину — комплект лицарських обладунків на одну людину в єдиному стилі.

ГАРНО (GARNEAU) ЖОЗЕФ ЖАН-П'ЄР МАРК (нар. 1949) — перший канадський астронавт, інженер і політик. Освіту здобув у Королівському військовому коледжі (1970) і Командно-штабному коледжі Канадської армії в Торонто (1983). Брав участь у трьох космічних польотах (1984, 1996 і 2001) на борту космічних човників НАСА, очолював Канадське космічне агентство (2001–2005). Розпочав політичну кар'єру (2006), взявши участь як кандидат від Ліберальної партії Канади на виборах до палати громад.

ГАРНЬЄ (GARNIER) ЖАН ЛУЇ ШАРЛЬ (1825–1898) — французький архітектор та історик мистецтва,

член паризької Академії витончених мистецтв (1874). Освіту здобув у Школі витончених мистецтв (1848), де за дипломну роботу отримав Гран-прі Римської премії і навчався у Французькій академії в Римі (1849). Автор проекту і будівничий нової Паризької опери (1860-ті). Серед реалізованих проектів: готелі, церкви, казино в Монте-Карло, обсерваторія в Ніцці, вілли, нагробки Ж. Бізе і Ж. Оффенбаха в Парижі.

ГАРПУН (*нідерл.* harpoen) – метальне знаряддя (спис для кидання) з кістки або металу, наконечник якого має щербини з одного або двох боків, уперше був застосований в епоху мезоліту. Також гарпуном називається спис, який викидається автоматично з рушниці або гармати і прив'язаний до зброї. Зазвичай використовується для полювання на рибу або для ураження великих морських ссавців.

ГАРРІ ТРУМЕН (USS HARRY S. TRUMAN, CVN-75) – американський авіаносець із класу «Німіц», закладений 1993, введений до складу флоту 1998. Попередня назва «Сполучені Штати» («United Stated»), сучасна – на честь 33-го президента США. Водотоннажність – 97 000 т, довжина – 332,8 м (по ватерлінії – 317 м), ширина – 76,8 м (40,8 м), осадка – 11,3 м, швидкість – 30 вузлів (56 км/год). Екіпаж – 5680 осіб, озброєння – 90 літаків і вертольотів.

ГАРРІСОН (HARRISON) ДЖОН (1693–1776) – англійський винахідник, годинникар-самоук. З дитинства цікавився механікою, свої перші годиники (всі деталі яких були зроблені з дерева) зібрав у 20-річному віці. Винайшов морський хронометр, який дозволив вирішити проблему точного визначення довготи (до 1°) під час тривалих морських подорожей. За винахід отримав медаль Коплі і премію 20 тис. фунтів стерлінгів (що нині відповідає 5 млн доларів США), призначену парламентом Великої Британії (1713).

ГАРСІА ЛОРКА (GARCIA LORCA) ФЕДЕРІКО (1898–1936) – іспанський поет і драматург. Освіту здобув в університетах Гранади і Мадрида. Автор поетичних збірок: «Циганське романсеро» (1928), «Поема про канте хондо» (1931), «Поет у Нью-Йорку» (1931), героїчної драми «Маріана Пінега» (1925), трагедії «Криваве весілля» (1933), «Йерма» (1934), драми «Дім Бернарди Альби» (1935), п'єс «Публіка» і «Коли мине п'ять років» (1931) та ін., перекладених багатьма мовами. Убитий на початку Громадянської війни.

ГАРСІА МАРКЕС (GARCIA MARQUEZ) ГАБРІЕЛЬ ХОСЕ ДЕ ЛА КОНКОРДІА (нар. 1927) – колумбійський письменник, журналіст, видавець і політичний діяч, лауреат Нобелівської премії з літератури (1982). Навчався в Національному університеті Боготи (1950–1954). Працював журналістом, паралельно створюючи повість «Полковнику ніхто не пише» (1961), романи «Недобрий час» (1966), «Сто років самотності» (1967), завдяки якому здобув славу, «Осінь патріарха» (1975), «Любов під час холери» (1985) та ін.

ГАРТМАН (HARTMANN) НІКОЛАС (1882–1950) – німецький філософ-ідеаліст, засновник критичної (або нової) онтології. Освіту здобув у Тартуському, Петербурзькому і Марбурзькому університетах. Професор філософії в університетах Марбурга (1922–1925), Кельна (1925–1931), Берліна (1931–1945) і Геттінгена (1945–1950). За його уявленням, буття має шарувату структуру і має розглядатися як ієрархія чотирьох якісно різних пластів (неорганічного, органічного, душевного і духовного).

ГАРТУВАННЯ – вид термічної обробки виробів із металів і сплавів, що полягає в їх нагріванні вище критичної температури (температури зміни типу кристалічної решітки, тобто поліморфного перетворення), з наступним швидким охолодженням, зазвичай у рідині. Матеріал, що піддався гартуванню, набуває великої твердості, але стає крихким та менш пластичним і в'язким. Розрізняють гартування з поліморфним перетворенням (для сталей) і без нього (для кольорових металів).

ГАРУН АЛЬ-РАШИД (763–809) – п'ятий халіф Аббасидського халіфату, правив (786–809) у часи найвищого його розквіту, процвітання наук, культури і релігії. Заснував у Багдаді бібліотеку «Дім мудрості», відомий також завдяки згадкам у «Казках тисяча і однієї ночі». Його ім'я оповите численними легендами, одна з яких стверджує, що халіф любив переодягатися звичайним міщанином і блукати містом, знайомлячись із життям підданих. Помер під час військового походу для придушення повстання в Середній Азії.

ГАРЦИНІЯ (*лат.* Garcinia) – рід рослин родини Клузієві (50–300 видів), що росте в країнах Азії, Австралії, тропічній і південній частині Африки і Полінезії. Належить до вічнозелених дерев та чагарників, багато видів перебувають під загрозою зникнення через руйнування середовища. Більшість видів славляться смолами і використовуються як проносний засіб.

ГАРШИН ВСЕВОЛОД МИХАЙЛОВИЧ (1855–1888) – російський письменник, поет, художній критик. Літературну діяльність розпочав і здобув перше визнання оповіданням «Четыре дня» (1877). Започаткував у літературі особливу художню форму – новелу, згодом розвинуту Антоном Чеховим. Відомі оповідання: «Трус» (1879), «Художники» (1879), «Красный цветок» (1883), «Сигнал» (1887) та ін. Захворів психічно, утримувався в лікарні для душевнохворих (1880), згодом наклав на себе руки, кинувшись із висоти.

ГАС – горюча рідина, продукт перегонки нафти, безбарвна або жовтувата рідина, википає за температури 110–320 °С, щільність 0,78–0,85 г/см^3, теплота згоряння – бл. 43 МДж/кг. Перша промислова установка з перегонки нафти (1851) в Англії, торговельна марка «Керосин» зареєстрована 1854. Застосовується як реактивне пальне, горючий компонент рідкого ракетного пального, технічне та побутове пальне тощо.

ГАСІЙ (Hassia, Hs) – хімічний елемент, атомний номер 108, радіоактивний, штучно отриманий (1984) у Центрі дослідження важких іонів у Дармштадті (Німеччина), в результаті бомбардування свинцевої (^{208}Pb) мішені пучком іонів заліза-58 з прискорювача UNILAC (під час експерименту синтезовані 3 ядра). Період напіврозпаду ^{265}Hs = 2 мс, при розпаді випускаються α-частинки. Названий на честь федеральної землі Гессен (*лат.* Hassia – Гессен), адміністративним центром якої є Дармштадт.

ГАСКАЛА (ХАСКАЛА) (*івр.* освіта, інтелект) – рух, що виник у середовищі євреїв Європи (друга половина XVIII ст.), виступав за прийняття цінностей освіти, велику інтеграцію в європейське суспільство і зростання освіти в області світських наук, івриту та історії єврейського народу. Позначає початок руху за включення євреїв Європи у світське життя, що призвів до створення перших єврейських політичних рухів та боротьби за скасування дискримінаційних законів проти іудеїв.

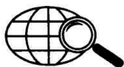
ГАСКОНЬ (*фр.* Gascogne) – давня історична область Франції, що дістала назву від басків, які переслідувані вестготами прийшли сюди (VI ст.) з південних схилів Піренеїв і зайняли території сучасних департаментів Ланди, Атлантичні Піренеї, Жер, Верхня Гаронна (південна частина), Тарн і Гаронна, Ло і Гаронна, розташованих на південному заході країни. Найвідомішим гасконцем усіх часів є д'Артаньян, герой романів О. Дюма «Три мушкетери», «Двадцять років потому» та ін.

ГАСПАРІС (GASPARIS) АННІБАЛЕ ДЕ (1819–1892) – італійський астроном. Відкрив 9 астероїдів (1848–1865). Працював директором астрономічної обсерваторії Каподімонте в Неаполі (1864–1889). Отримав Золоту медаль Королівського Астрономічного товариства (1851). На його честь названо астероїд і місячний кратер діаметром 30 км.

ГАСПРА – селище міського типу (площа – 42,7 км^2, населення – 11,3 тис. осіб), підпорядковане Ялтинській міськраді АР Крим України. Вперше згадується у подорожніх нотатках (1794) академіка П. Палласа, розвивалося як кліматичний курорт з 1850, смт (1930), розташоване на південному березі Криму біля підніжжя гори Ай-Петрі, абсолютні висоти 50–250 м.

ГАССЕНДІ (GASSENDI) П'ЄР (1592–1655) – французький філософ-матеріаліст, астроном, математик і механік. Освіту здобув у коледжі Діня та університеті Екс-ан-Прованса, де згодом викладав риторику і був професором філософії. Виступав проти Декарта та схоластичної картини світу, що панувала в той час, оновив механістично-атомістичну фізику Демокрита й евдемоністичну етику Епікура, вважався найбільшим ученим серед філософів і філософом серед учених свого часу.

ГАСТЕЛЛО МИКОЛА ФРАНЦОВИЧ (1907–1941) – радянський військовий льотчик, капітан, учасник трьох воєн, Герой Радянського Союзу (1941, посмертно). Освіту здобув у Луганській авіаційній школі пілотів (1933). Відомий військовим подвигом: на двомоторному бомбардувальнику Іл-4 атакував ворожу німецьку мотоколону на території Білорусі, його

літак був підбитий зенітною артилерією, і М. Гастелло здійснив вогняний таран – спрямував палаючу машину на механізовану колону ворога.

ГАСТІНГС (*англ.* Gastings) – алмаз вагою 101,2 карата (20,24 г), знайдений на території Індії. Первинна назва не збереглася, а сучасна дана на честь Воррена Гастінгса (1732–1818), першого англійського генерал-губернатора Індії (1773–1785).

ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЯ – розділ медицини, що вивчає шлунково-кишковий тракт людини, його будову і функціонування, захворювання та методи лікування. Гепатологія вивчає будову, функції, захворювання і методи лікування печінки, жовчного міхура та жовчних шляхів, а проктологія – пряму кишку і задній прохід. Як окрема медична дисципліна гастроентерологія сформувалася на початку XIX ст., а лікуванням органів травлення займалися здавна.

ГАСТРОЛІ (ГАСТРОЛЬ) (*нім.* gast – гість і rolle – роль) – виступ артиста або творчого колективу поза місцем їх постійної діяльності – в ін. районі, місті, країні. Найвідоміші артисти гастролювали країною і світом (XVIII–XIX ст.), а виїзні вистави театрів з основним складом виконавців із повним декораційним оформленням почали практикуватися у XIX–XX ст. Гастролі всесвітньо відомих оперних, балетних і драматичних труп сприяли розвитку мистецтв у багатьох країнах світу.

ГАСТРОНОМІЯ (*грец.* gaster – черево і nomos – закон) – вишуканий і витончений смак у їжі, розуміння тонкощів кулінарного мистецтва (XIX ст.), а на початку XX ст. термін почали використовувати для назви всієї сукупності високоякісних продуктів харчування (спочатку зосереджених у ресторанах, а потім і в магазинах), звідси з'явилося радянське новоутворення «гастроном», що використовувалося як назва продуктового магазину.

ГАСТРОПОДИ (*лат.* Gastropoda, від *грец.* gastro – черево і poda – нога) – молюски (черевоногі або равлики), найчисленніший клас типу Молюски (Mollusca), що включає бл. 60–75 тис. видів. Основною ознакою черевоногих молюсків є торсія, тобто поворот мішка з нутрощами на 180°, характерна для більшості турбоспіральна черепашка. Спочатку мешкали в морі, але згодом багато з них перейшли до життя в прісній воді і на суходолі. Розмір черепашок від 0,1 мм до 70 см, середній – 2–5 см.

ГАСТРОСКОПІЯ (*грец.* gastro – черево і scopeo – спостерігаю, дивлюся) – один із різновидів ендоскопічного обстеження, огляду стравоходу, порожнини шлунка і дванадцятипалої кишки за допомогою спеціального медичного приладу – гастроскопа, що вводиться через рот і стравохід і являє собою гнучку трубку з волоконно-оптичною системою всередині.

ГАСТРУЛА (*лат.* gastrula – шлунок, черево) – фаза зародкового розвитку багатоклітинних тварин, наступна за бластулою, що є двошаровим мішком, порожнина якого сполучається із зовнішнім середовищем за допомогою отвору. У різних тварин будова гаструли неоднакова, що залежить від типу яєць і способу життя зародка на цій стадії. У більшості тварин він укладений у яйцеві оболонки або розвивається в тілі матері, а в багатьох кишковопорожнинних являє собою вільну личинку (планулу).

ГАТЕРІЯ (*лат.* Sphenodon) – реліктовий рід (2 види) плазунів ряду Дзьобоголові, які існують майже 200 млн р. без істотних змін. Мешкає на островах Нової Зеландії, зовнішнім виглядом і способом життя (переважно нічним) нагадує великих ігуан. Завдовжки до 75 см, маса тіла самців – бл. 1 кг, самиць – удвічі менша, росте до 50 р., а живе – до 100 р. Статевої зрілості досягають у 15–20 р., малята народжуються з яєць через 15 місяців. Живляться комахами, ін. безхребетними, іноді пташиними яйцями.

ГАТЛІНГ (GATLING) РИЧАРД ДЖОРДАН (1818–1903) – американський винахідник, лікар, власник понад 50 патентів. Освіту здобув у медичному коледжі Цинциннаті (1850). Перший патент отримав (1831) на сівалку, а найвідоміший винахід – багатоствольна скорострільна картечниця (1862), що приводилася в дію мускульною силою стрільця і мала скорострільність 400–3000 пострілів за хв. Сучасні артилерійські, авіаційні і стрілецькі системи з обертовим блоком стволів називаються схемою Гатлінга.

ГАТОР (ГАТХОР) – богиня неба, любові, жіночності та краси в єгипетській міфології, а та-

кож дружина Гора і спочатку вважалася дочкою Ра. У найдавніші часи шанувалася як небесна корова, що народила сонце. Фактично вона була персоніфікацією Молочного (Чумацького) Шляху, який давні єгиптяни уявляли як молоко небесної корови. Звідси подальша традиція зображати її в образі привабливої жінки з коров'ячими рогами (пізніше перетвореними на своєрідну корону) та іноді вухами корови.

ГАТЧИНСЬКИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ «ЛІТЕРАТУРА І КІНО» – некомерційний щорічний міжнародний культурологічний кінофестиваль, заснований (1995) у м. Гатчина, Ленінградська область (Росія). Беруть участь російські та зарубіжні фільми-екранізації або фільми, створені за мотивами літературних творів (призначені для прокату) у попередній до чергового фестивалю рік. Гран-прі журі фестивалю за кращий фільм – «Гранатовий браслет» та ін. призи.

ГАТЬ – дорога через болото або затоплену ділянку суші, настил через трясовину, що створюється з колод, покладених зазвичай поперек руху. Є одним з найдавніших типів дорожнього покриття, відомих людині ще за кам'яної доби. Найдавнішу (V тис. до н. е.) відому гать знайдено під час розкопок у торф'яному болоті біля Гластонбері на південному заході сучасної Англії. Нині технологічні елементи гаті застосовують для будівництва доріг у районах вічної мерзлоти, нафтових розробок тощо.

ГАУБИЦЯ (*чеськ.* houfnice – гармата для метання каміння) – тип артилерійської зброї, призначеної для навісної стрільби із закритих вогневих позицій (поза прямою видимістю цілі). Військова артилерія з калібром від 100 мм і вище, має відносно короткий ствол (15–30 калібрів, сучасні – понад 50), змінний заряд, залежну від калібру скорострільність (1–6, сучасні – 10–12 пострілів за хв.) та дальність стрільби до 17–20 км (сучасні – понад 50 км). Перші гаубиці з'явилися в Італії та Німеччині (XIV ст.).

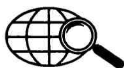
ГАУДЕАМУС (*лат.* gaudeamus – веселімося) – середньовічна студентська пісня-гімн. З'явилася в Гейдельберзькому або Паризькому університеті (Сорбонні) (XIII ст.), уперше згадується Себастіаном Брантом (1267). Належить до жанру застільних пісень середньовічних мандрівних поетів і співаків, серед яких були і студенти. Протягом кількох століть передавалася усно, завдяки чому має багато варіантів, перший друкований варіант 1776. Нині її співають студенти і вона є своєрідним символом молодості.

ГАУДІ-І-КОРНЕТ (GAUDI Y CORNET) АНТОНІО ПЛАСІДО ГІЛЬЄРМО (1852–1926) – каталонський архітектор, новатор форми та один із найяскравіших представників стилів арт-нуво та модерн. Освіту здобув у Барселонському університеті (1878). Автор всесвітньо відомих дивовижних, божевільно-нестандартних і вельми витратних проектів (більшість зосереджена в Барселоні), що фінансувалися багатим промисловцем-бавовнярем Аусебі Гуелем, завдяки якому архітектор міг сфокусуватися лише на творчості.

ГАУПТВАХТА (*нім.* hauptwache – головна варта) – спеціальне приміщення для примусового утримування військовослужбовців, заарештованих у дисциплінарному порядку, слідчими органами, тих, що перебувають під судом, засуджених військовим судом до утримування на гауптвахті, а також засуджених військовим судом до ін. покарання до набуття вироком законної чинності. У Російській імперії з'явилися (1707), коли цар Петро І заснував військові гарнізони та комендатури.

ГАУСС (GAUß) ЙОГАНН КАРЛ ФРІДРІХ (1777–1855) – німецький математик, астроном, геодезист та фізик. Освіту здобув у Геттінгенському університеті (1798), де створив важливу працю «Арифметичні дослідження» (1801). Для творчості характерна широта проблематики, а праці мали вплив на розвиток алгебри, теорії чисел, математичної фізики, теорії електрики і магнетизму, геодезії та астрономії. Разом із німецьким фізиком В. Вебером сконструював перший у Німеччині електромагнітний телеграф (1833).

ГАУЧО (*ісп.* gaucho) – скотарі, переважно мешканці південноамериканських пампасів або патагонських степів на території Аргентини, Уругваю, півдня Чилі і Бразилії. У Болівії так називають усіх аргентинців, а в Бразилії – мешканців південного штату Ріу-Гранді-ду-Сул. Термін (приблизний еквівалент північноамериканського ковбоя) з'явився у XVIII ст., а набув популярності у XIX ст., коли гаучо становили більшість населення пампасів, випа-

сали рогату худобу і займалися сільським господарством.

ГАФІЗ (при народженні — **ШАМС АД-ДІН МУХАММАД**) (бл. 1325–1390) – перський поет-лірик. Здобув повну богословську освіту і прославився як «гафіз» (людина, що знає Коран напам'ять). Довів до високої досконалості жанр газелі, яких у його поетичному збірнику «Диван» дослідники нарахували аж 418. У ліриці переважають традиційні теми вина і любові, містичне осяяння і славослів'я, скарги на тлінність і непізнаваність світу тощо.

ГАФНІЙ (Hafnium, Hf) – хімічний елемент, атомний номер 72, атомна маса 178,49, густина 13,31 г/см^3, важкий, тугоплавкий, сріблясто-білий метал, супутник цирконію в природі. Відкритий 1923, право авторства тривалий час оспорювали французький хімік Жорж Урбан (1872–1938), угорський хімік Дьєрдь де Гевеші (1885–1966) і нідерландський фізик Дірк Костер (1889–1950). Назву елемента (Hafnia – латинська назва Копенгагена, де він був відкритий) затверджено (1949) Міжнародною комісією.

ГАФТ ВАЛЕНТИН ЙОСИПОВИЧ (нар. 1935) – радянський російський актор театру і кіно, народний артист РРФСР (1984), автор книжок (майстер епіграми). Освіту здобув у Школі-студії МХАТ (1957). Виступав у багатьох московських театрах, найдовше – в «Современнике» (з 1970). Бл. 120 ролей в кіно, головні: «О бедном гусаре замолвите слово» (1980), «Гонки по вертикали» (1983), «Воры в законе» (1988), «Визит дамы» (1989), «Небеса обетованные» (1991), «Анкор, еще анкор» (1992), «12» (2007) та ін.

ГАШЕК (HAŠEK) ЯРОСЛАВ (1883–1923) – чеський письменник-сатирик, драматург і журналіст. Учасник Першої світової війни. Автор бл. 1500 оповідань, фейлетонів та ін. творів, із яких світову популярність здобув його незакінчений роман «Пригоди бравого солдата Швейка» (1921–1923), що поєднує реалістичні картини народного побуту з сатиричним гротеском та в якому під маскою простодушної наївності головного героя, носія і виразника народного гумору проступає стихійне протистояння «маленької людини».

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ
ДП з іноземними інвестиціями «Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля"»
61140, г. Харків-140, просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: *trade@bookclub.ua*
www. trade.bookclub.ua

КИЇВ
ПП «Букс Медіа Тойс»
04655, м. Київ, просп. Московський, 10-Б, оф. 33
тел. +38 (044) 351-14-39,
+38 (067) 572-63-34,
e-mail: *booksmt@rambler.ru*

ЗАПОРІЖЖЯ
ФОП Савчук Ю.Д.
69057, м. Запоріжжя, вул. Седова, 18
тел. +38 (050) 347-05-68
e-mail: *vega_center@i.ua*

ДОНЕЦЬК
ТОВ «ІКЦ "Кредо"»
83096, м. Донецьк, вул. Куйбишева, 131-Г
тел. +38 (062) 345-63-08, +38 (062) 348-37-92, +38 (062) 348-37-86
e-mail: *fenix@kredo.net.ua*
www. kredo. net. ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
служба роботи з клієнтами:
тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

В27 **Велика** сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 2. Б—Г / уклад. А. С. Івченко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. — 352 с. : іл. + мапи.

ISBN 978-966-14-3972-5
ISBN 978-966-14-3974-9 (т. 2)

Це універсальне довідкове видання віддзеркалює всі сфери сучасного знання. В енциклопедії висвітлені найактуальніші питання природничих, точних і суспільно-гуманітарних наук, як-от: астрономія, фізика, хімія, математика, географія, біологія, економіка, філософія, філологія, всесвітня історія, історія релігії та мистецтва... Кожна з цих галузей представлена в основних термінах і персоналіях. Близько 7000 статей присвячено українській історії, культурі, спорту й реаліям сьогодення. На додачу до текстового матеріалу наводяться численні ілюстрації та мапи.

УДК 030
ББК 92

www.bookclub.ua
ISBN 978-966-14-3974-9
